

MAHAC

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
«МАНАС ТААНУУ» ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТЫНЫН УЛУТТУК БОРБОРУ
«МАНАС — 1000» МАМЛЕКЕТТИК ДИРЕКЦИЯСЫ
«МУРАС» ИШКЕР ДОЛБООРУ

САГЫМБАЙ ОРОЗБАКОВДУН варианты
боюнча академиялык басылышы

3 - китеп

С. МУСАЕВДИН жалпы редакциясы менен

МАНАС

ГЕРОИЧЕСКИЙ
ЭПОС
КЫРГЫЗСКОГО
НАРОДА

III

КНИГА

МАНАС

Кыргыз
элинин
баатырдык
эпосу

III
кыткан

ББК 82.3 (2 Ки)
М—23

РЕДАКЦИЯЛЫК КОЛЛЕГИЯ

КОЙЧУЕВ Т. К.
(**БАШКЫ РЕДАКТОР**),
АЙТМАТОВ Ч. Т.,
АКМАТАЛИЕВ А. А.
(**БАШКЫ РЕДАКТОРДУН ОРУН БАСАРЫ**),
МУСАЕВ С.,
ОРУЗБАЕВА Б. Ө.

КЫДЫРБАЕВА Р. З.,
КАКЕЕВ А. Ч.,
ШАРШЕЕВ Ш.,
ДАНИЯРОВ С. С.,
АСАНКАНОВ А.,
КЕБЕКОВА Б.,
САДЫКОВ Б. Ж.

Томду басмага даярдагандар:
Мусаев С., Сарыпбеков Р., Абдылдаев Э., Садыков Б. Ж., Кырбашев К.
Басмага адабият жана искусство институтунун Окумуштуулар кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Басманын редактору *Азия Акматова.*

М 23 Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. 3-китеп. С. Орозбаковдун варианты б-ча.—Сүрөтчүсү А. Акматов (Кырг. респ. ул. илим. акад. Адабият ж-а иск-во ин-ту.— Б.: Кыргызстан, 1995.— 672 б.

ISBN 5-655-01019-4

Улуу манасчы Сагынбайдын айткан вариантынын академиялык басылышы дүйнө элдеринин бул чыгармага кызыккан өкүлдөрүнө «Манастын» улуулук касиеттерин таасын көрүп, түшүнүүгө көмөкчү болмокчу. Чыгарылыштын бул үчүнчү китебинде экинчи китепте берилген окуяларга удаа келген Манас баатыр көп кол менен аттанып кыргыз жергеси Ала-Тоону баскынчылардан бошотуу окуясы берилди. Эпизод өтө көлөмдүү болгондуктан, бул китепте теңи гана жарыяланды, аягы кийинки китепте берилмекчи.

М 4702300500—307
К 451(11)—95

ББК 82.3 (2 Ки)

ISBN 5-665-01019-4

© «Кыргызстан» басмасы. 1995-жыл.
© Кыргыз Республикасынын улуттук илимдер академиясынын Адабият жана искусство институту. 1995-жыл.

КИРИШҮҮ ОРДУНА

Сагымбай маңасчынын вариантынын үчүнчү китебине кирген окуялар экинчи китепте жарык көргөн окуялардын ирети менен берилген түздөн-түз уландысы.

Чынында бул китепти анда жайгашкан материалдардын формалык белгилерине карата үчүнчү томдун биринчи китеби деш туурараак болор эле. Анткени эгер буга чейинки китептер мазмуну боюнча бир бүтүн катары алына турган бир чоң (биринчи китеп), же бири-бирине тыгыз байланышкан, жана негизинен өзүнчө бүтүн катары кабыл алууга боло турган эки эпизодду (экинчи китеп) камтып турушса, бул китепке бир эле эпизоддун окуяларынын теңи гана жайгаштырылды.

Манасчы өзү шарттуу түрдө «Манастын экинчи казаты» деп атаган жана уйгур кандыктарына каршы күрөш окуяларына удаа, анын түздөн-түз уландысы катары айтып жаздырган бул эпизодго окуяларынын мазмунуна карата «Ата-бабадан калган жерлерди баскынчы душмандардан бошотуу», же «Ала-Тоону калмак-кытай баскынчыларынан бошотуу» деген тема берилсе болор эле. Эпизод Сагымбайдын вариантындагы чоң маани берилген, бир кыйла көлөмдүү окуялардын биринен. Эгер эпизодго кирген окуяларды чогуу бир китепке жайгаштырганда китептин көлөмү өтө чоңоюп кетип, анча калың китепти бир мукабада берүү да, андай китепти пайдалануу да ыңгайсыздыктарды туудурмак. Ушул себептер менен эпизоддун ыр саптары окуянын орто ченинен экиге бөлүнүп, баш жагы ушул китепке жайгаштырылды, уландысы кийинки китептен орун алмакчы.

Бул китепте Манас баатырдын сунушу менен ата-бабадан калган жер-сууну калмак-кытай баскынчыларынан бошотуу үчүн аттанган көп кол кыргыз жергесине жетип, Терс-Маёдогу Текес канды, Кер-Көлдөгү Орго канды жеңип, Чууга карата аттанганы, Сары-Аркага барган Көкчө, Эки-Кеминди басып түшкөн Үрбү, Суншо, Эки-Башыга барып, Култка жаң-жуң менен кармашкан Кайып кандын эрдик иштери жөнүндө сөз болот.

Текстерди айткан манасчы Сагымбай Орозбак уулу, катчы катары кол жазмада Ыбырай Абдыракманов көрсөтүлгөн. Бирок түп нускадагы кол тамгаларга караганда тексттерди кагаз бетине түшүрүүгө катышкан адамдардын саны бир топ.

Негизги катчыга жардам берип, тексттерди жазышкан адамдардын болгону мурдагы түп нускалардагы кол тамгалардан да байкалган эле. Бирок мынчалык көп адам катышуу, же катчылардын ушул түп нускадан байкалгандай тез-тез алмашып туруу фактылары кезиккен эмес.

Кол жазмаларга караганда бул түп нусканы даярдоодо катчылардын ондон

ашуун жолу алмашылганы байкалат. Бирок алардын баары башка-башка адамдар-бы, же айрымдары бир нече жолу негизги катчыны алмаштырганбы? — деген суроого кесе бүтүм чыгарып, так жооп берүү кыйын. Анткени түп нускаанын эч жеринде катчы алмашкандык жөнүндө да, жаңы жаза баштаган катчынын аты-жөнү, кимдиги жөнүндө да маалымат берген кабар, эскертүү жок. Ал эми кол жазмалардын көзгө урунган айрым сырткы белгилерине карап ал адамдын текст жазууга канча жолу катышканын так айтуу мүмкүн эмес. Бул багытта буга чейин илимде эч кандай аракет көрүлбөптүр. Атайын адистер катышкан изилдөө иштери гана бул маселени чечүүгө көмөкчү болор эле. Азырынча биздин айтарыбыз, түп нусканы даярдоого катышкан адамдар мурдагыга караганда бул жолу бир топ арбын жана алардын билим деңгээли, сабаттуулугу ар кыл экени даана байкалат.

Бул кол жазманы даярдоого эмне үчүн мынча көп адам аралашканы белгисиз. Балким негизги катчынын убактылуу ооруп калышы, же башка себептери болушу мүмкүн, же жөнөкөй эле манасчы менен катчынын иштөө учурунда кокустан кат билген бир катар адамдар туш келип, жардам беришкендир. Не болгон күндө да официалдуу адамдардын, же башка кимдир бирөөлөрдүн Ы. Абдыракмановго жардам берүү үчүн жардамчы катчыларды даярдоо, же сабаттуу адамдарды чогултуп бул багытта аракет кылгандыгын иш кагаздарынан болсун, башка маалыматтардан да бизге белгисиз. Ы. Абдыракманов өзү Сагымбай экөө иштеп жатканда айрым сабаттуу адамдар кокустан туш келип калганда, өзүлөрү суранып, бир нече барак тексттерди жазган учурлар болгонун эскерер эле.

Кыргыз жергесин душмандардан бошотуу окуяларын баяндаган эпизоддун тексттеринин түп нускасы өзүнчө бир том катары даярдалган. Мектеп окуучуларынын дептерине жакын форматта, жалпы дептер катары ак кагазга жөнөкөй кара карандаш менен сызып, жолдор түшүрүлүп даярдалган дептерге тексттер жазылган да, ошол дептерлер кара жип менен тигип бириктирилип, калып картондон жасалган мукабага желим менен жабыштырылган. Буга караганда иштин жүрүү процессинде тексттер жалпы дептерге ар бирине өз-өзүнчө жазылган да, жазылган дептерлерди бир томго бириктирип мукабаларга тексттерди жазуу учурунан кийин иштелген.

Томдун мукабасынын сыртына жабыштырылган төрт чарчы кагаздын бетинде «С. Орозбаков, Манастын биринчи казаты» деген азыркы биз пайдаланган тамгалар менен жазылган сөздөр бар. Жазуунун төмөн жагына Тил жана адабият институтунун орус тилинде даярдалган атайын кол жазмаларга коюлуучу штампты басылып, анын ортосуна 204 делген катар номер коюлган. Андан ылдыйыраакта ошол эле штамптын алкагынын ичине «673 стр. 1973 г.» делип орус тилинде жазылган.

Дептер-томдун биринчи барагынын милдетин аткарган жука кагаз актай. Андан кийинки тигулдук барактын биринчи бетинин баш жагына араб тамгалары менен 2-казат (алгач бир тамгасы жазылып, үстүнө ошол эле сыя менен 2-делип оң-долгон), андан төмөнүрөөк 3-бөлүгү (алгач 3-делип, үстүнө 4, анын үстүнө чоң кылып бастыра кайра 3 тамгасы жазылган) делген жазуулар бар.

Андан төмөн, барактын орто ченине «Манас баатыр текес, Ысык көл, Чүй, Талас, Атбашы, Нарын жерлерин каратканы» делип жазылган. Жазууну кол жазма томдун окуяларынын аталышы — темасы деп түшүнүүгө болот. Бирок ал теманы манасчы өзү айтып жаздырганы күмөн. Анткени айтылган жер-суу аттары тексттердеги аталыштарга туура келбейт: текст боюнча Ысык-Көл эмес, Кер-Көл, Чүй эмес, Чуу, ошондой эле Талас, Ат-Башы, Нарын Талаш, Эки-Башы, Суншо, Текес болсо жер аты эмес, адам аты, ал эми азыр Текес делген жер эпос боюнча — Терс-Маёо. Ушул фактыларды эске алганда бул тема катары берилген сөздөр дептердеги тексттер ме-

нең бир убакта, манасчынын катышуусу аркылуу, анын каалоосуна — айтып бергенге ылайык жазылбастан, кийин, катчынын өз демилгеси менен жүзөгө ашырылган. Максат эпизоддун мазмунуна туура келе турган тема коюп, кол жазмага тактоо киргизүү болсо керек.

Жеке эме тема эмес, барактын бетине түшүрүлгөндүн баары кийин иштелген дешке болот. Анткени барак кол жазманын башка кагаздарындай сызыксыз ак кагаз болсо да, форматы боюнча башка барактардан кичирээк, анын үстүнө жалпы дептер түрүнө келтирилген башка барактардан айырмаланып, алардан өзүнчө даярдалган да, дептерге желим менен бириктирилген. Демек, тексттерди жазуу учурунда бул барак такыр болгон эмес дешке негиз бар.

Ушул баракта жогоруда сөз болгон тема түрүндөгү сөздөрдөн төмөнүрөөк «нарын, атбашы» деген жер аттары (тексттер жазылган аймактар деп түшүнүү жөн) жана «23-жыл» деген дата бар. Андан ылдый 1923-жыл (жазуу азыркы тамгалар менен жүзөгө ашырылган) деп да жазылган. Ушул жазуу бул барактагы сөздөр тексттер жазылган убактан алда канча көп мезгил өткөндө, тагыраак айтканда, 1940-жылдардан кийин, азыркы кыргыздар пайдаланып жүргөн графика кабыл алынып, пайдалана баштаган шарттарда жазылса керек деген ойду пайда кылат.

Барактын төмөнүрөөк жагына «айткан Сагымбай Орозбак уулу, жазган Ыбырай Абдракман уулу, кызматчы Абдылда Жаанбай уулу (манасчы менен катчыны үйүнө жаткызып, күтүп-багып туруу миядетин мойнуна алган адам) деген маалыматтар түшүрүлгөн.

Барактын бетине түшүрүлгөн сөздөрдүн баары, «1923-жыл» деген датадан башкасы, араб тамгасы аркылуу жазылган. Кол тамга Ы. Абдыракмановдуку, бирок тексттерди жазган чийүүлөрдөн айырмаланып сулуу эмес, тарбаңдатылып (Ы. Абдыракмановдун тексттерди жазган учурундагы кол тамгалары сулуу) жазылган (мындай кол тамга ал адамдын өмүрүнүн кийинки учурундагы жазгандарына мүнөздүү). Барактын бетине түшүрүлгөн сөздөрдүн баары араб алфавитинин кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүнө ылайыкталып, реформаланган үлгүсү менен, сөздөрдү бурмалабай, ката кетирилбей жазылган.

Барак катчы тарабынан кийин даярдалса деле, биздин оюбузча, анча өөн иш эмес. Анткени, андагы жазууларда, негизинен, туура маалыматтар берилген жана аларды жүзөгө ашыруудагы катчынын максаты чындыкты бурмалоо эмес, кол жазмага тактоо киргизүү болгон. Албетте, андай тактоолор манасчынын катышуусу менен, анын эркине, каалоосуна жараша иштелсе эң жакшы болор эле.

Титулдук барактын экинчи бетинин баш жагында «Жакып элди чогултуп Алтайдан Анжыянга көчөлү деп айтканы» деген жазуу бар. Жазууну Ы. Абдыракманов өзү жазган. Араб тамгаларында бурмалоо, сөздөрдү өзгөртүү жок, энчилүү аттардын кичине тамга (араб алфавитинде чоң тамга жок) менен жазылганын эсепке албаганда, сөздөр катасыз жазылган (демек тексттер жазылган шартта эмес, кийин жүзөгө ашырылган аракет дешке дагы бир негиз бар).

Жазылгандарды катчынын өз демилгеси менен эпизодго берген дагы бир тема дешке болот.

Дептер-томдун тексттер жазылган I-бетинде ыр сабынын биринчиси катары «Манастын биринчи казаты» деген сөздөр жазылып, аягына кош чекит коюлган. Жазылгандардын аткарылуу ыгы, формасы, турган орду жактан башка тексттерден эч айырмасы жок. Чынында ал сөздөр окуядагы ыр тексти — анын биринчи сабы эмес, биринчи сап ага улай жазылган «Канкор Манас баатырың» делген сап. Ушуга караганда жана аткарылыш формасынын айрым белгилери боюнча (сүйлөмдүн

аягына кош чекит коюу) ушул жазылгандар эпизодго берилген тема деш жөндүү. Бирок ал тема манасчынын өз каалоосу менен, анын айтканына ылайык жазылдыбы, же ал экинчи казатты баштайбыз деген сыяктуу, же башка бир уккан сөзүнө ылайык катчы жазып койдубу — так айтуу кыйын. Неси болсо да, эпизод экинчи казат деген түшүнүккө манасчынын өзүнүн тиешеси бардыгына күмөн жок. Ошондуктан ыр тексттери басмага даярдалганда ал сөздөр китептеги ырлардын жалпы темасы катары жайгаштырылды.

Тексттер жазылган барактарга катар номерлер коюлган — 38-бетке чейин рим цифралары менен, уландысы азыркы жалпы колдонуудагы тамгалар. Дөптөр-томдун жалпы көлөмү 673 бет, арасында мурдагы сыя менен жазылган катар номерлерден ката кеткендиктен, анын ордуна жөнөкөй карандаш менен ондолгон жерлер бар. Сыя менен коюлган эң акыркы бет — 682, туурасы — 673. Бул китепке кирген тексттер 359-беттен бүтөт.

Ар бир беттеги жазылган тексттерге байланыштуу айрым белгилер, жазуулар, так эместиктер ж. б. эске алынуучу жерлер өз-өз учурунда ички комментарийлар менен кошо берилди. Тексттерди кагаз бетине түшүргөн катчылар алмашылган учурлар, кол тамгага таянып, ички комментарийлар арасында эскертилди.

Китептеги материалдарды жайгаштыруу структурасында, берилүү принциптеринде негизинен, мурдагы китептерден айырма жок.

Китептеги илимий комментарийлардын басымдуу көпчүлүгүн эл, жер-суу аттары түзөт. Бул кокусунан эмес, мурдатан ойлонулган, максаттуу, атайын ык.

Бүгүнкүгө чейин жарык көргөн китептердеги тексттердин арасында чечмелөөнү талап кылган, бирок алиге чейин андай иш жүзөгө ашырылбаган айрым сөз-терминдер, түшүнүктөр да бар. Алардын табылгандары улам кийинки китептерде берилүүдө, али түшүндүрмөсү тактала элек терминдер да жок эмес. Андай учурдун ар бири кийинки китептерди даярдоодо эске алынары күмөнсүз.

Бул китептеги тексттерди басмага даярдоо, текстологиялык иштерди жүргүзүү, ички комментарийларды иштөө *С. Мусаев*, илимий комментарийларды жазуу *Э. Абдылдаев*, *Р. Сарыпбеков*, тиркемелерге кире турган катчылардын айрым сөздөрдү жазуусунун, адам, эл, уруу, жер-суу аттарынын тизмесин түзүү, эпизоддун мурда жарык көргөн үлгүлөрүнүн мүнөздөмөсүн, башка манасчылардын варианттарындагы баяндалышынын кыскача мазмунун берүү *Б. Садыков* тарабынан жүзөгө ашырылды.

С. Мусаев

МАНАСТЫН ЭКИНЧИ КАЗАТЫ¹

Канкор* Манас баатырың²
 Карабөрк катын алганы.
 Кан* атасы Жакып бай
 Калкына кабар салганы,
 Акылмандын баарысын
 Алаштан*³ жыйып алганы:
 «Нече жылга жоголду⁴,
 Эсен көргөн болдук⁵ биз
 Эрбейген Манас баланы.
 10 Эр азамат⁶ боз балдар
 Бекерге кетпей талабы,
 Барса келбес жол — деген,
 Балакети мол — деген,
 Башы Сооса⁷ көл — деген,
 Баранды* жүрбөс⁸ чөл — деген,
 Чытырман токой⁹-чер — деген,
 Чылгый жолборс¹⁰-шер — деген,
 Нече түрлүү¹¹ жан барса
 Эч амандык бербеген,
 20 Ар жагы Лоптун¹² көл — деген,
 Түрк уулунан¹³ түк барып
 Түбүнөн¹⁴ бери көрбөгөн¹⁵,
 Санамар жолун¹⁶ чалыптыр,
 Сабыркашып түрк уулу¹⁷
 Санаасы тынбай жүрчү¹⁸ эле,
 Сансып жаткан даңгыттын
 Сапырылтып калаасын,
 Алган болуп¹⁹ келиптир
 Кайып дандын* баласын.
 30 Атабыздан бабабыз
 Накыл кылып кеп айткан,
 Арбыныраак жойлогон¹
 Карышкыр менен түлкүнү²
 Капканга түшөт³, — деп айткан.
 Билбей туруп эч нерсе,
 Бизден мурунку⁴ өткөндөр⁵

- Биле албаса нени айткан?!
 Акбалта менен Бердикем,
 Ак ала сакал Ошпур бай,
 40 Акылга дыйкан Байжигит,
 Айдаркан менен Саламат,
 Андаңарчы жамагат!
 Алаштын⁶ баары⁷ жыйылып,
 Алдасына^{*8} сыйынып,
 Аттанган болуп барыптыр,
 Алалбайт эле барса да,
 Алда таала* жар болуп,
 Аталык уулу эр Кошой⁹
 Астынан чыгып калыптыр.
 50 Алда колдоп¹⁰ кыргызды
 Талкалаптыр урушпай
 Дагалактан Кырмусту¹¹.
 Бегиш, Көйүш аярды*,
 Берген экен аларды,
 Бербердигер^{*12} бир билер
 Бээжин* каптап кол чыкса
 Мерт таппай аман каларды.
 Баарыңарга эп болсо¹
 Бай Жакып айтар кеп болсо,
 60 Алтайдан* көчүп² алсак — дейм,
 Анжыян³ жакка барсак — дейм,
 Эгер⁴ кытай жоолосо⁵,
 Арманы жок калсак — дейм.
 Бу Бакбурчунга* конуптур⁶,
 Баашанын⁷ зору⁸ болуптур⁹,
 Каканчынга* толуптур¹⁰,
 Бу кандардын зору болуптур,
 Бизден мурун¹¹ жүз жылда
 Паан¹² деген түрк уулун¹³
 70 Кан көтөрүп¹⁴ коюптур¹⁵.
 Атагы Бээжин арбын жер,
 Ары жагы күн чыгыш,
 Аспи Искендер* Пангу¹⁶ дээр¹⁷,
 Түштүк¹⁸ жагы Мангүбө¹⁹,
 Түк угулбас²⁰ өңгөгө²¹,
 Жетигендин тарабы
 Жеринин аты Салаңгуу²²,
 Жерге кирген кытайды
 Жеңип адам алабы?!
 80 Муңиянын²³ көлү²⁴ бар,
 Болжолсуз²⁵ арбын эли бар.
 Мен болжоп²⁶ сөзүн²⁷ уккамын,
 Көпчүлүгүн²⁸ көрүп²⁹ ал,
 Аяк жагын сурасаң

- Мухиттин*³⁰ кара көлү бар.
 Ар жагынан³¹ угабыз
 Ангиренин¹ жери бар.
 Токтоктун² кара тоосунда³
 90 Каягайдын* калың эли бар.
 Какан, Мухит⁴ арасы
 Каспаң⁵ кара бели бар.
 Каарданса каапырдын*⁶
 Каптап⁷ кетер сели⁸ бар.
 Сел каптаган оңорбу⁹,
 Жеке кытай журтунда¹⁰
 Сексен уруу¹¹ эли бар.
 Байкадынар, көрдүңөр¹²
 «Барбайбыз — деп, түрк¹³ болуп»,
 Башкы атаң Алаш¹⁴ тушунда¹⁵
 100 Маңгулдан калды көөнүңөр¹⁶,
 Баралы десек тил албай,
 Дин кадырын биле албай,
 «Калабыз» — деп, калгандан,
 Калмак болдуң¹⁷ көбүңөр¹⁸,
 Жараткан жапар*¹⁹ Алданын
 Таратышын көрүңөр²⁰.
 Уйгурга салдың урушту²¹,
 Угуп²², көрүп келдиңер
 110 Кайсы түрлүү жумушту²³,
 Дагалакта Кырмушту,
 Далай түрктү²⁴ тер кысты,
 Даңгыттагы Дүбүрө²⁵
 «Кытайга кыргын салдык!» — деп,
 Дардандап келди кай бирөө²⁶.
 Азы кытай, арбын түрк,
 Аралашкан кытайга
 Атасы Туран* биздин мүлк.
 Ары жагында Ымалай¹,
 Анда да калмак бир далай.
 120 А да бизге уруктур²,
 Байгур барып чаап алып,
 Алар байкуш болуп куруптур³.
 Кайып кан кызы Карабөрк
 Манас алып коркутуп⁴,
 Колубузда⁵ туруптур⁶.
 Кадимден жайын куп билем
 Кытай эмес, калмактан,
 Балдарга жардам тийиптир
 Баштагы өткөн⁷ арбактан*,
 130 Берен калсын Бээжини,
 Каран калсын Каканчын,
 Кайсы бирин айтайын

- Кайнап жаткан каапырдын.
 Баа⁸ жеткисиз Бакбурчун⁹,
 Туңша* деген шаары бар,
 Туюнтайын¹⁰ сиздерге
 Душманындын баары бар.
 Кең калаасы Кентун¹¹ бар,
 Кайнап жаткан Каспаң¹² бар,
 140 Чылгый динсиз Чынмачын*,
 Кене деген калаа бар,
 Билсеңер кыйла балаа бар.
 Бээжин жердин атагы,
 Бекер болду — деп ойлойм
 Кыргыздын кылган чатагы.
 Орто¹-Бээжин, Чет-Бээжин*,
 Ойротто*² жок көп деген.
 Түп-Бээжин* деген чоңу бар,
 Бу түгөнүп³ калган каапырдын
 150 Уругун⁴ төккөн⁵ кору⁶ бар,
 Уламадан* уккамын
 Урушкан⁷ эрдин шору⁸ бар.
 Аяк жагы Кумулду⁹,
 Атагы бизге угулду¹⁰.
 Орто-Азия¹¹ түрк уулу
 Ойлоп¹² көргүн¹³ сен муну¹⁴.
 Самар деген кыргыз кан,
 Тагдыр ажал Алдадан,
 Сапар кеткен далай жан.
 160 Самар бааша* өткөн соң
 Жер атагы Самаркан.
 Самарканда дуу-ду*¹⁵ бар,
 Бу кытай деген заңгардан*,
 Ойлонсом¹⁶ чочуп¹⁷ турамын
 Ошондон¹⁸ берки кандардан.
 Ташкен деген калаасы,
 Төрт атага толгон¹⁹ дейт
 Жанадил²⁰ деген бабасы,
 Азыр чыгып турат дейт
 170 Көкдөө деген баласы.
 Макатил деген балбаны
 Бешинчи ата болду²¹ дейт,
 Мураскорлук²² калганы
 Баймырза деген бала дейт,
 Адыры чөптүү¹, жери кең,
 Ар тарабы талаа дейт.
 Токсон² уруу өзүбек*³,
 Бадам Көгөй⁴ мага айткан
 Жакын тууган өзү⁵ деп.
 180 Канча кыйын болсо да

- Урушууга⁶ жарабай,
 Түгөлдөп⁷ түркүн⁸ карабай,
 Алым берип кытайга,
 А да турат шол жайда,
 Арадан чыгып уруштук⁹,
 Бизге алардан болбойт¹⁰ эч пайда,
 Кат көтөрүп, арыз айтып,
 Каткал деген калдайга*.
 Ошо¹¹ Каткал калдайдын,
 190 Акылын алган далайдын
 Кызык угам кептерин,
 Кызы чыккан кыйын — дейт,
 Кеңеш-кебин кыз билип,
 Кең Ташкенге жыйын — дейт.
 Өкүмүндө¹² кытайдын,
 Өзүн¹³ өзү биле албайт,
 Өрттөнүп¹⁴ кеткен түрк уулу
 Өлүшөлүк¹⁵ дегенге
 Өмөлүп¹⁶ келип тил албайт.
 200 Чыйырчыкты жердеген,
 Байгур уулу бу дагы
 Баштатан бенде жеңбеген,
 Бабасы Кийик кан болгон¹⁷,
 Айган деген жан болгон,
 Айылы дүнкүп¹ сан болгон,
 Дүнүйөсү² карк³ толгон.
 Анын⁴ уулу Жанай дейт,
 Баатырлыгы далай дейт.
 Абалкы⁵ аты Абан-Суу⁶,
 210 Ойлоп көргүн жакшылар,
 Ортоңорго⁷ сөзүм⁸ бу.
 Алаш кандын тушунда
 Намутка* барып ушунда⁹,
 Кайра тартып келгенче
 Калмак ээлеп жерди алып,
 Биз калбалашып чуу салып,
 Кыпчак, кыргыз, казагын
 Кытай менен калмактын¹⁰
 220 Кыйла берип азабын,
 Үч жүз жыл уруш¹¹ салыптыр,
 Чуу басылбайт бу жер — деп,
 Ушу¹² күндө¹³ ошо жер
 Чүй атакка калыптыр.
 Сары кыяр калдай — дейт,
 Салтанаты далай — дейт.
 Акумбешим каны — дейт,
 Адамзаат бендеси
 Алып болбойт аны — дейт.

- 230 Адыры жайык, жери түз,
Акыл жетип биле албайт
Адамынын саны — дейт.
Мунарыктап көз жетпей
Булуң-булуң¹ талаасы,
Мурунтадан² токтолгон³
Баласагын*⁴ калаасы,
Муну бийлеп турганы
Тунша* кытай баласы.
Сүрөттөрүн⁵ булта — дейт,
Сүйлөгөнүн⁶ жан билбейт.
- 240 Кара чоюн⁷ куйдуруп⁸,
Қабарын шайтан туйдуруп⁹,
Қаар аяр тушунда,
Туншадан¹⁰ барып ушунда,
Шайтан келип сөздөгөн¹¹,
Көөхар*¹² таштан көздөгөн¹³,
Эрини жакут*¹⁴, инжүү*¹⁵ тиш,
Не десең болор¹⁶ ушул иш?
Қаар булта сүрөтү¹⁷,
Қары-жашың олтурсуң¹⁸,
- 250 Қайда барып жай алдык,
Қана, акылмандар сүйлөчү!¹⁹
Қызыл чака* булуңду²⁰
Қытай келип албады.
Қызыл чоктуу*²¹ ойротко²²
Қылбаганың калбады.
Қара чака булуңду
Қаапыр келип албады,
Қара чоктуу* ойротко,
Қастыгыбыз калбады.
- 260 Қалмак, мангул, түрктүр²³
Қайсы экенин биле албай,
Қаңғырашып жүрүптүр¹.
Қара кандын тушунда
Қаңғыратып² кытайлар,
Күн батышка сүрүптүр³.
Қайта келип маңгулдар
Жажуч*⁴ болгон кытайдын
Жарлығында жүрүптүр.
Тыргоот⁵ аке балдары
- 270 Тыйпыл мында калганы.
Қайрылбай бизге тууган — деп,
Қалмак болуп алганы.
Қытайдын чыкты канынан,
Қыйынынын жанынан,
Эсенкандын* өзүнөн⁶,
Байкадыңар баарыңар

- Баштан аяк сөзүнөн⁷.
 Алтоо⁸ кытай, он мангул⁹,
 Он алтынын баарысын
 280 Өлтүрүп¹⁰ салдың дапдангыл¹¹.
 Он уйгур — сарты жөө калды,
 Коколору¹² көнөктөй¹³,
 Кырк кызыл нар төө¹⁴ калды,
 Дүнүйө¹⁵-сонун¹⁶ бул калды,
 Али да эрим келет — деп,
 Он эки жылдан бер жакка
 Катындары тул* калды.
 Манастан Кортук¹⁷ өлгөндө¹⁸,
 Алтайлыктын калмагы
 290 Манжуулукту¹⁹ бөлгөндө²⁰
 Калмактан өлдү²¹ канча жан.
 «Түгөнүшө¹ берсин деп,
 Түрк уулунун² баарысы»
 Элебеди Эсенкан,
 Алеңгир салып Алтайга,
 Алтайлык калмак кырылып,
 Алиге жетпейт бир тайга,
 Андабай мында жатабыз,
 Айлыбыз жакын бир жайга.
 300 Тоо³ Алтайга таяндык,
 Турактуу⁴ Чылан жолунан⁵,
 Тозоку⁶ Жолой⁷ колунан⁸
 Тогуз⁹ жүз төөдө¹⁰ чай алдык.
 Жолой калмак балбаны,
 Качкан бойдон¹¹ кутулуп¹²,
 Жоголуп¹³ кетип калганы,
 Жолдошунун¹⁴ баарысын
 Сойлотуп¹⁵ кырып салганы.
 Аралдан келип Нескара¹⁶,
 310 Алты миң экен черүүсү¹⁷,
 Аккан каны суу болуп,
 Кыпкызыл болуп жер жүзү¹⁸,
 Кызыталак Нескара
 Жалгыз качып кутулду¹⁹.
 Жан-жоросу²⁰ кырылып,
 Жааннамга*²¹ тутулду²².
 Жалган беле бул сөзүм,
 Жалпы көрдүң²³ ушуну²⁴.
 Анын арка жагынан
 320 Дагалактан, даңгыттан,
 Бири Кумул канынан,
 Кумулда Култаң каны бар,
 Култаң канга караган
 Айланасы, эл байы

- Алты жүз миң жаны бар.
 Ар өнөрдүн¹ баары бар,
 Аралары бөлүнгөн²
 Жети бөлмө³ шаары бар,
 Төгөрөктөн⁴ кабардар
 Төрт аяры дагы бар.
 Биринин шаары Дангуу дейт,
 Жазийре⁵ деген жери бар,
 Жети уруу байман эли бар,
 Элинин⁶ түбүн⁷ сурасан
 Зуң* кытай деген кеби бар.
 Саңыроо⁸ деген шаары бар,
 Ар жагында жердеген
 Алаткак* журту⁹ дагы бар.
 Ажыдаар* жыланы,
 Анысын баян кылалы.
 Адамды көрсө¹⁰ өлтүрөт¹¹
 Сан жетпеген куланы.
 Сапар кылып бардыңар,
 Санааңа алчы буларды.
 Адамдан болгон жапайы,
 Ашка-тойго¹² жыйылган,
 Отуз¹³-кырктан топтогон¹⁴
 Адамдай болгон уланы,
 Анык көрүп аралап,
 Андадыңар буларды.
 Күлкү¹ билип күлбөгөн²,
 Эл ичинде жүрбөгөн³,
 Акыл ойлоп билбеген,
 Баары бирдей жылаңбаш,
 Басып жүрөт жылаңач.
 Аны көрдү көзүнөр⁴,
 Андап келдиң өзүңөр⁵.
 Эркин жалган дүйнөдө
 Нелер бар да, нелер жок.
 Эржежээли, итаалы*
 Элинен келди Жайнагың,
 Эрдемсинбей жакшылар
 Сен да бир эки жагың карагың!
 Катыны адам, эркеги ит,
 Кандай сонун кеби бар.
 Кара-Шаар⁸, Камбылга,
 Алакандай түрк уулу,
 Он бирдин бирин жиберген
 Байгүш деген беги бар.
 Шашкелигин караса
 Лоптун кара көлү бар,

- Бир айчылык барганда
 Ындыстандын⁷ чөлү бар.
 Бери жагына караса
 Мынабы⁸ тоонун⁹ бели бар,
 Жети күнү¹⁰ жол жүрсө¹¹
 Көйнө¹² деген жери бар,
 Көйнө боюн¹³ жердеген,
 380 Көптүгүн¹ адам женбеген
 Паңдуу кытай эли бар.
 Күн жүрүшү*² жагында,
 Күйөнүн³ Кара-Тагында
 Илбирс, жолборс, кабылан,
 Издегениң табылган
 Жырткыч айбан баары бар,
 Көрбөсөң⁴ да⁵ көбүңөр
 Көргөн⁶ элге бардыңар.
 390 Кырк күндүк⁷ андан бери бар
 Жармысы жапыш⁸, жармы кам⁹,
 Чанды талы эли бар.
 Баштагы аты Көкөнө¹⁰,
 Койнотко¹¹ бүткөн¹² шаары бар.
 Адам уулу анда экен
 Алкымдары шишиген*,
 Агын жаткан суусунда¹³
 Алданын кылган каары бар.
 Каракыш аттуу¹⁴ калаасы,
 Жапыш уулу азыраак,
 400 Көбү¹⁵ кытай баласы.
 Көрүп келдиң көзүңөр,
 Көп адамын сандалтып
 Ала келдиң өзүңөр.
 Арсалаң аттуу¹⁶ каны бар,
 Жеке өзүнө¹⁷ караган
 Жетимиш эки шаары бар,
 Айтып келдиң баарыңар.
 Аркы чети адамы
 Белин байлап буубаган,
 410 Өмүрүнүн¹ ичинде
 Бир күнү колун² жуубаган,
 Тырмагы кесип албаган,
 Жүз жылы өмүр³ көрсө да
 Боюн сууга салбаган.
 Чокунууга⁴ буту*⁵ бар,
 Чоюндан⁶ куйган куту*⁷ бар,
 Чуушаңгыр деген журту бар,
 Ургалуу⁸ деген тоосу⁹ бар,
 Бил¹⁰, кериктен*¹¹ жоосу¹² бар.
 420 Ашкачы деген бели бар,

- Табачы деген эли бар,
 Бер жагына келгенде
 Күсараш¹³ деген көлү бар,
 Токонарат чөлү бар,
 Будаңчан деген каны бар.
 Айтып келдиң өзүңөр¹⁴,
 Аңгемелүү¹⁵ сөзүңөр¹⁶,
 Аярлары дагы бар,
 Алты күндүк бер¹⁷ жакта
 430 Дариянын жээги¹⁸ бар.
 Жээкте¹⁹ болгон шаар үчүн²⁰
 Жээккент²¹ деген кеби бар.
 Ал Жээккентти²² жердеген
 Жер жайнаган эли бар,
 Мурунтадан билебиз
 Бурчак аттуу беги бар.
 Аягы Сооса көл болгон,
 Арасы Қоңго¹ бел болгон,
 Анын баарын жердеген,
 440 Анжы кытай эл болгон.
 Ар жагы Намут чөл болгон,
 Тоосу толгон эл болгон,
 Кашкар, Түмөн², Кызылдын
 Кошулуп³ суусу⁴ сел болгон.
 Ар тараптан кошулган⁵
 Саңыроо⁶ деген эл болгон.
 Аягы Күчөң шаары бар,
 Ургалы деген каны бар,
 Даңгытка бара жатканда
 450 Ушуну басып бардыңар.
 Марал-Башы, Долонду⁷,
 Басып өттүң⁸ оморду⁹.
 Кудай¹⁰ билет бул иштиң
 Арты кандай болорду¹¹.
 Кайсадын Кашкар каныны,
 Қараттың канча жаныны.
 Эсеп кылып келдинер
 Элинин алып саныны,
 Бозкертик менен Будаңчан,
 460 Бойбойлоттуң¹² баарыны.
 Алтай тоонун тарабы
 Аргасы жок карады.
 Чаркуруш¹³ деген шаары бар
 Он беш күндүк ары жакта,
 Ойрон¹⁴ салдың бары¹⁵ жакка.
 Эсеттин элин алыпсыз,
 Эң артыкча аяр кыз,
 Кызыр* чалган Қошойго¹,

- 470 Кызматкер кылдың ошого²,
 Чаркуштун³ шаарын алдыңар,
 Кырмуска кыргын салдыңар.
 Кырк бөлүнгөн шаарыны
 Кыргыз кылдың баарыны.
 Мурунку аты Таз-Кара,
 Көөнө-Турпан⁴ журтунун⁵
 Баарын кылдың маскара⁶.
 Аярын союп⁷ нан кылдың,
 Адамын союп сан кылдың.
 Талкалап баарын алыпсыз
- 480 Дагы Жунус*⁸ калаасын,
 Зар ыйлатып келипсиз
 Алты-Шаар* баласын.
 Баарын кырдың Догонду⁹,
 Байкаңарчы олорду,
 Бадышадан*¹⁰ үч кайта
 Келген киши жоголду,
 Бар кудайым бериптир
 Баладан бирди чоогоолду*¹¹.
 Баштан аяк өлтүрдүк¹²
- 490 Бадышасы айткан буйругун¹³,
 Бастык бекен деп ойлойм¹⁴
 Ажыдаардын куйругун¹⁵.
 Байкаңарчы көбүнөр,
 Балчык эмес, көлүнөр¹⁶.
 Бар кудайым¹⁷ башыңа
 Салган ишти көрүнөр.
 Адам* болгон атабыз,
 Ары түбүн которуп¹,
 Сөз баштоого² жатабыз.
- 500 Бенделикте не түрлүү
 Иште болгон катабыз,
 Жеде* болгон энебиз³,
 От менен суу, топурак⁴,
 Желден бүткөн денеңиз.
 Уккамын Ногой⁵ атамдан,
 Жок сөз экен дебеңиз.
 Адамдын уулу Шиш экен,
 Баарын байкап отурсаң⁶
 Жараткандын иши экен.
- 510 Андан Ануш болуптур,
 Аяк жагы адамга
 Дүнүйө жүзү толуптур.
 Ануштан Кынан калгандыр,
 Андасаң дүйнө⁷ жалгандыр.
 Асилибиз кара жер,
 Акыры бир күн барганда

- «Кайда барып келдин?» — дээр,
 Коюнуна⁸ салгандыр.
 Кынандан болгон Мелабил⁹,
 520 Кыйла адамдар олтурсун,
 Кыял ойлоп өзүң¹⁰ бил,
 Карып кетти дебесен
 Кан Жакыптын сөзүн¹¹ бил.
 Мелабил уулу Жарыттыр¹²,
 Бербердигер¹ Алдага
 Бенденин баары барыптыр².
 Бекер кайгы кылбаңар
 Мен өңдөнгөн³ карыпты⁴,
 Четин чаптык бүлдүрүп⁵
 530 Бээжиндик кытай тарыкты.
 Байгамбарлык*⁶ жетиптир,
 Бейшине* кудайдын
 Тирүү⁷ кирип кетиптир
 Жарыттын уулу Ыдырыс.
 Жаратканга жалбарып,
 Жан айласын кылмаңиз!
 Ыдырыстан Митошак,
 Ырасын айтсам калайык
 Кыйын ишке катыштык,
 540 Камалап каапыр кол салса
 Биз, кай бири⁹ менен атыштык?!
 Митошак уулу Ыламик¹⁰,
 Башка кыйын мүшкүл¹¹ го
 Көпчүлүктү¹² бийлемек.
 Бизге дагы бир жумуш,
 Ыламик уулу Нук¹³ болду,
 Ырасын айтсам, калайык,
 Экинчи атаң бу болду.
 Дүнүйөнүн¹⁴ жүзүнө¹⁵
 550 Асманга жакын суу толду.
 Алтайга дарыя токтолду¹⁶,
 Адамдар өлүп¹⁷ жок болду.
 Кайыкта калды бабабыз,
 Нуктун¹ уулу Жапес*² — дейт,
 Түрк уулу тындап отурсаң³
 Түп атаңды табабыз.
 Намут дария бер⁴ жагын
 Атабыз Жапес алыптыр,
 Эч ким барбай ал жерге,
 560 Эрендер* ээлеп⁵ калыптыр.
 Жапес уулу төрт⁶ болуп,
 Алардын бет алган жагы өрт болуп,
 Эки-экиден бөлүнүп⁷,
 Элге шаңы көрүнүп⁸,

- Эрегишкен душмандын
 Эзелден каны төгүлүп⁹,
 Алган экен атабыз
 Күн чыгыштын тарабын.
 570 Жери салкын, суу тунук¹⁰,
 Жетик экен акылы,
 Жер алышын карагын!
 Ошол¹¹ заман кезинде
 Бабаңар бар Кара кан¹²,
 Бары¹³ Жапес балдары
 Күн чыгышка тараган.
 «Малдуулар¹⁴ малың жайла—деп,
 Бакырлар¹⁵ аштык айда — деп,
 Аланча¹⁶ кан атабыз
 580 Адамын эки бөлүптүр¹⁷.
 Айтканына көнүптүр¹⁸,
 Малдуусу¹⁹ кырга калыптыр,
 Бакыры шаар салыптыр.
 Кырда калды малдуу¹ — деп,
 Кылымга* маалим ушу кеп,
 Байгур атка конуптур,
 Барган сайын дүркүрөп²,
 Бар дүйнөсү³ толуптур.
 Улуу⁴ тоого⁵ таянып,
 590 Чөптүү жерге жай алып,
 Кырдагы Угуз* балдары
 Төрт түлүк⁶ мал бардары,
 Уй, жылкы, төө баарыны,
 Урматтап күтүп⁷ малыны,
 Төлдөтүп⁸ багып коюну⁹,
 Бакырларга¹⁰ бериптир
 Чөл-биябан* оюну¹¹.
 Бакырлар барып муюшуп¹²,
 Ондон-бештен¹³ уюшуп¹⁴,
 600 Топурак, жыгач үй кылып,
 Тобуна¹⁵ бирин бий кылып,
 Калдайтып калаа салыптыр,
 Уюшуп шаар салгандан¹⁶
 Уйгур атка калыптыр.
 Баары Жапес* уругу¹⁷,
 Ар жерде болду турагы,
 Ал заманда болуптур
 Ак байгамбар¹⁸ убагы.
 Араптар¹⁹ келип ар качан
 Ыслам* жолун айтыптыр,
 610 Ар жердеги адамдар
 Эски жолго²⁰ кайтыптыр,
 Кутпадин¹ чыккан араптан²,

- Аскер келип, кол келип,
 Арбын келип, мол келип,
 Ак динине зор берип,
 Аткарган экен Мекеден³,
 Ак⁴ байгамбар жол берип.
 Олуя-Ата⁵, чоң Ташкен,
 Оро-Төбө⁶, Самаркан,
 Орчун*-Кокон⁷, Маргалаң,
 Испараны, Жизакты⁸
 620 Ырас динге узатты.
 Чаржуй менен Букарды,
 Арал-Көлдү⁹, Кырымды,
 Аралап кыйла кылымды,
 Алардан мурун ал жерди
 Азирет Аалы*¹⁰ алыптыр,
 Ак¹¹ жолуна¹² салыптыр.
 Ага да болбой түрк уулу
 630 Атабыздын жолу¹³ деп,
 Минсук*¹⁴ динге жаныптыр.
 Кырк жылдан кийин Кутпадин
 Кыдырып келип калыптыр.
 «Ак¹⁵ жолуна тарт — деген, —
 Ата динден кайт!» — деген.
 Биздин тилге «тарт» болду,
 Арабыча «сарт» болду.
 Ушу күндө балдарың¹⁶
 640 Уйгурга кыргын салганы
 Билгендерге дарт болду.
 Баары Жапес баласы,
 Бакырлыктан¹ бөлүнгөн,
 Байкап турсам силерге
 Башка журт болуп көрүнгөн².
 Башын кесип, кан төгүп³,
 Бут сындырып, кол сөгүп⁴
 Уйгурга уруш салыпсыз,
 Уккан жерден түк койбой,
 Уйпалап баарын алыпсыз.
 650 А да Жапес тукуму⁵
 Орус⁶ деген бирөө бар
 Нордун⁷ кара көлүндө⁸,
 Немис деген бирөө бар
 Зымбур арал чөлүндө⁹.
 Кытай жатыр кыр жакта,
 Кыйлаң жатыр төмөнкү¹⁰
 Кара деңиз, Сыр жакта,
 Қары-жашың олтурсун
 Акыл кылгын шул¹¹ чакта.
 660 Кытайга салдык бүлүктү¹²,

- Кызыл чок ойрот¹³ каптаса
 Кыргызга салар түлүктү¹⁴.
 Биз Каңгайга салдык бүлүктү,
 Кара чок маңгул каптаса
 Казакка салар түлүктү.
 Мен кордук¹⁵ көрдүм¹⁶ жашымдан,
 Ага-иниден айрылып,
 Азап тартып башынан,
 Маңгулда жүрдүм¹⁷ мал сактап,
 670 Маңжуулардын¹⁸ журтунда
 Басып жүрдүм жан сактап,
 Ногой уулу туугандан,
 Он жетимде бөлүндүм¹,
 Ойлоп келсем шолорду²
 Суудай жашым төгүлдүм³.
 Атам өлгөн⁴, жетиммин,
 Ага, иниден айрылып,
 Айдоо⁵ менен кетипмин.
 Азапты алдым мойнума⁶,
 680 Агып жашым койнума⁷.
 Бөйөндүн⁸ уулу Чаянды
 Жашында Жакып таянды,
 Актап кызмат кылган соң
 Чаяндан таптым аянды.
 Кызматымды билген соң
 Кызын берди өзүмө⁹,
 Кыргыз, казак олтурсун,
 Андап жооп¹⁰ беринер
 Айтып турган сөзүмө¹¹
 690 Жапес уулу жана бар
 Татар менен Дүк — деди, —
 Айтып жооп беринер,
 Олтурбаңар¹² шүк» — деди,
 Ошону¹³ айтып бай Жакып
 Орчун¹⁴ топко¹⁵ тиктеди.
 Камбардын уулу Айдаркан,
 Карыядан Эштек бар,
 Кан Жакыптын сөзүнө¹⁶
 Кайтармакка эсеп бар.
 700 Кыпчактардын Тазы бар,
 Кыргыздардан Байжигит,
 Нойгуттардан¹ Акбалта,
 Ногойдун² Чагоо³ кары бар,
 Ошо топтун⁴ ичинде
 Ата уулунун⁵ баары бар.
 Аргын Каракожо бар,
 Ата уулулар⁶ кошо⁷ бар,
 Алчындан Каракезек бар.

- 710 Акылмандан отурган⁸
 Алтымыш — деп эсеп бар.
 Бердике туруп⁹ бек айтат,
 «Бербердигер кудая
 Мерт кылдың Жакып — деп айтат,
 Дүнүйөнү¹⁰ чачабыз,
 Кытайга тийип койдук¹¹ деп,
 Дүрбөп¹² кайда качабыз?
 Малды бекер чачабыз,
 Мангулга тийип койдук деп,
 Баш алып кайда качабыз? 010
- 720 Орто-Азия жерибиз,
 Орчун кыргыз элибиз,
 Бу жакта¹³ кытай жатат деп,
 Бузулду¹⁴ кандай бейлибиз?
 Энибиз жатыр Эртиште,
 Аягы¹⁵ Орол¹⁶ тоосунда,
 Күн чыгышың жогору¹⁷
 Ангердин¹⁸ Кара-Коосунда¹⁹.
 Түштүгүң²⁰ жатыр түгөнгүр²¹ 020
 Кара-Шаар, Кумулда¹.
- 730 Аттанган балдар аз барып,
 Кууратып келди Кумулду.
 Кытай келе жатат деп,
 Кайдан кабар угулду?
 Конушташ² жүрүп³ мангулга
 Коркуп⁴ калган экенсиң!
 Жакын жүрүп кытайга
 Жадап калган экенсиң,
 Жайытына малыңдын 040
 Карап калган экенсиң!
- 740 Анжыян⁵ менен Алайды
 Самап калган экенсиң!
 Анжыянда⁶ Алооке⁷
 Азыр бизге жаман жоо⁸,
 Айтып-айтып болбойсун⁹,
 Арзысаң Жакып баргын шоо,
 Анжыян менен Кашкардын
 Арасы кыйын улуу тоо,
 Ашуусу¹⁰ бийик, жери тик, 060
 Аны көздөй¹¹ бет алсак
- 750 Табылбас бекен биздин жик?
 Көрүнөө¹² айттым бир сөздү¹³,
 Көңүлгө¹⁴ албай кир сөздү.
 Көбүнөр билгин муну» — деп,
 Бердике сөзү¹⁵ токтолду.
 Мунун¹⁶ да сөзүн «жаман» — деп,
 Айткан киши жок болду.

- Байжигит¹ шондо¹ кеп айтат:
 «Бай Жакыптын өзүндө²,
 Баштан аяк сөзүндө³
 760 Жаманы жок — деп айтат. —
 Мурут⁴ бар жерде сакал бар,
 Муруңтадан макал бар:
 «Сактын саны калат — деп, —
 Саңыроонун⁵ төгүлүп
 Сайда каны калат» — деп.
 Кытай деген жакырга,
 Кыжылдаган каапырга
 Кыйырына жатып албайлык,
 Кылым кытай кол келсе
 770 Кыргын таап калбайлык.
 Жетиген жагын карасак,
 Жерин өлчөп⁶ санасак
 Илепси⁷ бар, Кара-Кум,
 Күн чыгышы Сары-Арка,
 Күлдү*⁸ баары казакта.
 Күн батышка бет алып
 Калбайлык бөөдө⁹ азапка.
 Эсил, Нура суусу бар,
 Эсен-амаң ушу бар.
 780 Ар жагы дүк татар бар,
 Аз гана казак, кыргызга
 Асыла кетсе катар бар.
 Ойдо¹⁰ деңиз-көлү бар,
 Ойлоп көбүң¹¹ көрүп ал.
 Оролдун¹² узун тоосу бар,
 Ошого жакын барсак — деп
 Бир кыйла элдин оозу¹ бар.
 Эдил, Жайык* жери бар,
 Эне-атабыз өскөн² — деп,
 790 Бир кыйла элдин кеби бар.
 Кеңешип билчи баарыңар,
 Кетте-кичик карыңар!»
 Байжигит сөзү басылды,
 Байжигит токтоп калганы,
 Камбардын уулу Айдаркан
 Калкка сүйлөп³ салганы:
 «Баштан аяк баарыңар,
 Кан Жакып баштап карыңар,
 Кайратты таштап салдыңар,
 800 Качууну⁴ сүйүп⁵ калдыңар.
 Карап турсам, калайык,
 Үмүттү⁶ таштап салдыңар,
 Үркүндү⁷ сүйүп калдыңар.
 Кырып ием сени — деп,

- Кытайдан келген кеп барбы?
 Кыргыз, казак жыйылып,
 Ушу сөздөрүндө⁸ эп барбы?
 Кагып ием жерге — деп,
 Кангайдан келген кеп барбы?
 810 Казак, кыргыз жыйылып,
 Қалжырашта эп барбы?
 Алтайдын тоосун⁹ желөндүк¹⁰,
 Қыйла жылдан бер¹¹ жакка
 Қыпкызыл канга бөлөндүк¹²,
 Кыргыз, казак чогулуп¹³,
 Бүгүн кыжылдап сүйлөп не көрдүк?¹⁴
 Так ушинтип¹ олтурсак²
 Далайда болор жай алуу,
 Ар качандан бир качан
 820 Жамандын жаны аялуу.
 Аябаңар жаныңды,
 Айткым келди баарыңды,
 Акбалта, Жакып карыңды.
 Колунан келсе кызталак
 Коёрбу³ кытай жаныңды?
 Келе калса колунан
 Кетирмекчи саныңды,
 Кемпир менен чалыңды,
 Кемшендетип ыйлатып,
 830 Кейитпейби баарыңды.
 Жүздөн⁴ алып наарыңды,
 Жүдөтпейбү⁵ баарыңды.
 Туулмак бар, өлмөк⁶ бар,
 Жакшылык менен жамандык
 Туш-тушунда⁷ көрмөк⁸ бар.
 Аманат берген куу жанды,
 Ажал жетсе өлмөк бар!»
 Айдаркан айтып салганы,
 «Анданарчы, балдар!» — деп, —
 840 Акбалта сүйлөп⁹ калганы:
 «Өңчөй¹⁰ алаш балдары
 Орто жери ачылып,
 Ойго-тоого¹¹ чачылып,
 Аягы Намут боюнда¹²,
 Башын¹³ көрсөң¹⁴ мына бу,
 Алтай тоодон¹ жогору²
 Аңыртынын оюнда³.
 Анын баары бир болсок⁴,
 Арбак урган кытайга
 850 Алдырбас элек оюмда⁵.
 Қаканчынга караган
 Бабылга чети барыптыр.

- Маңгул, кытай биригип,
 Душмандыгы билинип,
 Туш-тушка кандай тараган?
 Акунбешим⁶, Кеймен⁷ бар
 Кетпей ушу санаадан.
 Баласагун⁸ бу да бар,
 Олуя-Ата⁹, чоң Ташкен,
 860 Орчун Кокон¹⁰, Маргалаң¹¹,
 Ошолор¹² да жуда бар.
 Оро-Төбө¹³, Самаркан,
 Олордо¹⁴ бар канча жан.
 Кан Самардын тушунда,
 Качкын болуп ушунда
 Сяяда суунун¹⁵ боюна
 Коконбай аттуу бир адам
 Кош коргон тамды салыптыр,
 870 Каны көрүп, калк билип,
 Козголбой¹⁶ улуу шаар болуп,
 Кокон атка калыптыр.
 Алты жашар жашымда
 Ойноп¹⁷ турсам кашында
 Чоң атам Аскар кеп айткан:
 «Дорго*¹⁸ келди кытайдан,
 Тозуп¹ чыкты далай жан.
 Көргөнүм жок көз менен,
 Уктум² айткан сөз менен.
 880 Кытай кыстап ийди деп,
 Кыжылдаган кызталак,
 Коконго³ толуп⁴ кирди» деп.
 Көчүп чыктык Алайга,
 Кызылдын тоосун⁵ кыдырып,
 Кылчая албай далайга.
 Агып жүрүп акыры
 Аягы көрдүк Алтайды,
 Айттыңар балдар далайды.
 Ашып келдик Жылдызды,
 Алтайдан таптык кыргызды.
 890 Көрдүңөр балдар көзүңөр,
 Көбүлсыра⁶ тоосун⁷
 Жердеп турсуң⁸ өзүңөр,
 Куп кулакка сыйымдуу⁹
 Сак болсок — деген сөзүңөр!»
 Көрүңгөн сөзүн Акбалта
 Көбүңө¹⁰ айтып салганы.
 Айтып оозун¹¹ жыйганча,
 Көсөл¹² Манас, эр Көкчө¹³,
 900 Көт жагынан Жамгырчы,
 Абдылда, Болот¹⁴ — ал экөө¹⁵,

- Манжуулуктун¹⁶ Шакуму¹⁷ —
 Манаска көөнү¹⁸ жакыны,
 Ак сакалы Айнакул —
 Айтылуу¹⁹ Кыргыл мына бул,
 Жергелешип жетөөбү¹
 Жетип келди жыйынга.
 Жыйынга келген адамдар
 Калдык, — дешти, — кыйынга.
 Келип Манас кеп сурайт:
 910 «Ага-иниңиз, атаке,
 Качан келген?» — деп сурайт.
 «Кечээ келген, балам, — деп, —
 Чын ушунун² баарысын
 Чыкыртып алган бабаң — деп, —
 Чымындай сенин жаныңды,
 Аман койсун³ Алдам!» — деп,
 Кан Жакып сүйлөп калганы,
 Кайра басып, канкорун⁴,
 Өз үйүнө⁵ барганы.
 920 Өскөнбай⁶ менен Ыйманды,
 Ар качандан, бир качан
 Айдап жылкы жыйганды:
 «Бачымыраак чабыңар,
 Байталдан семиз табыңар,
 Он эки байтал алыңар,
 Камбарбоздун⁷ үйрүнөн⁸
 Эгинен⁹ бирин чалыңар,
 Эртелеп келип калыңар.
 930 Эркегинин баарысын
 Нээти¹⁰ казат* караткан,
 Ургаачысын ар качан
 Ак түлөөгө*¹¹ жараткан,
 Дартман эмес, сагынан,
 Карасы эмес, агынан,
 Андан бирди алыңар!»
 Ыйман менен Өскөнбай,
 Алар чыгып ат минип,
 Ат минсе да бат минип,
 Жылкыга жөнөп¹ калганы.
 940 Жыйындын баарын дүргүтүп²,
 Чыкырып³ Манас алганы.
 Жайлоо⁴ эмес, жаз экен,
 Ачыган кымыз аз экен.
 Алты азамат чаптырды,
 Алты жүз меште* кымызды
 Аял кылбай таптырды.
 «Айылда киши калба!» — деп,
 Адамдын баарын чакырды.

- 950 Жер очокту⁵ каздырып,
 Жез капкактуу⁶ казандан
 Жетимишин астырып.
 Күчтүү⁷ болсун⁸ арак — деп,
 Күчаладан салдырып,
 Үч элиге келгенде
 Үзүп-үзүп⁹ алдырып,
 Каалагандар¹⁰ жутушуп¹¹,
 Кайраттуулар¹² куршугуп¹³,
 Кара бою¹⁴ тугушуп¹⁵,
 Алты жүз мешке куйдурган¹⁶
- 960 Алып келген кымызды,
 Аксакал бою балкышып,
 Аны ичкен соң қарпандап
 Аңгемени кылышты:
 «Алда таала берген — деп, —
 Бала да болсо башкача
 Манас аттуу ырысты!»
 Қарыялар муну айтып,
 Қанжардай болгон жигитти
 Майыштырып мас кылып,
- 970 Бастырып койду¹ буралтып,
 Қөгала майдан шиберди,
 «Көңкүң*² мындай отур!»³ — деп,
 Көкжалың⁴ айтып жиберди.
 Тегерек тартып тең болду,
 Ортосу⁵ ачық кен болду.
 Аземин минтип арттырып,
 Сары казы, кыйма жал,
 Адамдарга тарттырып,
 Ар кандай опкоксуганын⁶
- 980 Аппак майга тойдурду⁷.
 Экі жүз чанач кымызды
 Эңсегени жутсун⁸ деп,
 Элдин ортосуна⁹ койдурду¹⁰.
 Қырк көөкөр¹¹ аркыт* алдырды,
 Қаалаганың муну ич — деп,
 Аркыттағы арақты
 Ата уулулай таратты.
 Арстан Манас келди да,
 Арада туруп кеп айтат,
- 990 «Ай, ага-ини, журтум¹² — деп айтат: —
 Астында бар кара жер,
 Жер экен — деп тим болбой,
 Айлананды карай бер.
 Ушунчаны¹ көтөрүп,
 Акы албаган кандай эр?!
 Бендесиңер, билбейсиң,

- Безилдетип сүйлөтүп²,
 Бенде кылган ким дейсиң?
 Төбө³ жасап, баш берген,
 1000 Баштын көркү⁴ чач берген,
 Көздүн⁵ көркү каш берген,
 Көр напсинер тойсун деп,
 Ачуу-чүчү аш берген,
 Тал чыбыктай бой берген,
 Акыл жасап, ой берген,
 Эстээр бекен мени деп,
 Эркин менен коё⁶ берген
 Эгендин* барын билбейсин,
 Эгем* таала* сактаса
 1010 Эңшерип кетчү ким дейсиң?!
 Шамал эмес, жел эмес,
 Шайтан* эмес, бери* эмес,
 Дөдөн*⁷ эмес, жин* эмес,
 Төдөн⁸ эмес, бил эмес,
 Жырткыч эмес, куш эмес,
 Олтургандар⁹ ойлоп көр,
 Укпас кебиң ушу эмес!
 Кабарчысы как өзүн,
 Байгамбарың¹⁰ адамдан,
 1020 Бар кудайдын барлыгын
 Байкабаган кай наадан?
 Жазгандыр жазуу башында,
 Лам-Мафүд¹¹ кашында,
 Ал жазуудан кутулуп
 Чыгаар айла бизде жок.
 Жыйылып алып кайгырган
 Кыргыз, казак карысы
 Таруудай¹ акыл сизде жок!
 Жазуудан артык жан өлбөс²,
 1030 Тактада* жатып кан өлбөс,
 Өлбөсө³ бенде не көрбөс⁴.
 Өзү жазган кудурет*⁵,
 Өкүмүнө⁶ ким көнбөс⁷.
 Баарың карап турасың
 Жер үстүндө⁸ көрүнүп,
 Кутулуп көрчү⁹ өлүмдөн¹⁰
 Жергеңерден бөлүнүп,
 Жетимиш түмөн¹¹ алашың,
 Жеткен болсо ажалың
 1040 Жесе дагы жер тойбойт¹²,
 Жергеңерден бөлүнүп,
 Жетимиш жылы качсан да,
 Жеткен ажал түк койбойт¹³.
 Кара да өлдү, кан өлдү,

- Кабардарсың баарыңар,
 Канча түрлүү жан өлдү.
 Бекер да¹⁴ өлдү, бек өлдү,
 Бездесинин баарысы
 «Мен кыйынмын!» — деп өлдү.
 1050 Алда берген насибин
 Туш-тушунда жеп өлдү.
 Абал¹⁵ башта мен өзүм¹⁶,
 Ойротко маалым бу сөзүм,
 Сегиз жашар жашымда,
 Чеге бала кашымда,
 Баянчор¹ деген мангулдуң²
 Тартып алдым белинен
 Оттук*³ менен бычагың⁴,
 Ошондон кийин кычадым.
 1060 Кайып кан кызы Карабөрк
 Бу күндө⁵ кучат кучагым.
 Жалгыз уулу Жакыптын
 Жанын жутат — деп жүрдүң!
 Жаңгызың эмес, көп жүрдүң,
 Жарып берген майымды
 Жалпы баарың жеп жүрдүң.
 Элким бала Манасты
 Эртең өлөт⁶ дедиңер,
 Эгем таала сактады,
 1070 Эрегишкен душмандын
 Нечөөнүн⁷ башын жедиңер,
 Эгем таала сактады,
 Эсен-аман келдиңер.
 Эгей-шыгай* көй кашка*,
 Эсинер элден бир башка,
 Эми эмиңе⁸ дедиңер?
 Колунан келсе Каканчын
 Коё турган ою⁹ жок,
 Тартып калар бою¹⁰ жок.
 1080 Алы келсе кытайдын
 Албай турган кеги жок,
 Айылын жыйып атакем
 Дарбытыштын эби жок.
 Мен, Ошпурдан¹ уктум бир кепти,
 Ошондон бөлөк² бул элден
 Кулакка сыяр кеби жок.
 Башыбыз Оркун³ суусунда,
 Аягыбыз Көбүл⁴ тоосунда,
 Азыр карап турабыз
 1090 Кайнап жаткан Какандын
 Капкасынын оозунда⁵.
 Жерге кирсин кытайын,

- Сексен күндүк жолдо⁶ экен,
Текес деген дуу-дусу⁷
Ала койсок⁸ колдо⁹ экен.
Куяс деген балбаны,
Куп жыйылып келдинер,
Кудайдын берип салганы.
Баарыңарга эп болсо,
1100 Бала да болсом¹⁰ кан кылдың,
Мен бийлеген кеп болсо
Қазат кылбай тынбаймын,
Қара боюм¹¹ чындаймын!
Алым келсе аламын,
Ак жолуна саламын,
Ажалым жетсе арамдан
Акыретке* барамын!
Қара оорудан¹² катпайбы,
Мага окшогон¹³ балдарды
1110 Қагын* алып жатпайбы.
Чегилбей чечек* албайбы,
Жер кучактап калбайбы.
Жашым жаңы жыйырма төрт,
Жаанга*¹ салып кызыл өрт
Урушта² өтсүн³ өмүрүм⁴,
Узакка калсын өнөрүм⁵.
Атышта болсун өмүрүм,
Артымда калсын өнөрүм.
1120 Сайда болсун изибиз,
Сапардан болсун ишибиз.
Жолдо болсун изибиз,
Жоодон⁸ болсун ишибиз.
Көктө⁷ болсун жаныбыз,
Көөкөрдө⁸ болсун каныбыз.
Көңкү⁹ алаштын балдары
Көөсөрүң*¹⁰ болсо калыңар,
Көсөмүң¹¹ болсоң¹² барыңар.
Қарк ажалым жетти — деп,
Қанжыгага байланып
1130 Қара башым кетти — деп,
Башыңды байлап өлүмгө¹³,
Чачыңды байлап өрүмгө¹⁴,
Аягың байла кишенге,
Айылда жүрсөм¹⁵ өлбөйм¹⁶ — деп,
Аманат жанга ишенбе.
Қолунду¹⁷ байла күндөгө*¹⁸,
Қорстон¹⁹ болбо²⁰ дүйнөгө²¹.
Қороодо²² көп коюм²³ — деп,
Қор болбоймун²⁴ оюм²⁵ — деп,
1140 Қомсоо²⁶ кепти сүйлөбө²⁷.

- Өрүштө¹ жылкы малым — деп,
 Өзгөчө² кыйын алым — деп,
 Өкүнүчтүү³ болор айткан кеп.
 Жайытта сыйыр-уюм⁴ — деп,
 Сандыкта дүйнө⁵, буюм⁶ — деп,
 Санааңа алсаң жаман кеп.
 Жүк артсам арбын төөм⁷ — деп,
 Төөм бардан жүрөм⁸ — деп,
 Дөөрүгөнүң⁹ жүдөө¹⁰ кеп.
- 1150 Конокко¹¹ сой бир койду,
 Корооңо¹² кой миң койду,
 Бир карышкыр кириптир,
 Миң койду кайдан тим койду?
 Корооңо канды толтурду¹³,
 Таң атырбай таптаза
 Кырып баарын болтурду¹⁴.
 Курсагым жеп тойдум¹⁵ деп,
 Кунум¹⁶ бүттү,¹⁷ койдум¹⁸ деп,
 Бекер кайдан олтурду?¹⁹
- 1160 Аны кылды бөрүнүз²⁰,
 Артын кийин көрүнүз²¹.
 Конокко бирди сойдунуз²²,
 Кошо жеңиң, тойдунуз²³.
 Короо²⁴ толгон миң койду
 Не иш кылып койдунуз?²⁵
 Жылдырып жылкы айдадың,
 Сызылтып казы чайнадың,
 Зыңкыйтып күлүк²⁶ байлайсын,
 Сыдырым сыртты жайлайсын.
- 1170 Жоо сыртыңдан багыптыр,
 Кыйкырып добул*¹ кагыптыр,
 Куйругун сыртка салыптыр,
 Куяндай² учуп³ жылкыңыз
 Жоого⁴ кетип калыптыр.
 Ээм⁵ мында калды — деп,
 Ээлеген⁶ мендей малды — деп,
 Эстебей турган болгон соң
 Жылкым менин арбын — деп,
 Жыргап айтыш кандай кеп?
- 1180 Желеде келе* — уюм — деп,
 Сандыкта зарым* — булум⁷ — деп,
 Көңүлүнө⁸ жетиптир,
 Көмүр⁹ түшүп¹⁰, от жанып,
 Көмүркөйүң¹¹ кетиптир.
 Көп деп турган уюңа¹²
 Көтөрмөсүн¹³ колго¹⁴ алып,

- Көк¹⁵ көйнөк¹⁶ энең* жетиптир,
 Көрө-сала койгун¹⁷ — деп,
 Айрып албас болгон соң
 1190 Аны көп дебей койсоң¹⁸ нетиптир!
 Көрүп турсун көп алаш,
 Көбүңө¹⁹ айтам мен Манас.
 Көңкү журттун²⁰ баарысы
 Көрдүн төөнүн²¹ чоңдугун²²,
 Жүрүмүнүн²³ тондугун²⁴.
 Жолго сыйбайт таманы,
 Тикенек сайбайт²⁵ тамагы.
 Кирпигиндей чымындан
 Кидирбестен кырылган.
 1200 Кандайлыктан дүйнө — деп,
 Кайрат бизге кылынган?
 Алаш урук¹ ага-ини
 Артыкча болор ак дини.
 Азыр элден көрбөдүм²
 Атакемдей жиндини.
 Өрнөк³ сөз айтып торгоду⁴,
 Өчөшкөндөй⁵ иш кылат,
 Бу өлүмдөн кантип коргоду?⁶
 Арман сөз айтып торгоду,
 1210 Бу мени ажалдан кантип коргоду?!
 Кырк күндүк кыштын суугунда,⁷
 Өлүмгө жаның жуугунда⁸,
 Кырк күнкү⁹ жайдын ысыкта
 Аманат жаның кысылса,
 Бааналарга сарай бол,
 Салтанатың далай бол.
 Көрдүңөрбү¹⁰ көй кашка
 Ысык менен суукту¹¹,
 1220 Ойлонуңар¹² орчун топ,
 Ыраак менен жуукту¹³.
 Кышында суук бууптур¹⁴,
 Жайында ысык кууптур¹⁵.
 Бааналап бардың сарайга,
 Байкап көрсөң бул иштин
 Аягы барсын далайга.
 Сарайга кирдиң сыйынып,
 Жаңгыз эмес, бир өзүн,
 Жалпы кирдиң жыйылып.
 Ошончо¹⁶ жан сеп алган,
 1230 «Жакшы үй экен!» — деп алган.
 Эшиги болбой, төрү¹ бол,
 Миң кой өлдү бөрүдөн²,
 Кой болбогун³, бөрү⁴ бол.

- Сандык болбо, от болгун⁵,
 Санааңа бул сөз токтолсун⁶.
 Саадак* болбой⁷, ок болгун,
 Бас⁸ болбогун, тоо болгун,
 Ээси⁹ болбой жылкынын,
 Эншерип алган жоо болгун!
 1240 Төө болбогун, чымын бол,
 Тегеректе¹⁰ чырың бол.
 Бирок¹¹ элге айтарым,
 Төгүнү¹² жок, чының бол!
 Ошпур¹³ байдан кеп уктум,
 Терс-Суудагы Текес кан,
 Теңир ургур¹⁴ кандай жан?
 «Баш жакты алаш алды — деп,
 Арадан чыгып төрт бурут¹⁵,
 1250 Бу кандай айылга дүрбөөн¹⁶ салды? — деп,
 Оролду¹⁷ алаш алды — деп,
 Ортодон¹⁸ чыккан төрт бурут
 Бу кандай дүмөк¹⁹ салды — деп,
 Ушу баштан өргүтпөй²⁰
 Ойрондоюн²¹ аны — деп,
 Кылымдын Какан каны — деп,
 Кыпчак, кыргыз, казагын,
 Колуна²² берип азабын,
 Кыйратайын аны — деп,
 Баш ылдый келсе Бакбурчун,
 1260 Аяк өйдө¹ кол барса
 Акунбешим² зор бааша³.
 Кемен деген жаң-жуңга*,
 Кетириптир кабарга,
 Көңгөш⁴ деген аярын
 Чаптырыптыр чабарга.
 Аты Кер-Көл жери — дейт,
 Баң⁵ кытайдын эли — дейт⁶.
 Орго⁷ деген каны — дейт,
 Ойрот жеңбейт аны — дейт.
 1270 Эсеби жок, эли көп,
 Аз болгондо⁸ аскери
 Алтымыш миң саны — дейт.
 Бээжинге берип эсебин,
 Бешим⁹ канга карайт — дейт,
 Беттеше келсе душманга
 Ар ишине жарайт — дейт.
 Азы кытай, көп мангул,
 А да Жапес баласы,
 Алты күндө айланып
 1280 Адам көрүп боло¹⁰ албайт,
 Базар кылып турганы

- Баласагын калаасы.
 Алардан¹¹ да алыс — дейт
 Ташкен менен Кокону¹²,
 Туташтырбай аларды¹³.
 Тагдырда¹⁴ Алда буюрса¹⁵,
 Талкалайлык ошону.
 Аяр Култаң качыптыр,
 Аксынын белин ашыптыр,
 Акылынан шашыптыр.
 1290 Арадан Жылдыз басыптыр,
 Терс-Суудагы Текеске
 Кутурган Култаң барыптыр.
 Ошпур бай мага кеп айтты:
 «Терс-Маёонун¹ боюнда,
 Темирдиктин оюнда²
 Текеске кабар барды — деп,
 Куяс деген баатырын
 Куп чакырып алды — деп,
 1300 Кужулдашып³ кытайды
 Кудай уруп⁴ салды — деп.
 Анын туура жагында
 Илебин деген каны — деп,
 Издетип ийди аны — деп,
 «Алма-Коюр⁵ бою — деп,
 Адам арбын ою — деп,
 Анын баары келген соң,
 Алакандай алаштын
 Абыдан болор тою»⁶ — деп,
 1310 Айткан экен мындай кеп.
 Агабыз Ошпур угуптур⁷,
 Алты күн болду келгени,
 Анжым уруу⁸ калмактын
 Арасынан чыгыптыр,
 Жалпы олтурган⁹ ага-ини
 Жалынсаң жаның калабы?
 Корусаң¹⁰ коюп¹¹ салабы?!
 Эркек козу¹² туулуптур¹³,
 Не жумушка¹⁴ туруптур?
 1320 Эр азамат туулуптур,
 Не жумушка туруптур?
 Эркек козу болгондо
 Курмандыкка караткан,
 Эр азамат болгондо
 Намыс үчүн жараткан!
 Мал караган чалдар бар,
 Баспай жаткан балдар бар,
 Кызыл ээк¹ чалдар бар,
 Кызыл муштум² балдар бар,

- 1330 Эселек жүргөн³ катын бар⁴,
Катын алып, үй тигип,
Эркек деген атың бар.
Атка минип эрбейип,
Найза кармап сербейип,
Эсенкан кыйын эле деп,
Беш айчылык Бээжинден
Бу жерде коркуп⁵ селейип,
Жалтанышың жарабас,
Машар*⁶ күнү байгамбар
- 1340 Үмөтүм*⁷ деп карабас.
Башка кудай салган соң,
Бадышага жоо⁸ болуп
Майдандашып⁹ калган соң
Аянарга жан¹⁰ барбы,
Ал адам эмей акыры
Бери, дөө¹¹ заңгарбы?¹²
Эске кудай салган соң,
Эсенканга жоолошуп¹³,
Эрегишип алган соң
- 1350 Эзелден кызыган каның бар,
Эми не деп аяр жаның бар?!
Укканың¹ бардыр карыдан,
Уламалап баарыдан
Залим туулса² бир даары³
Бир атанын баласы,
Өкүмөттү⁴ талашып
Өлүмгө⁵ кандай киришти⁶.
Эрен*⁷ менен Туранды*⁸
Эрегишип эки журт⁹,
- 1360 Баатырлардын канчасы¹⁰
Барса келбес жөнөлдү¹¹.
Жомок¹² кылып айттыңар
Самнаарман* арстанды —
Эр Үрүстөм*¹³ Дастанды*,
Баары Жашкүр уругу¹⁴,
Эл талашып, жер бөлүп¹⁵,
Эрегишип куруду¹⁶.
Азыркы кылган жумушуң¹⁷
Алардан арзан турубу?¹⁸
- 1370 Чыр салганың бүгүнкү¹⁹
Чынмачындын* уругу.
Элчи кандын тушунда²⁰
Эл талашып, жер бөлүп,
Эзелки душман кытайга
Эрегиштик ушунда²¹.
Банүт²² кандын тушунда
Майдан түзөп²³, кол жыйып,

- 1380 Баш кесиштик ушунда.
Атаңар экен Алаш кан,
Ар заманда¹ азамат
Намысына талашкан.
Маңгул менен татары
Башка болуп² катары,
Кыргыздыктан³ бөлүндү⁴
Кылым маңгул балдары,
Кызыталак иттерге
Кытай жакын көрүндү⁵.
Татардын болгон уругу⁶,
Мөөр⁷ кара деңизге,
- 1390 Оруска жакын турагы.
Бир тууганы Дүк болуп⁸,
Бизди билбейт бу дагы.
Кыргыз аттуу⁹ бабаңыз,
Кыйла жерден табабыз.
Азирет Айып* баласы,
Тууган жери күн батыш,
Туура Азия калаасы,
Тугаш болгон түрк уулу,
Тунук жердин баласы.
- 1400 Бабабызды бузду — деп,
Басылбаса санаасы
Башкы тарых¹⁰ Шаа нама*,
Барып андан карачы!»
Баары түрккө айтып тур
Бай Жакыптын Манасы:
«Кытайдын түбүн¹¹ ким билет?
Жараткан Алда¹² бир билет,
Аты Кызыр эр билет,
Андан бөлөк не билет?!
- 1410 Бузук салып атышмак
Мусулманга* чоң милдет.
Казан асып, кар салып,
Катын алып, үй тигип,
Аспап¹ алып, ат минип,
Адам болуп турган соң
Жолун кууп бабаңдын,
Жөөдон² качып калбагын.
Жолу³ каткан кытайдын
Жоголор⁴ жерин карагын.
- 1420 Бербердигер кудурет
Берерин өзү билер да,
Бербейт экен кудай — деп,
Белгиси барбы силерде?
Жанчышпастан⁵ сабыркап,
Шалдаясың бу жерде.

- Атышпай туруп алдырап,
 Айтышпай жүрүп⁶ жалдырап,
 Букара болуп мурунтан⁷
 Эки жүз жылдан бер жакка⁸
1430 Эринип жүрүп куруткан.
 Адам болсоң⁹ ага-ини
 Андатайын ушунда¹⁰,
 Абылкайыр¹¹ кан болуп¹²,
 Ааламды алган тушунда
 Муса болду байгамбар.
 Бу дүнүйө жалган — деп,
 Бузулуптур¹³ көп жандар.
 Бадышасы Бургандыр¹⁴,
 Абулкайыр каным — деп,
1440 Бузукунун тилине
 Бузулбагын жаным — деп,
 Бу да айнытып тургандыр.
 Башка журтгун¹ баарысы
 Баашага көңүл² буруптур,
 Байгамбар — деп Мусаны
 Түрк³ баласы туруптур⁴.
 Барбайбыз — деп Мусага
 Маңгул, тыргоот балдары
 Калмак болуп куруптур⁵.
1450 Угуз кан болду уулу деп,
 Урууга маалим ушу кеп.
 Угуз кандын үч⁶ уулу,
 Ушу⁷ жерде калсак деп,
 Бу да айнып туруптур.
 Акырында чыдабай
 Акка моюн сунуптур*⁸.
 Қалсак деген сөз⁹ менен
 Қазак атка туруптур¹⁰.
 Тыргоот байдын балдары
1460 Қалабыз деп, калгандан
 Қарыя Соорун¹¹ барганы,
 Қайым дүйнө*¹² болгончо
 Қалмак атка калганы.
 Баарың турсун¹³ ага-ини,
 Барбы сөздүн¹⁴ жалганы?
 Баш тартпа — деп, — өлүмдөн!»¹⁵
 Манас айтып салганы.
 «Чоң бойдон жүргөн¹ чоң барбы,
1470 Эгер келсе жай чилде
 Эрибей турган тоң барбы?
 Қан бойдон жүргөн кан барбы,
 Қайтарса кудай сыймыгын
 Қарып болбос жан барбы?

- Эсеме алып не кылам²,
 Эсенкан деген заңгарды³.
 Барча кыргыз түрксүн⁴,
 Башың Булгар⁵, Кара-Кум⁶,
 Байкап аны карагын.
 Көкө-Ноор*⁷ көлүндө⁸,
 Күн чыгышың бу кезде
 Көбү-Шаму*⁹ чөлүндө¹⁰.
 Аяк жагы Арал-Көл,
 Көргүстөндүн¹¹ белинде,
 Түштүгүң¹² Балык*, Ыспана*¹³,
 Түбүнөн¹⁴ бери чоң журтсуң¹⁵,
 Бу күндө¹⁶ кытай кысканы.
 Кыспаганда неткени,
 Кызыталак ит сасык,
 Кырымга чейин кеткени.
 Ойду-тоону¹⁷ алыптыр,
 Аяк жагы арамдын
 Оролго¹⁸ чейин барыптыр.
 Билген болсоң¹⁹ түрк уулу
 Бизге жакын калыктыр,
 Бир чекеңиз түштүктө²⁰
 Бадакшан* менен Балыктыр.
 Каш кайтарар неме жок,
 Каапыр басып калыптыр.
 Сүрүп¹ жүргөн² кытайды
 Түмөн³ кыргыз элидир,
 Түп⁴ атабыз ээлеген
 Түркстандын⁵ жеридир.
 Суракчы келген кытайды
 Султан* кылып алыптыр,
 Султандарын сулатып,
 Ултан* кылып салыптыр.
 Арага келген кытайды
 Аким* кылып алыптыр,
 Акимдерин бас кылып,
 Алсыратып салыптыр.
 Өңкөй⁶ түрк⁷ балдары
 Алда⁸ берген акимдик
 Өзүнө⁹ ыраа көрбөгөн¹⁰
 Арам заада¹¹ калыктыр.
 Арамын айдап соёюн,
 Алда таала жар берсе
 Атамдан калган Түркстан¹²
 Албай кантип коёюн.
 Мажузу*¹³ динин жоёюн,
 Бар кудайым буюрса,
 Бабамдан калган Түркстан

- Барбай кантип коёюн.
 Орто-Азия¹⁴, Түркстан,
 Оболку¹⁵ аты Наамандыр,
 Ак байгамбар тушунда¹⁶,
 Кутбидин¹ келип ушунда,
 Түрк² жердеген жер үчүн³
 Түркстан атка калгандыр.
 Берген кудай түрккө⁴,
 1530 Ким коюптур бу жерди
 Бээжинден келген бүрүккө⁵.
 Ата жерим Түркстан,
 Алда берген түрккө,
 Акимдикти ким койду
 Анжуудан⁶ келген бүрүккө.
 Алтайда кантип туралык,
 Арбын аскер куралык.
 Атышкандан баш тартпай,
 Ата жолун кубалык⁷.
 1540 Мажүрөө⁸ кантип туралык,
 Балбандан аскер куралык.
 Бабанын жолун кубалык,
 Бу бадирекке бет алып
 Барбай кантип туралык!
 Казак, кыргыз калыксың,
 Канчаңарды мурунтан
 Калмак кылып салыпсың.
 Кыймылдаарга шайың жок,
 Кыйла жылдан бери⁹ жакка
 1550 Кытайга карап алыпсың.
 Кыямат* күнүн эстебей
 Кырылган кандай калыксың?!
 Абунасыр*¹⁰ кожону¹¹
 Ак байгамбар буюруп,
 Жибериптир ошону¹.
 Айттырып уктук² жарлыгын,
 Андан билдик, ага-ини,
 Алда таала барлыгын,
 Тартып калба бир күнү³
 1560 Тараза-мийзам* тарлыгын.
 Албай койбойт акырет⁴,
 Азыр жүрсүң⁵ капилет.
 Тириликтин жообуну⁶,
 Теңшербей⁷ койбойт бир күнү⁸
 Күнөө⁹ менен сообуну¹⁰,
 Казат үчүн жаның кый
 Тез берүүгө¹¹ жообунду¹².
 Шейит*¹³ өтсөң¹⁴ дүйнөдөн¹⁵,
 Кыйналбайсың кудайга

- 1570 Кылганыңды сүйлөөдөн¹⁶.
 Учмакты*¹⁷ көздөй учасың,
 Нур кызынан* кучасың.
 Жаннатты* көздөй жанасың,
 Шарабан тоор*¹⁸ суусунан
 Абыдан ичип канасың.
 Ташы көөхар¹⁹, суусу²⁰ бал,
 Салтанатын карап ал!
 Зумурат*, көөхар-терек, тал,
 Жыйырма беште жигитсиң
- 1580 Көп жашаган көксөө чал.
 Үч-төрт айлык баласың,
 Туулбастан эненден
 Кокус түшүп²¹ каласың.
 Жыйырма беш жаш менен
 Жыргап бейиш¹ барасың.
 Үйлө² кийип³, нур⁴ кучуп,
 Ачып көздү⁵ жумганча
 Алты айлык жерге барасың.
 Бейиште⁶ бар нур⁷ кызы,
- 1590 Беш-бештен чачы өрүлсө⁸,
 Бенделерге бирөөбү⁹
 Бетин ачып көрүнсө¹⁰
 Бехуш* болуп өлөсүң¹¹.
 Бу¹² жерде турган ага-ини
 Бел байлап шейит¹³ болбосон,
 Бейишти кайдан көрөсүң?!¹⁴
 Жай сурабайт ал жерде,
 Жааннамга*¹⁵ жөнөөрсүң¹⁶.
 Жайы тозок*¹⁷ жамандыр,
- 1600 Жакшылык кайдан көрөсүң.
 Мусулман, каапыр — эки журт¹⁸
 Мурунтадан бөлүнгөн¹⁹,
 Жалган дүйнө жай болбойт,
 Жан аяба өлүмдөн,
 Акылыңар ушу го
 Акыреттен²⁰ келдик деп,
 Адам жок деп, көрүнгөн.
 Дагы Жунус²¹ тушунда,
 Узайыр аттуу байгамбар
 Өлүп²² жатып жүз²³ жылы,
- 1610 Өкүмү²⁴ менен Алданын
 Өзү²⁵ келген ушунда²⁶.
 Жыйырмада калган баласы,
 Жылбайт, көчпөйт калаасы.
 Кайып* болду эрим деп,
 Кан ыйлаган энеси¹.
 Кайтып өзү келгенче

- Жүдөп² болуп калыптыр
 Жүз жыйырма жашап баласы.
 1620 Атасы келген кырк жашка,
 Азыр турган ага-ини,
 Алдырбагын жалганга.
 Ак амири* бир башка,
 Тогуз³ жашар жашымда,
 Чеге бала кашымда,
 Бадалдуу тоонун⁴ башында
 Бир козуну⁵ бөрү алды,
 Бийик тоого жөнөлдү.
 1630 Алып качкан козусу⁶,
 Кызыл канга бөлөндү⁷.
 Адамзаат⁸ бендеге
 Айтылбаган бу⁹ сөзүм,
 Аркасынан кубалап,
 Барган Манас мен өзүм¹⁰
 Аккан канын кубалап.
 Ашуусу¹¹ бийик тоо экен,
 Аскар бийик зоо¹² экен.
 Ашып барып калгамын
 Аркасынан кубалап,
 1640 Шашып барып калгамын.
 Өкүматы¹³ Алданын,
 Өзүм айран¹⁴ калгамын.
 Адам зат заты¹ бар,
 Канаты бар аты бар,
 Санап көрсөм² кырк киши,
 Санаага келбейт ак иши.
 Козум³ өлгөн чагы жок,
 Бир жеринде тагы жок.
 Жалдыратып каратып,
 1650 Жанына коюп мааратып,
 Кеп сурады өзүмдөн⁴,
 Келгенимди жаратып,
 Билгенимди сөздөдүм⁵,
 Кырк кишини көздөдүм⁶.
 «Кыр ашып келген биз — дедим.
 Канаты бар ат минген,
 Кандай жансыз, сиз?» — дедим.
 «Кырк чилтен* деген биз — деди,—
 Кылымга бааша сиз!» — деди.
 1660 Мындан кийин Манасың
 Ыслам динин издеди⁷.
 Көрүнгөн⁸ чилтен көзүмө⁹,
 Көргө кирер¹⁰ кезимде¹¹,
 Көп болушкан¹² өзүмө¹³.
 Көбүңөр кулак салсаңар,

- Айткан накыл сөзүмө¹⁴.
 Соо¹⁵-саламат, тагы жок,
 Колума¹⁶ берди коюму¹⁷.
 Баатырларым, сага айтам,
 Барбы, жокпу, кудай?¹⁸ деп,
 Башка кылба оюңду¹⁹.
 Кырылышып жеңбесек,
 Кытай берер тоюңду¹.
 Барган адам өлөт деп,
 Бас ойлобо² оюңду.
 Барсылдашып жеңбесек,
 Маңгул берер тоюңду.
 Тууган да болсо³ калмагын
 Туш-тушунда көрдүнөр
 Душмандык кылып салганын.
 Кызыталактар⁴ көп тилейт
 Кытайдын жеңип алганын.
 Кылайып өзү биле элек
 Кыяматтын күнүндө⁵
 Кызыл чокко калганын.
 Олуя-Ата⁶, чоң Ташкен,
 Орчун⁷ Кокон, Маргалан,
 Оро-Төбө⁸, Самаркан,
 Алар⁹ да калган атаңдан.
 Кара тейит, катаган
 Кайрылып калган Сабылда,
 Эрендин журту эркексип
 Уруш салган чагында.
 Маңгыт, найман, абагы¹⁰
 Башта турган Бабылда,
 Байкап көргүн баарыңар,
 Бадыша өтпөйт¹¹ тагында.
 Жедигердин уругу
 Жазыйранын¹² чөлүндө¹³,
 Кыргыздын кыйла тунугу¹
 Жергеден азып куруду.
 Коросон, Ыспан² арасы,
 Конуш кылып турганы
 Даң-Дуң тоонун³ талаасы,
 Чыгып-кирип турганы
 Чырашанын калаасы.
 Бостон, жөөкөс⁴, думара,
 Болжоп көрсөң буларга
 Баары кыргыз баласы.
 Өлүк да болсоң⁵ билесин
 Өзүбектин уругу,
 Өтүп⁶ кеткен Сапар шаа
 Өңкөй алаш⁷ улугу.

- Сапардын уулу Самарды,
 Кара кыргыз уругу
 Кан көтөргөн⁸ аларды.
 Каалап турам, калайык,
 Каапырга⁹ кыргын саларды.
 Өзү жалгыз кудурет,
 1720 Жалгыздыгын билмекке
 Адамдарга чоң милдет¹⁰.
 Күн жараткан бир өзү,
 Күйгүзүп¹¹ ийсе бендесин
 Күчү¹² келбей жатабы,
 Күндө тийип турат ко,
 Күндүн¹³ бузук¹⁴ мүнөзү¹⁵.
 Ай жараткан бир өзү,
 Аят* келип турат¹⁶ ко,
 Айттырып ийген бар сөзү¹.
 1730 Алы келбей жатабы
 Антарып жерди таштаса
 Алда таала бир өзү.
 Атышкандан өлөм² деп,
 Алаштын³ акмак бу сөзү.
 Үйдө⁴ калды карыңар,
 Ушу жерден көрдүң⁵ баарыңар,
 Даңгыттан келген жүз миң кол
 Жарым ай жатты токтолуп⁶,
 Жазайыл* мылтык октолуп⁷,
 1740 Аяк жагын көрдүнөр
 Даамын татып өлүмдүн⁸,
 Талкаланды жок болуп.
 Түрк уулунан⁹ түк өлбөй¹⁰,
 Эштектин элин камаган
 Жүз миң колду жүз киши
 Жолун¹¹ тосуп¹² караган.
 Тар капчыгай жол үчүн¹³,
 Өткөргөн жок ол үчүн.
 Кабарсыз Эштек калганын,
 1750 Кары-жашың көрдүнөр¹⁴,
 Баарыңарга белгилүү¹⁵
 Манастын кабар салганын.
 Бейли¹⁶ бузук¹⁷ бетпактар
 «Бере көр¹⁸, кудай!» — деген жок,
 Миндеп жаткан түрктөн¹⁹
 Бир токтусун²⁰ жеген жок.
 Ачкасынан оболу¹
 Ат союп², ичти³ каныны,
 Кетүүчү⁴ жолун биз тосуп,
 1760 Кетирдик минтип⁵ саныны,

- Алдарын⁶ өзү билген⁷ соң,
 Өздөрү⁸ кыйды жаныны.
 Мылтык калды, жаа калды,
 Мыкты жарак баарысы
 Казак, кыргыз саа калды.
 Булгарлык⁹ ногой бу да алды,
 Булардан калган жарагын
 Мусулман¹⁰ уулу¹¹ жуда алды.
 Андан мурун¹² көрдүнөр
 1770 Аксынын Аңгел¹³ бел менен,
 Арык казган¹⁴ алты миң
 Азар түмөн^{*15} эл менен
 «Манасты барып тутам — деп,—
 Балаңызды¹⁶ жутам!» — деп,
 Кылымга маалим болду го
 Кыйын айткан сөздөрү¹⁷,
 Өлтүрмөк¹⁸ түгүл¹⁹ Манасты
 Кыргыз тапты өздөрү²⁰.
 Ушу²¹ олтурган ага-ини
 1780 Нескара эсен кутулду²².
 Эли кыргын болгонун²³
 Көргөн жок беле көздөрүң²⁴,
 Алда кандай болот²⁵ — деп,
 Айныбасын көөнүнөр.
 Андан мурда²⁶ көрдүнөр
 Кармап кел деп, Манасты
 Кан жиберген он миң кол,
 Нуркундун¹ улуу² суусунда,
 Уруш³ кылдык ушунда⁴
 1790 Марал-Кечүү⁵ тушунда⁶.
 Баатырсыган Нуукердин
 Башын жуттук⁷ ошондо⁸.
 Баарың көрдүң⁹ көзүнөр,
 Баралык десе Нааманга
 Коркосунар өзүнөр.
 Кумулдун¹⁰ он бир балбанын
 Куп көрдүнөр баарыңар,
 Кулагы¹¹ менен мурунун¹²
 Куп¹³ окшотуп¹⁴ алгамын,
 1800 Кубарган¹⁵ башы калганын.
 «Алың келсе койбо!» — деп,
 Алты шаар¹⁶ журтуна¹⁷
 Айдап жолго салгамын,
 Айтканымдын ичинен
 Табыңарчы жалганын?
 Кара-Кыштак калаасын,
 Катылдың, катык ичкин деп,
 Канга боёп¹⁸ талаасын,

- 1810 Зар¹⁹ ыйлаттык баласын.
Сапарга барган сай кашка*
Өзүнөр көргөн өнөрдү²⁰
Жашырып кандай каласың?!
Күчөндүн¹ шаарын күбүдүн²,
Күн чыгыштын журтуна³
Күйүт⁴ салды дүбүртүн⁵.
Оронго⁶ салдың ойронду⁷,
Ойлонсончу⁸ жаш-карын
Ошондо⁹ алган олжонду¹⁰,
Ондурбай¹¹ турган¹² жоо экен
- 1820 Ойлоп турсам болжолу.
Агыдай¹³ далы* баланы,
Аярынын зору¹⁴ экен,
Ал колунда¹⁵ калганы.
Аралаш жүрдүн¹⁶ баарыңар,
Айтуумдун¹⁷ барбы жалганы?
Оноонун¹⁸ белин ашырдык,
Орчун шаар Бээжинге
Оронгуну качырдык.
Үч жүз миң үйлүү¹⁹ кишисин
- 1830 Алып калдың өзүнөр.
Үч жүзгө²⁰ толбос²¹ киши алып,
Оронгунун²² качканын
Көрүп²³ калды көзүнөр.
Даңгуу²⁴ деген шаарыны,
Тасырайттың баарыны.
Саңыроо журтун²⁵ сапырдың,
Көйүнүн²⁶ журтун күйгүздүн²⁷.
Күнөкүл²⁸ деген бегини
Күнүн²⁹ таптың эбини.
- 1840 Төлөк аттуу³⁰ бала экен,
Төлгө* өнөрү³¹ бар экен,
Жигит кылып алганың,
Жиндисиңби көп алаш,
Дагы барбы арманың?!
Токонаарат¹ жери бар,
Тозоку² кытай эли бар.
Салманча деген бег бар,
Санды-түмөн*³ эри бар.
Будаңчаң⁴ деген жери бар,
- 1850 Бузуп⁵ алдың калаасын,
Буркурааттың⁶ баласын.
Тегеренди тейтейи*,
Элдиреди эжийи,
Аянып алар калдыбы,
Алы келсе биздерди

- Эсиркеп⁷ коюп салдыбы?
Соосага⁸ салдың согушту,
Соолондору⁹ жер кучту¹⁰.
Басып өттүн¹¹ маңгытты¹².
1860 Кырмус¹³ шаасын кыйраттын,
Түтүнгө¹⁴ камап аярын,
Түнү-күнү¹⁵ ыйлаттын.
Түк¹⁶ койбодуң¹⁷ Котонду¹⁸,
Түрк уулу¹⁹ барып уйгурга,
Дүнүйөсүн²⁰ которду²¹.
Даңгыттагы Дүбүрө²²,
Миң кишилик бир бирөө²³.
Бадышасын камадын,
Мантка*²⁴ салдың балбанын.
- 1870 Он жети жүз миң аскерин
Ойрон кылып салганың,
Ырас беле, калайык,
Ымалайдын тоосунан¹
Кайып данын алганың?
Саңыроо журтун сапырдын,
Сарасын* антип житирдиң²
Сансып жаткан³ каапырдын.
Сура тоонун Догону⁴
Беш жүз миң аскер кол менен
1880 Мээнет басып жоголду⁵.
Мен көрбөдүм⁶ Догондой
Күчү толук⁷ балбанды,
Эки түнү,⁸ үч күнү⁹
Эринбей уруш салганды.
Бекзаададан*¹⁰ беш киши
Мени менен барганда¹¹
Элүү¹² билге сүйрөткөн¹³,
Бил тилчисин үйрөткөн¹⁴
Замбирек*¹⁵ менен барганы.
- 1890 Телегейи тең талаа,
Эки жагы кең талаа,
Орток тоонун¹⁶ башында
Отуз миң аскер кашында,
Алты күнү урушту¹⁷,
Андан көрдүң калайык
Абыдан сонун жумушту¹⁸.
Тирүүдөн¹ бирөө² кайткан жок,
Тигиндей экен чантуу*³ деп,
Баашага кабар айткан жок.
- 1900 Лоп боюнан элүү миң
Ойрон кылдың өзүңөр.
Он жети жүз миң аскердин
Кыргыз кыргын салганда

- Кызыл каны жошулду,
 Аккан кандын аягы
 Лоп келүнө кошулду.
 Көлдүн⁴ чети кан болду,
 Көргөн адам таң болду.
 Адам ичпей суусунан⁵,
 1910 Адам түгүл⁶ ал⁷ суудан⁸
 Айбан ичпей токтолду,
 Кылымдагы кыргындан
 Кызыктуу мындай жок болду.
 Башын жарып бутуна,
 Бадышасы өзү өлдү⁹,
 Манасыңар сойлөттү¹⁰
 Балбан Догон көзөлдү¹¹.
 Түркстанга¹² барууга
 1920 Манасыңар көжөлдү¹³.
 Нойгуттан¹⁴ кары Акбалта,
 Ногойдон кары эр Эштек,
 Олтурбаңар баарың тек.
 Алчындардын Бообеги¹⁵,
 Наймандардын Көбөнү¹⁶,
 Аргындын Каракожосу¹,
 Кыпчактардын Тазчечен,
 Кыйындарсың бир нечен.
 Өзүбектен² Акынбек³,
 Өз⁴ тууганым Базылбек,
 1930 Өлсөнөр⁵ да айтпаңар
 Нааманга барбай басыл деп.
 Манжурия калмагы,
 Манаска⁶ кошо⁷ арбагы.
 Манжуулукка⁸ бек коюп⁹,
 Манжуу бегим — деп¹⁰ коюп,
 Билгендерге¹¹ — Манжыбек¹²,
 Билбеген¹³ айтат Мажик деп.
 Орчун жыйын улуу¹⁴ топ,
 Орус¹⁵, кытай мында жок.
 1940 Кара¹⁶ аймандын Калдары,
 Кабылан Манас бакырдын¹⁷
 Өзүнө¹⁸ жакын зардалы*¹⁹,
 Күлдүр²⁰ шыйкуу*²¹ калмагы,
 Таштан оор салмагы²²,
 Чаган*²³ аткан күнүндө²⁴
 Катаны тууп²⁵ эркекти²⁶,
 Чаганбай коюп салганы.
 Эркек²⁷ тууган²⁸ катыны,
 Чаган күнү²⁹ тууду³⁰ деп,
 1950 Чаганбай коюп атыны,
 Азыр³¹ адам өлчөбөйт³²

- Ал баланын затыны.
 Тыргооттордун¹ Деркембай²,
 Өнөрү³ чыкты кийин жай.
 Мусулман⁴ койду⁵ Абыш — деп,
 Бу да журтка⁶ маалим⁷ кеп.
 Ангир уулу⁸ Конойду⁹,
 Артында¹⁰ көргөн¹¹ олорду¹².
 Атын атай буларды¹³,
 1960 Акбалтанын¹⁴ Чубагы¹⁵,
 Болот эле¹⁶ өз аты,
 Чубак¹⁷ атка¹⁸ атанып,
 Чууну¹⁹ көп салгандан
 Чубак болду²⁰ бу дагы.
 Сыргак,²¹ Серек тургансын,
 Жаңы келдиң кошулуп²²,
 Сыр ала элек туугансын.
 Уругуң²³ дөөлөс²⁴ улуу²⁵ журт,
 Урматуу²⁶ Шаабек баласың²⁷,
 1970 Узакка²⁸ жанар банарсың^{*29},
 Арбак берсе кудайым³⁰
 Атактуу арстан, бек болуп,
 Эл сураарсың жудайын.
 Түркстан казат кылууга
 Түк айныбай бел байла,
 Аттанып улуу³¹ черүүгө*,
 Алдадан жардам сурайын.
 Өз тууганым Абдылда³²
 Барып келдиң Мекеге,
 1980 Так үч жылы жоголдуң³³
 Чыгып кетип чекеге,
 Аман көрдүң элинди,
 Нааманга казат кылууга
 Абыдан байла белинди.
 Караңгыда кол жүрсө¹,
 Калың алаш жол жүрсө
 Карсактын*² изин жаңылбас
 Кадыр Жайнак баласың³,
 Нааманга казат кылууга
 1990 Кайгырып айнып каласың.
 Кандайлыктан айныйсың;
 Кашында карап турбайбы⁴
 Каалап келген Манасың.
 Жапастардын Саламат,
 Жалпы олтурган жамагат⁵,
 Өлбөймүн⁶ деп ойлобо,
 Жандын баары аманат.
 Атаңдан калган Түркстан
 Албай калсаң жаман ат.

- 2000 Жаным пидаа эл үчүн,
 Жалпы Нааман жер үчүн,
 Туулмак бар, өлмөк бар,
 Жакшы менен жамандык
 Туш-тушунда⁷ көрмөк бар.
 Абунасыр кождон,
 Абыдан уктум⁸ ошондон —
 Жамандык менен жакшылык
 Жараткандын өзүнөн.
 Аят уктум айтылган
- 2010 Ак байгамбар¹ сөзүнөн.
 Кудай жалгыз, куран^{*2} чын,
 Акырет³ камын⁴ жеп алсаң,
 Абыдан артык кубанчын⁵.
 Абалында⁶ түрк ууду⁷,
 Ойлонуп⁸ көр сен муну,
 Отко, сууга^{*9} табыңдын,
 Ошончолук¹⁰ жаңылдын.
 Ырас десен эски дин
 Ыйманыңдан кагылдың.
- 2020 Айды көрсөң чокундун¹¹,
 Намазым деп окудун¹².
 Күндү¹³ көрүп табыңдын,
 Күнөөгө¹⁴ минтип¹⁵ кабылдың,
 Күйүп турган¹⁶ тозокту¹⁷
 Өзүң¹⁸ тилеп¹⁹ сагыңдын.
 Кай бир түркүн²⁰ калкыңар²¹,
 Кара чоюн²² бут куюп,
 Табынган²³ кандай наркыңар?
 Жылдызды көрсөң чогулдун²⁴.
- 2030 Жыйылып алып чокундун²⁵.
 Жадаганда колунда
 Жалгыз сыяр ишиң жок
 Жараткандын жолуна.
 Көк бука^{*26} көрсөң бүгүлдүн²⁷,
 Көк сыйырды* көрсөң жүгүндүн²⁸.
 Анын баары наадандык,
 Ата-энемдин жолу²⁹ деп,
 Арзыганың¹ жамандык.
- 2040 Жок элениз, бар кылган,
 Жолдош²-жоро, жар кылган,
 Билдирмекке дил³ берген,
 Сүйлөмөккө⁴ тил берген,
 Көргөзмөккө⁵ көз берген,
 Көкүрөккө⁶ эс берген
 Бербердигер⁷ бир Алда,
 Бирлигин билбей кудайдын⁸
 Бетпак болуп тим калба!

- 2050 Табына турган кудайың⁹,
 Даана билгин жудайын,
 Туудура¹⁰ турган ата жок,
 Турат колдоп ката жок.
 Тууй турган¹¹ эне жок,
 Туш¹² келишер неме жок.
 Өкүмүнө¹³ чаара жок,
 Өнө¹⁴ турган бала жок,
 Өзүнөн бөлөк даана жок.
 Өзгө¹⁵ тууган¹⁶, урук жок,
 Өзүнөн бөлөк улук жок.
- 2060 Кирпик ирмем кидирип
 Капилети¹⁷ болбогон,
 Маклукаттын*¹⁸ баарысын
 Базилинде*¹⁹ колдогон.
 Эгер²⁰ амыр кылса асман-жер
 Бир мистеге* толбогон.
 Өлбөй, житпей бу жайга
 Жүрө¹ албасың² билген соң
 Жалынгын жалгыз кудайга³!
 Атадан не үчүн⁴ тубамын⁵,
 Кантип билем өлүмдү⁶,
- 2070 Кылымга⁷ канча турамын?
 Аманат жаным чыкканча
 Намыс жолун кубамын⁸!
 Атамдан калган жеримди
 Алдырып коюп кытайга
 Аңкайып кантип турамын⁹?!
 Энеден не үчүн тубамын,
 Эгер ушу жалганга
 Нече күнгө¹⁰ турамын?
- 2080 Эрлердин жолун кубамын,
 Эски жерим албасам
 Эс алып кантип субамын¹¹?!
 Алтын айчык кызыл туу*
 Асмандата көтөрүп,
 Аягын жерге сайбасам,
 Асабасын* жайбасам,
 Атым өчүп¹² калбайбы
 Атамдан калган Нааманды
 Алты айга¹³ койбой албасам.
- 2090 Түркстан барган кытайды
 Түгүн¹⁴ койбой кырбасам,
 Дүйнөгө¹⁵ маалым кылбасам!
 Ээң¹⁶ калган Нааманды
 Эренге чейин алыптыр.
 Эндээлеген сасык ит
 Эркексинип калыптыр.

- Бекерге калган Нааманды
 Берстоого¹ чейин алыптыр,
 Бейли бузук ит кытай
 Бек атанып калыптыр.
 2300 Кадыр Алда* буюрса
 Канын кагып тагынан,
 Карасын сүрүп² шаарынан,
 Өрт³ өчкөндөй өчүрүп⁴,
 Өбөктөтүп⁵ көчүрүп⁶,
 Өч⁷ албасам баарынан!
 Кытайга кыргын салбасам,
 Кырымга чейин албасам.
 Маңгулга⁸ балаа⁹ салбасам,
 Багдатка чейин албасам
 2310 Манас болбой калбасам!
 Токсон уруу өзүбек¹⁰,
 Тозгону¹¹ болсо жыяйын,
 Тозоку¹² кытай журтуна¹³
 Тополонду¹⁴ кылайын.
 Алтымыш уруу алаштын¹⁵
 Азганы¹⁶ болсо жыяйын,
 Арбак урган¹⁷ кытайга
 Азапты мындай кылайын!
 Айрып жерим албасам
 2320 Атадан туубай¹⁸ калбасам!
 Эңшерип элим албасам
 Мен, энеден туубай¹ калбасам!
 Казатка белим буубасам²,
 Кандай жүрөм³ дүйнөдө⁴
 Каапырдын журтун куубасам⁵.
 Же, кармашкан болсо каапырдын
 Канын ичип суубасам⁶.
 Мени менен ойнобо,
 Азыркы турган ага-ини,
 2330 Жалтанар — деп ойлобо.
 Жалтанган⁷ жаным курусун⁸,
 Жалпы аламан бу жерде
 Жардап карап турусун⁹.
 Жаратканым жар болсо
 Жайыл кытай каапырдын
 Бүтүрөмүн¹⁰ жумушун¹¹.
 Мээнетке¹² белим¹³ байлайын,
 Берсе¹⁴ кудай тилегим
 Бээжинин көздөй¹⁵ айдайын.
 2340 Казатка¹⁶ белим байлайын,
 Кадыр Алдам¹⁷ буюрса¹⁸
 Кайраттуусун¹⁹ жайлайын,
 Каканчынга²⁰ айдайын.

- Тил алса²¹ динге салайын,
 Тиктешкени бар болсо
 Басташса²² башын алайын,
 Бабамдан калган Түркстан²³
 Мен барбай кантип калайын!
 2350 Атагы Нааман улук¹ жер
 Анжыян менен² Алайдыр.
 Аркы³ жагы Самаркан,
 Арманда⁴ болуп⁵ чыктык деп,
 Ата⁶ журтум⁷ самаган,
 Оро-Төбө, Маргалаң,
 Орчун Кожент⁸, Жызагы,
 Ойлонсом Кокон⁹ улуу шаар¹⁰,
 Ойдо¹¹ Ташкен¹² тоосу¹³ бар,
 Абалында¹⁴ түрк уулу,
 2360 Өскөн¹⁵ жери¹⁶ ушулар¹⁷.
 Аяк жагы Букарды¹⁸,
 Аштык айдап, мал багып,
 Абдан жыргал жерибиз,
 Атадан уккан кебибиз.
 Алтымыш уруу¹⁹ алашты,
 Алдырып коюп кытайга²⁰
 Наамандан минтип адашты.
 Оролдун ою²¹ Арал көл,
 Ошондон²² чыккан²³ биздин эл²⁴.
 Жошөбам менен Ак-Жайык,
 2370 Чыккан экен биздин эл,
 Атабыз өскөн жер экен
 Аштык айдап, мал жайып.
 Эдил, Жайык — эки суу,
 Эзелки жерин мына²⁵ бу²⁶.
 Эрдемсип кытай алыптыр,
 Эсирген экен сасыктар,
 Ээлеп жатып калыптыр.
 Байгамбардын¹ парзы² үчүн,
 2380 Алда салган карс үчүн,
 Аалымдардын^{*3} дарсы үчүн
 Аттанып казат жүрбөсөм⁴,
 Алда берсе андагы
 Ант урган кытай тукумун⁵
 Айдап кууп сүрбөсөм⁶.
 Башы Барскан⁷, Сарканды
 Туурасы Бабыл, Дарканды,
 Шүмшүндөгөн⁸ сасыктар
 Түрк уулунун⁹ мойнуна¹⁰
 Сүйрөткөн экен арканды.
 2390 Аркандан мойнуң¹¹ чечиңер,
 Ала албасак кытайды¹²

- Аманат жандан кечиңер.
 Кытайга кыргын салалы,
 Кыйратып, жерди алалы!
 Кызыктуу¹³ жерди алдырып,
 Кыяматта¹⁴ жүргөнчө¹⁵
 Кыргыз уулу¹⁶ болгону¹⁷
 Кырылып жатып калалы.
 2400 Каапырга каран салалы,
 Кайтарып жерди алалы,
 Кайтарып жерди албасак,
 Казак уулу¹⁸ болгону¹⁹
 Кан жөткүрүп²⁰ калалы.
 Капал менен Кара-Көл
 Калган экен атаңдан,
 Аягы деңиз¹ аталган,
 Алдырыптыр кытайга,
 Ата-бабаң кандай жан?!
 2410 Жердин кеңи Илени,
 Жети өзөндө² суусу бар,
 Жер соорусу³ ушулар⁴
 Жердебесе билеби.
 Эки-Баш менен Суншону*⁵,
 Эсиңе алгын ошону⁶.
 Узун-Тоо⁷ менен Кер-Көлдү⁸,
 Сүргөн⁹ экен бу кытай
 Ошондогу¹⁰ көп элди.
 Түгөнүп¹¹ калган түрк уулу
 2420 Түркстан сыңдуу көп жерди
 Таштап атып, салпылдап
 Бу Түп-Бээжинге¹² не келди?
 Тапкан жерин көрдүңүз¹³
 Тарбагатай¹⁴, Шыйкууну¹⁵,
 Бура-Талаа, Чыйкууну¹⁶,
 Эчки такалаган жер,
 Да жерибиз жакшы дээр.
 Башы Мангут¹⁷, Тактакта¹⁸,
 Ээлеген экен кытайлар
 Баш көтөргөн жок чакта.
 2430 Көрүп жүрсүң¹⁹ өзүңөр²⁰
 Көкө-Ноор көлүнү²¹.
 Адам арам өлгөндөй¹
 Көбү-Шаму*² чөлүнү³,
 Тегеренип келдиңер
 Темир-Ноор*⁴ көлүнү,
 Текши көрүп келдиңер
 Текшигердин чөлүнү.
 Азыр жердеп турдуңар⁵
 Алтай тоонун арасын,

- 2440 Атаңдан калган Түркстан
Көрбөй жердин карасын.
Атактуу⁶ суу Аңырти,
Қара-Қорум⁷, Қажырты,
Башы Үркүн⁸ дайрасы,
Барып Нааманды албасак
Алаштын кетер айласы».
Айтып Манас токтолду⁹,
Ал жыйылган көп әлде
- 2450 Кой дээр киши жок болду.
Аксакалы Акбалта,
Акылга толук Ошпур бай,
Қырғыздардын Байжигит,
Қыпчактардын Тазчечен,
Қазақтардан Айдарқан,
Қарап турған¹⁰ канча жан.
Ногойлордон Жамгырчы,
Нойгуттардан Акымбек¹¹,
Тейиттерден Саламат,
Текши олтурған жамагат.
- 2460 Қалмақтардын Қүлдүрү,
Қазақтардын Бообегі,
Аргын Қарақожосу,
Албандардын Бийназар,
Акылмандын баары бар,
Аксақал Жакып дағы бар,
Акылмандар олтуруп,
Манастын сөзү маакул деп,
Қол көтөргөн чағы бар.
Бердике туруп¹ кеп айтат,
2470 «Берендер^{*}, уккун-деп айтат,—
Бу жерди жаман дебейлик,
Алтайда жаттық жай алып,
Аңгире² тоосун таянып,
Қара-Шаар, Қумулдан³
Қаптал қара чай алып.
Қабарың қалққа дүң болуп,
Қарып қалған чағында
Бай Жакыпты көрдүңөр
Эч болбосо жылқысы
- 2480 Элүү, алтымыш миң болуп.
Қалмаққа қалба баштайлық,
Қалба салдық эле деп,
Алтайды қантип таштайлық?
Қытайға қызық баштайлық,
Қытайға жоо⁴ болдук⁵ — деп,
Қыңғырды⁶ қантип таштайлық?
Мангулга⁷ балаа баштайлық,

- Мангулга⁸ жоо болдук — деп,
 Манжууну¹ кантип таштайлык?
 2490 Бу жерге белги салалык,
 Берсе кудай тилекти
 Бээжинге чейин алалык.
 Қалдайтып калаа салалык,
 Қадыр Алда буюрса²
 Каканга чейин алалык.
 Талыкшып карап олтурбай³,
 Талаага элди толтурбай⁴,
 Тарагыла, кетинер,
 Талапкер болгон боз балдар,
 2500 Талабыңа жетинер!»⁵.
 Анда Жакып муну⁶ айтат:
 «Атак⁷ жерге барыңар,
 Ата уулу болуп алыңар,
 Аябай калаа салыңар,
 Баланчанын шаары деп,
 Атын атап калыңар.
 Башында аты Салкын-Суу,
 Манасым тууган жери бу.
 Көчө албаган⁸ бакырдан,
 2510 Жарыбаган жакырдан,
 Кумулдун сартын алдырып,
 Курап шаар салдырып,
 Ак боздон бээ⁹ соёюн¹⁰,
 Насип кылса кудайым,
 Азыр салган шаардын¹
 Атын Манас коёюн²».
- Бай Жакып сүйлөп³ салганы,
 «Макул⁴ болду бул⁵ сөз!» — деп,
 Эл дүңгүрөп⁶ калганы.
 2520 Таз⁷ чечен түрүп кеп айтат:
 «Макул экен ушу⁸ кеп,
 Баламдын аты Үрбү⁹ — деп,—
 Жыйырма үчкө¹⁰ киргенче¹¹
 Қызмат кылып, мал бакпай,
 Қызык иш менен жүрдү¹² — деп.—
 Туюмбай деген жер эле,
 Туташ талаа, кең эле.
 Кум-Арык деген суу¹³ эле,
 Менин балам Үрбүнүн¹⁴
- 2530 Туулган жери бул эле.
 Уругум¹⁵ кыпчак өзүммүн¹⁶,
 Уксаңар журтум сөзүмдү¹⁷,
 Кум-Арыктын¹⁸ боюна¹⁹
 Курап калаа салайын,
 Үрбү²⁰ деген шаар — деп,

- Атагын атап алайын.
Макулбу?²¹ — деп, — баарына,
Жашың менен карыңа?»
Таз аны сүйлөп салганы.
- 2540 «Өз жеринди өзүң бил,
Несин элге айттың?» — деп,
Эр Манас айтып калганы.
Ар жерин куру¹ койбостон²
Базар салмак болушту³,
Маакул кылып баарысы
Баталашып коюшту.
Эки күн эли конуптур⁴,
Эч болбосо эр Манас
Элүүчө⁵ жылкы союптур⁶.
- 2550 Сары казы⁷, жал берип,
Кымызга⁸ чайкап, бал берип,
«Тарагын — деди — көпчүлүк⁹,
Так беш күндөн¹⁰ калганың
Үй¹¹-малыңдан айрылып,
Үстүңө¹² түшөр¹³ көп түлүк¹⁴.
Атка минип эрбейген,
Найза¹⁵ кармап сербейген,
Адаммын — деп дердейген
Азаматтан калбасын.
- 2560 Казан асып, кар салган,
Катын алып, үй тиккен
Кары-жаштан калбасын.
Он жети менен он сегиз,
Ошондон койбой тептегиз,
Асты болсун¹⁶ жетимиш,
Айткан ушу¹⁷ сөзүмдүн¹⁸
Олутуна¹⁹ жетиңиз.
Сундуруп²⁰ найза салчуудан²¹,
Жулкушканын²² алчуудан²³
- 2570 Журтта¹ бири калбасын.
Бетке алган мерген көсөмдөн,
Бели катуу² көзөлдөн*
Бу жерге жатып албасын,
Бекерге бенде калбасын.
Союл³ чабар камбылдан,
Жоопко жүйрүк⁴ даңгылдан*,
Балтыры жоон балбандан,
Басташканын алгандан,
Қылыч чабар машынан,
- 2580 Қызмат кылар жашынан,
Қызыл чалган башынан
Қылайып бирөө⁵ калбасын.
Айбалта чабар ыктуудан⁶,

- Айбаты бар мыктуудан⁷
 Айылда бирөө калбасын.
 Көзгө аткан мерген машынан,
 Көп жалтанар башынан
 Көрүнбөй⁸ жатып албасын.
 2590 Билеги жоон балбандан,
 Билими артык сардалдан
 Бирге келсин барча жан.
 Кайраты ашык камбылдар,
 Талаага көнгөн даңгылдар,
 Тилге жүйрүк чеченден,
 Динге балбан эшенден,
 Жол адашпас жерчиден,
 Көз байлоочу¹ серчиден*,
 Атагы чыккан баатырдан,
 Акылы жарым бакырдан,
 2600 Өнөрү бар өткүрдөн²,
 Өлүмдөн коркпос жеткирден,
 Намысы бар арстандан,
 Бардашы бар барктуудан³,
 Иш билүүчү⁴ нарктуудан⁵,
 Амал билчү⁶ аярдан,
 Алаштан⁷ калбай жалгыз жан,
 Молтолуу* дуба⁸ билгенден,
 Болумдуу⁹ күлүк¹⁰ мингенден
 Болбой жатып албасын.
 2610 Алысын көрөр көздүүдөн¹¹,
 Айтышаар жүйрүк сөздүүдөн¹²,
 Акылы толук эстүүдөн¹³
 Асты неме калбасын.
 Айткан Манас сөзү — деп,
 Андабай жатып албасын,
 Алыска¹⁴ сапар жол жүрөм¹⁵.
 Азыкты ар кыл камдасын.
 Колосолуу*¹⁶ душмандан¹⁷
 2620 Коркуп¹⁸ жатып албасын,
 Ата жолу нускадан¹⁹
 Антип куру²⁰ калбасын.
 Келгенди аскер алармын,
 Аскерден²¹ кечтеп²² калгандын
 Келдесин²³ кесип салармын.
 Жүргөндү¹ колго алармын,
 Жүдөгөндүн² баарысын
 Жүлүнүн³ кыйып салармын⁴.
 Аттансаң аскер аламын,
 Айныгандын баарысын
 2630 Азапка минтип⁵ саламын.
 Ойротко айтам мен Манас,

- Ойнойт экен Манас деп,
 Ойлобосун⁶ көп алаш.
 Кылымга айтам мен Манас,
 Кыят беле бизди — деп,
 Кыргыз болбо көп алаш.
 Уктуңарбы баарыңар,
 Улуу-кичүү⁷, карыңар!
 Бейшемби бүгүн⁸, беш күндө⁹
 2640 Бу жерге даяр болосуз¹⁰.
 Шейшемби жалгыз күн¹¹ деген,
 Бейкабар бенде билбеген.
 Шейшемби жалгыз, мен жалгыз,
 Серпилип атка минермин,
 Жер жайнаган каапырды
 Бир кудайдан тилээрмин¹².
 Жалгызга жардам күн деген,
 Жайсыздар ойлоп билбеген».
- 2650 Кары-жашын каратты,
 Каарданып канкорун¹³,
 Калктын баарын таратты.
 Жекшемби күнү кечинде,
 Бай Жакыптын кызыл туу¹,
 Байкаганга сөзү бу:
 Кыргыздын кыйла тобунан²,
 Алыс жерден калган туу³.
 Азирети Акеше⁴
 Өз колуна⁵ алган туу,
 2660 Сары Эшен, Кыркан, Бууракан⁶,
 Баарысынан калган туу.
 Башкы атасы Бабыркан,
 Баашалык кылган канча жан.
 Рашит⁷ дил, Аналак,
 Алар да минген алтын так.
 Андан калган ушу⁸ туу,
 Атышканда душманга
 Сала жүргөн⁹ ызы-чуу¹⁰.
 Сары Эшендин¹¹ Бууракан¹²,
 2670 Жанчышкан¹³ душман¹⁴ куураган¹⁵.
 Мурунку¹⁶ өткөн Сапар шаа¹⁷,
 Мурас¹⁸ болуп калган аа¹⁹.
 Катарда калкы көрүнгөн,
 Камбарканды кан кылып,
 Казактын журту²⁰ бөлүнгөн.
 Бууракан уулу Көгөйдү²¹,
 Мында²² кыргыз көбөйдү²³.
 Көгөйдөн болгон Түбөй²⁴ бек,
 Көптөп кытай алды кек.
 «Төмөнтөн¹ келген төрт² чантуу

- 2680 Саа, кандык кайда калды?» — деп,
 Кандыкты кытай алыптыр,
 Каапыр тартып кетет — деп,
 Түгөл³ бек катып салыптыр.
 Түгөлдөн⁴ болду үч бала,
 Жүргөн жери булардын⁵
 Ыспаранын кең талаа.
 Үлкөн⁶ жерден заттары,
 Үч баланын аттары
 Ногой, Шыгай, Чыйыры,
- 2690 Ошо кезде кыргыздын
 Бузулган⁷ экен кыйыры.
 Ногой дүйнө⁸ салыптыр,
 Кенжеси экен бай Жакып,
 Туу колуна калыптыр.
 Атасынан бул тууну⁹
 Арстан Манас алыптыр.
 Эркегинин баарысын
 Нээти казат караткан,
 Ургаачысынын¹⁰ баарысын
- 2700 Ак түлөөгө¹¹ жараткан
 Камбар боздун үйрүнөн¹²
 Кармап келди бир байтал.
 Абыке, Көбөш иниси
 Аркасынан жүгүрүп¹³,
 Ак сакал болгон Жакып бай¹⁴
 Аксай басып бүгүлүп¹,
 Байбиче Шакан, Бакдөөлөт²,
 Балдары ойноп турган соң
 Баштатан күткөн³ чоң сөөлөт⁴.
- 2710 Бабаңардын казатын
 Байкасаңар чоң сөөмөт⁵.
 Акбалта менен Бердике,
 Ак ала сакал Ошпур бай,
 Ага-иниси жыйылып,
 Азыр келди жайма-жай.
 Кырка турду баарысы,
 Жакып баштап карысы.
 Кыдырата жанашып,
 Кыбылага карашып,
- 2720 Кол көтөрдү⁶ буркурап,
 Койдой маарап чуркурап:
 «Акыретте⁷ жай алган
 Азыздардын* жаны үчүн,
 Шейиттердин⁸ сызылган,
 Мубарак* кызыл каны үчүн
 Бир жараткан кудайдан⁹
 Тиленебиз ал үчүн,

- Көөдөктөрдүн ыйлаган
 Көзүнөн¹⁰ аккан жашы үчүн,
 2730 Көп карыган магулум*¹¹,
 Аппак болгон чачы үчүн,
 Ыслам дини ак үчүн,
 Адил бааша тагы¹ үчүн,
 Кайып эрен* бак үчүн,
 Карып калган чалдардын
 Сакалынын агы үчүн,
 Бербердигер бир өзүң²,
 Бере көргүн тилегим,
 Оң колум³ ойноор кезинде
 2740 Сына көрбө, билегим,
 Сыздай көрбө, жүрөгүм!⁴
 Бакырып ыйлап бай Жакып,
 Бала үчүн башта жүдөдүм⁵.
 Канатым кайчылашканда,
 Кайратым толуп ташканда
 Кашайта көрбө, кудайым!
 Куйругум⁶ жерге жеткенде,
 Кубанчым⁷ алыс кеткенде
 2750 Куурата көрбө, кудурет!»
 Бай Жакып айтып баркырап,
 Төгүлгөн⁸ жашы жаркырап,
 Байбиче көрүп заркырап,
 Мойнуна курун⁹ салынып,
 Боздоп турду бай Жакып
 Жаратканга жалынып.
 Бурчак*¹⁰ салып мойнуна,
 Бакдөөлөт¹¹ менен Чыйырды
 Жашын төгүп¹² койнуна.
 Абыке, Көбөш иниси
 2760 Чыркырашып ыйлашып,
 Чымын жанын кыйнашып,
 Чыбыктайын буралып,
 Айылдагы адамдар
 Алтымыштай куралып,
 Үйдө киши түк калбай,
 Үшкүрүшүп¹ чыгышып,
 Ай туягын жыгышып,
 Мууздап канын төгүшүп²,
 Камбылдар бычак³ алышып,
 2770 Буту-колун сөгүшүп⁴.
 Балта чал менен Бердике
 Бай Жакыпты жандашып,
 Ногойдон калган кызыл туу
 Байрактарын камдашып,
 Оболотуп көтөрүп⁵,

- Жекшемби өткөн күнүндө,
 Дүйшөмбү⁶ келген түнүндө⁷
 Атасынын кызыл туу —
 Угуз кандын нускасын
 2780 Аягын жерге сайылтып,
 Асабасын⁸ бу туунун⁹
 Асман жакка жайылтып.
 Бир кудайга¹⁰ зар айтып,
 Бил баштаган нар айтып,
 Атакеси бай Жакып
 Антип жатып калганы,
 Андасаңыз билерсиз
 Аманат дүйнө жалганы.
 Эки ай мурун эр Манас
 2790 Алты шаар журтуна¹
 Айтып кабар салганы,
 Абдылда, Болот ал экөө²
 Чакырчууга³ барганы.
 Агыдайды бек койгон,
 Айтканың болсун — деп койгон.
 Алты миң аскер кол менен,
 Аксыдан ашып жол менен
 А да келди шашкеде.
 2800 Кошойго болгон кайната,
 Кошунун⁴ алып жайната,
 Ат арытып жол менен,
 Алтымыш миң кол менен
 Мунаркан келди буркурап,
 Мурун душман, азыр эл,
 Жаа⁵ Алдалап* чуркурап.
 Азыркысын эл болуп,
 Аскеринин көптүгү⁶
 Аккан дайра сел болуп.
 Анын⁷ арка жагынан
 2810 Кара-Кыш⁸ шаардын Бурчагы,
 Каркап кырк миң кол менен
 Каптап келди бу дагы.
 Канчасы аяр айлакер,
 Эсебин санап биле бер.
 Бегиш, Көйүш⁹ бектери¹⁰,
 Жети миңден кол алып
 Жетип булар¹ келгени.
 Дагалактан жол алып,
 Таамай жүз миң кол алып,
 2820 Кайнатасы Кайып даң
 Каптап келип калганы.
 Төлгө билген Төлөгү,
 Кыжылдап кырк миң кол менен

- Кыраан эрге жөнөдү².
 Ак асаба, кызыл туу,
 Айгайлаган ызы-чуу.
 Көк асаба, кызыл туу
 Көк жаңырган улуу³ чуу.
 Эки жүз миң жыйырма төрт,
 2830 Бет алган жагы болор өрт⁴.
 Жыйырма төрт⁵ миң ашыгы,
 Уйгурдан келген аскерге
 Кайып кан болгон⁶ баштыгы.
 Алаштан аскер алганы,
 Айткан күнү дүйшөмбү,
 Алты жүз миң кол болуп,
 Айдаркан баштап барганы.
 Кыргыз, казак мол болду,
 2840 Алты жүз миң кол болуп,
 Желеги туудан⁷ бөлүнбөй⁸,
 Жердин жүзү⁹ көрүнбөй,
 Асаба туудан бөлүнбөй¹⁰,
 Алтайдын бою көрүнбөй,
 Найзанын учу¹ жылтылдап,
 Аскердин башы кылкылдап,
 Жер союлуп² былкылдап.
 Желеги алтын туу болду,
 2850 Түрк уулунун түмөн кол,
 Жер жарылган чуу болду.
 Жеке Манас түштөнтүп³
 Ошо келген көп колду⁴,
 Алтайдын ара⁵ талаасы
 Аскер менен жык толду.
 Кебе*⁶ курсак чалдарды,
 Кейпи жаман балдарды,
 Жарасы бар майыбын
 Барып бак — деп, — зайыбың⁷,
 Тил чыкпаган дудугун⁸,
 2860 Кулагы укпас⁹ мулугун¹⁰,
 Көзү¹¹ көрбөс кароосун,
 Көңүлгө¹² толбос¹³ жадоосун*,
 Аягы майып чологун,
 Айтышкан кепке ноногун,
 Мурду бузук¹⁴ сасыгын,
 Бул экен — деп, — жазыгын,
 Эки жүз миң кайтарды.
 Көксөө болгон карысын,
 Көрүп туруп¹⁵ баарысын,
 Эгебей жарак майтарды,
 2870 Эки жүз миңди кайтарды.
 Алты жүз миң кол менен

- Нааманды көздөй жол менен,
 Наадандар коркуп битиреп¹,
 Алты жүз миң кол менен,
 Аралап өзөн² жол менен
 Айгайлап аскер жүргөндө³
 Алтайдын жери титиреп,
 Караанына көз жетпей,
 Караган көзү кайышып,
 2880 Кара талаа, боз чыбыр
 Жердин бети майышып.
 Күрөөкө*⁴, соот жаркылдап,
 Күлүк буудан алкылдап,
 Кемерлер белде жаркылдап,
 Кең багелек⁵ балкылдап,
 Кетте⁶ черүү⁷ кол болуп⁸,
 Жөнөй⁹ берди шартылдап.
 Кылычтар белде кыңгырап¹⁰,
 Найзалар колдо зыңгырап,
 2890 Айбалта, канжар кагышып,
 Аралаша шыңгырап.
 Калкандын баары калкылдап,
 Каруу-жарак шаркылдап.
 Қас бууданды¹¹ минишип,
 Қазак, кыргыз аскери
 Қайкайлап¹² жолго киришип.
 Түркстан көздөй бет алып,
 Түмөндөп¹³ аскер аттанып,
 Бара турсун¹⁴ көп алаш,
 2900 Башкарганы эр Манас.
 Аны таштап салыңар,
 Наамандыктын элинин
 Қабарын угуп алыңар¹.
 Үч²-Турпанды³ жердеген,
 Урушуп⁴ адам жеңбеген,
 Қара-Сууда⁵ калаасы,
 Қаар аяр баласы
 Қутурган Қултаң качыптыр,
 Азаттын тоосун ашыптыр,
 2910 Арадан Жылдыз басыптыр,
 Терс-Маёодо⁶ Текес кан,
 Темселеп ага барыптыр.
 «Аналдын тоосун жердеген,
 Азыркы адам жеңбеген,
 Қара-Шаар экен калаасы,
 Ары четин сурасам
 Кара-Корум⁷ талаасы⁸,
 Атын уксам Манас — дейт,
 Бабыр⁹ кан экен бабасы.

- 2920 Өз атасы бай Жакып,
Өскөн экен салкында
Өз алдынча¹⁰ жай жатып.
Башкы атасы Түрктүр,
Күнөөкөр¹¹ болуп айдалып
Атасы Жакып жүрүптүр¹².
Чоң атасы Ногой кан,
Онбой турган бу бир жан.
Уругу кыргыз алаштан,
Уйгурлуктун¹³ баарысы
- 2930 Урушуп өлдү Манастан,
Убара болду канча жан,
Кылыч чаппай, ок атпай
Кыямат кетти Кырмус кан.
Дагалакта Дүбүрө,
Талкаланды кай бирөө,
Эсенкандын артынан
Орунун¹ басчы ойрону²,
Ордосунда сойгону,
Так мингенин даңгыттын
- 2940 Талкан кылып койгону.
Кара-Кыштак³, Котонду,
Жер жайнаган Жеркенди⁴
Калкы менен которду.
Оронгу⁵ качты Чын жакка⁶,
Ойрон кылды бу чакта.
Даңгуудагы⁷ Мунарды,
Такыр алды буларды.
Бегиш, Көйүш аярды,
Бербей алды аларды.
- 2950 Лайлама* билбесе⁸
Азиялык калкынан
Алдырбай адам каларды.
Камынбасаң курудун,
Кабарга⁹ келип турумун,
Каар аяр баласы,
Турганым¹⁰ Турпан калаасы,
Жалганы жок мунумун.
Жандан үзүп¹¹ үмүтүм¹²,
Жалынып келип турумун.
- 2960 Себепчи болгун сен — деди, —
Сенде калың эл — деди, —
Үстүндөн¹ караар улугун
Акунбешим² эр — деди, —
Ат аябай, тон тосуп,
Ашыгыш кабар бер — деди, —
Кер-Көл деген³ жери бар,
Баштыгы бар маңгулдан,

- 2970 Сун кытайдан кан кылган,
Орго деген кан — деди, —
Ого⁴ кабар сал — деди, —
Алма-Коюр жердеген,
Адам уулу жеңбеген,
Аяры бар алтымыш,
Сээрчиси жетимиш,
Лаанатка* жалбарып,
Ылдамыраак жетиниз.
Илебин деген кан деген,
Июң⁵ калмак тукуму,
Ийилбеген жан деген,
- 2980 Аяк жагы элинин
Арал көлдө бар деген.
Июң⁵ калмак сардалы,
Душмандын⁶ чыккан далдалы,
Илебинде бар деген
Төрт жүз бөкө* балбаны.
Кер-Көлдүн⁷ аягы тоо деген,
Тар капчыгай коо⁸ деген,
Бөйрөктө бөтөн⁹ жердеген
Кеймен¹⁰ аттуу¹¹ эр деген.
- 2990 Тунук аккан Кашка-Суу¹²,
Турган жери мына бу¹³.
Каалагандын баары бар,
Кара-Сууда шаары¹ бар,
Айланасы дубалы²
Алты миң алты жүз кулач,
Адамында көп кубанч³.
Кубанганы⁴ — куту бар,
Куюп алган күмүштөн⁵
Алтын баштуу⁶ буту бар,
- 3000 Жанжу⁷ тырмак⁸, акак тиш,
Жараган болсо ошол иш.
Кейменге⁹ кабар салыңыз,
Акунбешим¹⁰ баашага,
Айттырыңыз ошого.
Булагасын¹¹ шаары¹² бар,
Элинин санын сурасаң
Эсенканга барабар.
Эртелеп кабар салбасаң,
Эстүүсүн¹³ жыйып албасаң,
- 3010 Эртең, бүгүн¹⁴ билбеймин,
Эгер келбей¹⁵ койбойт саа.
Лаайлама жолуна¹⁶
Мен да кызмат кылайын,
Жолдош кошуп берсең маа».
Текестин бутун¹⁷ кучактап,

- Көзүнөн¹⁸ жашы бурчактап,
 Манасты айтып майышып,
 Кошойду¹⁹ айтып кайышып,
 Коркуп Култаң турганы.
 3020 Каны Текес калтырап,
 Коркуп²⁰ кирди бу дагы.
 «Келип улук болгонум²¹
 Түрк элинин арасы,
 Бээжин түгүл бу жерден
 Кара-Шаар, Кумулдун
 Түк көрүнбөйт¹ карасы.
 Лаайлама колдой көр²,
 Кыйыныраак болгон бейм
 Кыргыздардын Манасы.
 3030 Ар канча кыйын болсо да
 Наамандын журтун алалбас,
 Уялбай уруш салалбас.
 Салган менен урушун³,
 Акунбешим бар болсо
 Азыр жеңип алалбас.
 Алтайдагы кыргыздан,
 Айдоодо жүргөн⁴ кыргызтан⁵
 А кандай чыккан баатыр? — деп,—
 Андай болсо мен дагы
 3040 Камданайын акыр» — деп,
 Доргосунан⁶ чаптырды,
 Күндүк⁷ жерде Куясын
 «Тез келсин!» — деп чакырды.
 Чапкынчысын жиберип,
 Чангөш⁸ деген буту бар,
 Бутка кирди имерип.
 «Жалынамын мен — деди, —
 Жарым көкө*⁹ сен — деди, —
 Жакшылыкпы, жаманбы,
 3050 Жалпы журтум¹⁰ аманбы,
 Жайын айтып бер» — деди.
 Ибилис* кирди ичине,
 Карагын Текес күчүнө¹.
 Бутту² шайтан жылдырды,
 Аяктуу³ адам баскандай
 Ары-бери кылдырды.
 «Бутубуз⁴ кандай басты — деп, —
 Бу журт⁵ неден жазды?» — деп,
 Чөчүду Текес каныңыз,
 3060 Буртак* болуп сүйлөгөн⁶
 Шайтанды көрүп алыңыз:
 «Не⁷ коркосун⁸, сен? — деди, —
 Элди-жерди жараткан

- Ээси⁹ болом мен — деди, —
 Арзып келген чантуунун¹⁰
 Азабын колго бер — деди,
 Аман-эсен¹¹ жатыр го
 Акун¹² бааша эр — деди,
 Ушу жерге ким келсе
 3070 Оруну¹³ болор жер!» — деди.
 Куп сүйлөдү¹⁴ бу шайтан
 Кырылсын деп, адамды,
 Кубангандан¹⁵ тердеди.
 «Буртак тердеп калды — деп, —
 Мусулманды¹⁶ кыргын — деп, —
 Буйрук айтып салды» — деп,
 Кубанып¹⁷ Текес чыгыптыр,
 «Какайдан* кармап келгин!»—деп,
 Он бир доуз жыгыптыр.
 3080 Доуздан¹ кылды түлөөсүн²,
 Кайдан калмак жыргасын
 Шайтандан кылган сүйөөсүн³.
 Бербердигер барганда
 Бетине тартар күйөөсүн⁴.
 Он бир доуз этини,
 Буртак мага⁵ жар го деп,
 Бузган мындай нээтини⁶,
 Түштө⁷ түлөө⁸ тарттырды,
 Шайтандан уккан⁹ сөзүнү¹⁰
 3090 Түмөн журтка¹¹ айттырды:
 «Алты-Шаар¹² журту азды—деп,—
 Алтайлык¹³ түбүн¹⁴ казды» — деп.
 Анда Текес муну айтат:
 «Ачууланып буртагым
 Ары-бери басты — деп,
 Ачуун¹⁵ угуп¹⁶ буртактын
 Акылым жаман шашты — деп. —
 Берди кабар биздерге,
 Мен айтамын сиздерге.
 3100 Атканын жазбас мергенин,
 Айтканын жазбас беренин,
 Ашыкпай турган эренин,
 Элүү¹⁷, кыркын аттанып,
 Энкейиш жолго салыңар,
 Күңгөй¹⁸ тоо барып түгөнөт¹⁹,
 Күн чыгыш жакка²⁰ барыңар.
 Эчки-Өлбөс²¹ деген улуу тоо,
 Эки жагы улуу зоо²²,
 Келер болсо бизге жоо
 3110 Көрүп алып кайтыңар,
 Көпкө¹ кабар айтыңар.

- Эчки-Өлбөстүн² бийик чат
Эңкейип³ бар да, карап жат,
Эгер душман көрүнсө⁴
Жарымың кел да, жармың жат».
- Аны айтып Текес кан,
Амырында канча жан,
Көзгө⁵ аткан мерген машынан,
Көп жалтанган башынан,
3120 Акылга толук эстүүдөн⁶,
Айтууга⁷ даңгыл⁸ сөздүүдөн⁹,
Алысты көрөр көздүүдөн¹⁰
Алтымышын чыгарды.
Алда билер бул иштин
Артын кандай¹¹ кыларды¹².
Дүрбөлүп¹³ Текес¹⁴ калганы,
Ошолордун¹⁵ баары өткөн
Дүнүйөнүн¹⁶ жалганы.
3130 Түн¹⁷ ортосу болгондо
Куяс¹⁸ аяр барганы.
Куяс¹⁹ аяр келгенде²⁰
Мангулдуктун²¹ баарысы
Куп сүйүнүп²² калганы.
Алардан мурун миң жылда
Алган²³ экен дүйнөнү²⁴,
Акылмандар сөз кылып,
Ар бир¹ жерде сүйлөдү²,
Азирети³ Искендер⁴,
3140 Кытай⁵ журту⁶ дагы айтар
Бани Искендер чантуу⁷ дээр.
Сүрөтү⁸ бар тартылган,
Дүмөгү⁹ журттан¹⁰ артылган.
Жажуз^{*11} менен Мажуздун^{*12}
Чыга турган жолунда¹³,
Али болсо сүрөтү¹⁴
Чын баашанын колунда¹⁵.
Ал Искендер тушунда¹⁶
Абылатим¹⁷ илекер^{*18},
Андап муну¹⁹ биле бер,
3150 Аскер баштап, кол жыйып
Ар өнөрдөн²⁰ үйрөтүп²¹,
Жүргөн²² экен ушунда²³.
Куяс келип калыптыр:
«Теңир* урган Текестин
Шашып турган кези — деп, —
Култан²⁴ качып келди — деп, —
Куп чочутту²⁵ элди» — деп.
«Айла тап — деп, — чакырдым²⁶,
Ашыктырып²⁷ сени» — деп,

- 3160 Текес кан сүйлөп салганы.
 Аяр Куяс²⁸ мактанып,
 «Коркпоуз!»²⁹ — деп калганы.
 «Алтайдагы жердеген³⁰
 Алтымыш үйлүү¹ буруттур²,
 Арбак аны уруптур³,
 Ажал айдап, кан тартып
 Ал чочондоп⁴ туруптур⁵.
 Баш жакта каспаң⁶, каканчын,
 Күн батышта жатпайбы
- 3170 Күлдү тыргоот, Акбешим⁷.
 Ортодо⁸ төрт буруттур⁹,
 Ойрон болгон туруптур¹⁰,
 Ошондон коркуп жүргөнүң¹¹
 Сени да кудай¹² уруптур¹³».
 Ошону¹⁴ айтып Куясы¹⁵
 Атына минип алганы,
 Алтоо¹⁶ экен жолдошу¹⁷,
 Ар тарапка¹⁸ барганы.
 Сээр* окуп¹⁹, дубалап*²⁰,
- 3180 Жайыттагы малдарын
 Айдагып ийип кубалап²¹,
 Мейли терек²², мейли тал,
 Бу бери ургурдун²³ өнөрүн²⁴
 Кыйындыгын карап ал,
 Арып дуба* салыптыр,
 Жерден чыккан киеси*²⁵
 Адам²⁶ болуп калыптыр.
 Мейли камыш, мейли чий,
 Баатыр болсоң барып тий,
- 3190 Мейли куурай²⁷, мейли чөп²⁸,
 Аскер болду сансыз көп,
 Адам кылып жыгачтан¹
 Аңгемелүү² кандай кеп!
 Карагайы, кайыны³,
 Каптап барган аскердин
 Чыгар эмес⁴ дайыны.
 Өйүз⁵ менен бүйүзүн⁶
 Аскер⁷ кылды баарыны.
 Ортодо дайра⁸ суусуну⁹,
- 3200 Ойлоп көрсөң¹⁰ ушуну¹¹,
 Суунун¹² үстүн¹³ өрт¹⁴ кылды,
 Туу¹⁵ көтөргөн¹⁶ ар жерде
 Султандарын¹⁷ көп кылды.
 Ат¹⁸ минбеген¹⁹ жөө²⁰ болду²¹,
 Ар бир чынар теректер²²
 Адам эмес²³, дөө²⁴ болду.
 Мылтык, кылыч — бар жарак

- 3210 Бутагынан²⁵ бөлүндү²⁶
 Абылатундун²⁷ өнөрү
 Артык калган шекилдүү²⁸,
 Найза, кылыч көтөргөн
 Айбаттары көрүндү²⁹.
 Сээр менен кол кылып,
 Таң атканда³⁰ Куясы³¹
 Текес³² жакка³³ бөлүндү.
 «Келгин³⁴, мына³⁵, каным — деп, —
 Көрүп³⁶ келгин аскерди³⁷,
 Адам жеңбес³⁸ аны — деп, —
 Кол коёрбу¹ жанды — деп², —
 Коркутабыз не³ үчүн⁴
 Акунбешим канды — деп. —
 Кыргыз деген⁵ немеңе⁶,
 Кыйналбаңыз дегеле⁷.
 Казак⁸ деген немеңе,
 Кайгырбаңыз дегеле.
 Алтай тоонун⁹ арада¹⁰
 Алакандай түрктүр,
 Ары-бери¹¹ урунуп¹²,
 Азап тартып жүрүптүр¹³.
 3220 Текес дөөдөй¹⁴ каным — деп, —
 Тез¹⁵ чочуптур¹⁶ жаның — деп, —
 Тентиреген¹⁷ бурутту¹⁸
 Келген¹⁹ болсо бу жерге
 Кетирейин²⁰ санын — деп.
 Кел²¹, аттангын, барып көр».
 Куяс айтып салганы,
 Бу аскерди кайдан жыйды? — деп,
 Текес²² айран калганы.
 3240 Элүү-кыркча²³ аттанып,
 Эр²⁴ Куяс²⁵ баштап шаттанып,
 Кол көрүүгө²⁶ барганы.
 Жогору²⁷ жагын караса²⁸,
 Муз²⁹ дабан³⁰ ашуу³¹ бел болгон,
 Орто³² жерин караса,
 Өрт күйгөн³³ кызыл сел болгон,
 Өйүз менен бүйүзү³⁴
 Күрсүлөрүн*¹ көтөргөн
 Күлдү² балбан эл болгон.
 Жаны көргөн адамдар
 3250 «Бу кайдан келген кошун*³?» — деп,
 Башы катып тел⁴ болгон.
 «Аралайлык аны» — деп,
 Текес айтып мындай⁵ кеп,
 Дабырата⁶ желгени⁷,
 Колго⁸ жакын келгени⁹.

- Жарагын колуна¹⁰ алыптыр,
 Жалпы¹¹ аламан жалдырап
 Келе¹² жаткан буларга¹³
 Кезенип¹⁴ көзүн¹⁵ салыптыр.
 3260 Шүңгүр¹⁶ деген¹⁷ бакыры¹⁸
 Кандай экен¹⁹ билмекке²⁰,
 Адамбы? — деп, — акыры,
 Найзасын алып качырды.
 Найзасы жакын жеткени²¹,
 Түк билбеди²² сайганын.
 Сээрден²³ найза жеткени,
 Шалак этип²⁴ эр Шүңгүр
 Чалкасынан кеткени²⁵.
 3270 Кутуруп²⁶ кеткен²⁷ Куястын
 Өнөрү эмей²⁸ неткени²⁹.
 Өлтүргөнчө³⁰ дем салып,
 Айырып алып кеткени.
 Куястын көрдү³¹ өнөрүн³²,
 Куясым барда недир¹ — деп,
 Уруп² кеткен³ Текес⁴ кан
 Унутуп⁵ койду өлөрүн⁶.
 Илебин менен Оргого⁷
 Издеп⁸ кабар салбады,
 Акунбешим баашага⁹
 3280 Айтып киши барбады.
 Кеймен¹⁰, Сары кыярга
 Кебин айтып барбады.
 Кесири тиер¹¹ аярдын,
 Келсе¹² да бурут¹³ өлөр¹⁴ деп,
 Кенебей¹⁵ жатып алганы.
 Төртүнчү¹⁶ күндө¹⁷ төрөнүз¹⁸
 Манас жетип барганы.
 Аз гана¹⁹ эмес, мол менен²⁰,
 Алты жүз миң отуз²¹ миң
 3290 Азар²² түмөн кол менен,
 Башта көргөн²³ жер эмес
 Маңкан²⁴, Кордой²⁵, Үч-Куштай²⁶,
 Башчылары бар экен²⁷,
 Баштап келип калыптыр,
 Чабырларын айлына²⁸
 Таштап келип калыптыр,
 Бай Жакыптын²⁹ кызыл туу
 Аштап келип калыптыр,
 Азыркысын бу колго³⁰
 3300 Камбардын уулу Айдаркан
 Кан көтөрүп³¹ салыптыр.
 Калдайган колду³² көргөндө³³
 Айран азыр калыптыр:

- «Кабарчы кайдан жеткен¹—деп,—
 Бу каапырга² неткен? — деп, —
 Дүйнө³ жүзүн⁴ аскери
 Кандай каптап кеткен?» — деп, —
 Дөөнү⁵ көрсөң иерсиң⁶,
 Ыштаныңа⁷ сиерсиң⁸.
 3310 Көпчүлүгүн⁹ көргөндө
 Көңүлдөрү¹⁰ кайтылган,
 Көппүз¹¹ деп келген¹² түрк¹³ уулу
 Ошол сөз шондо айтылган.
 Аскер көрүп ар жерден
 Айран азыр калышты,
 Адам жеңер¹⁴ кеп¹⁵ эмес,
 Алыстан көзүн салышты,
 Найза, кылыч, бар жарак,
 Ал мүнөзүн¹⁶ көргөндө
 3320 Айран болуп калышты.
 Азыркы турган кан экен
 Айдарканга барышты.
 Дагалактын¹⁷ Кайып¹⁸ кан
 Дагы¹⁹ келди кашына,
 Даңгудан²⁰ келген Мунарды²¹
 Чакыртып²² алды буларды²³,
 Күлдүрдүн²⁴ уулу Чалыбай,
 Күлдүргүчү²⁵ Абдылда²⁶,
 Кыргыздан чыккан Кутубий²⁷,
 3330 Кыпчактардын Таз чечен,
 Кымтырылган Үрбү¹ бар,
 Аргын Каракожо² бар,
 Акылмандар кошо бар.
 Каратоко, Мажиги,
 Кайраты ашык³ Чалиги
 Кабылан Манас⁴ баатырга⁵,
 Кан Айдаркан баш болуп,
 Баары келди акылга.
 «Көз жеткисиз көп экен,
 3340 Терс-Маёонун боюнда⁶,
 Темирдиктин оюнда⁷
 Аяк-башы күнчүлүк⁸
 Аскер басып калыптыр,
 Ай талаага кол толуп⁹
 Адам туруп алыптыр.
 Аргасы кандай болуучу¹⁰,
 Акыл тапкын эрлер?»¹¹ — деп,
 Айтышып турду¹² бир-бир кеп.
 3350 «Алты¹³ жүз миң аскербиз,
 Алты жүз тууга¹⁴ бөлүндүк¹⁵,
 Акыры мунун¹⁶ жанында,

- Төгөрөктү¹⁷ карасам,
 Төрт кишидей¹⁸ көрүндүк¹⁹.
 Кандай сонун²⁰ болду? — деп, —
 Кан Текеске²¹ мынча²² кол
 Кайдан келип толду?»²³ — деп,
 Кан Айдаркан, Мунар²⁴ кан
 «Катылбастан каапырга
 Кайтсак кандай болду?» — деп,
 3360 Келип турган кеңешман¹
 Бу сөздү² айтып салганы.
 Кептерине³ Манастын
 Ачуусу⁴ келип калганы:
 «Кана, кандарым, кандай айтасың?
 Катындын кылар иши го⁵,
 Катылбай кантип кайтасың?
 Улуктар⁶ кандай айтасың?
 Ургаачы⁷ кылар иши го,
 Урушпай⁸ кантип кайтасың?
 3370 Жазуудан⁹ артык жан өлбөйт¹⁰,
 Тактада жатып кан өлбөйт.
 Каапырдан качып кетесин,
 Каптап¹¹ чыкса мынча кол
 Андан кийин нетесин?
 Же жер алдына жатпасаң,
 Малың менен башыңдын
 Баарын жерге¹² катпасаң,
 Мынча черүү¹³ коёрбу
 Же асманга барып жатпасаң?!»
 3380 Ачууланып¹⁴, сүйлөнүп¹⁵,
 Аккула¹⁶ минип күүлөнүп¹⁷,
 Бармак болуп калганы,
 Бастырып жолго салганы.
 Абасы Бакай кеп айтып,
 Ай, токтогун¹⁸, — деп айтып, —
 Кароолдоп¹⁹ мен бир барайын,
 Көрүнүп²⁰ коюп каапырга,
 Качкан болуп калайын.
 Кууган¹ болсо мени — деп, —
 3390 Мен карайын сени — деп, —
 Тосуп уруш саларсың,
 Тоз-тоз кылып каапырды
 Мени ажыратып аларсың.
 Кыйкырып уруш саларсың,
 Кыйратып ийип каапырды²
 Айырып мени аларсың!»
 Аны айтып эр Бакай
 Быйыл отуз жашында,
 Дөөлөт³ кушу*⁴ башында,

- 3400 Жаракты белге чалынып,
 Жаратқанга жалынып,
 Арстандай бою⁵ жыйылып,
 Азирет⁶ Аалы⁷ шерлердин⁸,
 Шейит⁹ кечкен¹⁰ эрлердин¹¹
 Арбагына¹² жалынып,
 Алмабаш мылтык жонунда¹³,
 Боосун^{*14} моюнга¹⁵ салынып,
 Саадакты белге байланып,
 Сары-Учуктан¹⁶ айланып,
 3410 Кутусун¹⁷ тыгып койнуна¹⁸,
 Саадагын¹⁹ асып мойнуна,
 Андап тургун²⁰ Бакайдын
 Азыр кылар ойнуна²¹.
 Моюлду²² деген бел менен,
 Боз талаа кубаң²³ жер менен
 Көрүнөө²⁴ Бакай барыптыр.
 Кууганы²⁵ болсо саям — деп,
 Көт жагында¹ чукурда²
 Көк жал Манас калыптыр.
 3420 Көк чолок³ атты чуратып⁴,
 Көтүнөн⁵ чаңын буратып⁶,
 Аскерге⁷ жакын жеткени⁸,
 Абакеңиз⁹ Бакайдын
 Акылы эмей¹⁰ неткени¹¹.
 «Көрүп мени турду¹² — деп, —
 Көптү¹³ кудай¹⁴ урду¹⁵ — деп, —
 Қандай мени качырбайт,
 Амал жумуш¹⁶ болбосун¹⁷,
 Арып кылып койбосун?»¹⁸
 3430 Аны ойлонуп¹⁹ эр Бакай
 Жарым бута²⁰ жапжакын
 Жанына барып туруптур²¹.
 «Қачырсам!» — деп кыялы
 Қан Бакай найза сунуптур²².
 Жайнап турган көп аскер
 Жалпы найза сундурду²³.
 «Қанетесиң²⁴ каапыр?»²⁵ — деп,
 Қан абаң Бакай акырды,
 Алиги турган көп аскер²⁶
 3440 Андан бетер бакырды.
 Айгай кулак²⁷ тундурду²⁸,
 Қан Бакай айгай баштады,
 Каапырдын²⁹ кыйкырыгынан
 Аттан кулай³⁰ жаздады³¹.
 Атсамбы? — деп бирөөнү³²
 Колуна мылтык алыптыр,
 Жалпы³³ мылтык сундуруп³⁴,

- 3450 Каапырлар кезеп¹ калыптыр.
Кантер экен дагы? — деп,
Кан Бакай кылыч алыптыр,
Карап турган көп аскер²
Кылыч алат, кынк³ этпейт,
Кыйкырбаса эр Бакай
Бирөө⁴ унчугуп⁵ былк этпейт.
Көрдү⁶ Бакай көз менен,
Сүйлөдү Бакай сөз менен.
Аста-аста эр Бакай
Ар бир сөздү сүйлөдү,
Эмнени⁷ айтса, шону⁸ айтып,
3460 Алиги черүү дүүлдөдү⁹.
Абаң Бакай билди эми,
Амал экен бул иш — деп¹⁰,
Аrsaң-арсаң күлдү¹¹ эми.
Аскер¹² да күлүп калганы,
Катылбады кан Бакай,
А жерден кайра салганы.
Арстан Манас баатырға
«Амал экен, кол эмес!»
Аны айтып жетип барганы.
3470 «Аткан болсо¹³ аткандай,
Мыктысып мылтык аткан жан
Бир балаага¹⁴ баткандай.
Сайган болсо сайгандай,
Баатырсып найза салган жан
Бир балаага калгандай,
Өнөр¹⁵ экен ар кандай.
Чапкан болсо чапкандай,
Турат экен жазганбай.
Күрөшсө¹ күрөш² кылгандай,
3480 Акылын мунун таппасак
Аскерди³ бөөдө⁴ кыргандай⁵.
Азыр мындан⁶ кайталы,
Акылман аяр кыйла бар,
Аларга⁷ барып айталы.
Не дээр экен эл? — деди, —
Эми⁸ жүргүн⁹, кел!» — деди.
Муну¹⁰ уккан соң эр Манас
Эр Бакайга кеп айтат,
Ачууланып бек айтат,
3490 «Не дейсиң¹¹, аба? — деп айтат¹², —
Бекерге¹³ карап турбаска¹⁴,
Бетимди жоодон бурбаска¹⁵
Айтып койгон¹⁶ сөзүм¹⁷ бар,
Ант кылып койгон өзүм¹⁸ бар,
Эми ушу¹⁹ жерде карап турайын²⁰,

- Бетим турсун²¹ жоо жакка²²,
 Жүзүмдү²³ кантип бурайын²⁴.
 Муну айтып Манас калганы,
 Угуп сөзүн²⁵ шо²⁶ жерден²⁷
 3500 Колду көздөй эр Бакай
 Узап²⁸ кетип калганы.
 Карап туруп канкордун²⁹
 Кайраты боюн³⁰ кармады,
 Аккелте^{*31} мылтык алганы,
 Атайын — деп, бу колго
 Акыл кыла салганы.
 «Арасы алыс кыйла бар,
 Аккелтем¹ огу² жетер³ — деп, —
 Алыскы каапыр⁴ нетер — деп, —
 3510 Ушунча⁵ келип каапырга⁶
 Ок чыгарбай кетишим
 Ойлоп турсам⁷ бекер⁸ — деп,
 Аккелте менен бир койду.
 Алиги⁹ турган көп аскер
 Баары да мылтык күр¹⁰ койду.
 Мылтыктын үнү¹¹ күркүрөп¹²,
 Шашкелик жаткан калың кол
 Тамам¹³ бою дүркүрөп¹⁴,
 3520 «Жер оюлуп¹⁵ кеттиби,
 Же болбосо¹⁶ капырай,
 Бир учкан¹⁷ тоо жеттиби?
 Жер дүнгүрөп¹⁸ калды — деп, —
 Жеке¹⁹ Манас барды эле,
 Не иш кылып салды? — деп, —
 Билеликчи²⁰ аны» — деп, —
 Абыр-шабыр ат минип,
 Ат минсе да бат минип,
 Аскер жолго²¹ салыптыр.
 Сары сеңир²² урчуктан²³,
 Ач кайкалак бурчуктан²⁴
 Бакай чыгып калыптыр.
 Көргөн, билген²⁵ жумушун²⁶
 Көбүнө²⁷ айтып салыптыр.
 Көрөлүк¹ — деп Манаска²
 Көңкү³ аскер жетип барыптыр.
 Жетип барса⁴ Манаска
 Көп аскер аткан мылтыктан
 Көк жал Манас баланын⁵
 Көзү⁶ көрбөй⁷ калыптыр.
 3540 «Эрлигиң⁸ бар, эсиң⁹ жок,
 Кагылайын каралдым,
 Карап¹⁰ турган аскерге¹¹
 Кайрат кылар кезиң¹² жок.

- Бул адам эмес, сээр¹³ экен,
 Сээр да болсо, капырай,
 Адам жүрбөс¹⁴ жер¹⁵ экен.
 Карап туруп, канкорум¹⁶,
 Қарама¹⁷ сокур¹⁸ болгонуң¹⁹
 Как өзүңө²⁰ эп²¹ экен!»
- 3550 Ачууланып эр Бакай
 Айгайлады бир далай.
 Мойнун²² салып кылкыйып,
 Арстан Манас аш бышым
 Жерге²³ карап шылкыйып:
 «Айтсаңыз баягы сөз — деди,
 Айласын кылгын ачылар,
 Ачылар бекен²⁴ көз?» — деди.
 Анда²⁵ Бакай кеп айтат,
 Акыл ойлоп, бек²⁶ айтат.
- 3560 Абунасыр²⁷ кожону,
 Алып кел — деп ошону,
 Эки жагын бир карап¹,
 Эр Бакай көзүн салганы.
 Бозуул деген бар экен,
 Ошол күндө Бозуул²
 Он төртөгү³ бала экен
 Атка жеңил, тайга чак.
 «Айкожого⁴ ылдам чап,
 Күчөң⁵ калаа сыртында
- 3570 Кум-Арык деген жер — деди,—
 Кум-Арыктын калаада
 Абунасыр кожого
 Айтып кабар бер — деди, —
 Алып ылдам кел — деди, —
 Аттан⁶, балам, сен» — деди.
 Қаралөк деген бар экен,
 Күткөнү⁷ калың мал экен.
 Өзүнүн⁸ аты Қаралөк,
 Жылкысы бар сандан көп.
- 3580 Қаскара деген аты бар,
 Он күнчүлүк⁹ жүгүртсө¹⁰
 Оубай турган¹¹ каркыбар*.
 Қаскараны каргытып
 Бозуул жолго салганы.
 Өзүнүн¹² аты Чынаалы,
 Қумсарып турган себептен
 Бозуул атка калганы.
 Анын да түбү¹ кыргыздан,
 Окчу кыргыз уругу²,
- 3590 Ыдырандын арасы
 Ушу³ күндө туругу⁴.

- Жөнөдү бала, өзү⁵ жаш,
 Жаш да болсо жолго маш.
 Бара турсун Бозуул,
 Ак амири⁶ мына бул.
 Аны таштап салыңыз,
 Абунасыр азиздин
 Кабарын угуп⁷ алыңыз.
 Келе⁸ жатып⁹ Алтайга¹⁰,
 3600 Калаага¹¹ токтоп калыптыр,
 Алты конгон түнүндө
 Түшүндө¹² Меке¹³ барыптыр.
 Саабаларга*¹⁴ кол берди,
 Байгамбарга¹⁵ кол сунса¹⁶,
 Албай туруп колуну¹⁷
 Ачууланып коё берди¹⁸:
 «Айтпадымбы мен — деди, —
 Аманатым Манаска
 3610 Тапшырдыңыз сен — деди.—
 Атышарга¹⁹ жоосу²⁰ көп,
 Ага²¹ жардам бер — деди. —
 Жардамыңды аябай,
 Жадал* баргын, сен!» — деди.
 Бишарат* алып түшүнөн¹,
 Байгамбардын² ишинен,
 Жүрөгү³ чочуп⁴ алыптыр,
 Таң атканда аттанып,
 Жети жолдош кошчу⁵ алып,
 Он үч күнү жол жүрүп⁶,
 3620 Алтай келип калыптыр.
 Аскердин кеткен артынан
 Тогуз күн жолго салыптыр.
 Тооруңкай деген⁷ өзөндөн⁸
 Қаскара минген⁹ Бозбала
 Қаршы чыгып калыптыр.
 Қагазын берип, кат сунуп¹⁰,
 Кат сунса да бат сунуп¹¹,
 Кабарын кожо¹² алыптыр,
 Жаш балага¹³ кошулуп,
 3630 Жарышып жолго салыптыр.
 Аш бышымча болбоду,
 Айкожо¹⁴ келип калыптыр.
 Көргөн, билген жумушун
 Эр Бакай айтып салыптыр.
 «Апсун* экен бул иш!» — деп,
 Айкожо сүйлөп калыптыр.
 Ыкласын*¹⁵ окуп Айкожо,
 Манаска демди салыптыр.
 Дем илеби чачылды,

- 3640 Алиги Манас баатырдын
Айнектей көзү ачылды.
Абунасыр кеп айтат:
«Жетимиш киши барыңар,
Чекселеп* дары алыңар,
Калың турган жеринин
Арасына салыңар.
Алыстан отту беринер,
Аңгемесин көрүңөр!»¹
Ал сөздү сүйлөп салганы.
- 3650 Алты жүз миң аскерден²
Акылмандын баарысы,
Чекседе³ белең дарысы,
Жетимиш эмес, жети жүз
Балбан, баатыр барыптыр.
Көрдү көп аскердин баарысын,
Аягы турган жерине
Аябай төгүп дарысын,
Өздөрү⁴ чыгып дүргүшүп⁵,
Өзөңгө⁶ чыгып үркүшүп⁷,
- 3660 Оолакка чыгып от берди,
Дүнүйө⁸ жүзү солк деди.
Аалым күндү⁹ жайлады,
Кара шамал дубасын¹⁰
Кара ташка байлады,
Каапырдын¹¹ шору¹² кайнады.
Жалын күйдү дүркүрөп¹³,
Шамал тийди күркүрөп¹⁴.
Камыш, чийи, куурайы
Жалынга токтоо¹ кылабы,
- 3670 Жалпы күйдү² бу дагы.
Кайың, талы, тереги
Түк болбоду кереги,
Өрттөп³ аны салганы,
Ошо күндөн⁴ ушу күн
Ошо жердин атагы
Өрттөнгөн⁵ атка калганы.
Алиги турган мусулман⁶
Аянсынбы ушундан⁷.
Калаасын көздөй ат койду,
- 3680 Ат койсо да бат койду⁸
Эрөөлгө*⁹ чапчуу¹⁰ эрендер,
Бедөөнү*¹¹ минген берендер,
Мен баатырмын! — дегендер.
Маёонун¹² жери жай экен,
Текестин эли бай экен.
Өзөн-өзөн¹³ сайы бар,
Малга жакшы жайы бар.

- 3690 Алма, жаңгак, тереги
 Адамга¹⁴ жайлуу кереги.
 Мусулман журту дүркүрөп,
 Баатырлар күндөй¹⁵ күркүрөп,
 Кышкы кирген буурадай
 Балбандын баары зиркиреп,
 Караламан көп аскер
 Чабуул коюп буркурап,
 Жаа Алдалап¹⁶ чуркурап,
 Айгайы жерди көчүрүп¹,
 Ындынын жоонун² өчүрүп,
 Найзанын учу³ чабышып,
- 3700 Адамдын башы кагышып,
 Аламан коюп калышып,
 Адырмакта жылкыдан
 Алты миң, беш миң жылкыны
 Ар жерден айдап алышып,
 Жылкыларын чуулатып,
 Жылкычысын сулатып,
 Жоо-жарагын сыртынан
 Кийип жүргөн андан көп.
 Жондон жылкы кубалап⁴,
 Тийип жүргөн сандан көп.
- 3710 «Жерге кирген калмактын
 Желесин таштап салбайлык,
 Кымыздан куру⁵ калбайлык,
 Ала жүргүн⁶ аны» — деп,
 Жыйып жүргөн андан көп.
 «Ургаачыга катылба,
 Жолуңа кесир болот!» — деп,
 Бирин-бири токтотуп⁷,
 Тыйып жүргөн сандан көп.
- 3720 Минерине⁸ жорго⁹ алып,
 Миң дилделик^{*10} торко^{*11} алып,
 Минтип жүргөн андан көп.
 «Ката салган мүлктөрүн¹²
 Как ушундай¹³ жерден таптым» — деп,
 Эски коргон чалдыбар^{*14}
 Немесин койбой оодарып,
 Тинтип жүргөн андан көп.
 Чагалалап^{*} чуркурап,
 Талаага качып быркырап,
- 3730 Катын¹ менен баласы,
 Үй-үйүндө² чыркырап.
 «Кармап бурут³ алат — деп, —
 Қайрат кылган кишинин
 Канын төгүп салат — деп, —
 Көрөр күнүн⁴ көрө албай⁵,

- Көмүлүп⁶ жатып-жатып калат — деп,
 Көрбөйбүз⁷ бири-бирибиз,
 Көкө теңир*⁸ урду⁹ го¹⁰,
 Төгүлдү¹¹ минтип жинибиз.
 3740 Ургаачыбыз¹² күң болдук,
 Урууга¹³ минтип дүң болдук,
 Эркегибиз кул¹⁴ болдук¹⁵,
 Эрлердин¹⁶ баары өлгөн соң
 Катындар калып тул болдук¹⁷,
 Кан Текес, Куяс жатыр! — деп,
 Көргөнүбүз¹⁸ бул болдук!»
 Жүгөнүн¹⁹ кармап жүгүрүп²⁰,
 Жөө жүргөнү²¹ дагы бар.
 3750 Кай бирөөнө²² карасаң,
 Тердиктерин колтуктап²³,
 Тегеренген чагы бар.
 Кожун айдап мааратып,
 Уюн²⁴ айдап мөөрөтүп²⁵,
 Төөсүн²⁶ айдап топтотуп²⁷,
 Эсебин кийин алмакка¹
 Ата уулусун² жоктотуп,
 Кара журт олжо алыптыр,
 Кандарга³ кандар бет алып,
 Каптап кирип барыптыр.
 3760 Мусулмандын⁴ аскерин
 Арбындыгын көргөн соң
 Жаалына чыдабай
 Жанындагы Куясын
 Жара тартып салыптыр.
 Куясты Текес жарганы,
 Текес кандын ордого*⁵
 Мусулмандын аскери
 Куюлуп⁶ кирип барганы⁷,
 Кутуларга⁸ жери жок,
 3770 Курчап аскер калганы.
 Өжөрлөнүп⁹ Текес кан
 Өзүнө бычак салганы.
 Өткүр Манас акырып,
 Өзү жетип барганы.
 «Муну дагы жан кылып,
 Эсебин нече сан кылып
 Жараткан кудай¹⁰ өзүң¹¹ — деп,
 Кандарынын өлгөнүн¹²
 Калайык көрдү көзүң¹³ — деп, —
 3780 Белгиси го сеңирдин,
 Каапыр да болсо карарган¹⁴,
 Кайнап жатат канча¹⁵ жан,
 Бендеси¹⁶ го теңирдин¹⁷.

- Кылыч чаппай, ок атпай,
 Кыйынсынып жаа тартпай
 Алдырып салган ким дейсиң?¹
 Ак² амирин³ билбейсиң!⁴
 Албаңар⁵ жырык иynesин,
 Не кыласың⁶ калмактын
 3790 Эзелден⁷ жыйган дүйнөсүн.
 Кош-кошко*⁸ союш⁹ алыңар,
 Короондо¹⁰ калды малыңар,
 Байынан союш алсаң да,
 Коңшусун¹¹ коюп салыңар.
 Кабар уккун¹² мусулман
 Кары-жашың, чалыңар,
 Дүйнөдөн¹³ куруп¹⁴ калгандай,
 Кантесиңер¹⁵ баарыңар?!»
 Аны айтып акырып,
 3800 Аскердин четин жапырып,
 Арстан Манас токтотту¹⁶,
 Ата уулунун¹⁷ баарысын
 «Айдап кел!» — деп, жоктотту¹⁸.
 Уруш-талаш көрбөгөн¹⁹,
 Өзөн-өзөн жылганы²⁰
 Уңгучулдар²¹ өрдөгөн²²,
 Ушундай²³ душман²⁴ көрбөгөн.
 Коктулардың²⁵ башында²⁶,
 Кол келгенде²⁷ кашына²⁸,
 3810 Колдорун²⁹ кагып чапкылап.
 Жагалалап* буркурап³⁰,
 Жан соогалап³¹ чуркурап³².
 Айылдан чыгып дүрбөшүп¹,
 Ата-энесин² жүр³ дешип,
 Жаштары ыйлап чыркырап,
 Жайыттагы жылкысы
 Жарышып үркүп⁴ дыркырап,
 Кулундары⁵ кишинеп⁶,
 Куруп калган бу бир кеп.
 3820 Кой жамырап, маарашып,
 Уйлар⁷ эмди мөөрөшүп⁸,
 Уңгучулдун⁹ баарысы
 Үйдө¹⁰ турган куржунун¹¹
 Асыл дүйнө бар го — деп,
 Атка салып жөнөшүп¹².
 Шуптуулардын*¹³ баарысы
 Дорбуп¹⁴ чыккан кыз-келин
 Аралап кирип барышып,
 Көзү түшкөн¹⁵ сулуусун¹⁶,
 3830 Көрөр¹⁷ болсон мунусун¹⁸,
 Ач билектен¹⁹ алышып,

- Ат соорунa²⁰ салышып,
 «Олжолоп²¹ келдим муну!» — деп,
 Орчун топко²² барышып.
 Ордунда²³ калган калмактар
 Ойбойду²⁴ катуу²⁵ салышып:
 «Кыргыз түпкө²⁶ жетти²⁷ — деп, —
 Кызымды алып кетти!» — деп,
 Кыйкырганы андан көп.
 3840 «Казак түпкө жетти — деп, —
 Катынымды алып кетти!» — деп,
 Кайгырганы андан көп.
 Кара малдан жыпжылас
 Айрылганы сандан көп.
 «Канетелик, өлдүк¹ — деп, —
 Капилет² чабуул көрдүк!»³ — деп,
 Айылдан чыгып чогулуп⁴,
 Акылы баштан жоголуп⁵,
 3850 Таз карадай жөөлөшүп⁶,
 Тасмадай⁷ сулуу⁸ келин⁹-кыз,
 Көрсө бурут алат — деп,
 Көмүргө¹⁰ бетин көөлөшүп¹¹,
 Калмактар минтип калыптыр.
 Каңкор Манас желдети¹²
 «Кайдасынар, жүргүн!» — деп,
 Бөлүнүп¹³ бөлөк барыптыр.
 Ойдон-тоодон¹⁴ жыйнады,
 «Сенин¹⁵ баланчаң¹⁶ кайда кетти?» — деп,
 Башчыларын кыйнады.
 3860 Кадыр Алда¹⁷ кудурет¹⁸
 Каран калган дүйнөгө
 Карабасак кээ¹⁹ кылат,
 Каңкор Манас түгөнгүр²⁰
 Калмакты аяп не кылат?
 Үйүрү²¹ өскөн айгырлар
 Кысырагын бээ кылат,
 Кызыталак куу²² каңкор²³
 Кытайды аяп не кылат?!»
 Күнкүү сөзүн²⁴ айтышып,
 3870 Акыястын оюна
 Аскер келди кайтышып.
 Ошондо да көпчүлүк,
 Кара чоктуу¹ ойротко
 Бүгүн түштү² көп түлүк,
 Түрк уулунун³ баарысы
 Түгөнгүс⁴ алган көп мүлүк⁵.
 Кайтып алып берет — деп,
 Каңкор Манас көрөт⁶ — деп,
 Кызыктуурак дүйнөнү

- 3880 Ката койгон андан көп.
Суктанып турган кай бирөө
Сулуу⁷ келин-кыздарын
Суу боюна алып барып⁸
Жата койгон сандан көп.
«Жолобогун, алба — деп, —
Жоонун⁹ малы болбойт» — деп,
Кайтып жүргөн андан көп.
«Катын-кызга¹⁰ катылба,
Жолго кесир болот!» — деп,
- 3890 Айтып жүргөн сандан көп.
Эл жыйылып келгени,
Алты жүз миң элүү¹¹ миң,
Эсебин эсеп бергени.
«Каныңар Текес өлдү — деп, —
Кашындагы Куястын
Карынын өзү бөлдү¹² — деп, —
Калайык көзүң көрдү — деп, —
Каныңды кудай урду — деп, —
Катын менен баласы
- 3900 Кашында карап турду¹ — деп, —
Насыят айтам акыр — деп, —
Баштагы диниң каапыр — деп, —
Ата уулудан түк койбой
Азыр бери чакыр!» — деп,
Төтөнүн² Түрсө³ белине
Түгүн койбой чакыртты⁴.
Тыргоот, калмак элинен
Эки жүз миң он алты
Эсен келди бар калкы.
- 3910 Эми Манас кеп айтат,
Карап турган калмакка
«Эй, калайык, — деп айтат. —
Жараткандын кулусун,
Ар канча карып болсоң да,
Жалпы карап турусун⁵.
Ары түбүң⁶ куп билем⁷,
Аланча⁸ кандын уулусуң⁹.
Билсең бизге¹⁰ туугансың¹¹,
Билбестиктен баарыңар
- 3920 Динин тутуп¹² кытайдын,
Тилиң бөлөк тургансың¹³.
Кааласаң мына мен Манас,
Калкың бүтүн¹⁴ көп алаш.
Жок жаныңды бар кылган,
Каратып койбой өзүңдү¹⁵
Катындан жолдош жар кылган,
Урунганга¹ дүнүйө,

- 3930 Ак мөңгү* жасап, сар кылган²,
 Айдооно канча мал кылган,
 Тамагыңды бир бөтөн
 Ак буудай, арпа дан³ кылган.
 Буларды берген ким дейсиң?
 Бир жараткан кудайың,
 Байкап баркын билбейсиң!
 Алтын, күмүш⁴ бутуңуз,
 Бурканым* мындай деди — деп,
 Буйругун күтүп⁵ туттуңуз⁶.
 Буртагыңдан көрүнбөй
 Айтканыңыз шайтандыр,
 3940 Адам уулу өлсүн⁷ — деп,
 Азгырып кебин айткандыр.
 Көрүп турсун⁸ көзүнөр⁹,
 Көкүрөктө¹⁰ эсиң бар,
 Не деп айткан сөзүнөр?
 Көөрүктү¹¹ устаң салабы?
 Көмүрүн¹² камдап алабы?
 Алтын, күмүш дегениң,
 Жерден чыгып калабы?
 Аласың таштын ичинен,
 3950 Алтын, күмүш¹³ ар асыл
 Ак тааланын¹⁴ күчүнөн¹⁵.
 Көгөргөн¹⁶ асман көгүңүз¹⁷,
 Көрүп турсун көбүңүз,
 Көл дарыя суу экен,
 Куюлтуп бери келтирбейт,
 Кудaanын¹ күчүн² көрүңүз³
 Эстүүң болсо⁴ элинде
 Эгем таала кудaanын
 Өкүмүнө⁵ көнүңүз⁶
 Айтамын аяк басканды,
 3960 Үстүңдө⁷ турган асманды
 Ат менен жүрүп билдинби?
 Агарган⁸ булут көктө бар,
 Арасына кирдинби?
 Булутту мурун⁹ миндинби?
 Атаң, энең баары өлдү,
 Бу дүнүйө жалганын
 Акыл ойлоп билдинби?
 Маана* деген бир молдо
 Башта келип сиздерге,
 3970 Азезил¹⁰ аны азгырган,
 Айтканына кирдинби?
 Адамга шайтан чоң душман,
 Акыретте куруурсун
 Акыры кылып чоң бушман¹¹.

- Көңүлгө¹² алгын көбүңөр¹³
 Көгөргөн асман көгүңөр¹⁴
 Он эки катар суу деген,
 Обо болгон буу деген,
 Оп¹⁵ менен тиреп¹⁶ тур деген.
 3980 Төрт катар көлдөн көрүңгөн¹⁷
 Күнүң¹⁸ менен аяңыз,
 Күн тийгенде жапжарык
 Басып турган жайыңыз.
 Андан нары төрт катар
 Жана дарыя суусу¹ бар,
 Жайнап турган жылдызың
 Жалпы турат ушулар.
 Айың менен күнүңдөн
 Адам заат уулунун²
 3990 Акылы жетпей бүлүңгөн³.
 Андагы жылдыз чоң⁴ экен,
 Ай-күнүңдөн зор экен,
 Адам заат уулунун⁵
 Акылы жетпес жол экен,
 Бер жагында суу⁶ экен,
 Бериштеси* мол экен.
 Андан нары да барса
 Тогуз кабат балек*⁷ бар,
 Тозок⁸ деген кыйын жай,
 4000 Топчудай башка алек бар.
 Торголуп⁹ мында калган соң,
 Толтуруп¹⁰ күнөөнү¹¹ алган соң
 Кутулмакка куп кыйын,
 Бир жараткан кудайга
 «Куткаргын!» — деп куп сыйын.
 Топурак¹², отту¹³, суу, желди,
 Тен жаратты, жан берди,
 Көрсүн¹⁴ — деди, көз берди,
 4010 Көкүрөк¹⁵ жасап, эс берди.
 Калбаны шайтан салганы,
 Жаралдың эле бейишке,
 Шары менен шайтандын
 Бейиштен чыгып калганы.
 «Жалган эмес сөзүң¹ — деп, —
 Жансактаткын өзүң!» — деп,
 Жараткан жапар Алдага²
 Жалынып жатып алганы.
 Жадаган³ соң кудурет
 Тозок⁴ жакка жиберип,
 4020 Төрт азамат алганы.
 Жалпы турган адамдар
 Жалгызмын дейсиң оюңда,

- Тозоктон⁵ келген төрт жигит
 Баары сенин боюнда.
 Ишенбегин күчүңө⁶,
 Баары кирген ичиңе.
 Ак сакалы напси экен,
 Ар тарапка бакчу⁷ экен,
 Көрүнгөндү кылсам — деп,
 4030 Көңүлүңө⁸ салчу экен —
 Ичмек, жемек, тоймокко,
 Көрүнгөндүн⁹ баарысын
 Ичиңе салып коймокко.
 Экинчиси — эринчээк,
 Эгеңе такаат* кыла албай¹⁰
 Эртеги-кечти¹¹ эринсек.
 4040 Үчүнчүсү¹² ачуу¹³ экен,
 Кол сындырып, баш жарып,
 Бирөөнүн¹⁴ канын чачуу¹⁵ экен.
 Төртүнчүсү¹⁶ — текебер*¹⁷,
 Өзүңдү¹ өзүң көтөрүп,
 Дүнүйөдө² жеке³ дээр⁴.
 Көтөрүлтөт⁵ сөзүңдү⁶,
 Бу жүргөндүн⁷ баарынан
 Мыкты кылат өзүңдү⁸.
 Жансактаарын биле албай⁹,
 Жадаткан соң тил албай
 Жана буюрган¹⁰ бериште,
 4050 Жардамды бирге¹¹ беришке
 Барган экен бейишке¹².
 Акыл, нысап, сабырды,
 Уят¹³ менен төртөө¹⁴ экен,
 Актын кылган амыры,
 Бейиштеги¹⁵ төрт жигит
 Бериште кармап алыптыр,
 Белкырчоондон жогору
 Бербердигер салыптыр.
 Акыл кирди дилиңе,
 Аның үчүн калайык
 4060 Алда кирди тилиңе!
 Уят¹⁶ турду көзүңдө¹⁷,
 Бейиштен¹⁸ келген төрт жигит
 Урмат болду өзүңө¹⁹.
 Дилиңе²⁰ нысап, сабырды,
 Бул төрт жигит болбосо
 Бир чымындай жаныңа
 Кылмык элең жабырды.
 Жаратканым бар го — деп,
 4070 Акыл тапкан ыймандыр,
 Напси балаа, ачуудан¹

- Акыл, сабыр тыйгандыр.
 Уят менен нысабын
 Текебердик², эринчээк
 Тозоктон келген жигит — деп,
 Тозот экен бу дагы.
 Аяк бастырган ким дейсиң?
 Ак тааланын өз күчү³,
 Ал жардамын билбейсиң!
 4080 Кармап турган колунду,
 Кайрат берген кудайың,
 Тазалагын жолунду!
 Жолуң канга жошулган,
 Асты⁴-үстү⁵ кан сөөгүнө⁶
 Алда таала куданын
 Өз күчүнөн⁷ кошулган.
 Көрүп турган көзүңүз
 Бир тамчыдай суу экен,
 Не себептен көрөт? — деп,
 4090 Көңүлгө алгын өзүңүз⁸.
 Даам билет⁹ оозуңуз¹⁰
 Ачуу менен таттыны¹¹,
 Ак амыры экен — деп,
 Аны билбей ага-ини
 Акыреттин¹² күнүндө¹³
 Абыдан шоруң каттыбы?!
 Жыт билет экен мурдуңуз¹⁴,
 Жыпар жыттап, гүл¹⁵ искеп,
 Жыргап карап турдуңуз¹⁶.
 4100 Кудуреттин күчү — деп,
 Куп билиңиз баарыңар,
 Жайнап турган көпчүлүк¹
 Жашың менен карыңар,
 Бата алган кыйла баашадан,
 Бу жерде турган Айкожо²
 Беш жүз элүү жашаган.
 Ата-энебиз алыптыр³,
 Жансактаппыз муздакта⁴,
 Эки жүз сексен жыл болуп
 Мединадан өтүптүр⁵
 4110 Ак байгамбар⁶ Мустапа*⁷,
 Баар алдык айткан сөзүнөн,
 Қалган экен Айкожо*
 Ак байгамбар⁸ өзүнөн⁹.
 Атын уксаң¹⁰ айтайын
 Абунасыр самани*,
 Манжурия, тыргоотсуң¹¹,
 Баарың турсуң тамамы,
 Акыреттин тозогу¹²

- 4120 Абыдан кыйын жаманы.
Чин баашада алтын так,
Акыл ойло ушул чак,
Чын ээрчисең жолум¹³ ак!
Зордугум¹⁴ жок ынансаң,
Жолго¹⁵ киргин тил алсаң,
Кудай жалгыз, куран чын,
Байгамбар¹⁶ ак, диним ак!
Каның өлүп, өзүң¹⁷ бар¹⁸,
Калкыңа айтар сөзүм¹⁹ бар.
- 4130 Қааласаң ана Каканчын,
Каапыр болуп кетиңер,
Арзысаң мына ак дини,
Айтып турган сөзүмдүн¹
Маакулуна² жетиңер!»
Ушуну айтып эр Манас
Бет-бетине каратты,
Жайнап турган жесирди
Жай-жайына таратты.
«Текес өлдү³ дуу-дуңар,
Текши баарың турдуңар⁴.
- 4140 Баашабыз өлдү — дедиңер,
Башы жок калса⁵ дененер
Тирилигиң болобу⁶,
Тим койсо Манас оңобу?⁷
Тууганың бар, уругун,
Өзү⁸ өлдү⁹ Текес улугун,
Каныңарды каала — деп,
Калкыңа айтып турумун,
Жакыныңдан кан шайла,
Жалганы жок мунумдун¹⁰.
- 4150 Көтөрүп туунду байла — деп, —
Көпчүлүк¹¹ каның шайла!» — деп,
Көкжалың Манас айтты кеп.
Көпчүлүк баары дүрбөшүп¹²,
Бирин бири жүр! — дешип,
«Капилет өлдү каныбыз,
Калдык аман жаныбыз,
Акылмандар бирөөнү¹
Атап канга салыңыз!»
Көпчүлүк² муну айтышты,
Көөсөрлөр³ үйгө⁴ кайтышты.
- 4160 Көсөмдөр⁵ токтоп калышты,
Канга ылайык ким? — дешип,
Кары-жашың бил! — дешип,
Ортосуна салышты.
Үйшүмбай⁶ деген бар экен,
Бир өзүнө⁷ караган

- 4170 Ую, төөсү⁸, жылкысы
 Үч жүз миңче бар экен,
 Бир өзүнө караган
 Үч миң үйчө⁹ жан экен.
 Аны айтышты кан¹⁰ бол! — деп,
 Кадырың элден жам бол! — деп,
 «Малым болсо канмын — деп, —
 Баштатадан кан болбой
 Нече жерде калдым!» — деп,
 Үйшүмбайы¹¹ болбоду¹²,
 Болбой моюн¹³ толгоду¹⁴.
 Дардак деген бар экен,
 Далай балбан жан экен.
- 4180 «Сен болгун!» — деп кармады,
 «Күчүм¹⁵ бар да, эбим жок,
 Айтууга¹⁶ жакшы кебим жок.
 Мен болгон кандай кан — деди, —
 Жерде калган ал — деди, —
 Жетиктердин¹ бирөөнү²
 Дуу-ду³ боло сал!» — деди.
 Төкө⁴ деген жан⁵ экен,
 Бир өзүнө караган⁶
 Төрт миң ую⁷ бар экен.
- 4190 «Бол!» — деп айтып салганы,
 «Болбоймун!»⁸ — деп ордунан
 Тура⁹ качып калганы.
 Карача¹⁰ деген бар экен,
 Как өзүнө караган¹¹
 Токсон миң үйлүү жан экен,
 Мурунку¹² алган амалы
 Доотайлык*¹³ мансап бар экен.
 Кан бол! — дешип камалап,
 Ошону¹⁴ улук кылууга¹⁵
- 4200 Ороло журту чамалап
 Карачаны¹⁶ кармады.
 Болбоймун — деп айталбай,
 Көптүн¹⁷ көөнүн¹⁸ кайтарбай¹⁹,
 «Өкүмөткө²⁰ аралаш
 Өсүп²¹ келген башым — деп, —
 Өзүңүздөр²² да билесиз
 Сексенге²³ жакын жашым» — деп,
 Карача сүйлөп салганы.
- 4210 «Карысаң да болгун!»²⁴ — деп,
 Калайык айтып калганы.
 Болор менен болбостун¹
 Ортосунда² турганда³,
 Болууга⁴ моюн сунганда
 Акыястан⁵ калаасы,

- Азыр жетип барганы
 Сайкал аттуу баласы.
 Эт⁶ чыбыктай⁷ ийилген⁸,
 Эркекче⁹ кийим кийинген¹⁰,
 Акак¹¹ тиштүү¹², кыйган каш,
 4220 Жазык мандай, түймө¹³ баш,
 Ак-кызылы бөлүнгөн¹⁴,
 Айнектей¹⁵ көзү¹⁶ көрүнгөн¹⁷,
 Нурдуу¹⁸ кызыл бети бар,
 Уздан¹⁹ аппак эти бра,
 Короз²⁰ моюн, кобул²¹ кол,
 Атанын сонун²² сулуу бол!
 Талабы журттан бөлүнгөн²³,
 Жуткан²⁴ кызыл кымызы²⁵
 Тамагынан көрүнгөн²⁶
 4230 Кыз Сайкал келип²⁷ кеп²⁸ айтат,
 «Кантесиң²⁹, ата, — деп айтат, —
 Өкүмдөн³⁰ жутап калгандай,
 Өлүп³¹ калган Текестин³²
 Тоноп³³ тонун³⁴ алгандай,
 Жакшы болбос мунуңуз³⁵,
 Жайыңызга³⁶ туруңуз!»³⁷
 Кыз кыйкырып салганы,
 «Балам болбойт экен!» — деп,
 Карача айтып калганы.
 4240 «Катаалдык кылдың бизге!» — деп,
 Қалайык айтып мындай кеп,
 Каткалаң атка калганы.
 Атасы Темир кан эле,
 Акылдуусу¹, аймагы,
 Алты уулу бар эле.
 Улуусу² Текес кан болгон,
 Урматы³ журтка⁴ даң болгон.
 Эн⁵ кенжеси⁶ Темирдин⁷
 Тейиш⁸ аттуу жан болгон.
 4250 Акылы бар, даана⁹ экен,
 Он сегизде бала¹⁰ экен.
 «Карап турган қалайык
 Не сүйөсүң¹¹ кейишти?
 Баарың качып болбосоң
 Кан көтөрдүм¹² Тейишти!»
 Карача айгай салганы.
 «Калк¹³ кадырын биле албас¹⁴,
 Қапа кылар, тил албас,
 Көтөрбөс¹⁵ айла недир?!»¹⁶ — деп,
 4260 Көпчүлүк¹⁷ сүйлөп калганы.
 Алып кел! — деп каныңды
 Арстан Манас, Айдаркан

- Алар айтып салганы.
 Темиркандын калаасын
 Тегеретип¹⁸ баласын,
 Ак кийизге* салганы,
 «Кан кылдык, — деп, — Тейишти,
 Таштадык, — деп — кейишти»,
 Оңпоңдошуп¹ калмактар
 4270 Үч айлантып алганы.
 Отого*² динсе* сайынып,
 Тоту³ куштун⁴ куйругу*⁵
 Эки ийинге⁶ жайылып,
 Айдаркан менен Манастын
 Азыр келди кашына.
 Анда Манас сүйлөдү:
 «Мырза⁷, кан кылдык — деп, — жашыңда⁸,
 Тим койсок акыр⁹ болбос» — деп,
 4280 Куттуктады¹⁰ кандыгын,
 Дилде чачты¹¹ башына¹².
 Анда Тейиш кубанды¹³,
 Айдаркан, Манас астына¹⁴
 Кызмат кылып буралды¹⁵.
 «Туттук¹⁶ Манас жарлыгың¹⁷,
 Кудай жалгыз, куран¹⁸ чын,
 Ырас билип ынандык
 Байгамбардын¹⁹ барлыгын!»
 Келме*²⁰ келди²¹ тилине,
 Ыйман кирди²² дилине.
 4290 Ыкылас²³ менен кол берди
 Абунасыр бирине*.
 Тобуна Тейиш жар салды:
 «Тобону²⁴ akka²⁵ кыл! — деди, —
 Торопой²⁶ бар, доңуз²⁷ бар,
 Токтотпогун¹, кыр! — деди, —
 Қакайдан кармап калды — деп, —
 Камандан катып салды — деп, —
 Укпасын² — деп, — кулагым!»³
 4300 Өкүматын⁴ оздурду⁵,
 Өлтүрүүгө⁶ көз кыйбай,
 Тоого⁷ сүрүп доңузун⁸,
 Торопоюн⁹ тоздурду¹⁰.
 «Аккелте¹¹ мылтык ат — деди, —
 Ашыкпагын арстан эр,
 Алты күнү¹² жат — деди, —
 Алда буюрса аларбыз
 Акунбешим баашаны!»
 Айтып Тейиш ошонун¹³,
 4310 «Менин кылган оюм¹⁴ бар,
 Бере¹⁵ турган тоюм¹⁶ бар.

- Той берейин¹⁷ мен — деди, —
Токтоп¹⁸ бер, баатыр¹⁹, сен!»—деди.
Улуктар муну укканы²⁰,
Урматын²¹ кылып чыкканы.
Тойго²² сойгон²³ карасы²⁴
Тогуз жүз малды жыкканы,
Уй²⁵, төө²⁶, жылкы, кой болду,
Урматтуу жакшы той болду.
Текестен²⁷ калган кызыл туу²⁸
- 4320 Айчыгын алтын аштады,
Тойду²⁹ бүгүн баштады.
Мусулмандын аскерин
Кыйбас ысык досундай¹
Кызмат кылып үй-үйгө²
Таратып бөлүп³ таштады.
Ат чабар жерин караса
Текшигердин талаасы,
Базар кылып турганы⁴
Темиркандын калаасы.
- 4330 Байгесинин башына
Төрт жүз жылкы, үч жүз уй,
Төөдөн жана⁵ жүз болду,
Ат чабар жери түз болду⁶.
Байге сайды келишип⁷
Как Төтөнүн⁸ белине,
Ат алдынан чыкпа! — деп,
Жар салды жалпы элине.
Эң⁹ аягы байгенин
Эки жылкы, бир төө,
- 4340 Ээлигип¹⁰ барып бир адам
Болбосун¹¹ — деди — ат сүрөө¹².
Кырк атка байге сайылды,
Текес кандын кызыл туу¹³
Кырга койду токтотуп¹⁴,
Асабасы жайылды.
«Маңкан менен Кордойду¹⁵
Басып өтүп барсын — деп,
Эчки-Өлбөстүн тушунан¹⁶
Коё берип салсын — деп, —
- 4350 Чоң күлүк¹⁷ байге¹⁸ алсын — деп,—
Чобуру¹ куру калсын!» — деп,—
Ат чубатып² болуптур³.
Аттын⁴ санын караса⁵
Тогуз жүзгө⁶ толуптур⁷,
Токсон киши шол элден⁸
Ат айдоочу⁹ болуптур¹⁰.
Көтөрмөчү¹¹ жок болду,
Көңкү¹² журтгун¹³ баарысы

- 4360 Көк жайыкка токтолду.
Эки¹⁴ күн¹⁵ ары айдасын,
Эл ашыкпай жайлансын,
Үчүнчү¹⁶ күн болгондо¹⁷
Келип¹⁸ алсын байгесин¹⁹.
Атты жолго салганы,
Алты жүз кара, он миң кой
Тейишкан жыйнап барганы.
«Мына²⁰ бу келген²¹ кой — деди, —
Эки конуп²² жатасыз,
Коногуна²³ сой — деди. —
- 4370 Алты жүз кара мал — деди, —
Ачыгып кетип баратсаң
Андан да союп ал!» — деди.
Кырга жылкы айдатып,
Кызматкерди даярлап,
Кырк миң бээ байлатып,
Кымызды көлдөй²⁴ жайнатып,
Үлкөндөрү²⁵ ичсин — деп,
Озуп²⁶ арак алдырып,
Күчү²⁷ кайтып калат — деп,
- 4380 Күчаланы*¹ салдырып.
Ат айдалды, эл калды,
Ар өнөрдөн не калды?
Тогуздан² кара жайлатып,
Башына төө байлатып,
Балбан болсо чыксын — деп,
Күчү³ артыгы жыксын — деп,
Ортого⁴ күрөш⁵ салсын — деп,
Ошондой⁶ кылды жарлыкты,
Тейиш кан кылды барлыкты.
- 4390 Казак, калмак бөлүндү,
Байкап деген балбаны
Казактан чыгып калганы.
Жаңы тууган болдук — деп,
Биз күрөштү⁷ койдук⁸ — деп,
Калмактар жатып алганы.
Уйгурга⁹ келген кошулуп¹⁰,
Урушка¹¹ кирмек¹² озунуп¹³
Окчу¹⁴ кыргыз уругу¹⁵,
Ыспаранын уругу
- 4400 Көкбөрү¹⁶ чыкты бу жактан,
Баскан бойдон байпактап¹⁷
Байкап келди¹⁸ тыяктан.
Майданда¹⁹ күрөш салганы,
Барган жерден Көкбөрү
Башынан үч айлантып,
Көтөрүп уруп²⁰ алганы.

- Көңкү²¹ уйгурлук²² күнгүрөп²³,
 Айгай салды дүңгүрөп²⁴,
 Олжосун¹ алар алганы.
- 4410 Карап турган көпчүлүк:
 «Бу калмактар кандай калат? — деп, —
 Казактар² күрөш салат — деп, —
 Калмак жактан чыксын — деп, —
 Кара кыргыз, уйгурдан³
 Бир балбанын жыксын» — деп,
 Казактын⁴ журту кармады,
 Калмактын Талоо⁵ балбаны
 Калдайып басып барганы.
 Кара-Кыш⁶ калаа шаарында⁷,
- 4420 Жан турбаган каарына
 Көшөн⁸ балбан барганы,
 Көпкө⁹ күрөш салганы.
 А жерде¹⁰ да Көшөнү¹¹
 Көтөрүп¹² уруп алганы.
 Кыргыз, сарты кыйкырып,
 Ураанын бийик салганы,
 Ошолордун¹³ баарысы
 Уят болуп калганы.
- 4430 Казак, калмак бир болду,
 Кандай күчтүү¹⁴ булар — деп,
 Көнүлдөрү¹⁵ кир¹⁶ болду.
 Балбан чыкпай токтолду,
 Баатыр сайыш салсын! — деп,
 Башчылардан жооп болду.
 «Казак менен калмагың¹⁷
 Кайраттуусун кармагың,
 Намыс алып азыр бир
 Калмак, казак болмокко¹,
 Же² өлтүргүн³, же өлгүн⁴,
- 4440 Ызалыкка чыдабай
 Жакын калдык өлмөккө!»⁵
 Казак, калмак биригип
 Айгайды антип салганы,
 Намыстанып калганы.
 Кандайсын? — деп бир-бирин
 Каштарына барганы.
 Мен барам! — деп чыга албай
 Камалышып калганы.
- 4450 Кайсы бирин⁶ айталы,
 Он жетиде жашы бар,
 Башында⁷ тулум^{*8} чачы бар,
 Сары буурул⁹ аты бар,
 Сайкал чыкты каркыбар,
 Беттешкенди¹⁰ мерт кылып

- Кетсем¹¹ деген дарты бар.
 Жоого¹² кийчүү¹³ жарагын,
 Баарын кийди карагын!¹⁴
 4460 Карыпчы* менен кыягы*,
 Кыз да болсо, капырай,
 Қаармандай¹⁵ сыягы.
 Туулга*¹⁶ менен калканы,
 Туюк¹⁷ болот, көк¹⁸ темир
 Тула¹⁹ бойго²⁰ салганы,
 Тогуз кулач²¹ найзасын
 Толгоп алып, майданга²²
 Токтолбой жүрүп калганы.
 «Мейли кыргыз, сарты — деп¹, —
 Өтүп кетти дарты — деп, —
 Өкүнүчтө² болбо — деп, —
 4470 Өлтүрө³ сайышты ойло!» — деп,
 Айдаркан айгай салыптыр.
 Бул эминен⁴ сөзү?¹⁵ — деп,
 Аtpай* журт айран калыптыр.
 Жекесан*⁶ бутта⁷ чойкоюп⁸,
 Желектүү⁹ найза койкоюп¹⁰
 Кыз Сайкал туруп алыптыр.
 «Кана, талапкер болсон, чыгыңар,
 Бу даңкайган күңдү¹¹ жыгыңар!
 4480 Эренден¹² болсон, чыгыңар,
 Бу эсирген күңдү жыгыңар!
 Катындан эркек¹³ качарбы,
 Атаа¹⁴, кара мындай басарбы?!»
 Уккан, көргөн¹⁵ баары айтты,
 Уламалуу¹⁶ кары айтты:
 «Ушу¹⁷ кызды көргөндө¹⁸
 Текестин журту тек!¹⁹ — деген,
 Атасы доотай бек²⁰ — деген,
 Кара чоктуу²¹ калмактын
 4490 Кандай кыйын баатыры
 Кармашып алы жетпеген²².
 Жаңы быйыл келди — дейт, —
 Жаңы он жети²³ жашка — дейт, —
 Баатырлыгы, күч²⁴ менен
 Бу жүргөн¹ жандан башка» — дейт.
 «Өчөшүп² чыккан каапырга
 Өлөмүн³ деген барбаса,
 Өзгө⁴ киши⁵ не барсын!
 Айбаты катуу⁶ каапырга
 4500 Ажалы жеткен⁷ барбаса,
 Асты киши не барсын!»
 Казак, калмак төрт жүз мин,
 Камалышып турду тим.

- Сарт, кыргызы төрт жүз миң,
Сайышууга⁸ жан чыкпай
Сабыркашып турду тим.
Бердике⁹ менен Акбалта
«Бердинер — деп, — намысты!»
Бекем¹⁰ айтты бу калкка.
4510 Бай баласы Бакай бар,
Бакылдады күүлөнүп¹¹;
«Катындан качкан не жорук¹²,
Туубай кал!» — деп сүйлөнүп.
Канча айтса киши укпады¹³,
Камалды, коркту¹⁴, чыкпады.
Шашкеде кирди майданга,
Чак түш¹⁵ ооп¹⁶ болгончо¹⁷
Жан барбады Сайкалга.,
Эч ким чыкпай койгон соң,
4520 Байгесин алып бакырып,
Казак менен калмагы
Кайта турган болгон соң
Туруп Манас кеп айтат:
«Туубай калсын баарыңды,
Сайыштырып катынга
Кетирдинер¹ арымды.
Ар канча баатыр болсо да
Аты го — деп,— ургаачы,
Аксаргыл атты алып кел²,
Абаке³, Бакай турбачы⁴.
4530 Ар канча кыйын болсо да⁵
Алармын сайып акыр⁶ — деп, —
Аксаргылды ээрдеп⁷,
Алып келгин⁸, баатыр!» — деп,
Бар жарагын байланып,
Жоо жаракты шайланып,
Кайра жаачу⁹ булуттай¹⁰
Каары¹¹ жүзүнө¹² айланып,
Аксаргыл минип болкоюп¹³,
Накери*¹⁴ кийип чойкоюп,
4540 Сыр найза* колдо¹⁵ койкоюп,
Сырттан Манас жөнөлдү¹⁶.
Кыз Сайкал эми кызыкты:
«Ар тарапты¹⁷ караткан¹⁸
Арстаны¹⁹ бул²⁰ деген,
Кылымдын баарын кыйраткан²¹
Кыйын эри бул деген,
Боо беттешкен бенденин²²
Катыны калат тул деген.
4550 Атпай алаш жыйылып
Азыркысын ушуну

- Кан көтөрүп тур деген.
 Бээжинге салып бейпайды,
 Каканга салып каранды,
 Барып чаап келиптир
 Дагалакта калааны.
 Кырмустун¹ элин кыйраткан,
 Дүбүрөнү² түгөткөн³,
 Оронгуну⁴ качырып,
 Ойроттун⁵ баарын жүдөткөн⁶,
 4560 Кашкардын журтун⁷ караткан,
 Күчөндөгү⁸ Нескара
 Бээжинге кууп⁹ тараткан¹⁰,
 Алтайдан келип биздерди
 Атышпай туруп жадаткан,
 Куяс¹¹ менен Текести
 Акыретке караткан
 Өлтүрүп¹² Манас каныны,
 Наамандыктын баарынын
 Тынчытайын¹³ жаныны.
 4570 Оюндан¹⁴ окус¹⁵ кылайын,
 Ногойдун журтун кырайын.
 Қыйынын окус кылайын,
 Кыргыздын журтун кырайын!»
 Муну ойлонуп кыз¹⁶ Сайкал
 Сарыбуурул¹⁷ тулпарга*
 Санына камчы салганы,
 Сарала байрак* найзаны
 Қолго имерип алганы,
 4580 Заары катуу¹ Сайкал кыз
 Сандыргалуу² төрөнү³
 Жанчмак⁴ үчүн барганы.
 Астындагы Аксаргыл,
 Арстан Манас баатыры
 Атка камчы салганы,
 Астын тосуп⁵ Сайкалдын
 Качырып Манас барганы.
 Қарап көрсө кыз экен,
 Как сулуунун⁶ өзү экен,
 4590 Жазы⁷ маңдай, жайык төш⁸,
 Кобул⁹ мурун, көөхар көз¹⁰,
 Жүзү¹¹ нурлуу¹², инжи¹³ тиш,
 Қандай болду ушул¹⁴ иш?!
 Қабылан Манас ойлонду¹⁵:
 «Қатуу сайсам нетер — деп, —
 Кокус¹⁶ өлүп кетер — деп, —
 Өзүм алчу¹⁷ кыз экен,
 Өлүп кетер бекер!» — деп,
 Оң далынын мүрүгө¹⁸

- 4600 Оңдоп¹⁹ найза салганы.
 Оңолбогон Сайкал кыз
 Қагып ийип²⁰ найзасын,
 Кабылан Манас баатырга
 Найза шилтеп калганы.
 Найзасын колдо түздөдү²¹,
 Арстан Манас баланын
 Өлөр¹ жерин издеди:
 Алтын ээр² кашы деп,
 Как жүрөктүн башы деп.
 Найза тийди төшүнө³,
- 4610 От чагылды баатырдын
 Ошол жерде көзүнө⁴.
 Бирин бири сайышып,
 Минген аты майышып.
 Эки жактан эки журт
 Айрып кетти бөлүшүп⁵,
 Эстүүлөрү⁶ чогуду⁷:
 Албагай эле шол жерде
 Кокус бири өлүшүп⁸.
- 4620 Кайра тартып калышты,
 Каңкор Манас, Сайкал кыз
 Катуу кылды намысты.
 Каңгайлап ураан салганы,
 Кабылан Манас баатырды
 Качырып келип калганы.
 Бай Жакып! — деп бакырып,
 Манастан ураан чакырып,
 Каарданып Манас жетиптир,
 Кыйкырган бойдон кыз Сайкал
 Кыраанга найза нетиптир,
- 4630 Оң колтугун⁹ жырғанча
 Аркасынан Манастын
 Оркоюп¹⁰ чыгып кетиптир.
 Карыга тийип калыптыр,
 Карчыты менен чарайна*,
 Кыягын үзүп¹ салыптыр.
 Сынып кетип кыягы,
 Жыгылгандай сыягы.
 Ат жалдашып алыптыр,
 Кармашкан бойдон эки дөө²
- 4640 Жанашалап жарышып,
 Тай чабым жерге барышып.
 Сайкалдан найза³ жетиптир,
 Сандыргалуу* Манасты
 Жанчып найза кетиптир.
 Колтукта⁴ найза корондоп,
 Тепчилип калып сорондоп,

- 4650 Сол колу⁵ менен бу Манас
 Ойрон болгон Сайкалды
 Оң капшыттан кармаган,
 Канча тартса Манаска
 Колуна Сайкал барбаган.
 Оң кол менен бу Сайкал
 Ойрон Манас баланы⁶
 Омуроодон⁷ алганы,
 Калкан, соот, жарагы
 Чыгып калды далдалы.
 «Ургаачыны жыга албай⁸
 Үшүм⁹ кандай кетти — деп, —
 Кызга кокус алдырсам
 Кылым угар кепти!» — деп,
 4660 Ачууланып¹⁰ эр Манас
 Жаканы көздөй кол сунду¹,
 Жаалданып Сайкал кыз
 Ай балта менен озунду².
 Ай балта башка чабылды,
 Оң колунда³ танабы,
 Калканы башка жабылды.
 Манасты башка чабам — деп,
 4670 Калканды чап калыптыр,
 Кабылан Манас бу баатыр
 Сайылган бойдон Сайкалдын
 Колтугун жырып салыптыр,
 Колунда найза калыптыр.
 Сол колу менен эр Манас
 Айбалтасын алыптыр,
 «Оңолбогон катын!» — деп,
 Оройдон ары салыптыр.
 Кызга калкан жабылды,
 Болотко болот чагылды,
 4680 Жан жагына караса,
 Кызарган жалын жагылды.
 Жалын чыкты дүркүрөп,
 Алиги көргөн Сайкал кыз
 Жаалданып күркүрөп⁴.
 Калмактын Сайкал балбаны
 Кабылан Манас баланы
 Оң далыдан алганы,
 Ат күчүнө⁵ салганы,
 Оодара тартып алууга⁶
 4690 Ойлонуп Сайкал калганы.
 Сарыбуурул¹ Керкөкүл²
 Санына атын салыптыр,
 Сандыргалуу Манасты
 Эңкейтип аттан алыптыр,

- Ээрден³ көтү⁴ кылтайып,
 Үзөнгүдөн⁵ бут тайып,
 Султан Манас баатырга
 Сунуп⁶ найза салыптыр,
 4700 Кыз Сайкал сайган найзасы
 Суурулбастан⁷ Манастын
 Он далыда калыптыр,
 Оодармакка⁸ Сайкал кыз
 Ойлонуп аны⁹ алыптыр.
 Ошонгуча¹⁰ болбоду¹¹
 Акбалтанын Чубагы
 Октой атын чуратып,
 Ортого жетип калыптыр,
 «Эңиш эмес, сайыш — деп, —
 4710 Жанчышып¹² боюн¹³ салыш!»—деп,
 Сайкал минген сары атты
 Башка кагып өткөнү¹⁴.
 Сайкалдын Сарыбуурулу¹⁵
 Жалт этип үркүп¹⁶ кеткени.
 Кыз да болсо Сайкалды
 Кылым журт көрүп танданды.
 Жонунан¹⁷ алган Манасты
 Кармаган бойдон каапыр кыз
 Калабаны¹⁸ баштады,
 4720 Сандыргалуу төрөнү
 Акбалтанын Чубагы
 Сол ийнинен жөлөдү¹,
 Акбалта² уулу³ болбосо
 Алып кете таштады.
 Дого деген бир казак⁴
 Тобунан⁵ чыга чапканы,
 Ал кыз Сайкалды жактады.
 «Кызыталак кыргыз — деп, —
 4730 Жанчышканын⁶ бир кыз⁷ — деп, —
 Эсердин бирөө⁸ экенсин,
 Экөөлөп⁹ неге кетесин?»
 Эр Дого айтып салганы,
 «Эңиш эмес, сайыш — деп, —
 Сайбай, эңем дегени
 Санталак* казак¹⁰ кай иш?» — деп,
 Акбалтанын¹¹ Чубагы
 Ачууланып¹² Догонго
 Айтып турду¹³ бу дагы.
 Казактан чапты Айдаркан,
 Кыргыздан чапты Бакай кан¹⁴:
 4740 «Кокус уруш¹⁵ болот — деп, —
 Элдин баары жарактуу¹⁶,
 Койгулаша¹⁷ кетишсе

- Коктуга¹⁸ каны толот — деп, —
 Қалыс бол!» — деди Тейишти.
 Тейиш келип кеп айтат:
 «Қоюңар¹⁹ — деди — кейишти.
 Жанчышқан²⁰ эки бала — деп, —
 Баарың Туран²¹ уругу,
 Намыстанба ага!» — деп,
 4750 Тейиш кан сүйлөп салганы,
 Абаң Бакай, Айдаркан
 «Маакул кеп!» — деп калганы.
 Айрып Манас баланы,
 Сайкалдын сайган найзасын
 Шыпырып салып түпөгүн¹,
 Жылдырып сууруп² алганы.
 Суурулган³ жерден кан кетти,
 Жаман жара экен! — деп,
 Көрүп кыйла жан кетти.
 4760 Эти ачынып алыптыр,
 Эринбей турган эр Манас
 Ичи күйүп⁴ калыптыр.
 Оржемил*⁵ деген дарысын,
 Жутуп⁶ алды баарысын.
 Аккан каны басылып,
 Айнектей көзү ачылып,
 Қаары бойдон чачылып,
 Оңдоп алган кыягы,
 Ачууланып бу Манас
 4770 Ондурбастай⁷ сыягы.
 Аксаргыл атты чуратып,
 Артынан чанды буратып,
 Майданга⁸ Манас барыптыр,
 Аны көрүп акырып,
 Зубундап*⁹ ураан чакырып,
 Сайкал жөнөп калыптыр.
 Мурунтадан бу Манас,
 Ач көз тууган¹⁰ куу¹¹ Манас,
 4780 Сулуусуна¹² суктанып,
 Сундурган¹ найза бош салып,
 Кызылына кызыгып,
 Жараттуу² кылбай алсам! — деп,
 Кыраандын³ көөнү⁴ бузулуп⁵
 Аяп жүргөн эр Манас
 Ачуусу⁶ келди ушунда,
 Жоо аяган жаралуу⁷,
 Жара түшкөн тушунда.
 Сайкал, Манас жетишти,
 4790 Жанчышып⁸ өтүп⁹ кетишти.
 Көөдөнгө найза такашып,

- Шилекей жутпай чакашып,
 Эки сапар сайышып,
 Эсен өтүп¹⁰ алышып,
 Эрегишип калышып,
 Эми Манас баланын
 Оң көзүнөн¹¹ от чыгып,
 Сол көзүнөн чок чыгып,
 Жаалы чыгып сөзүнөн,
 4800 Жалыны чыгып көзүнөн,
 Астындагы Аксаргыл
 Атка кылып өкүмдү¹²,
 Эмине үчүн бу карды¹³
 Албадым — деп өкүнүп¹⁴,
 Манас да жөнөп калыптыр.
 Сарала байрак найза алып,
 Жаалданып Сайкал кыз,
 Ат күчү менен өз күчү,
 4810 Сайкалга каршы жеткени,
 Жаалданып эр Манас
 Төшкө¹ найза неткени,
 Тоодой болгон сары аттын
 Дөөкүрсүгөн*² Сайкал кыз
 Соорусуна³ кеткени.
 Төшүнө⁴ найза кагылып,
 Көзүнөн оту⁵ чагылып,
 Эсинен Сайкал жаңылып.
 Ачууланган Манастын
 4820 Азыр⁶ жыгар жайы жок,
 Бир сайганда жыкпады,
 Мингенинин шайы жок.
 Астындагы Аксаргыл
 Бакпаягы* майышып,
 Кабыргасы кайышып,
 Тула бою тууш күч,
 Кара бою катуу күч,
 Кайрат менен эр Манас
 Найзасын тиреп өчөйүп⁷,
 4830 Астындагы Аксаргыл
 Оңоло албай⁸ союлгур⁹
 Олтурган иттей чочоюп¹⁰.
 Сайкалдын сайган найзасы
 Акырекке сайылып,
 Бооруна Манастын
 Асабасы жайылып.
 Жаалданган Сайкалдын
 Заманасы тарылып.
 Буруп¹¹ башын сары аттын¹²
 Бучкакка камчы салганы,

- 4840 Буластаган Сайкал кыз
Элин көздөй барганы.
Оңолтуп¹ алып атыны,
Кутургандай² көздөнүп³,
Кутултат⁴ экен атым! — деп,
Кудайга айтып датыны,
Аксаргыл атын аргытып,
Артынан чаңын баргытып,
Куба⁵ Манас барыптыр.
Кыз Сайкал көрдү урушун⁶,
- 4850 Майданда⁷ Манас бакырып,
Манастын көргүн⁸ турушун⁹,
Жана барса Сайкалдын¹⁰
Бүтүргүдөй¹¹ жумушун¹².
Эстен танып элдиреп,
Акылдан танып алдырап,
«Өлчөөсү¹³ кандай экен?» — деп,
Калмактар сурайт балдырап,
Акылы кетип башынан,
Сайкал турат жалдырап.
- 4860 «Чыгаргын!» — деп бакырып,
Чымырканып акырып,
«Сайышыңа чыгар!»¹⁴ — деп,
Манас турат чакырып.
«Колунан келсе жыксын — деп, —
Коркпосун¹⁵ Сайкал, чыксын!» — деп,
Ат ойнотуп¹⁶ эр Манас,
Айгайлап туруп алыптыр.
Атпай журту жабырап,
«Бар, Сайкал!» — деп бабырап,
- 4870 Көпчүлүк сүйлөп калыптыр.
«Барбаймын!» — деп Манаска,
Көсөм сулуу Сайкал кыз
Көжөлүп¹ туруп алыптыр.
Барбаган соң Сайкалды,
Баарысы билип байкады.
Калмактардан кан Тейиш,
Казактардан Айдаркан,
Карап турган канча жан
Калктын баары чочунду²
- 4880 Каары катуу Манастан.
Чапкылашып барышты³
Бакай менен Мунарга,
Сарт, кыргыз болгон буларга⁴:
«Токсон жылкы, тогуз төө⁵
Байгөңөрдү алыңар,
Баатырыбыз чыкпады,
Сайышты коё калыңар!»

- 4890 Антип айтып барганы,
«Келгин, Манас мында — деп, —
Кебибизди тында — деп, —
Алмак болдук байгени,
Азын-көбүн⁶ байданы».
Көйүш менен Мунаркан
«Көөлү — деп, — Манас жан!»
«Базар көргөн байкушсуң¹,
Маа жарабайт айтышың.
Токсон экен алуучу²,
Байгеден алчуу малыңыз,
Томаяк болсоң дүйнөдөн³
- 4900 Менден тогуз жүз⁴ жылкы алыңыз,
Майдандан⁵ мени кайт дебей
Топко экөөңүз⁶ барыңыз.
Катынды сайып жыга албай
Кантип элге барайын,
Кайнап жаткан кары-жаш
Анын бетин кантип карайын!
Кызды сайып жыкпастан
Кыргызга кантип барайын,
Кызыр⁷ чалган Айкожо
Бетин кантип карайын!
Же жыгылсын, же жыксын,
Саалыкпай Сайкал бат чыксын⁸.
Тейиш кан менен Айдаркан,
Жыгылбай байге берем деп,
Теңир ургур кандай жан!?»
Муну айтып Манас салганы,
Бура тартып бул экөө⁹
Өз колуна барганы.
- 4910 Кошуп¹⁰ алып Бакайды,
Төлгөчү¹¹ кара Төлөгү¹²,
Төрт баатыры кошулуп,
Айдаркан менен Тейиш кан,
Ак сакалы Карача
Аларга көздөй жөнөдү.
Барып көрсө баарысы,
Карача, Үйшүн¹ карысы
Тегеректеп калыптыр,
Терек бойлуу² кыз Сайкал
Атынан түшүп³ алыптыр.
- 4920 «Башымды кессен барбайм!»—деп,
Жообун⁴ айтып салыптыр,
Эр Манас кайра барганда
Эти ачынып калыптыр.
Чарайнадан өтө⁵ албай
Найза токтоп калыптыр.

- Өпкө⁶ боорун⁷ куушуруп⁸
 Жаман кылып салыптыр.
 Этинен тери сызылып,
 Эки таноо⁹ кысылып,
 4940 Өңү¹⁰ жаман бузулуп¹¹,
 Сокмогу¹² менен найзанын
 Солуп¹³ Сайкал калыптыр.
 Күчү менен найзанын
 Күйүгүп¹⁴
 Сайкал калыптыр.
 Аны көрүп баарысы,
 Айдаркан, Эштек карысы,
 Калмактан Тейиш, Карача,
 Карасаң мындай тамаша,
 Майданда турган Манаска
 4950 Барып калды баарысы,
 Бакай, Мунар карысы.
 «Сайышууга Сайкал жан
 Чыкпайт экен баатыр — деп, —
 Казак, калмак жыгылдык,
 Алдың намыс акыр!» — деп,
 Айтып турду сегизи.
 Анда Манас кеп айтат,
 Ачууланып бек айтат:
 4960 «Же жыгылып, же жыкпай,
 Кете албаймын! — деп айтат, —
 Баш байладым өлүмгө,
 Чач байладым өрүмгө¹.
 Чыксын Сайкал кыз — деди, —
 Же жыгылбай, же жыкпай
 Кайталбайбыз биз!» — деди.
 Алардын кылган ишин көр,
 Акылга келген кишин көр.
 Ачууланып бу Манас,
 4970 Өлүмдөн качпас куу Манас,
 Арага келген кишиге
 «Айранмын, — дейт² — ишиңе!
 Карачанын канчыгы
 Кабак жерге балалап,
 Баласына каралап,
 Каптырып алып колумду³,
 Қазатта⁴ жүргөн⁵ чагымда
 Кесир кылып жолумду⁶,
 Качып жатып алабы,
 Качканды коё бергидей
 4980 Манас көөдөк балабы?
 Чын ырас сөз айталы
 Чыгаргыла Сайкалды¹!

- Чын ушу жерден кетпеймин
 Чыгарбасаң Сайкалды!»
 Арадан келген он киши,
 Баары да улук чоң киши:
 «Жүрү² эмесе, кайталы,
 Сайкалга барып айталы.
 Чыгар бекен Сайкал? — деп, —
 4990 Чыр болушуп³ ушинтип
 Кокус болот шайтан!»⁴ — деп.
 Бай Карача⁵ кеп айтат:
 «Баарыңарга эп болсо,
 Мен бир айткан кеп болсо
 Сайкалдын атын тарталы,
 Сандыргалуу Манаска
 Сабыр кыл — деп айталы!»
 Арачылар⁶ бу сөздү⁷
 5000 Абыдан маакул алышты,
 Атын алып Сайкалдын
 Арстан эрге барышты.
 «Көктүк⁸ кылба, баатыр, — деп, —
 Көжөлбөгүн⁹ акыр!» — деп,
 Көпчүлүк сүйлөп калганы.
 Анда Манас муну айтат:
 «Айтууңарга көндүм¹⁰ — деп, —
 Тартууңарды көрдүм — деп, —
 Калмактарга карыя
 Карача байга бердим!» — деп,
 5010 Атын берип өзүнө¹,
 Андап көргүн эрлердин
 Ашепке жок сөзүнө²,
 Андан кийин кыз Сайкал
 Арстан Манас баатырдын
 Көрүнбөдү³ көзүнө.
 «Нак ушуну алсам!» — деп,
 Манастын кетти эсине.
 Токсон жылкы, тогуз төө
 Олжосун⁴ айдап алышты,
 5020 Уйгурлап⁵ ураан салышты.
 Кыйкырышып кыргыз! — деп,
 Кылымга маалим ушу кеп⁶.
 Кыргыз, казак чогулуп,
 Олжосун бөлүп⁷ алышты.
 Отуз жылкы, он төөнү⁸
 Санап бөлүп алыңар
 Сарт болгон жери баарыңар.
 Эл тарады, кеч болду,
 Конок болор кез болду.
 5030 Конок болуп алышты,

- Койдой чуулап көпчүлүк
 Кош-кошуна⁹ барышты.
 Түндүгүнө¹⁰ бээ союп,
 Түштүгүнө¹¹ тай союп,
 Жагынага* кой союп
 Жатып калды көпчүлүк —
 Жапас¹² уулу көп түрк.
 Эртеси эңиш салышып,
 Эки жүз¹ балбан чыгарып
 5040 Эрмек кылып алышып,
 Ортодо оюн салышты,
 Ошо күнү² кечинде
 Ат келет, — деп калышты.
 Көңкү³ журт калган токтолуп,
 Көтөрмө, сүрөө⁴ жок болуп.
 Эртеси жок кечинде,
 Кечки салкын бешимде,
 Агыястын чатынан
 5050 Аттын чаңы⁵ көрүнүп,
 Манастын аты Аккула
 Маралдай чуркап⁶ бөлүнүп⁷.
 Маңдайында багы бар,
 Кулагында шамы бар,
 Куюндан⁸ бүткөн жаныбар,
 Аттардан чыгып бөлүнүп,
 Аркардай шаңы көрүнүп,
 Тар колтуктан⁹ суу чыгып,
 Таноодон¹⁰ кара буу чыгып,
 5060 Астында кула ат¹¹ келгенде
 Орчун кыргыз оюлтуп¹²
 Бай Жакыптап чуу чыгып.
 Аккула өттү¹³ дыркырап,
 Туягы тийген таштары
 Туш-тушуна¹⁴ зыркырап.
 Аркасынан караса,
 Казактын журту акырып,
 Айдаркандын Карасур,
 Жүгүрүшүн¹ карап тур,
 Коёндой кулак жапырып,
 5070 Мунун арка жагынан
 Мунардын аты Көктелки,
 Анын арка жагынан
 Ошпурдун² аты Оркызыл,
 Анын арка жагынан
 Саламаттын Сарала,
 Санаган менен сөзү көп,
 Кырк атка байге сайылган,
 Күлүгү³ жоктор сабылган.

- 5080 Байгеге кырк ат келгени,
 Байгесин санап Карача,
 Башкарып бөлүп бергени.
 Аккуланын⁴ байгесин
 Аtpай журт көрдү байдасын⁵.
 Төрт уруу журтка төрт бөлдү⁶,
 Казак, кыргыз, калмак, сарт,
 Теңдеп бөлдү олжосун,
 Кабылан Манас кандай март!
 Олжону⁷ бөлүп алышып,
 Оюн-күлкү⁸ салышып,
 Алты күнү бүткөн соң,
 Эки күн⁹ атын өргүтүп¹⁰
 Эркин жатып алышып,
 Аскер арбын мол эле,
 Алты-Шаар, Алтайдан
 Алты жүз миң кол эле.
 Текестин элин текшерди,
 Туу көтөрүп коюптур
 Текшигер деген бир жерди.
 Текшигерге кол жыйды,
 5100 Тектүүлөрүн¹ мол жыйды.
 Кара келте ыктуудан,
 Камбыл чабар мыктуудан,
 Сундуруп² найза салгандан.
 Журт бийлеген сардалдан³.
 Билеги жоон⁴ балбандан,
 Билими артык далдалдан,
 Көзгө аткан мерген машынан,
 Көп жалтанар башынан
 Тандап аскер алганы,
 5110 Талапкерден калбады.
 Жүз миң аскер алганы,
 Кер-Көлдү⁵ көздөй бет алып
 Жүрмөк⁶ болуп калганы.
 Улуу⁷ черүү⁸ кол болду,
 Көптүгүнөн⁹ аскердин
 Бет алган жери жол болду¹⁰.
 Каркыра, Төтө¹¹ бел жакка,
 Суң¹² кытай, маңгул эл жакка,
 Ат-Башы¹³, Кер-Көл¹⁴ жер жакка
 5120 Желек туудан бөлүнбөй,
 Жердин жүзү көрүнбөй¹⁵,
 Асаба туудан бөлүнбөй,
 Асман чаңдап көрүнбөй,
 Найзанын учу жылтылдап,
 Адамдын¹ башы кылкылдап,
 Жер союлуп² былкылдап,

- 5130 Жети жүз миң жүргөндө³
 Жер кайкалап⁴ дүңгүрөп⁵,
 Добул⁶ согуп⁷ күңгүрөп⁸,
 Керней* тартып бапылдап,
 Сурнайдын* үнү⁹ такылдап,
 Жарактын баары жаркылдап,
 Асабалар калкылдап,
 Мубакүл*¹⁰ найза солкулдап¹¹,
 Буудан аттар болкулдап¹²,
 Тууну¹³ тууга¹⁴ урушуп¹⁵,
 Тозонду¹⁶ тоодой бурушуп¹⁷,
 Чуудан кулак тунушуп¹⁸,
 Башкы атасы түрктүр¹⁹,
 5140 Баатыр, балбан жүрүптүр²⁰,
 Баштаганы эр Манас,
 Баскан жолу бүлүптүр²¹.
 Барча журту мусулман²²
 Жети жүз миң кол жүрүп²³
 Жердин жүзү²⁴ бузулган²⁵.
 Төгө²⁶, Кайнар²⁷, Былчакай,
 Төңкөрүлгөн²⁸ көп аскер
 Жүрө²⁹ турсун³⁰ жайма-жай.
 5150 Башка уруудан маңгүл³¹ бар,
 Баштап чабар камбылдар,
 Баатыр Жайсаң дангыл бар.
 Күлдүр³², Калдаң беги бар,
 Манжуулуктан³³ кошулган
 Бала Мажик эри бар.
 Баштатан Дөгөн кары бар,
 Андан бөлөк бу жактан
 Алтайлыктын баары бар.
 Алчын, үйшүн¹, жапасы²,
 Алтайлыктын жакасы,
 5160 Аргын Каракожо³ бар,
 Найман, дуулат кошо бар.
 Тарактан Тана бийи бар,
 Таргыл аттуу кары бар,
 Талапкердин баары бар.
 Абактан Айдар каны бар,
 Ата уулунун⁴ баары бар.
 Орчун кыргыз уругу,
 Окчу⁵ Каракесек бар,
 Орто жолдон кошулган
 5170 Ногойдон он миң эсеп бар.
 Кыргыздардан Саламат,
 Кыпчактардан Таз чечен,
 Ногой уулу Бакай бар,
 Нойгуттардан⁶ Чубак бар.

- Тотунун⁷ Токон⁸ эри бар,
 Набаттын Акун⁹ беги бар,
 Токсон¹⁰ уруу¹¹ өзүбек¹²
 Шол заманда¹³ биригип
 Чогулду¹⁴ деген кеби бар.
- 5180 Каракалпак¹⁵ Бердике,
 Каңгайлардан¹⁶ Келдике,
 Өзүбектен¹⁷ Дамбылда,
 Өткүр¹ чечен Абдылда,
 Чымыр кара Бообек бар,
 Чынарстандын Шаабек бар,
 Жайсаң, Ботпай, Шүкүр² бар,
 Жалтанбаган баатырлар,
 Жайын кийин билип ал.
 Котондон³ Талоон балбан бар,
 5190 Кокпой⁴ турган зардалдар.
 Кыпчактардан Көкбөрү⁵,
 Кыйла күткөн⁶ жөкөрү^{*7},
 Кыргыздардан Жүгөрү⁸,
 Кызайлардын Байкабы,
 Кылымга толгон алаштын
 Кайсы бирин айталы!
 Калмактын Күшөң⁹ балбаны,
 Байгыр¹⁰, уйгур¹¹ баарысын
 Баштап Манас алганы.
- 5200 Каркыранын оюна¹²,
 Кара суунун¹³ боюна¹⁴
 Кайнап түшүп калганы.
 Конуш¹⁵ кылып аралды,
 Атып бугу, маралды,
 Жата турсун жай алып,
 Таңшаң^{*} тоого таянып,
 Аны таштап салыңар,
 Кер-Көлдө¹⁶ Орго каныңар¹⁷,
 Кебин угуп алыңар.
- 5210 Аяр Култаң келиптир,
 Терс-Суудагы Текеске
 Айтып кабар бериптир.
 Аярлык менен кол кылып,
 Адам өткүс¹ жол кылып,
 Кубанып² Куяс³ турганда,
 Кабар салбай кандарга
 Текести теңир урганда
 Бейкут жатып алдырып,
 Кияден кылган аскерин
- 5220 От күйгүзүп⁴ жандырып,
 Куяс⁵, Текес өлүптүр⁶,
 Култандын⁷ көзү көрүптүр⁸,

- Былчакай, Төтө ашыптыр,
 Адам албай шашыптыр,
 Эки күнү, бир түнү⁹
 Арада жолду¹⁰ басыптыр.
 Үчүнчү¹¹ түн кечинде
 Эл жатары кезинде
 Ордого кирип барыптыр,
 5230 «Ойрон¹² болдуң, Орго!» — деп,
 Ойбойду анда салыптыр:
 «Алтайлык кыргыз алды — деп, —
 Ага-ининдин баарына
 Азап түшүп калды — деп, —
 Куяс, Текес өлду — деп, —
 Жер-суудагы калмакты
 Кыргыз, казак бөлдү¹³ — деп, —
 Бөлгөнүн¹⁴ көзүм¹⁵ көрдү — деп, —
 5240 Балдар калды баркырап,
 Баш көтөрбөй¹⁶ чалдары,
 Таланып кетти малдары,
 Эр-азамат¹ жигиттен
 Эчтемеси² калбады
 Алты-Шаар журтунан³,
 Андап уккун⁴ ушундан⁵,
 Албаганы калбады,
 Ары чети Ымалай,
 Ындыстанга⁶ үч күндүк
 5250 Аскер арбын барганы.
 Даңгытыңдын⁷ элинен
 Такыр неме калбады,
 Күн чыгышы Сура-Тоо
 Күлдү⁸ баарын алганы.
 Уятынан чоң Бээжин,
 Какан араң калганы.
 Қазып таштап Текести
 Сени көздөй салганы.
 Сел ақкандай кол келет,
 5260 Жок сөзүмдүн⁹ жалганы.
 Үч-Турпанда мен калдым,
 Уруша¹⁰ элек сен калдың.
 Камданбасаң курудуң¹¹,
 Кабарга келип турумун¹²,
 Қатаасы жок мунумун¹³.
 Кармабай колуң¹⁴ сөгүлбө¹⁵,
 Кармашпай каның төгүлбө¹⁶.
 Уштабай колуң сөгүлбө,
 Урушпай¹⁷ каның төгүлбө.
 5270 Жарым бааша дуу-дусуң,
 Жамандык көрбөй¹⁸ турусуң¹⁹.

- Жалмады кыргыз далайды,
 Жалган дүйнө курусун¹.
 Жатыптырсың бейкапар
 Дарыя Кер-Көл башында,
 Караганың канча жан,
 Калдайдан нечөө² кашында?
 Жаң-жундан барбы жанында?
 Доотайдан барбы тобунда?³
 Эсеп кылып жыйнасаң
 5280 Нече миң аскер колунда?⁴
 Чыйтайың* болсо чыгаргын,
 Чын урушка⁵ ыйгаргын.
 Жаң-жунуң⁶ болсо жамдагын,
 Жарагың⁷ болсо камдагын.
 Балбаның болсо баптагың⁸,
 Барсканың болсо саптагың,
 Күлүгүң⁹ болсо таптагың,
 Күрөөкөң¹⁰ болсо сактагың,
 Күрүчүң¹¹ болсо актагың,
 5290 Баатырың болсо баптагың¹²,
 Улуу черүү кол келет,
 Урушка боюң¹³ чактагың.
 Атарга мылтык октогун¹⁴,
 Аярың болсо жоктогун¹⁵,
 Акыры кыргыз келбесе
 Аябай мени боктогун¹⁶.
 Илегер* болсо издегин,
 Кылычың болсо миздегин,
 5300 Кыргыздан бирди көрбөсөң
 Ит экенсиң¹⁷ сиз дегин!»
 Аяр Култаң барганы,
 Айтып кабар салганы,
 Аны уккан соң Орго кан
 Айран азыр калганы¹.
 Алты дорго чакырды,
 Ар тарапка чаптырды.
 «Ары чети Тыңчыса,
 Эки-Башка бар — деди, —
 Элинде калың мал — деди, —
 5310 Эртелеп кабар сал! — деди. —
 Кабар айткын баарына,
 Карабасын малына,
 Кара жанын каркыттап,
 Қазан асып, от жаксын
 Минген аттын жалына*.
 Аты Буркан калдай бар,
 Арты кандай билбеймин,

- 5320 Азап азыр далай бар.
 Эки-Баштан эл жыйсын,
 Эл жыйса да эр жыйсын!
 Эмгекке башын салбасын,
 Эркектен эме калбасын!
 Ара-Талаа, Чатыр-Көл,
 Арбын анда биздин эл,
 Айтып кабар берип кел.
 Элебей жатып албасын,
 Эки күндөн калбасын!
 Саяң-Жайлоо, Үч-Суу бар,
 Саятта жаткан ушулар².
- 5330 Суншоо¹ деген жери бар,
 Суң кытайдын эли бар.
 Кулутка деген калдай бар,
 Куралган эли далай бар.
 Кул, байынан калбасын,
 Кубатына² карасын,
 Куруганын³ биле албай,
 Көзүн⁴ ачып жумганча
 Көк теңир уруп⁵ салбасын.
 Арасында бели бар,
- 5340 Аркы-терки жери бар,
 Анжым калмак эли бар,
 Бир жери шамал, бири кар,
 Кубан⁶ аттуу жаң-жуң⁷ бар,
 Кар жаабаган жери бар,
 Канча⁸ калмак эли бар.
 Кар ордуна⁹ шору бар,
 Арсылан аттуу зору¹⁰ бар,
 Андан¹¹ бери келсеңер
 Арал-Токой жолу бар,
- 5350 Кер-Көлдөн¹² кечип алыңар,
 Күнгөй¹³ өйдө¹⁴ салыңар,
 Соорун¹⁵ деген калдай бар,
 Сонундугу¹⁶ далай бар,
 Байлыгына мактанган,
 Мал бактырган мүнкүрү*¹⁷
 Так тогуз жүз малай бар.
 Ары калдай¹⁸, ары бай,
 Ал жатпасын жайма-жай.
- 5360 Түптөн¹ өтүп келиңер,
 Айтылган жердин баарына
 Түгөл² кабар бериңер!
 Жакынымда олтурган
 Жаң-жуңум Кулус келсин—деп,—
 Жаныма жардам берсин — деп,—
 Тарагайга жайлаган,

- Жаратып күлүк³ байлаган,
 Сандатып мөрүн* айдаган
 Алтан, Култан доотайлар,
 Азыр келсин ушулар⁴.
- 5370 Коңур-Саз⁵ бар, Тону⁶ бар,
 Колпон, Шибен чоңу⁷ бар,
 Алтооң жүрүп айтыңар,
 Алты күндөн⁸ калбастан
 Аскерин алып кайтыңар.
 Черүүнү⁹ ченсиз алыңар,
 Инжинин¹⁰ Ырдык аяры¹¹
 Сен экөөң¹² бөлөк барыңар.
 Ала-Белден ашыңар,
 Ар жагы Чуунун¹³ башы бар.
- 5380 Адыры тулаң, кашка суу,
 Агыны суунун башка суу,
 Адырга жакын кара суу,
 Дөңгө¹⁴ деген калаа бу,
 Кеймен аттуу¹⁵ каны бар,
 Кечикпей кабар салыңар!
 Сепили бийик тамы бар,
 Тегеректеп калаасын
 Сексен миң үйлүү¹ жаны бар.
 Андан өтүп барыңар,
- 5390 Акунбешим² зор бааша,
 Айтып кабар салыңар.
 Каң салыгы ат минип,
 Кайра тартып калыңар.
 Чечер менен Саманым,
 Кечиксеңер курудук³,
 Кетер менин амалым.
 Кызыл-Белден ашыңар,
 Қыйыныраак шашыңар.
 Чарыңга жолду салыңар,
- 5400 Чапчаңыраак барыңар.
 Алма-Коюр⁴ жердеген,
 Адам уулу жеңбеген
 Илебинге⁵ барыңар,
 Ылдам кабар беринер.
 Күн батыш көздөй салыңар,
 Күн-түн калбай барыңар.
 Кашкел дуу-ду каны⁶ бар,
 Аз болгондо аскери
 Алтымыш миң саны бар,
- 5410 Чуу боюнда Чулу⁷ бар,
 Ага Акбешимден⁸ угулар⁹.
 Кашкелден кайра кайтыңар,
 Кабарды батыл¹⁰ айтыңар!»

- Чапкынчыны чаптырды,
 Чылмарданды* кактырды.
 Ордого добул согулду¹,
 Орго кандын үстүнө²
 Ойроттун баары чогулду.
 Аралдагы Кулусту³,
 5420 Алаңдап кытай курушту⁴.
 Жаң-жуң Кулус барганы,
 «Не чакырдын, каным?» — деп,
 Жайын сурап калганы.
 Кан Оргосу⁵ кеп айтат,
 «Камдангын⁶ ылдам! — деп айтат, —
 Турпандан Култаң келди — деп, —
 Тууралап кабар берди — деп, —
 Туу көтөрүп, кол жыйып,
 5430 Душман жакын келди — деп, —
 Жалгызын койбой жалмады,
 Кыйынын койбой кырды — деп, —
 Кыямат кайым кылды — деп, —
 Куяс⁷, Текес өлдү — деп, —
 Терс-Маёодо элди — деп⁸, —
 Темселеп Култаң келди — деп, —
 Алтайдагы кыргыздар,
 Аты Манас бирөө бар,
 Алты-Шаар уйгурду⁹,
 Ар жагында Дүбүрө¹⁰,
 5440 Лопто жаткан ургурду¹¹,
 Дүнүйөдөн¹² бейкабар¹³,
 Түйшөлбөгөн¹⁴ кургурду¹⁵
 Түбү¹⁶ менен казыптыр.
 Токсон миң шаар Котонду¹,
 Жетимиш шаар Жеркенди
 Жергеси менен басыптыр,
 Марал-Башы, Долонду²,
 Баарын алып олорду.
 5450 Кудай билет биздерге
 Кандай заман болорду³.
 Уркундун⁴ улуу суусунан⁵
 Улуу черүү алыптыр,
 Токтоктун⁶ Кара-Тоосунан⁷
 Толгон аскер алыптыр.
 Боо⁸ Манжурия калмагы
 Баары кирип калганы.
 Шибенден шилеп алыптыр,
 Мангулия журтунан
 5460 Баарысы кирип калыптыр.
 Алтайдагы кыргызды
 Аким кылып алыптыр.

- Казак, кыргыз баарысы,
 Кан Айдаркан карысы,
 Казатка чыгып баарысы,
 Мен укканым кыйын кеп,
 Сансыз аскер жыйды — деп, —
 Жанчышкандын⁹ баарына
 Заман акыр кылды — деп, —
 Адам өтпөс¹⁰ Санамар
 5470 Аюу менен жолборсун¹¹,
 Арстандарын кырды — деп, —
 Алтайдан Манас чыкты — дейт, —
 Адам жеңбес мыкты — дейт.
 Салкындуу¹ сууну² жердеди,
 Мен угушум³ Култандан
 Зайыппуруш^{*4} эр — деди.
 Текес кан элин алыптыр,
 Жер жайнаган кол менен
 Бизге жөнөп калыптыр.
 5480 Каркыранын Кара-Суу⁵
 Ээрдей белиң⁶ нетер — деп, —
 Эмеле бизге жетер — деп, —
 Кайрат кылып, калк жыйып,
 Камданбасак бекер!» — деп,
 Орго кан айтты Кулуска,
 Кулуска да көт керек
 Бекер карап турушка⁷.
 Акылы кетип башынан,
 5490 Алдырап Кулус калганы,
 Култандан уккан сөздөрүн⁸
 Айтып Орго салганы.
 Ал аңгыча⁹ болбоду
 Айбалта тийген башына,
 Кан куюлган¹⁰ кашына,
 Ошо кезде¹¹ келиптир
 Отуз эки жашына,
 Түнөгөр¹² деген бир калмак,
 Карагын кыргыз ойнуна¹³,
 5500 Кан куюлуп¹⁴ мойнуна¹⁵,
 Баштан аккан кара кан
 Боордой¹⁶ уюп¹⁷ койнуна¹⁸,
 Түндө¹ качып алыптыр,
 Орго кандын² үстүнө
 Ойбой салып барыптыр:
 «Казак, кыргыз калкы — деп, —
 Бу дүнүйө жүзүнө³
 Жан⁴ койбостой салты — деп,
 Көрүп келдим көз менен,
 Сөзүмдүн⁵ жок калпы — деп,

- 5510 Токсон кош эле жылкычы,
Толуп жаткан⁶ жылкысы,
Тоого-ойго тараган⁷
Мурунтан⁸ саны мол эле,
Астыңкы⁹ кошко¹⁰ караган
Он миңден жылкы ол эле.
Арткы кошко¹¹ караган
Эки-үч миңге толо эле,
Аяк жагы¹² жылкынын
Чарынын¹³ кирген ою эле,
5520 Былчакай, Төтө¹⁴ белинде,
Мында жылкы мол эле,
Куш-Мурун¹⁵ менен Куурайды,
Куп көргөнбүз мындайды,
Акыястын башында,
Кайнап жаткан жылкы эле
Каркыранын сазында,
Чети Челек тоосу¹⁶ эле,
Бери чети жылкынын
Чет-Каркыра коосу¹⁷ эле.
5530 Эңшерип бурут алды — деп, —
Сансып аткан мөрүндөн¹
Немеси калбай калды — деп, —
Аз болгондо алты жүз
Жылкычысын алды — деп, —
Жыргап аткан малчыны
Жыпжылма кылып салды — деп, —
Жок издеп жүрүп мен байкуш,
Жаным араң калды — деп, —
Кароолчуга² капталып
5540 Жарадар кылып салды — деп, —
Көк теңири³ жар болуп
Көрдүм Кулус⁴ канды!» — деп,
Аягын келип кучактап,
Агып жашы⁵ бурчактап,
Түнөгөр келди түн катып,
«Түгөндүк!»⁶ — деп, сөз⁷ айтып.
Арадан барган Кулусуң⁸
Анык укту мунусуң⁹.
5550 Ашыгып минди атына,
Калаасын көздөй салганы,
Кайра жөнөп калганы.
Кан Оргонун¹⁰ кашынан
Ордо баккан аскерден
Отуз миңин алганы.
Аралды көздөй¹¹ бет¹² алып,
Жаң-жуң¹³ Кулус¹⁴ шаттанып,
Көк болот кылыч байланып,

- 5560 Отуз миң кол алганга
 Көңүлү¹ тынып жайланып,
 Көлдүн² башын айланып.
 «Кум-Арык суудан кеч — деди,
 Кулус³ жаң-жуң⁴ кет!» — деди.
 Орго кан жана кеп айтат,
 «Олтурбаңар! — деп айтат, —
 Желдеттен жетөө⁵ кириңер,
 Жел⁶ кайыкка⁷ миниңер!
 Жерге кирген⁸ Соорунга⁹
 Жетип кабар бериңер!
 Менден¹⁰ кабар тийгенге
- 5570 Беш күн тамам болду — деп, —
 Мээнет баскан бай Соорун¹¹
 Мен-менсинип койду — деп, —
 Келбей неге калды? — деп, —
 Каркырада жылкынын
 Қазып түбүн¹² алды — деп, —
 Качкан бойдон Түнөгөр
 Мында келип калды — деп, —
 Сен дөөкүрсүбө¹³ бай Соорун,
 Алаштан¹⁴ келген аскерге
- 5580 Боло албайсың кайсоорун¹⁵,
 Кайсоорун кылбайт өзүңдү¹⁶,
 Қабыл ал айткан сөзүмдү¹⁷,
 Бүгүн түндөн¹⁸ калсаңыз
 Қашайттың¹⁹ кара көзүмдү²⁰,
 Кабардан ук — деп, — сөзүмдү!»²¹
 Қайыкка салып жөнөттү²²
 Желдеттен жети кишини.
 Дагы карап көрүңүз
- 5590 Қабылан Манас баатырдын
 Қандай қылған ишини.
 Жети жүз миң кол алып,
 Эки күн жүрүп жол алып,
 Төшүнүн¹ баары карагай,
 Толкуп² келген көп аскер
 Токтолуп бекер жатабы
 Тоодон кийик карабай.
 Тоого мерген бөлүндү³,
 Бийикке чыгып караса
 Топтогон жылкы көрүндү.
- 5600 Санаттан мерген бөлүндү,
 Сандаган жылкы көрүндү.
 Өйүз⁴ менен бүйүздөн⁵
 Адам өтүп болбогон
 Жайытта жылкы жүрүштөн⁶.
 Жылкыны көрүп алганы,

- Жайнап аткан көп аскер
 Чабуул коюп калганы.
 «Чаппагыла⁷ кол — деди, —
 5610 Жарлыгымда бол! — деди.
 Эрөөлгө⁸ чапчу⁹ эрлерден,
 Аты күлүк элдерден
 Эки жүз киши чык — деди, —
 Жарлык айтам, ук! — деди, —
 Чарыны бар, Челек бар,
 Каскастын Кара-Дөбө¹⁰ бар,
 Ар тарапка жөнөнөр¹¹,
 Кызыл-Кыя бели бар,
 Кыжылдаган каапырдын
 Кайнап жаткан эли бар.
 5620 Кабар тиет кокустан¹,
 Жолоочу² адам өңдөнүп³
 Жол-жолуна⁴ салыңар,
 Аралап өтүп ар жагын
 Ашуунун⁵ белин алыңар,
 Жылмакай өткүн⁶ баарыңар.
 Жылкычыга жолукпай⁷,
 «Текестен келген элбиз» — деп, —
 Баары көпкөн⁸ жылкычы,
 Илебин⁹ белге бет алып,
 5630 Доо доолай барган эрбиз» — деп, —
 Жооп берип өтүнөр¹⁰,
 Жол-жолуна жетиңер.
 Мылтык алып, жаа алып,
 Мыктылардан барыңар,
 Ар тарапта жолу, бар,
 Ар жолго азыр болуңар!»¹¹
 Эр Манас буйруп¹² салганы,
 Эл ошентип турганча
 Тейиш кан жетип барганы:
 5640 «Аттиң¹³, төрөм¹⁴, нетти? — деп, —
 Акылың кайда кетти? — деп, —
 Аткарганың эки жүз,
 Мунун алы кимге жетти? — деп. —
 Ар тарапта жолу көп,
 Арбак урган каапырдын¹⁵
 Аялуу аскер колу көп.
 Аялуу балбан, дөөсү¹⁶ көп.
 Ат жетпеген жөөсү¹ көп.
 Өлүмүн² билбес өткүр бар,
 5650 Жегенге тойбос жеткир бар³.
 Баатыр сизге⁴ эп болсо,
 Мен бийлеген кеп болсо,
 Азыр турсуң⁵ төрт урук⁶,

- Аскер турат жутунуп⁷,
 Адырда жаткан жылкыны
 Алсак дешип умтулуп⁸,
 Қалмак менен казактан
 Төрт миңди алсак бүтүнүп⁹,
 Сартың менен кыргыздан
 5660 Сактанбасын жалгыз жан.
 Сегиз миң аскер барсын — деп, —
 Айлана жолун алсын — деп, —
 Ашуу-ашуу бар жерин,
 Ат жүрө албас тар жерин,
 Тосуп калсын жолун — деп, —
 Арбын барса өткөрбөс¹⁰
 Илебин кандын колун — деп, —
 Челек, Чаптар, Чары — деп, —
 Ушу жерге жай алат
 5670 Малдарынын баары — деп. —
 Соорун кандын¹¹ элинен
 Анча-мынча¹² мал келет.
 Эли менен өзүндө¹³
 Токсон миң жылкы бар деген,
 Мал багары Соорундун¹⁴
 Тогуз жүз киши кар¹⁵ деген,
 Эң аягы кедейде
 Элүүдөн¹ жылкы бар деген.
 5680 Аштык алдык, күз болду,
 Оторго малын чыгарып,
 Орчун байдын баарысы
 Ойго барар кез болду.
 Отоодон* түтүн² бөлүнөт³,
 Ойго кетип орчун бай,
 Малдарынын баарысы
 Оторго калган көрүнөт⁴.
 Аны айтып Тейиш салганы,
 Арстан Манас баатыры
 5690 Айтканын маакул алганы.
 Сегиз миң колун бөлүн⁵ деп,
 Кыргыз, казак, сартынан,
 Қараткан калмак калкынан
 Сегиз миң колу бөлүндү,
 Ар тарапка чапкылап
 Селдей каптап төгүлдү⁶.
 Алтайлык жолун алыптыр,
 Алды каткан жылкычы
 Андабастан калыптыр.
 5700 Кыраан Манас кошууну⁷
 Қыймылдатпай ошону⁸,
 Жолдор турсун тосулуу⁹.

- Кымызын ичип кыйкырып,
 Ала чакмак көздөрү¹⁰,
 Алар аңгеме менен өздөрү¹,
 Айлындагы ургаачы
 Нак ошого жетсем — деп,
 Айтууга ошо сөздөрү².
 Кысырак байтал союшуп³,
 5710 Кымызын жыйып коюшуп⁴,
 Бирин бири коноктоп,
 Кызматында болушуп⁵.
 Жеген кымыз, этинен,
 Жерге кирсин жылкычы,
 Азыр чыгар көтүнөн⁶.
 Чыкпаганда четкени,
 Сегиз миң аскер кол чыгып,
 Чырмалып ага кеткени.
 Кегенди көздөй кылкылдап,
 5720 Кетте черүү былкылдап,
 Алды-аркасы үч күндүк,
 Баатырдын баары шылкылдап,
 Улабастын учунда⁷,
 Туу тигилди ушунда.
 Кабылан Манас баатыры
 Кызыл-Кыя, Тологой
 Кыркасы менен алыптыр,
 Кыргыздын кылым аскери
 Башы Қайнар⁸, Жылуу-Суу⁹,
 5730 Басып калган жери бу.
 Бейкапар¹⁰ жатып жылкычы
 Мээнетке бекер калыптыр,
 Өжөрлөнүп¹ кай бирөө²
 Өзүн сууга салыптыр.
 Жыйылган бойдон кош калды,
 Жылкынын баары бош калды,
 Қалмактын журту карк толуп
 Қарк байыган кези экен,
 Қарымбайдай* бай болуп
 5740 Тогуз жүз миң жылкы экен.
 Тоодогусу³, ойдогу,
 Жалгыз тайын чыгарбай
 Толкуп барып көп аскер
 Торгоп алып койгону⁴.
 Кош башына бир семиз,
 Колдун⁵ баары тептегиз,
 Коштоп келип союшуп⁶,
 Өз алдынан болушуп.
 Жата турсун көпчүлүк,
 5750 Жайнап жаткан көп түрүк.

- Аны таштап салыңыз,
 Алиги Орго каныңыз⁷,
 Алда эмине⁸ сөзү бар
 Кабарын угуп алыңыз.
 Ордого жакын Боз-Дөбө⁹,
 Ортосу¹⁰ кайкаң кош дөбө¹¹,
 Ошо жерге барып туу тикти
 Орчун жыйын, көй төрө*¹².
 Каптаса бурут¹³ колу¹⁴ деп,
 5760 Казылар тасма жолу — деп,
 Кандай заман болду — деп,
 Тескейге кабар салыптыр.
 Алтаң, Култаң доотайы
 Азыр келди алар¹ да.
 Бугулук² ашып жол менен,
 Отуз миң аскер кол менен,
 Мурунку аты Бугулук,
 Бугулук ашып буркурап³,
 Булдурап⁴ калмак чуркурап⁵,
 5770 Мурун келип калганы,
 Буйругун кандын алганы.
 «Колуң арбын экен — деп, —
 Отуз миңге аскерин
 Кандайлыктан жетти? — деп, —
 Эл алдында келипсиз
 Кабыл алып өзүмдөн,
 Кабар уккан сөзүмдөн⁶,
 Жакшы келдин, жандарым,
 Кара учканда көзүмдөн!»⁷
 5780 Анда Култаң⁸ кеп айтат,
 «Камыкпа, каным! — деп айтат, —
 Кулак кайчы* буруттур⁹,
 Көбөйүп¹⁰ кетти дейсизби,
 Көктеңир аны уруптур¹¹.
 Сырт жолуна салгандыр,
 Жыйылган болуп алгандыр¹².
 Айтыптырсыз ашыгып,
 Чабарчың барды жан чыгып,
 «Кырмак болду бизди — деп,
 5790 Кыргыз Манас кан чыгып.
 Аскери арбын, колу көп!»
 Ашыгып айтты бизге¹ кеп.
 Аның үчүн ашыгып
 Бугулук² тоону³ буздум⁴ — деп, —
 Бузуңар — деп, — ашууну⁵
 Колдун баарын кыстым»⁶ — деп, —
 Култаң айтып салыптыр,
 Ошо күндөн ушу күн

- 5800 Жуук экен ашуу⁷ деп,
 Жууку⁸ атка калыптыр.
 «Суншонун⁹ башы Үч-Арал
 Калкына кабар салдым — деп,
 Кагуучу¹⁰ менен Кара-Саз
 Кабар айтып, айдатып,
 Калкынын баарын алдым — деп,—
 Кашыңызга ашыгып,
 Азыр келип калдым!» — деп,
 Култаң балбан, эр Алтаң¹¹
 Канына сүйлөп жайма-жай
- 5810 Олтурганда¹² ал¹³ экөө,
 Жыйырма миң аскер кол менен,
 Жылдырып тескей жол менен,
 Кулпан¹⁴, Шибен доотайы
 Боло электе кол жайы¹⁵,
 Эки-Баштын элинен,
 Ара-Талаа жеринен,
 Үч-Суудан аскер алыптыр,
 Он алты миң кол менен
 Буркан каны барыптыр.
- 5820 Суншонун¹ аягы Култка,
 Кабар айтып көп журтка,
 Отуз миң аскер алыптыр,
 Тескей басып жол менен,
 Термелген² калың кол менен
 Баатыр Култка³ барганы,
 Барып түшүп калганы.
 Калаасына караган
 Алтымыш миң кол экен,
 Аскери арбын мол экен,
- 5830 Отуз миңин жардамга
 Кулуска берип салыптыр.
 Жүз элүү алты миң кол болду,
 Кара-Суу бою карк толду.
 Караанын көрсө кара кол⁴,
 Соорундан аскер да келди,
 Кырк миң аскер кылкылдап,
 Түп кыдырып дүңгүрөп⁵,
 Добул согуп күңгүрөп⁶.
- 5840 Кыргыздын коркуп колунан,
 «Каралды болуп тургун!»⁷ — деп,
 Кулус түштү⁸ жолунан⁹.
 Аскерин таштап салганы,
 Канга учурап¹⁰ келем — деп,
 Карк жүз киши алганы,
 Канына Соорун барганы.
 «Кырк миң болду колум¹¹ — деп,—

- Чаң болду баскан жолум — деп,—
 Карлуу¹² бийик тооң — деп,—
 Кайда жүрөт¹ жанагы
 5850 Камашуучу² жооң? — деп,—
 Кайдан чыккан журт? — деп,—
 Бу кандай каны тарткан бурут? — деп,—
 Кайда, кыргынды сүйгөн³ кыргыз? — деп,—
 Кайда, калбаны сүйгөн казак? — деп,—
 Мээнет тарткан бурутка
 Мен салайын азап!» — деп,
 Калдай Соорун сүйлөдү⁴,
 Кара боюн күүлөдү⁵.
 5860 Урматташып⁶ болуптур,
 Баарын жыйып караса,
 Үч жүз миңге толуптур.
 Көтөрүлүп⁷, көпсүнүп⁸,
 Комсуудан кечип алыптыр,
 Кулуска⁹ көздөй барыптыр.
 Аскерди көрүп алганы,
 «Аз экен — деп,— колуң — деп,—
 Атышаң, болсун жолуң!»¹⁰ — деп,
 Турпандан¹¹ барган Култаңы¹²
 Турбаймын! — деп муңканды.
 5870 «Жооп бергин бизге — деп,—
 Жолуктум¹³, болдум¹⁴ сизге¹⁵ — деп,—
 Бу¹⁶ жерге туруп нетейин,
 Уруксат бергин, кетейин,
 Акунбешим¹⁷ зор¹⁸ улук¹⁹
 Нак ошого жетейин»²⁰.
 Аны айтып Култаң салганы,
 «Барсаң баргын, жаным» — деп,
 Кан Орго сүйлөп калганы.
 5880 «Акбешимге¹ бара көр,
 Айтып кабар бере көр!
 Душмандан² кетти саны — деп,—
 Суудай акты каны — деп,—
 Көрүп келдим аны — деп,—
 Көөкөргө³ кетти каны — деп,—
 Талоонго⁴ кетти малы — деп,—
 Таамай көрдүм аны — деп,—
 Бала ыйлады коюнда⁵,
 Аз-маз эле жоодур⁶ — деп,—
 Байкабасын оюнда.
 5890 Буруттун⁷ колу чөптөн⁸ көп,
 Күн жүрүшү⁹ чекеси
 Кумдуу¹⁰ суунун боюнда,
 Жетиген жагын карасаң
 Табылгыты, Ичкеде,

- Жанга¹¹ жаман күч келди.
 Кызыл-Кыя, Тологой,
 Кыркасы менен алыптыр,
 Кыргыз, казак биригип
 Кылымга сыйбай калыптыр.
 5900 Каркырада калкымдан
 Кабар чыкпай калыптыр,
 Жалгыз бирөө кутулса¹²
 Аны дагы соо койбойт¹³,
 Жарадар кылып¹⁴ салыптыр.
 Коркуп чыгат жаным — деп,—
 Эртелеп айрып албасаң¹
 Кыяматта мойнуңда²
 Кыпкызыл аккан каным!» — деп,
 Катчыга катын жаздырды,
 5910 Кандык мөөрүн³ бастырды.
 Күлүк тандап⁴ мингизди,
 Күрмөнтүгө⁵ узатып
 Култанды⁶ жолго киргизди.
 Култаң⁷ жөнөп⁸ кетиптир,
 Эки күндө, бир түндө
 Шаа Кейменге⁹ жетиптир.
 Акунбешим¹⁰ улугу¹¹
 Айтканын угуп алыптыр,
 Алтымыш миң кол алып,
 5920 Азырланып Кеймен шаа
 Аттанганы калыптыр,
 Аттанам деп турганда
 Азып-тозуп¹² алсырап
 Астына Култаң барыптыр.
 Култандын¹³ укту¹⁴ сөзүнү,
 «Куп келдиң!» — деди өзүнү¹⁵.
 Култандын¹⁶ укту кебини,
 Көлдө¹⁷ жаткан Оргонун¹⁸
 Ылдамыраак барбаса
 5930 Кетирер¹⁹ — деп — эбини.
 Алтымыш миң аскерин
 «Аз!» — деди Култаң элини.
 Анда Кеймен кеп айтат,
 «Анда, Култаң¹ — деп айтат. —
 Ашыгыш кебиң уктум — деп,—
 Өз колумда² аскерим
 Алтымыш төрт миң экен,
 Аны менен чыктым — деп,—
 Эми бизден өтөрсүз³,
 Булагасын⁴ шаарына
 5940 Түш⁵ болгондо жетерсиз.
 Аскерин арбын алды де,

- Кер-Көлдөгү⁶ Оргого
 Кеймен жүрүп калды де.
 Каканчындын калкы элек,
 Калкыңыз биз⁷, көздө⁸ — деп,—
 Камсыккан болсок эсте — деп,—
 Белге тануу кылчу элек,
 Беттешкендин баарысын
 5950 Бээжинден аскер келет — деп,—
 Бет алдырбай кырчу элек,
 Он жылда берип бир эсеп⁹.
 Олуя-Ата¹⁰, Ташкенди,
 Ойроттун баарын бүт жыйып¹¹,
 Ойрон болуп калбайлык,
 Акунбешим күтүн¹² — деп,
 Айта көргүн сен да кеп.
 Как бөйрөктө¹³ — тушунда
 5960 Кашкел аттуу калдай¹⁴ бар,
 Кайраты ашык далай бар,
 Алма-Коюр¹⁵, Илебин,
 Айтпаса өзү¹⁶ билеби,
 Айтып кабар берсин деп,
 Аралда Чулу калдайды
 Аскерге алып келсин деп.
 Карабулта Сейин* кан
 Калың аскер жыйылган.
 Токтолук¹ деген жаң-жун бар,
 5970 Кабарды катуу салсын де,
 Олуя-Ата² калаасы,
 Ошондогу³ улугу
 Даанаткер⁴ дөө баласы,
 Чынмачынга⁵ кан болгон
 Сырабы⁶ деген бабасы,
 Аярлыгы ашкере
 Жетилик аттуу баласы,
 Жеткирбей кабар калбасын,
 Жетим кылып баласын,
 Жердей кылып калаасын⁷,
 5980 Жергедеги азамат
 Баарын кырып салбасын.
 Дыйкандын күчү жер менен,
 Катындын күчү эр менен,
 Айбандын⁸ күчү бел менен,
 Улуктун⁹ күчү эл менен,
 Суунун күчү сел менен,
 Султандын күчү эл менен,
 Беттешкен¹⁰ жоонун¹¹ кубаты¹²
 5990 Бели катуу эр менен.
 Кер-Көлдөн алса Оргону,

- Мурда Текес кан өлүп,
 Бузулган экен андасам
 Наамандыктын коргону!»¹
 Аны айтып Кеймен шаа
 Катчыга катты жаздырды,
 Кандык мөөрүн бастырды.
 Ат которуп² мингизди,
 Айтып-айтып жөн³-жайын,
 Култанды⁴ жолго киргизди.
 6000 Акунбешим баашага,
 Күлтаң кетти ошого,
 Булагасын калаага,
 Булар калган көрөрсүз⁵
 Кутулбаган⁶ балаага.
 Аны таштап салыңар,
 Арстан Манас, Орго кан,
 Алда эмне сөзү бар
 Кабарын угуп алыңар.
 6010 Желбиреп желек⁷ туу болуп,
 Жер жарылган чуу болуп,
 Бир жагында Кумдуу-Суу⁸,
 Бир жагында Кара-Суу⁹,
 Эки жагы суу болуп,
 Түштүккө¹⁰ жакын жол болуп,
 Кулус жаң-жуң үстүндө¹¹
 Түмөн аскер кол болуп,
 Желеги туудан бөлүнбөй,
 Жердин жүзү көрүнбөй,
 6020 Тозону¹² тоодой созулуп¹³,
 Туу, байрагы кошулуп,
 Калкандай найза кылкылдап,
 Таскылдын ара талаасы
 Аскерге толуп былкылдап.
 Төрө Манас, эр Бакай
 Төрт жүз миң аскер кол менен,
 Куюлуп алып жөнөдү
 Кулусун¹ жакка² жол менен.
 Аскерине карасаң
 6030 Аяк-башы ат чабым,
 Түштүк³ жагы Кумдуу-Суу⁴,
 Жетиген жагы⁵ улуу тоо⁶,
 Жер жайнаган улуу жоо.
 Туу көтөрүп⁷, кан жайып⁸,
 Турна⁹ канат¹⁰ сап тартып,
 Төш¹¹ таянып лыкылдап,
 Төрөнүн¹² колу былкылдап.
 Туу¹³ орнотуп¹⁴ ак жонго¹⁵,
 Таскылдын башы как жонго¹⁶,

- 6040 Кыргыздан калган кызыл туу,
 Қыйкыйлаган улуу чуу¹⁷,
 Төгүнү-чынын¹⁸ ким билет,
 Төрөндүн¹⁹ иши мына бу.
 Алар бүгүн конгондо²⁰,
 Кароолду²¹ катуу²² койгондо²³,
 Орго кандын Көк-Дөбө²⁴,
 Ошо жерге туу тиккен
 Орчун жыйын көй төрө.
 Орго согуп добулду²⁵,
- 6050 Аралга баштап көп колду,
 Кулус жаң-жуң калаасы,
 Аскерине¹ жык толду²
 Аралдын сары талаасы.
 Орго жонго³ барыптыр,
 Күңгөйдүн⁴ Соорун калдайы,
 Улуктардын⁵ далайы
 Учурашып⁶ Оргого
 Кан кашына барганы.
 Каркырадан бер жакка
 Качып жалгыз кутулган⁷,
- 6060 Кара бою жаралуу⁸,
 Кароолчуга тутулган⁹
 Баягы барган Түнөгөр
 Малчысы экен Соорундун¹⁰.
 Байын көрүп бакырып,
 Ыйлап жашы бурчактап,
 Аягын барып кучактап:
 «Бай сени көрдүм тири¹¹ — деп, —
 Малчың менен малыңдан
 Кутулбаптыр¹² карасам,
 Менден¹³ бөлөк бири» — деп,
 Аягына чокунуп¹⁴,
- 6070 Аскери турду чогулуп,
 Айтканын угуп алганы,
 Алиги жерде Соорун бай
 Ачуусу¹⁵ келип калганы.
 Мал менен баштын күйүтү¹⁶,
 Бары-жок келди оюна,
 Қайраттанып бай Соорун,
 Қалтырак кирди боюна,
- 6080 Мындан көрө¹ өлсөм² — деп,
 Өлүмдү³ алып оюна.
 Орго канга⁴ карабай,
 Андай-мындай кеп айтып,
 Акылдашуун санабай,
 «Алып кел! — деди — атымды,
 Көк тенир билсин датымды!»

- 6090 Муну айтып Соорун калдай,
Муңайып турду далайы,
Буурканды, буксанды⁵
Буттай* темир курчанды.
Муздай темир кийинип,
Лаанатка сыйынып,
Алатек⁶ деген аты бар,
Айбандан⁷ улук заты бар,
Атын минди бай Соорун.
Арыстандай чамынып,
Аты менен өзүнө,
Алтын калкан жабылып.
Күрсүсүн⁸ кыстап белине,
6100 Саадагын илип ээрини⁹,
Найзасын алып колуну,
Мылтыгын асып жонуна¹⁰,
Мыктыланып жөнөлдү¹¹,
Не болор кара соңуна¹².
«Бурут Манас кайда? — деп,—
Мурунку¹³ каарман болсо да
Жанын тирүү койбосмун¹⁴
Бул дүнүйө жайга!» — деп,
Алатек атта күркүрөп,
6110 Айбатын көргөн адамдын
Оно бою дүркүрөп.
Калдай Соорун барыптыр,
Кароолго¹ чыккан кыргыздан²
Көйүш³ аяр деген жан
Алыстан көзүн салыптыр.
Келе жаткан Соорундун⁴
Кейпін көрүп билиптир,
«Мыктуланып келет» — деп,
Мыйыгынан күлүптүр⁵.
6120 Кароол карап жолунда⁶,
Канжасы* бар колунда,
Бийик болбой, бас болду,
Бир илбийген жаман таз болду.
Топого⁷ демди салганы,
Талкан⁸ кылып агартып,
Ууртунан⁹ агызып,
Мурунунун¹⁰ үстүндө
Буламык болуп жабышып,
Ийри таяк таянган,
6130 Ич¹¹ жагына караган¹²
Бир калмак бүкүр¹³ чал болду.
Көкүрөгү¹⁴ кирилдеп¹⁵,
Көзү-башы иридеп,
Күн чыгыштын Сары-Бел,

- Аястан үшүп¹⁶ зирилдеп,
 Манастын качып колунан.
 Сонун жаман чал чыкты
 Соорун¹ калдай жолунан.
 Чалды көрө салганы,
 6140 «Сонун жакшы чалсың — деп,—
 Кайдан чыгып калдың?» — деп,
 Жайын сурап калганы.
 Анда чалы кеп айтат:
 «Улугум², уккун! — деп айтат. —
 Орго менин³ каным — деп,—
 Ойлоно⁴ көр жаным — деп,—
 Талды-Суунун⁵ чатында
 Калаа-коргон⁶ жайым — деп,—
 Каркыраны көстөптүр⁷
 6150 Кайнар аттуу байым — деп,—
 Жүн⁸ алганы бардым — деп,—
 Коюн⁹ сууга малды—деп,—
 Кой кыркканча болбоду
 Кыргыз басып калды — деп,—
 Канчасы болсо баарысын
 Карарган малын алды — деп,—
 Катын-бала, кары-жаш
 Жесир болуп¹⁰ калды — деп,—
 6160 Айтайын баатыр сөзүмдү¹¹,
 Өлтүрбөдү¹² өзүмдү¹³.
 Кол көтүнөн тамтайып,
 «Элимди эсен көрсөм!» — деп,—
 Келдим эле самтайып.
 Ачкалыктан буралдым,
 Аскерден тамак сурадым.
 Элимди эсен¹ көрсөм — деп,—
 Жүрө албастан² турамын.
 Кошуңузга³ мени да
 6170 Жеткирип салсаң экен — деп,
 Өзүңүздөн⁴ өтүнүп⁵,
 Жардамчылык сураймын!»
 Айлымдын баарын ушинтип⁶,
 Алдыраткан экен — деп,
 Калкымдын баарын ушундай⁷
 Карайлаткан экен — деп,
 Каарланып бекемдеп,
 «Кайдасың?» — деп акырды,
 Кабылан⁸ Манас баатырды
 6180 «Бадирек* Манас, бат жүр!» — деп,
 Урушмакка⁹ чакырды.
 Соорундун¹⁰ үнүн¹¹ угуптур¹²,
 Соңундагы¹³ аскерден

- Токсон миңи чыгыптыр.
 Муну¹⁴ көрө¹⁵ салганы,
 Мукулмандар¹⁶ ат минип,
 Ат минсе¹⁷ да, бат минип,
 Каруу-жарак¹⁸ алганы.
 Жүз миң аскер ат койду,
 Ат койсо¹⁹ да, бат койду,
 6190 Эки кошуун беттешти²⁰,
 Бул уруштан²¹ калганың,
 Аяп²² жанды алганың,
 Адам болбой кет дешти.
 Аккула минип чуратып,
 Артынан чаңын¹ буратып,
 Арстан Манас жеткени.
 Алатек² атын кындыйтып,
 Ак найзаны³ зыңкыйтып⁴,
 Арстан Манас баатырга
 6200 Найзаны Соорун⁵ салганы.
 Найза⁶ тийди төшүнө⁷,
 Арстан Манас баатырдын
 От чагылды⁸ көзүнө⁹,
 Ээринин¹⁰ минди көтүнө¹¹,
 Каарланып¹² карады¹³
 Калдай Соорун¹⁴ бетине¹⁵,
 Арстан Манас баатырдын
 Ар нерсе¹⁶ келди нээтине¹⁷.
 Эшик¹⁸ эндүү¹⁹ айбалта
 6210 Бүлдүргү²⁰ салган билекке²¹,
 Оң имерип²² алганы,
 Сайып турган найзасын²³
 Талкалай чаап салганы.
 Найзасы анын сыныптыр²⁴,
 Арстандын көөнү²⁵ тыныптыр²⁶.
 Оптулуп²⁷ атка мингени²⁸,
 Айкырган бойдон арстан эр
 Оң далыдан илгени.
 Албайтып аттан алыптыр,
 6220 Аскери карап туруптур,
 Булгап-булгап колуна,
 Соорунду жерге уруптур.
 Тебетейдин ордуна
 Тегеретип алганың,
 Темирден тону шарк этип,
 Жанында¹ кылыч жарк² этип,
 Жер кучактап³ далп этип,
 Соорун өлдү, көз көрдү,
 Жолой албай өзгөсү⁴,
 6230 Эки жакта эки кол,

- Аскерди көрсөң кумдан мол,
 Качырышпай токтошту⁵,
 Мергендер⁶ мылтык октошту⁷,
 Милтелерин*⁸ чоктошту⁹,
 Минтип аскер токтошту.
 «Соорун калдай өлдү — деп,—
 Сонунду¹⁰ бүгүн¹¹ көрдүк — деп,—
 Алатек атын алды — деп,—
 Ат коюп келип мусулман¹²
 6240 Азыр¹³ токтоп калды — деп,—
 Жекеге¹⁴ барган Соорунду¹⁵
 Жер кылды ага орунду¹⁶.
 Мергендер¹⁷ мылтык октошуп¹⁸,
 Ушу¹⁹ күндө тим турат
 Уруша²⁰ албай токтошуп»²¹.
 Аркасында²² Оргого²³
 Айтып кабар²⁴ салыптыр.
 Ачууланып²⁵ Орго²⁶ кан,
 6250 «Соорун болбой жерге кир,
 Кеңешсиз кеткен кандай жан?!
 Чала болот ага²⁷ — деп,—
 Бир ооз келип кеңешип,
 Урушам¹ дебей² мага — деп,—
 Бара салып бат өлүп³,
 Болгон экен жаман⁴ кеп.
 Калтаң⁵, Шибөң⁶ калдай — деп,—
 Бара сала өлгөнү⁷
 Кордук⁸ эмей, кандай?! — деп,—
 Кулус⁹ жаң-жуң кайдасың?
 6260 Алтан, Култан доотайлар
 Табыңар¹⁰ мунун¹¹ айласын.
 Култка¹², Буркан¹³ кандарым,
 Журт бийлеген¹⁴ сардарым,*
 Аргасын кандай кылабыз?
 Арсы менен Кубаным
 Алсырап азыр турамын,
 Акыл качып башымдан
 Силерден¹⁵ кайрат сурадым»¹⁶.
 Муну айтып Орго калганы,
 6270 Алтаң жаң-жуң колунда¹⁷
 Азыр мунун¹⁸ бар экен
 Атан аттуу¹⁹ балбаны.
 Бир күнкүсү²⁰ бир кара
 Тамагына²¹ жайлаган,
 Куршукканда²² жеке өзүң²³
 Жетимиш балбан байлаган.
 Эки көзү желкеде
 Шор кудуктай кайнаган.

- 6280 Эриккенде бу каапыр
Эки жүз балбан ойногон¹,
Элдиретип² кай бирөөн³
Эс⁴-акылын койбогон⁵,
Этинин баары жанчылып,
«Оюну⁶ менен курсун!»⁷ — деп,
Дөөкүрсүгөн⁸ балбандар
Төрт-беш күнү сойлогон⁹.
Атанды салып майданга
Акыры бир көрөлүк,
Ажал жетсе арга не¹⁰,
- 6290 Айныбайлык уруштан,
Атышып жатып өлөлүк»¹¹.
Кайрат кылды кандары,
Капаланып Орго¹² кан,
«Куп!» — деп айтып салганы.
Чоң казандай башы бар,
Комдонуп¹³ жаткан кара иттей¹⁴
Эки кара кашы бар,
Үч Кулачтай¹⁵ бою бар,
Ушу жалган дүйнөдө¹⁶
- 6300 «Менмин!» — деген ою бар.
Жоондугу¹⁷ үч кучак¹⁸,
Азуу тишин карасаң
Албарс кылыч, курч¹⁹ бычак,
Минер²⁰ атын карасаң²¹
Даңкара²² деген тобурчак²³,
Кең соорусу²⁴ үч кучак.
Алдырып келди атыны,
Орго баштап улуктар
Ошого¹ айтты датыны:
- 6310 «Кылым кыргыз эл деген,
Түп² атасы булардын³
Түркстанды⁴ жердеген,
Азып-тозуп⁵, ар жагы
Аз болгондо⁶ бу жерге
Беш-алты жүз жыл болуп⁷
Андан бери келбеген⁸.
Билбейбиз⁹ кайда жүргөнүн¹⁰,
Азыркысын угабыз¹¹
Алтай тоосун¹² жердеген¹³,
- 6320 Аты Манас бирөө дейт,
Адам уулу жеңбеген¹⁴.
Бай Соорун калдай барды — деп,—
Баладай алып жерге уруп,
Балчыкка¹⁵ кирип калды — деп,—
Барар киши жок болуп,
Баарыбыз¹⁶ коркуп токтолуп¹⁷,

- 6330 Кубат¹⁸ кылып, бел байлап,
 Атан барса алар — деп,—
 Ар кандай кыргыз болсо да,
 Акыр заман салар — деп,—
 Сизге турбуз¹⁹ дем байлап.
 Барасызбы²⁰, баатыр? — деп,—
 Баарыбыз турбуз²¹ бел байлап!»
 Орго²² айтып салганы,
 Одурая²³ бир карап,
 Ондонуп¹ каапыр² алганы.
 «Кыргыз деген ким эле?»³
 Дүнүйөгө⁴ толсо⁵ да,
 Кыратайын тим эле!»
- 6340 Алачык үйдөй⁶ чоюн баш*
 Алды күүлөп⁷ колуна,
 Алтын курбу⁸ калканды
 Тартып алып жонуна⁹,
 Көпкөк темир кийинип,
 «Көкө¹⁰ теңир* колдо — деп,—
 Азыркысын жар бол!» — деп,
 Азезилге¹¹ сыйынып,
 Токсон кулач найза алып,
 Согушмакка¹² бой салып,
 Минген аты Даңкара,
- 6350 Тонкочактап¹³ суй¹⁴ салып,
 Майданга¹⁵ кирди күркүрөп¹⁶.
 Аны көрүп кубанып¹⁷,
 Соорун калдай аскери¹⁸
 Жолун ачты¹⁹ дүркүрөп²⁰.
 Жолунан²¹ аскер бөлүндү²²,
 Бүжүрөгөн²³ жаман чал
 Эл ичинен²⁴ көрүндү²⁵.
 Көкүрөгү²⁶ кирилдеп,
- 6360 Көзү жаман ириңдеп,
 Калмактардын колунан²⁷,
 Кол жарыла бергенде
 Атандын чыкты жолунан.
 Мүргүп²⁸ жерге жыгылган,
 Мурунунун¹ үтүнө²
 Торгойдой талкан тыгылган.
 Соорундун³ чыгып жолунан,
 Каркырадан⁴ келдим — деп,
 Калбады аман элиң — деп,
 Соорундун⁵ ичин күйгүзүп⁶,
- 6370 Акылы жок, кеңеш жок,
 Эр Манаска тийгизип.
 Майданга Манас келтирип,
 Баатырсыган Соорунду⁷

- Кара жер кылып орунду⁸
 Манас барып өлтүрүп,
 Мылтыктуу⁹ мылтык октошуп¹⁰,
 Атышпастан токтошуп,
 Аскер туруп калыптыр.
 6380 Өбөктөгөн¹¹ чал болуп¹²,
 Өлө¹³ турган жан болуп¹⁴,
 Калмак-кытай колунун¹⁵
 Өз элиме келдим — деп,
 Арасына барыптыр.
 Аны менен иши жок,
 Кимсиң? — деген киши жок,
 Кол бөлүнө¹⁶ бергенде
 Жол боюнда калганы,
 6390 «Жолуна¹⁷ турба¹⁸, өлдүң!»¹⁹ — деп,
 Калмактар айгай салганы.
 Айгайына карабай²⁰,
 Аста басып, жайма-жай,
 Ийри таяк таянып,
 Чыкпай жаны жай алып.
 «Бүжүрөгөн бу чалды,
 Ким келтирди бу жерге
 Өлө¹ турган куу² чалды?!
 Кет десе³ болбой кедейип,
 6400 Жүр десе⁴ болбой жүжүрөп⁵,
 Менин⁶ жолумду⁷ тороп бүжүрөп⁸,
 Качырса бурут окустан⁹,
 Ашыгыш болсо кокустан¹⁰,
 Ат кагынып алат — деп, —
 Бөөдө¹¹ кылып бутуна¹²
 Мүдүрүлүп¹³ калат — деп, —
 Курган¹⁴ чал жолдон¹⁵ кет — деди, —
 Майданда¹⁶ сендей¹⁷ чал жүрсө¹⁸
 Кандай курган кеп?!» — деди.
 Алиги турган жаман чал
 6410 Он эки кадам койсо да
 Бир карыш жерге жетпеди¹⁹.
 Тепсөөрүндө²⁰ дегги²¹ өлөт²²,
 Лаайлама²³ — деп өлөт,
 Орго²⁴ кандын эли²⁵ экен,
 Оңолбогур²⁶ сырт жактан
 Келе жаткан неме экен.
 Керектүүсүн²⁷ мусулман
 Терип-тепчип алыптыр,
 Бу керектен²⁸ чыккан каапырды²⁹
 6420 Өлтүрбөй³⁰ таштап салыптыр».
- Атан балбан ойлонду¹:
 «Жолу каткан бу чалды

- Жоодо² өлбөсүн³, колдо өлсүн,
 Жонунан⁴ кармап алайын,
 Эл жакка атып салайын.
 Мейли⁵ өлбөсүн, мейли өлсүн,
 Жолуман⁶ чыкты жалдырап,
 Не болсо да эл көрсүн».
- 6430 Атан ойлоп алганы,
 Аярлыгын билген⁷ соң,
 Астындагы Даңкара ат⁸
 Кошкуруп⁹ үркүп калганы.
 Аны көрүп Атан дөө
 Аччуланып атына¹⁰
 Аябай камчы салганы,
 Эти¹¹ ачынып Даңкара ат
 Жаман чалга барганы.
 «Жолу каткан чалсың!» — деп,
 Жондон кармап алганы,
- 6440 Алиги көргөн Атан дөө,
 Атан аттуу, чалың жөө¹²,
 Астындагы Даңкара ат
 Жылоосунан*¹³ кармады.
 Далыдан Атан алыптыр,
 Белден¹⁴ алып Атанды
 Далбайтып аттан алганы
 Дагалактын¹⁵ балбаны,
 Ары балбан, ары аяр,
 Көйүш¹ акең² турсунбу³
- 6450 Көтөрүп жерге салганы⁴.
 Көөдөсүнөн⁵ бир басып,
 Чала бышкан коондой
 Чарт⁶ дедире Атандын
 Башын жулуп⁷ алганы.
 Марал сындуу Даңкара ат
 Баса Көйүш мингени.
 Баягы турган көп аскер
 «Адамбы? — деп, — жинби — деп, —
 Ушундай⁸ кылат дечү⁹ эле
- 6460 Дөө¹⁰ менен жини — деп,
 Адам эмес, дөө окшойт¹¹,
 Атандын башын алды — деп, —
 Атына минип калды — деп, —
 Мындайын билсек өлтүрбөй¹²
 Кирилдеген чалды — деп, —
 Киши кылбас жумушту
 Жаман чал кылып салды — деп, —
 Качырып кирсе бу колго
 Кан төгүлөр¹³ оң-солго¹⁴,
- 6470 Кер-Көлдүкмүн¹⁵ менмин — деп, —

- Кутулуп¹⁶ жоодон¹⁷ келдим — деп,—
 Таң эртеңден¹⁸ бер жакка
 Олтурду эле талкан жеп.
 Анын чайнап турганы
 Талкан эмес таш экен,
 Талкалачу ушу экен.
 Мындан барган Атандын
 Аты-тонун¹ алды — деп,—
 Тетигине майданда²
- 6480 Жалгыз туруп калды — деп. —
 Урушка³ келген токсон миң
 Токтой⁴ турган буга ким?»⁵
 Кулус, Соорун элдери
 «Кудай урду⁶ бизди!» — деп,
 Орго шаанын* кашына
 Кужулдашып келгени.
 Ат соорусун⁷ салганы,
 Айбатынан Көйүштүн⁸
 Канына качып барганы.
- 6490 Орго каны кеп айтып,
 «Олтурбаңар! — деп айтып. —
 Жалынсан⁹ жаның коёрбу,
 Жаткан менен болорбу?!
 Балбандар күрсү¹⁰ алыңар¹¹,
 Баатырлар найза¹² салыңар,
 Камбылдар кылыч чабыңар,
 Кайраттууң жөнө¹³ баарыңар.
 Саадакчың жаа тартыңар,
 Чаң созулсун¹⁴ алтыңар.
- 6500 Айбалта, канжар алыңар,
 Минтип бирден өлбөстөн¹⁵
 Аламан уруш¹⁶ салыңар,
 Акыры жанга бир өлүм¹⁷,
 Арманы жок калыңар!»
 Муну айтып Орго кан,
 Урушка¹ сокчу² барабан
 Дүңгүрөтө³ кагыптыр.
 Үч жүз миң экен аскери,
 Үргүлүп⁴ атка мингени,
- 6510 Чоң уруштун⁵ кернейин
 Кернейчи тартып ийгени.
 Оргодон⁶ бөлөк жан калбай,
 Кара түгүл⁷, кан калбай,
 Баары урушка⁸ киргени.
 Төрт жүз миң экен келгени,
 Төрө Манас элдери.
 Кыйкырган Кыргыз кары бар,
 Кыраан Бакай каны бар,

- 6520 Алмамбеттен бөлөгү⁹
 Кырк чоронун*¹⁰ баары бар.
 Айкырып¹¹ найза алышты,
 Аалашып калышты.
 Арманы жок салышты,
 Аркы-терки чабышты.
 Мусулман, каапыр бир-бирин
 Бура¹² тартпай каптады,
 Ажалы жок адамды
 Алда таала сактады.
- 6530 Замбирек¹³ үнү¹⁴ күркүрөп,
 Кокус найза тийгендин¹⁵
 Койнуна каны бүркүрөп¹⁶.
 Калкандар сынды быркырап,
 Кан төгүлдү шыркырап.
 Жебенин огу¹ кыркырап,
 Мылтыктын огу чыркырап,
 Жер титиреп күңгүрөп,
 Кулак тунду² дүңгүрөп³.
 Арал, Тасма талаасы,
 Аяк жагын көрдүңүз⁴
- 6540 Кулус жаң-жуң калаасы.
 Жүрөгү⁵ чыгып, үйдө⁶ өлдү⁷
 Он жаш, беш жаш баласы,
 Ойрон салган кытайга
 Кыргыздын кыраан Манасы.
 Койгулашып⁸ эки кол
 Чаң обого⁹ бурады¹⁰,
 Жер силкинген немедей¹¹
 Тамдын көбү кулады¹²,
 Качып чыккан катындар
- 6550 Чагалалап чуулады.
 Бешиктен өлдү баласы,
 Бейпай болду калаасы,
 Урушкан жери ушу элдин
 Эки суунун арасы,
 Тасманын сары талаасы.
 Кайра тартып бөлүнбөй
 Эки колдун арасы,
 Катындар чыгып караса
- 6560 Урушка кеткен эринин
 Эч көрүнбөйт¹³ карасы.
 Азууларын аркайтып
 Ат жыгылып сулаптыр,
 Муруттарын¹ чычайтып
 Эр жыгылып кулаптыр.
 Чопкуттары сөгүлүп²,
 Жээктери³ булайып⁴,

- Кытайдын баары таа-таалап*,
 Калмактын баары жаа-жаалап*,
 «Мөндү⁵-мөндү-мөндү*⁶ — деп,—
 6570 Мындай бурут көп болбос,
 Жерден-суудан өндү⁷ — деп,—
 Жабуу-жабуу-жабуу⁸ — деп,
 Бу жабуу демек кайсы кеп?
 Каапыр менен мусулман —
 Аралашкан эки көп.
 Колу сынып коркурап⁹,
 Козголо албай¹⁰ буркурап,
 Койгулашып эки кол,
 Али кыргыз басылбай
 6580 Чабышып жүр чуркурап¹¹,
 Буту сынып буралып,
 Боору¹² менен суналып,
 Топодогу¹³ жыландай
 Сойлоп жаткан андан көп,
 «Үйдү¹⁴ көрбөй өлдүм!»¹⁵ — деп,
 Үмүтүн¹⁶ үзүп¹⁷ жанынан,
 Ойлоп жаткан андан көп.
 Ат-тонунан¹⁸ айрылып
 6590 Алсыраган сандан көп,
 Каны суудай төгүлүп
 Кансыраган андан көп,
 Аңкап, чөлдөп¹ жүрө албай
 Алсыраган андан көп.
 Кылыч тийип колуна
 Чолойгону² дагы бар,
 Шыпыра чаап кулагын
 Молойгону³ дагы бар,
 Найза тийип көзүнө⁴
 Олойгону⁵ дагы бар.
 6600 Чоюн баш тийип мурдуна⁶
 Былчыйганы дагы бар,
 Союл⁷ тийип ууртуна⁸
 Чулчуйганы⁹ дагы бар.
 Ай балта тийип кашына
 Алжайганы дагы бар,
 Кара бою жарадар
 Калжайганы дагы бар.
 Шашкеде келип урушуп
 Түш эңкейген чагы бар.
 6610 Орго кандын¹⁰ аскери
 Үйдү¹¹ көрүп ык салып,
 Ойрон кылып калмакты
 «Азирет!» — деп¹², көп кыргыз
 Найза, мылтык, топ салып,

- Каптап кирип калганы,
 Качып каапыр бузулуп¹³
 Ат соорусун салганы,
 Эми качар кезинде
 6620 Жетимиш миң кол менен,
 Таштуу күңгөй жол менен
 Жетип Кеймен барганы.
 Кыргыздын колун кыйратып,
 Сарттын колун сапырып,
 Сартологой тоо жакка
 Кайра сүрдү¹ жапырып.
 Айдаркан, Тейиш — эки кан,
 Ар жактан² душман келет деп,
 Аңдып жаткан канча жан
 6630 Кырдан көзүн салыптыр,
 Кыргызды көрүп алыптыр.
 Сексен миң аскер кол менен,
 Кыйкырып алып эр Көкчө,
 Кызыл-Кыя жол менен
 Кайра сүрдү³ каапырды,
 Ойду⁴ көздөй⁵ жапырды,
 Ойрон салды, качырды,
 Бир мүнөткө⁶ дем албай
 Урушуп⁷ күндү⁸ батырды.
 Суулуу⁹ жерге тигишип
 6640 Отоо менен чатырды,
 Көзгө¹⁰ илинбей калганын
 «Балан киши барбы?» — деп,
 Кош-кошунан¹¹ чакырды.
 Эки кол эки бөлүндү,
 Майдандан көрсөк¹² өлүмдү
 Жуушаган койдой көрүндү.
 «Жатындашым өлдү — деп, —
 Жатканын көзүм көрдү!» — деп,
 Бошоп келген дагы бар,
 6650 Салактатып жарадар
 Коштоп келген дагы бар.
 Кызыл канга чөмүлтүп¹
 Бөлөп² келген андан көп,
 Өбөктөтүп³ атына
 Жөлөп⁴ келген сандан⁵ көп.
 Кайтып келип кошуна⁶,
 Қалың аскер кашына,
 Жарадардын баарысын
 Жастык коюп башына,
 6660 Ок жуткуруп*⁷ окшутуп⁸,
 Тинтүүр⁹ менен түрткүлөп¹⁰
 Бекиген окту¹¹ копшутуп¹²,

- «Сом этинде¹⁰ калды — деп,—
 Чыкпай туруп алды» — деп,
 Наштар* алып колуна
 Тилип аткан андан көп,
 Кол-аягы сынганды
 «Былк этпе, кыйшык бүтөт!»¹⁴ — деп,
 Шакшак жонуп¹⁵ даярдап,
 Тай мөңкүткөн¹⁶ эмедей
 Минип аткан сандан¹⁷ көп.
 «Баланча жаман жатыр — деп,—
 Мал болобу¹⁸, болбойбу¹⁹
 Биле албадык²⁰ такыр!» — деп,
 Кабар берип калкына
 Келип жүргөн андан көп,
 Учкаштырып кай бирөөн
 Желип жүргөн сандан көп,
 Шалактатып өңөрүп¹,
 «Өлүгүндү² алгын!» — деп,
 Берип жүргөн андан көп.
 Өлгөндөрдү³ көрүшүп⁴,
 Өкүнбөстөн⁵ көмүшүп⁶,
 Кемегедей бир жерди
 Кемире чаап оюшуп⁷,
 «Акыретте онду⁸ — деп,—
 Анык шейит болду!» — деп,
 Кызыл-ала боюнча⁹
 Кийими менен бүпбүтүн¹⁰
 Коюп аткан сандан көп.
 Қалмак, кытай кансырап,
 Қалгандын баары алсырап,
 Қалдык — деп, теңир каарына¹¹,
 Качып кирди калганы
 Жаң-жуң Кулус шаарына,
 «Эсендер эсеп берсин!» — деп,
 Жар чакыртты баарына.
 Ушу жерге келген аскери
 Үч жүз миңден ашыптыр,
 Уруштан¹² жаман шашыптыр.
 Өлгөнүнөн¹³ калганын
 Эми көр эсеп салганын.
 Санатып эсеп алыптыр,
 Жүз отуз миң адамы
 Өлбөй¹ тирүү² калганы.
 Кечки урушта Кеймен шаа
 Жетимиш миң кол алып
 Жерге сыйбай барганы,
 Он беш миңин өлтүртүп³
 Ойрон болуп алганы.

- Эсеп кылса⁴ аскери
 Эки жүз миңге толо албай⁵
 Эндирешип калганы.
 Катыны калып, эри жок,
 Айрылган соң эринен
 Алсырабас жери жок.
 Тулум чачын жайышып,
 Тулга⁶ олтуруп⁷ калышып,
 Атасынан айрылып,
 6720 Бала калды⁸ майышып,
 Агасынан айрылып,
 Ини калды кайышып.
 Ошондо да Орго кан
 Урушам — деп тайышып.
 Балдар ыйлап чыркырап,
 Тирүүсүнүн⁹ баарысы
 Калаага кирди быркырап,
 Өлгөнүнөн калганын
 Көргөндөрү¹⁰ чуркурап.
 6730 «Кыргыз кыргын салды — деп,—
 Кыймылдабас биздин эл
 Кызыталак кыргыздын
 Эминесин¹ алды?! — деп,—
 Казак каран салды — деп,
 Калабалуу² биздин эл
 Кара жолтой казактын
 Эминесин алды?! — деп. —
 Төгүлгөн³ жерде кан калды,
 Төрт⁴ жүз миң болгон аскерден
 6740 Эки жүз⁵ миң жан калды,
 Чуудан келген⁶ Кеймен кан
 Он беш миңден айрылып
 Ал бизден бетер сандалды.
 Эске албаган эл эле
 Казак, кыргыз журутту⁷,
 Жүрдүк⁸ эле жан дебей⁹
 Түркстандык¹⁰ бурутту¹¹,
 Түптөнүп¹² бурут алган соң
 Дүмүрдү¹³ казып курутту¹⁴.
 6750 Адамбы — деп, ойлобой¹⁵
 Наамандагы бурутту,
 Алданып бурут алган соң
 Азыркысын биздерге
 Азапты салып курутту¹⁶.
 Талкаланды тамыбыз,
 Талоонго калды малыбыз,
 Кейиш менен өлдү го
 Кемпир менен чалыбыз,

- 6760 Бузулмак¹⁷ болду шаарыбыз,
Мунайып калдык баарыбыз.
Жүздөн¹ кетип наарыбыз,
Жүдөп турбуз² баарыбыз,
Урап³ калды жарыбыз,
Узакта жатат Эсен кан,
Угулбайт⁴ ага зарыбыз,
Чөгүп⁵ калды нарыбыз,
Чөмүлдүк⁶ канга баарыбыз,
Тиктегеним улуу жоо,
Тирүү калбайт жаныбыз⁷.
- 6770 Акунбешим бааша — деп,
Айрып алат ушу — деп,
Арам өлдүк⁸ баарыбыз.
Алакандай Анжыян,
Аны да аман койбойт го⁹.
Алооке¹⁰, Дукан каныбыз,
Андабай туруп кыргыздан
Алсырадык баарыбыз.
Балыгы тайдай туйлаган,
Бакасы койдой¹¹ чуулаган¹²,
- 6780 Балык жеп бакыр дуулаган
Кетеби Кер-Көл жерибиз,
Кейишке калып элибиз,
Кенебей туруп буруттан¹³
Сынат белем белибиз!
Жаң-жуң, доотай жакыным,
Табыңар мунун акылын,
Кыйратып салды, көрдүңөр¹⁴
Кыргыздын Манас баатыры.
Кызылды туура жаныбыз,
- 6790 Кызыл канга¹ бөлөнүп²,
Кыйрап калды тенибиз³.
Кыямат мындан кыйынбы,
Кыйрымдын баары кырылды!»
Олтуруп, кооп ордунан⁴
Ошону айтып үшкүрүп⁵,
Көздүн жашы төгүлүп,
Көп аскерин санаса
Көңүлү түрлүү⁶ сөгүлүп,
Аны айтып Орго алсырап,
- 6800 Найза тийбей кансырап.
Аны көрүп алдырап,
Акимдердин баарысы
Тилден калган немедей
Тим олтурду жалдырап.
«Буртак менен Култка
Табыңар акыл бу журтка,

- 6810 Талкаланган куу журтка
Колпоң⁷ менен Шыбаңым,
Кордук көрүп куурадым.
Арсы менен Кубаным⁸,
Азыркысын көрдүңөр⁹,
Азап тартып куурадым.
Улуктар¹⁰ сага эп болсо,
Нускадан калган кеп болоо,
Акылга кеңеш курайын,
Арстан Манас бала — дейт,
Бала да болсо баатыр го,
Баш жутушуп жатыр го,
Аз күн нөөмөт¹ сурайын,
- 6820 Акунбешим баашадан
Кол келгенче турайын.
Кол келген болсо көрөрбүз²,
Кол келбесе³ Бешимден⁴
Корксок⁵ качып жөнөөрбүз⁶.
Коркпогон⁷ болсок буруттан
Аскер жыйнап, кол курап⁸,
Жана да бир жанышып
Койгулашып көрөрбүз⁹.
Жан-жун, доотай¹⁰, калдай деп,—
6830 Жагабы, кандай ушу кеп?»
Орго кан айтып салганы,
Олтурган улук сардалы,
Ою терең жандары
«Маакул айттың, каным!» — деп,
Баары сүйлөп калганы.
Катчыга катын жаздырды,
«Жазыңар!» — деп, шаштырды.
«Баатыр Манас балам! — деп,—
Бардыр мендей¹¹ бабаң — деп,—
6840 Наамандыктын акими,
Баарыбыздан салам! — деп,—
Аз күн нөөмөт¹² бербесең
Арманым менен калам — деп,
Элимин чети Кашкарда,
Эп болсо жыйып¹³ алам — деп.—
Атаңыздай адаммын,
Айткан ушул саламым,
Алды-артымды жыйынып,
Арманы жок калайын,
6850 Андап турсам Какандын
Алыптырсыз далайын.
Биз да ошонун¹ бирибиз,
Уруксатсыз² урушсаң³
Көңүлдө⁴ калар кирибиз,

- 6860 Аз күнү нөөмөт сурадык,
 Алыбызды билиңиз!»
 Муну айтып Орго кан
 Катчыга катын жаздырды,
 Аягына мөөр⁵ бастырды,
 Бодоң деген аярын
 «Барып кел!» — деп чаптырды.
 Бодоң түштү жолуна,
 Шаша жүрүп Бодоңу⁶
 Арстан Манас баатырдын
 Шашкеде⁷ келди колуна.
 Кандай жүргөн кытай деп,
 Кара журт⁸ айран калыптыр.
 «Каныңдын кошу⁹ кайсы?» — деп,
 6870 Калмакча сурап калыптыр.
 «Кандын¹⁰ кошу¹¹ ушул» — деп,
 Бир адам айтып салыптыр.
 Кирди Бодоң чатырга
 Көзү түштү баатырга.
 Көргөн жерден бүгүлдү¹,
 Көк жал эрге жүгүндү².
 Жүгүнүн³ көрө салганы,
 «Жүгүнбөгүн⁴ каапыр!» — деп,
 Жүгүрүп⁵ келип Мажыбек
 Колдон кармай⁶ калганы.
 6880 Койнунан⁷ алып наамасын*
 Баатырга тута салганы,
 «Окуңуз!»⁸ — деп, Ошпурга⁹
 Жооп¹⁰ берип калганы.
 Ошпур алып окуду¹¹,
 Ойроттун баары олтурду.
 «Свраган экен аз күндү,
 Береликпи, жокпу?»¹² — деп,
 Эр Бакай сүйлөп калганы,
 «Көпчүлүгүн¹³ билгин!» — деп,
 6890 Көкбөрү¹⁴ айтып салганы.
 Анда Кыргыз кеп айтат,
 «Акылмандар! — деп айтат,—
 Аз күн экен, сураптыр,
 Азыркысын Оргонун
 Оозунан¹⁵ түтүн бураптыр.
 Азайып калып куураптыр¹⁶,
 Андасак Акунбешимден
 Жалынып жардам сураптыр.
 Сураса бере салсакчы,
 6900 Суудан тартыш болгончо¹⁷
 Биз да сурап Оргодон¹⁸
 Бир суулуу жерин алсакчы!»

- Кыргыз айтып салганы,
 «Макул айтат, Кыргыз!» — деп,
 Манас сүйлөп калганы.
 «Токой, талы мол экен,
 Кыштак экен кызылдай,
 Кыштагынын ичинде
 Кыжылдаган кол экен¹.
- 6910 Сундуруп найза турушат,
 Биздин эл менен кытайлар
 Суу талашып урушат².
 Суусун³ берип салбайбы,
 Андан кийин Орго кан
 Сураган күнүн⁴ албайбы».
- Аны айтып Манас салганы,
 Арага келген Бодонду⁵
 Аш-тамакка тойгузуп⁶,
 «Бар!» — деп жолго салганы.
- 6920 «Сурап калган күнүндү⁷
 Кидирбей берип салды — деп, —
 Улуу сууга жатсак — деп, —
 Ушуну⁸ сурап калды!» — деп,
 Барып айтты Оргого⁹.
 Орго буйрук¹⁰ айтыптыр
 Ордо баккан доргого¹¹:
 «Отуз дорго жүр — деди, —
 Ойдо жаткан адамды
 Ортоктуну¹² көздөй сүр¹³ — деди. —
- 6930 Моюндунун¹⁴ туура суу,
 Болжолдуу¹ жерим мына бу.
 Андан өйдө² карата
 Бурутка берип салдым — деп, —
 Жер кесип берип, буруттан
 Жети күн сурап алдым!» — деп, —
 Төмөнкүсүн³ төмөнгө⁴,
 Жогоркусун⁵ жогору⁶
 Түрүп⁷ айдап салыптыр,
 Ошо күндөн⁸ ушу күн
- 6940 Түргөн⁹ атка калыптыр¹⁰.
 Жети күн уруш салбаска
 Жер кесип берип салыптыр,
 Жетилер — деп, — канатым
 Көңүлүнө¹¹ алыптыр.
 Ошо күндөн ушу¹² күн
 Кесип берген бир суусу
 Жергес атка калыптыр.
 Табылгы бою Тасмадан,
 Талаада жаткан канча жан,
- 6950 Оттун¹³ баарын өчүрүп¹⁴,

- Отоонун¹⁵ баарын көчүрүп¹⁶,
 Чатырдын баарын бүктөтүп¹⁷,
 Чапчандатып жүктөтүп¹⁸,
 Жылып аскер барганы.
 Улуу тоонун¹⁹ оюна²⁰,
 Улуу суунун боюна
 Жыш ургандай барыптыр,
 Шыкала конуп²¹ алыптыр,
 Жыргап жатып калыптыр,
 6960 А жердин атын ушулар
 Жыргалаң коюп салыптыр.
 Арадан алты күн өттү¹
 Аскерди алты түнөттү²,
 Аттанып чыккан адамдар
 Калмакты канап жүдөттү³.
 Алтынчы күнү кечинде,
 Дигерге жакын кезинде
 Күнгөй бою күңгүрөйт⁴,
 6970 Күн батыш жагы дүңгүрөйт⁵.
 Көрбөгөндөр⁶ көп ойлоп,
 Көлү көчүп бир жакка
 Баратабы? — деп, ойлоп,
 Толгонун⁷ карап көп ойлоп,
 Тоосу көчүп бир жакка
 Баратабы? — деп, ойлоп,
 Алиги турган көп аскер
 Алыстан көзүн салыптыр,
 Акунбешим баашанын
 6980 Аскери келип калыптыр.
 Барабан үнү күңгүрөп,
 Добул согуп дүңгүрөп⁸,
 Чилмерден кагып чакылдап,
 Кернейдин үнү⁹ бапылдап,
 Сурнайдын үнү такылдап.
 Туунун¹⁰ башы жаркылдап,
 Асабасы жалпылдап.
 Аргымак аттар алкылдап,
 Алтын калкан жаркылдап.
 Кылычтар белде кыңгырап,
 6990 Найзалар колдо зыңгырап,
 Ай балта жанда шыңгырап,
 Күрсү¹ таяк дөңкөйүп²,
 Күчү жоктун³ баарысы
 Көтөрө албай⁴ күрсүнү⁵
 Үзө⁶ албай жерден өңкөйүп⁷.
 Отого диңсе сайылып,
 Тоту куштун⁸ куйругу⁹
 Далысына жайылып,

- 7000 Аралды¹⁰ кечип жол келди,
 Акунбешим баашадан
 Алты жүз миң кол келди,
 Аскер чуулап мол келди,
 Ал аскерди башкарган
 Кордой, Чулу зор келди.
 Илебин, Кашкел калдайы,
 Ушу жерден табылды
 Издегендин далайы,
 Жана келди кол менен
 Сары кыяр аяры,
- 7010 Каткал калдай, суң кытай
 Жанчышкан жоого¹¹ даяры.
 Кызматына соймокко¹²
 Кырк күнөкөр¹³ кул алып,
 Алсырап жаткан Орго кан
 Аскерди көрүп кубанып,
 Кырк жың* алтын бул алып,
 Алты атанга¹⁴ жамбы* алып,
 Амбалды* тосуп камданып,
 Кайканын оозун¹⁵ ачтырып,
- 7020 Кырк жың кызыл алтынды
 Көпүрөнүн¹ оозунан²
 Көп аскерге чачтырып,
 Кара-Суунун³ калаага
 Каалаганын таптырып.
 Күнөөкөрдөн⁴ кырк киши
 Урматына улуктун
 Ушу жерде чаптырып⁵,
 Учурашты⁶ Чулуга⁷,
 Амбал Чулу⁸ улукка⁹.
- 7030 Көргөнүн¹⁰ айтып ыйлады,
 Көзүнүн¹¹ жашын тыйбады:
 «Атым Орго болгону¹²,
 Алтымыш жашка толгону¹³,
 Келиптир бабам Кер-Көлгө¹⁴,
 Эки жүз элүү¹⁵ жыл болуп
 Элибиз мында конгонго¹⁶,
 Дөөлөт*¹⁷ толуп, мал болуп,
 Шуншандын уулу Орго! — деп,
 Тегерекке даң болуп,
- 7040 Зыяны жок жан элем,
 Калба сүйбөс¹⁸ кан элем.
 Калкым менен байлыгым
 Карынбайдай бар элем.
 Азыр көрдүм азапты,
 Алтайдан келген төрт бурут
 Абыдан кылды мазакты.

- Төрт жүз миң аскер жыйнадым,
 Эки жүз миң аскердин
 Төгүлүп каны кыйналдым.
7050 «Төрө болсоң токтол — деп,
 Төрө болсоң жети күн
 Нөөмөт¹ бер!» — деп ыйладым.
 Төгүн² эмес, төрө экен,
 Төгөрөгүн³ жыйганы,
 Жети күн берип сыйлады,
 Бейбаш менен айбашын⁴
 Кол салдырбай тыйганы.
 Ушунчалык⁵ шашканым,
 Үлкөн⁶ согуш⁷ баштадым,
7060 Жети күндү бербесе
 Үстүңөргө⁸ силердин
 Үркүп⁹ бара таштадым.
 Арзып жаттым сиздерди
 Ак дидарын көрсөм — деп,
 Арманым жок өлсөм — деп.
 Акбешим каның аманбы?
 Алтайлык кыргыз маа салды
 Аябай акыр заманды!
 Өргүбөгөн¹⁰ бадирек
7070 Өзүбектин¹¹ өзү экен.
 Өкүмөткө¹² ээ болуп,
 Толукшуган¹³ кези экен!
 Терс-Маёонун¹⁴ терең суу,
 Тегеренген¹⁵ берен суу,
 Аягы деңиз-көл экен,
 Аркы өйүздүн¹⁶ баарысы
 Алаш урук эл экен.
 Алтайдагы кыргыздан
7080 Ашкере чыккан эр экен,
 Атын Манас дээр экен.
 Алты шаар уйгурду,
 Дагалакты талкалап,
 Кан Дүбүрө кургурду.
 Албаганы калбаптыр,
 Көкө-Ноор¹ көлүнө,
 Көбү-Шаму² чөлүнө³,
 Баштап түйшүк⁴ салыптыр
 Мангул, какан элине.
 Манжурия калмагы
7090 Эзелде тануу болуптур
 Эр Манастын белине.
 Терс-Сууда Текес дуу-дуну
 Жерге жанчтап ушуну,
 Каратып калкын өзүнө,

- Куяс сындуу аярын
 Кум толтуруп⁵ көзүнө.
 Омуруп⁶ Текес чүкөсүн⁷,
 Калкынын баарын каратып,
 Кан көтөрүп алыптыр
 7100 Тейиш аттуу үкөсүн⁸.
 Тейиш деген азыр кан,
 Ага карайт канча жан,
 Текестин кенже иниси,
 Тейиш кан моюн⁹ сунган соң
 Терс-Маёонун журтунан¹
 Термеле турган кимиси?!
 Токсон жүз миң моруну²,
 Каркырада болчу эле
 Мал бүткөндүн³ оруну⁴.
 7110 Куубай, сүрбөй⁵ тынч алып,
 Куп кайнатты шоруму⁶.
 Союшу⁷ кенен, малы көп,
 Андабай жатып алдырган,
 Азапка калган кандай кеп?!
 Алдың⁸ каткан калдай — деп,
 Барган жерден өлтүрүп,
 Башын кести Соорунду⁹,
 Бардырбайт элем мен көрсөм,
 Байкушка ичим оорунду¹⁰.
 7120 Андан кийин жекеге
 Атан¹¹ балбан барганы.
 Аяр Көйүш бар экен,
 Ал абыдан күчтүү¹² бала экен.
 Барган Атан балбанды
 Башын үзүп алганы.
 Бу кордукка¹³ чыдабай
 Аскеримдин баарысы
 Аламан уруш салганы.
 Аламаны курусун,
 7130 Азаматтын баарысы
 Набыт* болуп калганы.
 Эр өлүп, катын тул калды,
 Нече жетим уул калды.
 Урушту катуу баштады,
 Аскеримдин баарысын
 Койдой кырып таштады.
 Кыргыз бөрү¹, кытай кой,
 Кыргыз тапты алаштан,
 Кызыталак Манастан,
 7140 Кылымга болдум улуу той,
 Мынчалык келбесеңиздер
 Салдым эле чын ойбой!»

- Айтып муну Орго кан,
 Кашындагы турганы
 Калдай, жаң-жуң, канча жан,
 Дуу-ду Орго турганы,
 Амбал Чулу бутуна²
 Ийилип башын урганы.
 Аягынан кучактап,
 Агып жашы бурчактап,
 Барабан, добул согулуп³,
 Бар улугу чогулуп,
 Аскерге барган аларга
 Аш бышымдай чокунуп,
 Кубанычтын⁴ туун⁵ аштады,
 Чулунун⁶ колун баштады,
 Кара-Талдын оюна,
 Кашка-Суунун боюна
 Колду алып барып таштады.
 Қакайдан*канча сойдурду⁷,
 7160 Үкүрдөн*⁸ алып келгин! — деп,
 Үч миң беш жүз сыйырды,
 Үч саатка койбой кырдырды
 Элүү жүз миң коюну,
 Орго кылды тоюну¹.
 Аскер түштү кумдан мол,
 Андан мурун Кара-Тал,
 Акыры кыргыз алган соң
 Акыр заман журтуна
 7170 Атагы калды Кара--Кол.
 Алиги көргөн Орго кан,
 Арбак урган кандай жан?!
 Сыйбады аскер бул жайга,
 Сыйынбады кудайга.
 «Сегиз жүз миң колум — деп, —
 Катырармын таң атса
 Мусулмандын² жолун — деп, —
 Мынча кошуун келген соң
 Эми алдырсам шорум³ — деп, —
 7180 Камбылсыган бурутка
 Кара жер болор орун!»⁴ — деп,
 Мурунтан⁵ күткөн⁶ бурканы,
 Бутуна⁷ кирип турганы,
 Мындан⁸ артык болобу⁹
 Қаапырды¹⁰ кудай урганы?!
 Сары алтындан иштеген,
 Инжи¹¹ менен тиштеген,
 Көөкар менен көздөгөн,
 Көкүрөгү челектей,
 7190 Шайтан кирип сөздөгөн¹,

- Эрини жубар, инжи² тиш,
 Не десе болор ушул иш?
 Кулактары зумурт³,
 Курсактары акактан⁴,
 Шайтан сүйлөп ичинен
 Оргонун боюн балкыткан,
 Орго чыгып элге айтып,
 Элинин көөнүн⁵ жаркыткан,
 «Кыргыздан кыргын көрдүм⁶ — деп, —
 7200 Кыйла адамым өлдү — деп, —
 Казактан кайгуул көрдүм — деп, —
 Канча адамым өлдү — деп, —
 Жалынарың мен элем,
 Жалгоочу⁷ кудай сен элен,
 Жакшылык менен жамандык,
 Жамандыкты кетирип,
 Жакшылыкты жеткирип,
 Жардам кылчу эр элен.
 Жалпы журтум кырылды,
 7210 Жалгабасаң⁸ эмиңе?!»
 Аны айтып Орго салганы,
 Азезилдин⁹ бирөөбү¹⁰
 Сөзгө¹¹ кирип калганы:
 «Мен колдобой¹² койгонум¹³
 Ыкыласың жалганы,
 Турпандыктын Култаны,
 Куп билемин мен аны,
 Өзүнө¹ качып келгенде,
 Алты-Шаар уйгурун²
 7220 Алып койду дегенде
 Кирсең менин өзүмө,
 Салсаң кулак сөзүмө,
 Табат элем акылың³,
 Мени эсиңен чыгарып,
 Өзүңдүн⁴ кылган капылың.
 Неме калбай кырдырдым
 Эки жүз миң кишинди,
 Бүгүн мынча келбесен
 Бүтүрөт⁵ элем ишиңди,
 7230 Койбойт элем бу жүргөн
 Колго*жыйган кишинди.
 Өзүң мынча келген соң
 Өттүм⁶ эми күнөйүң⁷.
 Мааракеге* бата бер,
 Барып үйүнө⁸ жата бер.
 Менин бары чагымда
 Не кыласың кейишти?
 Өлгөнүңдүн⁹ баарысы

- 7240 Нур улманга*¹⁰ кошулуп,
Аралады бейишти,
Аның үчүн кылба кейишти.
Қайраттуу¹¹ болор тиригин,
Кандар менен кошулуп
Ынтымагың биригин!»
Азезил антип кеп айтат,
Адам уулу түк калбай
Қырылса экен! — деп айтат.
Азыр ар бир сөздү айтып
- 7250 Акмак кылды каапырды,
Малгун* шайтан сөз айтып,
Маарупатка* батырды.
Дүнүйөгө мас болуп
Магурор*¹ болгон каапырды
Бири калбай өлсүн² — деп,
Минтип шорун³ катырды.
Азыр келген аскерди
«Бир күн тынчтык алсын — деп, —
Арадан өтүп бир күнү,
Аркы күн уруш салсын — деп, —
- 7260 Жардамды көрөр — деп, —
Жайнап келген мусулман
Жалгызы калбай өлөр!» — деп,
Жайын айтып азезил
Буйрук⁵ кылып салганы,
«Кетиниз!» — деп калганы,
Кетенчиктеп Орго кан
Кере бута барганы,
Азыр чыгып аскерге
Айтып кабар салганы:
- 7270 «Кудайымдан уктум — деп, —
Куп сүйлөшүп⁶ чыктым — деп, —
Мен сурадым беттешип,
Көп олтурдум⁷ кептешип,
Алдырамбы, аламбы?
Албасам жок, аскерим,
Аман-эсен каламбы?
Көңүлүмү¹ тындырды,
Көп сөз айтып тундурду².
Бузуп³ сени албайт — деп, —
- 7280 Бу келген мусулмандардан⁴
Жалгыз неме калбайт! — деп, —
Токтолуп⁵ укту зарымды,
Мусулманды⁶ бу келген
Тозоку⁷ — деди — баарыны.
Калбагын — деди — кейишке,
Өлгөнүндүн⁸ баарысын

- Алдым — деди — бейишке!»
 Аны айтып Орго барганы,
 Адамынын баарысы
 7290 Кубанышып⁹ калганы.
 Конок кылып колуну¹⁰,
 Тазалатып жолуну¹¹,
 Жата турсун Орго кан,
 Кызматында канча жан.
 Эртеси жок кечинде,
 Дигер жакын кезинде
 Кол келгенде күнгүрөп,
 Добул согуп дүнгүрөп
 7300 Кыргыздардын Манасы,
 Кыпчактардын Үрбүсү¹²,
 Ногойлордон¹³ Жамгырчы,
 Нойгуттардан Акбалта,
 Казактардан эр Көкчө,
 Кара ногой¹ Бакай бар,
 Акылмандар отуруп²,
 Арстан Манас кеп айтат:
 «Айгай менен каапырлар
 Жер көчүрдү³ — деп айтат, —
 Чабуулдап каапыр бүлүштү⁴,
 7310 Ушунчалык кубанып
 Эминени⁵ билишти?
 Добул сокту⁶ кубанып,
 Тосоңу⁷ тоодой⁸ буралып⁹,
 Кол келдиби бир жактан?
 Койдой чуулап кубанды¹⁰,
 Бирин койбой аралап
 Билер жан барбы буларды?»
 Минтип Манас салганы,
 Агыдай аттуу¹¹ далычы
 7320 Далыны карап алганы,
 «Келген экен кол — деди, —
 Аскер арбын-мол — деди, —
 Амбал Чулу зор — деди, —
 Илебин, Чулу, Кашкели,
 Акунбешим жиберген
 Булагасын¹² көп эли,
 Сары кыяр калдайы,
 Аскерине келиптир
 Аярлардын далайы».
 7330 Агыдай турду аны айтып,
 Адамдын баарын далайтып.
 Төрө Бакай кеп айтат:
 «Төлгөчү¹, ботом, төлгөңдү²
 Тартып көрчү?!» — деп айтат.

- Төлгөчү төлгө³ алыптыр,
 Төрттөн⁴ бөлүп таш санап,
 Төлгө тартып калыптыр.
 Төлгөчүсү⁵ кеп айтат,
 «Агыдайдын айтканы
 7340 Анык экен! — деп айтат, —
 Аскер арбын мол экен,
 Атасынын көрү⁶ каапырдын,
 Алты жүз миң кол экен!»
 «Кечээ күнкү урушта⁷
 Мусулмандын аскери
 Каапырдын колун как бөлдү,
 Кыргыздан кийин санасак
 Алаш менен түрктөн⁸
 Эки миң төрт жүз киши өлдү.
 7350 Жеринен чыккан мол экен,
 Тейиштин эли кошулуп
 Жети жүз миң кол экен.
 Отуз миң эле артыгы,
 Эки миң төрт жүз өлүптүр,
 Эл дайындап көмүптүр⁹.
 Жыйырма алты миң алты жүз,
 Уруш кылдык коңур¹⁰ күз.
 Али да каапыр көп эмес,
 Дүкөнү¹¹ болор жерге түз!»
 7360 Муну айтып Манас салганы.
 Кош башына бир семиз,
 Колдун баары тептегиз,
 Коштоп¹ келип союшуп,
 Сары казы², кыйма жал
 Жай баракат тоюшуп³,
 Жаратканын эске алып
 Көңүлүнө токушуп⁴,
 Миң кишиге бир ыймам⁵
 Намаз* дигер, намаз шам,
 7370 Намаздарын окушуп⁶,
 Балдар атка карашып,
 Кош-кошуна⁷ тарашып,
 Чыңоолду*⁸ чыңдап коюшуп,
 Чыйрагы чыңоол*⁹ болушуп,
 Кароолду¹⁰ катуу коюшуп,
 Кайраты кароол болушуп,
 Арал, Тасма талаасы,
 Аягы Кулус калаасы,
 Аскер менен жык толуп
 7380 Түп, Жыргалаң арасы,
 Акка айтып теспесин,
 Дин мусулман баласы

- А күнү антип жатыптыр,
 Таң саргайып атыптыр.
 «Убадам¹¹ жети күн эле,
 Ушу¹² бүгүн толду¹³ — деп, —
 Урушаар¹⁴ күнүм¹⁵ болду!» — деп,
 Туу көтөрүп¹⁶, сап байлап,
 Мусулман колу курт кайнап,
 7390 Керней тартып бапылдап,
 Сурнайдын үнү такылдап,
 Майдан¹ жерге жакындап.
 Караанын көрдү каапырлар,
 Наамандан келген баатырлар,
 Кытай, маңгул, калмагы
 «Кыргыздын колу келет!» — деп,
 Кыжылдашып калганы.
 «Ушу бүгүн уруксат²
 Дагы сурап алсак — деп, —
 7400 Ат өргүтүп-тынчытып,
 Анан уруш салсак!» — деп,
 Орго канга барганы,
 «Ол сөзүңөр макул!» — деп,
 Орго³ кан⁴ кубанч алганы.
 Шөкөн⁵ менен Бодонду
 Катчыга катын⁶ жаздырып,
 Калдайлар мөөр бастырып,
 Бир күн сурап жиберди.
 «Мусулмандын аскери
 7410 Көрдүк, — деди — силерди».
 Кан жарлыгын укканы,
 Кагаз алып колуна,
 Шөкөн, Бодоң чыкканы.
 Аскерге каршы барыптыр,
 Алтын туунун түбүндө⁷
 Арстан Манас баатырга
 Алар көзүн салыптыр.
 Аттан түшүп, бүгүлүп¹,
 Наама кармап², жүгүнүп³,
 7420 Келип сунду баатырга,
 Аягында ушулар
 Калар заман акырга.
 Ошпур⁴ катын окуду:
 Айткан экен: «Салам! — деп, —
 Арстан Манас бала, — деп, —
 Бүгүнкү⁵ күндү, бир түндү⁶,
 Биздин эл жарым күтүндү⁷,
 Сөздү кабыл көрүңүз,
 Жаңылбаса⁸ көөнүңүз
 7430 Сураганым али түн,

- Бир күнкү⁹ күндү бериңиз!»
 Айтканын макул алганы,
 «Азыгыбыз азайды,
 Атышаар болсо келсин — деп, —
 Эгер¹⁰ атыша албаса¹¹
 Бир күндүк союш¹² берсин!» — деп,
 Элчисин кайра жиберди.
 Урушар¹³ жоосун¹⁴ кубантып¹⁵
 Не дейсиңер бул эрди!
- 7440 Шөкөн, Бодоң барганы,
 Наамандыктын кандары
 Ал түндөгү¹⁶ азыгын
 Алты миң жылкы камдады,
 Алты жүз киши айдады,
 Эртеси жок кечинде,
 Дигер жакын кезинде
 Алып жетип барганы,
 Ата уулулар¹ ат коюп,
 Аламандап кармады.
- 7450 Кош башына бир семиз,
 Колдун баары² тептегиз,
 Алып келип союшуп,
 Ак майына тоюшуп,
 Кароолду катуу коюшуп.
 Каапыр жактан кабардар
 Калктын баары болушуп,
 Таң ата добул согушуп⁴,
 Дүркүн-дүркүн дүңгүрөп,
 Жер көчкөндөй⁵ күңгүрөп⁶.
- 7460 Каапыр⁷ жактан жети туу,
 Каңгайлаган ызы-чуу⁸,
 Мусулмандан⁹ жети туу,
 Жаа Алдалап ызы-чуу.
 Туу көтөрүп, сап тартып,
 Маңдайлаша калганы.
 Маңгүлүк¹⁰ деген бир калмак
 Алабайрак аты бар,
 Арстандай заты бар,
 Коргошундан¹¹ куту бар,
 Мойнуна аскан буту бар,
- 7470 Кырк кез* найза кармаган,
 Қыйырына бенде барбаган,
 Бетгешкендин баарысы
 Қыйылбай жаны калбаган,
 «Мөңдүлөп!»¹ ураан салганы,
 Бөлүнүп колдон² бер жакка
 «Лаайламалуу!»³ — деп,
 Алабайрак тулпарды

- 7480 Аргытып чыгып калганы.
Аны көрө салганы,
Кыргыздардын кыйыны
Қарабек уулу Қалдарбек
«Қадыр Алдам колдо!» — деп,
Қачырып чыга калганы.
Мангүлүк калмак бакырып,
Байрақты желге жапырып,
Қаапырындын найзасы⁴
Қалдарбекке⁵ жеткени,
Жетип⁶ найза саларда
7490 Астындагы тору аттын⁷
Қапталына кеткени⁸,
Ээрге тийип найзасы
Тайгылган бойдон өткөнү⁹.
Айласы анык кеткени,
Кетпегенде¹⁰ неткени,
Атынын оозун¹¹ тарта албай
Аркасына¹² өткөнү.
Октой болгон тору атка¹³
7500 Оңолуп¹⁴ кайра¹⁵ миниптир,
Ошо кеткен Мангүлдүн¹⁶
Аркасынан кириптир.
Ай далыга келтирип
Найза менен илиптир,
Көтөрөмүн¹ дегенде
Нак жонунан найзасы
Кере карыш тилиптир.
Алабайрак тулпардын
Күлүктүгүн² салыптыр,
Өпкөгө³ коюп алганча
7510 Өз элинин ичине
Кире качып калыптыр.
Қараган калмак таң болуп,
Далыдан ылдый карата
Қызыл ала кан болуп.
Жону⁴ жаман алжайып,
Соорусуна кан жайып,
Қызыл ала кан болуп,
Тобуна барды балжайып.
«Адам болбой калгын — деп, —
7520 Же өлтүрүп, же өлбөй,
Аялуу экен жаның!» — деп,
Салагал аттуу калмагы,
Атар жаа-саадагы
Жаш баланын белиндей,
Астындагы сары аттын⁵
Басканы сырттын желиндей,

- 7530 Сары кыйгак найза алган,
Майдандагы⁶ Калдарды
Качырып каапыр калганы,
Каарданып Калдарбек,
«Каның тарткан каапыр — деп, —
Казармын түбүң¹ акыр!» — деп,
Сундуруп найза салганы.
Найза төшкө такалды,
Айтса сөзүм макалы,
Дүмпүр² кара сакалы,
Найза тийип төшүнө,
От чагылып көзүнө
- 7540 Аленгир жаа*, сыр жебе
Оройпо*³ окту чалганы,
Жааны тартып иерде
Тартып алып найзасын
Саадагын кагып калганы.
Калдарбек шондой⁴ күчтүү эле⁵,
Жаа колунан түштү⁶ эми⁷,
Октой⁸ болгон тору атка⁹
Ондоп камчы салганы,
Жаа колунан түшкөн¹⁰ соң
- 7550 Жаалына тура албай
Кайра качып калганы.
Куткарбады¹¹ каапырды
Тору ат¹² чуркап жеткени,
Бото курдун¹³ чети — деп,
Кыр арканын бети — деп,
Кыйкырып найза салганы.
Ээрден көтү кылтайып,
Үзөңгүдөн¹⁴ бут тайып,
Карай албай кылчайып,
Соот сөгүлүп быркырап,
- 7560 Жондон чыккан кара кан
Чачылуу кара түпөккө¹
Жаба коюп шыркырап,
Аттын кетти мойнуна,
Карап тургун калайык
Калдарбектин ойнуна.
Элге кирип элдиреп,
«Эсен-аман келдим!» — деп,
Алдырап коркуп алыптыр,
Акылынан таныптыр.
- 7570 Аны көрүп айкырып
Мангүлүк жетип барганы:
«Баатырсындың, Салагал,
Өлбөй тирүү келгенче
Адам болбой калагал!»

- Акылы кетип айланып,
 Айтар тили байланып
 Салагал токтоп калыптыр.
 Салагалдын жакыны,
 Сандан чыккан баатыры,
 7580 Жаман өзү бутпарас*,
 Кашкел деген каапыры²
 Мылтык, саадак, бар жарак
 Асып алып мойнуна,
 Алтындан куйган буту бар,
 Салып алып койнуна,
 Карап тургун Кашкелдин
 Кыла турган ойнуна.
 «Атым Кашкел эрдирмин,
 7590 Адам уулу беттешсе
 Тири койбос мендирмин!
 Улугум¹ аты Илебин,
 Угузайын өзүнө²,
 Жалган дүйнө жарыгын
 Зар кылайын көзүнө³.
 Кыргыздардын Калдарбек
 Кыямат тилеп келдиң — деп, —
 Бир башыңда миң жаның
 Болсо дагы бадирек
 Мен барган соң өлдүң!»⁴ — деп.
 7600 Ал⁵ сөздү айтып Кашкели,
 Кашкел барса койбойт — деп,
 Андап турду өзгө эли.
 Кайраттанып Калдарбек,
 «Таш оозуңа⁶, каапыр! — деп, —
 Таш да болсоң талкалап
 Кыйратармын акыр!» — деп,
 Качырып Калдар жеткени,
 Найза менен бир-бирин
 Койгулашып кеткени.
 7610 Найзаны колго алышып,
 Алты-жети качырып,
 Бирин бири жыга албай,
 Аман-эсен калышып,
 «Эми экөөң⁷ койгун!» — деп,
 Аскерден адам барышты,
 Эки бөлүп алышты,
 Аз болгондо ал экөө
 Жарым күнгө¹ салышты.
 7620 Кашкел кайтып барыптыр,
 «Кара ташка окшойт!» — деп,
 Калкына барып Кашкел дөө
 Кабарын айтып салыптыр,

- Камайык айран калыптыр.
 Мусулмандын элине,
 Кулак салсаң кебине,
 Калдарбек айтып барыптыр,
 «Кыйын баатыр окшойт!» — деп,
 Қылганын айтып салыптыр.
 «Кыйын болсо көрөйүн²,
 Кысталакка жөнөйүн!»³
 Аны айтып Айнагул⁴,
 Атагын кийин билерсиз
 Айтылуу⁵ Кыргыз мына бул,
 Майданга⁶ Кыргыз туруптур,
 Жөнгөр⁷ аттуу бир калмак
 Майданда турган Кыргызга
 Качырып найза уруптур.
 Урганына жыгылбай,
 Ушу келген Кыргыздын
 Өнөрү бар бир далай.
 Жөнгөр найза салганы,
 Кагып ийип Кыргылын,
 Қылычты колго алганы.
 Ачууланып сүйлөнүп¹,
 Найза сайып күүлөнүп²,
 Жөнгөр жакын барыптыр,
 Найза сайбай, ок атпай,
 Қылычын шилтеп калыптыр.
 Кыргыздын кылган ойнуна,
 Кызыталак Жөнгөрдүн³
 Кылыч тийип мойнуна,
 Чапкан Кыргыз күчтүү эди⁴,
 Шалак⁵ этип Жөнгөрдүн
 Башы жерге түштү эми⁶.
 Денеси атта, башы жок,
 Атын алып, Кыргыз чал
 Колду көздөй салыптыр,
 Элге жакын келгенде
 Тоо кулаган⁷ немедей⁸
 7660 Зоңкоюп келип Жөнгөрдүн
 Өлүгү⁹ түшүп калыптыр¹⁰.
 Майданга¹¹ барды бакырып,
 Айбаттанып акырып,
 «Атамдын аты Саламат,
 Атандын көрү каапырлар
 Саа салайын алаамат!
 Өзүмдүн¹² атым Айнагул¹³,
 Өнөрүм¹⁴ көрсүн¹⁵ мына бул.
 Өлөмүн¹⁶ — деген келгин — деп, —
 7670 Өңкөй¹⁷ калмак элин — деп, —

- Жакының алаш, түрктүр,
 Жакыныңды жат көрсөн
 Сага түшкөн¹ мүлүктүр².
 Жалпы мангул, калмагын
 Жакыш³ болгон кытайга
 Жардам берип жүрүштүр⁴.
 Келип көргүн эриң — деп, —
 Кан куюлар⁵ жериң — деп, —
 Баатырың менен балбаның,
 Мага келсең өлөрсүн⁶,
 Баарыңдын чыгар далдалың!»
 Майданда⁷ турду Айнагул⁸,
 Каарданып каапырга
 Айткан сөзү мына бул.
 Аны уккан соң чыдабай,
 Айбаты бар бир далай,
 Сары кыяр калдайы
 Салып келип калганы.
 Аны көрүп Айнагул⁹
 Астын тосо¹⁰ барганы.
 Бери жактагы Бөгүшү¹¹
 Аяр экен, барба!» — деп,
 Айнагулга¹² айгай салганы.
 «Аяр — деп коркуп турарбы,
 Азамат уул болгон соң
 Бетин жоодон бурарбы.
 Мерт таптырбай, мерт кылбай,
 «Бери качкын» — дегениң,
 Беш жашар бала болсом да
 Мындай кудай урарбы!»
 Аны айтып алып Айнагул
 Калдайды көздөй бет алып
 Качырып калган жери бул.
 Кыргыздан¹ найза жеткени,
 Эми Айнагул саярда
 Үшкүрдү эле калдайы
 Айнагул баатыр далдайды.
 Карап турган мусулман,
 Айран болду канча жан.
 Акборчук² аттан бөлүнбөйт³,
 Атпай алаш журтуна⁴
 Алиги Кыргыз көрүнбөйт.
 Караса көзгө илинбөйт,
 Кай кеткени билинбөйт.
 «Кыйла баатыр эр эле,
 Кыргыз⁵ чал койгон неме эле.
 Жашы жыйырма тогуз — деп, —
 Эмине кылып жоготту⁶

- 7720 Сары кыяр доңуз!»⁷ — деп,
Эр Манас муну сүйлөдү⁸.
«Азыр Кыргыз аман!» — деп,
Бөгүш⁹ аяр шо жерден
Узундугу¹⁰ беш карыш
Бир түтүктү¹¹ үйлөдү¹².
Түтүктөн¹³ түтүн чыгыптыр,
Түрмөгү¹⁴ менен бир тийип
Сары кыяр калдайды
Далдайтып аттан жыгыптыр.
- 7730 Алеңгир жаа, сыр жебе
Кармап калдай алыптыр,
Киричтен¹ огун² чыгарбай³
Бөгүш⁴ кармап калыптыр.
Апсун⁵ окуп эр Бөгүш⁶
Бир үшкүрүп⁷ салыптыр.
Жоголуп кеткен Кыргызлы,
Найзасы бар колунда,
Азыр болуп калыптыр.
Айрып калып Кыргызды
Азыр Бөгүш туруптур,
Жыгылып, башын көтөрүп
- 7740 Сары кыяр⁸ калдайды
Аны кудай⁹ уруптур.
«Лайламүлүк неттиң? — деп, —
Кайсы жакка кеттиң? — деп, —
Азыр¹⁰ мында¹¹ келбесең¹²
Эми түпкө жеттиң!»¹³ — деп,
Калдай айгай салыптыр.
Айтып оозун¹⁴ жыйганча¹⁵
Жоондугу¹⁶ жүз кулач
- 7750 От күйүп¹⁷ келип калыптыр.
Өкүмөтү¹⁸ кудайдын¹⁹,
Ойлоп көрсөң иш кызык,
Бу жаккан оттон²⁰ он эсе
Анын оту дагы ысык.
Анча-мынча²¹ мусулман,
Аламан койгон канча²² жан
Набыт²³ болуп калыптыр,
Артындагы баргандар
Кайра качып алыптыр.
- 7760 Он беши отко жетиптир,
Ат-тону¹ менен неме жок
Баары күйүп² кетиптир.
Дагалактын Көйүшү³
Апсун окуп⁴ калганы,
Жоондугу миң кулач
Асмандан дайра төгүлдү,

- Өкүмөтү Алданын⁵
 Кайнап турган каапырдын⁶
 7770 Аскери жик-жик бөлүндү,
 Аламан койгон⁷ каапырдын⁸
 Далайы сууга чөмүлдү⁹.
 Дарияга карк болуп
 Аскеринен бөлүндү,
 Аз¹⁰ болгондо алты жүз
 Агып өлгөн көрүндү.
 Суудан оттун¹¹ өчкөнү¹²,
 Акыретке¹³ бет алып
 Алты жүз каапыр¹⁴ көчкөнү¹⁵.
 7780 Отун¹⁶ суу каптады,
 Сары кыяр лайламүлүк¹⁷
 Эч амандык таппады¹⁸.
 Көйүш аяр, эр Бакай
 Азыр жетип барганы,
 Бир сүйлөм¹⁹ тилге келтирбей²⁰
 Эки аярды кармады,
 Тилдерин бекем байлады.
 Аярсынган ал экөө
 Телмирип көзү жайнады.
 Лайламүлүк¹ аяры
 7790 Али дагы тим жатпай
 Алты бөлөк башы бар
 Ажыдаар болуптур:
 Бир башы бар адамдай,
 Бир башы бар жыландай,
 Көргөн² жан кооп³ кылгандай.
 Бир башы бар жолборстой⁴,
 Дүйнөгө⁵ тарып⁶ болбостой⁷.
 Бир башы бар камандай,
 7800 Жакын барса чалгандай,
 Ар кандай⁸ жандар барса да
 Жара тартып салгандай.
 Бир башы бар куш⁹ өңдүү¹⁰,
 Дүнүйөнүн¹¹ аярын
 Тамам¹² жыйып келсе¹³ да,
 Боло албастай¹⁴ ушу өңдүү.
 Бир башы бар бөрү¹⁵ өңдүү,
 Баарысы бир денедө
 Бир-биринен бөлүнбөй,
 Адам кармаар жери жок,
 7810 Тутар жери көрүнбөй¹⁶.
 Көпчүлүк¹⁷ айран калганы,
 Көйүш аяр барганы,
 Сегиз¹⁸ кулач сабы бар
 Темирден амбар* алганы,

- Арстан болгон башынан
 Аяр Көйүш¹⁹ кармады.
 Жанындагы жанагы
 Сары кыяр калдайы
 Даакы жүнү¹ түшпөгөн²
 7820 Сары ит болуп калганы.
 Сүйрөп³ барып ал экөөн⁴
 Бир чуңкурга⁵ камады⁶.
 Эр Көкчөнүн⁷ тобунда⁸
 Бар экен⁹ Калдан аяры.
 Бир чуңкурга¹⁰ таштады,
 Астын-үстүн¹¹ туюктап¹²,
 Азап кыла баштады.
 Ак тикенди жактырып,
 Түтүн¹³ менен ыштады,
 7830 Кыйналган соң бадирек
 Сырын айта баштады:
 «Айтканымды ук¹⁴ — деди, —
 Азыр тышка чык — деди, —
 Абада¹⁵ учуп¹⁶ айланган
 Ала канат¹⁷ бир куш¹⁸ бар,
 Аны атып жык — деди, —
 Так ошонун ичинде
 Санаты сайгак кырк — деди. —
 Жалгзын да куткарбай¹⁹,
 7840 Баарын анын кырганың
 Маа жакшылык кылганың,
 Баарысы өлүп болгон соң
 Менин өлүп тынганым!»
 Лайламүлүк аяры
 Ырасын айтып салганы.
 Айтканын угуп²⁰ эр Калдан
 Абунасыр азиздин
 Кусуруна¹ барганы,
 7850 Каапыр мындай деди — деп,
 Кабарын айтып салганы².
 Муну уккан³ соң ал азиз
 Айран азыр калганы,
 Башын ылдый салганы.
 Баш көтөрүп кеп айтат,
 «Балдарым ойло!⁴ — деп айтат. —
 Карпайып⁵ конгон⁶ кажыр бар,
 Жорпоюп⁷ конгон жору⁸ бар.
 Канаттуу куштун зору⁹ бар,
 7860 Куркулдап¹⁰ жүргөн кузгун¹¹ бар,
 Айланып көктө учкан бар.
 Макулугу¹² кудаанын¹³,
 Байкабасаң булардын

- Нечөөн¹⁴ атып кырасың?!
 Жанын сактап жүргөнү
 Ала канат куш болсо,
 Адам билбес бир жумуш¹⁵
 Андай сонун иш болсо
 Бир жүз мылтык алыңар,
 Баарын бирдей чогултуп¹⁶,
 Бир жолу атып салыңар.
 Куштун бары дүркүрөп¹⁷,
 Атканда мылтык күркүрөп¹⁸,
 Көт жагында калдактап,
 Көтөрүлбөй¹⁹ далдактап
 Қала берген куш болсо,
 Как ошону атыңар.
 Қардын жарбай апкелип²⁰,
 Өзү жаткан үңкүрдүн¹
 Түтүн чыгар жерине
 Морго² жакын катыңар.
 Куштун башын алыңар,
 Денесин отко³ салыңар.
 Чымын чыгар жери жок
 Чылк бүтүрүп⁴ алыңар.
 Чың ошентсең бир жумуш
 Көрөрсүңөр⁵ баарыңар.
 Айткан кебин угушту⁶,
 Арбып-дарбып чыгышты.
 Мылтыктан жүзүн⁷ бир атты⁸,
 Кушту⁹ учуруп¹⁰ таратты.
 Чондугу¹¹ бар жорудай¹²,
 Ала канат бир кушу
 Уча¹³ албады¹⁴ калдактап,
 Узай¹⁵ албай далдактап
 Арт жагында калганы,
 Аднис мерген Табагыр
 Аны атып салганы.
 Канаты¹⁶ сынган ал¹⁷ кушту¹⁸,
 Башын кесип¹⁹ ушуну²⁰,
 От үстүнө²¹ бекитти,
 Чымын чыгар жери жок
 Бүтүрдү²² шыбап тешигин,
 Ак тикенди²³ түтөтүп²⁴
 Куп жедирди кешигин²⁵.
 Чокко түшүп жаны²⁶ өлдү,
 Чогулган аскер куп көрдү.
 Күн карарып күңгүрөп²⁷,
 Жер чайпалып дүңгүрөп¹,
 Чакыр-чукур² чаң болду,
 Анык аяр өлдү! — деп,

- Аскердин³ баары таң болду.
 Аны таштап салыңар,
 Сары кыяр дагы бар,
 Кабарын угуп алыңар.
 Сары ит⁴ болуп алыптыр,
 Жаны чымчык куш экен,
 Жаман аяр ушу экен.
 Түтүндүн⁵ заары жетиптир,
 Сымап болуп сызылып,
 7920 Жерге кирип⁶ кетиптир⁷,
 Сары ит болгон сүрөтү
 Сабсем⁸ күйүп калыптыр.
 Немеси калбай күйүптүр⁹,
 Күйүп өлгөн экен — деп,
 Кашында калды аяры.
 Чок менен¹⁰ кошо үйүптүр¹¹,
 Эки аярды сойдук¹² — деп,
 Элдиретип койдук — деп,
 Оюна шону¹³ алыптыр.
- 7930 Баягы келген көп аскер¹⁴
 Маңдайлашып калыптыр.
 Каапырлардын жагынан
 Каткал аттуу¹⁵ калдайы,
 Эрдиги¹⁶ эмей кандайы,
 Кара коңур аты бар,
 Карап турсаң каапырдын
 Каармандай¹ заты бар,
 Дин мусулман² уулунан³
 Ала турган даты бар.
- 7940 Очогор* кара мылтыгы
 Оң ийинде шаркылдап,
 Кийген тону⁴ көк темир⁵
 Ай тийген муздай⁶ жаркылдап,
 Астындагы Коңур ат
 Даңканы ташты омурат⁷,
 Бет алышкан бендесин
 Ал⁸ каапыр кайдан оңдурат⁹
 Ата турган жаасы бар
 Асый өгүз¹⁰ белиндей,
- 7950 Астындагы Коңур ат
 Басканы сырттын желиндей!
 Саадагынын огу бар
 Он канат үйдүн¹¹ уугундай,
 Айбаты катуу, заары күч¹²
 Қыш чилденин суугундай¹³,
 Чарайна болот куру¹⁴ бар,
 Чагарагы билектей,
 Чаптап белин буугандай¹⁵,

- 7960 Чымырканып келатат¹⁶
 Чын тажаалдан¹⁷ туугандай¹⁸.
 «Короготу¹⁹ жерим — деп, —
 Суң²⁰ кытайдан элим — деп, —
 Канын тарткан ким болсоң
 Как ушу жерге келгин!»²¹ — деп,
 Каарданып акырды,
 «Өлүүчүң²² өзүң²³ келгин!» — деп,
 Өчөшкөндөй¹ чакырды.
 Чакырыгын угуптур²,
 «Чак келбес³ өңгө⁴ адам!» — деп,
- 7970 Чаап⁵ Манас чыгыптыр.
 Жарагын белге чалынып,
 Жаратканга жалынып,
 Азирет Аалы шерлердин,
 Шейит кечкен эрлердин
 Арбагына жалынып,
 Адеңгир жаа, сыр жебе,
 Жаа моюнга⁶ салынып,
 Аккелте мылтык асынып,
 Астындагы Аккула ат⁷
- 7980 Атырылтып⁸ бастырып,
 Арстан эр жөнөп калыптыр.
 Ачууланып ит Каткал
 Келе жаткан Манаска⁹
 Керилип¹⁰ туруп¹¹ жаа тартты.
 Жаа тартканын билиптир,
 Жаап калкан ийиптир¹²,
 Жапкан калкан сыртынан
 Жаанын огу кириптир.
 Он эки кабат калканы,
- 7990 Ок теше албай¹³ калганы.
 Чарайнага чагылды,
 Болотко¹⁴ болот тийген соң
 Кыраан эрдин төшүнөн¹⁵
 Кыпкызыл жалын жагылды.
 Ак күбө*¹⁶ тонго¹⁷ токтолду,
 Ачуусу¹⁸ келип эр Манас
 Өзүн¹ аткан окту алып²,
 Кайтып атты өзүнө,
 Каткал сындуу³ баатырдын
- 8000 От чагылды көзүнө.
 Соот менен кыягын,
 Кабат жарып калканын,
 Куп кетирип сыягын,
 Чопкутка⁴ огу токтолду⁵,
 Октуң⁶ тийген дүмүнөн⁷.
 Каарданган⁸ Каткалдын

- 8010 Акылы башта жок болду,
Эр Каткал эми далдайып,
Мууну⁹ бошоп¹⁰ шалдайып,
Жүрө албай¹¹ токтоп калыптыр,
«Жүрбөйсүңбү¹², каапыр?!» — деп,
Манас айгай салыптыр.
Айгайын Каткал угуптур¹³,
Уккан менен шайы жок
Алдырап токтоп туруптур¹⁴.
«Алың ушу¹⁵ болгон соң
Артык сөз айттың каапыр!» — деп,
Аккулага¹⁶ камчы уруп
Аткан октой жеткени¹⁷,
- 8020 Алдырап турган Каткалга
Арстан эр найза неткени¹⁸,
Боордон¹⁹ сайган найзасы
Сыртынан чыгып кеткени²⁰.
Чын ажалы жеткени,
«Лаайлама жагы!»* — деп,
Чыгып жаны кеткени.
Аны көрүп акырып,
Айбаттанып бакырып,
Желегин желге жапырып,
- 8030 Алтын деген бир сундуң¹
Азыр жетти качырып.
Айкырып найза салганы,
Кагып ийип найзасын,
Канкор кылыч алганы,
Өтө берген жеринде
Өткүр болот — курч кылыч
Как шилиге салганы!
Тамдан түшкөн² коондой³
Шалак этип каапырдын
- 8040 Башы түшүп⁴ калганы,
Аты-тонун⁵ кыйкырып⁶
Кыргыз барып алганы,
Кыпым неме таштабай
Алып кетип калганы.
Аркасынан токтолбой⁷
Кубаң аттуу баатыры,
Кужурланып⁸ акыры,
Койбой турган кишидей
Кабылан Манас баатырды
- 8050 Кайраттанып качырды.
Күрсүсүн⁹ күүлөп¹⁰ алганы,
Күп¹¹ дедире Манасты
Баштан ары салганы.
Башына калкан жапканы,

- Шилтегенин тарта албай¹
 Қалканды катуу чапканы.
 Қалканга катуу чабылды,
 Шыркыраган ширенди
 Туш-тушуна² жабылды,
 8060 Көргөндөр³ эстен жаңылды,
 Ачуусу келип⁴ эр Манас
 Арстандай⁵ чамынды.
 Қутургандай⁶ кууганды⁷,
 Күч менен күрсү⁸ урганды⁹,
 Күркүрөп келип турганды¹⁰
 Жаалданып¹¹ эр Манас
 Жакасынан кармады,
 Күрсүсүн¹² жулуп¹³ алганы,
 «Чабыш андай эмес, мындай!» — деп,
 8070 Өзүнө күрсү¹⁴ салганы,
 Күч менен баатыр чапкан соң
 Күл-күл¹⁵ болуп калганы.
 Кубан¹⁶ өлдү, көрүштү¹⁷,
 Куп мазакка көнүштү¹⁸,
 Бара албады¹⁹ жекеге,
 Чыга албады²⁰ чекеге²¹.
 Орго кан, Чулу улугу²²,
 Олорго²³ кыйын турубу²⁴,
 Култка²⁵, Бурткан²⁶ калдайы,
 8080 Бу турган жандын далайы,
 Қалбан, Шибен, Арсысы,
 Қултан²⁷ баштап баарысы
 Үч жүз миң аскер ат койду,
 Ат койсо да бат койду.
 Манаска баары бет алды,
 Айгайлашып ат салды.
 Қаапыр койду чабуулду¹,
 Муну көрүп мусулман
 Жаа Алдалап жабылды.
 8090 Мылтыктын огу чагылды,
 Добулдун² баары кагылды,
 Қужурланган³ эрлердин
 Издегени⁴ табылды,
 Көргөндөр эстен жаңылды.
 Көктүн,⁵ жердин арасын
 Көз айныган чаң кылды⁶.
 Жебенин⁷ огу кыркырап,
 Тийген жери быркырап,
 Қан төгүлдү⁸ шыркырап.
 8100 Чаң обого буркурап⁹,
 Эки колдун айгайы
 Асманга жетти чуркурап.

- Коркоктордун¹⁰ жүрөгү
 Айрылып кетти¹¹ болкулдап¹²,
 Дүбүртү¹³ менен аскердин
 Дүйнө жүзү солкулдап.
 Замбирек үнү күркүрөп¹⁴,
 Уккандын¹⁵ бою дүркүрөп.
 Жаанын огу учушуп¹⁶,
 8110 Тамагы жаман соргоктор
 Түшүп чычаар жайы жок
 Ыштанына чычышып.
 Барандын огу кыркырап*,
 Ок тийгендин баарысы
 Оонап жатат¹ тырпырап,
 Өлүүчүнүн баарысы
 Өнгөчүн² тартып кыркырап.
 Туу түбүнө³ турушуп⁴,
 8120 Туусун⁵ таанып урушуп⁶,
 Арстан эрдин баарысы
 Ач бөрүдөй⁷ жулушуп⁸.
 Аркы-терки⁹ турушуп¹⁰,
 Арманы жок урушуп.
 Колу сынып, жыя албай¹¹
 Салаңдаган андан көп¹²,
 Коркуп, жаны чыга албай¹³
 Алаңдаган андан көп¹⁴.
 Буту¹⁵ сынып, сүйрөлүп¹⁶
 8130 Чолондогон андан көп,
 Көзү чыгып, көрө албай¹⁷
 Олондогон¹⁸ сандан көп,
 Шыпыра чаап кулагын¹⁹
 Молондогон андан көп.
 Ичегиси чубалып
 Сүйрөлгөнү²⁰ сандан көп,
 «Ит чиркин²¹, бура тартпа!»²²—деп,
 Сүйлөнгөнү²³ андан көп.
 Айбалта тийип башына
 8140 Алжайганы сандан көп,
 Кара бойдо чолоо жок,
 Кан жайганы андан көп.
 Жал-куйругу¹ жайылып
 Ат өлүгү² булайып,
 Сакалдары жайылып
 Эр өлүптүрү³ сулайып.
 Ат соорусу⁴ даңкайып⁵,
 Адам өлүп чалкайып⁶,
 Көт⁷ жайылып далпайып,
 8150 Кутуларга⁸ жери жок
 Жамандар жүрөт⁹ салпайып,

- Мылтык жатыр огу жок,
 Милтеси жатыр чогу¹⁰ жок,
 Бузулбаган¹¹ тобу¹² жок.
 Жарасы жок киши¹³ жок,
 Жабдыктын баары мизи жок,
 Ооздо бүтүн¹⁴ тиши жок,
 Ошол уруш күнүндө¹⁵
 Оңуп¹⁶ калган киши жок.
- 8160 Мусулман, каапыр — эки журт,
 Көптүгүн¹⁷ көрсөн¹⁸ кара курт¹⁹.
 Жоо бөрүсү²⁰ эрендер,
 Тобокел²¹ акка дегендер
 Жолборстоюн²² алышып,
 Камбылдарды карасаң
 Карагай найза салышып,
 Каршы-терши чабышып,
 Камандайын чалышып,
 Кытай, кыргыз — эки журт
 Кырылышкан эл болду,
- 8170 Кызыл кан агып сел болду.
 Суу кошулуп суюлду¹,
 Агып келип аягы
 Кең² дарыя Кер-Көлгө³
 Аскердин каны куюлду⁴.
 Ала албады⁵ адамдар
 Асыл сонун⁶ буюмду⁷:
 Найза жатыр бөлүнүп,
 Аркы-терки⁸ көрүнүп⁹.
 Ай балта жатыр сабы жок,
- 8180 Аны алууга олжо — деп,
 Азаматтын табы жок.
 Кылыч жатыр кыны жок,
 Кыйынсынган кытайдын
 Кыргынынын саны¹⁰ жок.
 Коштун¹¹ баарын талкалап,
 Кыйрабаган чыны жок,
 Шыйрак жатыр, шымы жок,
 Ат бош жүрөт, ээси жок,
 Топчудай¹² болгон куу баштын
- 8190 Чачылбаган мээси жок.
 Маңгул, кытай, калмагы
 Баштатан орун¹³ алганы,
 «Бабамдан калган жерим!» — деп,
 Манас уруш салганы.
 Майдан курган жер экен
 Тасма жон сары талаасы,
 Аяк жагы Аралда
 Жаң-жуң Кулус калаасы.

- 8200 Атышкан жери жапжакын
 Ат чабымдай арасы.
 Талкаланды калаасы,
 Кыргыз салып кыйраткан
 Кыргыздын¹ баатыр Манасы.
 Казак Көкчө², Жамгырчы
 Калбаны катуу салганы.
 Көчөсүнөн³ кан агып,
 Көргөндөрү танданып,
 Жашы менен карысы,
 Маңгул, кытай — баарысы
- 8210 Чагалалап буркурап,
 Чалпылдатып кан кечип,
 Тескей⁴ тоо жакка чуркурап.
 Жыйылган бойдон жүк⁵ калды,
 Мал талаада шүк⁶ калды.
 Чачылган бойдон дан калды,
 Чала жан кыйла жан калды.
 Салынган бойдон там калды,
 Кылынган бойдон кам калды,
 Жагылган⁷ бойдон шам калды.
- 8220 Алып качып жаныны,
 Аралдагы көп маңгул
 Аркы өйүзгө⁸ жабылды.
 Орго кандын калаасы,
 Кан ыйлап канча баласы,
 Мурунку¹ аты Кашка-Суу,
 Мындагы² аты Кара-Кол,
 Качкын болуп камалып
 Үркүн³ барды кумдан⁴ мол.
 Шашкеде⁵ уруш салыптыр,
- 8230 Аламан катуу⁶ урушта⁷
 Оён⁸ Манас кезигип⁹
 Орго кан өлүп калыптыр.
 Майданда уруш салыптыр,
 Баш жагында кезигип
 Эштектин Жамгырчысынан
 Эр Кеймен өлүп калыптыр.
 Аламан уруш болгондо,
 Аккан кан суудай толгондо¹⁰,
 Эрегиш¹¹ уруш салыптыр,
- 8240 Эр Көкчөгө¹² кезигип,
 Мылтык атып, жаа тартып,
 Былчылдашып жатканда
 Алма-Коюр Илебин
 Айдаркан уулу Көкчөгө
 Алтымыш жара салыптыр.
 Үйшүндөрдүн¹³ Үмөтү¹⁴

- 8250 Үстүнөн¹⁵ чыгып калыптыр,
 Эки жүз миң кол экен,
 Үстүн¹⁶-астын салыптыр.
 Кырк миң аскер кол алып,
 Кыраан Бакай барыптыр,
 Кыйрашып жүргөн Илебин
 Кыябына келгенде¹⁷
 Кыйык атып салыптыр.
 Кыяматка бет алып
 Кан Илебин барыптыр.
 Илебин кандын өлгөнү¹,
 Өлгөнүн² көзү³ көргөнү⁴,
 8260 Кыргыз, казак кыйкырып⁵
 Илебин, Кашкел колуну,
 Тосуп алып жолуну,
 Бөлөк-бөлөк бөлгөнү⁶.
 Эртеси жок кечинде,
 Күн батаары кезинде⁷
 Ат соорусун⁸ салганы,
 Аралдагы көп аскер
 Каны⁹ өлүп, кайрат кыла албай¹⁰
 Калааны көздөй¹¹ бет алып,
 8270 Жапырылып калганы.
 Качып кирди калаага,
 Карабай катын-балага,
 Кара жанын калкалап
 Эркегинин¹² баарысы
 Качып чыкты талаага¹³.
 Ийри-буйру¹⁴ кара суу,
 Ичи толгон кырчындуу,
 Камышка жанын калкалап,
 Калкалабай канетсин,
 Кан жүргүзүп¹⁵ келиптир¹⁶
 8280 Казак, кыргыз талкалап.
 Кырчынга жанын калкалап,
 Калкалабай не кылсын
 Кызыл канын жүргүзүп,
 Кыргыз, казак талкалап.
 Туу жыгылды, кан өлдү,
 Тутушкандын¹ баарысы
 Туш-тушка² качып жөнөдү³.
 Жамандар жинди-нез болду,
 Урушканы⁴ басылбай
 8290 Көз байланды, кеч болду.
 Кайраттуунун баарысы
 Карысынча кан болуп,
 Карсылдашып жүргөндө⁵
 Кара бою нан болуп,

- Чамбыл ала чаң болуп,
 Эси бастын баарысы
 Эчтеке⁶ билбей⁷ маң болуп,
 Камбылдардын баарысы
 8300 Олжолоп атын коштошуп⁸,
 Бир тууганы⁹ өлгөндөр¹⁰
 Ойбой салып боздошуп¹¹.
 Көз байланган кечинде
 Отуздан¹², кырктан топтошуп¹³,
 Көрдүңбү?¹⁴ — деп бир-бирин
 Көзү жогун¹⁵ жоктошуп¹⁶.
 Жыбырап жылдыз толгондо,
 Эл жатар маал болгондо
 Жарадарлар сүйрөлүп,
 8310 «Өлгөнү¹⁷ жаткан жеримде
 Карабай кетип¹⁸ калдың!» — деп,
 Қапааттанып сүйлөнүп,
 Баланчага ок тийди,
 Тастанчага¹⁹ топ тийди,
 Аламан койгон аскердин
 Кыйласына карасаң
 Кызыл жалын чок тийди.
 Баланга найза тийиптир,
 Баданасын* кыйратып,
 Мына мынча кириптир.
 8320 Жонуна найза тийиптир,
 Соотун¹ кошо талкалап,
 Соорусуна кириптир².
 Кудай алсын аны — деп, —
 Аялуу³ экен жаны — деп,
 Аркасында жарасы,
 Ажырабайт катындан
 Андай эрдин арасы.
 Жоону⁴ көрүп алган — деп,
 Жонун⁵ жоого⁶ салган — деп,
 8330 Токтобой качып калган — деп,
 Кутулам деп, ойлонуп⁷
 Аны кудай⁸ уруп⁹ салган — деп,
 Баланчанын жанында
 Жарасы бар, жашырат,
 Жолдошу айтып шыбырлап.
 Сизде да эрлик бар экен,
 Жонуңузда¹⁰ жара экен,
 Бирөөлөрү¹¹ шылдыңдап.
 Кошко келип калышып,
 8340 Баландай киши жоголду,
 Бар бекен¹² — деп кошунда?¹³
 Бакырып айгай салышып,

- Барын таап алышып,
 Жогуна¹⁴ жооп¹⁵ кылышып¹⁶.
 «Өлүү-тирүү¹ болсо да
 Өзү билип жатар — деп, —
 Азганакай уктайлык²,
 Эми эле³ таң атар — деп, —
 Элге болгон бу да бир
 8350 Ажал, өлүм⁴ катар!» — деп,
 Жараттын оозун буушуп⁵,
 Урушка⁶ минген аттарын
 Таң ашырып суутуп⁷,
 Урушка кийген тондорун⁸
 Каткан канын жуушуп⁹,
 Алаштын колу бөлүндү,
 Казак, кыргыз мусулман
 Арасы ачык көрүндү¹⁰.
 8360 Соолору¹¹ тынчтык¹² алыптыр,
 Созулуп¹³ уктап¹⁴ калыптыр.
 Жаралуулар¹⁵ жата албай¹⁶,
 Тонкочуктап¹⁷ үшкүрүп,
 Төшөгүнө¹⁸ бата албай¹⁹,
 Аскер антип жатыптыр,
 Эртеси таң атыптыр.
 Коборунан²⁰ эринип,
 Козголо албай керилип,
 Турарынан²¹ эринип,
 8370 Туташып²² бою керилип
 Жөн²³ дегени дагы бар,
 Түгү²⁴ чыгып бетинен
 Жүдөгөнү²⁵ дагы бар.
 «Каапырда каруу калбады,
 Каруу-жарак алалы!
 Кантесиңер, майданга
 Жүр!» — дегени дагы бар,
 Үшү¹ кетип уруштан²
 Сүрдөгөнү³ дагы бар.
 8380 Колу сынып, таңдырып
 Байлап жүргөн дагы бар,
 Көркпөй уруш салгын! — деп,
 Койдой кылып дүрбөтүп⁴
 Айдап жүргөн дагы бар.
 Буту⁵ сынган мунун — деп,
 Теректерден табышып,
 Челек кылып чабышып,
 Оюп⁶ жүргөн⁷ андан көп,
 Колу чыккан экен деп,
 8390 Колтугунан⁸ көтөрүп
 Чоюп⁹ жүргөн сандап көп,

- Өлгөндөрдү¹⁰ суңкуйтуп¹¹
 Өзөн¹² бойлой¹³ жер казып
 Коюп жүргөн андан көп.
 Жер очоктой бир жерди
 Жемире чаап оюшуп¹⁴,
 Акыретте онду¹⁵ деп,
 Наала¹⁶ шейит¹⁷ болду деп,
 Кызыл-ала боюнча
 Кийими менен коюшуп,
 8400 Көөмп¹⁸ аткан андан көп,
 «Кут болсун, баатыр, жара!—деп,
 Кудайыңа¹⁹ кара!» — деп,
 Жаңы келип жарасын
 Көрүп аткан сандан көп.
 Сөм жеринде ок бар деп,
 Тинтүүрү¹ менен кошшутуп²,
 Ок жуткуруп^{*3}, окшутуп⁴,
 Кустурма⁵ берип кустуруп⁶,
 8410 Жүрөктөгү⁷ кара кан
 Оржемил^{*} берип буздуруп⁸.
 Буту-колу⁹ сынганга
 Момия^{*10} дары издешип,
 Баланчанын мылтыгы
 Атканын жазбайт, түз¹¹ дешип,
 Кыйрап калды мизи деп,
 Кыдычын кайрап миздешип,
 Кызыталак кытайга
 Кыңкайбайлык¹² биз! — дешип,
 8420 Айбалтасын сапташып,
 Найзанын баарын тапташып,
 Мылтыктын баарын майлашып,
 Мыктынын баарын урушка
 Бүгүнкү¹³ күнгө¹⁴ шайлашып,
 Эсебин элдин¹⁵ алыптыр,
 Ой-тоодогу¹⁶ өлүгү¹⁷
 Отуз миң болуп калыптыр.
 Токсон миңи жарадар
 Шондо дагы калганын
 Эсебин алып караңар.
 8430 Алты жүз мүн аمانы,
 Каапырларга¹⁸ түшүптүр¹⁹
 Дүйнөнүн¹ акыр заманы.
 Үч жүз² миңи өлүптүр³,
 Алты миң жети жүз кишини
 Бүтүргөн⁴ экен ишини.
 Эсебин алар көрүптүр⁵:
 Жүз отуз миң жарадар,
 Жети жүз миң кол эле,

- 8440 Эми мындан калганын
 Эсеп кылып караңар.
 Эсен калган аскери⁶,
 Кырылыптыр көп эри,
 Эки жүз миң калыптыр⁷,
 Эсепсиз арбын калыктыр,
 Алтымыш миң жана үч миң
 Үч жүз аскер калыптыр.
 Жүз миң аскер жарадар,
 Жүдөгөнүн⁸ караңар!
 Жана отуз миң аскерде⁹
- 8450 Жаманыраак жара бар.
 Кандар өлдү, кара бар,
 Кабылан Манас баатырдын
 Кайратына караңар!
 Токторго киши жок,
 Бирөөнө¹⁰ бирөө¹¹ иши жок,
 Түн боюнча¹² түмөн кол
 Тоону көздөй¹³ тарашып,
 Карагайга карашып,
 Кай кеткенин¹⁴ биле албай¹⁵,
- 8460 Кабардашып тил албай,
 Бир-биринен¹ адашып.
 Агасы өлгөн, ини бар,
 Акимдери өлгөн соң
 Акыл табар кими бар?
 Атасы өлгөн, бала бар,
 Аскер тос-тос болгон соң
 Не кыларга чара бар?!
 Алыстан келген аскери
 Бет-бетинен тарады,
- 8470 Жаман-жакшы дебестен
 Жан аманын карады.
 Орго кандын калаасы
 Магруп*-Тал² дээр эле³,
 Ойго-тоого тарады,
 Ээн⁴ калды тамдары,
 Эңгиреди калганы.
 Орго кандын катыны,
 Санамкүл⁵ дээр атыны.
 Эрчитип эки баласын,
 Ээн таштап калаасын,
- 8480 Кайыкка качып кирерде
 Мында⁶ катын ойлоду⁷
 Мусулмандын⁸ Манасын.
 «Кара эместир, кандыр го,
 Мынча ааламды терметкен⁹
 Касиеттүү¹⁰ жандыр го.

- 8490 Темселеп кайда барайын,
Теңир башка салган соң
Деги¹¹ өзүнө карайын.
Качып кайда барайын,
Как өзүнө карайын!»
Муну¹ ойлоп катын калганы,
Казыналык коргондон
Окшоштон он ат алганы,
Аттын баарын келтирип,
Наападан* бешин салганы.
Орго канга убазир*²,
Насили*³ казак, улуу жүз,
Ыраман деген увазир
- 8500 Башчы кылып алганы.
Ырамандын⁵ баласы,
Кызыл-Сууда калаасы⁶,
Атын уксаң Каратай*,
Акындыгы бир далай.
Атасына каралап,
Баашалык багын аралап
Барган экен а дагы,
Ат тизгинин кармады,
Наапаларын айдады.
- 8510 Жыргалаңдын боюнда,
Жылуу-Суунун⁷ оюнда⁸
Жыргап жаткан Манаска⁹
Супа¹⁰ садык*¹¹ чалганда,
Таң саргарып калганда,
Арабасын сүйрөтүп¹²,
Адамдарды дүрбөтүп¹³,
Эки араба алтыны,
Эми барды Манаска
Эр Оргонун катыны.
- 8520 Эки араба күмүшүн¹,
Элинин көрдүн бүлүшүн²,
Тартууга³ сактап алыптыр,
Сандыргалуу⁴ Манаска
Заар⁵ менен барыптыр.
Кызыл кымкап*, тубардан*⁶,
Кымбат⁷ баа булдардан⁸,
Баштап-баштап⁹ булардан¹⁰
Арбын дүйнө алыптыр,
Арстан эрдин астына
- 8530 Тартуу¹¹ менен барыптыр.
«Алаштансың сен да — деп,—
Атаң-бабаң баарыңды
Артыкча¹² күттүм¹³ мен да» — деп,
Санамгүл¹⁴ катын кеп айтып,

- 8540 «Аманат жандын айласы,
Ал домбура!»¹⁵ — деп айтып.
Арабадан-наападан¹⁶
Түшпөй¹⁷ туруп сүйлөдү,
Домбуранын*¹⁸ кулагын
Толгоп¹⁹ алып күүлөдү²⁰:
«Кабылан Манас баатырсыз,
Казатка келе жатырсыз,
Ак дин жолун издеген
Айбаты бар бакырсыз,
Аманат жаның өлбөсөң²¹
Ааламга туздай²² татырсыз.
Кылымдын баары жем болуп,
Кызыр чалды жашыңдан,
Кылганың жутка эм болуп.
- 8550 Кырылышып эч¹ душман
Жеңе албады² тең болуп.
Аскериң дайра сел болуп,
Алашка дабаан бел болуп,
Кайыберен³ кырк чилтен
Камалганда жар болуп,
Казаттан жолун шар болуп,
Уйгурду⁴ алдың уйпалап⁵,
Кара-Кыр⁶ каны Ороңгу⁷
Каканчын⁸ көздөй кубалап.
- 8560 Үмалайда Кайып кан,
Такаар⁹ берип урушкан¹⁰
Талкаланды¹¹ канча жан,
Кылымда болбойт андай көрк,
Кызын алдың Карабөрк.
Терс-Моёдо Текести¹²
Айбатыңдан өлтүрдүң¹³,
Андан калган адамын
Айтканыңа¹⁴ көндүрдүң¹⁵,
Амансыңбы, жолборсум¹⁶?!
- 8570 Ак байгамбар саабасы¹⁷,
Алты жүзгө¹⁸ жашаган
Абунасыр жолдошуң¹⁹,
Ак динине жол ачып,
Акыреттин күнүндө
Ак байгамбар²⁰ колдосун!
Оргого ойрон салыпсыз,
Орчун¹ шаар Магуруп²
Оюузга³ алыпсыз.
- 8580 Талкаланды калаасы,
Кара жанын соогаттап⁴
Кашыңызга келип тур
Катын менен баласы.

- Уруш кылдым мен дагы
 Урматына⁶ канымдын,
 Амандыгын тиленем
 Аманат кара жанымдын.
 Ар жагы алаш уругум⁷,
 Арстан заада улугум⁸,
 Астыңызга арыз айтып,
 8590 Амандык тилеп турумун!»⁹
 Аны айтып ырчы салганы,
 Абакеси¹⁰ Бакай бар,
 «Акын¹¹ экен бакыр!» — деп,
 А сөздү айтып калганы.
 Наападан түшүп катыны,
 Өткөрдү¹² тартуу баарыны,
 Сандыкта алтын зарыны.
 «Өлтүрсөң¹³ мен турупмун¹⁴,
 8600 Өтүнүп¹⁵ көп сураймын
 Эки уулумдун¹⁶ жаныны!»
 Ошондо Манас кеп айтат:
 «Ук, байбиче, — деп айтат. —
 Бири¹⁷ өлтүрмөк¹⁸, бири өлмөк
 Бабабыздын¹⁹ жолу экен.
 Баракелди Орго шаа¹,
 Ар өнөрү мол экен!
 Өлдү биздин колдо — деп, —
 Өлгөнүнө² өкүнбө³,
 8610 Байбиче камкүн⁴ болбо⁵ — деп, —
 Арга жоктур⁶ акыры
 Ак тагдыры⁷ өкүмгө⁸.
 Балдарың кечтим күнөөсүн⁹,
 Жакшы киши окшойсуң¹⁰,
 Байкоо менен сүйлөйсүң¹¹.
 Турсун¹² аман балаңыз,
 Турсан¹³ мына¹⁴ калааңыз,
 Өз жаныңа караңыз.
 Ырамандын баласы,
 8620 Атпай журтка көрүндү¹⁵
 Акылынын¹⁶ даанасы.
 Эби болсо сизге — деп, —
 Эртели-кечти¹⁷ бир жүрүп¹⁸,
 Эрмек болсун бизге!» — деп,
 Эр Манас айтып салганы.
 «Макул болот, баатыр!» — деп,
 Байбиче кабыл¹⁹ алганы.
 Санамкүл менен Ыраман
 Санаасы тынып булардан
 8630 Кайта берсин калаага,
 Беш миң үйгө бек кылып

- Таажы берди жанагы
 Каратай аттуу балага.
 Ошонун¹ жайы мына бул:
 Айтканынан баар² таап
 Талабына жеткен³ кул⁴,
 Ырамандын Ырчы уул⁵.
 Ычкыры бапик⁶ кырк муун⁷,
 Тебетейи чоктуу кул⁸,
 Айтар сөзү шоктуу⁹ кул,
 8640 Кылабына толгондо
 Кырк чоронун¹⁰ бири бул.
 «Качкан экен каапыр — деп, —
 Калкынан калбай такыр — деп, —
 Карап жатпай бу жерге
 Шаарына баралык,
 Тамашалап алалык.
 Калаасы кандай экен — деп, —
 Карап жатыш бекер¹¹ — деп, —
 Аралайлык шаарын¹²,
 8650 Алты күн, беш күн ичинде
 Адамдар ачсын баарын»¹³.
 Аны айтып эр Манас,
 Аскери арбын көп алаш,
 Башка уруудан маңгул бар,
 Баатыр Жайсаң даңгыл бар,
 Күлдүрдүн уулу Чалыбай,
 Калдар беги дагы бар.
 Манжуруя¹⁴ журтунан¹⁵
 8660 Мажик баатыр дагы бар,
 Баштатан Дөгөн¹⁶ кары бар,
 Андан бөлөк буларда
 Алтайлыктын баары бар.
 Алчын, үйшүн¹, найман бар,
 Аргын Каракожо бар.
 Абактардын ичинде
 Айдаркан баатыр кошо бар.
 Кыргыздардан Байжигит²,
 Кыпчактардан Таз чечен,
 Ногой уулу эр Эштек,
 8670 Нойгуттардын³ Чубагы,
 Тотулардан⁴ Саламат,
 Топ кылышты жыйылып
 Толуп аткан жамагат.
 Өзүбектен⁵ Дамбылда⁶.
 Өзү чечен, өзү ажы
 Өткүр баатыр Абдылда.
 Набаттардан Акымбек,
 Анжияндык Акылбек,

- 8680 Каракалпак Бердике⁷,
 Каңгайдан келген Келдике⁸,
 Алты-Шаар⁹ бектери¹⁰,
 Аскерге алып келгени¹¹
 Агыдай менен Төлөбек¹²,
 Аларды да билиңиз
 Аскер башы төрө* — деп.
 Бегиш¹³, Көйүш аяры,
 Беттешкен жоого даяры,
 Даңгыттан келген Қайып кан,
 Дагалактын Мунары¹,
 8690 Атпай улук чогулуп²,
 Акылга келди булары³.
 Арстан Манас баатыры,
 Айдаркандын Көкчөсү⁴,
 Абакеси Бакай бар.
 Дөөлөстүн⁵ Медер султаны⁶,
 Төбө⁷ бийдин Кулжаны⁸
 Төрө⁹ Манас баатырды
 Төгөрөктөп¹⁰ турганы.
 «Қалкылдатып туу алып,
 8700 Караан тартып, чуу салып,
 Каапыр күндө келчү¹¹ эле,
 «Қайдасың бурут?» — дечү¹² эле.
 Калаадан бери бөлүнбөйт,
 Қарарып чыгып көрүнбөйт.
 Қандай болгон болду?» — деп,
 Қара журт айтып мындай кеп,
 Қужурашып¹³ токтолду,
 Каапырдын қандай болгонун
 Көргөн¹⁴ адам жок болду.
 8710 Айтқанын угуп алыптыр,
 Арстан Манас ордуна¹⁵
 Азыр тура қалыптыр¹⁶:
 Дин ыслам көй баатыр
 Тилегениң¹⁷ қабыл келатыр¹⁸.
 Тиктегенин көргөндөр¹⁹,
 Тилегин қудай бергендер
 Аябадың жаныңды,
 Ағыздың¹ суудай² қаныңды.
 Азапка коюп тениңди,
 8720 Алысқа таштап жүрсүнөр³
 Жериң менен элиңди!
 Кубаттуу⁴ болгон билегиң⁵,
 Қабыл болгон тилегиң⁶.
 Абунасыр⁷ саабаны⁸
 Азиз адам билемин,
 Астына барып көрөлү⁹,

- Айтканына көнөлү¹⁰.
 Өлөндүү¹¹ жерди өрттөдүк¹²,
 Өчмөндүү¹³ жоону көптөдүк¹⁴.
 8730 Туландуу¹⁵ жерди¹⁶ тутантып¹⁷,
 Кара суу¹⁸ көрсөк кан куйдук¹⁹,
 Казаттын жолун куп туйдук²⁰.
 Суу ордуна²¹ кан төктүк²²,
 Конч ордуна кол сөктүк²³.
 Бөрк ордуна баш кестик²⁴,
 Бөз²⁵ ордуна көз тештик²⁶.
 Айтканымды туюнчу²⁷,
 Ай, калайык, сүйүнчү!²⁸
- 8740 Качкан экен каапыр — деп, —
 Калбай баары такыр — деп, —
 Орго кандын катыны,
 Санамгүл дээр атыны,
 Сандык толгон зар менен,
 Сарпайы* сонун мал менен
 Тартууга¹ келди таң менен.
 Калды — деп каран² калаасын,
 Канын сурап келиптир
 Кашында эки баласын.
 8750 Баатырлары маңгулдун³,
 Жесир калган жеңенди
 Кайсы бириң⁴ аласың?»
 Айтып Манас салганы,
 Аны уккан соң аскерден
 Эр жайсаң чыга калганы:
 «Андай болсо төрөм⁵, — деп, —
 Жеңем экен Санамгүл,
 Берсең алып, баатырым,
 Мен бакыр кабыл көрөм!» — деп,
 Таңгыл эр айтып салганы.
- 8760 «Катындуу⁶ болдуң⁷, Таңгыл!» — деп,
 Калайык күлүп⁸ калганы.
 «Жесир жерде калбасын,
 Жер жайнаган маңгул тур,
 Жеңеси көрүп баарысын,
 Жергесинен тандасын.
 Эрк катындын өзүндө,
 Мага тийбей койду — деп,
 Дагы башкасы калба салбасын!»
 Муну айтып Манас салганы,
 8770 Түшкө⁹ жакын күн болду,
 Алигече каапырдан
 Адам чыкпай калганы.
 Качканын калк билишти,
 «Качкан экен каапыр!» — деп,

- Каткырышып күлүштү¹.
 «Качкан экен каапыр — деп,
 Қалбаган белем такыр — деп,
 Не да болсо калаасын
 Аралайлы акыр!» — деп,
 8780 Арстан Манас айтып кеп,
 Аскердин баарын ээрчитип,
 Абунасыр² кожого,
 Алып келди ошого.
 «Қаршылык кылган душмандан
 Қалбаган окшойт жалгыз жан,
 Уруштан өлүп өңкөй кан.
 Баатыр менен³ балбаны
 Баарынын чыгып далдалы,
 8790 Ар жандын⁴ келет башына
 Акыры⁵ дүйнө жалганы.
 Көпчүлүктөн⁶ көрүнбөй
 Дагы бардыр калганы.
 Көпчүлүктү⁷ ким тыят⁸,
 Көрүнө⁹ калса, каапыр! — деп,
 Көмө чаап, жан кыят.
 Қырда жаткан мал калды,
 Қызыл куйрук¹⁰ нар калды,
 Қызыл дилде зар калды,
 8800 Қалса кемпир¹¹, чал калды,
 Қырып ийсек¹² болобу¹³
 Қыбыраган жандарды,
 Динге¹ салсак көнөрбү²
 Қытай, маңгул³ заңгарды?
 Өрттөп ийсек болобу
 Үйүлүү⁴ калган буудайын⁵,
 Өчмөндүү болгон кытайды
 Өлтүрүп⁵ ийсек⁶ болобу⁸
 Көрүнгөңүн⁹ жудайын¹⁰,
 Берди мынча душманды¹¹
 8810 Бербердигер¹² кудайым,
 Ак байгамбар мустапа
 Алар кандай кылды экен,
 Шариятын¹³ сурайын¹⁴.
 Качкан экен каапыр — деп, —
 Қандай кылсак таксыр?!» — деп,
 Жүз миң аскер кашында¹⁵
 Мунар¹⁶ баатыр¹⁷ башында,
 Мына ошондо Манасың¹⁸
 Жыйырма¹⁹ беш жарым²⁰ жашында²¹
 8820 Аскерди²² арбын жыйнады,
 Айкожом²³ — деп, сыйлады²⁴,
 Зүкүт²⁵ тартып Айкожо

- Наалыш кылып ыйлады:
 «Орго кандын тукуму²⁶
 Олутуна²⁷ конор²⁸ — деп, —
 Акыбаты, азабы
 Мусулманга²⁹ болор — деп, —
 Кыйыны болор кыргызга³⁰,
 Кыйырыңа¹ жакын тургузба².
 8830 Төртүнчү³ ата болгондо
 Төрөлүккө⁴ атанар,
 Төгөрөккө⁵ чаң салар.
 Аты болор Тинмочор*
 Алдам өзү бир билер⁶
 Анын кандай кылуусун⁷.
 Кайырлуу⁸ болор арты — деп, —
 Ал мусулман болгончо⁹
 Қалайыкка¹⁰ көп өтөр¹¹
 8840 Заар-закмат¹² дарты — деп. —
 Кеп кылып айтып боло албайм¹³
 Келе¹⁴ турган кайыпты¹⁵,
 Ак кашына барганда¹⁶
 Боломун¹⁷ — деп айыптуу¹⁸,
 Дегдеген¹⁹ эрлер²⁰ алышсын²¹
 Тием²² деген²³ зайыпты²⁴.
 Келме айттырсын тилини,
 Келин-кызга²⁵ кызыгып²⁶
 Кетирбесин²⁷ динини.
 8850 Кеп²⁸ билбеген²⁹ нонок³⁰ бар,
 Кеби³¹ жаман³² чолок бар,
 Кейитбесин³³ бирини,
 Кызыл ээк чалдар бар,
 Кызыл муштум³⁴ балдар бар,
 Кыйнабасын бирини.
 Айтып мактап көндүрсүн³⁵
 Ак ыслам динини.
 Чыгарбай жашын¹ жыйнасын,
 Адам түгүл² бул аскер
 8860 Талма-Куруп³ шаарынан⁴
 Чымындын⁵ жанын кыйбасын,
 Абунасыр сөзү деп,
 Айтканымды сыйласын.
 Жетим⁶ калды балдары,
 Жердей⁷ болду тамдары,
 Кыйылып⁸ кетти⁹ жандары,
 Кыйрап калды тамдары,
 Кыйналды мунун калганы,
 Ар¹⁰ жандын келер¹¹ башына
 Андасан дүйнө жалганы.
 8870 Башасы өлүп кетиптир¹²,

- Балбандары нетипдир,
 Баарына¹³ айтар ниетимдир¹⁴,
 Балдардын баары жетимдир¹⁵,
 Катындын¹⁶ баары жесирдир,
 Катаалдык¹⁷ кылсаң кесирдир¹⁸.
 Кыз бала калды, күйөө¹⁹ жок,
 Кыйрады булар сүйөө²⁰ жок.
 Кер-Көлдүн²¹ бою түз²² экен,
 Мыйзам учкан күз²³ экен,
 8880 Кызыл кырман кези²⁴ экен,
 Куурал²⁵ менен жыргалын
 Кудай кылса тез экен.
 Күйгүзбөнөр²⁶ аштыгын²⁷,
 Күбүбөнөр²⁸ баштыгын²⁹,
 Башынан алдың жаздыгын¹,
 Баш көтөргөн² калбаптыр,
 Басылсын³ эми⁴ каздыгын.
 Жамандык⁵ кылба, жан кыйба,
 Жесир⁶ калган баарысы,
 8890 Жетим уул, тул⁷ катын⁸,
 Айтканымды алсан эсиңе,
 Жетилсин сенин урматың!⁹
 Айтып сөзүн¹⁰ Айкожо,
 Алакан жазды күңгүрөп¹¹,
 Атпай алаш оомийин¹² — деп,
 Кол көтөрдү¹³ дүңгүрөп¹⁴.
 Ак байгамбар¹⁵ өткөнү¹⁶
 Эки жүз сексен¹⁷ жыл болгон¹⁸,
 Анын дагы оолаты¹⁹
 8900 Ичкерип²⁰ мойну²¹ кыл болгон
 Жезит алып башыны²²,
 Селдей²³ төгүп²⁴ жашыны²⁵.
 «Каапыр да болсо эл экен,
 Каркап²⁶ толгон неме²⁷ экен.
 Казылды дүмүр²⁸ тамыры,
 Муну ушундай²⁹ кылдырган
 Кадыр Алда амыры.
 Нысап берсин өзүңө³⁰
 8910 Бир жараткан кудурет³¹,
 Өзгөнүн³² баары бекер³³ дээр,
 Өкүмүн³⁴ өзүнөн бөлөк³⁵ ким билет,
 Билгенимди³⁶ айтмагым
 Бей жардамга чоң милдет!¹»
 Айкожо сөзү басылды,
 Аягы менен аскердин
 Жыргалаң бою казылды².
 Ногойдон³ калган кызыл туу,
 Оболку⁴ атаң сөзү экен

- 8920 Ойлосон⁵ жомок мына бу,
 Башы Байгур⁶ кыргыздан,
 Биргул⁷ Муса⁸ тушунда⁹,
 Эл бөлүнүп¹⁰ ушунда¹¹,
 Каламын — деп, калгандан
 Калмак болду канча жан,
 Бүткүл¹² Жапас уулуна¹³
 Абылкайыр¹⁴ шондо кан¹⁵.
 Калсак, — деп жүрүп калбаган,
 Кадыр Алда жалгаган,
 Казак деген канча жан,
 8930 Калсак аты өчүптүр¹⁶,
 Айтууга¹⁷ арзан болгондон
 Казак атка көчүптүр¹⁸.
 Бир уругу¹⁹ кыргыздын
 Купчакбыз²⁰ — деп, турушкан²¹,
 Колун²² тартпай душмандан,
 Койгулашып²³ урушкан²⁴.
 Кылымга²⁵ бүлүк²⁶ салыптыр,
 Ошо күндөн²⁷ ушу күн
 Кыпчак атка калыптыр.
 8940 Түп атасы булардын
 Кыргыз деген калыктыр.
 Айкожодон¹ бата алып,
 Аскердин² баары аттанып,
 Урматка³ бүгүн толушуп⁴,
 Урук-урук⁵ болушуп⁶,
 Мангулдар⁷ башка⁸ бөлүнүп,
 Манжуруя⁹ калмагы
 Бир четинде көрүнүп¹⁰,
 Казактын¹¹ калкы калдайып,
 8950 Камбаркандын¹² кызыл туу
 Асабасы далбайып.
 Кара Ногой Манасы
 Бабыр¹³ кан мунун¹⁴ бабасы¹⁵.
 Көп аскерди¹⁶ төрт бөлүп,
 Бет алган жагы өрттөнүп¹⁷.
 Көтөргөнү¹⁸ туу болду¹⁹,
 Көк жаңырган²⁰ чуу болду.
 Азирет²¹, — деп буркурап,
 Алдалашып чуркурап,
 8960 Асаба желек²² дыркырап,
 Айбатынан²³ аскердин²⁴
 Таш чачылды быркырап:
 «Ак ыслам динибиз²⁵,
 Абунасыр бирибиз²⁶,
 Асман-жердин ээси²⁷
 Алда таала²⁸ билебиз!»²⁹

- 8970 Кубанчка добул³⁰ кагылып³¹
 Кудуретке³² жалынып,
 Кулус¹ жан-жун² шаарына
 Мангулдун³ колу⁴ жабылып⁵.
 Мылтыктын оту⁶ чагылып⁷,
 Кара-Сууда⁸ Дөң-Калаа⁹
 Казактын колу жабылып.
 Манжурия калмагы
 Күнгүрөтүп¹⁰ добулун¹¹,
 Күңгөй жагын¹² алганы,
 Барабан согуп¹³ дүңгүрөп¹⁴,
 Байсоорун¹⁵ көздөй¹⁶ барганы.
 Ногойдон калган кызыл туу,
 8980 Обо¹⁷ жарган ызы-чуу,
 Оргонун¹⁸ шаарын бет алып
 Оён Манас¹⁹ барды бу.
 Калаасынын аты экен
 Талмак-Кырып аталган,
 Лайламалуу! — деп,
 Адамынын баарысы
 Азезил атын жат алган.
 Калаага²⁰ кирди мусулман,
 8990 Калбаган²¹ экен жалгыз жан.
 Заңгырап²² сарай үй калган,
 Опоосу²³ жок шум²⁴ жалган.
 Жыйылуу бойдон жүк калган,
 Жайытта²⁵ малы шүк калган.
 Амбарда аштык чок калган,
 Оюгу²⁶ менен кок* калган.
 Суң кытайдын элдери
 Сайдырып салып аскери
 Сапырылып¹ калыптыр.
 Алдырганын² билиптир,
 9000 Калаасын өрттөп³ ийиптир.
 Калганынын баарысы
 Качып көлгө⁴ кириптир.
 Түпсүз⁵ кара көлү⁶ бар,
 Түгү калбай көлгө⁷ өлүп,
 Жайылдыгын көрүп ал!
 Өрттөп⁸ ийип⁹ калаасын,
 Өзү өлтүрүп баласын.
 Күйгүзүп ийип тамдарын,
 Өчүрүп ийип шамдарын,
 9010 Өлтүрүп кемпир¹⁰-чалдарын,
 Аты бардын баарысы
 Өңөрө¹¹ качып балдарын.
 Кытай кыргын салыптыр¹²,
 Мангул¹³ менен калмактын

- Малы толо калыптыр,
 Ээн¹⁴ калган калаага,
 Қалайыктын баарысы
 Качкан экен талаага¹⁵,
 Орго кандын ордого¹⁶
 9020 Оён Манас барыптыр.
 Оргонун зайбы¹⁷ Санамгүл:
 «Қадамыңыз кут болсун
 Қабылан Манас баатыр!» — деп,
 Кулдук¹⁸ уруп, кол созуп,
 Астынан басып жол тосуп,
 Арстан Манас баатырга
 Амандашып жол кошуп,
 Сепилден капка ачтырып¹,
 Астына жубар² чачтырып³,
 9030 Баркөө* тигип⁴ чатырды,
 Баштады Манас баатырды.
 Олтуруп Манас кеп сурайт⁵:
 «Оболдон⁶ акыр сыйынып⁷,
 Орчун дүнүйө⁸ жыйылып⁹,
 Қудайым — деп адашып,
 Қуру бутка¹⁰ сыйынып,
 Алгандыр го азезил
 Бутканага¹¹ жыйылып¹².
 Азгырып¹³ жүргөн Оргону¹⁴
 9040 Қайда¹⁵ болот, байбиче¹⁶,
 Бутканаңдын¹⁷ коргону?!¹⁸
 Айтканын катын укканы,
 Баштап алып Манасты,
 Бутканага чыкканы.
 Капкасын ачып кириптир,
 Қабылан Манас көрүптүр:
 Сары алтындан иштеген¹⁹,
 Инжи²⁰ менен тиштеген²¹,
 Көөкар менен көздөгөн²²,
 9050 Көкүрөктө²³ көңдөйдөн
 Ибилис кирип сөздөгөн²⁴.
 Қудурети²⁵ Алданын²⁶,
 Баатыр көзүн салганы:
 «Өлүү²⁷ эмессиң²⁸, тирүүсүң²⁹,
 Зайыппуруш³⁰ эрлердин³¹
 Санаттагы¹ бирисиң!»
 Бу сөздү айтып салганы,
 Ачып көздү² жумганча
 Бузулуп³ түшүп⁴ калганы.
 9060 Муну көрдү Санамгүл,
 Акылдуусун⁵ анын бил:
 Буткананын жалганын,

- Мурунтан⁶ буга⁷ сыйынган
 Бейлибизди⁸ биздин да
 Бербердигер⁹ алганын!¹⁰
 Асыл экен баарысы,
 Жыйып-терип алганы.
 Абунасыр кожого¹¹,
 Алып барып¹² ошого¹³,
 Назир* кылып бергени¹⁴.
 9070 Атнай¹⁵ журттун баарысы
 Аңгемесин¹⁶ көргөнү¹⁷.
 Тула бою баарысы
 Тунук¹⁸ алтын сары¹⁹ экен,
 Зумурут²⁰, көөкар, инжи таш,
 Аз болгондо баасы²¹
 Алты миң төөлүк²² бар экен.
 Калаага кирип канкорун²³,
 Қазынасын ачтырды²⁴,
 9080 Агар²⁵ алтын, ак күмүш
 Қарып²⁶-мискин* алсын²⁷ — деп,
 Алып чыгып баарысын,
 Көчөсүнө¹ чачтырды².
 Ат өргүтүп³, эр тынып,
 Алты күнү жаткырды,
 Андан кийин той баштап,
 Ат, кунанды⁴ чаптырды.
 Алиги көргөн төрт урук⁵
 Ата уулусун⁶ чакырды,
 9090 Кубанчка⁷ минтип батырды⁸,
 Қутуруп ойноп жаткырды⁹.
 Тогуз жүз очок ойдуруп¹⁰,
 Тогуз жүз бээ¹¹ сойдуруп¹².
 Аскердеги¹³ ач-арык
 Аппак¹⁴ майга¹⁵ тойдуруп¹⁶,
 Жонгурчка¹⁷ — беде чөбүнө¹⁸
 Аттарын байлап койдуруп¹⁹,
 Үлпөт²⁰ ойнун тим кылган,
 Үзүрдү²¹ мындай²² ким кылган?!
 9100 Тоо жагында²³ карагай²⁴,
 Токтолуп аскер турсунбу²⁵
 Карагайда²⁶ не бар? — деп,
 Тоону²⁷ чыгып карабай.
 Таардан²⁸ куржун²⁹ бүктөшүп³⁰,
 Жамбыны таштай жүктөшүп³¹,
 Қаапырдын баары бүлүшүп³²,
 Қалдыратып жамбысын
 Карагайга³³ илишип,
 9110 Қайрыла албай дүйнөгө³⁴,
 Кара жанын каркыттап

- Качып жолго киришип,
 «Кеткен соң кыргыз аларбыз
 Кененип¹ шондо² каларбыз!»
 Белгилеген³ болушуп,
 Бекиткенсип коюшуп⁴,
 Атилес⁵ менен шайыны,
 Андагын⁶ кытай жайыны,
 «Торгун*⁷, тубар⁸, дүрүйө⁹,
 Чүштө¹⁰, буулум¹¹ дүнүйө
 9120 Кайткан соң келип аларбыз,
 Кайтып байып каларбыз!»
 Карагайдын¹² калыңын¹³
 Балталашып оюшуп,
 Буулум-бута дүнүйө
 Бутакка¹⁴ илип коюшуп,
 Өлүү малын жайлаптыр,
 Тирүү малдын баарысын
 Оозу туюк жылганын
 Төрүн¹⁵ көздөй айдаптыр,
 9130 Кач-кач болуп бузулуп,
 Қаапырдын шору¹⁶ кайнаптыр.
 Кайнабаса¹⁷ неткени,
 Кара жандын айласы,
 Качып өзү кеткени.
 Көсөмдөрдүн¹⁸ кыйласы
 Көтүнөн куба жеткени.
 Көрүнгөн¹⁹ мүлкүн²⁰ алышты.
 Кара малды көп алып,
 Көлүккө²¹ жыргап²² калышты.
 9140 «Көрбөйсүңбү²³, баатыр — деп, —
 Көк өтөктө мал жатыр,
 Арбын окшойт акыр — деп, —
 Алалык койбой такыр!» — деп,
 Төрдөн¹ айдап малыны,
 Жылкы, сыйыр баарыны
 Жыйып жүргөн андан көп.
 Башында сонун бул турат,
 Койбой алсак экен — деп,
 Карагайдын түбүнөн²
 9150 Карсылдатып балталап
 Қыйып аткан сандан көп.
 «Асылба аска³ ташка — деп,
 Анын жолу башка — деп,
 Шаты коюп алабыз,
 Ашыкпагын, шашпа!» — деп,
 Тыйып аткан андан көп.
 Буйласы менен төө⁴ калган,
 Буйга⁵ жерде жөө⁶ калган,

- 9160 Ар жерден айдап алып жүр
Бурушка⁷ калган көп малдан.
Жол билген ашуу ашыптыр,
Билбегени⁸ шашыптыр,
Малы менен курсун!⁹ — деп,
Башын алып качыптыр.
Мал, дүйнөсү¹⁰ калыптыр,
Мусулмандар барыптыр,
Буюрганын¹¹ алыптыр.
Кытай жайыл калыктыр,
Канча сонун асыл бул
- 9170 Как ошого¹ жеткенче²
Карагайда калыптыр.
Талма-Куруп³ шаарына
Оюн⁴ кылып эр Манас
Он беш күн токтоп калыптыр,
Он беш күндүн⁵ ичинде
Ойдон-тоодон⁶ кытайдан
Отуз миң таап⁷ алыптыр.
Қара куйрук⁸ нар алып,
Айдап жүргөн андан көп.
- 9180 Қажылдатып качпа — деп,
Қара кытай журтуну⁹
Байлап жүргөн сандан көп.
Қызыл куйрук нар алып,
Айдап жүргөн андан көп.
Қыжылдатып кытайды
Байлап жүргөн сандан көп.
Минемин¹⁰ — деп, жорго алып,
Минтип жүргөн андан көп.
Эски¹¹ коргон чалдыбар
- 9190 Көмүктөрүн¹² көп ачып,
Немесин¹³ койбой оодарып¹⁴,
Тинтип жүргөн сандан көп.
Уюктан¹⁵ доңуз көрүшүп¹⁶,
«Қырс каапырды өлтүр!»¹⁷ — деп,
Қылыч менен бир салып,
Белинен¹⁸ эки бөлүшүп¹⁹,
Жолдун²⁰ эки жагына
Таштаганы андан көп.
«Жолуң¹ болгур², бери кел!»³ — деп,—
- 9200 Балан жерде мал жатат»
Барып шону алууга⁴
Баштаганы сандан көп.
Отуз миң тапкан адамдын,
Ойлоп артын карагын,
Жыйырма үч миңин караса
Келин экен, кыз экен,

- Кендир бойлуу⁵, тасма бел⁶,
Келишимдүү⁷ уз⁸ экен,
Өң-түзүнө⁹ ишенип¹⁰
- 9210 Өлбөгөндөр ушу экен.
«Өчөшүп төкпөй¹¹ канымды,
Өзүм¹² кыйбай жанымды,
Тулумдуу¹³ чачым өрөрмүн¹⁴,
Душман да болсо колуна
Тирүү¹⁵ түшүп көрөрмүн¹⁶.
Өлтүргөн болсо дүйнөдөн¹⁷
Өкүнчү¹⁸ жок жөнөөрмүн¹⁹.
Өзүм өлүп калган сон,
Өкүнчүм²⁰ бойго сыйбас — деп,
9220 Өңү-түсүм²¹ көргөн сон,
Алар да адам уулу го,
Өлүмгө²² мени кыйбас!» — деп,
Ою терең ойлуулар²³,
Копшогондой бойлуулар²⁴,
Алтындан түймө баштуулар²⁵,
Акак тиш, кыйган каштуулар²⁶,
Аялдан болгон жакшылар
Кай бирөөсү¹ калыптыр
Карагайга бааналап.
- 9230 Кай бирөөсү кириптир
Кара көлдө камыш — деп,
Кана билип дааналап.
Кай бирөөсү калыптыр
Ашмачы үйгө тыгылып,
Кай бирөөсү калыптыр
Атканага² жыгылып³.
Кай бирөөсү калыптыр
Карагайдын оюнда,
Кай бирөөсү калыптыр
9240 Кара суунун⁴ боюнда⁵.
Кай бирөөсү калыптыр
Саман салган үнкүрдө⁶,
Кай бирөөсү калыптыр
Кыян жеген чуңкурда⁷.
Он беш күндүн ичинде
Ойдон-тоодон табылды,
Ошо күнү аскерге
Ордо добул кагылды.
Куралып⁸ чыгып көп аскер,
9250 Кулус жаң-жуң шаарына
Барып булар жабылды.
Жыйып-терип аларды,
Жыйырма миң таап алыптыр⁹.
Жыйырма миндин ичинде

- Төрт миң эркек калыптыр.
Он бир миң болуп эркеги¹⁰,
Ушундай өткөн эртеги.
Он алты миңи¹ келин-кыз,
Ушундай болуп өтүптүр²
- 9260 Оболку³ өткөн көп кыргыз.
Казаттын туун⁴ аштады,
Кара-Суунун⁵ калаага
Калдайтып колду баштады.
Кара-Суунун боюнан⁶,
Тоосу⁷ менен оюнан⁸
Токсон миң таап алыптыр.
«Түп калган экен мында!» — деп,
Түмөн⁹ аскер айткан кеп.
Түгөлдөп¹⁰ эсеп¹¹ алыптыр¹²,
- 9270 Кыйырынан бузулган¹³
Кырк миң адам калыптыр.
Элүү¹⁴ миңи кыз-катын,
Эрлердин кылып кызматын,
Алар токтоп калганы.
Бачым мында келсин!¹⁵ — деп,
Манжурия Мажыбек¹⁶
Баатырга кабар салганы.
Соорун калдай шаарынан,
Сонунунун¹⁷ баарынан
- 9280 Сексен¹⁸ миң таап алыптыр,
Селдей каптап кол менен
Мажик¹⁹ баатыр барыптыр.
Ортосу күндүк жер экен,
Отуз миңи эр экен.
Элүү миңи ургаачы,
Эл болуп келген жесирдин
Эсебин¹ албай турбачы.
Түрмөгүн² түмөн³ кырба — деп⁴,
- 9290 Түп калган экен мында! — деп,
Түгөлдөп⁵ эсеп алганы,
Ошондон бери ошол жер
Түп атанып калганы.
Сексен бир миң эркегин
Абунасыр кожого⁶
Алып келди ошого,
Насиятын айтсын — деп,
Динге кирбей койгону
Өз жолуна кайтсын — деп,
Аткарышып жумушту⁷,
- 9300 Айкожонун астына
Алып⁸ келип турушту⁹.
Жүз миң отуз тогуз миң

- Өңкөй жесир ургаачы,
 Калбасын — деп, алар тим,
 Алдырып келди кашына,
 Абунасыр олуя¹⁰
 Чыкты мунар¹¹ башына,
 Алтын жазуу¹² куранды¹³
 Асып алып мойнуна¹⁴,
 9310 Акыреттин¹⁵ камы үчүн,
 Аманат¹⁶ курган жан үчүн
 Жашын төгүп койнуна:
 «Кашымда калың жыйын — деп, —
 Кадыр Алда кудайга¹⁷
 Капилет¹⁸ калбай сыйын! — деп, —
 Тилин алба азгандын,
 Тирөөчүн¹ таап көрүңөр
 Үстүндө турган асмандын?!
 Басып турган жер — деди, —
 9320 Суусу² канча, таш канча,
 Түшүрүп³ не⁴ жибербейт⁵,
 Танабын таап бер? — деди,
 Ошончону⁶ көтөрүп,
 Сурап⁷ акын⁸ албаган,
 Бербейсиң⁹ — деп, — акымды
 Оодарып таштап салбаган
 Ушу кандай эр? — деди. —
 Жок, андай эмес, айтайын,
 9330 Отуз күндө жаңырып¹⁰
 Ай көрөсүз¹¹ ай сайын,
 Азилин анын ким билет?
 Алда таала бир билет.
 Күндө чыккан күнүбүз¹²,
 Күндө ойлонуп¹³ бүлүнүз¹⁴,
 Жарыгы көздү жайнатат,
 Жай саратан күнүндө
 Шакардай¹⁵ сууну¹⁶ кайнатат.
 Күн эсепсиз¹⁷ ысык ко,
 Күндүн ээси бардыр — деп,
 9340 Ойлонбосоң кызык ко¹⁸.
 Жылтырайт¹⁹ жылдыз аманда,
 Жобоном жолдон азганга²⁰,
 Бирлигимди билсин — деп,
 Баарысына буйругу¹
 Мурду² менен дем алып,
 Буту³ менен басканга.
 Көзгө⁴ илинбес жандар бар,
 Чондугу⁵ тоодон⁶ кем эмес⁷
 Көгө⁸ деген заңгар⁹ бар
 9350 Айбандын жаман айбаны,

- Эгер¹⁰ акыл-эс¹¹ берсе
 Койбос эле жандарды:
 Кичүү¹² менен чоңунду¹³,
 Эрүү¹⁴ менен тоңунду¹⁵.
 Көрдүңөрбү¹⁶, калайык,
 Чоң жансактап¹⁷ алганын,
 Көз илинбес¹⁸ кичине
 Жандардын өлүп калганын?
 Кичи да аман¹⁹, чоң да аман,
 9360 Баарынын жансактамагы²⁰
 Бир жараткан Алдадан²¹,
 Бир кудайым бардыр — деп,
 Ойлонбогон кай наадан!
 Көзгө илинбес жандарга
 Ырызгы бербей калган жок,
 Керик жүрөт, бил жүрөт,
 Таап жегин чоңсуң — деп,
 Алда таала²² кудурет²³
 Ачка таштап салган жок.
 9370 Бир жараткан кудаанын
 Барлыгы чын, жалган жок!
 Ушунчанын²⁴ баарысын
 Бол! — дегенде болтурган¹,
 Баранданын баарысын
 Асман-жерге толтурган²,
 Бир жандуу³, бир жансыз⁴,
 Бир жандар бар түк кансыз.
 Топурак⁵ дейсиз жаны жок,
 Таш жарсаң тамган каны жок,
 9380 Кудуанын⁶ кудуретинин⁷
 Эсеп-кысап⁸ саны жок.
 Жердин жаны жок болсо
 Тербелишке көнөбү⁹
 Көктөн¹⁰ түшкөн¹¹ жамгырга
 Көгөрүп¹² кие өнөбү?¹³
 Таш да жандуу, жер жандуу,
 Дарак болуп мөмөлөп¹⁴
 Өнүп¹⁵ турат кээ¹⁶ жандуу¹⁷.
 Баары жандуу¹⁸ болмогу¹⁹
 9390 Кудуреттин күчүдүр²⁰,
 Ар жаныбар жай алган
 Асман²¹-жердин ичидир²².
 Кудайдын күчү кошо бар
 Өзүңдүн²³ алты мүчөңдө²⁴.
 Балбанмын — деп, эрмин — деп,
 Башка жанга күчөнбө²⁵.
 Күчтүүмүн²⁶ десең бекерсиң²⁷,
 Күбүлүп²⁸ талдын бүрүндөй²⁹,

- 9400 Билбей туруп алынды³⁰
 Бир күндө учуп³¹ кетерсиң.
 Алын мүшкүл³², бир күнү
 Арасатка жетерсиң.
 А жерде барып боло албас¹
 Мындагыдай² заманың,
 Так ошондо эсептээр
 Жакшы менен жаманың.
 Жакшылык кылсаң сооптуу³
 Так берерсиң жоопту⁴.
- 9410 Жаман ишиң көп экен
 Таразаң кылдай ооптур⁵.
 Көп болду күнөөң⁶ нетерсиң?
 Жаныңызга ээлик жок,
 Жааннамга кетерсиң!
 Оттон кылган орун бар,
 Ошого кирсең шорун⁷ бар!
 Оттон⁸ чаян, жылан бар,
 Малейик — дейт баарысын,
 Бендеге каар⁹ кылган бар.
 Оттон¹⁰ болгон улан¹¹ бар,
- 9420 Оттон күрсү урган бар,
 Ойбой салып курган бар!»
 Арасаттын¹² сөзүнү¹³,
 Аскерге¹⁴ салып көзүнү¹⁵
 Абунасыр¹⁶ баштады,
 Андап уккан¹⁷ адамдар
 Агызып көзүн жаштады.
 Куран китеп¹⁸ өзү — деп,
 Куп¹⁹ өтөдү²⁰ аскерге²¹
 Кудайдын айткан сөзү — деп,
- 9430 «Акыры барып көр — деди, —
 Арасатта¹ кыйынды!»
 Айран азыр таң кылды
 А жердеги жыйынды.
 Билип, тилеп² калмактар
 Бир жараткан кудаага³
 Ошо жерде сыйынды.
 Буттун⁴ баарын талкалап,
 «Кудай болсо бул заңгар⁵
 Айрып бизди койбойбу⁶
- 9440 Бу кыргындан⁷ калкалап⁸.
 Асман-жердин⁹ ээси
 Алда таала¹⁰ бар экен
 Бенде¹¹ кылып¹² жараткан¹³.
 Бери¹⁴ менен дөөсү,
 Бендеге¹⁵ душман шайтаны¹⁶,
 Бурканга¹⁷ кирип сөз кылып

- Бузуп¹⁸ жүргөн биздерди¹⁹
 Шайтан²⁰ экен айтканы.
 Келме²¹ келди тилине,
 9450 Ыкка²² кирген²³ калмакка²⁴
 Ыйман кирди дилине:
 Кудай жалгыз, куран чын!
 Ыклас²⁵ менен²⁶ баш коюп
 Абунасыр бирине²⁷,
 Ак ыслам динине.
 Сексен²⁸ бир миң аскердин²⁹
 Бир миңчеси³⁰ туруптур,
 Алда насип³¹ кылбаган
 Динден²³ моюн буруптур³³.
 9460 Жүз отуз миңче эле,
 Аялдар моюн сунуптур¹.
 Сексенче² кемпир калыптыр,
 Жерге кирсин, болбойт — деп,
 Жайына таштап салыптыр.
 «Кудай жалгыз, куран³ чын,
 Байгамбар бар, ак дини!»
 Келме шаадат⁴ келтирди,
 Шум напсини өлтүрдү⁵.
 9470 Қаапырга каар салмакка,
 Қаяша кылган душмандан
 Қайтарып кегин⁶ алмакка
 Үртүктөп^{*7} атын токушуп⁸,
 Үйрөнүп⁹ намаз окушуп¹⁰.
 Үлкөн^{*11}, кичик¹² кыйла жан
 Өлгөн¹³ экен окко учуп.
 Өлгөнүнө өкүнүп¹⁴,
 Мурунтадан билбей! — деп,
 Мунканып¹⁵ ыйлап өкүрүп¹⁶.
 9480 Качканыбыз келер¹⁷ — деп,
 Қаруу-жарак белендеп,
 Қазатка¹⁸ белин байлашып,
 Қаруу-жарак шайлашып,
 Қапилеттен өлдүк — деп,
 Қалмактын баары кайлашып,
 Қазаттын¹⁹ жолу кайда? — деп,
 Өлүмгө башты байлашып,
 Алты жүз мұң кол болуп,
 Арал колго жык толуп,
 Алтындан доол¹ урганы²,
 9490 Арстан Манас³ баш болуп,
 Аскерди жыйып турганы
 Акылмандын баарысы,
 Айдаркан, Ошпур⁴ карысы,
 Байжигит, Бакай калысы⁵.

- Эми Манас кеп айтат:
«Бербердигер бир кудай,
Береринде бендесин⁶
Өзү билет — деп айтат. —
Алыста Алтай жерибиз,
9500 Намыс⁷ үчүн жан кыйган
Атпай алаш элибиз.
Кайратың отгой жайнадың,
Каның суудай кайнадың⁸,
Казатка* белиң байладың.
Жарым кылба ишинди,
Ак таалам сактаптыр
Жардамчы аскер кишинди.
Акунбешим бааша⁹ — деп,
Атышар жооң ошо — деп,
9510 Эки кайта кол келди,
Эсил жанга зор келди.
Душмандык¹⁰ кылды биздерге,
Мен ойлонуп турамын
Бешим шааны¹¹ издээрге.
Ажал берсе кудурет
Атышып жатып өлөргө¹²,
Берген болсо кудурет,
Берекесин¹³ качырып,
Бет бетинен бөлөргө¹.
9520 Кадыр Алда буюрса²
Қалаасын каран саларга³,
Қатын-кызын олжолоп,
Қармап жесир аларга⁴.
Базарын майдан кылууга⁵,
Барктуусун⁶ басып кырууга⁷,
Бутканасын⁸ бузууга⁹
Мурункунун¹⁰ жолу — деп,
Қазат кылып ушуга¹¹,
Мусулмандын колу — деп,
9530 Бел байлаган тушунда¹²,
Акка кылып тобокел¹³,
Аттанып Акун¹⁴ баашага¹⁵,
Барсак кантет ошого¹⁶.
Дарбазасы таш коргон¹⁷,
Қапкасы алтын босого¹⁸,
Қазат кылып ошого
Барып калса кантетет?
Қатарыңда кары-жаш
Қазып алып алтынын,
9540 Байып калса кантетет?
Булагасын¹⁹ шаарыны²⁰
Бузуп²¹ алсак не болот²²?

- Мукулмандын аскери
 Бузук²³ салса не болот?
 Кара-Төлөк калаасын,
 Кадыр Алда жар берсе
 Какшатып қатын-баласын,
 Қанап алсак — деп турам¹,
 Кара малын талаадан
 9550 Талап алсак — деп турам².
 Толкуп³ аткан жылкысын
 Тийип алсак — деп турам⁴,
 Торгун⁵, тубар тондорун⁶
 Қийип алсак — деп турам,
 Тобурчагын⁷ токутуп⁸,
 Минип алсак — деп турам⁹,
 Баашалыкка бактырган
 Билин алсак — деп турам.
 Эзелден¹⁰ азем¹¹ чарбагы,
 9560 Шаарын алсак — деп турам.
 Ажарланган жүзүнөн¹²
 Наарын алсак — деп турам.
 Аялуусун¹³ түк¹⁴ койбой,
 Баарын алсак — деп турам.
 Үстөмдөгөн¹⁵ дүйнөдөн
 Борумун¹⁶ алсак — деп турам,
 Ойбойлотуп¹⁷ улуу чуу,
 Орунун¹⁸ алсак — деп турам.
 9570 Бабамдан калган Түркстан¹⁹
 Жерин алсак — деп турам,
 Маңгул, кытай куралган,
 Элин алсак — деп турам.
 Көк сүлөөсүн²⁰ кундуздуу²¹
 Бөркүн²² алсак — деп турам²³,
 Көп ичинде шаңдактуу*
 Көркүн¹ алсак — деп турам.
 Алтын айчык аштаган
 Туусун алсак — деп турам.
 9580 Бабамдан калган Абан суу,
 Суусун алсак — деп турам.
 Он бешке толгон жаштуудан,
 Олондой² кара чачтуудан,
 Инжиден³ аппак тиштүүдөн⁴,
 Жыйындан чыккан иштүүдөн⁵
 Қызын алсак — деп турам,
 Қыжылдатып кытайга
 Қыргын салсак — деп турам.
 Көбүнө салдым көп түлүк⁶,
 9590 Көңкү турган көпчүлүк
 «Көргөзбөйт⁷ экен үйдү — деп,

- Самап калды Чүйдү»⁸ — деп,
 Көңүлүңө албасаң,
 Көз⁹ кыйыгын салбасаң,
 Жаман көрүп калбасаң
 Акунбешим баашаны,
 Арзып¹⁰ турам ошону.
 Кадыр Алда буюрса
 Канын суудай жошолу¹¹,
 Алтайлык менен Наамандык
 9600 Айылын бирге кошолу!»
 Аны айтып Манас салганы,
 Айдаркан уулу эр Көкчө
 Ордуна¹ тура калганы.
 Уругуң² кыргыз-улук журт,
 Урматтуулар³, баарың ук!
 Атаңдан калган жер үчүн,
 Алаш урук эл үчүн⁴,
 Түркстан экен жерибиз,
 Түпкү⁵ атанды карасак
 9610 Түмөн кыргыз элибиз⁶.
 Башында мангул бөлүндү,
 Бар кудаанын буйругу⁷
 Мына ушундай көрүндү.
 Мангулга⁸ кошо татары,
 Баштагынын бир кезек
 Өткөн экен катары!⁹
 Кыргыз, казак, калмагы
 Кыйла жер экен алганы.
 Айткандардан угабыз
 9620 Наамут¹⁰ деген дайраны.
 Ал дайранын бер жагын
 Алган экен бабабыз.
 Атадан калган жер-сууну
 Качан издеп¹¹ табабыз?!
 Түркстан экен жерибиз,
 Түмөн алаш элибиз¹²,
 Жер талашып өлгөндөн¹³
 Тая койбос¹⁴ эбибиз.
 Аягы Ноот¹⁵, Арал-Көл,
 Четиң Жазыйра¹⁶, Жемин, Арал чөл,
 9630 Андан бери биздики,
 Атабыз алган жерибиз.
 Азыр сен болуп турасың
 Атанып Манас эрибиз,
 Алың келсе Самаркан,
 Букарды алып бериңиз!
 Бу турган Булагасыңга
 Барбайт деген эмине?!

- 9640 Казатта жүрүп бел байлап
Кандай айткан кебиңиз?
Жазуудан¹ артык жан өлбөйт²,
Тактада жатып кан өлбөйт³,
Ажал бирөө, айда өлбөйт,
Адам уулу кайда өлбөйт?!
Карсылдаштык Оргого⁴,
Кан жүргүздүк⁵ ордого⁶.
Каапырдан канча кан өлду,
Казак менен кыргыздан
Анча-мынча жан өлдү.
- 9650 Мангул, калмак, сарты бар,
Баш байлаган өлүмгө,
Баракелде марты бар.
Карыш турган Акбешим⁷,
Карап турсам ошо⁸ жерге
Кандай барбас дарты бар?!»
Муну айтып Көкчө салганы,
Кайып даң менен Мунары,
Кабыл алды булары.
- 9660 Мангулдун¹ баатыр Даңгылы,
Кара калмак журтунан
Кадимки Мажик камбылы.
Ошпур, Бакай карысы,
Олтургандын² баарысы:
«Казаттан кайтпай өлөлүк³,
Ак жазганын⁴ көрөлүк⁵,
Аскерди үчкө⁶ бөлөлүк⁷.
Кыйынсып келип, кыйласы
Кыргын тапты Кер-Көлдөн,
Тос-тос кылып кытайлар,
Колунан келген чагында
Аз болгондо жүз бөлгөн⁸.
Кудайдын берген тушунда,
Бириктирип арабыз,
Кошулалык⁹ ушунда!»
Кайраттанды баарысы,
Жашы менен карысы.
«Оомийин!»¹⁰ — деди Айкожо¹¹,
Бата кылып алышты.
Бөлмөк¹² болду колуну,
- 9680 Алмак болду жолуну.
Камбардын туун аштады,
Жүз элүү миң кол алып,
Айдаркан жолду баштады.
Кызыл-Кыя жол менен,
Жүдөбөгөн¹³ көй баатыр
Жүз элүү миң кол менен,

- 9690 Дуулат, Үйшүн¹ зор менен,
 Каркыра басып калкылдап,
 Каруу-жарак жаркылдап,
 Асабасы жалпылдап,
 Алтындуу туусу калкылдап,
 Чабдар, Чарын жол менен
 Бара турсун эр Көкчө
 Жүз элүү миң кол менен².
 Суңшоо деген жери — дейт,
 Кулутка, Буртак беги — дейт,
 Башчысы маңгул, кытайдан,
 Калыңы калмак эли — дейт,
 Манжурия, тыргооттон
- 9700 Баары турган жери — дейт.
 Қайып кан менен Мунарды
 «Қазаттан жолуң болсун!» — деп,
 Жүз элүү миң кол менен,
 Кер-Көлдүн³ тескей жол менен⁴,
 Қабылан Манас баатырдын⁵
 Как өзүндө калганы,
 Каркап санап үч жүз миң
 Аскеринен алганы.
- 9710 Ашыгы жана элүү миң
 Азаматы шаңдагы.
 Арбынын алып элинин,
 Ара күндүк жол экен
 Ченин алып жеринин,
 Түптөн кечип жол менен,
 Түмөн аскер кол менен,
 Тууну тууга урдуруп¹,
 Чанды обого бурдуруп²,
 Сурнай кулак тундуруп³,
 Жаа Алдалап буркурап,
 9720 Ак байгамбар колдо! — деп,
 Шаймерден!* — деп чуркурап,
 Күнгөй⁴ бойлоп⁵ күркүрөп,
 Күлдү⁶ кыргыз аскери
 Күйгөн⁷ оттой дүркүрөп,
 Кызыл айчык туу аштап,
 Кыраан Бакай кол баштап,
 Кыргыл баатыр жол баштап,
 Аргымак аттар алкылдап,
 Алтындан калкан жаркылдап,
 9730 Арстан Манас аскери
 Бара турсун шартылдап.
 Ала-Бели көрүндү,
 Жүз элүү миң кол менен
 Үрбү⁸ баатыр бөлүндү⁹.

- Аны таштай турунuz¹⁰,
 Акунбешим баашанын
 Ангемесин угунuz¹¹.
 Чулу менен Ардайды,
 9740 Көкүрөктөн¹² Кеймен кан,
 «Орго¹³ шаага баргын!» — деп,
 Жөнөткөн¹⁴ эле далайды.
 Жети жүз миң кол келип,
 Жерге сыйбай мол келип,
 Кеймен, Чулу зор келип,
 Урушуп жүрүп өздөрү,
 Баатырлардын өлгөнүн¹
 Баарынын көргөн көздөрү.
 Сары кыяр калдайы,
 Ары кыяр, ары аяр,
 9750 Колго түшүп далдайды².
 Бегиш менен Көйүшкө³
 Мээнет чырмап тутулуп⁴,
 Өрткө⁵ күйүп, чок болуп,
 Өлө⁶ жазып токтолуп⁷,
 Өнөр⁸ менен кутулуп,
 Барган экен канына,
 Жапаа түшүп жанына.
 Ачып-арып, тамтайып,
 Акунбешим баашага
 9760 Араң жетти самтайып.
 Көтүнөн барган көпчүлүк
 Көрүп барды көп түлүк.
 Ат-тонунан⁹ айрылып,
 Өзү барды кай бирөө.
 Кулагынан айрылып,
 Көзү барды кай бирөө.
 Сол колунан айрылып,
 Оңу¹⁰ барды кай бирөө.
 Кичисинен айрылып,
 9770 Чоңу барды кай бирөө.
 Оң колунан айрылып,
 Солу¹¹ барды кай бирөө.
 Муздап калган эмедей
 Тоңу барды кай бирөө.
 Көздөрүнөн¹ айрылып,
 Кашы барды кай бирөө.
 Бала-чака жуда² жок,
 Башы барды кай бирөө.
 Башын бууп кур менен
 9780 Бөрксүз³ барды кай бирөө,
 Мурунунан⁴ айрылып,
 Көрксүз⁵ барды кай бирөө.

- Эки буттун⁶ бири жок,
 Чолок келди кай бирөө,
 Эптүү⁷ айткан сөзү жок,
 Нонок⁸ келди кай бирөө.
 Балдак менен таянып,
 Басып келди кай бирөө,
 Башы-көзү кызыл кан,
 Жашып келди кай бирөө,
 «Балакетке калдык!» — деп,
 Шашып келди кай бирөө⁹.
 Омуроого¹⁰ ок тийип,
 Онтоп келди кай бирөө,
 Оозуна¹¹ келген кепти айтып,
 Оттоп келди кай бирөө.
 Төртөө-бешөө¹² чогулуп,
 Топтоп келди кай бирөө,
 Төрөсүнөн¹³ айрылып,
 Жоктоп келди кай бирөө.
 «Бир тууганым өлдү!» — деп,
 Боздоп¹ келди кай бирөө,
 Минген аты ушу — деп,
 Коштоп келди кай бирөө.
 Кыдырып Абан² суусунан
 Кечип келди кай бирөө,
 Кызыл-ала кандуу³ тон
 Чечип келди кай бирөө,
 Кыргыздын көрүп азабын,
 Кыпкызылдай жанынан
 Кечип келди кай бирөө.
 Көрүп туруп Акбешим,
 Көлдөй⁴ төктү⁵ көз жашын:
 «Жайы жакшы, суу тунук,
 Жатуучу⁶ элек кутуруп⁷,
 Алаш курчап алыптыр
 Аяк менен башымды,
 Атаганат⁸ дүнүйө,
 Кайда барам кутулуп?!»
 Акунбешим баашасы,
 Түгөндү⁹ бүгүн наашасы,
 «Менмин!»¹⁰ — деп ойлоп жүрчү¹¹ эле
 Наамандыктын сыртынан
 Кара коргон кашаасы.
 Кыжылдап барган кытайдын
 Кыяласынан кеп сурайт,
 «Кыйын бекен кыргыздар,
 Кылганын айткын?» — деп сурайт.
 Кажылдаган каапырдын
 Канчасынан кеп сурайт,

- «Катуу бекен казагы,
 Канеттинер?» — деп сурайт.
 Көсөл калдай барганы,
 Сары кыяр аяры
 Көргөнүн¹ айтып зарлады:
 «Эбин-чагын журт күтүп,
 Эл көрө элек² экенбиз,
 Эрегишип урушуп,
 Эр көрө элек экенбиз!
 9840 Ала мөңгү³ бел ашып
 Тоо көрө элек экенбиз,
 Айгайлашып урушуп,
 Жоо⁴ көрө элек экенбиз!
 Ат арытып сапардан
 Жол көрө элек экенбиз,
 Арбын черүү, улуу топ
 Кол көрө элек экенбиз!
 Ар тараптан арбыган
 Эл көрө элек экенбиз,
 9850 Агып, ташып каптаган
 Сел көрө элек экенбиз,
 Айтканынан кайтпаган,
 Ажалдан башын тартпаган.
 Эр көрө элек экенбиз!
 Өпкө чайкап, кан ичип,
 Өт⁵ көрө элек экенбиз,
 Өзөн¹ күйүп туташкан
 Өрт көрө элек экенбиз,
 Башыбыздан ар ишти
 9860 Өткөрө элек² экенбиз,
 Көрүп келдим кыйланы!»
 Айтып туруп аяры
 Көзүн жаштап ыйлады,
 Муңун³ айтып канына,
 Бурчактап жашын тыйбады:
 «Ат көтөрбөй⁴, бил минген
 Жөө көрө элек⁵ экенбиз,
 Көпкөк темир кийинген
 Дөө⁶ көрө элек экенбиз!
 9870 Мунарадай зөңкойгон⁷
 Бой көрө элек экенбиз,
 Бузукчулук⁸, урушкан⁹
 Той көрө элек экенбиз!¹⁰
 Сакал менен мурутту¹¹
 Тереби, — деп ойлоймун¹²,
 Сазайынды колуңа¹³
 Береби, — деп ойлоймун.
 Алөңгир жаа, сыр жебе

- 9880 Кереби, — деп ойлоймун,
 Аркабыздан аз күндө
 Келеби, — деп ойлоймун.
 Көңүлдөн¹⁴ кеткис кеп экен,
 Култаңдын сөзү төп экен,
 Куруп¹⁵ калсын дүнүйө,
 Көрө элегим¹ көп экен!»
 Сары кыяр калдайы
 Айтып турду далайды.
 Аны уккан² сон каныңыз
 Акылы кетип шалдайды.
- 9890 Карап туруп бир кезек,
 Калкына сүйлөп тил безеп:
 «Тулпар минип, туу аштап
 Турушканда³ көрөрбүз,
 Түп көтөрүп⁴, сап тартып
 Урушканда⁵ көрөрбүз!
 Кара болот калканды⁶
 Жабышканда көрөрбүз,
 Каршы-терши майданда
 Чабышканда көрөрбүз,
- 9900 Қаза жетсе, күн бүтсө⁷
 Кайда да болсо өлөрбүз!⁸
 Өмдөп⁹ кыргыз кол келсе,
 Өзөн¹⁰ тартып жол келсе,
 Өрт¹¹ күйгүзүп¹² мол келсе
 Өкүмөтүн¹³ көрөрбүз,
 Өжөрлөнүп¹⁴ урушуп,
 Ажал жетсе өлөрбүз¹⁵.
 Төкпөй¹⁶ туруп канымды,
 Кыйбай туруп жанымды
- 9910 Төрт атам өткөн Абан суу
 Таштап кайда жөнөрбүз?!
 Кайда кеттин жанагы
 Топ аралап билгендер,
 Тон жакшысын кийгендер,
 Бечараны жегендер,
 Мен жакшымын! — дегендер,
 Күлүк тандап мингендер,
 Күрөөкө¹ тонду² кийгендер,
 Күүлөнүп үйгө³ киргендер,
- 9920 Агача келин, сулуу⁴ кыз
 Айылда жандап өпкөндөр⁵,
 Атасынын көрү! — деп,
 Аргасы жок көпкөндөр⁶.
 Кең багелек шым кийип,
 Балтырына батпаган,
 Аттанам, түшөм⁷, эрмин! — деп,

- Айылга тынчып жатпаган.
 Учуп өлөр коо таппай,
 Узун⁸ күн жаны соо таппай,
 9930 Урунарга⁹ тоо таппай,
 Урушарга¹⁰ жоо таппай,
 Бууругуп¹¹ жүргөн мырдарлар¹²,
 Бул шаардын ичинде
 Нечен албан адам бар.
 Адамым арбын тараган,
 Нак өзүмө¹³ караган,
 Торгой¹⁴ аттуу жаң-журум
 Тоо түгөнгөн¹⁵ учунда,
 Толкуп жаткан ушунда.
 9940 Аяк жагы элимдин
 Арал көлдүн тушунда.
 Адыры жайык, жери түз¹⁶,
 Адамы шатман, нурлуу жүз.
 Бер жагында беш күндүк
 Канардын кара тоосу¹ бар.
 Катуюлап² кабар салбасам
 Капилет калар ушулар.
 Тоо түгөнгөн учу бар,
 Толук журтум ушулар.
 9950 Торонго³ калмак эли бар,
 Торонгону⁴ бийлеген
 Улаңгы деген беги бар⁵.
 Суу түгөнгөн чөлү⁶ бар,
 Куруйдун⁷ кара көлү бар,
 Кубандар⁸ калмак эли бар,
 Түбүнөн⁹ бери аралаш
 Түрк, алаштын көбү бар.
 Жамыра деген жайсаң бар,
 Жарлык тийсе токтолбос¹⁰,
 9960 Балыктан бөлөк малы жок,
 Маа келбеске алы жок.
 Жаяндан бөлөк эти жок,
 Жатып калар нэети жок.
 Күн батышы жагында,
 Алты күндүк арасы,
 Ак-Дөбөнүн¹¹ талаасы,
 Кашаңгер аттуу калаасы,
 Ошо жерди жердеген
 Отолуу¹² калмак баласы¹³.
 9970 Арада Сырдын суусу бар,
 Арбын элим ушулар.
 Чыйырчыктын тоосу бар,
 Бер жагында беш күндүк
 Күйүктүн¹ кара коосу бар.

- Ушуларды² бийлеген
 Дабашы деген калдай бар³,
 Дагы⁴ эле менин душманга
 Жендирмегим далай бар.
 А да мага караган
- 9980 Абилетун Чакмак⁵ бар,
 Алдырат деп Акбешим⁶,
 Качып келип кыргыздан,
 Айтып жүргөн акмак бар.
 Чымдан кылган кенти бар,
 Чакырсам⁷ анын баарысын
 Маа келбес кандай мерти бар,
 Алардын⁸ бери жагында
 Олуя-Ата⁹, Мерки бар,
 9990 Қымбатым¹⁰ Мерки амбал бар,
 Қыйынсып келген кыргызга
 Қылсам кыйла жаңжал бар,
 Сыртында Талаш жерим бар,
 Жыргалдуу¹¹ шөкүн¹² элим бар.
 Тыргооттон бөлүнгөн,
 Алар тырп этип качпайт өлүмдөн.
 Тунуп¹³ аткан жуда¹⁴ шаар,
 Тулус аттуу жаң-жуң бар.
 Қара чоюн куюлган,
 Қайыптан кабар туюлган¹,
- 10000 Өзү² бүтүп³ токтолгон,
 Өчтөшкөндүн⁴ баарысы
 Өз⁵ алдынан жок болгон,
 Өкүмөт⁶ айткан душманга
 Өпкөгө тийген ок болгон,
 Жоктон минтип бар кылган,
 Жолдош-жоро⁷ жар кылган,
 Қусур⁸ айткан кишини
 Қуп бүтүргөн⁹ ишини,
 Қалкы менен кар кылган,
- 10010 Туубаган барса туудурган¹⁰,
 Бала берип тундурган¹¹,
 Көрбөгөн¹² барса көз берген,
 Дудук¹³ барса сөз берген,
 Эсер барса эс берген¹⁴,
 Үзүлүп¹⁵ барсам улаган,
 Үзүрүмдү сураган.
 Жыгылганды жөлөгөн¹⁷,
 Кемигенди төлөгөн¹⁸,
- 10020 Жарды барса мал берген,
 Чабал барса ал беген,
 Қалкка сөзү мунайым,
 Қараганы жүз миң жан,

- Карабулта кудайым,
 Аным аман турбайбы,
 Алдыра койсом¹ кыргызга
 Мени бери² урбайбы!
 Көкө теңир Бултам бар,
 Көрүп аман турганда
 Мага көтөрүлчүү³ кай⁴ заңгар?
 10030 Карабулта⁵ койдосо⁶,
 Қалайык сага белгилүү
 Қатылган душман онбосу!⁷
 Айтып муну Акун шаа⁸,
 «Қакайларым* кайда? — деп, —
 Азыр бери айда!» — деп,
 Алты жащқа толгондон⁹,
 Азуусу¹⁰ чыгып болгондон¹¹.
 Алтымышын айдатты.
 10040 «Үкүрлөрүм*¹² кайда? — деп, —
 Отуз өгүз айда, — деп, —
 Тебин*¹³ малым кайда? — деп, —
 Терип-тепчип айда!» — деп.
 Атан төөдөн¹⁴ жыйырмасын
 Азырлады жыласын.
 «Мөрүн¹⁵ малым кайда? — деп, —
 Тобу менен айда — деп, —
 Өңкөй кула байталдан
 Тогуз кылып айда — деп, —
 Кечилден* отуз келсин — деп, —
 10050 Карабулта теңирге
 Алып барып берсин — деп, —
 Жарлыгына көнсүн¹ — деп, —
 Жаман душман келет — деп,
 Жардам сурап көрсүн — деп.
 Эки жүз сексен жыл мурун
 Кара аяр жалынган,
 Қайыптан өзү табылган,
 Андан бери қарата
 10060 Кара калмак, суң кытай
 Абийири артык жабылган,
 Карабулта барыңар,
 Қабарды менден салыңар,
 Жакшылап жообун алыңар.
 Қаптап келет чаңтуу — де,
 Ушу малдын баарысы
 Жолуңузга² тартуу. — де.
 Чаңтуунун³ элин карасак
 Чарк жеткисиз баатыр — де.
 10070 Келе жатыр бурут* — де,
 Бурут кыйын журут⁴ — де.

- Сыйынарым сынар сен,
 Немесин койбой курут⁵ — де.
 Казак, кыргыз жаады — де,
 Эсеп жетпейт саны — де,
 Эгер келсе биздерге
 Аман койбо⁶ аны!» — де.
 Аны айтып Акун шаа
 Жөнөттү кечил баарысын,
 Айдалык баштап карысын.
- 10080
 Топ башысын чакырды,
 Тоосу менен оюна
 Токсон дорго чаптырды.
 «Торгой¹ менен Улаңгы,
 Токтолбо!»² — деп буларды,
 «Жамыра жайсаң тез келсин,
 Жарактуусун³ текшерсин.
 Кол келсин Мекер амбалым,
 Коркуп жаным калбадым.
- 10090
 Оргону ойрон салыптыр,
 Орчун шаар Магуруп
 Омура⁴ чаап алыптыр.
 Онолбогон⁵ бир кыргыз
 Алтайдан чыгып калыптыр.
 Казакта Камбар кан деген,
 Кайраты ашык жан деген.
 Айдаркан деген баласы,
 Айдаркандан Көкчө дейт,
 Адамдын жетпес дабаасы.
 Алтайдын салкын суунда⁶,
 Анда тууган неме⁷ дейт,
 Кыргыздын кыраан Манасы.
 Эртиштин суун жердеген,
 Эрегишкен⁸ адамдар
 Эгерде аны жеңбеген
 Бала Көкчө, эр Үмөт⁹,
 Башкасы канча ким билет?!
 Тушарык¹ деген жер деген,
 Тутушуп² душман жеңбеген,
 Туташ кыпчак эл деген.
- 10110
 Кытайдын барган бетине,
 Кыргыздын барган четине.
 Кыргыздан чыккан бөлүнүп,
 Кызматы журтка көрүнүп.
 Кытайды³ кылган кар — деген,
 Кызыталак кыпчактын
 Кырк миң үйү⁴ бар — деген.
 Ар жагы Камбыл шаар — деген,
 Так ошо жерде кыпчактын

- 10120 Таз деген эри бар — деген.
 Жердеп кыпчак жаткан — дейт.
 Тушалыктын⁶ талаасын,
 Атын Үрбү⁶ коюптур
 Таздан тууган баласын,
 Баласына энчилеп
 Сексен⁷ үйлүү калаасын.
 Ушу күндө шол калаа
 Үрбү атакка⁸ конгон — дейт,
 Үлкөн шаар болгон — дейт,
 Ошол Үрбү чоңоюп⁹,
- 10130 Отуз жашка толгон — дейт.
 Аяр Култаң келгени,
 Айтып кабар бергени.
 Атасы Таз, Үрбү — дейт,
 Айдап алып Манасы,
 Ай-ааламды сүрдү — дейт.
 Жеркен, Котон уйгурду,
 Жер жайнаган кургурду
 Аскерине алыптыр.
 Кыргыз, кыпчак, сарт болуп,
- 10140 Кыябына карк толуп,
 Каралаш кылып казагын,
 Каяша кылган душмандын
 Колуна берип азабын,
 Терс-Маёодо¹ Текести
 Терип-тепчип алыптыр.
 Темселетип Оргону,
 Кангырап куру² калыптыр
 Кандык сарай коргону³.
- 10150 Элимден мен да жибердим
 Не бир баатыр, балбанды,
 Баргандан бири калбаптыр,
 Чыккан окшойт далдалы.
 Өлгөнүнөн калганы
 Мында менин үстүмө⁴
 Үркүп келип калганы.
 Барганына өкүнүп,
 Баарысы келди өкүрүп.
 Оңдуруучу⁵ көрүнбөйт,
 Оргого уруш салыптыр,
- 10160 Мен жиберген Илебин
 Беттешпей өлүп калыптыр.
 Амбал Чулу барыптыр,
 Аз күнү уруш салыптыр.
 Алды каткыр Манастан
 А дагы өлүп калыптыр.
 Кеймен дуу-дуу барыптыр,

- Кездешип уруш салыптыр,
 Кезиккен жерде соо калбай,
 Кесилип башы калыптыр.
 10170 Мурун башын алыптыр,
 Байлыгына мактанган
 Баатыр Соорун калдайды.
 Баргандардын баары өлүп,
 Талпагы ташка далдайды.
 Байкап¹ турсам куу бурут,
 Бизге да келбей калбайбы!
 Алма-Коюр жердеген,
 Адам уулу жеңбеген
 Илебин менен Кашкелди,
 10180 Как өзүмдөн² кеткенден
 Кесилип кыйла баш келди,
 Көргөндөрүм³ соо⁴ эмес,
 Көздөрүндө⁵ жаш келди!»
 А сөздү айтып Акун шаа,
 Катчыга катын жаздырды,
 Кандык мөөрүн бастырды.
 Токтолбостон⁶ тез кел! — деп,
 Токсон жигит чаптырды.
 Ордого добул кактырды,
 10190 Ордосунун⁷ сыртына
 Отуз миң балбан бактырды.
 «Кеймендин¹ Даңгул² шаары бар,
 Айланасы алты таш,
 Каалагандын баары бар,
 Аягында сепил тамы бар,
 Ар сонундун³ баары бар⁴.
 Кеймен⁵ шаанын турганы
 Айланасын карасаң
 10200 Алты миң кулач дубалы⁶,
 Обоо⁷ мелжийт⁸ бийиги
 Ордокана⁹ сарайы,
 Ушу жалган дүйнөнүн
 Жетер эмес далайы.
 Нак ошого¹⁰ барыңар,
 Айтып кабар салыңар¹¹.
 Айбаты толук балбандан,
 Акылга толук зардалдан
 Алты миң балбан алыңар.
 Бейшекел деген жаң-жуң бар,
 10210 Менден кабар салыңар.
 Бели катуу балбандан
 Беш миң аскер алыңар.
 Ойрок деген жайсаң бар,
 Ондон¹² бир миң алыңар.

- Он эки миң кол болуп,
Ала-Белге барыңар¹³.
Жарагың болсун колунда,
Жалгыз аттын жолунда,
Күнү-түнү уктабай,
10220 Күзөт¹ кылгын баарыңар².
Ала-Белге жайлаган,
Алеңгир жаасын шайлаган,
Алачолок³ байлаган,
Аяр сундун⁴ Дөрө⁵ бар,
Алты жүз үй⁶ караган
Анжуулукка⁷ төрө бар.
Кашыңарга⁸ алыңар,
Кароолчу⁹ болгун баарыңар.
Каптап бурут кол келсе
10230 Кабарды ылдам салыңар!»
Калдаң аттуу жайсаңды
Көтөргүн!¹⁰ — деп, найзанды,
Кат кылып берди колуна,
Кеймендин¹¹ салды жолуна.
Акун бааша кеп айтат:
«Аттаныңар!¹² — деп айтат, —
Шамың шаа деген балбансын,
Салышкандын баарысын
10240 Далдал кылып алгансын,
Чапчышканда¹³ душманга
Заман акыр салгансын.
Кызыл-Сууда¹⁴ Боонду¹⁵
Жолдош кылып алгайсын.
Он алты миң кол алып,
Ордодон аскер мол алып,
Ушу бүгүн жол алып,
Көтмалдыга баргайсын.
Капчыгай чыккан коосунан¹,
Омполдун² кызыл тоосунан³,
10250 Кароолду катуу карагын,
Чының менен чыңоолго⁴
Чын ушу жол жарагын!
Жаздым болуп кокустан⁵
Өткөрүп⁶ ийсең⁷ бурутту
Бурут бизди курутту.
Элебей жатып албагын,
Элге кыргын салбагын,
Катын-бала, кары-жаш
Абандагы⁸ ойроттун⁹
10260 Убалына¹⁰ калбагын!»
Аны салды жолуна,
Он алты миң аскерди

- Ордодон берди колуна,
 Шамың шаа жүрдү¹¹ жолуна,
 Бооң¹² деген жайсаңды
 Эки миң аскер кол менен
 Кошуп алып кашына,
 Катуу жүрдү Шамың шаа
 Капчыгайдын жол менен,
 10270 Миң санаты он сегиз,
 Баарын бирдей карасан
 Баатыр, балбан тептегиз.
 Алар чыгып баратыр
 Капчыгайдын оозуна,
 Кароолчу болгон Шамың шаа
 Омполдун¹ кызыл тоосуна².
 Аны таштап салыңар,
 Бут жагына жөнөткөн
 10280 Отуз оён кечил бар,
 Кабарын угуп алыңар³.
 Кечикпей кечил⁴ жүрүптүр⁵,
 Бер жагында шибенден
 Беш жүзүн⁶ айдап сүрүптүр⁷.
 Алты жаштуу камандан,
 Азуулары⁸ жамандан,
 Аскер менен камаган,
 Алтымышын кармаган.
 Отуз өгүз айдаган,
 Жыйырма атаң төө шайлаган.
 10290 Кой айдаган токсон бир,
 Как ушунун⁹ баарысын
 Кара чоюн бутка айдап,
 Калмак болбой жерге кир!
 Сүрөттү¹⁰ билбей кудай — деп,
 Сүрүп¹¹ барды богун¹² жеп.
 Сопулары¹³-кечили,
 Солондон барды нечени,
 Алардын бейлин көргөн соң,
 Астын тосуп тез барды
 10300 Азезилдин¹⁴ чечени.
 Насыр кылып чыгарган¹⁵
 Жаңкы¹⁶ малдын ичинде
 Тогуз кула байталы,
 Тобуңа¹⁷ сөзүн айталы,
 Жылас кылар акыры
 Сыйынып барган шайтаны.
 Оордугу¹ он батман,
 Ооп келген бир жактан.
 10310 Үч-Турпандын учунан²
 Кетек деген бир дөө,

- Төрт ибилис кошулуп,
 Бутканадан учурган³.
 Капчал ашуу дээр экен,
 Капчал ашуу талаасы,
 Калың экен калаасы,
 Мангул, калмак, кытайдан
 Баарысынан жыйылган,
 Таганак деген эл экен,
 Азгырууга аларды
- 10320 Алып барган неме экен,
 Баштагы базар жер экен.
 Баары келип чогулуп,
 Базардан көрүп чокунуп,
 Мана, мана батман чөк,*
 Калмакча намаз окуп⁴,
 Баары келип жыйылып,
 Батман чөк⁵, — деп сыйынып,
 «Мал базарда калат — деп, —
 Аяк асты кылып салат — деп, —
- 10330 Ачууланса⁶ бир күнү
 Бир жакка кетип калат!» — деп,
 Мал базарын көчүрүп⁷,
 Бөлөк жерге алдырып,
 Айланасы миң кулач,
 Аземдүү⁸ коргон салдырып,
 Алтындан накыш¹ ойдуруп²,
 Жубардан³ минаа* койдуруп⁴,
 Күмүштөн⁵ чеге кактырып,
 Күнү-түнү⁶ күзөткө⁷
- 10340 Жүз кечилге бактырып,
 Ал мүнөзүн⁸ көргөн соң
 Азезил⁹ анык жактырып.
 Насырга көп мал келчү экен¹⁰,
 Келген малдын кыйласын
 Кетек дөөгө¹¹ берчү¹² экен.
 Кетек дөө көрүнбөй,
 Келип тамак алчу экен¹³.
 Келген малдын баарысын
- 10350 Союп алып, бүпбүтүн
 Чоң казанга салчу экен¹⁴.
 Кетек дөө¹⁵ жеп кетсе,
 Кудайыбыз жеди — деп,
 Кубанышып калчу экен¹⁶.
 Деги ушу Бултанын
 Теги¹⁷-жайын айталы,
 Айта түшүп кайталы.
 Ак байгамбар тушунда
 Азирети Кутбидин¹⁸

- 10360 Келген экен ушунда.
 Кашкарга каар салыптыр,
 Каратып баарын алыптыр.
 «Үч-Турпанга барам — деп, —
 Урушсам¹⁹ да алам — деп, —
 Ак жолуна салам!» — деп,
 Казат кылып келгенде,
 Кармашканын жеңгенде
 Какандан келген кара аяр¹
 Кармашып каруу келе албай²,
 Качууга болуп дапдаяр:
- 10370 «Карабулта сүрөтүм*³,
 Качантан мени сүрөдүң⁴.
 Кармашканда чантуудан
 Каруум келбей жүдөдүм⁵.
 Калкым кетти айланып,
 Мен качууга⁶ турмун⁷ ойлонуп,
 Кантемин?» — деп келгенде
 «Качкын, кеткин, балам! — деп, —
 Кайтарып журтуңду⁸ алам!» — деп,
 Азезил⁹ анык сүйлөгөн¹⁰.
- 10380 Абан суунун ойротун¹¹
 Оң колуңа¹² салам — деп, —
 Турпанга чантуу тура албас¹³,
 Турса дагы чантууга
 Элибиз динин бура албас¹⁴.
 Азгыны азыр сөздөп ал¹⁵,
 Абан суунун элинен
 Аз жылдан кийин көздөп¹⁶ ал».
- 10390 Аны айтып бу сүрөт¹⁷,
 Азезил кирген куу сүрөт
 Каар аярды качырып,
 Каапыр дөө, төрт шайтан
 Караңгыда учуруп¹⁸...
 ...Көргөндүң¹⁹ көөнү тоюптур²⁰,
 Каарбулта деген деп,
 Ээсинин атын коюптур.
 Алиги малдын баарысын
 Алып барып союптур¹.
 Кечилдердин баарысы,
 Айлалык баштап карысы,
 Астына малдын төө барды,
 Эки таш* жерден эсерлер
 Атынан түшүп, жөө² барды.
 Чогулушуп³ чуркурап,
 Чокунушуп⁴ буркурап,
 «Карабулта атың — деп —
 Калкка окшобойт⁵ затың — деп, —

- 10410 Карып кулуң⁶ биз келди,
 Жеткирегөр датын — деп. —
 Кор⁷ дөчү элек⁸ бурутту,
 Чантуу келип чаң салып,
 Алтайлык салып азапты,
 Азыр бизди курутту.
 Кара калды, кан өлдү.
 Канча түрлүү жан өлдү.
 Көрүп туруп көзүңүз⁹,
 Бар беле бизде өчүнүз?¹⁰
 Эми өлтүртпөй¹¹ колдо — деп,
 Өтүнүп айткан сөзүбүз!¹²»
- 10420 Ал бейлине жараша
 Азезил кылды тамаша.
 Арбак урсун¹³ баарынды,
 Айлалык баштап карынды.
 Аңгеме мени кылдыңар¹,
 Аябай малды кырдыңар².
 Адамдан кыл — деп, — насырды»,
 Азезил сөзү басылды.
 «Таарынган экен теңир — деп, —
 «Талабың курсун³ — деди!» — деп,
 Адамдан насыр дегенин⁴
- 10430 Кечилдер кебин угушту⁵,
 Кеңешип алып, чыгышты.
 Акунбешим баашага,
 Азыр бар — деп, — ошого,
 Айлалыкты чаптырды.
 Алиги кечил Айлалык,
 Канынын кирди кашына,
 Койну⁶ толуп жашына.
 Акун шаага кеп айтат,
 «Алдаңдын сөзү — деп айтат. —
- 10440 Азыр айтпайм жооп⁷ — деди, —
 Адамдан насыр жок! — деди. —
 Айтканы ушу каным. — деп, —
 Көкө теңир таарынды,
 Көп чочуду жаным!» — деп,
 Канга салды кабарды.
 Кан чыгарды ар тушка
 Алтыммыш беш набарды,
 Қалайык уксун⁸ кабарды.
 «Жамандык албай көөнүнө⁹,
- 10450 Жанын байлап өлүмгө¹⁰,
 Барып түшчү¹¹ жан барбы
 Жараткандын көлүнө?
 Адамдан насыр жок болуп,
 Аз жылдан бери токтолуп,

- Таарынган экен кудайың,
 Аны үчүн бурут талкалап,
 Наамандыктын кыйласын
 Алган экен жудайың.
 10460 Кудай үчүн жан кыйып,
 Кубандырып¹ жаш тыйып,
 Насыр кылып башынды,
 Агызып көздөн² жашынды,
 Айткандан³ угуп арзымды⁴,
 Ак жолуна жан кыйчу⁵
 Азаматтан барсыңбы?»
 Алтымыш жигит аттанып,
 Айгай салды баарына,
 Аралап жүрүп шаарына.
 10470 Анык калар анткен эл
 Ак тааланын каарына.
 Бейилине жараша
 Бербердигер кудурет
 Берген ажал баарына.
 Эки жүз кемпир, токсон чал,
 Эсерлерди карап ал,
 Сексен бир кечил жыйылды.
 Шайтанды билбей, кудай — деп,
 Кур чоюнга^{*6} сыйынды.
 10480 Баштан аяк баарысы,
 Жашы менен карысы
 Жети жүз киши жыйылды.
 Билимин шайтан туйдурган¹,
 Миң батман чоюн куйдурган,
 Алты жүз анын кулагы,
 Ар качандан² бир качан³
 Асылып анын турганы.
 Адамдарга көрүнбөй.
 Кетек дөө куп баккан,
 10490 Миң өгүздүн⁴ отунун⁵
 Ачууланса бир жаккан.
 Казаны — деп, — кудайдын
 Каапырлар⁶ жүргөн⁷ жудайың⁸.
 Жайы ошондой⁹ болуучу¹⁰,
 Агызып келип куйганда
 Бир арыктын суусуна¹¹
 Жарым күндө толуючу¹².
 Кайнатып суусун турганы,
 Каапырды¹³ кудай урганы.
 10500 Урбаганда неткени,
 Кийим-кечесин чечкени,
 Кайнап турган казанга
 Каргыч түшүп кеткени.

- Кайнап турган казанга
 Жыпжыланаң¹⁴ кириптир,
 Жан чыкканча кай бирөө
 Сийип-чычып ийиптир.
 Баары бышып болгон соң,
 Адамдарга көрүнбөй,
 Алиги дөө кириптир.
 10510 Дөө¹ баарысын жалмады,
 Жети жүз киши этинен
 Үч жүзү араң калганы.
 «Кудайдан калган кешик!» — деп,
 Калганын каапыр² талады.
 Ыпкап-шыпкап казанды³,
 Түк немеси калбады.
 Карап көргүн калайык
 Каапырды кудай алганы,
 Мындан артык болорбу⁴
 10520 Дүнүйөнүн нааданы.
 Азезил турду кубанып:
 «Алда ыраазы⁵ болду!» — деп,
 Каапырлар чыкты куралып.
 Куп сүйүндү⁶ көпчүлүк,
 Андап турсаң артына
 Аларга түшөр⁷ көп түлүк.
 Аларды таштап салыңар,
 Арстан Манас каныңар,
 Алда эмине сөзү бар,
 10530 Кабарын угуп алыңар.
 Күнгөйдөгү Байсоорун⁸,
 Атына болбой кайсоорун⁹,
 Төрө Манас зор менен,
 Үч жүз миң ашык кол менен,
 Таштуу күнгөй жол менен,
 Ак асаба¹⁰ туу менен,
 Айгайлаган чуу менен,
 Көк асаба, туу менен
 Көк жаңырган чуу менен,
 10540 Добул согуп күнгүрөп,
 Тоо көчкөндөй дүңгүрөп¹,
 Сел жүргөндөй² күркүрөп,
 Өрт күйгөндөй³ дүркүрөп,
 Эркин күнгөй жол менен,
 Эки жүз миң кол менен
 Эр Манас жолго салыптыр.
 Төрө Манас зору бар,
 Жөөлөшкөндүн⁴ шору бар,
 Төрт бөлүнгөн жолу бар.
 10550 Он эки жолдун⁵ ортосу⁶,

- Тогуз жолдун тоому⁷,
 Кароолчусу⁸ каапырдын⁹
 Кантип болбой койсун? — деп,
 Канкор Манас кообу¹⁰,
 Карайлык — деп, — тоону¹¹
 Алты жолдош алыптыр,
 Аттанып чалгын чалыптыр.
 Адыр-адыр коосу бар,
 Ар тарабын караса
 10560 Аркайган бийик тоосу¹² бар.
 Кызыл-Омпол¹³ дебөсү¹⁴,
 Кароолго чыгып келгени
 Кызыталак каапырдын¹⁵
 Шамын¹⁶ шаа деген төрөсү¹⁷.
 Кашына жолдош алганы
 Кызыл-Сууну¹ жердеген,
 Кылымдан аяр жеңбеген
 Бооң² деген эр деген.
 Дөбөдөн³ көзүн салыптыр,
 10570 Дүрбү⁴ салып көзүнө,
 Аскерди көрүп алыптыр,
 «Арбын экен колу!» — деп,
 Айран-азыр калыптыр,
 Талды-Суунун⁵ оюнан⁶,
 Кер-Көл ата боюнан⁷
 Келе жаткан аскердин
 Түрүн⁸ көрүп алыптыр,
 Айбаты катуу, заары күч
 Сүрүн⁹ көрүп алыптыр.
 10580 Он сегиз миң балбаны,
 Ойбойду¹⁰ булар салганы,
 Каарына тура албай¹¹,
 Кантип турсун уялбай,
 Качып жолго салганы.
 Алты жолдош кошчу алып¹²,
 Арстан Манас барыптыр,
 Атынын изин чалыптыр,
 Анча-мынча кол жатып,
 Качып кетип калыптыр.
 10590 Күн батыш жагын караса
 Ач кайкалак бели бар,
 Аркырап шамал жели бар.
 Жойгундуу жолун караса¹
 Үч бөлүнгөн жери бар.
 Арбыныраак немеси
 Артуу жолго салыптыр,
 Ар тарапка из кеткен,
 Баатыр айраң калыптыр.

- 10600 Бир азыраак немеси
 Капчыгайга салыптыр.
 Байкап көрүп баарысын,
 Кабылан Манас баатыры
 Баарын байкап акыры,
 Көрүп алып кайтыптыр.
 Көтмалдыда көп колго,
 Көк жал Манас баатырын,
 Көргөнүн айтып оң-солго,
 «Капчыгайга салсак — деп, —
 Каптап кирип барсак!» — деп,
 10610 Кабылан Манас айтат кеп.
 Ороздун² уулу Чагатай
 Оозуна³ келген кепти айтты,
 «Ондурбайт⁴ бизди!—деп айтты.—
 Тоосу жаман чеп экен,
 Тозоктой кыйын жер экен,
 Токой менен чер экен,
 Каттылып кыргын болгончо
 Кайта кетиш эп экен!»
 Айтканын Манас угуптур,
 10620 Акырая бир карап,
 От көзүнөн чыгыптыр.
 Агасын кудай уруптур,
 Ошо бойдон жер карап,
 Үндөй¹ албай туруптур.
 Ошпур аке кары бар,
 Орчун² жыйын баары бар,
 Акылман Бакай дагы бар,
 Ата уулунун баары бар.
 Абасы Бакай кеп айтат,
 10630 «Андаңар, балдар, — деп айтат.—
 Отуз³ төрт быйыл жашым—деп,—
 Оң-солду⁴ көргөн⁵ башым—деп,—
 Ар жылгага миң киши
 Өрдөп⁶ чыгып калсын — деп, —
 Беш-алты миң кол барып,
 Тоонун башын алсын — деп, —
 Тосоту*⁷ болсо тостуруп⁸
 Таш кулатып салсын — деп, —
 Тоо башында кол болсо
 10640 Тарсылдатып атышып,
 Талкалашып калсын — деп, —
 Так ушундай кылбастан
 Капчыгайга кокустан⁹,
 Каптап кирсек окустан¹⁰
 Тосоту тоосун¹¹ албайбы,
 Таш кулатып, ок атса

- 10650 Талкалап кырып салбайбы?!»
 Аны айтып Бакай салганы,
 «Акылын өзүң¹ тапкын!» — деп,
 Эр Манас кабыл алганы.
 «Артуу белге салайын,
 Аскерди арбын алайын,
 Не да болсо береги
 Күн батыш көздөй барайын.
 Асты-үстү² болгон тоо экен,
 Адыры терең коо экен.
 Акылын кылып а жерден,
 «Колдой көр! — деп, — Шаймерден»,
- 10660 Жүз элуу миң кол менен
 Жүрдү³ Манас шартылдап⁴
 Ач кайкалак жол менен.
 Кырк миң аскер кол менен
 Кыраан Бакай жөнөлдү
 Тилке-тилке коо жакка,
 Капчал бийик зоо⁵ жакка.
 Кырк миң кол батпай кыжылдап,
 Кыр-кырга батпай быжылдап
 Күн чыгыш жаккы⁶ тоосуна⁷,
 Көз учкан⁸ бийик зоосуна⁹.
- 10670 Чыкканы тоонун¹⁰ башы экен,
 Чылгый мөңгү, таш экен.
 Эңкүүсүндө¹¹ эчки бар,
 Тектиринде теке бар,
 Курбусунда¹² кулжа бар,
 Кайыптын баары мында бар.
 Артылмакта аркары
 Арага түшүп калганы.
 Бу колдон¹ качса, а колго,
 А колдон качса, бу колго,
- 10680 Урунуп² жүрүп оң-солго
 Чарчап болду кийиги.
 Адамга толуп кетиптир
 Тоо-ташынын³ бийиги.
 Текенин баары жыйылып,
 Таш бетине сыйынып,
 Топ-топ болуп калыптыр.
 Көрүнөө⁴ келип атышып,
 Көп кызыкка батышып.
 Ок тийген теке шалактап,
- 10690 Ойго⁵ түшүп калыптыр.
 Ойдогусу⁶ союшуп,
 Отту⁷ жага коюшуп,
 Шишкебек кылып какташып,
 «Тетигине бир топ эчки турат!» — деп,

- Түнкүсүнө⁸ сакташып,
 Урунуп⁹ жүрүп чарчаган,
 Жүрбөй¹⁰ калган кийигин,
 Адам тосуп алыптыр
 Кийик чыкчу бийигин.
- 10700 Кырк миң аскер барыптыр,
 Кыйласы кырга чыгып алыптыр.
 Жетиген жагын караса
 Бөөт¹¹, койнот жери бар,
 Карап турса өлчөөсү¹²
 Алты миң, беш миң эли бар,
 Карарып аткан багы бар,
 Каалагандын баары бар,
 Калдайып аткан тамы бар.
- 10710 Күн батыш жагын караса
 Көз учунда мунарык,
 Көз жетпеген тунарык.
 Асты жагын¹ караса
 Аккан кашка суусу бар,
 Ар түрлүү кийик көп экен,
 Аңгемеси ушулар.
 Жүрбөй калган кийигин
 «Карма кокуй², ушта!» — деп,
 Уштап жүргөн андан көп,
 Каруусу³ келбей сүйрөсө⁴
- 10720 «Кара жолтой, мына!» — деп,
 Канжар меңен карынга
 Муштап жүргөн мындан көп.
 Найзасын⁵ кылып укурук⁶,
 Колго жаба түкүрүп⁷,
 Мойнуна курук⁸ салышып,
 Алы келбей бирөөнүн⁹
 «Акетай, бери келгин!» — деп,
 Алтоо-бешөө¹⁰ жабылып,
 Араң жыгып алышып,
- 10730 Көзөл¹¹ Бакай баш болуп
 Көп аңгеме салыптыр.
 Ошо күндөн ушу күн
 Ошо тоонун баарысы
 Көр-Кол атка калыптыр.
 Кырктын башы Кыргызлы
 Кылымды бузган дыңгылы,
 Жетимиш миң кол экен,
 Жер жайнаган мол экен,
 Байдамтал деген жер экен,
- 10740 Баары токой чер экен,
 Ошо колдун баарысы,
 Ошпур баштап карысы

- Эки күнү, бир түнү
 Ат өргүтүп алыптыр.
 «Кыраан Бакай нетти? — деп, —
 Кырк миң аскер кол менен
 Кырга чыгып кетти — деп, —
 Кырк миң кол батар тоо эмес,
 Кылайып кабар бербеди,
 Кыраан Бакай соо эмес.
 Кантип жатып алалы,
 Капчыгайга салалы,
 Кабылан Манас не болду,
 Кабарын таап алалы!»
 Муну айтып Ошпур карысы,
 Кыргызл баштап баарысы
 Абыр-шабыр ат токуп¹,
 Ат токуса² бат токуп,
 Карыга найза³ салышты,
 Капчыгайга бет алып,
 Каптап жүрүп калышты.
 Аккан кашка суусу бар
 Аңгемеси ушу бар.
 Күн батыш жагын караса
 Аз гана¹ кызыл жары бар,
 Андан өтүп кеткенде
 Капчыгайдын тары бар.
 Тар жолго жакын барыптыр,
 «Тарт кайра!» — деп акырган,
 Кабылан шердей бакырган
 Добуш² чыгып калыптыр³.
 Орою⁴ чочуп баарысы,
 Ошпур баштап карысы
 А жерден токтоп калышты.
 Алда кандай неме? — деп,
 Алыстан көзүн салышты.
 Он киши баткан отоодой⁵
 Дүңкүйгөн⁶ кара башы бар,
 Өрттөнүп⁷ кеткен токойдой⁸
 Дүмүр⁹ кара чачы бар,
 Алтымыш менен жетимиш
 Арасында жашы бар,
 Куйругу¹⁰ бар тайгандай,
 Тырмактары, караса,
 Найзадан¹¹ мурун сайгандай.
 Көк ала¹² болгон чачы бар,
 Жолум¹³ үйдөй¹⁴ башы бар,
 Жалга чыккан жантактай,
 Көк тикендей кашы бар,
 Кара үңкүрдөй¹⁵ көзү бар,

- Каар айткан сөзү бар.
 Ар тиштери арадай,
 Чечекейи чарадай.
 Жоондугу кырк кучак,
 Жүз кулач келген бою бар,
 Жетимиш миң аскерди
 Жеке өзү бу жолдон
 Токтотом деген ою бар.
 Он сегиз миң аскердин
 10800 Сегиз миңин алыптыр,
 Он миңи менен Шамың¹ шаа
 Канына кабар салыптыр,
 Кабылан Манас баатырдын
 Каарына тура албай,
 Кантип турсун уялбай,
 Качып кетип калыптыр.
 Бооң² аяр бул экен,
 Болбой турган кул экен.
 10810 «Капчыгайга барайын,
 Кармап жолун алайын,
 Кандай душман болсо да
 Калабага салайын!»
 Жолдошун³ жолго салыптыр,
 Баатыр менен балбанын
 Барктуудан тандап алыптыр,
 Жолдош болуп кашында
 Токсон балбан калыптыр.
 Тегерете терс окуп
 Кешмир дуба* кез окуп,
 10820 Кечиктирбей тез окуп,
 Алтооно¹ абсун² салыптыр,
 Узундугу³ жүз кулач
 Ажыдаар кылып алыптыр.
 Алтоон кылган ажыдаар,
 Төртөө⁴ жолборс болуптур,
 Капчыгайдын ичине
 Карандай балаа толуптур.
 Бооң аяр жөкөрү⁵
 Отузу⁶ болгон көк бөрү,
 10830 Кыркы кызыл чөө⁷ болуп,
 Экөөн⁸ кылып кабылан,
 Караан көрсө чамынган,
 Сегизи илбирс болуптур,
 Ону⁹ кара куш¹⁰ болуп,
 Ондурбастай иш болуп,
 Таш башына конуптур,
 Ар кайсы жерден карпайып,
 Алачык үйдөй барпайып,

- 10840 Өйүз менен бүйүзгө¹¹
 Кара куштар¹² толуптур,
 Азыркы келген аскерге
 Акыр заман болуптур.
 Тогуз каман кыл кыйма
 Жолго жатып алыптыр,
 Муну көрүп Кыргыз чал
 Жоболоңго¹³ калыптыр.
 Алиги көргөн кемпирди
 Алты жолборс артынан
 Күчүктөй¹ ээрчип алыптыр.
- 10850 Кыргыз² баатыр кыйкырып,
 Жетимиш миң аскерди,
 Жер жайнаган көп эрди³
 «Мылтыктууң канча бар экен,
 Мыктыларың⁴ кана экен?
 Кемпир чыкты каргаша,
 Кел, көрүнөр тамаша!»
 Муну айтып Кыргыз акырды,
 Көткү⁵ колду чакырды,
 «Көрүнөр — деди, — береги⁶
 Жолдо жаткан каапырды!»
- 10860 Жалпы колду карасан
 Жаңы үйрөнчүк⁷ мергендей,
 Жайытка кийик келгендей
 Тоону көздөй жабылды,
 Көңкү аскердин баарысы
 Көрмөк үчүн сабылды.
 Жетимиш миң аскердин
 Жыйырмасы — саадак тартуучу⁸,
 Отузу — мылтык атуучу⁹,
- 10870 Жана дагы беш миңи —
 Курсу уруучу балбаны,
 Он беш миңдин баарысы —
 Найза, кылыч алганы,
 Кырдан чыгып кыргыздар
 Көрбөгөнү¹⁰ калбады.
 «Бербердигер кудаы аа,
 Бендеде мындай болорбу,
 Бетине келген оңорбу?
 Дөө менен¹ бериби,
- 10880 Акунбешим баашанын
 Адам уулун жүргүзбөс²
 Тилсымат койгон жериби?!»
 Көргөндөр³ аны айтышты,
 Көрүп, көрүп кайтышты.
 Карыясы Ошпур бар,
 Кайраттуусу⁴ Кыргыз бар.

- 10890 «Саадактууң саадак октоңор⁵,
Мылтыктууң милте чоктоңор⁶.
Алыстан туруп баарыбыз,
Жакын барсак каапырдан⁷
Калар эмес жаныбыз,
Алыстан туруп ок атып
Андайлычы баарыбыз!»
Аны айтып Кыргыз салганы,
Айтканын угуп алганы,
Ыраамдын баласы
Ордунан тура калганы.
«Ошпур, Кыргыз баатыр — деп, —
Ойлоңуңар акыр — деп, —
10900 Болуучу⁸ эле баашада
Бооң деген каапыр⁹ — деп¹⁰. —
Аярлыгы ашкан — деп, —
Алышкан душман шашкан — деп,
Ар сүрөткө¹¹ кирет — деп, —
Адамдардын баары айткан
Ачууланса бу каапыр¹
Ара күндүк жерлерге
Өрт күйгүзүп² иет³ — деп!»
10910 Ырчы бала сөздөдү⁴,
Угуп алды баарысы,
Жашы менен карысы.
Муну айтып Ырчы салганы,
Адамдар айран калганы.
Айтып оозун жыйганча
Оргонун⁵ Ырдык аяры
Ордунан туруп кеп айтат,
«Ой, калайык, — деп айтат. —
Аярдын иши бул экен,
Астында тосуп туру экен.
10920 Өтө албайбыз⁶ мындан — деп,
Ат, адамдын⁷ баарысы
Ачка кантип жаталы,
Ар тараптан, тоосунан
Камалап мылтык аталы.
Оту болсо көрөлү⁸,
Менин да бир аз бар өнөрүм».
Аны айтып Ырдык калганы,
«Азаматым, бали!» — деп,
Кыргыз чал айтып салганы.
10930 Жетип барып Ырдыгы
Жети кесе суу алды,
«Аяр экен бу да!» — деп,
Аскердин баары кубанды.
Жети үшкүрүп дем салып,

- Жети кесек топурак
 Кармап алып колуна,
 Каршы барды кадимки
 Бооң аяр жолуна,
 «Мылтык менен аткын!» — деп,
 10940 Жарлык айтты колуна.
 Мылтыктарын октошуп¹,
 Милтелерин чоктошуп²,
 Жүздөн, миңден топтошуп³,
 Мергендер жөөлөп⁴ барганы.
 Атат экен булар — деп,
 Аяр Бооң билиптир,
 Апсун окуп, дем салып
 Бир үшкүрүп ийиптир.
 Тоодой кызыл от болду,
 10950 Топ-топ болгон мергендер
 Отко кантип токтолду?!
 Жети кесек⁵ топурак⁶
 Ырдык үйлөп⁷ ийгенде⁸
 Жети кат болду булуту⁹.
 Жети чыны¹⁰ суу барган
 Жети дайра көл болуп
 Күйгөн отун курутту.
 Оту¹¹ суудан өчкөнү¹²,
 10960 Бооң¹³ туруп кыйкырды,
 Капчыгай ичи көчкөнү¹⁴.
 Капкараңгы түн болду,
 Карайлатты көп колду.
 «Ачарга арга барбы?» — деп,
 Кыргыз чал калды кыйынга,
 Кыйкырып айтты жыйынга.
 Аргасын анын биле албай¹,
 Алдырашып бир далай
 Алар турсун токтолуп,
 Абакеңиз эр Бакай
 10970 Эки күнү, бир түнү
 Кетпеди беле жок болуп.
 Тоонун башын алыптыр,
 Жон-жондун² баарын чалыптыр.
 «Аруу экен жолу — деп, —
 Арбак урган каапырдын
 Кайда жатат болду экен
 Камдап жаткан колу?» — деп,
 Эр Бакай айран³ калыптыр,
 Эңкейип астын караса
 10980 Аскердин жаткан үстүнө
 Кара түн түшүп алыптыр⁴.
 «Тоо башында биздерге

- Толук тийген күн — деди, —
 Колдун жаткан жерине
 Карарган кандай түн?! — деди.
 Абаңыз⁵ айгай салыптыр,
 Кырк миң эле адамы,
 Кырга чыгып барыптыр.
 «Кол конгон жери Тал — деди⁶, —
 10990 Капчыгайда жол кана⁷,
 Карарган калың кол кана?⁸
 Караңгы кара түн болгон,
 Жарымы кара, жарымы⁹ ак,
 Кандай сонун күн болгон?
 Бул аярдын иши — деп, —
 Буга айла кылуучу¹
 Кырга чыккан кырк миңден
 Өз колумда бар бекен
 Өнөр билген киши?» — деп,
 11000 Эр Бакай сурап калганы.
 Бабылдан келген эр эле,
 Байкүш аяр дээр эле,
 Баатыр Кошой абана
 Шакирт болгон неме эле.
 Куркулдаган² кузгундан³
 Бирөө калды көрүнүп,
 Көрө салып кузгунду⁴
 Көп турбады эринип.
 Алиги жерден Байкүшүң⁵
 11010 Апсун⁶ окуп салганы.
 Өкүмөтү⁷ Алданын⁸
 Табындагы шумкардай⁹
 Аяр Байкүш колуна
 Кузгун¹⁰ конуп¹¹ калганы.
 Колуна келген кузгунга¹²
 Апсун окуп демдеди,
 Ашыктай этке жемдеди.
 Куйругуна¹³ үч кулач
 11020 Төө жүнү¹⁴ жиптен байлады,
 Бу кузгунду¹⁵ учуруп
 Бакениз жолго айдады,
 Боондун¹⁶ шору кайнады.
 Ок болуп кузгун жетиптир,
 Оң көзүнөн тийгенде
 Шилиден чыгып кетиптир.
 Кешмир дуба керемет,
 Кузгун аттуу ок кылып.
 Караңгыны жок кылып,
 11030 Боондун¹ башы жарылды,
 Караңгысы арылды.

- Баягы барган мергендер,
 Атсак экен дегендер
 Кетерге жолу жок болуп,
 Түшкө² жакын болуптур,
 Шашкеде келген аскерлер
 Түшкө жакын токтолуп,
 Ар кайсы ташка жармашып,
 Олтурган экен олор³ да
 Мылтыктарын кармашып,
 11040 Керип жааны кездешип,
 Түн түшкөн соң өлдүк! — деп,
 Өлүм жагын эстешип.
 Жарыкты көрүп кубанып,
 Балбандардын баарысы
 Саадакты кестеп буралып.
 Караса Бооң аярды
 Башын кузгун жарыптыр,
 Ошондо да тим жатпай
 Узундугу жүз кулач
 11050 Ажыдаар болуп алыптыр,
 Көлдөлөң⁴ тартып суусуна
 Көпүрө⁵ болуп калыптыр.
 Бооң аярдын жолдошу,
 Болгон алты жолборсу¹
 «Адам элек, неттик? — деп, —
 Айбан болуп кеттик!» — деп,
 Ажыдаар болгон² Боонду³
 Жолдошу жатыр тытып жеп.
 Бооң аяр кыйкырды
 11060 «Лайламалуу!» — деп.
 Кырга кеткен кырк миң кол
 Куюлма⁴ шагыл кум ылдый,
 Куюшканын⁵ кармашып,
 Куюлуп⁶ келет бул ылдый.
 Какыраган⁷ таш кыя,
 «Тайгылбайт менин атым!» — деп,
 Жандай салып бир-бирин
 Жөнөп жүргөн андан көп,
 «Кысталаң кылбай тура тур,
 11070 Кызталак, атым өлөт! — деп, —
 Так кожом!»⁸ — деп аттарын
 Жөлөп жүргөн сандан⁹ көп.
 «Эки күнү, эки түн
 Жоголдуңар¹⁰ бүпбүтүн,
 Кырк миң колдон кылайып
 Бирөөңөрдү¹¹ көрбөдүк¹²,
 Чыйраксынып чыдабай
 Капчыгайга жөнөдүк¹³.

- 11080 Баары туюк¹⁴ бадал тоо,
 Көмүркөй¹⁵ экен өзү, — деп, —
 Көп аскер кирип жоголду,
 Көр экен мунун тоосу!» — деп,
 Көпчүлүк айтып салыптыр,
 Көлдөлөң жаткан ажыдаар
 Көрүп аны калыптыр¹,
 Огуз миң мерген курчашып
 Оюн-тоосун² алыптыр.
 Жанындагы жолборсун³,
 Жолборс болгон жолдошун,
 Бөрү болгон, чөө болгон,
 Аярдн бети көө болгон,
 Кабылан болгон, шер болгон
 Токсон баатыр, балбаны
 Ойрон кылды баарысын —
 Оруну кара жер болгон.
 Ажыдаар болгон Боонду,
 Антарды Бакай тоонду⁴,
 Кыргыл чал, Бакай барганы,
 «Кызталакты⁵ карма!» — деп,
 Қыйкырып кирип калганы.
 Қызыталак тим жатпай
 Кырк миң колду жалмады.
 Арка жактан барганы,
 Аяр Ырдык арбады,
 «Ажыдаар болсоң мына!» — деп,
 Байкүш тилин байлады,
 Дуба айтарга тил калбай
 Боондун⁶ көзү жайнады.
 Бир буту менен бир колу
 Жок болгон экен бир жолу.
 Ортого⁷ курчап алганда,
 Ок жаадырып салганда
 Бир жүз токсон ок тийип,
 Жазайыл менен топ тийип
 Кол-аягы сыныптыр,
 Кошуундун көөнү тыныптыр.
 Качарына шайы жок,
 Тура турган жайы жок,
 Сокур¹ болгон көзү бар,
 Соо жатпаган өзү бар.
 Ажыдаар болуп алыптыр,
 Көзү көрбөй жатканда
 Аскер курчап калыптыр.
 Қутуларга жери жок
 Қудай уруп салыптыр.
 Анысын билбей кыйкырып,

- 11130 Бакай, Кыргыз барыптыр.
Кыргыз, Бакай зор менен,
Кырк миң аскер кол менен
Ажыдаар болуп жалмаган,
Аркасынан тез барып,
Байкүш, Ырдык² кармаган,
Тил тартаар алы калбаган.
Жана Байкүш тим турбай
Жан-жагына караган,
Ала канат сагызган³
Апсун окуп кармаган.
Аш кайнамдай токтолуп,
Байкүш апсун окуду.
- 11140 Ар канаты⁴ бир кулач⁵,
Чоң аяктай көзү бар,
Жолум¹ үйдөй өзү бар,
Ала канат² куш болуп,
Ажыдаар болгон Боондун
Мээсин барып чокуду³.
Баштап кешмир дубаны,
Байкүш мыктап окуду,
Окуган⁴ сайын ала куш
Чокусун⁵ мыктап чокуду.
- 11150 Болбойт экен мунум⁶ — деп,
Көңүл⁷ менен жандырып,
Куш чокушу⁸ өткөн соң,
Жаны жадап кеткен соң
Ажыдаарлык аярдан
Жаны жадап кеткени,
Кайтып адам болууга
Жандырып апсун чечкени.
Көк түтүн чыкты буркурап,
Азыр турган токсон миң
- 11160 Түтүнүнөн⁹ көрө албай,
Жүдөп турду чуркурап.
«Төкпөйүн¹⁰ кызыл канынды,
Азат кылып бу жерден
Коёюн¹¹ — деп, — жаныңды,
Кырк миң киши туттуң¹² — деп,
Ажыдаар болуп оп тартып
Ат-тону менен жуттуң¹³ — деп,
Байкүш сурап калганы.
Айтпай башын чайкады,
- 11170 Айтпаса да мейли — деп,
Байкүш, Ырдык¹ байкады.
«Ажыдаар эмес, киши экен,
Ажыдаар болуп жол бууган
Арып-дуба иш экен.

- 11180 Колу-буту², баары³ сынып,
 Колго түшүп, жан тынып,
 Колдо кармап турган соң,
 Элди эминне кылдын? — деп,
 Эми мындан сураарбы,
 Эми коркор⁴ не калды,
 Атаа мындай кудай урарбы?!»
 Муну айтып⁵ Ошпур салганы,
 Алты карыш канжарын
 Кындан сууруп алганы,
 Айбалканын төшүнөн
 Канжар менен малганы,
 Чатын көздөй бет алып
 Жара тартып салганы.
 11190 Кан чыкпады, суу чыкты,
 Жаа Алдалап чуу чыкты,
 Кара башыл туу чыкты,
 Суунун арка жагынан
 Түтүн чыкты буркурап,
 Ажыдаар жуткан кырк миң кол
 Түгөл⁶ чыкты чуркурап.
 Жарылган соң карыны,
 Чыгарып колдун баарыны,
 Башын кесип алыптыр,
 Башын кессе дагы өлбөйт,
 11200 Балакетке калыптыр.
 Шыйрагынан байлады,
 Чындап шору кайнады.
 Ташка-сууга урунтуп¹,
 Заманасын куурултуп²,
 Сүйрөп алып жөнөлдү,
 Илинип калды жыгачка
 Ичеги менен карыны.
 Көтүнөн³ ээрчип келе атыр⁴,
 Көрүп турса баарысы
 11210 Башы келет артынан,
 Тоголонуп⁵ токтобойт⁶,
 Токсон бөлүп салса да,
 Өлө турган окшобойт⁷.
 Ошпур баштап карысы,
 Орчун колдун баарысы
 Кыргыз менен Бакайдан,
 Кырк миң колдун баарынан
 «Кантип жаның калдыңар
 Ажыдаардын заарынан?»
 11220 Оп тартканда жеттиңер,
 Озуна кирип кеттиңер.
 Дубасынын күчү — деп,—

- Кандай экен ичи?» — деп,
 Капчыгайда чуулашып,
 Кары-жаштын баарысы
 Бир-биринен сурашып.
 Минтип жолго салыптыр,
 Ичине кирип чыккандар
 Көргөнүн айтып калыптыр.
- 11230 «Алыстан көрсөк ажыдаар,
 Айта берсек узун сөз,
 Ат койгон бойдон жеттик — деп,—
 Ачылуу¹ капка шаарга
 Барып кирип кеттик — деп,—
 Не сонундар² бар экен,
 Аяк-башы ат чабым
 Аземи артык шаар экен.
 Анда кирип калдык — деп,—
 Урап калган дубалдан³
- 11240 Ушундан чыгып алдык» — деп,
 Көргөндөр сүйлөп салганы,
 «Ушундай жандар экен!» — деп,
 Көп аскер сүйлөп калганы.
 «Бул адам эмес, арып ко?
 Арып менен иш кылган
 Баары аяр чалыш калк ко?
 Тоого-ташка⁴ сүйрөдүк⁵,
 Тырмактай эти калбады,
 Таш, жыгачка⁶ жабышып
- 11250 Бирөө да орун албады».
 Кужулдашып сүйлөшүп⁷,
 Шыйрагынан сүйрөшүп⁸,
 Муну алып жүрүп нетели,
 Жайык жерге чыгарда
 Жерге көөмп⁹ кетели.
 Кыргыл, Бакай баарысы,
 Ошпур баштап карысы
 Кооп кылган тоосунан,
 Аман-эсен кол чыкты
- 11260 Капчыгайдын оозунан.
 Бооң жаткан жол менен,
 Келсе душман кол менен,
 Өлө турган келбесе,
 Өзгө¹ бенде келе албас,
 Ажалы жеткен келбесе,
 Асты киши келбес — деп,
 Бейкут таштап салыптыр,
 Абакенз эр Бакай
 Жүз отуз миң кол менен
- 11270 Жайнап чыга калыптыр.

- Аны таштап салыңыз²,
 Арстан Манас баатырдын
 Алда эминe сөзү бар
 Кабарын угуп алыңыз.
 Асты-үстү болгон тоо³ экен,
 Тилке-тилке коо экен,
 Аягы калың чер экен,
 Ач кайкалаң бел экен,
 Ат жүргүс⁴ жаман⁵ жер экен.
- 11280 Күндүн мурду чалганда⁶,
 Тоого тийип калганда⁷
 Чыккан экен белине,
 Айран-азыр таң болот
 Акунбешим элине.
 Карк эткенден⁸ карга⁹ жок,
 Караан-бараан¹ калган жок.
 Курк² этерге³ кузгун⁴ жок,
 Же жол кармаган⁵ тоскун⁶ жок,
 Кандай курган эл экен,
 Ач кайкалаң бел экен.
- 11290 Токтолуп колго кеп айтат:
 «Оң жагында⁷ бийик кыр
 Мен чыгайын!» — деп айтат.
 Жүргөн⁸ аскер мол экен,
 Манас менен барганы
 Жүз элүү миң кол экен.
 «Жүз миңиң белде⁹ калыңар,
 Мага көзүң салыңар.
 Жол болгон болсо кокустан¹⁰
- 11300 Байрак булгап¹¹ бакырам,
 Бара бергин¹² элди¹³ — деп,
 Байрактын башын жапырам.
 Байракты көрүп албаңар,
 Байкабастан ат коюп
 Балакетке¹⁴ калбаңар.
 Мылтыкка андис¹⁵ мергенди¹⁶,
 Мыкты атам,— деп келгенди¹⁷
 Астыңарга¹⁸ салыңар,
 Найзакерден¹⁹ барыңар,
- 11310 Артына²⁰ түшүп алыңар²¹,
 Ай балта²², кылыч, күрсүлүү²³
 Катар жүргүн баарыңар.
 Кербөсөм²⁴ да укканмын²⁵,
 Бу коктунун²⁶ оозунда²⁷
 Булагасын¹ шаары бар».
 Мылтыктуу мылтык октошуп²,
 Жүз миң колдун³ баарысы
 Көк кайкыга⁴ токтошуп⁵,

- 11320 Анда туруп калыптыр,
Он жагында кыр жакка⁶
Ойрон Манас салыптыр.
Ээрчигени⁷ Манаска
Элүү миң аскер кол экен,
Көргөндүн⁸ көзү учкандай⁹
Көткү¹⁰ атынын мурдуна¹¹
Астыңкы ат жаба чычкандай,
Бас да¹² болсо бадирек¹³,
Бийик экен кыясы¹⁴,
«Кыяң менен кургур!»¹⁵ — деп,
11330 Минтип келет кыйласы.
Баатыр Манас кеп айтып:
«Макоосу¹⁶ экен кыянын,
Баарыбыз көрдүк зыянын!»
Аны айтып баатыр салыптыр,
Абыр-шабыр бастырып
Кырга чыгып алыптыр.
Асты жагын¹⁷ караса
Азганакай талаасы,
Акунбешим баашанын
11340 А жерден чыкты калаасы¹⁸.
Андан ары караса
Көк адырдын салаасы,
Андан ары көрүнөт¹⁹
Абандын¹ сары талаасы.
Элүү миң аскер кол менен,
Эр Манас чыкты жол менен.
Кашатка туусу сайылып,
Кайнап жаткан көп аскер
Ойдо-тоодо² жайылып.
11350 Тагылык³ аттуу баатыры
Таамай жүз миң кол менен
Жол тосууга акыры,
Чымырканып чыгыптыр
Кайраты ашык каапыры.
Кырга чыгып эр Манас
Байрагын төмөн⁴ жапырды.
Кайкыдагы жүз миң кол,
Кайраттуусу кыйла мол,
Астына мылтык салышып,
11360 Саадактуусу⁵ сандан көп,
Найзакерден андан көп,
Кылычтуусу⁶ кылкылдап,
Кыядан чыкты былкылдап.
Кайнап турган калың кол,
Аскерди көрдү кумдан мол.
Тагылык⁷ баатыр акырды,

- 11370 «Токтоптой⁸ тоого⁹ кама! — деп, —
 Ат мылтык!» — деп бакырды.
 Жебенин огу кыркырап,
 Мылтыктын огу зыркырап¹⁰,
 Эр Манастын аскери
 Жаа Алдалап чуркурап
 Беттешти калың жоо менен,
 Терскендүү¹ тескей тоо менен.
 Аккелте үнү чаңырып²,
 Арстан Манас баатырдын
 Ач кыйкырык жаңырып,
 Айгайын уккан калмактар
 Акылынан жаңылып,
- 11380 Ат соорусун³ салышып,
 Кайгайлаган калмактар
 Кача түшүп калышып,
 Кашатка чыгып барышып,
 Агылык⁴ менен Тагылык⁵
 Кайрат кыла салышып,
 Кайра тартып токтошуп⁶,
 Милтенин баарын чоктошуп⁷,
 Мылтыктын баарын октошуп⁸,
 Жаанын баарын керишип,
- 11390 Жакшысын жаман эришип,
 Башынан түтүн ачылбай,
 Мылтыктын үнү басылбай,
 Жабуу-жабуу, жабуу! — деп,
 Жаалдаган кыйын кеп,
 Мөндү⁹-мөндү, мөндү! — деп,
 Мөндү¹⁰ деген кыйын кеп.
 Каапыр менен мусулман,
 Маңдайлашты канча жан.
 Эр Манастын колунан,
- 11400 Тагылык чыгып жолунан
 Ок жаадырып урушту,
 Ойду-дөндү¹ турушту².
 Эми Манас ойлонду
 Ондурбай³ турган жумушту.
 «Өлөрман⁴ гана куу калмак
 Өжөрлөнүп⁵ токтолду,
 Атышкан ара талаада
 Ат жүргүсүз⁶ ок толду.
 Соот, кыяк киейин,
 Сонунсуган⁷ каапырга⁸
 Ач бөрүдөй тиейин!»
 Муну ойлонуп эр Манас
 Жаракты белге чалыгып,
 Жаратканга жалынып,

- Азирет Аалы⁹ шерлердин,
 Шейит кечкен эрлердин
 Арбагына сыйынып,
 Ак күбө¹⁰ тонду кийинип:
 «Шашкеде келип бу жерге
 11420 Түшкө¹¹ жакын турарбы,
 Мындай кудай урарбы?!
 Аскерим арбын токтолду,
 Атышкан болуп санталак,
 Ара түзгө ок толду¹²,
 Бул эмине¹³ кордугу¹⁴,
 Минтип кылган зордугу!»¹⁵
 Маңдайында багы бар,
 Кулагында шамы бар,
 11430 Куюндан¹⁶ бүткөн¹⁷ жаныбар
 Жаадай болгон чоң Кула ат¹
 Камчыны катуу салганы,
 Кабылан Манас баатыры
 Кайраттанып алганы.
 Мубакүлдүү² сыр найза
 Булгап алды колуна,
 Буластаган баатырдын
 Мындай кайрат кылганда
 Ким токтосун³ жолуна!
 11440 Тулпарга камчы салыптыр,
 Туусун көздөй бет алып
 Туйгун⁴ эр жөнөп калыптыр.
 Калмактан чыккан Тагылык,
 Калган экен камынып,
 Каркыбарың а дагы
 Кабыландай⁵ чамынып.
 Күндөй⁶ болуп күркүрөп,
 Көргөндүн⁷ бою дүркүрөп,
 Сур кундактуу⁸ көк бараң
 Тарс! — дедире бир коюп⁹,
 11450 Аленгир жаа, сыр жебе
 Манасты көздөй бир чоюп,
 Көк түпөктүү¹⁰ көк найза
 Көтөрүп алып колуна,
 Көсөмсүгөн¹¹ куу калмак
 Кылчайбастан сонуна,
 Кыраан Манас көк жалдын¹²
 Элден чыгып бөлүнүп,
 Эми келди оңуна¹³.
 11460 Оңу¹ болбой неткени,
 Октой Кула ат жеткени,
 Калмак ээр² кашына,
 Как жүрөктүн³ башына

- Сыр найза менен неткени,
 Боордон сайган найзасы
 Сыртынан чыгып кеткени.
 Қалканын тоскон⁴ калкалап,
 Қагып ийип, койгондо⁵
 Чарайна менен соотун⁶
 Кабаты менен талкалап,
 11470 Бір жарым кез оркоюп⁷,
 Сыртынан найза коркоюп⁸,
 Ачууланып арстан эр,
 Найзаны силкип албастан,
 Оор⁹ экен,— деп калбастан,
 Көтөрүп колуна алыптыр¹⁰,
 Көп аскерге бет алып
 Көк жалың жөнөп калыптыр.
 Арстан Манас баатырдын
 Ачуусу¹¹ келген ушунда,
 11480 Найзасынын учунда
 Тагылык келет тарбайып,
 Эки колу, эки бут
 Төрт аягы арбайып.
 Агурукка¹² бет алып
 Атырылтып Кула атты,
 Барган жерден баатырың
 Туу түбүндө¹³ турганда
 Найза менен урганда
 Агурукту¹ сулатты.
 11490 Тууда турган калмактар
 Жамгырдай кылып жаа атты,
 Мөндүрдөй² кылып ок атты.
 Мөндүлөтүп³ калмакты
 Көк адыр ылдый чубатты⁴.
 Туу кармаган⁵ кишини,
 Куп бүтүрдү⁶ ишини.
 Бөксөлөй⁷ чаап салыптыр,
 Туу жыгылып калыптыр.
 11500 Элүү миң аскер күңгүрөп,
 Жер көчүрүп дүңгүрөп,
 Адам толуп, жоо качып,
 Көк адырдын салаасы,
 Оюн⁸ көрсөң көз учкан
 Абандынын талаасы,
 Ал талаада жайнаган
 Күртүк⁹, Чебен калаасы.
 Кыргыз салып жапырып,
 Элүү миң аскер кол менен
 Кыргыздын кыраан Манасы
 11510 Ойду көздөй түрүптүр¹⁰,

- Орчун шаар калмагын
 Ойбойлотуп¹¹ сүрүптүр.
 Алты күн мурун каапырлар¹²
 Айлына кабар салыптыр,
 Калкынын баарын үркүтүп¹³
 Качып кетип калыптыр.
 Бели катуу, бек айбат
 Берендери калыптыр,
 Мен урушка кирем — деп,
 11520 Бел байлаган душманга
 Эрендери калыптыр.
 Калаасы калган каңгырап,
 Качкан калмак дабырап.
 Көчөнүн¹ боюн кан кылып,
 Көргөндөрдү² таң кылып,
 Бакылдатып калмакты,
 Далыга найза мылгытып,
 Базарда калган тооктой³
 11530 Башын үзүп ыргытып,
 Жылгындынын Кең-Арал
 Оюн көздөй дыргытып,
 Элин сүрүп ириптир⁴,
 Ээн калган шаарына
 Элүү миң аскер кол менен
 Эр Манас баштап кириптир.
 Аны таштап салыңар,
 Көк кайканда⁵ жүз миң кол
 Кабарын угуп алыңар.
 11540 Күлдүрдүн⁶ уулу Чалыбай,
 Күйгөн өрттөй⁷ Абдылда,
 Кыргыздан чыккан Кутунай⁸,
 Каратоко Мажиги,
 Камбар уулу Чалиги
 Алты баатыр астында,
 Кылкандай найза кылкылдап,
 Кылымды бузган көй баатыр
 Кызыл-Суу кечип былкылдап,
 Чатырлаган калың кол
 Чабуулдап чыккан жери ошол.
 11550 Коктунун¹ чыгып оозуна,
 Көзү түштү көзөлдөр
 Көп кытайдын жоосуна,
 Аскердин ары чекеси
 Таянган² экен кыжылдап
 Текеликтин тоосуна.
 Бөтөн-бөтөн³ калаасы,
 Калаасынын арасы,
 Аскер менен жык толуп

- 11560 Абандын⁴ орто талаасы.
Ак асаба, кызыл туу,
Айгайлаган улуу чуу,
Көк асаба, кызыл туу⁵,
Көк жаңырган улуу чуу.
Жүз миң аскер кол менен,
Он-Бирдин ою жол менен,
Бологар⁶ деген суусу бар,
Болжолун⁷ көрдү ушулар.
Шамың шаа деген калдайы,
Шамың шаанын үстүндө⁸
- 11570 Аскердин арбын далайы,
Кызыталак Шамың шаа
Кырк миң үйдүн⁹ калдайы.
Кызматында туруптур
Кыйындардын далайы.
Кылган иши арбыптыр¹⁰,
Кыжылдаган кытайдын
Заманасы тарыптыр,
Акунбешим баашадан
- 11580 Беш жүз миң аскер барыптыр.
Шамың шаасы зор калдай,
Салтанаты бир далай.
Темир капка, таш коргон,
Аяк-башы ат чабым,
Аскер басып карк толгон.
Бологар суунун боюнда,
Күн чыгыш жаккы оюнда
Калагун деген калаасы,
Каркап толгон жер экен
- 11590 Манжурия, маңгулдан
Кара калмак баласы.
Акунбешим баашага,
Аскер алып ошого,
Жамыра, Торгой калдайы,
Барган экен шаасына
Баатырлардын далайы.
Дабашы, Тулус¹ жаң-жуңу²,
Жер көчүрүп даң-дуну³,
Улаңгы⁴, Көйгүр⁵ амбалы,
Ойротту⁶ билген кандары,
- 11600 Барган экен душманды
Ондурбайм⁷,— деген зангары,
Көтөрбөс⁸ тууну көтөрүп,
Көк темирден соотту⁹
Көй күлүккө¹⁰ бөктөрүп¹¹.
Кылычтын баарын бүлөшүп¹,
Кыжылдаша сүйлөшүп,

- 11610 «Кыйын эле балбан!» — деп,
 Бирин бири күүлөшүп²,
 Миңден-сандан дүүлдөшүп³,
 Найзанын баарын учташып⁴,
 Албарстын баарын курчташып⁵,
 Күрсүсүн⁶ салып мойнуна,
 Кутусун⁷ тыгып койнуна,
 Каапыр менен мусулман,
 Карап тургун калайык,
 Эки журтун⁸ ойнуна.
 Саадагын асып белине,
 Булар сапар келиптир
 Булагасын элине.
- 11620 Акунбешим баашага
 Азап түшкөн ошого⁹.
 Кумдай журтун¹⁰ чакырып,
 Кубанчына¹¹ амбалдын
 Күнөөкөрдөн чыгарып,
 Сегиз киши чаптырып¹².
 Он сегиз миң кол алып,
 Омполду¹³ көздөй жол алып,
 Кароолго Шам шаа барыптыр.
 Кайнап келген аскердин,
- 11630 Талды-Суунун оюнан,
 Кер-Көл ата боюнан
 Караанын көрүп алыптыр.
 Качкан бойдон Шамың шаа
 Калкына кабар салыптыр,
 Элинин баарын дүрбүтүп¹,
 Неме койбой үркүтүп:
 «Карабулта барыңар,
 Назырга малың чалыңар,
 Ар жагы Талаш, Нааман бар,
- 11640 Аягы Мазар улуу шаар,
 Батып жатар жериң бар!»
 Көлүктүүнүн² баарысын
 Көлүгүнө³ арттырып,
 Аз көлүктүү⁴ адамын
 Арабага тарттырып,
 Үркүтүп элин ириптир,
 Үлкөн шаа Бешимдин⁵
 Үстүнө Шамың шаа кириптир.
 «Кароолго бардым, каным — деп,—
- 11650 Калбадым коркуп жаным — деп,—
 Кер-Көл ата боюнан,
 Керме-Тоонун оюнан
 Кыпындай неме көрүнбөйт
 Кыргыздын келген колунан.

- Көл менен тоонун арасы,
 Көп көрүндү карасы,
 Эсеп жеткис эл экен,
 Қаарданса бир жолу
 Каптап кетер сел экен!
 11660 Аныктап көрдүм көзүм — деп,—
 Ашыгып келдим өзүм — деп¹,—
 Жетим уул², тул катын
 Калкымдын баарын качырдым,
 Адамымды аздырдым.
 Анын жайын айтууга
 Сизди көздөй бастырдым.
 11670 Үстүндөн³ өтгү үркүнү⁴,
 Талаага көмдү⁵ мүлкүнү⁶,
 Таштап атты кара журт
 Тамаша менен күлкүнү⁷,
 Жайнап келген буруттун⁸
 Жаман көрдүм түркүнү!⁹
 Шамың шаа айтып салганы,
 Айтып оозун жыйганча
 Шашкалактап кырк-элүү
 Адам кирип барганы.
 Омуроого¹⁰ ок тийип,
 Қаны чыгып шорголоп¹¹,
 11680 «Қачып келдим, каным — деп,—
 Как өзүнө¹² корголоп!»¹³
 Қашын көрсөң кан жайып,
 Жаманыраак жарасы,
 Кере сөөм жалжайып.
 «Қызыл-Суунун¹⁴ башына
 Қызматыңа¹⁵ бардык — деп,—
 Қыжылдаган кол көрүп,
 Қыргын таап калдык — деп. —
 Бири миңден качпаган,
 11690 Көп экен деп шашпаган,
 Айбаттары жолборстой¹,
 Асты өлүмдөн качпаган,
 Аскери арбын, колу көп,
 Азыр келди мында² — деп,—
 Арзымды таксыр тыңда!» — деп,
 Элүү-қыркы жарадар,
 Келгендердин баарысы
 Келесоого³ барабар.
 11700 Үшү⁴ кетип үшкүрүп,
 Кейпи кетип, кейишип,
 Кээ бирөөнө⁵ караса
 Келжирешип⁶ келишип.
 Қызыл-ала кан болуп,

- «Келдим — деди,— канына,—
 Кыргыз менен челишип!»
 Акун шаа айран калыптыр,
 Айтканынын⁷ баарысы
 Жаман айтып барыптыр.
 Кармашканда жеңем — деп,
 Өзү ишенбейт боюна,
 11710 Качсамбы? — деп,— мен дагы,
 Ар нерсе алып оюна,
 «Булагасын шаарыны,
 Бул жерден мен качкан соң
 Бузултармын⁸ баарыны.
 Маңдай жакты карасам
 Талуу-Көшөрт⁹ шаарыны,
 Мен качкан соң бу жерден
 Талкалаармын баарыны.
 Көрүнөө калган экемин
 11720 Көкө теңир каарына,
 Карабулта жетпеди
 Какшап айткан зарыма,
 Лайламалуга¹ — деп,
 Мен эмине кылгамын,
 Колдободу² бу да³ — деп,
 Коркуп-үркүп⁴ эл-журтум⁵
 Бүлүнүптүр⁶ жуда» — деп,
 Муну ойлоду⁷ каныңыз,
 Мырдарчылык⁸ жумушун
 11730 Дагы көрүп алыңыз.
 Кызыл алтын соктуруп⁹,
 Кылабына толтуруп,
 Кылып алган буту бар,
 Көөкар таштан көзү бар,
 Адамга окшош¹⁰ өзү бар,
 Ээрини жубар, маржан тиш,
 Эң кыйын го ушул иш.
 «Карайлады¹¹ калкым — деп,—
 Кайда кетти мурунку
 11740 Колдоп жүргөн салтың? — деп,
 Сыйынуучуң¹² мен элем,
 Чын колдоочум¹³ сен элен,
 Теңиринен¹⁴ буруттун
 Кайсы жериң кем элен?!
 Уругум¹⁵ кытай улуу журт,
 Сун-Туншанын эли элем,
 Беш атамдан бер жакка
 Бадыша болгон мен элем.
 Чуу атагы жеримин¹,
 11750 Манжурия, мангул бар,

- Тунша калмак уругу,
 Карабайсың алына
 Кайгы баскан элимин.
 Колдоор сенин² кезиң — деп,—
 Коркуп келди эсим — деп,—
 Тогуз жүз миң кол жыйдым,
 Урушсамбы³, койсомбу⁴,
 Угуз⁵ мага сөзүң⁶ — деп. —
 Улук көкө теңирсин,
 11760 Жардам көргөз⁷ өзүң!» — деп,
 Акунбешим бадыша
 Жардам сурайт темирден.
 Так ошондой тиленсе
 Бербес беле тилегин
 Жараткан жапар теңирден!
 Мани, мани батман чүк⁸,
 Калмак сөзүң⁹ окунуп,
 Аягына баш коюп,
 11770 Жашын төктү чокунуп.
 Адам ата зарпынан,
 Тил албаган дартынан
 Бейиштен сүрүп айдаган,
 Шайтан болуп ибилис,
 Минтип шору кайнаган.
 Тукуму калбай адамдын,
 Тупатуура баарынын
 Кырылганын сүйбөйбү¹,
 Кызыл алтын бут болуп,
 11780 Кызталак шайтан сүйлөдү:
 «Беш атаңдан кансың — деп,—
 Берекелүү жансың — деп,—
 Бел байлагын урушка,
 Бенденин² көзү жете албас
 Мен кылуучу жумушка.
 Өзүң калып турупсуң³
 Өкүнүч⁴ менен кейишке,
 Өлгөнүңдүн⁵ баарысын
 Алдыргамын бейишке.
 Алгандары нур болуп,
 11790 Бир-бирөөнө⁶ кызматкер
 Кырк-элүүдөн⁷ бериште.
 Кайратың жок боюңда⁸,
 Качуу турат оюңда⁹.
 Карап бериш эсинде,
 Карабай катып калсаңчы
 Каркап толгон кезинде!»
 Азезил айтып салганы,
 Намыз шайтан деген сөз,

- 11800 Нак ошондон калганы.
«Буруу-терүү¹⁰ каратпай,
Мусулман кылар өзүндү.
Мурунтадан кылчу элен,
Буйрук айткан сөзүмдү.
Жалгачуңуз¹ мен барда
Жаман кылат бурут — деп,
Жалтантпагын көзүңдү².
Токтолгон динден айрылып,
Тозоку кылба өзүңдү!»³
- 11810 Бут болуп шайтан туруптур,
«Кудайым кубат⁴ берди!» — деп,
Акунбешим баашаны
Абыдан арбак уруптур.
Урбаганда неткени,
«Кудайым кубат берди!» — деп,
Сүйүнүп⁵ чыгып кеткени,
Ордокана коңгуроо⁶
Бандуулуга⁷ жеткени,
Майканага* туруптур,
Бандуулусун⁸ уруптур.
- 11820 Кангыраган добушун⁹,
Бир күндүк жердеги угуптур.
Калмактын баары камданып,
Атка минип чыгыптыр.
Ордого добул согулду,
Ойроттун баары чогулду.
Ак отого¹⁰, көк динсе*
Айбаты бар көрүнсө¹¹,
Көк отого, ак динсе
Көркү кыйын көрүнсө.
- 11830 Желектери жалпылдап,
Жер көрүнбөй калкылдап¹,
Бандуулунун² түбүндө
Жети жүз керней бапылдап,
Аскерин жыйып асырлап,
Айбатынан алаштын,
Арбагы бийик Манастын
Акунбешим баашанын
Тула бою калтылдап.
Тура турсун каныңыз,
- 11840 Кабылан Манас баатырдын
Туш-тушка кеткен колу бар,
Кабарын угуп алыңыз.
Айдаркан уулу эр Көкчө,
Айбаты журттан бөлөкчө³,
Алтындуу⁴ наал*, жез өкчө*,⁵
Көтөргөнү⁶ туу болуп,

- 11850 Көк жаңырган чуу болуп,
Жүз элүү миң аскерин,
Дүркүрөтүп⁷ көп элин
Куш-Мурундун⁸ оюнан⁹,
Куурайлуу¹⁰ деген жеринин
Чарын жаккы¹¹ боюнан,
Ботонун¹² саздуу талаадан,
Сакта! — деп,— кудай балаадан,
Аскерин Көкчө төрт бөлүп,
Ар тарабы өрттөнүп,
Чабдардын белин ашырып,
Чаң менен жерин жашырып,
Чатырлатып эр Үмөт
- 11860 Чабдар ылдый салыптыр.
Жайсан, Үйшүн, Албанды
Жанына жолдош алганы.
Бара турсун аныңыз,
Эл башкарган улугу
Эр Айдаркан каныңыз.
Бараң мылтык батырлап,
Чарын ылдый чатырлап,
Элүү миң аскер кол менен,
Эңкейиш тарткан жол менен,
- 11870 Кыр ашып Челек жол менен,
Кырк миң аскер кол менен
Эр Көкчө жолго салыптыр.
Элүү миндин он миңин
Қаракожо алыптыр,
Қурулуунун¹ бел менен,
Қуюндуу² шамал жел менен,
Қуюлма³ шагыл жер менен
Илебиндин элине
Издеп кирип барыптыр
- 11880 Уруш кылар жерине.
Қаны өлүп, карып болуптур,
Қайгыга калкы толуптур.
Беги өлүп, бейпай болуптур,
Мээнетке калкы толуптур.
Уруштан каны өлгөнү,
Өлгөнүн көзү көргөнү⁴,
Өлгөнүн көрүп өкүнүп,
Өңкөй калмак өкүрүп,
Өлгөнүнөн калганы
- 11890 Өксөп¹ үйгө барганы.
Баргандын баары жарадар,
Байкап ишин караңар².
Алма-Коюр жер экен,
Ар уруу калмак эл экен,

- Каркырада мал экен,
 Кара камыш³ Иледе
 Кара малы бар экен.
 Жылкысын алаш алыптыр,
 Жылкы малдан айрылып
 11900 Жыла алышпай⁴ калыптыр.
 Карайлашып, кан өлүп,
 Канча түрлүү жан өлүп,
 Карап турган чагында
 Эми казакең айгай салыптыр.
 Азирет! — деп акырып,
 Айдаркандап бакырып,
 Ата-атанын уругу
 Өз ураанын чакырып,
 11910 Жанчоролоп⁵ күңгүрөп,
 Байчоролоп⁶ көп казак,
 Баабедин! — деп дүңгүрөп,
 Бекчоролоп⁷ буркурап,
 Бет-бетинен чуркурап,
 Чабуул коюп кириптир,
 Жайытган малын тийиптир.
 Дагы бурут келди! — деп,
 Катындары калмактын
 Ыштанына сийиптир.
 11920 Чагалалап чуркурап,
 Чачын жулуп буркурап,
 Калмактар салды ойбойду.
 Оюна¹ келген жумушун²
 Казакең кылбай койбоду³.
 Короосу⁴ менен кой айдап,
 Мааратканы⁵ андан көп,
 Кокуйлатып⁶ ээсин⁷,
 Каратканы сандан көп,
 Айдап алып төөсүн⁸,
 11930 Таратканы андан көп,
 Аңырайтып ээсин
 Каратканы сандан көп.
 Өрттөп⁹ отун канасын¹⁰,
 Таңырандатып кубалап¹¹
 Өгүз менен танасын,
 Кажылдатып ыйлатып
 Катын менен баласын,
 Камап барып түшүптүр¹²
 11940 Илебин шаанын калаасын.
 Жыйылуу аскер колу жок,
 Кажылдаган каапырдын
 Качып кетер жолу жок.
 Үйрүнөн алып күлүгүн¹³,

- Үйүнөн¹⁴ алып мүлүгүн¹⁵,
 Кан Айдаркан тушунда
 Казак, кыргыз бир чакта
 Калмакка салып түлүгүн¹.
 Аламандап ат коюп,
 Ат койсо да бат коюп,
 Илебинге караган
 11950 Кара калмак мол экен,
 Аяк-башы калаасы
 Алты күндүк жол экен,
 Башы Жаргент², Алматы,
 Бай-байлатып калмакты,
 Барбаган жери калбады.
 Малдан койбой изүүлдөп³,
 Албаган жери калбады.
 Куржун⁴ алып кубанып,
 Кубулган⁵ сонун бул алып,
 11960 Бүктөп⁶ жүргөн андан көп.
 Чабадандан* жамбысын
 Жүктөп жүргөн сандан көп.
 Кадиктүү жерди карашып,
 Тиктеп жүргөн андан көп.
 Тээтиги жерде мал бар! — деп,
 Чектеп жүргөн андан көп.
 Чач учтугун⁹ келиндин
 Қыйып жүргөн андан көп.
 11970 Катылбагын катынга,
 Жолго кесир болот — деп,
 Карыясы кой-койлоп¹⁰,
 Тыйып жүргөн андан көп.
 Кырмызы көйнөк¹, кыпча бел
 Қыздан кармап алышып,
 Кабакка баса калышып,
 Керип² аткан андан көп.
 Кесир кылдың жолго — деп,
 Кейип жаткан сандан көп.
 Көзү көсөм² карысы,
 11980 Көрө салып баарысы
 Уялат экен жаштар — деп,
 Кетип аткан андан көп.
 Талабына тал түштө⁴
 Жетип аткан сандан көп.
 Өлтүрөм⁵, кыймылдаба! — деп,
 Өчөндөшүп⁶ ар жерде
 Нетип⁷ аткан андан көп.
 Минемин⁸ — деп, жорго⁹ алып,
 11990 Минтип жүргөн сандан көп.
 Миң теңгелик торко¹⁰ алып,

- Таңылчагын оодарып,
 Тинтип жүргөн андан көп.
 Ээн калган эл болду,
 Башчысы жок болгон соң
 Байкуш болбой не болду.
 Бошко¹¹ калган мал болду,
 Боздогон¹² кыйла жан болду,
 Убалына калганы
 Акунбешим кан болду.
- 12000 Урушунан¹ өлгөнү
 Жүз миңден ашык жан болду.
 Илебин өлгөн улугу²,
 Башы өлгөн соң баарысы
 Иттей чуулап куруду³.
 Камады кандын ордосун⁴,
 Какты баштык, дорбосун⁵,
 Калганымды кырба! — деп,
 Калмактар тартуу чыгарды
 Бир жүз токсон жоргосун⁶.
- 12010 «Атагыбыз⁷ Төрөндөн⁸,
 Азыр биздин боюбуз⁹
 Кызыл канга бөлөнгөн¹⁰.
 Илебин өлдү каныбыз,
 Иттей болду саныбыз.
 Койбойбу¹¹ деп, дүйнөгө¹²,
 Коркуп чыгат жаныбыз.
 Арстаны өлгөн азадар,
 Каныбыз өлгөн карадар,
 Калмак да болсок тууганбыз,
- 12020 Катарында турганбыз,
 Ырайым¹³ кылып караңыз,
 Азыркы жүргөн доорунуз¹⁴,
 Аркы атаң бирге болгон соң
 Азаттык берип биздерге,
 Ачынар бекен боорунуз?!¹⁵
 Тубардан¹⁶ жыйган тулдуубуз¹⁷,
 Туйгуну¹⁸ учкан муңдуубуз¹⁹,
 Жалыныш кылып сиздерге,
 Жан соогат!¹ — деп турубуз².
- 12030 Барчадан жыйган тулдуубуз,
 Баашасы өлгөн муңдуубуз,
 Жайылган кара чачтуубуз³,
 Тамчыдай кара жаштуубуз⁴,
 Казат —деп барып Оргого,
 Калбаптыр жалгыз жакшыбыз.
 Турабыз зарлап силерге,
 Тукумсуз⁵ кылып жибербе.
 Жетим уул, тул катын

- 12040 Сыйлайбы? — деп сыйындык
 Жетимиш атаң урматын.
 Аркы атаң Жапас түрүктүр⁶,
 Арбагы колдоп жүрүптүр⁷,
 Мына бу турган ага, иниң
 Атаңдан калган мүлүктүр⁸,
 Азыр ушу журтунуз⁹
 Абыдан жаман бүлүптүр.¹⁰
 Эркеги жок, катын бар,
 Элдиреген калкың бар,
 Жан соогат! — деп сурандык,
 12050 Жакшылар кандай наркың бар?
 Баш калкалаар бай да жок,
 Бата турган жай да жок,
 Қыз-катыны, кары-жаш
 Қырк сан келер адамбыз,
 Қырып ийсең айла жок.
 Баңдан¹ улук бабасы,
 Илебиндин агасы
 Чыңша деген байыбыз,
 Чын кетти биздин жайыбыз.
 12060 Чыңшанын кызы Буудайбек²,
 Көргөндөрдүн³ баары айтат
 Чыны менен сулуу⁴ — деп.
 Жолдош тогуз кызы бар,
 Топтон чыккан узу⁵ бар,
 Көбүңө тартуу⁶ ушулар!»
 Калмактардын баарысы,
 Аленгир баштап карысы,
 Илебин кандын шаарына,
 Ордосуна⁷ барышты.
 12070 Кең соорусу бир кучак,
 Кара байыр тобурчак⁸,
 Жорток эмес, жоргодон⁹,
 Тандап чыгып ордодон¹⁰,
 Мойнуна тумар тактырып,
 Таманына алардын
 Күмүштөн¹¹ така кактырып,
 Куйругуна¹² үкү¹³ байлаган,
 Айнектей көзү жайнаган,
 Жал-куйругун¹⁴ тараган,
 12080 Жаадай болуп жараган¹⁵,
 Қийимин кымкап жаптырып¹⁶,
 Кейпин көргөн жактырып,
 Он тобурчак мингизип,
 Отого диңсе* шөкүлө¹
 Оолжута² кийгизип,
 Жазык маңдай, кыйган каш,

- 12090 Суксур³ моюн, түймө⁴ баш,
 Кобул колдуу⁵, колоң⁶ чач
 Тартууга тогуз кыз келди.
 Камбардын уулу Айдаркан,
 Кайраты ашык бу бир жан,
 «Бейбашынды койгун!» — деп,
 Араң тыйды бул элди.
 «Каапыр да болсо кандуу журт,
 Каардабаңар эми — деп, —
 Кытай да болсо кылым журт,
 Кыйратпаңар эми!⁷ — деп, —
 Кысталганы жан үчүн
 Кызынан тартуу кылды!» — деп,
- 12100 Алма-Коюр базарын,
 Айдаркан салды назарын,
 Аскердин баарын жыйыптыр,
 Аламанын тыйыптыр.
 Атышпай карап бергенге
 Алдага⁸ шүгүр⁹ кылыптыр.
 «Карадык — деп, — казакка,
 Карабайбыз дегендер¹⁰
 Калгыдай бөөдө азапка,
 Карайт бекен, жокпу? — деп, —
- 12110 Кашына барган кишиден
 Калтырбай айтсын жоопту¹¹ — деп,
 Кара-Корум¹, Уркунда²,
 Казактын башы ушунда,
 Аягы Арал көл-деңиз³,
 Үркүндүнүн⁴ тушунда,
 Бу жагы⁵ Букар, Кыргызда,
 Алаш да дайын кылымга.
 Бир жагы Кебил, Балыкта,
 Азыр мындан арбын жок
- 12120 Орто-Азия калыкта.
 Бир чети Ыспан, Ындыстан,
 Атагы алаш арбын жан.
 Кармашып бенде⁶ өтө албас
 Казак менен кыргыздан.
 Алтайчылык Каканды
 Арка кылып, бел байлап,
 Алдырбайбыз жоого — деп, —
 Арзып жүрдүк дем байлап.
 Байкап эми карасак
- 12130 Басылган окшойт демибиз,
 Балаага калды элибиз⁷.
 Чын артына карасак
 Чыккан окшойт желибиз.
 Айрабыз — деп, — Оргону⁸

- Адамдын баары шордоду⁹.
 Азаматтын баары өлүп,
 Аксакалдан кары өлүп,
 Жүк көтөрөр¹⁰ нар өлүп,
 Жүргөн жандын баары өлүп,
 12140 Нечен албан жан өлүп,
 Эр Илебин кан өлүп,
 Жайсандардан жан калбай,
 Жайытында мал калбай,
 Дорголордон¹ түк калбай,
 Топ башыдан шүк калбай,
 Тул болбогон² келин жок,
 Журтта мындай керим* жок.
 Туу көтөрүп, сап байлап
 Уруш кылар эбиң жок.
 12150 Кашкел өлдү улугун³,
 Кайрат кылсаң курудун,
 Капилеттен өлбө⁴ — деп,
 Кабар айтып турумун⁵.
 Кабар айтмак биздерден,
 Элес алып, эскерип,
 Эл башкармак сиздерден,
 Ишенгениң Акбешим,
 Манас барып кол менен,
 Куткара албай⁶ өз башын,
 12160 Кургата албай⁷ көз жашын
 Камоодо⁸ жаткан кези бар,
 Кайгыдан⁹ танган¹⁰ эси бар.
 Сыр боюнан кол жыйып,
 Сыпааларын мол жыйып,
 Сырттан Манас баатырга
 Уруш кылар кези бар.
 Алган болсо бурутту
 Андабай коёт¹ дейсиңби,
 12170 Бизге окшогон бу жерде
 Жесир-жетим журутту².
 Азыр кыла туралык
 Аманат жандын айласын,
 Алдырбаса Акбешим
 Кылбай коёт дейсиңби³
 Кызыл чок ойрот пайдасын?!»
 Илебиндин агасы,
 Агасынын баласы,
 Айрык менен жыртыгы
 Андан бүтүп туруучу
 12180 Алма-Коюр калаасы,
 Жебен баштап баарысы,
 Алаңгир баштап карысы

- Акылдаша калышты.
«Карайбыз десе казакка
Калбасын бөөдө азапка,
Тартуусун⁴ алып тез келсин,
Қарабас болсо казакка
Қачар жагын эстесин,
Кутулар⁵ жерин көздөсүн⁶.
- 12190 Баланча болбой койду — деп,
Курутпасын⁷ өз десин⁸.
Короготу⁹, Қош-Көлдө¹⁰,
Өлбөс жагын көздөсүн
Өкүнчү¹¹ кылбай башка элге.
Элиңиздин ортосу
Бура-Кужур¹, Ак-Ташта
Қарап бердик казакка,
Қазаттын жолу бир башка.
Эдил, Жайык — эки суу,
- 12200 Элиндин чети мына бу.
Аягы Торгой², Қалдайы,
Акбешимге караган,
Андап көрсөң ушулар
Алдырбай акыр калбайбы?!
Қалың Қанар тоосунда³,
Күн чыгыш жагы элиндин
Қара-Көл⁴, Иле суусунда⁵.
Қабар айтпай койдуң⁶ — деп,
Қапа болбо ушунда.
- 12210 Өйдө чети элиндин
Өгүз кечүү⁷, Қалканда,
Өмдөп келип көп казак,
Өзүбүздү⁸ алганда
Айлыбыз туруп аралаш,
Қалаабыз туруп караандаш
Айтпай койсок жаман — деп,
Қабарсыз коюш⁹ кандай кеп?
Сары-Арканы¹⁰ жайлаган,
Сан казагын айдаган,
- 12220 Келиштирип кермеге*
Кертөбөлдү¹¹ байлаган,
Кезенишкен душмандын
Кесип башын чайнаган,
Саймалуу калпак, сары шым,
Шалдыркан кисе*, бото кур¹,
Алтындуу наал, жез өкчө
Айдаркан уулу эр Қөкчө,
Дөөлет² кушу³ башында,
Жыйырма тоғуз жашында,
- 12230 Көп аскери кашында.

- 12240 Уйшүн, Үмөт, Жайсаңы,
 Кызыл чоктуу ойроттон⁴
 Түк чагырбай кайсады.
 Алма-Коюр, Челектен
 Адамы чыкты керектен.
 Чабдар менен Чарынды
 Чаап түштү баарыны.
 Жарбасардын⁵ оюнан,
 Жандуу неме койбоптур⁶
 Жалаң-Суунун⁷ боюнан.
 Алма-Коюр, Боролдой,
 Алдырып салдык баарысын
 Адам болуп торолбой⁸.
 Кутулбайбыз⁹ буруттан
 Бу дүйнөдөн жоголбой¹⁰.
 Кашкел өлдү дуу-дуңар
 Канын¹¹ кимден куудуңар¹²,
 Калганыңдын баарысы
 Кападар болуп суудуңар¹³.
 12250 Чубар-Агач¹⁴, Чамалган
 Журтуңдун¹⁵ чети камалган,
 Кашкел менен кошулуп,
 Казатка барган канча жан
 Кара жерге жамалган.
 Калганыңдан кайраттуун
 Кайсы экениң билбейбиз,
 Кашкелден калган тагыңды
 Биздер барып минбейбиз!»
 Кабар берди калкына,
 12260 Кан жутуп жатып бир-бирин
 Кабар берип аяган
 Калмактын кара наркына!
 Чагалак деген жайсаңы,
 Алты жигит барышып,
 Жайы-көйүн¹ айтканы,
 Айтып алар кайтканы.
 Кашкел дуу-ду элдери
 Кары-жашы чогулуп,
 Ордосуна² келгени.
 12270 Аядап көрсөң кебине,
 Анын дагы элине
 Өлгөнү көп, өкүнчтүү³,
 Кеткени көп, кейиштүү⁴:
 «Аятайлык казак⁵ келди — деп, —
 Алып койду жогорку⁶
 Алма-Коюр элди — деп, —
 Илебин амбал⁷ — канды — деп, —
 Эч нерсе койбой алды — деп, —

- 12280 Өлгөнүнөн калганы
Жан соогатка¹ кыз тартып,
Жайына таштап салды — деп, —
Башкы атасы Камбаркан,
Ар жагы келген алаштан²,
Атасынан бабасы
Намысына талашкан,
Атышканда душманы
Акылынан адашкан,
Өз атасы Айдаркан,
Өзгөчө³ баатыр бу бир жан,
12290 Азыркы баатыр Көкчө дейт,
Абак, Тарак алаштын
Кайсынысы билбейбиз,
Кайраты журттан өзгө дейт.
Оргого ойрон салыптыр,
Жер майышкан кол алып,
Жетип мында калыптыр.
Алма-Коюр журтунан
Алыс менен жуугунан⁴,
12300 Ысык менен суугунан⁵
Неме койбой алыптыр.
Эндигиси⁶ кезеги
Бизге келип калыптыр.
Қарап берсек карадык,
Қарабас болсок казакка
Қалдык тирүү азапка,
Қайда качып тарадык?!»
Байкап көргүн мунусун⁷,
Баш аламан курусун,
Башкара албай жумушун
12310 Аяк-башы жыйналды,
Айласын таппай кыйналды.
«Қарап берсек казакка,
Қаларбыз кыйла мазакка.
Көкөтеңир буткандан¹,
Акыреттин жайы үчүн
Айткан сөзүн туткандан²...
Жыгылганды жөлөгөн,
Кемигенди төлөгөн,
Кетилгенди толтурган,
12320 Күндө жалгап олтурган,
Көк теңири бутканды³
Қандай кылып таштайбыз?
Қараган соң казакка
Қандай өрнөк баштайбыз?»,
Қашкел дуу-ду⁴ калаасы,
Бир-бирине көрүнбөй

- 12330 Миң-санынын карасы,
 Бүтө⁵ албады жарасы,
 Жымыкпады арасы,
 Качар жагын карады,
 Жыбырап жылдыз толгондо⁶
 Бет-бетинен тарады.
 «Албан түрлүү сөз чыгар
 Айта берсе тилден — деп, —
 Акыры бир күн өлүм ак,
 Айрылбайлык динден — деп, —
 Кууса бурут нетербиз,
 Куюлуп алып, төмөнкү¹
 Кумга кирип кетербиз.
- 12340 Аягы Арал, көлдөр² бар,
 Адам түгүл³ ал жакта⁴
 Карга учпас каран чөлдөр⁵ бар,
 Кулан жүрбөс кумдар бар,
 Куп сонундар мында бар.
 Исең-жуушаң чөбү⁶ бар,
 Издегендин көбү бар,
 Орол тооңун учу бар,
 Ойлонсоң сонун ушулар».
- 12350 Бура-Кужур⁷, Ак-Ташты⁸,
 Муну ойлонуп алышты,
 Бурулбай⁹ жолго салышты.
 Уландагы калмактар
 Ошо жакка¹⁰ көөнү бар.
 Короготу¹¹, Кош-Көлдүк:
 «Коркпосок¹² да, корксок да,
 Козголгон¹³ соң деги өлдүк!»
 Качып калмак өмөлдү¹⁴,
 Качканынын баарысы
- 12360 Каргалыда¹⁵ кабырап,
 Качып алып жабырап,
 Кара-Тоо¹⁶ көздөй жөнөлдү.
 Аягы Короготудан¹⁷,
 Алтыбай деген коктудан¹⁸,
 Андан өөдө¹ карата
 «Чууда Акунбешим!» — деп,
 Аманат жандын камын жеп,
 «Алдыра койбос² Бешим!» — деп,
 Қалбай жанын аянып,
- 12370 Кара капчал улуу тоо
 Суук-Дөбөгө³ таянып
 Үрктү⁴ калмак бу түндө⁵.
 Кач-кач кирип баарына,
 Качсак качып⁶ кирербиз
 Акбешимдин⁷ шаарына.

- Дүнкү⁸, Дөлөң⁹ шаары бар,
 Не сонундун баары бар,
 Аркы өйүздө¹⁰ шашкелик
 Акунбешим каны бар,
 Ар түрдүү журттун баары бар.
 12380 Аны көздөй жөнөөрбүз,
 Акунбешим өлгөндө,
 Анан да биз өлөрбүз.
 Акунбешим бар болсо,
 Бир жакшылык көрөрбүз!»
 Аны айтып калмактар,
 Алтындаган сарайды,
 Ангыратты далайды,
 12390 Үйдө турган үптөрүн¹¹
 Үйүп-жыйып чыгышып,
 Коргондун¹² коюп түбүнө¹³,
 Койгулап¹⁴ бузуп жыйышып¹⁵,
 Там уратып көмүшүп,
 «Сенин алың кандай?» — деп,
 Жай-көйүн¹ сурап көрүшүп,
 Жайнап жатчу калмактар,
 Жараткан салды башына,
 Жамандыкка көнүшүп².
 12400 Кара-Кыштак, Каргалык³,
 Кара-Тоого⁴ бет алып,
 Качып чыкты дүрбөшүп,
 Калгандарын жүр! — дешип.
 Төө боздотуп⁵ буркурап,
 Кой мааратып чуркурап,
 Уй мөөрөтүп⁶ күңгүрөп,
 Калаадагы калмактар
 Араба менен дүңгүрөп,
 Талап минди бээсин⁷,
 Таңыркатып ээсин.
 12410 Ангыратып айгырды,
 Кылайып малга ээ⁸ болбой,
 Кыйла байлар кайгырды.
 Калбайм — деп казак колуна,
 Качып кирди көпчүлүк
 Чууга барчу жолуна.
 Акунбешим бааша⁹ — деп,
 Айрып коёр¹⁰ ошо — деп,
 Бак-дарак калды кыйылбай,
 Малдары калды жыйылбай,
 12420 Чалдардын жашы тыйылбай,
 Какайы калды короодо,
 Аштыгы калды ороодо.
 Тоок менен каз калды,

- Толкуп жаткан калмактан
Тозбогону¹ аз калды.
Дүкөнү менен бул калды.
Кээ бир үйдө карасаң,
Жүздүктөйлөр² тул калды.
Асылуу³ калган казаны,
Алаштын журту бир чакта
12430 Анжы калмак, мангулдан
Абыдан алган мазаны.
Кытайга салган кыйынды,
Кыраан Көкчө, эр Манас,
Бул экөөнүн⁴ барында
Кыжылдаган каапырдан
Кыйла тамыр кыйылды.
Үркө⁵ турсун калмактар,
Үркүнүнүн⁶ астында
12440 Үлкөн черүү кыргыз бар,
Жүз отуз миң колу бар,
Бакай, Кыргыз зору бар,
Чүйгө⁷ качкан калмактын
Түк арылгыз шору бар.
Аны ошо жерге коюңар,
Арстан Көкчө, Айдаркан,
Алда эмине сөзү бар,
Кабарынан болуңар.
Жүз элүү миң колу бар,
Алаштын арбын болжолу¹,
12450 Илебин кандын элинен
Аябай алган олжону².
Карк алтындан зар алып,
Катары менен нар алып,
Канча дүнүйө³-мал алып,
Татымга алды туздарын,
Тартууга алган кыздарын
Үч жүзгө⁴ үчтөн⁵ бөлүшүп,
Үшү кетип көргөндөр,
Үшкүрүшүп⁶ өлүшүп,
12460 Ата улуулап⁷ алышты,
Андан куру калгандар
Арман менен калышты,
Талашып, мен алам — деп,
Далайлары салышты.
Алгандардын баарысы
Кызыгын кыздын көрүштү⁸,
Албай калган тууганга
Аябай тартуу беришти,
Айтканына көнүштү⁹.
12470 Алма-Коюр журтуна

- Айылы бирге конушуп¹⁰,
 Аралаш¹¹ тууган болушуп,
 Конушу¹² бирге конушуп,
 Коңшулаш¹³ тууган болушуп,
 Алты конуп калышып,
 Аралашып алышып.
 Чыңшаа кызы Буудайбек,
 Айтпады беле көргөндөр,
 Чыны менен сулуу — деп,
 12480 Көңкү журтун жыйыптыр,
 Көпчүлүккө¹ той берип,
 Көкчөгө нике* кыйыптыр.
 Асты катын алышып,
 Ал заманда эрендер
 Аңгемесин салышып.
 Каапырга салып түлүктү,
 Калмакка салып мүлүктү²,
 Казат³ үчүн арытып⁴,
 12490 Баптап байлап күлүктү⁵,
 Алма-Коюр журтуну⁶,
 Айдаркан жыйып ушуну,
 Аяк менен башыны⁷,
 Кары менен жашыны⁸.
 Баарысын жыйып кеп айтат,
 «Байкагыла — деп айтат. —
 Айдай жаркыйт кечинде,
 Алда деген кезинде.
 Чыканак жерге салбастан,
 12500 Чырым уйку⁹ албастан
 Ак жадысы эсинде.
 Ыраатын кечкен бу жайдын,
 Сүйлөөр¹⁰ бар сөзү адистен¹¹,
 Сүкүтүн*¹² кылган кудайдын
 Абунасыр өзү бар,
 Ак байгамбар мустапа
 Аны көргөн көзү бар.
 Баашадан тези кайтпаган,
 Сен! — деп адам айтпаган
 Абунасыр кожо¹ бар,
 12510 Арстан Манас баатырдын
 Аскеринде кошо бар.
 Беш жүз жашка жашаган,
 Бендени жолго баштаган,
 Өлүм десе шашпаган,
 Сакалын ыйлап жаштаган
 Айкожонун² өзү бар,
 Аят адис сөзү бар,
 Кудай жалгыз, куран чын,

- 12520: Куп ишенип, көөнүң³ тын!
Жалпы баарың билиңер
Жараткандын барлыгын,
Жалган дебе жарлыгын.
Жалынгыла⁴ кудайга
Тартпай тозок карлыгын.
Баарың анык билиңер
Байгамбардын барлыгын,
Бар кудайым билсин — деп,
Башыңа салган салыгың,
Бекер дебей, ырас бил,
12530: Бериштенин барлыгын.
Куран китеп өзүдүр⁵,
Кудайдын айткан сөзүдүр¹,
Башыңа келсе жамандык
Бар кудаанын өзүнөн,
Байкап уктук баарысын
Байгамбардын калтырган
Аят адис сөзүнөн.
Бадышалык өкүмөт,
12540: Башыңа² келсе жакшылык,
Башка³ жактан келди — деп,
Акылыңа келтирсен,
Анда ыймандан какшыдык.
Анык болор билсеңиз
Азирети⁴ Азирейил
Жерге чеңгел салганы,
Чыркыратып, кыртышын
Амыры менен Алданын
Ала качып⁵ алганы.
«Кайта өзүңө берем!» — деп,
12550: Убада⁶ кылып салганы.
Калктын баары өлөрсүң
Калбай тирүү⁷ бириңер,
Кыяматтын күнүндө⁸
Кылайып бирөө калбастан,
Кылым-кылым канча жан
Кыжылдап кайта тирилер.
Тараза мыйзам⁹ курулар¹⁰,
Белинче чыгып турпактан¹¹,
12560: Бенде жерден суурулар¹.
Зар-зар ыйлап буркурап,
Заманан шондо куурулар².
Жер кызарар чок болуп,
Тандайыңа тамарга³
Бир тамчы суу жок болуп,
Аптап куяр⁴ төбөңө⁵
Найза бою⁶ токтолуп.

- Мээн, кошо кайнап каныңыз,
 Бек кыйналар жаныңыз.
 Алың келсе чыдаарсың⁷,
 12570 Эгер⁸ алың келе албаса⁹,
 «Кайдан бала кылдың?!» — деп,
 Атаңа наалат кыларсың.
 Эс алып кайдан тынасың,
 «Не үчүн¹⁰ мени тууду?!» — деп,
 Энеңе наалат кыларсың.
 Буркан — деп койдун бутунду¹¹,
 Биз да мурун билбестен,
 Куп күткөнбүз¹² ушуну.
 Азап болор өзүңө
 12580 Алтындан куйган бутунуз¹³,
 Акылың болсо ага-ини¹⁴
 Ак тааланын амырын
 Анык билип тутунуз¹⁵
 Алтын менен күмүштү¹⁶,
 Албарс менен болотту¹⁷
 Аспап кылып урунуп,
 Алып жүрбүз¹ темир — деп,
 Қолдон кылып коройтуп²,
 12590 Киши өңдөнтүп³ соройтуп⁴,
 Не үчүн айттык теңир? — деп.
 Көктү⁵ көрдүн тирөөсүз⁶,
 Бутту⁷ кудай — деп алып,
 Мырдар⁸ болуп жүрөсүз⁹.
 Жылдыз көрдүн, ай көрдүн,
 Жылбай турат ордунда¹⁰,
 Жыргалдуу канча жан көрдүн.
 Ысыгын күндүн¹¹ көрдүңүз,
 Көзүң¹² көрүп турса да,
 Ынабайбы көөнүңүз?¹³
 12600 Арзандык менен адамдын¹⁴
 Колунан келер жумушпу?¹⁵
 Жан-жаныбар¹⁶ күн көрсө
 Жаркырашып турушту.
 Қараңгылык түн болсо
 Қарайлашып курушту¹⁷.
 Қарап, көрүп турасың¹⁸,
 Қанча түрлүү жумушту.
 Асман-жердин арасын
 12610 Андап адам карасын,
 Нече күндүк жол экен¹⁹,
 Ошончону иштеткен
 Эси кандай болду экен?
 Көк менен жердин арасын
 Көргөнүң²⁰ барбы көбүңдө?²¹

- Ушунчаны жараткан
Бут дейсиңби көөнүңдө?¹
Көзүң көрүп турасын
Асманда тийген айынды,
Аягың басып турасын
12620 Астындагы жайынды.
Алдындагы кара жер,
Жер экен деп тим болбой,
Айлананды карай бер.
Ушунчаны көтөрүп,
Акы албаган кандай эр!
Барча баарын жараткан
Бир жараткан кудай дээр!
Азис кылып жараткан
12630 Асман-жерге тараткан,
Малайик* бар бериште.
Сүрөтүң² күчү келеби
Ушу турган жандарга
Бир күнү³ ырыс беришке?
Ырыскы⁴ берген кудайың,
Жан-жаныбар баарысын
Сактап турат жудайын.
Нече мындай аалам бар,
Аршы-күрсү*⁵ калем⁶ бар.
Дүнүйөнү төрт бөлүп,
12640 Биринде биздей адам бар.
Үчөөндө⁷ бөлөк жандары,
Сүрөт кылып, кудай — деп,
Адамдын азган заңгары.
Сүрөттү кудай десеңер
Акыреттин күнүндө
Артык бушман жебеңер.
Баргандан соң ал жерге¹
Байда кылбас бушманың,
Аты² азезил шайтан³ бар,
12650 Азелден бүткөн душманың⁴,
Сүрөтүң⁵ болуп сүйлөгөн⁶,
Сүйдүм⁷ — деп коюп дүйнөдөн,
Акыретке барганда
Жолдош кылып өзүнө,
Тозок⁸ жакка сүйрөгөн⁹.
Зордугум¹⁰ жок сиздерге,
Сонунда¹¹ жакшы иштээрге
Жолдош болуп биздерге
12660 «Алда таала бирсиң!» — деп,
Акыреттин камын жеп,
Келме шаадат келтирип,
Кесепеттүү напсинин¹²

- Кесип башын, өлтүрүп,
 Айткандан угуп арзымды,
 Анык билип дарсымды,
 Калп эмес — деп, — бу сөзү
 Тилге кирчү¹³ барсыңбы?
 Келме шаадат келтирип,
 Көрүнбөйт кудай азыр — деп,
 12670 Динге¹⁴ кирчү¹⁵ барсыңбы?!»
 Айдаркан уулу эр Көкчө,
 Айтып аны салганы¹.
 Аны уккан соң калмактар
 Айран азыр калганы.
 Алда насип кылганы,
 Айгай салып ыйлады:
 «Азыптырбыз мурун — деп, —
 Айтканын уктук мунун — деп, —
 Анык аалым дедик ко
 12680 Айдаркандын уулун!» — деп.
 Жер жайнаган мол экен,
 Жергесинде турганы
 Жетимиш миң кол экен.
 Элүү миңи ыйман айтканы,
 Усбаса² кылып шайтаны,
 Жыйырма миң айтпай кайтканы.
 Болбогонун³ мейли — деп,
 Жолдоштору жобурап⁴,
 Кийин болгун дейли — деп,
 12690 Көңүлү менен көп адам
 Мусулман болду буркурап,
 Кудай жалгыз, куран чын,
 Келме айтышты чуркурап.
 Дининен азган калмакты⁵
 Шарият жолун карматты.
 Ак жадысын сүйлөттү⁶,
 Жүз кишиге бир киши
 Жүрүп намаз үйрөттү⁷.
 Антип-минтип арадан,
 12700 Андасын сөзүн ар адам,
 Алма-Коюр калмагы
 Айдарканга караган,
 Андагы алаш¹ балдары
 Қаапырды кылып мусулман,
 Катаасыз ишке жараган.
 Аскер жыйып чогултту²
 Алма-Коюр калаадан,
 Насият угуп калмактар
 Айтылуу Көкчө баладан,
 12710 Акунбешим баашаны

- Алууга кеткен ошону
 Манасты Көкчө санаган:
 «Курдашым Манас не болду?
 Алып эми барайын
 Куралган алач⁴ көп колду.
 Жүз элүү миң кол элем,
 Эки жүз миңге карк толду».
 Аны ойлонуп Айдаркан⁵,
 Баласы Көкчө баатыр жан,
 Башкарган колу эки сан.
 Атаң-бабаң санатын⁶
 Абирет*⁷ алгын окуган.
 Он миң болсо сан деген,
 Он санды билген кишини
 Ордолуу⁸ орчун кан деген.
 Он сан болсо бир илек,
 Оболку⁹ түрктүн¹⁰ сөзүндө¹¹
 Миллионду¹ ким билет.
- 12720 Ата-бабаң санатын
 Алмагыңыз чоң милдет.
 Он илегиң бир түмөн,
 Ушу санат түркү² тил,
 Ойлонбостон³ эл жүргөн.
 Он түмөнүң⁴ топ деген,
 Токтолду, санат жок деген.
 Андаганга ушу экен
 Атаңардын санаты,
 Ал заманда алаштын
 Жайылган экен канаты.
- 12730 Жайылбаса неткени,
 Төрт жүз миң аскер кол менен
 Акунбешим баашага
 Арстан Манас кеткени.
 Уйгурдан⁵ келген Мунаркан,
 Ымалайдын Кайып даң
 Жүз элүү миң кол менен,
 Баатыр балбан зор менен,
 Анда кытай тилинче
 Айтпасынбы Сагымбай⁶
- 12740 Аян болуп билинсе.
 Нарынды айткан Суншоо⁷ — деп,
 Жиберген Манас буларды
 Дагалактын Мунарды.
 Аскер баргын ошоо⁸ — деп,
 Манас деген жомогу⁹
 Бир миң бир жүз жылкы кеп.
 Аны ошо жерге таштаңыз,
 Айдаркан уулу Көкчөнүн¹

- Аңгемесин баштаңыз.
 12760 Күрмөлтүп² калың кол менен,
 Күн батыш жаккы³ жол менен,
 Көтөргөн алтын туу менен,
 Көк жаңырган чуу менен,
 Жаркылдатып асынып
 Саадак, мылтык, жарагын,
 Сандыргалуу көй кашка
 Салтанатын карагын!
 Найзага байлап байрагын,
 Белге кыстап кайрагын.
 12770 Айбалта, кылыч байланып,
 Жай булуттай⁴ айланып,
 Жарактын баарын шайланып,
 Жапма калкан байланып,
 Күрөөкө, соотун⁵ бөктөрүп⁶,
 Күрсүсүнүн⁷ сабына
 Жибектен боолук⁸ өткөрүп,
 Бет алганы күн батыш,
 Абан-Таш⁹ ата, Суук-Дөбө¹⁰,
 Оолжуган¹¹ көй төрө¹²,
 12780 Беттешүүгө жоо таппай,
 Бери ургандай көй төрө,
 Каптап кирди калың кол
 Кашкел дуу-ду калаасын,
 Караган менен көрө албайт
 Бир адамдын карасын.
 Каңгыратып бош таштап,
 Качкан экен калаасын.
 Кандар минген каарына,
 Карап көрсө шаарына
 12790 Тоосу менен саз калган,
 Тоогу¹ менен каз калган,
 Тереги менен тал калган,
 Челеги менен бал калган,
 Жайыттан жыйбай мал калган.
 Уюкта² калган доңузу³,
 Угулбайт⁴ да, көрүнбөйт
 Бир адамдын добушу⁵.
 Качкан экен булар — деп,
 Кайда барып турар — деп,
 12800 Акбешимге⁶ бу барса,
 Анык арбак урар — деп,
 Мингендери сай күлүк⁷,
 Белге жарак илинип,
 Бет алган жагы бүлүнүп⁸,
 Кашкелдин элин табабыз,
 Улугу Чебен⁹ кытай — дейт,

- Учураса¹⁰ чабабыз.
 Ушундай акыл ойлошуп¹¹,
 Узун-Агач¹², Чамалган,
 12810 Ушунда киши бар го — деп,
 Суусун өрдөп бойлошуп¹³,
 Жан барбы деп камалган¹
 Жоголгонун² табышып,
 Конулчусун³ чабышып,
 Калмагын коюп салышып,
 Кытайын терип алышып,
 «Кыжылдабай иш кыл!» — деп,
 Кызматына салышып.
 Абалкы⁴ аты Оюн-Суу⁵,
 12820 Колдун конгон жери бу.
 Аскерден киши чыгарып,
 Ар тарабын чалыптыр,
 Абандынын жонунан
 Качкын болгон каапырдын
 Караанын көрүп калыптыр.
 «Абан-Тоодо⁶ жатыр — деп, —
 Көрүп келдик баатыр!» — деп,
 Көкчөгө айтып барыптыр.
 Азыр Көкчө чыгарды
 12830 Алтымыш миң кишини,
 Кайра качкан каапырдын
 Бүтүргүн⁷ — деп, — ишини.
 Кара-Кыштак, Каргалык
 Кармап жолун алыптыр,
 Каршы чыккан каапырды⁸
 Каран түнгө⁹ салыптыр.
 Эскинин¹⁰ кебин угуңар¹¹,
 Эри Шекел уулу бар,
 Аты Коңгор¹², жаң-жуңу,
 12840 Бабын¹ мангул дээр муну.
 Коңгордун² уулу Бейшекел,
 Качып барып кошулган
 Кашкелден качкан бир канча эл.
 Бейшекелдин колуна,
 Абан-Тоонун³ жонуна
 Үч жүз миң аскер жыйылып,
 Лаанатка сыйынып,
 Азырланып алыптыр.
 Кашка-Сууда Кеймен шаа,
 12850 Оргого барып ал өлгөн,
 Өлгөнүн барча⁴ көз көргөн.
 Ала-Бел ашып жол менен,
 Жүз элүү миң кол менен,
 Кыпчак Үрбү жөнөлгөн⁵,

- Көтөргөнү туу менен,
 Көк жаңырган чуу менен,
 Жүз элүү миң кол менен⁶.
 Азыркы аты Тору-Айгыр⁷,
 Ала-Белдин жол менен
 12860 Калың кыпчак, эр Үрбү
 Кароолчусун⁸ кармашып,
 Чыңоолчусун⁹ байлашып,
 Дангүл калаа башынан
 Жайнап чыгып калыптыр,
 Кара курттай көп кыпчак
 Кайнап чыгып калыптыр.
 Айгай кулак тундуруп,
 Ала байрак найзасын
 12870 Қаапырларга¹ сундуруп,
 Жоорунга² найза салышып,
 Жолуккандын³ баарысын
 Алмадай башын алышып,
 Көтүнөн⁴ тозоң⁵ булатып⁶,
 Көсөмсүгөн⁷ каапырды
 Көчөсүнө⁸ сулатып.
 Аркага найза мылгытып⁹,
 Акимсиген кай бирин¹⁰
 Аттан алып ыргытып,
 Айдап шаар каапырын¹¹
 12880 Алды-алдынан дыргытып,
 Базарын кыргыз аралап,
 Бай-пайлашып калмактар,
 Карагайга бааналап.
 Тескей жагы карагай,
 Темтеңдешип калмактар,
 Бир-бирине карабай.
 Кыргыз, кыпчак биригип,
 Кытайдын шаарын бүлдүрүп¹²,
 Көрө элегин билдирип,
 12890 Көсөмсүгөн кай бирөөн¹³
 Тирсегинен илдирип,
 Кажылдатып кай бирөөн¹⁴
 Куйкаларын тилдирип.
 Баштан каны шорголоп,
 Бакылдашып кай бирөө¹⁵
 Бастырмага корголоп.
 Куйрукка¹ найза мылгытып,
 Кууп-сүрүп² дыргытып,
 Базардагы тоогунун³
 12900 Башын үзүп ыргытып.
 Каапырдын журту кумдан мол,
 Кадимден аты Кашка-Жол,

- Көөнүндө⁴ жогу⁵ табылып,
 Көңкү качып каапырлар,
 Көк-Жонду көздөй жабылып,
 Казан сынды быркырап,
 Катын-бала чыркырап,
 Качып барат каапырлар
 Көк-Адырда чуркурап.
 12910 Аяк жагы Булак-Жол,
 Даңгүл шаар калаасын
 Басып калды жүз миң кол.
 Ойрондоду⁷ көп калкын,
 Отуз нөкөр⁸ кыз менен
 Ордосунан⁹ былк этпей
 Олтуруп калды Ойсалкын.
 Ойсалкын дээр атыны,
 Ушу болор Үрбүндүн¹⁰
 Ойроттон чыккан катыны,
 12920 Маңгул, кытай баарынан
 Башка дешти затыны:
 Тили жатык, ширин сөз,
 Қороз моюн, кумар¹¹ көз,
 Ийини салык, жайык төш.
 Жамынганы кара киш^{*1},
 Бети нурлуу, бермет тиш,
 Қашы кыйгач, сумбул^{*2} чач,
 Тамагынан көрүнөт
 Кара мейиз, жеген аш.
 12930 Ордодон көрдү аларды³,
 Оттой жанган⁴ банарды.
 Көргөндөр көзүн салыптыр,
 Көп адамдар талыптыр,
 Бейбактын бетин көргөндөр
 Бехуш⁵ болуп калыптыр.
 Беш жүзчө⁶ киши дал болуп,
 Бериби? — деп таң болуп,
 Өкүм⁷ кебин айта албай⁸,
 Қол салууга бата албай⁹,
 12940 Таңыркашып бу кызга,
 Тал чыбыктай куу кызга,
 Қарап алар калыптыр.
 Қалк таңыркап жатканда
 Таңыркашы недир? — деп,
 Таздын уулу эр Үрбү,
 Қашына жетип барыптыр.
 Көпкөк темир сооту¹⁰ бар,
 Көзүндө¹¹ жанган оту бар.
 12950 Белине кисе байлаган,
 Беттешкенин жайлаган,

- Ээрдин кесе чайнаган,
 Тамырында кайраты
 Ташыган суудай кайнаган
 Кыпчактын кыраан Үрбүсүн¹
 Кыз көзүнө илгени,
 Кыйла журтка ээ² го! — деп,
 Кыйындыгын билгени.
 Так ошондо³ Үрбүнүн⁴
 Жашы жыйырма сегизде
 12960 Жайын билди Үрбүнүн,
 Жаңы астына⁵ келишти.
 Ойсалкын сулуу кеп сурайт,
 «Ойноктогон⁶ сен бурут,
 Кайдан келдиң?» — деп сурайт.
 Кыз Ойсалкын сулуунун⁷
 Кыйындыгын билиптир,
 Кыраан Үрбү баатырын
 Мурутунан⁸ күлүптүр⁹.
 12970 «Атамдын келдим белинен,
 Намыс кууп жүрөмүн¹⁰
 Анжым калмак элинен.
 Энемден келдим ужутка*¹¹,
 Эски динин койсун — деп,
 Жол айтууга бу журтка.
 Келиптирбиз биз — деди, —
 Сүлөөсүндөй¹² керилбей,
 Сүйлөп көрчү, сиз?» — деди.
 Чайкады бу кыз башыны,
 12980 Жамгырдай төктү жашыны:
 «Адамда жок чеченсин,
 Акылга дыйкан экенсин,
 Талашпастан, көрбөстөн¹
 Талабыңа жеткенсин.
 Бердим сага башымды,
 Ырайым кылгын ыйлаган
 Көздөн аккан жашымды.
 Сындырбагын белимди
 Кырдырбагын элимди?!
 Баштатадан² көңүлүм³,
 12990 Башкада жүргөн оюбуз⁴,
 Таалайыма табылдың,
 Саа⁵ кошулсун⁶ боюбуз,
 Талап-булап бүлдүрбөй⁷
 Эки-Сууну⁸ коюңуз⁹.
 Он жети жашка жеткемин,
 Ойротко даңкым кеткемин.
 Сураганым Эки-Суу¹⁰,
 Султаным, сага сөзүм¹¹ бу¹².

- 13000 Атам өлгөн мундуумун¹³,
 Арамы жок мунумун¹⁴.
 Азыр түшүп колуна,
 Жесир болуп турумун,
 Күйөө¹⁵ күтүп¹⁶, жар кучпай,
 Жетим болуп курудум¹⁷.
 Написи¹⁸ айдап куруткан¹⁹,
 Аламын — деп, — буруттан
 Кара келди, кан келди,
 Канча түрлүү жан келди.
- 13010 Сундуң менен калдайды,
 Сууттум¹ далай жандарды,
 Жаң-жун, доотай зангарды,
 Чыйтай менен амбалды,
 Чыйраксыган жандарды.
 Атам Кеймен гандатты
 Ар бир жерде ата уулу
 Чырактай жанган балдарды.
 Ообаган жанга көңүлүм,
 Омурткам эрип сөгүлдүм².
- 13020 Башымды тартым алсырап,
 Байкап турсам³ өзүңдү⁴
 Баатырлыгың азыраак.
 Акылга толук эрденсин⁵,
 Атканын жазбас мергенсин,
 Аркы атаң дегдаар элденсин,
 Кыргыз кыпчак атанып
 Кыйладан бери келгенсин.
 Кабыл кылсаң өзүмдү,
 Карайлатпай көзүмдү
- 13030 Ченелүү⁶ бөлүк⁷ жеримди ал,
 Жергеси менен элимди ал,
 Желеси⁸ менен малымды ал,
 Тереги менен талымды ал,
 Аянарга алым жок,
 Колумдагы⁹ барымды ал,
 Қазынада зарымды ал,
 Катарда чөккөн¹ нарымды ал.
 Азырбагың айлымды,
 Азырбаска айлымды
- 13040 Абыдан тилейм кайрыңды.
 Нак ушу жерге алып кел,
 Мурдагы алган² зайбыңды.
 Төздурбагың³ тобумду⁴,
 Алар болсоң өзүмдү
 Айт токтотуп жообунду?»⁵
 Ошону айтып Ойсалкын,
 Оюна алып көп калкын,

- 13050 Атам өлдү, мейли! — деп,
Адамынын камын жеп,
Оолжуй⁶ басып турганы,
Кызыл жакут кесеге
Кыз аракты куйганы.
Кызматкер турду карашып,
Кыдырата жардашып.
Кыздары кырка турганы,
Кызыл жакут кесесин
Кыз Үрбүгө⁷ сунганы.
Мындан артык болобу
Бендесинин⁸ тунганы!
Кызыл жакут кесени
- 13060 Кыз ийилип сунганы,
Кызматына турганы,
Алты аягын аянбай
Напсиге⁹ Үрбү урганы.
Заарбы, — деп санабай,
Өлчөмдүү¹ болгон душман журт
Өчүрөт², — деп карабай
Эрлиги³ эмей неткени,
Эзилип бою кеткени.
- 13070 Кара тер басып камыгып,
Кара бою нымыгып,
Оолугуп⁴ Үрбү алыптыр,
Оюнга⁵ кирип калыптыр.
«Айтканыңды бердим!»⁶ — деп,
Ушу жерде Үрбүңүз⁷
Убада кылып салыптыр.
Кызыл жакут кесесин
Үрбү кызга тутуптур⁸,
Үч кесени аянбай
- 13080 Ойсалкын алып жутуптур⁹.
Эр Үрбү эки жолдошун,
Айкожодон¹⁰ окуган
Азармат, Эрмат молдосун...¹¹
Чапма нике* байлады,
Оолжуй басып Ойсалкын
Төшөк-орун¹² жайлады.
Кыраан Үрбү чечениң¹³,
Жалган дүйнө жалмады
Кыйындардын неченин,
Кыздын көрдү кызыгын,
- 13090 Оттой көрдү кадимки
Ойронунун¹⁴ ысыгын.
Жаман жерди тиретип,
Жан берчүдөй¹ чиретип,
Көөкардай көзүн сүзүлтүп²,

- Көк тамырдын баарысын
 Киричинен³ үзүлтүп⁴,
 Бүгүшү⁵ калбай жазылып,
 Бүктөөдөгү⁶ кандары
 Бүркүрөй⁷ түшүп, басылып,
 13100 Шаабаты* бойдон кеткени,
 Кыз Ойсалкын, эр Үрбү
 Талабына жеткени.
 Написин⁸ антип өлтүрүп,
 Мусулман кылды бу кызды
 Келме шаадат* келтирип.
 Ал күнү⁹ түнөп калышып,
 Аңгемесин салышып,
 Ордодогу¹⁰ кыздарды
 13110 Ата уулдашып алышып,
 Аламан чабуул чаптырбай,
 Аскерин Үрбү тыйыптыр,
 Аяк-башын жыйыптыр.
 Алты күн¹¹ өргүп¹² алыптыр,
 Абакеси Бакай кан¹³
 Боомго¹⁴ уруш салыптыр.
 Жетинчи күндө эр Бакай
 Жер жайнаган кол менен
 Жетип барып калыптыр.
 13120 Жүрүптүр капчал жол менен,
 Жүз отуз миң кол менен,
 Желеги жибек кызыл туу,
 Жер жарылган ызы чуу.
 Боролдойдун¹ талаасы,
 Кичи-Абан-Суу² калаасы,
 Карарып жаткан³ багы бар,
 Калдайып жаткан тамы бар,
 Каалагандын баары бар.
 Най* менен бөлгөн суусу бар,
 Алтын айчык туусу⁴ бар,
 13130 Айгайлаган чуусу⁵ бар,
 Эки күндөн бер жакка
 Эр Үрбүгө бой бербей
 Уруш кылган ушулар.
 Конгур жаң-жуң беги бар,
 Бейшекел аттуу эри бар,
 Качып келип жыйылып,
 Карк үч жүз миң⁶ толук эли бар,
 Кандай бурут келсе да,
 Канын суудай төгөм⁷, — деп,
 13140 Кайрат кылган деми бар.
 Бакай баатыр, Кыргыз чал,
 Кыжылдаган кытайдын

- Не болгонун көрүп ал,
 Кашаттан чыкты талаага,
 Калың аскер ат койду
 Карайып жаткан⁸ калаага,
 Каапырлар көрүп кайгырды
 Калдык, — дешип, — балаага.
 Жогору жагы¹ кашка жол²,
 13150 Үрбүнүн колу кумдан мол.
 Булак-Жолдон³ буркурап,
 Жаа Алдалап чуркурап,
 Жүз элүү миң кол чыкты,
 Жүр-жүр! — дешип, мол чыкты,
 Көлдөлөн⁴ тартып туурадан
 Көсөл Бакай зор чыкты.
 Эки жүз миң кол менен,
 Бет-бетинен жол менен,
 Капчал терең коо менен,
 13160 Карлуу кыя⁵ тоо менен,
 Кабары жок бери жакта⁶
 Кайнап жаткан жоо менен,
 Кырга чыгып кыйкырып,
 Айгай салып акырып,
 Кыжылдатып кытайдын
 Башын ылдый жапырып,
 Тозонун⁷ тоодой сапырып,
 Алаңгир жааны чойгулап⁸,
 Тарсылдатып мылтыкты
 13170 Үстү-үстүнө⁹ койгулап,
 Айдаркандап акырып,
 Айгайлаган калмакты
 Башын ылдый жапырып,
 Аламанды көп казак
 Коюп кетип баратыр,
 Айбалталап чокусун
 Оюп кетип баратыр,
 Алты-бештен ар жерге
 Союп кетип баратыр,
 13180 Кара канга¹ камбылдар
 Тоюп² кетип баратыр.
 Ат жүрбөгөн³ куурайын
 Жырып кетип баратыр,
 Адыр ылдый сандатып,
 Кырып кетип баратыр.
 Ителги тийген таандай
 Айдап кетип баратыр,
 Иттей кылып, ар жерге
 Жайлап кетип баратыр,
 13190 Сайган аттын чылбырын

- Ит мурунга⁴ имерип
 Байлап кетип баратыр.
 Айдаркан башын алыптыр,
 Айгайды бийик салыптыр.
 Карагандуу⁵ коо менен,
 Капчыгай-бийик тоо менен,
 Кармашып канча жоо менен,
 Тар кыясың кең кылып,
 Таталаган каапырдын
 13200 Өлүгүн⁶ кушка жем кылып,
 Топонун⁷ тоого⁸ тең кылып,
 Толкутуп⁹ канын сел кылып,
 Каны суудай жошулду¹⁰,
 Качканы качып тосулду¹.
 Айдаркан, Бакай, эр Үрбү
 Боролдойдун² оюнан,
 Улуу Чуунун³ боюнан
 Аман-эсен кошулду⁴.
 Качтык⁵ бекер-тек дешип⁶,
 13210 Калган калмак кептешип:
 «Карап бербей мурунтан
 Бурт менен эптешип!»
 Кайгырышып алыптыр,
 Калмак качып ашкан бел,
 Кан Көкчөдөн шашкан бел
 Ошо күндөн ушу күн
 Каштек атка калыптыр.
 Таздын уулу эр Үрбү⁷
 Башы Кашка-Жол⁸ менен,
 13220 Башкарылган баштатан
 Жүз элүү миң кол менен
 Баш ылдый уруш салыптыр,
 Жел-Аргынын оюнан,
 Улуу суунун⁹ боюнан
 Бакай чыгып калыптыр.
 Кыр жагынан бакырып,
 Кылкандай найза жапырып,
 Кыраан Көкчө сүрүптүр,
 Аскерин үчкө бөлүптүр¹⁰.
 13230 Айдаркандын колуна,
 Каршы чыгып жолуна,
 Коңгор¹ жан-жуң өлүптүр.
 Үрбүдөн² өлдү Бейшекел,
 Ушу кейипти көргөн эл.
 Тамдын баарын уратып³,
 Таталатып каапырды,
 Көчөсүндө⁴ чуулатып,
 Кара куйрук⁵ нар алып,

- 13240 Айдап жүргөн дагы бар.
Кажылдатып каапырды
Байлап жүргөн дагы бар.
Кызыл куйрук нар алып,
Айдап жүргөн дагы бар,
Кыжылдатып кытайды
Байлап жүргөн дагы бар,
Кыйыктанган каапырды,
Кылыч менен бир салып,
Жайлап жүргөн дагы бар.
Дүнүйөгө карк болуп,
- 13250 Тоюп жүргөн дагы бар,
Кара көзүн каапырдын
Оюп жүргөн дагы бар,
Канжар менен бир коюп,
Каяша кылды каапыр, — деп,
Союп жүргөн дагы бар.
Кербөсөң да угунар
Көпчүлүктүн⁶ нускасын,
Көөрүк⁷ салган устасын
Көмүрлөрүн⁸ чачышып,
- 13260 Дүнүйөсү мында! — деп,
Көмүктөрүн¹ ачышып,
Айбалтаны саптайм! — деп,
Аялуу мөмө² бактарын
Кыйып жүргөн андан көп,
Катын-бала өлтүрүп,
Канга³ сабын*⁴ болбо — деп,
Карыясы бир-бирин
Тыйып жүргөн сандан көп.
Каткан-куткан дүйнөсүн⁵
- 13270 Эмесин койбой таап алып,
Жыйып жүргөн мындан көп.
Кашкел, Көңгөр элинен,
Кичи-Суунун⁶ жеринен
Олжону орчун алыптыр,
Ойрон салып көй баатыр,
Обоң-Таштын⁷ оюна,
Улуу-Чуунун⁸ боюна
Айдаркан баштап карысы,
Бакай, Үрбү — баарысы,
- 13280 Кыргыз чал баштык кыйыны
Кылкылдап барды талаага
Кыргыз, казак жыйыны.
Талды-Суунун оюна,
Жайнап барып кол түштү
Сары-Талаа боюна.
Эки күн⁹ мурун барыптыр,

- Эр Манас уруш салыптыр.
 Кызыл-Суунун талаасын,
 Кыратып кыйла калаасын,
 13290 Шамын шаа деген калдайы¹
 Сандыргалуу Манастан
 Шашып, коркуп далдайды.
 Қоркпогондо² неткени,
 Қара-Балта, Меркишке
 Үркүнүнүн баарысы
 Качып кирип кеткени.
 Аларды таштап коюнуз,
 Алты-Шаар³ Мунардын
 Алда эминe сөзү бар,
 13300 Кабарынан болуноз⁴.
 Жүз элүү миң кол менен,
 Кер-Көлдүн тескей жол менен,
 Найзанын учу чабышып,
 Адамдын башы кагышып,
 Желек туудан бөлүнбөй,
 Жердин жүзү көрүнбөй,
 Асаба туудан бөлүнбөй,
 Ай тунарып көрүнбөй,
 Шапкер*гартып калың кол
 13310 Шаркылдап жүргөн жери ошол.
 Күн жүрүш⁵ жагы улуу тоо⁶,
 Күркүрөгөн⁷ улуу жоо,
 Колпон эле башчысы,
 Кол баштаган жакшысы.
 Оргого барып а да өлүп,
 Қалганынын баарысы
 Жакшысынан какшыды.
 Башкарага киши жок,
 Байып жаткан эл экен
 13320 Малдан бөлөк иши жок.
 Қайып даң, Мунар зор барып,
 Кер-Көлдөн тескей жол барып,
 Жүз элүү миң кол барып,
 Тон менен чапты, Тосорду¹.
 Малдарынан² айрылып,
 Байдын көбү бозорду³.
 Желини карыш бээ алып,
 Жез буйлалуу төө алып,
 Жетелеген дагы бар.
 13330 Жерге киргир, алба! — деп,
 Жемелеген дагы бар:
 «Кол байлоо⁴ болуп аларсын,
 Қокус каапыр уруһса⁵,
 Бөөдөдөн⁶ өлүп каларсын.

- Мал курусун, алба — деп, —
 Мал аламын — деп жүрүп,
 Балакетке калба — деп, —
 Бул курусун, алба — деп, —
 Бул алам — деп артынып
 13340 Бөөдө болуп калба!» — деп.
 Союуга семиз алышып,
 Соңкуга⁷ сөзү калышып,
 Найзага колу карышып,
 Азаматтын баарысы
 Аламандап жарышып,
 Темирден тондор¹ жаркылдап,
 Желектүү найза калкылдап,
 Желдүүлөрдүн² баарысы
 Тор кушундай³ баркылдап,
 13350 Коңур-Өлөн⁴, Ала-Баш
 Коңушка⁵ жай, жери саз,
 Кызыл чыбыр, кырка таш,
 Жүз элүү миң кол барды,
 Кайып даң менен Мунар баш.
 Ой-талаага⁶ толуптур,
 Ошо күнү коңушуп,
 Союшуна⁸ канча мал
 Тамак⁹ үчүн өлүптүр,
 Колун үчкө бөлүптүр.
 13360 Элүү миң колду алганы,
 Шамалдуу¹⁰ Кочкор¹¹ жер жакка,
 Тоншур¹² калмак эл жакка
 Салды Мунар жол менен,
 Так элүү миң кол менен.
 Жүз миң аскер алыптыр,
 Кол башчысы Кайып кан,
 Коңур-Өлөн салыптыр.
 Мурунку аты Ой-Жайлоо¹³
 13370 Кара-Каман¹⁴, Балык-Арт¹⁵,
 Солтон-Сары¹⁶, Кара-Саз
 Шондо да калмак малга мас.
 Оболку аты Ой-Жайлоо,
 Ой-тоосунда¹ бээ байлоо².
 Тескейлик үркүп тептегиз,
 Демигип баспай көп семиз,
 Күңгөй³ менен Көтмалды,
 Күрмөлтүп айдап көп малды,
 Аралыкта Семиз-Бел,
 Анжым калмак андагы эл,
 13380 Үркүп алып дүрбөшүп,
 Бирин бири жүр! — дешип,
 Ой-Жайлоого⁴ толуптур.

- 13390 Отоо⁵ тигер жери жок,
 Адам менен айбандан⁶
 Чолосу⁷ жок болуптур.
 Кытайдын журту кыжырап,
 Кара курттай⁸ быжырап,
 Калмактар барып кагылып,
 Качкын болуп сабылып,
 Ой-Талаага жык толуп,
 Кара курттай жабылып.
 Кайып даң чыкты жүз миң кол,
 Баатыр, балбан кыйла мол.
 Кужулдап⁹ аткан көп журтка
 Чабуул койгон жери ошол.
 Найзаны колго көтөргөн,
 Ак күрөөкө соотун¹⁰
 Аркасына бөктөргөн¹¹,
 Айгайлаган аскерди
 13400 Каапырлар карап көз көргөн.
 Коросон¹ отгук* алышып,
 Кууга жаний салышып,
 Милтеге чокту² байлатып,
 Мергендердин баарысын
 Ок атууга шайлатып,
 Мыктысынып каапырлар
 Мал четине келгенин
 Мергендерге жайлатып.
 Желеси менен бээ алды,
 13410 Желкилдетип төө³ алды,
 Короосу менен кой алды,
 Козголтой⁴ ийрип көп малды.
 Талаадан кууду⁵ танасын,
 Алдыратты малдагы
 Мал кайтарган баласын.
 Калкына каар⁶ салганы,
 Кары-жашы чогулуп
 Ой-Жайлоонун⁷ оюна,
 Аккан суунун⁸ боюна
 13420 Чагалалап барганы,
 Кыргоол⁹ моюн кыздардан
 Кырк-элүүсүн¹⁰ алганы.
 Абалкы аты Ой-Жайлоо,
 Кужурап¹¹ каапыр барган сон,
 Куруп алар калган соң
 Кара-Кужур¹² атакка¹³
 Как ушинтип калганы.
 Ой-Жайлоого мусулман,
 Ою терең адамдар
 13430 Ойлоп билгин ушундан,

- Баштаганы Қайып кан,
 Селдей аскер толуптур,
 Қаарып-саарып каапырды¹,
 Эркектерин санаса
 Сексен миң адам болуптур,
 Жардысы жок, байлары,
 Ар тарапка мал менен
 Азып-тосуп барганы.
 Сексен миң барган адамды
 13440 Қайып кан сөзгө кармады:
 «Эки миң, үч миң жашаган,
 Наманып² аким баашадан
 Өлбөгөнүң³ барсыңбы?⁴
 Катын алып, үй тигип,
 Кара башың какчайып,
 Өнбөгөнүң⁵ барсыңбы?
 Энеден туудуң⁶ эт болуп,
 Эмгегиңе мээ толуп,
 Эми карап турупсуз,
 13450 Не түрлүү жанга ээ болуп⁷.
 Қазан асып, кар салып,
 Катын алып, үй тигип,
 Атка минип эрбейип,
 Адаммың,— деп дердейип,
 Қамка* тон болду кийгениң,
 Қас тулпар болду мингениң,
 Қана, көбүң сүйлөп¹ көр,
 Қанчалык экен билгениң?
 Көбүң уккун дарсымды*,
 13460 Көктү ченеп канча жол,
 Көрүп келген барсыңбы?
 Алып мурун нээтиңе,
 Адамдын чыгып четине,
 Ай менен күндүн² бетине,
 Аштык айдап мал багып,
 Барып келген барсыңбы?
 Мээнет чегип, жол басып,
 Арып келген барсыңбы?
 Жыбырап турган жылдызды
 13470 Қандай жандар жылгызды,
 Аралаган барсыңбы?
 Көрмөк үчүн көңүлүң³
 Жаралаган барсыңбы?
 Күн чыгыштан күн батыш,
 Күлдү баарын түгөлдөп⁴,
 Саралаган барсыңбы?»
 Қайып кан сурап калганы,
 Қабылбоо⁵ деген бир калмак

- 13480 Ордуна тура салганы:
«Алтымыш менен жетимиш
Арасында жашыңыз,
Ак чүпүрөк⁶ оропсуз⁷,
Ооруганбы⁸ башыңыз?
Адамды жыйып курайсыз,
Айды¹ көрдүң бекен? — деп,
Не себептен сурайсыз?
Адам күнгө барарбы,
Адам күнгө барган соң,
Аман-тирүү² каларбы?
13490 Көктөн³ бизге тийгизет,
Асмандан тийген ысыгы
Адамды оттой⁴ күйгүзөт⁵.
Ага кантип жетер? — деп, —
Жакындабай жан чыгып,
Күйүп өлүп кетер — деп, —
Асмандагы ай, күндү
Аны кантип билебиз?
Араң жүргөн алсырап⁶,
Айбан чалыш бир элбиз.
13500 Билген болсоң өзүңүз⁷,
Ошолордун баарысын
Көргөн болсо көзүңүз,
Көңкү турган көп уксун,
Айтып бергин сөзүңүз!»⁸
Кабылбоо сурап калганы,
Кайып кан сөзүн салганы:
«Кербөй билдим жудайын,
Ушунчаны жараткан
Бир жараткан кудайым.
13510 Туудурган⁹ аны¹⁰ ата жок,
Барлыгында ката жок.
Тууй турган эне жок,
Туш келишер неме жок.
Өкүмүнө чаара жок,
Өрнөгүндө¹ чала жок,
Өзүнөн тувар² бала жок,
Өзгө тууган-урук³ жок,
Өзүнөн бөлөк улук жок.
Кирпик ирмем кидирип
13520 Капилети болбогон,
Макулуктун⁴ баарысын
Базилинде колдогон⁵,
Баткын! — десе, айла жок,
Асман-жердин баарысы
Бир мистеге толбогон⁶.
Күндүз⁷ менен кечи бар,

- Аалам мындай нече бар.
 Кербөсөк⁸ да, угабыз,
 Көнүлгө алып турабыз.
 13530 Аршы күрсү калам бар,
 Асман-жердин ичинде
 Нечен мындай аалам бар.
 Тогуз кабат палек бар,
 Ажал келсе бир күнү
 Аманат жанга алек бар.
 Бериште⁹ деген бенде бар,
 Напси, ачуу, текебер¹⁰
 Адам уулу сенде бар.
 13540 Эринчээк деген бири бар,
 Адам уулу сенден көп
 Дөө¹, бери, жини бар,
 Андап муну билип ал!
 Айтканын кылсаң Алданын
 Аманат жанга калас бар²,
 Жүрөгүндүн³ ичинде
 Азезил уулу Канас* бар.
 Беш душман бар боюнда,
 Бербердигер⁴ бардыр— деп,
 Бекем билгин оюнда.
 13550 Жана бардыр өзүндө⁵
 Жанга күйөр⁶ тууганың,
 Жардам⁷ берип турганың
 Акыл, сабыр, нысабың,
 Уят менен төртөө бар
 Алсаң эсеп-кысабың.
 Бойдо⁸ толук каныңыз,
 Каның менен аралаш
 Кайнап турат жаныңыз.
 13560 Кара бойдон кан чыгат,
 Кан эсепсиз көп чыкса,
 Канга кошо жан чыгат.
 Жан түтүндөй⁹ буу болот,
 Жан шериги суу болот.
 Андап муну угуп ал,
 Алыстан кабар угарда
 Кулагыңыз чуу болот.
 Топурак, оттон, суу, желден
 Тен жаратып, жан берген
 Алда таала кудайың,
 13570 Айтканымдын баарысын
 Андап билгин жудайың.
 Бейиштен келген сабыр бар,
 Сабырдын тилин алба — деп,
 Шаштырган шайтан каапыр бар.

- Бейиштен келген акыл бар,
 Акылыңды оодарып,
 Азгырган шайтан каапыр бар.
 Бейиштен келген нысап бар,
 Азыркы жеген ашыңа
 13580 Тараза мийзам¹ астында,
 Бере турган кысап бар.
 Бейиштен келген уят бар,
 Жаман иштен уялтар.
 Ак бирлигин куп билип
 Акыл табат ыйманды,
 Анык жакшы деп билгин
 Ар иштен напси² тыйганды,
 Бешөө³ душман, бешөө эл
 Бир көөдөнгө⁴ сыйганды.
 13590 Адамдандыр зилиңиз⁵,
 Айтып келме тилиңиз,
 Алда бар! — деп билиңиз,
 Кудай жалгыз, куран чын,
 Айткан тилге кириңиз!
 Байгамбар бар араптан,
 Байгамбар кылып бар кудай,
 Айткан сөзүн ар журтка
 Адис кылып тараткан:
 Бир теңирге сыйын — деп,
 13600 Сыйынбасаң кудайга
 Кыямат күнү кыйын! — деп.
 Оттон танап* тактырган,
 Күркүрөтө¹ жактырган,
 Ошо дозок отунун,
 Ойлоп угуп отургун²,
 Кыпынын³ койсо акыры
 Ушу дүйнө жүргүзүп⁴,
 Болтурар⁵ эле бир күндө
 Жер-дүйнөндү⁶ күйгүзүп,
 13610 Андатайын сиздерге,
 Акылыңа түйгүзүп⁷.
 Бала берди сүйгүзүп⁸,
 Бастырып койду жүргүзүп,
 Сыйынбайсың теңирге,
 Баш коёсун⁹ баарыңар¹⁰.
 Колдон жасап темирге.
 Коргошун¹¹ куйган¹² кутуңа¹³,
 Кудай, — деп барып жалындың
 Куйган чоюн бутуңа¹⁴.
 13620 Карап тирүү ким жүрөт
 Калабалуу бу жайга,
 Жаның барда жалынгың¹⁵

- Жаратканың кудайга!»
 Айтып турган Қайып кан,
 Айран калды канча жан,
 Акылына түйүлүп!,
 Алда, — деди канча жан.
 «Капилетте жүрүппүз²,
 Қараңгы доор³ сүрүппүз⁴,
 Айды, күндү жараткан,
 Баранданын баарысын
 Дүнүйөгө⁵ тараткан,
 Жаркыратып жылдызды,
 Айды, күндү жылгызды,
 Кудай эмей, ким?!» — деди.
 Кужулдашып бир-бирин
 Билбегенин тилдеди.
 «Асман, жерди жараткан
 Алда таала Бир!» — деди.
- 13640 Қайып даңга жалынып:
 Қызматыңды кылалы,
 Бу мусулман болгон! — деп,
 Айта көргүн Алдага,
 Қыяматта тыналы!»
 Адамдар турду чуркурап,
 «Ак кашына барганда
 Айта көр!» — деп буркурап.
 Қайып канды камады,
 Қайып кан катуу ыйлады,
- 13650 Қара жашын тыйбады:
 «Камадың, калкым, күбүрдөй⁶,
 Кабарымды айтайын,
 Мен силерден жаман күмүрөй¹.
 Канча заман жыл өткөн
 Каралыкка толгонум²,
 Араң он бир жыл болду
 Мен мусулман болголу³.
 Қыш болбогон, жай болгон,
 Қылайып чөбү⁴ өнбөгөн⁵
- 13660 Қызыл кум, жери сай болгон,
 Ак тааланын амыры
 Он миң, беш миң кой айдап,
 Ошондо эли бай болгон.
 Жылкысы жок, төөсү⁶ бар,
 Ат жетпеген жөөсү бар,
 Арап деген эли бар,
 Ар жагында беш күндүк
 Мусталийпа жери бар.
 Сымук деген тоосу бар,
 Ал Сымукка⁷ баруучу⁸
- 13670

- Санам-Сандал⁹ бели бар.
 Атасы өлгөн башында,
 Эки күнү тура албай,
 Энеси өлгөн жашында.
 Кызыл эт калган жаш бала,
 Жаанга¹⁰ кылып байгамбар,
 Жардам берген бир Алда.
 Кордук, зардык, машакат
 Жаш күнүндө тарттырып,
 Бербердигер бир Алда
 Мертебесин арттырып,
 Кыркка жашы толуптур,
 Адамдарга жол ачып,
 Ак байгамбар болуптур.
 Кызматын кылган кашында,
 Бирге жүргөн жашында
 Абунасыр деген бар
 Эр Манастын кашында.
 Мени күбө¹ бол, — деген,
 Мындай сөздөн² кайтыңар,
 Андай кыйын чоң сөздү
 Абунасыр кожого³
 Колдогун!⁴ — деп айтыңар.
 Өз алымды өзүм билбеймин,
 Өзүмдөн собол⁵ сураса,
 Өз атымды ким деймин?»
 Айтып салды Қайып кан,
 Маакул, — дешип баарысы
 Кабыл алды канча жан.
 Мажусу*⁶ динден кайтышып,
 Баары болду мусулман
 Келме шаадат айтышып.
 Сексен миң турган адамдын⁷
 Отуз миңи тарады,
 Қары менен жашынан
 Мал-булуна⁸ карады.
 Балтыры толук балбаны,
 Баатырлары калганы.
 Эл бийлеген зардалы,
 Не кыйындар калганы.
 Качкын болгон көлдүктөн¹,
 Чүйдөн² качкан чөлдүктөн³,
 Қочкор, Шуншоо элинен
 Элүү миң кол жыйылды.
 Қара-Қаман, Қара-Саз,
 Бел-Тепшинин белинен
 Баштап Қайып баарыны,
 Алмак болуп бет алып

- 13720 Амбал Култка шаарыны,
Капчыгайды бойлошуп,
Кандай заман болот? — деп,
Жамандар муну ойлошуп,
Жерге-Тал көздөй салыптыр,
Жетим-Адыр учунан
Жайнап чыга калыптыр.
Суусун кечти⁴ Суңшоонун⁵,
Астынан көрдү бир тоону.
Жүз элүү миң кол барды,
Сол тараптан караса,
13730 Бир капчыгай жол барды.
Көргөндөрү көп айтат,
Жаздым кылбай төп⁶ айтат:
«Берки бетин көрдүңүз,
Карагай, токой чер, — деди,
Ач кайкалаң бел, — деди.
Ашып барса ар жагы
Эки-Башы¹ деген жер — деди. —
Аны жердеп жатканы
Мангул калмак эл — деди. —
- 13740 Буркан аттуу калдайы,
Бу да барып Оргого
Буйругу жетип далдайды.
Мындан барып элүү миң,
Неме калбай кырылып,
Эли минтип шалдайды.
Жетим уул, тул катын,
Өздөрү² таппай өз³ атын,
Калса кемпир, чал калды.
Калдайган кара там калды.
- 13750 Ар жагында Ала-Тоо,
Ашып качып кетер шоо.
Саяң-Жайлоо⁴, Үч-Суу⁵ бар,
Чыдай албас турганга,
Качып кетер токтобой⁶
Какшаал менен Турпанга.
Бараң атсак түздөйлүк⁷,
Барып кантип издейлик⁸,
Кылыч алсак миздейлик⁹,
Какыраган¹⁰ кырча таш,
13760 Кызыталак каапырды¹¹,
Кай чуңкурдан¹² издейлик?»
Акылдаша калганы,
Ак сакалы Кайып кан
«Акыры барбай койбо!» — деп,
Көбүнө айтып салганы.
Топчу¹ аяр баш болуп,

- 13770 Элүү миң аскер алганы.
Жаккан оттой² дүркүрөп,
Жарагы толук көй баатыр
Жамбулакта күркүрөп.
Капчыгай толуп калың эл,
Каршы алдында Кызыл-Бел,
Жабылып жакын барыптыр,
Жайнап жаткан көп каапыр,
Элүү миң аскер калыптыр³.
Ээрдей⁴ сары элестен,
Эки кайкаң белестен
Элдин алды келгенде
Жамгырдай атып жаа чыкты,
13780 Тарсылдап мылтык да чыкты.
Мөндүрдөй болуп ок чыкты,
Жазайыл* менен топ чыкты.
Төө мылтык* үнү күркүрөп,
Төмөнтөн⁵ барган көп аскер
Кайра качты дүркүрөп.
Отузчасы⁶ окко⁷ учуп,
Ойбой⁸ салып, жер кучуп⁹,
Сол жагында Кара-Тоо,
13790 Тилке-тилке адыр, коо¹⁰,
Чапкылап тоого чыгышты.
Он миңи чыгып тоо жакка,
Ок жаадырды жоо жакка.
Он миңи чыгып оң жакка,
Капчал кара коо¹ экен,
Қарагайлуу² тоо экен,
Таш сеңирге жамынды,
Тарсылдатып булар да
Ок атууга камынды.
13800 Алардын үстү³ жагынан
Дагы каапыр жыйылды.
Ойго качып он миңи,
Таш сыйынттап жамынды,
Сактай көргүн, кудай! — деп,
Жаратканга жалынды.
Жыйырма миң аскер барыптыр,
Сол жагында Кара-Тоо,
Ойдо жатты калың жоо,
Отуз миң эле аскери,
Элүү алты калмакка
13810 Мусулман огу тийгени.
Коркконунан⁴ жамандар
Ыштанына сийгени.
Тоодон туруп аткан ок,
Толкуп жаткан калмактын

- Токтодор⁵ жайы калган жок.
 Жебенин огу кыркырап,
 Мусулман күчөп⁶ келгенде
 Көк түздөгү⁷ калмактар
 Качып берди быркырап.
- 13820 Отуз миңи тоо менен,
 Ок атышып жоо менен,
 Жыйырма миңи жыкылдап,
 Коктуну¹ өрдөп быкылдап,
 Ач кайкыга ат коюп,
 Ат койсо да, бат коюп,
 Кытайдын оордун² алыптыр.
 Кырдагысы³ кыйкырып,
 Чаптын баары тосулуп⁴,
 Чаң обого созулуп⁵,
- 13830 Ойдогу⁶ жыйырма миңине
 Кырга чыккан отуз миң
 Кыйкырып келип кошулуп,
 Элүү төрткө⁷ ок тийген,
 Нечөөнө⁸ топ тийген,
 Жыйырма алтысы өлүптүр,
 Өлгөнүн булар көрүптүр.
 Бурак атын* токушуп,
 Жаназасын окушуп,
 Ушуну⁹ менен бир жерди
 Жер очоктой¹⁰ оюшуп,
 «Акыретте онду — деп, —
 Наала шейит болду!» — деп,
 Кызыл ала боюнча
 Кийими менен коюшуп,
 Аларды минтип көмүшүп,
 Жарадары жыйырмача,
 Жакшы экен, — деп көрүшүп,
 Четинди менен Дарбаза,
- 13850 Аны көздөй бет алып,
 Булар жолго салыптыр.
 Ойдо жаткан жүз миңдин,
 Кайып каны баш болуп,
 Кырк миңи келип калыптыр.
 Кара-Тоонун¹ кырынан
 Каапырлар көзүн салыптыр,
 Кайнаган колду көргөн сөн,
 Каттылып буга болбос!² — деп,
 Качууга кирип калыптыр.
- 13860 Токсон миң аскер күңгүрөп,
 Тоо көчкөндөй дүңгүрөп,
 Дарбаза менен Четинди,
 Каапырлардын кыйласы

- Кара-Терек, Бакалык
 Качып кирип бекинди,
 Эки-Баштын түзүндө³,
 Жайнап жердин жүзүндө⁴,
 Качып кетип баратыр.
 Азык менен түлүгүн
 Атыма оор болот, — деп,
 13870 Чачып кетип баратыр.
 Аскери эки бөлүндү,
 Аты жүрбөй калгандан
 Каапырдын каны төгүлдү.
 Эки-Баштын боюна,
 Кең-Аралдын оюна⁵,
 Бири терек, бири тал,
 Жыгачынын түркү ошо¹,
 Бир жыгачта миң уя,
 13880 Чынарынын көркү ошо,
 Качып кирип каралап,
 Калың токой аралап,
 Атымды көрүп коёт — деп,
 Көрсө бурут соёт² — деп,
 Атын айдап ийишип³,
 Чытырман калың токойго⁴
 Өзү качып киришип,
 Жан калар! — деп ойлошуп,
 Жан аргасы курусун,
 13890 Түлкү⁵ кирбес түмөнгө⁶
 Түбүнөн ары сойлошуп⁷
 Жатып аткан андан көп.
 Эрте өлгөн жанмын! — деп,
 Мусулманга⁸ мылтыгын
 Атып аткан сандан көп.
 Качамын, — деп жыгылып,
 Кара-Сууга⁹ баткакта
 Батып аткан андан көп.
 Токсон миң аскер кол менен,
 Тостуруп кууп жол менен,
 13900 Мусулман жеткен кез болду,
 Көз байланды, кеч болду.
 Жай булуттай айланган,
 Чалабын жанга байланган,
 Тамактарын татыптыр.
 Айгыр-Жалдын учунан,
 Аяк жагын карасаң,
 Чүңкес-Дөбө¹ тушунан²,
 Мусулман мында жатыптыр.
 Таң атканча каапырлар
 13910 Кайрат айтып элине³,

- Бели катуу баатырлар
 Калкына кабар салыптыр.
 Таң атканда мусулман
 Тарсылдатып ок атып,
 Да жөнөдү ушундан.
 Карып жаны кысылган,
 Калмак качып бузулган.
 Ала-Тоого⁴ бет алып,
 Аламандап артынан
 13920 Мусулман жетти кол салып,
 Болор-болбос⁵ тоосуна
 Калмак качты жол салып.
 Он эки миң кол менен,
 Чарын жакка⁶ жол менен
 Тобуш⁷ баатыр барыптыр.
 «Мында дагы келди — деп,
 Жутат экен элди!» — деп,
 Саңшаң деген калмагы
 13930 Алты жүз жолдош алганы,
 Атыша түшүп Тобушка⁸,
 Бу да качып калганы.
 Үч-Кайыңды, Теректен,
 Үйүрдөп¹ аткан калмактар
 Ушунтип чыкты керектен.
 Баары качты, тоо ашты²,
 Бу да муну ашты — деп,
 А да муну ашты — деп,
 Атыша албай³ шашты — деп,
 Атыша албай жоо качты,
 13940 Ашып качкан ашуусу⁴
 Аты болду Богошту⁵.
 Кайрат кылбай каапырлар
 Качарына камынды,
 Канчалары жөө качып,
 Карагайга жамынды.
 Токсон миң барган мусулман,
 Тополон⁶ салып ушундан,
 Алты миңдей кол барып,
 Капчыгайын өрдөгөн⁷,
 13950 Көбү жолун көрбөгөн.
 Такалды барып Босого⁸,
 Тамаша кылды ошого.
 Качкан калмак бүлүнүп⁹,
 Қалган экен кыйла мүлк
 Карагайга илинип.
 Койгон жерин оодарып,
 Таап жүргөн дагы бар.
 Торгун¹⁰, тубар¹¹ тондорун¹²

- 13960 Таап алып, атына
Салбыратып этегин,
Жаап жүргөн дагы бар.
Желининен сүт¹ агып,
Желбей калган бээлерди²
Жерге кирсин³ калмак — деп,
Убал⁴ ушу малга — деп,
Саап жүргөн дагы бар.
Балан жерде мал турат,
Барып айдап келем! — деп,
Чаап жүргөн дагы бар.
- 13970 Өйдө⁵ барган куугуну⁶,
Босогодон⁷ кайтыптыр.
Көбүнө⁸ келип, көргөнүн
Баштан аяк айтыптыр.
Кайып кандын кара туу,
Кайгайлаган⁹ улуу чуу,
Кайратына карк толуп,
«Каапыр качып, ит болуп,
Карсылдашпай кетти!» — деп,
Минтип жүргөн дагы бар.
- 13980 Калың дүйнө мында экен,
Карап таап алсак — деп,
Кара коргон, чалдыбар,
Казып-чачып оодарып,
Тинтип жүргөн дагы бар.
«Селсаяктап кетесин,
Айбан¹⁰ чалыш экенсин,
Дүнүйө издеп барасын,
Бугуп¹ жаткан бирөөнөн²
Кокус өлүп каласын,
- 13990 Койгун, колдо жүргүн!»³ — деп,
Айтып жүргөн дагы бар.
Бара түшүп, ортодон⁴
Албайм, малы курсун, — деп,
Кайтып жүргөн дагы бар.
Буркандын эли бакылдап,
Бузулуп үркүп⁵ шаркылдап:
«Эки-Башты нетелик,
Анжыянда Алооке
Ага качып кетелик.
- 14000 Айылы аман, эли эсен,
Өлбөй тирүү жетелик!»
Муну айтып жолго салыптыр.
Үркүндүн⁶ кою⁷ жыкылдап,
Үргүлө⁸ албай быкылдап,
Айдай албай алдырап,
Калмактын баары балдырап,

- Кетип барат үркүнү
Кереге-уугу⁹ шалдырап.
Кишилери кайгырды,
14010 Кишинетип айгырды,
Жүгү¹⁰ менен төө¹¹ калды,
Жүрө албаган¹² жөө калды.
Кой маарады чуркурап,
«Кою менен курусун,
Кокуй, бурут жетти!» — деп,
Коктуга¹ качып буркурап,
Чапка кирип, жер куйга²
Тыгылып аткан андан көп.
- 14020 Арткан жүгү боорунда³,
Жыгылып аткан сандан көп.
Мөөрөгөн⁴ бойдон уй калды,
Жер куйга тыгып көп малды,
Дүнүйө толуп куй калды,
Кандай курган заман, — деп,
Калса экен жаным аман, — деп,
Таштаңар⁵ дүйнө; малды, — деп,
Чабуул коюп чантуулар,
Жакын келип калды, — деп,
Баланчаны өлтүрүп,
- 14030 Башын кесип салды, — деп,
Колуна тийсе, койбойт, — деп,
Ичет канды мусулман,
Ичи эгерде тойбойт! — деп,
Айдабай таштап малдарын,
Алып качып жандарын,
Өңөрө⁶ качып балдарын,
Өбөктөтүп чалдарын,
Үркүнү качып калганы,
Артынан келген мусулман
- 14040 Үстүн-астын⁷ салганы.
Такаат кылып тура албай
Мусулмандын колуна,
Асты качып жөнөлдү
Анжыяндын жолуна.
Оң жагы адыр чап экен,
Ойроттун журту бузулуп,
Ойрон болор чагы экен.
Сол жагы токой, тоо экен,
Өрдөш-өрдөш¹ коо экен.
- 14050 Асты талаа жол экен,
Аркасынан түшкөнү²
Мусулмандын колу экен.
Алты-Шаар уйгурдук³
Аламан коюп күңгүрөп,

- Атып мылтык дүңгүрөп,
 Отоголоу кыз кармап,
 Ойноп жүргөн андан көп,
 Ушунда⁵ калмак бардыр, — деп,
 Өзөн-өзөн⁶ жылганы
 14060 Бойлоп жүргөн сандан көп.
 Ээри менен ат кармап,
 Жетелеп жүргөн андан көп,
 Жерге кирген баланча
 Олжодон⁷ куру калды, — деп,
 Жемелеген сандан көп.
 Мылтыктын отун чагыңар,
 Мыктылардын баарысы
 Илгери чоё⁸ чабыңар,
 14070 Чоё чап, — деп, — каапырды,
 Чогууларын жапырды,
 Тос-тос кылып сапырды.
 Тосотунан¹ өлтүрдү
 Масайыл деген каапырды.
 Жоголгону² жоктолду³,
 Ара-Түздүн⁴ кептештен
 Чабуулдун⁵ алды токтолду.
 Калмакка калба салыптыр,
 Карк жүз миң кой алыптыр,
 14080 Кара-Коюн⁶, Чоё-Чап⁷
 Атагына калыптыр.
 Масейил өлдү шыйтуусу⁸,
 Каапырдын качты⁹ кыйтуусу¹⁰.
 Каапырларга кол салып,
 Калдайтып калың олжо¹¹ алып,
 Дагалактын Кайып кан,
 Кайып кандын колунан
 Талкаланды канча жан,
 Баатырлар жүрдү жайма-жай,
 14090 Башы Суук-Капчыгай,
 Аяк жагы Кызыл-Суу¹²,
 Туңшаны көздөй бет алып
 Аскердин жүргөн жолу бу.

САП БОЮНЧА БЕРИЛҮҮЧҮ ИЧКИ КОММЕНТАРИЯЛАР

1—28

¹ *Манастын экинчи казаты.* Бул сөздөр кадимки ыр сабы катары жазылып, аягына кош чекит коюлган. Бирок мааниси жактан эпостогу өзүнчө чоң бөлүмдүн — ата-бабадан калган жер — Ала-Тоону душмандардан бошотууга байланышкан окуялардын тобун бириктирип турган эпизоддордун темасынын аталышы катарындагы милдетти аткарып турат. Сагымбай манасчыга таандык өзгөчөлүктүн бири — ал өзү айткан варианттагы чоң-чоң бөлүмдөрдү, алардын мазмунунда кандай окуя баяндалганына карабастан, «казат» деп атагандыгы. Эпостогу буга чейинки окуялар шарттуу түрдө биринчи казатка кирет.

² *баатырың.* Титулдук баракта тексттерди жазган адам — катчы катары жалгыз Ы. Абдыракманов көрсөтүлгөн. Бирок ушул өзүнчө том катары бириктирилген тексттердеги кол тамгалар бир эле адамга таандык эмес. Алардын кимге таандыгы эч жерде эскертилбеген. Анын үстүнө бул томдун алгачкы беттеринен тартып тексттерди жазган адам шашпай, даана, сулуулап жазган. Буга караганда ал адам манасчы айтып жаткан текстти дароо жазганга караганда, мурда жазылган тексттерди кайра көчүргөн сыяктуу таасир калтырат.

³ *алачдан.* Бул сөз жазма адабияттарда «алач» делгени менен, кыргыздар арасындагы айтылышы — «алаш» (мисалы, алаш ордо).

⁴ *жогалды.*

⁵ *болдык.*

⁶ *эрметти.* Сөздүн бул жердеги мааниси белгисиз. Адатта, бул сөз «кереметтүү» («эрмети» дагы бар) деген мааниде колдонулат. Контекст боюнча ушул сапта «Кереметтүү боз балдар» дегенге караганда, «Эр азамат боз балдар» делиш туурараак.

⁷ *сауса.*

⁸ *журбес.*

⁹ *токай.*

¹⁰ *жолбарс.*

¹¹ *түрли.*

¹² *лопдын.* Катчы үнсүздөрдүн ээрчишүү эрежесин сактоо зарылчылыгын көп учурларда аткарбайт. Натыйжада, каткалаң үнсүз менен бүткөн сөздөргө жумшак үнсүз менен башталган уландыны коё берет. Мындан ары, зарылчылыгы болбогон учурларда, бул түрдөгү мүчүлүштүктөр эскертүүсүз эле туура үлгүдө жазыла бермекчи.

¹³ *уулынан.*

¹⁴ *тубинен.*

¹⁵ *көрбеген.*

¹⁶ *жолын.*

¹⁷ *улы.*

¹⁸ *жүрчи.*

¹⁹ *болыб.*

29—57

- 1 жойлаган.
- 2 тұлкини.
- 3 тушет.
- 4 мурынкы.
- 5 өткендер.
- 6 алачтын.
- 7 барын. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «баары».
- 8 алдасына. Бул сөздүн унгусу буга чейин, адатта, «але» түрүндө жазылып келген.
- 9 кошай.
- 10 колдаб.
- 11 кырмусты.
- 12 ферфердигер. Кыргызча айтылышы — «бербердигер», кээде «барбардигер» түрүндө да айтыла берет. Үр саптарындагы үндөшүүнү, ыргакты, уйкаштыкты арттыруу максатында манасчы ыгына жараша эки түрүн тең колдонушу мүмкүн.

58—86

- 1 болса.
- 2 көчиб.
- 3 андыжан.
- 4 агер.
- 5 жауласа.
- 6 коныбтыр.
- 7 башаның.
- 8 зоры.
- 9 болыбтыр.
- 10 толыбтыр.
- 11 мурын.
- 12 пауң.
- 13 улын.
- 14 көтериб.
- 15 койыбтыр.
- 16 паңу.
- 17 дер.
- 18 түшттик.
- 19 маңкүөе.
- 20 уғылбас.
- 21 өңгеге.
- 22 салаңу.
- 23 муңияның.
- 24 көли.
- 25 болжалсыз.
- 26 болжаб.

- 27 *сөзин.*
 28 *көбчилигин.*
 29 *көриб.*
 30 *мижиддин.* Адатта бул сөз «Мухиттин кара көлү» делет.
 31 *аралынан.* Кебетеси катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «ар жагынан». Ансыз ыр сабынан маани чыкпайт.

87—115

- 1 *аңгиреуниң.*
 2 *токтакдын.*
 3 *таусында.*
 4 *миит.* Бул сөз беш сап жогоруда «мижит» түрүндө жазылган.
 5 *каспан.* Көбүнчө «Каспаң» түрүндө айтылат.
 6 *капырдын.*
 7 *каптаб.*
 8 *зели.*
 9 *оңарбы.*
 10 *журтында.*
 11 *уруу.* Сөз ушул түрдө бурмаланбай, туура жазылган. Адатта, көп учурда, «уры» формасында жазылат.
 12 *көрдиңер.*
 13 *түрк.* «Түрк» деген сөзгө «ү» болуп окулуучу кыбачы (ичкертүү белгиси) коюлуп жазылган. Башка жерлерде «к» (ки) тамгасы катышкан сөздөр кыбачы коюлбаса деле «у» «ү» болуп, «о» «ө» болуп окула берүү салттык белги.
 14 *алач.*
 15 *тушында.*
 16 *көниңер.*
 17 *болдың.*
 18 *көбиңер.* Бул сөзгө кыбачы коюлган эмес, бирок «кобиңер» деп жазылган сөз, адатта, «көбиңер» делип окулат.
 Мындан ары ушул «эрежеге» ылайык «к», «г» катышкан сөздөрдөгү «у», «о» үндүүлөрү «ү», «ө» болуп окулуп, атайын эскертүүсүз туурасы жазылат.
 19 *жаббар.*
 20 *көриңер.*
 21 *урьшты.*
 22 *угыб.*
 23 *жумышты.*
 24 *түркти.*
 25 *дубиреу.*
 26 *биреу.*

116—144

- 1 *хималай.*
 2 *урьктыр.*

- ³ курыбтыр.
- ⁴ коркытыб.
- ⁵ колыбызда.
- ⁶ турыбтыр.
- ⁷ өткен.

⁸ баа. Адатта, созулма үндүүлөр бир эле тамга аркылуу жазыла берет. Бул жерде «а» тамгасына созулма үндүүнүн атайын белгиси коюлуп, сөз «баа» түрүндө туура жазылган.

- ⁹ бакбурчын.
- ¹⁰ туйынтайын.
- ¹¹ кентүн.
- ¹² каспан.

145—174

- ¹ орта.
- ² ойратта.
- ³ түгениб.
- ⁴ урыгын.
- ⁵ төккен.
- ⁶ коры.
- ⁷ урышкан.
- ⁸ шоры.
- ⁹ кумылды.
- ¹⁰ угылды.
- ¹¹ орто асия.
- ¹² ойлаб.
- ¹³ көргин.
- ¹⁴ муны.
- ¹⁵ дуду.
- ¹⁶ ойлансам.
- ¹⁷ чочыб.
- ¹⁸ ошандан.
- ¹⁹ толган.
- ²⁰ жанедил.
- ²¹ болды.
- ²² мураскорлык.

175—203

- ¹ чөбти.
- ² токсан.
- ³ өзибек.
- ⁴ көгей.
- ⁵ өзи.
- ⁶ урышууга.
- ⁷ түгелдеб.
- ⁸ түркин.

- 9 урыштык.
- 10 болбайт.
- 11 оша.
- 12 өкиминде.
- 13 өзин.
- 14 ортдениб.
- 15 өлишелик.
- 16 омелиб.
- 17 болган.

204—232

- 1 дүңгиб.
- 2 дуннеси.
- 3 чарк.
- 4 аның.
- 5 ауалкы.
- 6 ауаң суу.
- 7 ортаңарга.
- 8 сөзим.
- 9 ушында.
- 10 калгандын. Бир сабынын мааниси белгисиз, контекст боюнча «калмактын» делиш туура.
- 11 урыш.
- 12 ушы.
- 13 күнде.

233—261

- 1 булың булың.
- 2 мурынтадан.
- 3 токталган.
- 4 бласагун.
- 5 суретдерин.
- 6 суйлегенин.
- 7 чойын.
- 8 куйдырыб.
- 9 туйдырыб.
- 10 туңшудан.
- 11 сөздеген.
- 12 кеухер.
- 13 көздеген.
- 14 якут.
- 15 инжу.
- 16 болар.
- 17 сурети.
- 18 олтырсың.
- 19 суйлечи.

²⁰ булыңды. Бул сөздүн унгусун Ы. Абдыракманов буга чейин «пул» түрүндө жазып келген эле.

²¹ чокты.

²² ойратка.

²³ түрктир.

262—291

¹ жүрибтир.

² кагыратыб. Контекст боюнча «каңгыратып» делиши туурараак.

³ сүрибтир.

⁴ я жөч.

⁵ тыргаут.

⁶ озинен.

⁷ созинен.

⁸ алтау.

⁹ мангул.

¹⁰ өлтириб.

¹¹ даб-даңгыл. Тексттерди жазган катчылардагы өзгөчө белгилердин бири — «п» тыбышынын ордуна «б» тыбышын жазуу. Бул көрүнүш өтө көп кезиккендиктен, мындан ары андай учурлардын ар бири эскертилип олтурулбастан, орфография боюнча туура деп эсептелген үлгү жазылат.

¹² кокалары.

¹³ көнөктей.

¹⁴ туге.

¹⁵ дуние.

¹⁶ сонын.

¹⁷ кортык.

¹⁸ өлгенде.

¹⁹ манжулыкты.

²⁰ бөлгенде.

²¹ өлди.

292—321

¹ түгенише.

² улының. Бул сөздүн унгусу жогоруда ушул катчы тарабынан «уул» («уулынан») түрүндө жазылган эле (к. 21-сап).

³ тау.

⁴ туракты.

⁵ жолынан.

⁶ тозагы.

⁷ жолай.

⁸ колынан.

⁹ тогыз.

¹⁰ тугеде.

¹¹ бойдан.

- 12 кутылыб.
- 13 жоғалыб.
- 14 жолдашының.
- 15 сойлатыб.
- 16 незкара.
- 17 черуси.
- 18 жүзи.
- 19 кутылды.
- 20 жорасы.
- 21 жгнымга.
- 22 тутылды.
- 23 көрдиң.
- 24 ушыны.

322—350

- 1 онердин.
- 2 бөлинген.
- 3 болме.
- 4 төгерекден.
- 5 жзире.
- 6 элиниң. Ушул түрдөгү сөздөрдүн аяккы «н» тыбышын «ц» аркылуу жазуу да катчыдагы көп жолуккан белги. Контекст боюнча сөздүн мааниси даана көрүнүп тургандыктан жана мындай тамга алмашуу мааниге таасир тийгизбегендиктен, бул түрдөгү учурлар мындан ары эскертүүсүз эле, туурасы жазылат.

- 7 түбин.
- 8 саңгырау.
- 9 журты.
- 10 көрсе.
- 11 олтирет.
- 12 тойга.
- 13 отыз.
- 14 топтаган.

351—379

- 1 күлки.
- 2 күлбеген.
- 3 жүрбеген.
- 4 көзиңер.
- 5 озиңер.
- 6 каршаар. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «Кара-Шаар».
- 7 хиндистандын.
- 8 мынау.
- 9 тауның.
- 10 күни.

- 11 *журсе.*
 12 *көйинө.*
 13 *бойын.*

380—408

- 1 *көбтигин.*
 2 *жүриши.*
 3 *күйениң.* Бул сөздү эки түрдө окууга мүмкүн: күйөнүн, күйөөнүн, «Күйөнүн» делген сөз улай келген сөз менен байланышып, «Күйөнүн Кара-Тагы» делген эки түрдүү жер аттарын билдирер эле. Эгер «күйөө» катары окулса, «Күйөөнүн кара тагы» делген бир гана жер аты туюнтулмак. Бул жерде эки топоним катары берүү жөндүү.
 4 *көрбөсөң.*
 5 *де.*
 6 *көргөн.*
 7 *күндик.*
 8 *явыш.*
 9 *хам.*
 10 *көкөнө.*
 11 *койнатка.*
 12 *бүткөн.*
 13 *суусында.*
 14 *атты.*
 15 *көби.*
 16 *атды.* Бул сөз 6 сап жогоруда «атты» түрүндө жазылган.
 17 *озине.*

409—437

- 1 *омириниң.*
 2 *колын.*
 3 *омир.*
 4 *чокынууга.*
 5 *буты.*
 6 *чойындан.*
 7 *куты.*
 8 *ургалы.*
 9 *таусы.*
 10 *фил.*
 11 *керекден.*
 13 *күсареш.*
 14 *өзиңер.*
 15 *ангемели.*
 16 *созиңер.*
 17 *бери.* Жазылышы боюнча ушул форма туура, бирок ыр сабынын ыргагы бузулбас үчүн, «бер» түрү оң.

- 18 *жиеги.*
- 19 *жиекде.*
- 20 *үчин.*
- 21 *жиеккент.*
- 22 *жиеккентди.*

438—466

- 1 *коңга.*
- 2 *тумен.*
- 3 *кошылыб.*
- 4 *суусы.*
- 5 *кошылган.*
- 6 *саңырау.* Бул сөздү ушул эле катчы 337-сапта «саңгырау» түрүндө жазган.
- 7 *доланды.*
- 8 *отдиң.*
- 9 *оларды.*
- 10 *кудай.* Катчы Ы. Абдыракманов бул сөздү буга чейин, адатта, «хдай» түрүндө жазчу.
- 11 *боларды.*
- 12 *бойбайлаттың.*
- 13 *чаңкуруш.*
- 14 *ойран.*
- 15 *бар.* Жогорку сапта «ары жакта» делип жазылган соң, бул жерде «бары» делиш керек эле. Же экөөндө тең «ы» тыбышы түшүп калып, «ар», «бар» түрүндө берилиши оң болчу. Бир саптарындагы ыргактын таламы үчүн ушул формасы көбүрөөк ылайыктуу.

467—495

- 1 *кошайга.*
- 2 *ошага.*
- 3 *чаркушдын.* 463-сапта «Чаркуруш» («чар курыш») делген шаар аты эскерилет. Балким бул эки топоним бир эле жер атын билдирер.
- 4 *көнетурпан.*
- 5 *журтынын.*
- 6 *мазкара.*
- 7 *сойыб.*
- 8 *дакы жуныс.*
- 9 *доганды.*
- 10 *падышадан.*
- 11 *чогалды.*
- 12 *өлтирдик.*
- 13 *буйрыгын.*
- 14 *ойлайм.*
- 15 *куйрыгын.*
- 16 *көлиңер.*

¹⁷ *хдайым.* Бул сөздүн уңгусун ушул эле катчы 453-сап ырда «кудай» түрүндө туура жазган. Мындай көрүнүш манасчы «кудай» түрүндө айткан сөздү катчы бирде ошол айтылышындай, кээде өз транскрипциясы менен жазганын айгинелейт.

496—524

¹ *котарыб.*

² *баштауга.*

³ *анабыз.* Бул сөздү манасчы ушул түрдө айтышы да мүмкүн эле. Бирок бул жерде — «энебиз». Анткени кийинки ыр саптарындагы уйкаштыкка түшкөн сөздөр «денеңиз», «дебеңиз» — буга күбө.

⁴ *топырак.*

⁵ *ногай.*

⁶ *отырсам.*

⁷ *дуние.* Бул сөз кыргызча айтылышында «дүнүйө» дегенге туура келет. Бирок бул сапта манасчы «дүнүйө» дебестен, «дүйнө» түрүндө айткан, аны катчы айтылыш формасында жазбай, өз транскрипциясы менен «дүнүйө» катарында берген дешке негиз бар. Анткени бул жерде «дүнүйө» делсе, ырдагы ыргактуулукка зыян келет. Манасчы ага жол бербейт эле. Анын үстүнө ага «дүнүйөгө» караганда «дүйнө» деш жеңил, шыр айтылып, ырдын ыргагы толук сакталмак.

⁸ *койынына.*

⁹ *мелабил.* Адам атын туюнткан бул сөздү «мелабил» же «мелаил» түрүндө окууга да болот.

¹⁰ *озиң.*

¹¹ *сезин.* Бул сөздүн уңгусун катчы кээде «о» аркылуу «созин» түрүндө да жаза берет (к. 277-сап ырдагы «сөзүнөн» деген сөздү).

¹² *ырыдды.*

525—553

¹ *ферведигер.* Бул сөз 55-сап ырда «фервердигер» түрүндө жазылган.

² *барыпты.* Бул үлгүсүндө сөз кыргызчага окшобой калат, бирок ушул ыр сабынан жогорку жана кийинки уйкаштыкка кирген сөздөргө караганда, манасчы өзү эле ушул түрдө айтышы мүмкүн.

³ *өңденген.*

⁴ *гарыбты.*

⁵ *бүлдириб.*

⁶ *пайгамбарлык.*

⁷ *тири.*

⁸ *мишошаг.*

⁹ *биреу.* Бул сөздү «бирөө» түрүндө кабыл алуу оң. Бирок ушул сапта ыргактуулук үчүн «бири» делиш ыңгайлуу.

¹⁰ *ламик.*

¹¹ *мүшкил.*

¹² *көбчиликти.*

- 13 *ном.* Чынында сөз Нук байгамбар жөнүндө.
 14 *дуниениң.*
 15 *жузине.*
 16 *токталды.*
 17 *өлиб.*

554—582

- 1 *номның.* Бул жерде да сөз Нук жөнүндө.
 2 *яфши.* Адатта кыргыздар санжырасында бул адам аты Жапес делет.
 3 *отырсаң.*
 4 *бери.* Бирдын ыргагы бузулбас үчүн жана оозеки айтылыш ыңгайы боюнча туурасы — «бер».
 5 *иелеб.*
 6 *түрт.*
 7 *бөлиниб.*
 8 *көриниб.*
 9 *төгилиб.*
 10 *тунук.*
 11 *ошал.*
 12 *караган.* Бул түрдө ыр сабынын мааниси белгисиз. Контекст боюнча «Кара кан» делиш туура.
 13 *бары.* Бул сөздү «баары» түрүндө окууга болбойт, анткени сөз Жапестин бардык балдары жөнүндө бара жатат.
 14 *малдылар.*
 15 *пакырлар.*
 16 *алнча.*
 17 *бөлибтир.*
 18 *көнибтир.*
 19 *малдысы.*

583—611

- 1 *малды.*
 2 *дүркиреб.*
 3 *дүниеси.* Бир сабындагы ыргактуулуктун талабына ылайык «дүйнөсү» туурараак. Эки учурда тең мааниге зыян келбейт.
 4 *улы.* Адатта катчы «уулу» деген сөздү да ушул формада жазат (к. 24-сап жана андан кийинки ыр саптары). Айырма контекст боюнча гана белгиленет. Бул жерде контекст боюнча — «улуу».
 5 *тауга.*
 6 *түлик.*
 7 *кутиб.*
 8 *толдетиб.*
 9 *койыны.*
 10 *пакырларга.*
 11 *ойыны.*

- 12 муйышыб.
 13 ондан.
 14 уйышыб.
 15 тобына.
 16 шалгандан. Катчыдан кеткен ката, туурасы — «салгандан».
 17 урыгы.
 18 пайгамбар.
 19 арабдар.
 20 жолга.

612—640

- 1 кэбаадин.
 2 арабдан.
 3 мкеден.
 4 хык. Бул сөз эки сап жогоруда «ак» түрүндө жазылган.
 5 Аулия Ата.
 6 ора тобе.
 7 орчын кокан.
 8 жезакты.
 9 арал көлди.
 10 азрет аалы.
 11 ак. Бул сөз ушул эле маанисинде 615-сапта «хык» түрүндө жазылган.
 12 жолына.
 13 жолы.
 14 минсох.
 15 гык. Бул сөздү катчы «ак», «хык», «гык» түрлөрүндө жаза берет, көбүнчө «ак» формасында берилет.
 16 балдарын. Ыр сабындагы маани так эмес. Контекст боюнча «балдарың» делсе туура.

641—670

- 1 пакырлыкдан.
 2 көринген.
 3 төгиб.
 4 сөгиб.
 5 тукымы.
 6 орыс.
 7 нордын.
 8 көлинде.
 9 чолинде.
 10 томенки.
 11 шол. Бул сөздү «ошол» маанисинде кабыл алууга болбойт. Анткенде ыр сабынын мааниси так чыкпай калат. Ошон үчүн, сөздү «ушул», «бул» деген мааниде түшүнүү оң. Кыязы, манасчы айткан «шул» деген сөздү катчы туура эмес жазса керек.

¹² бүликти.

¹³ ойрат.

¹⁴ түликти.

¹⁵ кордык.

¹⁶ көрдим.

¹⁷ жүрдим.

¹⁸ манжурия. Манасчы тарабынан «манжурия» делип айтылышы күмөн. Ага караганда «манжулардын» делиш алда канча жөндүү, ыңгайлуу. Кыязы, манасчы айткан эл атын катчы өзү билген түрдө жазса керек.

671—699

¹ бөлиндим.

² шоларды.

³ төгилдим.

⁴ өлгөн.

⁵ айдау.

⁶ мойныма.

⁷ койныма.

⁸ боендин.

⁹ өзиме.

¹⁰ жауаб.

¹¹ созиме.

¹² олтырбаңар.

¹³ ошаны.

¹⁴ орчын.

¹⁵ тобка.

¹⁶ созине.

700—728

¹ ойгыттардан.

² ногойдын.

³ чагау.

⁴ тобдын.

⁵ уулының. Бул сөздүн унгусун (уул, уулу) катчы, адатта, «ул», же «улы» түрлөрүндө жазат (к. 24-сап ж. б.)

⁶ уулылар.

⁷ коша.

⁸ отырган. Бул сөздү катчы кээде «олтырган» (олтурган) түрүндө да жаза берет. Жеке эле бул сөз эмес, «олтурбаңар», «олтурсун» ж. б. түрүндөгү сөздөр да аралаш, кээде «л» тыбышы түшкөн үлгүдө жазылат. Мындай белгинин кайсынысы манасчыга, кайсынысы катчыга таандык экендигин белгилөөгө мүмкүн болбогондуктан жана андай өзгөрүүлөр ыр сабындагы сөздүн маанисине таасирин тийгизбегендиктен, түп нускада кандай болсо, ошол түрдө өзгөртүүсүз берилди.

⁹ турыб.

- 10 дунчени.
 11 койдык.
 12 дурбеб.
 13 **буякта.** Албетте, оозеки айтылышы — «буякта». Туура жазылышы «бул жакта» же «бу жакта». Ыр сабындагы ыргактуулуктун талабы боюнча «бу жакта» делиш туурараак.
 14 бузылды.
 15 аяк. Контекст боюнча туурасы — «аягы».
 16 орал.
 17 жогары. Контекст боюнча туурасы — «жогорку».
 18 аңгөрдин.
 19 каусында.
 20 түштигиң.
 21 түгенгир.

729—756

- 1 кумылда.
 2 коньшташ.
 3 жүриб.
 4 коркыб.
 5 андыжан.
 6 андыжанда.
 7 халоке.
 8 жау.
 9 болбайсың.
 10 ашуусы.
 11 көздей.
 12 көрине.
 13 **сөзди.** Бул сөздүн уңгусун катчы көбүнчө «соз», «сөз» түрлөрүндө аралаш жаза берет (к. 277-сапта — «созинен», 427-сапта — («созинер»). Атайын система же кандайдыр эреже түрүндөгү таяныч байкалбайт. Мындай абалды катчынын өз транскрипциясынын же тез жазуу учурундагы кеткен мүчүлүштүктүн натыйжасы катары кароо он.
 14 көңилге.
 15 сөзи.
 16 мунун.

757—785

- 1 шонда.
 2 озинде.
 3 **созинде.** Жогорку эле 751 жана 754-ыр саптарында бул сөздүн уңгусу «сөз» түрүндө жазылган. Катчы кандайдыр эрежеге таянбагандыктан жана анын аракетинде система да жок болгондуктан, мындай бир эле сөздүн эки формада жазылышы иретке салынбастан, түп нускада кандай болсо, ошол түрдө калтырылды.

- ⁴ *мурыт.*
- ⁵ *саңыраунын.*
- ⁶ *олчөб.*
- ⁷ *лепси.*
- ⁸ *күлди.*
- ⁹ *боде.*
- ¹⁰ *ойда.*
- ¹¹ *көбиң.*
- ¹² *оралдын.*

786—816

- ¹ *аузы.*
- ² *өскөн.*
- ³ *сүйлөб.*
- ⁴ *качуны.*
- ⁵ *сүйш.*
- ⁶ *үмитти.*
- ⁷ *үркинди.*
- ⁸ *создериңде.*

⁹ *таун.* Бул сөздү «тоон» түрүндө кабыл алууга болор эле. Анын үстүнө Сагымбай манасчы сөздөрдүн мындай формаларын ыгы келгенде колдоно берет. Бирок бул жерде андай зарылчылык жок. Тескерисинче, «тоосун» деген сөз ыр сабынын бардык талаптарына жооп берет жана мааниси да так.

¹⁰ *жөлендик.*

¹¹ *бери.* Бирок оозеки сөздө «бер жакка» болуп эле айтылат. Анын үстүнө «бери жакка» делиш ыр сабынын ыргактуулугуна зыянын тийгизет.

¹² *бөлендик.*

¹³ *чогылыб.*

¹⁴ *көрдик.*

817—845

- ¹ *ушинтиб.*
- ² *олтырсак.*
- ³ *коярбы.*
- ⁴ *жузден.*
- ⁵ *жудетбейби.*
- ⁶ *өлмөк.*
- ⁷ *туш тушында.*
- ⁸ *көрмөк.*
- ⁹ *сүйлөб.*
- ¹⁰ *оңчей.*
- ¹¹ *ойга тауга.*
- ¹² *бойында.*
- ¹³ *башың.* Ушул мааниде болушу да ыктымал. Бирок ыр арасында

сөздөрдүн шыр кетиши үчүн, «башын» онтойлуураак. Экөө, негизинен, маанилеш.

¹⁴ көрсөң.

846—875

¹ таудан.

² жогары.

³ бойында. Кыязы, катчыдан кеткен ката. «Аңырты» — жер аты, демек эл жашаган орун анын «оюнда» болуш керек эле. Анын үстүнө «боюнда» деген сөз жогорку сапта бар. Ошон үчүн бул жерде туура-сы — «оюнда».

⁴ болсак.

⁵ ойымда.

⁶ акылбешин. Адатта, бул адам аты көбүнчө Акунбешим делет.

⁷ кемең. Адатта, «Кеймен шаа» делет.

⁸ баласагун. Сөз «Баласагун» шаары жөнүндө бара жаткандыктан, сөздүн туура жазылышы, албетте, «Баласагун». Бирок манасчы тексти аткаруу учурунда топонимди ушул түрдө так айтышы күмөн. Анын үстүнө эпостогу «Баласагун» менен тарыхый эстелик «Баласагун» бир деш да туура болбос эле. Ошон үчүн, топонимдин кыргыз тилинде оозеки айтылыш үлгүсүн манасчы «Баласагын» түрүндө айтышы мүмкүн.

⁹ аулията. Бул топоним 618-сапта «Аулия-Ата» түрүндө жазылган. Албетте, оозеки айтылышы — «Олуята». Манасчы да ушул түрдө айткан деп божомолдоого болот. Буга катчынын жер атын эки бөлөк транскрипциялоосу, болгондо да кийинкисинде оозеки айтуу ыгына алда канча жакын бериши күбө.

¹⁰ кокан.

¹¹ маргалан.

¹² ошалар.

¹³ оратобе.

¹⁴ оларда. Бул сөздү «аларда» түрүндө кабыл алуу жөндүү эле. Бирок манасчы өзү «олордо» деп айткан дешке негиз бар. Анткени жогорку бир нече ыр саптары жалаң «о» менен башталган сөздөрдөн тургандыктан, ыргактуулуктун талабына ушул түр толук жооп берип турат. Ал эми сөздөрдү ыгы келгенде ушул сыяктуу формаларын адаттагыдан өзгөртүп колдоно берүү Сагымбайдагы мүнөздүү көрүнүштөрдүн биринен.

¹⁵ сууның.

¹⁶ козгалбай.

¹⁷ ойнаб.

¹⁸ дорга.

876—904

¹ тозыб.

² уктым.

³ коканга.

⁴ толыб.

⁵ таун.

⁶ *көбилсра*. Бул сөздү «Көбүл», «Сыра» түрүндө эки топоним катары окууга болор эле. Бирок улай келген сөз «тоосун» көптүк формада болбогондуктан, бир гана жер аты деш жөндүү.

⁷ *таусын*. Ушул эле маанидеги сөз 883-ыр сабында «таун» түрүндө жазылган. «Таун» менен «таусын» делген сөздөрдөн тексттердеги контекст боюнча эки маани чыкпайт, экөө тең бир эле «тоосун» делген туюнтманы билдирет.

⁸ *турсың*.

⁹ *сыйымды*.

¹⁰ *көбине*.

¹¹ *аузын*.

¹² *көсел*.

¹³ *көкче*.

¹⁴ *болат*.

¹⁵ *экеү*.

¹⁶ *манжулыкдын*.

¹⁷ *шакумы*.

¹⁸ *кеүни*.

¹⁹ *айтылы*.

905—933

¹ жетеуи. Бул сөздү «жетөөсү» деп кабылдоого да болот. Бирок «жетебү» — Сагымбайга көбүрөөк мүнөздүү форма.

² *ушының*.

³ *койсын*.

⁴ *канкорың*.

⁵ *уйине*.

⁶ *өскөнбай*.

⁷ *камборбоздын*.

⁸ *уйринен*.

⁹ *эрдинен*. Сөз эрин жөнүндө эмес, жылкыны жетелөө үчүн ноктолоп байлоо жөнүндө бара жаткандыктан, адатта, көбүнчө «ээктен чал» делет. Демек сөз жалпы «ээк» жөнүндө бара жатат. Ошону менен бирге эле диалектилик өзгөчөлүк катары, балким, манасчы «ээрдинен чал» деген түрдө айтышы да ыктымал.

¹⁰ *ниети*. Бир сабындагы сөздөрдүн ыргагы шыр кетүү үчүн «нээти» делиш ыңгайлуураак. Оозеки сүйлөөдө да «нээти» көбүрөөк колдонулат.

¹¹ *тулеуге*.

934—963

¹ *жонөб*.

² *дүргитиб*.

³ *чыкырыб*. Бул сөз, адатта, «чакырып» түрүндө көбүрөөк айтылат. Бирок манасчы өзү эле ушул формада айтуусу да мүмкүн.

4 жайлау.

5 очакты.

6 капкакты.

7 кучти.

8 болсын.

9 үзүб үзүб.

10 каалагандар. Обонго келтирилип айтылган сөздү угулушуна ылайык жазып алуунун үлгүсү.

11 жутышыб.

12 кайраттылар.

13 куршыгыб. Сөздү «курчугуп» катарында кабыл алса да болор эле. Бирок «куршугуп» контексттеги маанисин тагыраак берет, анын үстүнө Сагымбай өзү ушул эски сөздү колдонушу чындыкка жакыныраак.

14 бойы.

15 тутышыб.

16 куйдырган.

964—993

1 койды.

2 көңкиң.

3 отыр.

4 көң жалың. Катчынын катасы. Контекст боюнча туурасы — «көк жалың».

5 ортасы.

6 опкаксыганын.

7 тойдырды.

8 жутсын.

9 ортасына.

10 койдырды.

11 көкер.

12 журтым.

994—1023

1 ушынча. Контекст боюнча туурасы — «ушунчаны».

2 суйлетиб.

3 тобе.

4 көрки.

5 көздин.

6 коя.

7 доден.

8 туюден.

9 олтыргандар.

10 пайгамбарың.

11 ламмфод. Катчы сөздү болжолдуу жазган. Өзү да тактыгына күмөндөр, буга анын жазылган сөздү кашаага алып коюусу далил.

Жалпы эле тактыгы күмөн туудуруучу сөздөрдү (алар айрыкча диндик түшүнүктөргө, айрым адам аттарына тиешелүү) катчы кашаага алып жазат. Муну тактоо талап кылынат деген белги катары түшүнсө болот.

1024—1052

¹ *тарыдай.*

² *олбес.*

³ *олбесе.*

⁴ *көрбес.*

⁵ *кудирет.*

⁶ *өкимине.*

⁷ *көнбес.*

⁸ *устинде.*

⁹ *көрчи.*

¹⁰ *олимден.*

¹¹ *тумен.*

¹² *тойбайт.*

¹³ *койбайт.*

¹⁴ *де.* Үч сап жогоруда ушул маанидеги сөз «да» түрүндө жазылган.

Эки сөздүн маани жактан айырмасы жок болгондуктан бул жердеги бурмаланган жазууну катчынын туура эмес транскрипциясы дешке болот.

¹⁵ *ауал.*

¹⁶ *өзим.*

1053—1081

¹ *баёчар.* Бул адам аты мурда «Баянчор» делген. Кыязы катчынын катасы (мурда да ал ушул атты эки түрдүү жазып берген (к. I кит.)). Каарман эпизоддук гана кейипкер болгондуктан, балким, манасчы унутуп, эки башка аташы да ыктымал.

² *мангулдын.*

³ *оттык.*

⁴ *пычагын.*

⁵ *бүгүндө.* Контексттеги мааниси боюнча туурасы — «бу күндө».

⁶ *олет.*

⁷ *нечеонин.*

⁸ *эмене.* Бул сөздү «эмне» деп окууга да болор эле, бирок ыр сабында бир үндүү тыбыш кемип калганы байкалат, ошон үчүн «эмине» жөндүү. Ошону менен бирге эле сөздүн «эмене» деген формасын манасчынын өзү айтуусу да мүмкүн.

⁹ *ойы.*

¹⁰ *бойы.*

1082—1111

¹ *ошбырдан.*

² *бөлөк.*

³ ургун.

⁴ көбил. 891-сап ыра «көбилсра» («Көбүлсыра») аттуу топоним эскерилген эле. Ал бир наам катары окулган. Бул жерде ошол эле тоо маанисинде «Көбил» өзүнчө жалгыз эскерилет. Буга караганда «Көбилсыра» — «Көбүл», «Сыра» эки топоним болушу да мүмкүн. Ошондой эле эмики Көбүл такыр башка наам экенин да жокко чыгарууга болбойт. Эгер бир болсо, айтуучу сөздүн экинчи бөлүгүн түзгөн «сыра» ыр сабындагы муундан ашып калгандыктан, кыскартып кетиши да ыктымал.

⁵ аузында.

⁶ жолда.

⁷ дудуусы. Бул сөздүн уңгусу 162-сапта «дуду» түрүндө жазылган.

⁸ койсак.

⁹ колда.

¹⁰ болсам.

¹¹ бойым.

¹² аурудан.

¹³ окшаган.

1112—1140

¹ жаханга.

² урышта.

³ өтсин.

⁴ өмирим.

⁵ өнерим.

⁶ жаудан.

⁷ көкде.

⁸ көкерде.

⁹ көңки.

¹⁰ көсериң.

¹¹ көсемиң.

¹² болсаң.

¹³ өлимге.

¹⁴ өримге.

¹⁵ журсем.

¹⁶ олбейм.

¹⁷ колыңды.

¹⁸ күндеге.

¹⁹ корстан.

²⁰ болба.

²¹ дүнеге. Бул сөздүн уңгусун катчы, адатта, «дуние» түрүндө жазат (к. 284, 206, 714-ж. б. саптар).

²² корауда.

²³ койым.

²⁴ болбаймын.

²⁵ ойым.

²⁶ комсау.

27 суйлебе.

1141—1170

- 1 ориште.
- 2 өзгече.
- 3 өкиништи.
- 4 уйым.
- 5 дуйне.
- 6 буйым.
- 7 туем.
- 8 журем.
- 9 дөригениң.
- 10 жудеу.
- 11 конакка.
- 12 корауңа.
- 13 толтырды.
- 14 болтырды.
- 15 тойдым.
- 16 куным.
- 17 бутти.
- 18 койдым.
- 19 олтырды.
- 20 бөриңиз.
- 21 көриңиз.
- 22 сойдыңыз.
- 23 тойдыңыз.
- 24 корау.
- 25 койдыңыз.
- 26 күлик.

1171—1199

- 1 даул.
- 2 куйындай.
- 3 учыб.
- 4 жауга.
- 5 ием.
- 6 иелеген.
- 7 булым.
- 8 көңилиңе.
- 9 көмир.
- 10 түшиб.

11 көмиркейиң. Бір сабындагы сөздүн мааниси так эмес. Контекст боюнча «көмүрдөй болуп» делиш туура. Эгер «көмүркөйүң» түрүндө калтырса, бул сөздүн маанисин күйүп, көмүргө айланып кетиптир дегенди туюнткан сөз катары чечмелөө он. Жалпы саптын өзүн «көмүркөйүң кетиптир» — «сандыгың жоголуптур, сандыгың жок болуптур» деген маңызда түшүнүү зарыл (көмүркөй — сандыкча).

- 12 *уйиңе.*
 13 *көтөрмесин.*
 14 *колга.*
 15 *көң.* Сөздүн ыр тизмегиндеги мааниси белгисиз. Контекст боюнча туурасы — «көк».
 16 *көйнең.* Катчынын катасы. Контекст боюнча туурасы — «көйнөк».
 17 *койгын.*
 18 *койсаң.*
 19 *көбиңе.*
 20 *журтдын.*
 21 *туенин.*
 22 *чоңдыгын.*
 23 *журиминиң.*
 24 *тоңдыгын.*
 25 *сыбайт.* Катчынын катасы. Контекст боюнча туурасы — «сай-байт».

1200—1230

- 1 *урык.*
 2 *көрбедим.*
 3 *өрнөк.*
 4 *торгады.*
 5 *өчөшкендей.*
 6 *коргады.*
 7 *суугында.*
 8 *жуукда.* Жогорку ыр сабындагы уйкаштык келген сөзгө караганда бул жерде «жуугунда» болушу туура. Анын үстүнө контексттеги маани жагынан да кесе бүтүм чыгарган «жуукда» деген сөзгө караганда болжолдуу мүнөздө айтылган «жуугунда» делиш көбүрөөк жакын. Буга ушул түрдөгү мааниде берилген кийинки ыр саптары да күбө.
 9 *кунки.*
 10 *көрдиңерби.*
 11 *суукты.*
 12 *ойланыңар.*
 13 *жуукты.*
 14 *буубтыр.*
 15 *куубтыр.*
 16 *ошанча.*

1231—1259

- 1 *төри.*
 2 *бориден.*
 3 *болбагын.*
 4 *бери.* Жогорку ыр сабында ушул сөздүн уңгусу «бори» (бориден) түрүндө жазылган. Буга караганда 1232-сапта катчы «ө» тамгасына

тишешелүү белгини койбой калып ката кетирген. Сөздү ал, адатта, «бери» түрүндө жазат. Буга ошол сөздүн башка учурлардагы жазылышы да күбө (к. 1160-сап).

⁵ *болгын.*

⁶ *токталгын.* «Токтолгун» дегенге караганда, контекст боюнча «токтолсун» делиш туурараак. Бирок Сагымбайдын чыгармачылык өзгөчөлүгүн эске алганда жана мааниси боюнча деле «токтолгун» формасында айтылышы да мүмкүн. Анын үстүнө так ушул түрү мурдагы, кийинки ыр саптарындагы уйкаштыктарга алда канча толугураак туура келет.

⁷ *болбай.*

⁸ *пас.*

⁹ *песи.*

¹⁰ *төгөрөктө.*

¹¹ *бирок.*

¹² *төгини.*

¹³ *ошбыр.*

¹⁴ *ургыр.*

¹⁵ *мурыт.* Бул сөз эпостун көпчүлүк варианттарында «бурут» түрүндө айтылат. Сөздүн түпкү айтылыш формасы «бурут» түрүндө.

¹⁶ *дурбен.*

¹⁷ *оралды.*

¹⁸ *ортадан.*

¹⁹ *дүмөк.*

²⁰ *өргитбей.*

²¹ *ойрандайын.*

²² *колына.*

1260—1288

¹ *оде.* Бул сөздү «өөдө» деп окууга да болот.

² *акымбешим.* Бул адам аты 856-сапта «акылбешин» делип жазылган.

³ *паша.*

⁴ *көңгөс.* Бул адам атын «Көңгөс» түрүндө окуса да болор эле. Бирок кыргыз тилинде ыр арасында айтылууда «Көңгөш» алда канча ыңгайлуу. Ошон үчүн ушул үлгүнү манасчы айткан үлгү дешке негиз бар.

⁵ *пең.*

⁶ *пең кытай эли дейт.* Үр сабында бир сөз же сөздүн мууну түшүп калган өндөнөт. Натыйжада саптын муун ченеми башка саптардан кескин айырмаланып, ыргак бузулуп жатат. Мындай абал Сагымбайга такыр туура келбей турган көрүнүш. Ушуну эске ала контекст боюнча бул ыр сабын «Баң кытай анын эли дейт», же «Баң кытайдын эли дейт» деш туура болор эле. Жалпы мааниси караганда, айрыкча экинчи үлгү көбүрөөк ылайыктуу.

⁷ *орга.*

⁸ *болганда.*

⁹ *бешин.* Сөз Акунбешим кан жөнүндө бара жатат.

- 10 *бола.*
 11 *олардан.*
 12 *коканы.*
 13 *аларды.* Ушул сөздүн «алардан» деген формасы эки сап жогоруда «олардан» түрүндө жазылган,
 14 *тагдырды.* Контекст боюнча маани жактан туурараагы — «тагдырда».
 15 *буйырса.*

1289—1319

- 1 *терс маяуның.*
 2 *ойында.*
 3 *кужылдашыб.*
 4 *урыб.*
 5 *алмамаяо.*
 6 *тойы.*
 7 *угыбтыр.*
 8 *анжымуруу.* Сөздү эки түрдүү окууга мүмкүн: 1) «анжым» — уруунун аталыш наамы. 2) анжы муруу. Катчы сөздөрдү ушул түрдө бөлүп жазган. Бирок мында сөздөрдүн мааниси так эмес: экөө эки уруу, эл аттары, же экөө биригип бир уруу, эл аты.

- 9 *олтырган.*
 10 *корысаң.*
 11 *койыб.*
 12 *kozy.*
 13 *туулыбтыр.*
 14 *жумышка.*

1320—1348

- 1 *иек.*
 2 *муштым.*
 3 *журген.*
 4 Кол жазманын 28-бетинен башталган ушул ыр сабынан тартып тексттерди жазган кол тамга буга чейинки жазылгандардан башка адамдыкы. Бирок бул жөнүндө эч жерде эскерүү жок. Ошондой эле жаңы катчынын аты-жөнү да белгисиз. Тексттер буга чейинки материалдар түшүрүлгөн кагаздардан айырмасы жок, кол менен тигип бириктирилген жалпы дептерлерге эле жазылган. Мурдакыдан айырмаланып, бул жерде суюгураак көк сыя пайдаланылган. Натыйжада жазуулар, айрыкча биринчи бет күңүрт, айрым сөздөр өчүп, окулушу татаалданып калган.
 5 *коркуб.* Бул сөздү буга чейинки тексттерди жазган катчы дайым «коркыб» (к. 735-сап), «коркытыб» (к. 124-сап) ж. б. түрдө жазып келген эле.

- 6 *магшар.*
 7 *омметим.*

- ⁸ *жао.* Бул сөздү мурдагы катчы «жау» түрүндө жазчу (к. 743-сап).
⁹ *майдамдашыб.*
¹⁰ *жам.* Катчынын катасы. Туурасы — «жан».
¹¹ *диве.* Жазуу так окулбайт, «дое» деп окууга да болор эле, бирок төрт тамга. Контекст боюнча бул жерде сөз «дөө» жөнүндө.
¹² *саңгарбы.*
¹³ *жаулашыб.*

1349—1378

¹ *окканың.* Катчынын катасы. Контекст боюнча туурасы — «укканын».

² *тууса.* Контекст боюнча «туулса» болуш керек эле.

³ *дери.* Чынында бул болжолдуу. Текстте эмне деген сөз жазылганын так окууга мүмкүн эмес. Контекстке жана тамгалардын айрым деталдарына карап «дери» (даары) деп божомолдоого болот.

⁴ *хкуматты.*

⁵ *өлимге.* Сөздө «г» (ги) тыбышы катышкандыктан, «о» тамгасы «ө» болуп окулушу керек эле. Буга чейин ушул эреже сакталган. Бирок бул жерде катчы «г» тыбышына карабастан, сөз башына ичкертуу (кыбачы) белгисин койгон. Мааниси түшүнүксүз, катчы ката кетирген, же анын транскрипциясы ушундай.

⁶ *гиришти.*

⁷ *эрем.*

⁸ *торенди.*

⁹ *жорт.*

¹⁰ *канчеси.* Сөздү буруп жазуу дебестен, катчы кетирген ката дешке да болор эле. Эгер катчы сөздөгү «е» тамгасынын ордуна «а» жазганда, сөз «канчасы» болуп туура жазылмак.

¹¹ *жөнелди.*

¹² *жомок.* Сөз туура жазылган.

¹³ *оростем.*

¹⁴ *уругы.* Бул сөз мурунку катчы жазган тексттерде «урыгы» түрүндө жазылган (к. 604-сап).

¹⁵ *бөлиб.*

¹⁶ *куруды.*

¹⁷ *жумушың.* Буга чейинки тексттерде мурдагы катчы тарабынан бул сөздүн уңгусу «жумыш» түрүндө жазылган (к. 109-, 1309-ыр саптары).

¹⁸ *туруубу.*

¹⁹ *бөкүнки.* Катчынын катасы, контекст боюнча туурасы — «бүгүнкү».

²⁰ *тушунда.* Бул сөздү мурдагы катчы «тушында» түрүндө жазчу (к. 99-сап).

²¹ *ушунда.* Сөздү мурдагы катчы «ушында» деп жазчу (к. 213-сап).

²² *баңүд.*

²³ *түсеб.*

1379—1408

¹ *саманда.*

² *бөлиб.* Бул сөздү «бөлүп» деп окуу керек эле (к. 1366-сап). Анда сөз тизмеги бузулуп, мааниси билинбей калмак. Ошондуктан сөздү контекстке ылайыктоо үчүн, «болуп» катары окуу зарыл.

³ *кыргызлыктан.*

⁴ *бөлинди.*

⁵ *көринди.*

⁶ *уругу.* Ушул эле катчы бул сөздү 1365-сапта «уругы» түрүндө жазган.

⁷ *маур.* Бул жазылышты «мор» же «моор» катары окууга болор эле (мисалы, тау — тоо сыяктуу). Бирок кыргызча айтылышында ыр арасында «моор» дегенге караганда «мөөр» делиши оңтойлуураак. Ошону менен бирге эле бул топонимдин түпкү чыгышы «мор», «море» деген сөздөр менен байланыштуу болушу ыктымал экендикти да жокко чыгарууга болбойт.

⁸ *болыб.* Катчы башка болгону менен сөздөр кандай жазылса, ошол түрдө берилген үлгүлөрү эскертүүсүз эле мурдагысындай берилет.

⁹ *аттуу.* Мурдагы катчы жазган тексттерде бул сөз «атты» формасында жазылган (к. 398-ж. б. ыр саптары).

¹⁰ *тарыг.*

¹¹ *тобын.* Сөздү «тобун» катары окуу керек эле. Бирок анда контексттеги маани күдүк болуп калат. Туурасы — «түбүн».

¹² *алла.*

1409—1438

¹ *ансаб.* Манасчы өзү ушул түрдө айтышы да толук мүмкүн.

² *жодан.* Бул сөздү мурдагы катчы «жаудан» формасында жазган эле (к. 1122-сап).

³ *жоло.* Мындай жазууну катчынын катасы десе да болор, «у» тамгасына тиешелүү белги гана коюлбай калган.

⁴ *жоголор.* Адатта бул сөздү Ы. Абдыракманов ж. б. катчылар «жоголар» түрүндө жазышат. Бул катчы ушул сөздү гана эмес, көптөгөн сөздөрдү да башкалар сыяктуу буруп жазбай, кыргызча айтылышынын өзүндөй берет: «жолун кууп» (1416-сап), «мусулманга» (1411-сап), «бербердигер» (1420-сап), «бузулуптур» (1437-сап), «куруткан» (1430-сап) ж. б.

⁵ *санчышбастан.*

⁶ *жориб.* Мурдагы катчыда «жүриб» (к. 734-сап).

⁷ *мурунтан.* Буга чейинки тексттерде «мурунтан», кээде «мурунтандан» (234-сап).

⁸ *жака.*

⁹ *болсон.* Башка жерлерде — «болсаң» (к. 1127-сап).

¹⁰ *ушунда.* Буга чейин башка катчыларда «ушында» (к. 213-сап). Мындан ары бул катчы жазган тексттер менен башка катчылардын жазгандары формасы жактан айырмаланса гана көрсөтүлөт, ал эми

башкалар бурмалап жааган сөздөр туура түрдө жазылса, атайын көрсөтүлүп олтурбайт.

¹¹ *Абулкайыр.*

¹² *бөлиб.* Бул сөздү адаттагыдай «бөлүп» маанисинде окууга болбойт. Контекст боюнча туура мааниси — «болуп».

¹³ *бузулобтыр.* Бул жерде катчынын катасы эмес, сөздү өз алдынча транскрипциялап жазуунун белгиси.

¹⁴ *фыргандур.*

1439—1467

¹ *жортдын.* «Бузукунун», «бузылбагын» ж. б. көп сөздөрдү айтылышындай туура жазганы менен, бул катчы айрым учурларда «у» жана «о» тамгаларын айырмалаган белгини койбой жазат. Натыйжада же божомолдоп, контекстке карап же бурмаланган түрдө окууга туура келет.

² *көңөл.* Катчы «о» менен «у» сыяктуу эле, «ө» менен «ү» тамгаларынын айырма белгилерин да дайым эле коё бербейт. Натыйжада ушул түрдөгү «көңүл» деген сөз «көңөл» формасында берилет.

³ *төрк.* Катчыдан кеткен ката эмес, ага таандык өзүнчө ык. Сөздө «к» (ки) тыбышы катышып жатканына карабай ичкертүү белгиси да коюлган.

⁴ *турубдур.*

⁵ *курубтур.* Бул катчы да үнсүз тыбыштардын каткалан, жумшак болуп ээрчишүү ыгын сактабайт.

⁶ *оч.*

⁷ *ушо.* Бул катчынын жазуу ыгы эмес, кеткен ката. Анткени «ушу» деген сөз эки сап жогоруда «ушу» делип, туура жазылган.

⁸ *сонубтур.*

⁹ *соз.* Катчы «о» менен «у» же «ө» менен «ү» тамгаларын гана алмаштырып жазбастан, кээде «ө» менен «о» тамгаларын да биринин ордуна бирин жаза берет.

¹⁰ *торубтур.*

¹¹ *сорун.*

¹² *доние.*

¹³ *турсун.* Контекст боюнча туурасы — «турсун».

¹⁴ *сөздин.*

¹⁵ *өлимден.*

1468—1497

¹ *жөргин.* «Жүргөн» деген сөздүн катчы тарабынан бул түрдө жазылышын кокустук же ката дешке болбойт. Анткени ушул эле сөз төмөрүөктө (1471-сап) так ушул түрдө жазылган.

² *гылам.*

³ *саңгарды.*

⁴ *төрүксөң.* Бул сөздүн этнонимди билдирген уңгусу «төрк» түрүндө жазылган (к. 1446-сап).

- ⁵ булгаар.
⁶ карагум.
⁷ көкенаур.
⁸ көлүндө.
⁹ көбишаму.
¹⁰ чолинде.
¹¹ корчыстандын.
¹² төштөгүң. Бул сөздү ушул катчынын жазуу ыгына карата «тош-
 тогуң» деп да окууга болот.
¹³ ыспаны.
¹⁴ тобинен.
¹⁵ жортсоң.
¹⁶ гүндө.
¹⁷ тауны.
¹⁸ оролга.
¹⁹ болсо. Контекст боюнча «болсоң» туурараак.
²⁰ төштүкдө.

1498—1525

- ¹ сороб. Бул сөздү «соруб» деп, же башка маанилерде окууга бол-
 бойт, контекст боюнча туурасы — «сүрүп».
² жөргөн.
³ тумен.
⁴ туб.
⁵ төркистандын.
⁶ өнкөй.
⁷ түрөк. Бул сөздү катчы мурун «төрк» (к. 1446-сап), ошол эле
 сөздүн унгусун экинчи бир учурда «төрүк» (төрүксөң — түрксүн) тү-
 рүндө жазган.
⁸ алла.
⁹ үзине.
¹⁰ көрбөгөн.
¹¹ сада.
¹² түркистан. Ушул эле сөз жогоруда (к. 1502-сап) «төркистан»
 түрүндө жазылган.
¹³ мажоза. Ушул сөздү «мажез» (начар, туура эмес мааниде) тү-
 рүндө окууга да болор эле.
¹⁴ орте азия.
¹⁵ аоалгы.
¹⁶ тушонда.

1526—1554

- ¹ кутбиден.
² түрк. Катчы бул сөздү мурда «төрк» (1446-сап), «түрөк» (к. 1511-
 сап) түрлөрүндө жазса, бул жерде айтылышындай туура жазган.

³ *учин*. Ушул томдогу биринчи катчы бул сөздү «үчин» түрүндө жазган (к. 431-сап).

⁴ *түрүккө*. Сөздүн уңгусун катчы эки сап ыр жогоруда «түрк» түрүндө жазган эле. Бул жерде кийинки ыр саптарындагы «бүрүккө» дегенге толук үндөшүү үчүн атайын иштелген аракет өңдөнөт. Демек, «түрүккө» формасын манасчы өзү ушундай айткан дешке негиз бар.

⁵ *бүрүккө*.

⁶ *анжуудан*. Сөз, адатта, «анжы» түрүндө айтылуучу эле. Катчы созулма «уу» аркылуу так жазганына караганда, манасчы тарабынан ушул түрдө айтылган өңдөнөт.

⁷ *кувалык*.

⁸ *мажорев*.

⁹ *бер*. Айтууда «и» түшүп калып, ушул түрдө болушу шексиз.

¹⁰ *абинасир*.

¹¹ *кожени*.

1555—1584

¹ *ошоны*.

² *уктык*.

³ *гуни*.

⁴ *ахирет*.

⁵ *журсун*. Контекст боюнча туурасы — «жүрсүн».

⁶ *жобыны*.

⁷ *текшебей*. Кимдир бирөө сыя карандаш менен сөз арасындагы тийиштүү жерге «р» тамгасын жазып, сөздү «текшербей» кылып оңдогон. Бул түп нусканын текстине кийлигишүү, бирок маани контекстке туураланганы ырас.

⁸ *күни*. «Күнү» деген сөздүн ушундай түрдө жазылышы мурдагы катчы жазган үлгүгө туура келет (к. 377-сап). Бирок жогоруда катчы ушул эле сөздү (к. 1559-сап) «гуни» катары жазган.

⁹ *күне*.

¹⁰ *сообыны*.

¹¹ *берүгө*.

¹² *жобыңды*.

¹³ *шихит*.

¹⁴ *отсоң*. Сөздү «өтсөң» катары окууга да болот. Буга жумшартуу белгиси болбогондугуна карабастан, сөздөгү «ң» тыбышы негиз берет. Бирок жазууда бул ык дайым эле сактала бербейт.

¹⁵ *дойнеден*.

¹⁶ *суйлаоден*.

¹⁷ *учакты*.

¹⁸ *таур*. Бул сөздү кыргыз сөзүнүн оозеки айтылыш ыгына карай «тобур» түрүндө окууга да болор эле.

¹⁹ *жөкир*.

²⁰ *сусы*. Катчы сөздүн ушуга жакын айтылышын эки сап ыр жогоруда (1574-сап) «суусу» (суусунан) түрүндө жазган эле.

²¹ *тошуб*.

1585—1613

- ¹ *бехиш.*
- ² *үлө.* «Үлө» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок оозеки айтылышында «үйлө» шыдырыраак кетет.
- ³ *гийиб.*
- ⁴ *үр.* Оозеки сүйлөөдө, ошондой эле манасчынын айтуусунда да «үр» түрүндө болушу мүмкүн.
- ⁵ *кезди.*
- ⁶ *бехишде.*
- ⁷ *ур.* Үч сап ыр жогоруда (1586-сапта) бул сөз «үр» түрүндө жазылган.
- ⁸ *үрөлсе.*
- ⁹ *бируви.*
- ¹⁰ *көрүнсө.* Оозеки сөздө көбүнчө ушул түрдө айтыла берет. Демек катчы укканын так жазган дешке болот. Бул мүнөздөгү жазуулар мындан ары атайын көрсөтүлүп олтурбайт.
- ¹¹ *олесиң.*
- ¹² *бе.* Бул сөз жазылыш жана угулуш жактан «бу», «бул» деген сөздөргө такыр жакындабайт. Бирок контекст боюнча бул жерде башка сөз, башка маани болушу мүмкүн эмес. Ошондуктан катчынын катасы деш оң.
- ¹³ *шехит.* Бул сөздү катчы 1568-сапта «шихит» түрүндө жазган эле.
- ¹⁴ *көресиң.*
- ¹⁵ *жаханнамга.*
- ¹⁶ *жонорсиң.*
- ¹⁷ *тозах.*
- ¹⁸ *жорт.*
- ¹⁹ *бөлөнгөн.* Сөздүн алды жагына жумшартуу белгиси (кыбачы) коюлган. Демек «г» тыбышы бар болгон учурда сөздөгү «о» тыбыштары «ө» болуп окулуу так кабыл алынган эреже эмес. Же бул «эрежени» катчылар билбейт, же так колдонушпайт.
- ²⁰ *ахиретден.*
- ²¹ *жуныс.*
- ²² *олиб.*
- ²³ *жоз.*
- ²⁴ *хекуму.*
- ²⁵ *ози.*
- ²⁶ *ушында.* Бул сөздү катчы буга чейин «ушунда» түрүндө бурбай жазып келген (к. 1526-сап).

1614—1642

- ¹ *анасы.* Мурдагы жана кийинки ыр саптарындагы бул сөзгө уйкашкан «калаасы», «баласы» деген сөздөргө караганда, «энеси» дебей, «анасы» түрүндө манасчы өзү эле айтышы мүмкүн.
- ² *жудеб.*
- ³ *токоз.*

- ⁴ таунын.
- ⁵ козыны.
- ⁶ козысы.
- ⁷ боленди.
- ⁸ адамсаат.

⁹ бо. Бул түрдө жазууну атайын ык дегенге караганда, катчынын катасы деш туура болор эле.

¹⁰ озом. Кебетеси, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туура-сы — «өзүм».

¹¹ ашу. Манасчы өзү эле «ашуу» түрүндө айтышы ыктымал. Ошондой эле катчы сөздүн аягын таштап кеткен ката дешке да болот.

- ¹² сау.
- ¹³ хкүматы.
- ¹⁴ айраң.

1643—1671

- ¹ саты.
- ² көрсөм.
- ³ козым.
- ⁴ озимден.
- ⁵ сөздөдим.
- ⁶ көздөдим.
- ⁷ истеди.

⁸ көрөнгөн. Чынында «көрөнгн» түрүндө жазылган. Аны «көрөнгөн», же «көрөнгин» түрүндө окууга болот.

- ⁹ кезиме.
- ¹⁰ гирер.
- ¹¹ гезимде.
- ¹² болошкан
- ¹³ озиме.
- ¹⁴ сөзиме.
- ¹⁵ сао.
- ¹⁶ колыма.
- ¹⁷ коюмы.

¹⁸ хдай. Ушул эле сөздү бул катчы буга чейин дайым «кудай» түрүндө жазып келген (к. 1569-сап ж. б.).

- ¹⁹ оюңды.

1672—1699

- ¹ тоюңды.

² ойлебо. Катчынын бул түрдөгү жазууларынын көпчүлүгүн атайын транскрипциялоо дегенге караганда механикалык ката, же сөздү туура кабыл ала албоодон, ошондой эле аларды туура кагаз бетине түшүрө албагандан кетирген ката деш он. Анткени жазууларда кандайдыр ойлонулган система, ык жок. Ы. Абдыракманов манасчы айткан сөздөрдү өзү билген, көргөн түрдө, көбүнчө татар, казак, кээде

өзбек тилдериндеги үлгүлөргө жакындатып, же ошолорду тууроо аракетин көрүп жазат. Ал эми бул катчы Ы. Абдыракманов буруп жазган сөздөрдүн бир кыйласын кыргызча так, бурбай жазганына карабастан, көп учурларда сөздүн айтылыш ыгы, үндүүлөр менен үнсүздөрдүн ээрчишүүлөрү такыр эле көңүлгө алынбай, туш келди бузулуп жазыла берет. Натыйжада, аларды айтуу кыйынга турат. Анын үстүнө андай айтылыш, сөздөрдүн өзү да кыргыз тилине жакын тилдердин биринде да учурабайт. Мисалга ушул «ойлебо» (ойлобо) деген сөздүн өзүн келтирүүгө болот.

³ болсе.

⁴ кызталакдар.

⁵ көнүндө.

⁶ аолия ата. Бул сөз мурдагы катчы тарабынан «аулия ата» түрүндө жазылган (к. 618-сап).

⁷ орчон. Мурдагы катчыда бул сөздүн өзүнчө жеке турган үлгүсү да (695-сап), Кокон шаары менен бирге айтылуучу үлгүсү да (620-сап) «орчын» түрүндө жазылган.

⁸ оротобе. Бул топонимди мурдагы катчы «Ора тобе» формасында жазган эле (к. 621-сап).

⁹ олар. Жогорку ыр саптарынын башкы тыбыштары бүт «о» менен башталгандыктан, бул сөз манасчы тарабынан эле «олар» түрүндө айтылышы да ыктымал. Сагымбайдын чыгармачылыгында мындай учурлар бар.

¹⁰ абаты. Бул эл аты ушул тизмекте адатта «абак» делет.

¹¹ отбөйт. Сөздүн жазылышы адаттан тыш. Катчы биринчи муунду «от» түрүндө жазып, анан жумшартуу белгисин койгон. Натыйжада экинчи муун «бөйт» болуп калган.

¹² жесийранын.

¹³ чөлинде.

1700—1728

¹ тунугы.

² ыспаан. Сөз балким «Ыспана» делген топоним жөнүндө болуп жатышы да мүмкүн (к. 1484-сап).

³ таунун.

⁴ жаөкес.

⁵ болсең.

⁶ отоб. Сөздүн жазылышы да, айтылышы да «өтүп» дегенге жакындашпайт. Бирок контекст боюнча мындан башка маанидеги сөз коюуга мүмкүн эмес.

⁷ алач. Бул катчы сөздү «алач» формасында жазганына караганда, манасчы өзү эле ушул түрдө айтышы мүмкүн. Балким ошол тексттер жазылган шартта жазма адабияттар беттеринде этноним «алач» түрүндө жазылып кеңири тарашы, натыйжада катчылар ушул форманы колдонушу да ыктымал. Сөз негизинде кыргыздар арасында «алаш» (алаш ордо) түрүндө белгилүү жана ошондой айтылат.

⁸ көтерген.

⁹ гапырга. Бул сөздүн жазылышы өзүнчө кызык — «гапырга» тү-

рүндө, б. а. «гапыр» деген унгуга улануучу мүчө «г» (ги), анан «а». Кыргыз тилинде мындай түр айтууда да, жазууда да эч болууга мүмкүн эмес.

¹⁰ миллет.

¹¹ күйгүзөб.

¹² күчи.

¹³ күндөн.

¹⁴ бузк. Сөздү «бузык» түрүндө окууга да болот.

¹⁵ монеси.

¹⁶ торат. Ушул эле сөз үч сап ыр жогоруда «турат» түрүндө туура жазылган.

1729—1756

¹ сози.

² олем.

³ алашдын. Бул жазылышка караганда сөздүн унгусу дайым эле «алач» түрүндө жазылбайт. Демек, сөздү «алач» түрүндө жазуу — катчыларга таандык белги. Мунун негизинде манасчы сөздү «алаш» түрүндө эле айткан дешке толук негиз бар.

⁴ ойде.

⁵ көрдөң.

⁶ токтолыб.

⁷ октолыб.

⁸ олимдин.

⁹ улынан.

¹⁰ олбой.

¹¹ жолон. Мурдагы катчыда бул сөз «жолын» (к. 23-сап) түрүндө жазылган. Бул түрдөгү эки катчынын бир эле сөздү эки башка жазган учурлары өтө көп болгондуктан, мындан ары алардагы айырмалардын баары көрсөтүлүп олтурбайт.

¹² тособ.

³ очин.

⁴ көрдөңер.

⁵ белгилүв.

¹⁶ бейили. Жазуу туура. Бирок оозеки айтууда, айрыкча ыр тизмегинде «бейли» делиш оңтойлуураак.

¹⁷ бозык.

¹⁸ бергөр.

¹⁹ төрөкдөн.

²⁰ токтосон.

1757—1785

¹ аболы. Сөз «абалы» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок бул жерде катчынын жазганына караганда жана Сагымбайга таандык стиль өзгөчөлүктү эске алганда «оболу» түрүндөгү форма туура. Эки учурда тең маани негизинен өзгөрбөйт.

- ² соёб.
- ³ ишти.
- ⁴ кетөгө.
- ⁵ монтоб.
- ⁶ олдирик.
- ⁷ биген.
- ⁸ остори.
- ⁹ былгарлык.
- ¹⁰ мсылман.

¹¹ оли.
¹² морон.
¹³ ангел. Бул сөз «ангел», «аңгел» түрлөрүндө айтыла бериши мүмкүн. Бирок ыргактуулук шыр кетишине «аңгел» делиши ыңгайлуу.

- ¹⁴ каскан.
- ¹⁵ томен.
- ¹⁶ балаңызде.
- ¹⁷ создори.
- ¹⁸ өлтирмек.
- ¹⁹ төгөл.
- ²⁰ оздори.
- ²¹ ошы.
- ²² кутулдо.
- ²³ болгонын.
- ²⁴ көздөрөң.
- ²⁵ болат.
- ²⁶ морда.

1786—1812

- ¹ нуркондон.
- ² олув.
- ³ орош.

⁴ ошонда. Бул сөздү жазылышы боюнча «ошондо» катары окууга да болор эле. Мааниси боюнча да чоң айырма жок, айтылуучу ой анча деле бузулбайт: «ошондо» делсе, «ошол убакта» дегенди, «ушунда» делсе, «ошол жерде» дегенди түшүндүрмөк. Бирок кийинки ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан «тушунда» делгенге караганда бул жердеги сөздүн туурасы — «ушунда».

- ⁵ морал кечүв.

⁶ тушунда. Бул сөздү мурдагы катчы да «тушунда» деп жазчу (к. 99-сап). Бирок азыркы тексттерди жазган катчы мурдараак «тушонда» деп жазган (к. 1525-сап).

- ⁷ жутток.

⁸ ошонда. Бул сөздү 1784-саптагы «ошонда» делген сөздөй «ушунда» деп окууга болбойт, анткени ал сөз жогоруда бар жана «ошонда» деген сөз менен уйкаштыкка кирет. Андай сөздөрдүн кайталанышы Сагымбай манасчыга мүнөздүү эмес. Демек, бул жердеги туурасы — «ошондо».

- 9 *гөрдөң.*
 10 *кумылдын.*
 11 *колагы.*
 12 *мурунон.* Сөздүн бул түрдө жазылышын катчынын катасы деш-
 ке болбойт, анын жазуу ыгы — сөздөрдү транскрипциялоосу ушундай.
 13 *коб.*
 14 *окшотыб.*
 15 *куварган.*
 16 *шахр.*
 17 *жортына.*
 18 *баяб.*
 19 *сар.*
 20 *онерди.*

1813—1841

- 1 *көчеңдин.*
 2 *кубөдөң.*
 3 *жортон.*
 4 *күйөт.*
 5 *дубортоң.*
 6 *ороңго.*
 7 *ойронды.*
 8 *ойлонсоңчы.*
 9 *ошонде.* Бул сөздү ушул эле мааниде катчы 1792-сапта «ошон-
 да» түрүндө жазган.
 10 *олжоңдо.* Ката эмес, катчынын жазганы, б. а. ага мүнөздүү
 белги. Көпчүлүк учурларда бул катчы «у» тамгасы келүүчү сөздөрдү
 «о» аркылуу жазат. Айрыкча бул ык сөз аягында көп колдонулат.
 11 *оңдорбай.*
 12 *тур.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча сөздүн туурасы —
 «турган».
 13 *акдай.* Бул адам аты, адатта, Агыдай делет.
 14 *зор.* Катчынын катасы. Контекст боюнча туурасы — «зору».
 15 *колоңда.*
 16 *жордоң.*
 17 *айтумдон.*
 18 *онаанын.* Сөздү «оно» түрүндө окууга да болор эле. Бирок кат-
 чы созулма «а» аркылуу жазганына караганда, айтуучу да созулма
 «о» менен айтса керек.
 19 *ойли.*
 20 *жөзке.*
 21 *толбес.*
 22 *ороңгунон.*
 23 *көрөб.*
 24 *даңгуб.*
 25 *жортын.*
 26 *көяөнин.* Бул сөздү «көйүнүн» же «күйөнүн» катары окууга да
 болор эле.

- 27 күйгүздөң.
 28 кунакл.
 29 күнөн.
 30 атто.
 31 онери.

1842—1869

¹ *токонарат.* Топоним катары окуса да болот. Ошондой эле «Токо, Нарат», же «Наарат» деп эки бөлөк окуса да болот.

² *тозоко.*

³ *санды томен.* Бул эки сөздү «сандуу түмөн» катары окууга болбойт, анткени сөздөн маани чыкпай калат. «Санды түмөн» экөө биригип саны түмөн, өтө көп деген маанини билдирип турат.

⁴ *будаңчаң.* Эпостун көпчүлүк варианттарында бул ысым эпикалык душмандын белгилүү баатырларынын биринин ысмы. Балким ушул эле наам менен жер аты да аталар.

⁵ *бусоб.*

⁶ *буркоратдың.*

⁷ *эсиркеб.* Сөздүн бул үлгүсүндө маани анча даана эмес. Мурдагы саптын маанисин эске алганда «алы келсе бизди эсиркетип коймок беле» болуш керек эле. Бул үлгүдө: «Алы келсе эсиркегендиктен бизди тынч койдубу?» — деген маани да чыгат. Стилдик мүчүлүштүктөрүнө карабастан 2-үлгү манасчынын оюна жакын өндүү.

⁸ *саосага.*

⁹ *солоондоры.* Сөздү «солондору» түрүндө окууга болор эле. Эпостордо «солон», кээде «соолон» деген эл аты бар. Катчы сөздө созулма «о» тамгасын пайдаланганына караганда манасчыда да бул белги болсо керек. Бирок, оозеки айтылыш ыңгайы боюнча, созулма «оо» сөздөгү экинчи муунга эмес, биринчи муунга келиши жөндүү.

¹⁰ *хушту.*

¹¹ *отдоң.*

¹² *маңгутту.*

¹³ *кырмыс.* Манасчы «кырмыс» түрүндө айтышы мүмкүн экендигин да жокко чыгарууга болбойт.

¹⁴ *төтөнге.*

¹⁵ *тунн-күни.*

¹⁶ *төк.*

¹⁷ *койбодоң.*

¹⁸ *котондо.*

¹⁹ *олы.*

²⁰ *дониесин.*

²¹ *катордо.*

²² *добирое.*

²³ *бирое.*

²⁴ *мантка.* Сөздүн мааниси белгисиз. Балким, «кызматка?». «Мантка» деген сөз даана жазылган, так окулат.

1870—1896

¹ таусынан.

² сарасын антип житирдиң. Бир сабы даана жазылган, так окулат, бирок ушул үлгүсүндө маани күдүк. Контекст боюнча маанисин, касиетин, мыкты сапатын жоготтуң, кетирдиң, же бактысын учурдун дегенге жакын түшүнсө болот.

³ аткан. Балким манасчы өзү ушул түрдө айтышы толук мүмкүн, бирок сөздөрдүн бул тизмегинде «жаткан» делиш көбүрөөк туура келет.

⁴ догоны.

⁵ жоголдо.

⁶ көрбөдөм.

⁷ толык.

⁸ тони.

⁹ көни.

¹⁰ сададан.

¹¹ барганды.

¹² элу.

¹³ сөйрөткен.

¹⁴ өйрөткен.

¹⁵ самбирек.

¹⁶ таонын. Бул сөздүн уңгусун катчы жогорудагы 1873-сапта «тау» (таусынан) түрүндө жазган.

¹⁷ орушту.

¹⁸ жумушты.

1897—1924

¹ тироден.

² биро. Бул сөздү ушул эле катчы 1867-сапта «бирое» түрүндө жазган.

³ чантув.

⁴ көлдөн.

⁵ сувсунан.

⁶ төгүл. Катчы бул сөздү 1777-сапта «төгөл» түрүндө жазган.

⁷ а. Бирдын айтылышында «а суудан» болуп келүүсү толук мүмкүн.

⁸ сувдан.

⁹ оло.

¹⁰ сойлотто.

¹¹ көзөлдө.

¹² төркистанке.

¹³ гөжөлдө.

¹⁴ ойгутдан.

¹⁵ баобегеи.

¹⁶ көвени.

1925—1952

- ¹ карагожеси.
- ² озибекден.
- ³ аконбек. Сөздү «акунбек» катары окууга да болот. Анын үстүнө сөз өзүбек элинин өкүлү жөнүндө бара жаткандыктан, чынында, ошол түрдө болушу жөндүү. Бирок сөздүн арасында оозеки айтылышы үчүн «акынбек» делиши ыңгайлуураак. Эки учурда тең маани өзгөрбөйт.
- ⁴ оз.
- ⁵ олсеңер.
- ⁶ манаске.
- ⁷ коше.
- ⁸ манжолыкке.
- ⁹ коёб.
- ¹⁰ диб.
- ¹¹ билкандарке.
- ¹² манжыбек.
- ¹³ билбакан.
- ¹⁴ оло. Ушул эле сөздү ушул катчы 1788-сапта «олув» түрүндө жазган.
- ¹⁵ орос.
- ¹⁶ кра.
- ¹⁷ бахырдын.
- ¹⁸ озоне.
- ¹⁹ сардары. Сөз ушул түрдө мааниси боюнча аскер башчы дегендикти билдирип, айтылышы да мүмкүн.
- ²⁰ келдөр.
- ²¹ шыйко.
- ²² малмагы. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «салмагы».
- ²³ чакан.
- ²⁴ көнөнде. Катчы ушул эле сөздү 1684-сапта «көнүндө» түрүндө жазган.
- ²⁵ туоб.
- ²⁶ иркакди.
- ²⁷ иркак.
- ²⁸ тоган.
- ²⁹ көнө.
- ³⁰ тодо.
- ³¹ газыр.
- ³² олчабайт.

1953—1980

- ¹ тырготдардын.
- ² диркамбай.
- ³ оноро. Катчы ушул эле маанидеги сөздү 1841-сапта «онери» түрүндө жазган эле.

⁴ *мысылман*. Сөздү жазылышы боюнча «мсылман» түрүндө окууга да болот.

⁵ *койдо*.

⁶ *жөритке*.

⁷ *малом*.

⁸ *оло*. Катчы 1938-сапта «улуу» деген сөздү «оло» түрүндө жазган. Бул жердеги «оло» «улуу» түрүндө окулушу мүмкүн эмес, анткени контекст боюнча сөз уулу жөнүндө.

⁹ *конойдо*.

¹⁰ *артынде*.

¹¹ *көркөн*.

¹² *оларды*. Сөздү «аларды» деп окууга да болор эле. Бирок бул жерде манасчы айткан үлгү — «олорду». Анткени мурдагы ыр сабындагы уйкаштык түшкөн «Койдо» деген сөз «олорду» делишти талап кылып турат.

¹³ *боларды*. Кээде катчылар «болорду» деген сөздү да ушул түрдө жазышат (к. 454-сап). Бирок бул жерде сөздү «болорду» катары окууга болбойт. Анда ыр сабынан маани чыкпай калмак.

¹⁴ *акбалтенин*.

¹⁵ *чобагы*.

¹⁶ *иле*.

¹⁷ *чоак*. Бул адам атын катчы эки сап жогоруда «чобак» (чобаны) түрүндө жазган болчу.

¹⁸ *атке*.

¹⁹ *чуно*.

²⁰ *болдо*.

²¹ *сыркак*.

²² *кошолыб*.

²³ *оругоң*.

²⁴ *даолеш*. Сөздүн аяккы тамгасы — «ш». Же катчынын катасы, же «дөөлөс» деген уруу атын катчы ушундай транскрипциялаган. Анткени бул этноним, адатта, «дөөлөс» түрүндө кеңири белгилүү.

²⁵ *уло*. Бул сөздү катчы мурда «оло» түрүндө жазган. (к. 1938-сап).

²⁶ *орматту*.

²⁷ *баласын*. Контекст боюнча «баласың» — баласысың деген мааниде.

²⁸ *усака*.

²⁹ *панарсың*. Сөздү манасчы өзү ушул түрдө айтышы да мүмкүн.

³⁰ *хдайым*.

³¹ *олу*. Катчы жогоруда бул сөздү «уло» түрүндө жазган (к. 1968-сап).

³² *гыбдылда*.

³³ *жоголдоң*.

1981—2009

¹ *жорсе*.

² *карсекдин*.

³ баласын. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «баласын».

⁴ торбайбы.

⁵ жамагыт.

⁶ олбоймон.

⁷ тоштошымда.

⁸ окдом.

2010—2037

¹ пайгымбыр.

² кыран.

³ ахират. Бул сөздү катчы мурда «ахирет» түрүндө жазган (к. 1961-сап).

⁴ гамын.

⁵ куванчың.

⁶ аоалымда.

⁷ улы. Бул сөздү катчы 1957-сапта «оло», 1976-сапта «олу» түрүндө жазган эле.

⁸ ойлоныб.

⁹ сувга.

¹⁰ ошунчолук. Сөздү «ушунчалык» деп окууга да болор эле. Бирок бул ыр сабынан мурдагы жана кийинки ыр саптары «о» менен башталган сөздөрдөн турганына караганда, манасчы «ошончолук» түрүндө айткан дешке негиз бар.

¹¹ чокундоң.

¹² окудоң.

¹³ көндө.

¹⁴ көнээге.

¹⁵ монтиб. Бул сөздү катчы 1760-сапта «монтоб» түрүндө жазган эле.

¹⁶ торген.

¹⁷ тозахду.

¹⁸ осоң.

¹⁹ тилаб.

²⁰ төркүн.

²¹ калгыңар. Контекст жана уйкаштыктын талабы боюнча туурасы — «калкыңар».

²² чоён.

²³ табыңган.

²⁴ чоголдоң.

²⁵ чокундуң. Ушул эле сөз 2020-сапта «чокундоң» түрүндө жазылган.

²⁶ бока.

²⁷ бөгүлдөң.

²⁸ жөгөндөң.

²⁹ жоло.

2038—2065

¹ *арсыганың.*

² *жолдаш.*

³ *дим.* Кебетеси, катчынын катасы өңдөнөт. Анткени бул жерде сөз дем да, дин да жөнүндө эмес, дил — эс — акыл жөнүндө гана болушу мүмкүн. Контекст боюнча ушул сөз экендигин кийинки саптагы ушуга уйкаштыкка келген «тил» деген сөз да айгинелейт.

⁴ *сойлемеге.* Контекст боюнча да, сөздүн мааниси, тактыгы жагынан да туурасы «сүйлөмөгө» эмес, «сүйлөмөккө».

⁵ *көркөзмөкө.*

⁶ *көкүрөкө.*

⁷ *бервердигер.*

⁸ *хдайдын.*

⁹ *хдайың.*

¹⁰ *тувдура.*

¹¹ *турган.* Бул сөздү катчы эки сап жогоруда (2050-сап) «төргөн» түрүндө жазган.

¹² *тош.*

¹³ *хкөмина.*

¹⁴ *оне.*

¹⁵ *өзке.*

¹⁶ *тувган.*

¹⁷ *кавилети.*

¹⁸ *макылкаттын.* Балким, «макулуктун» маанисинде.

¹⁹ *басилинде.*

²⁰ *агер.* Манасчы тарабынан ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

2066—2092

¹ *жоре.*

² *албассың.* Катчынын кетирген катасы. Контекст боюнча туурасы — «албасың».

³ *хдайга.*

⁴ *нечон.* Албетте, айтылышында, айрыкча ыр сабында бул эки сөз «нечүн» түрүндө болушу табигый нерсе.

⁵ *тувамын.*

⁶ *олимдо.* Сөздү «алымды» түрүндө окууга да болор эле. Буга жазуунун формасы жана контекст да жол берет. Бирок «өлүмдү» делиш туура. Анткени сөздүн уңгусун катчы «олим» түрүндө жазат (к. 1741-сап). Анын үстүнө контекст боюнча «алымды» дегенге караганда «өлүмдү» деш алда канча тагыраак.

⁷ *глымга.*

⁸ *кувамын.*

⁹ *торамын.*

¹⁰ *көнге.*

¹¹ *сувамын.*

¹² *очоб.*

¹³ *алтайга*. Сөз «Алтай» топоними жөнүндө эмес, контекст боюнча алты ай убакыт жөнүндө.

¹⁴ *түкүн*.

¹⁵ *дойнеге*.

¹⁶ *изэн*.

2093—2320

¹ *беристов*. Сөздүн мааниси күдүк. Балким «Бериш-Тоо».

² *сороб*. Сөздү «соруп» деген мааниде окууга болбойт, контекст боюнча «сүрүп» делиш туура.

³ *орт*.

⁴ *очоров*.

⁵ *өбөкдөтиб*.

⁶ *көчөрөб*.

⁷ *оч*. Катчы «үч» деген сөздү да «оч» деп жазат (к. 1452-сап).

⁸ *маңголга*. «Мангул» деген топонимди мурдагы катчы «мангул» түрүндө жазчу (к. 278-сап ж. б.).

⁹ *бало*. Кебетеси, ката. Контекст боюнча туурасы — «балаа».

¹⁰ *өзөбек*. Катчынын жазуу ыгын эске алганда «озобек» түрүндө окууга да болот. Бирок маани өзгөрбөйт, контекст боюнча сөз «өзүбек» жөнүндө.

¹¹ *тосконы*.

¹² *тозогу*. Катчы бул сөздү 1846-сапта «тозоко» түрүндө жазган эле.

¹³ *жортына*.

¹⁴ *тополоңды*.

¹⁵ *алашдын*. Бул сөздүн унгусу эки катчыда тең басымдуу учурларда «алач» түрүндө жазылат. Бирок, сейрек болсо да, «алаш» катары да бар. Ушунун негизинде манасчы айткан үлгү — «алаш», ал эми катчылар казак тилинин, айрыкча казак жазма адабиятынын таасири менен, көнүмүш адат боюнча «алач» деп жазышкан дешке негиз бар.

¹⁶ *асканы*.

¹⁷ *орган*.

¹⁸ *тувбай*.

2321—2348

¹ *тобай*. Бул сөздү катчы эки сап жогоруда (2320-сап) «тувбай» түрүндө жазган.

² *бувбасам*.

³ *жорем*.

⁴ *дойнеде*.

⁵ *кувбасам*. Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «куубасам» (катчынын жазуусу боюнча «кувбасам»).

⁶ *сувбасам*.

⁷ *жалтаңган*.

⁸ *коросон*.

⁹ *туросоң*. Маани боюнча туура айтылышы — «турасың». Сөздү

ушул түрдө окууга да болор эле. Бирок бул жердеги манасчы айткан форма — «турусуң». Муну ушул сөзгө мурда жана кийин уйкашкан «курусун», «жумушун» делген сөздөр талап кылып турушат.

¹⁰ *ботирермин.*

¹¹ *жумушон.*

¹² *минатке.*

¹³ *билим.*

¹⁴ *бирсе.*

¹⁵ *көздаб.*

¹⁶ *кзатке.*

¹⁷ *аллем.*

¹⁸ *боёрсе.*

¹⁹ *кайраттосон.*

²⁰ *каканчынге.*

²¹ *алсе.*

²² *басташсе.*

²³ *төркистан.*

2349—2376

¹ *олок.*

² *минан.* Сөздү «мынан» катары окууга да болот. Кыязы, катчы татарчага жакын жазган го, эки учурда тең маани өзгөрбөйт.

³ *аргы.*

⁴ *арманде.*

⁵ *болоб.*

⁶ *ате.*

⁷ *жортом.*

⁸ *хожинд.*

⁹ *кокнд.* Сөздүн жазылышына карата «Коконд» же «Коконт» деп окууга да болор эле. Бирок манасчынын сөздү ошол түрлөрдүн биринде айтканы күмөн, анткени «Коконд» — жазма түрдөгү үлгү. Кыргыздар оозеки «Кокон» катары эле айткан. Анын үстүнө ыр тизмегинде «Коконд» ыргакка белгилүү даражада тоскоолдук кылат, ал эми «Кокон» шыр айтылып, ыргак бузулбайт.

¹⁰ *шхр.* Сөздү «шыхыр», же «шхыр», «шыхир» катары окууга да болот. Бирок так жазылыш формасы — «шхр».

¹¹ *ойде.* Катчы «үйдө» деген сөздү да «ойде» түрүндө жазат (к. 1735-сап).

¹² *тешкнд.* Сөздү «Ташкинд» катары окууга да болот. Бул сөздү да манасчы «Ташкент» деп айтпастан, «Ташкен» деши күмөнсүз.

¹³ *тозо.* Катчы бул сөздүн унгусун буга чейин «тау» («тауны», «таунын» ж. б.) түрүндө жазып келген эле (к. 1490-, 1626-саптар ж. б.).

¹⁴ *аоалынде.*

¹⁵ *өскан.*

¹⁶ *жири.*

¹⁷ *ошолар.* Жазылыш формасынын жакындыгы боюнча бул сөздү «ошолор» деп окууга болор эле. Мааниси жактан да бул контекстке то-

лук туура келмек. Бирок сөзгө мурдагы жана кийинки ыр саптарындагы уйкашкан сөздөргө («улуу шаар, тоосу бар») караганда сөздүн «ушулар» делиши зарыл, б. а. манасчы айткан үлгү — «ушулар».

¹⁸ бокарды.

¹⁹ оро.

²⁰ кытайне. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «кытайга».

²¹ оё.

²² ошондан.

²³ чыкан. Туурасы — «чыккан».

²⁴ ил.

²⁵ мана.

²⁶ буо.

2377—2404

¹ байгмбрдын. Сөздү «байгымбырдын» катары окууга да болот. Так жазылышы — «байгмбрдын». Контекст боюнча мааниси — «байгамбардын».

² барсы.

³ глимдердин.

⁴ жорбесем.

⁵ тукумон.

⁶ сорбесем. Сөздү жазылышына карай «сорбосом» деп окууга да болор эле. Контекст боюнча да мындай мааниге жол берилет. Бирок бул сөзгө уйкашкан «жүрбөсөм» деген сөз контексттеги «сүрбөсөм» деген маани манасчыга таандык экендигин айгинелейт.

⁷ баскан. Кебетеси, катчыдан кеткен ката. Барскан, Саркан — эпосто кеңири айтылуучу топонимдер.

⁸ шомшоңдеген.

⁹ олынын.

¹⁰ мойнона.

¹¹ мойноң.

¹² кытайдан. Контекст боюнча туурасы — «кытайды».

¹³ кызыктув.

¹⁴ кыянатта. Катчы сөздү жаңылыш угуп алган, же жазууда ката кетирген. Анткени бул түрдө контексттеги маани так ачыла албайт. «Кыяматта» дегенде мааниси так белгилүү болот.

¹⁵ жергенге.

¹⁶ ол. Сөздү уул маанисинде түшүнгөндө да, катчыдан ката кеткен. Контекстте туурасы «уулу» болуш керек эле.

¹⁷ болганы.

¹⁸ ол. Бул жерде 2397-саптагыга караганда башка маани. Айтуучу сөздү «уул» (катчыда — «ол») түрүндө айтышы да ыктымал, анткени ыр сабынын ыргагынын ыңгайы сөздү экинчи сөзгө кошуп, арасындагы үндү «у» түшүп калып айтылышын шарттап турат. Катчы сөздүн айтылышындай уланды мүчөсүз жазган дешке болот.

¹⁹ болгоноң.

²⁰ жөткөрөб.

2405—2431

¹ теңиз.

² осондо.

³ соросы.

⁴ ошолар. Сөздү «ошолор» деп окууга болбойт, анткени мурдагы саптагы «суусу бар» деген сөзгө уйкаштык бузулуп калат.

⁵ суңшоны.

⁶ ушуну. Сөз даана жана катасыз, так жазылган. Бирок манасчы айткан сөз «ошону» болсо керек деш жөн. Анткени мурдагы сөздүн уйкаштык түшкөн аяккы сөзү — «суңшону». Бул сөзгө «ушуну» дегенге караганда «ошону» деген так уйкашат. Контексттеги мааниси боюнча экөөнүн анча айырмасы жок.

⁷ усунто.

⁸ кер көлдө. Контекст боюнча туурасы — «кер көлдү».

⁹ сөргөн.

¹⁰ ошундагы. Сөздү «ушундагы» катары окууга да болот. Бирок контекст боюнча туурараагы — «ошондогу».

¹¹ төгениб.

¹² тоб бежинге.

¹³ көрдеңиз.

¹⁴ тарбакытай. Катчыдан кеткен ката. «Тарбагатай» — эпостогу кеңири белгилүү топонимдердин бири. Адатта «Шыйкуу» экөө катар айтылат.

¹⁵ шыйконы. Туурасы — «Шыйкуу». Эпостогу көп эскерилүүчү топонимдердин бири. Адатта, Тарбагатай экөө катар айтылат.

¹⁶ чыйконы.

¹⁷ мангөт. «Мангут» эмес, өзүнчө топоним.

¹⁸ тактакта. Ушул түрдө даана жазылган. Сөздү эки түрдө окууга болот: «токтокто» же «тактакта». Кийинки түрү ушул сөзгө уйкашкан «жок чактага» көбүрөөк жакын. Ошон үчүн манасчынын вариантын «тактакта» дешке негиз бар.

¹⁹ жорсоң.

²⁰ осоңер.

²¹ көлини.

2432—2460

¹ өлгөндөй.

² көби шамо.

³ чолини.

⁴ темир наур. Адатта, «Теңир-Ноор» делчү эле. Бул жерде башка топонимдир. Ошондой эле катчы таасын укпай, же ката кетирип, «теңирди» «темир» деп жазып алышы мүмкүн экендигин жокко чыгарууга болбойт.

⁵ тордоңар.

- ⁶ атактув.
- ⁷ карагуром.
- ⁸ урхон.
- ⁹ токтолдо.
- ¹⁰ торган.
- ¹¹ ахомбек.

2461—2488

- ¹ тороб.
- ² ангире.
- ³ кумылдан.
- ⁴ жао.
- ⁵ болдок.
- ⁶ кыңкырды.

⁷ маңгулга. Мурдагы катчы бул сөздү «мангул» түрүндө жазчу (к. 278-сап же 1056-сап). Эки катчыдагы мындай айырма манасчы айткан үлгү мурдагы түрдө эмес экендигин айгинелейт. Ошол эки түрдүн ичинен айтуучуга кыргыз оозеки сөзүндө айтууга ыңгайлуураак болгон «маңгул» формасы таандык дешке болот.

⁸ маңголга. Бул сөздү катчы жогорку эле сапта «маңгул» түрүндө туура жазган эле.

2489—2514

¹ манжыны. Бир арасында манасчы тарабынан ушул эле үлгүдө айтылышы да ыктымал.

- ² буёрса.
- ³ олтырбай.
- ⁴ толтырбай.

⁵ Қол жазманын (47-б.) сол жак капталындагы ачыкка кара сыя менен «Баатырлар өз аттарына шаар салдырганы» деген сөздөр жазылып, ал сөздөрдүн алды сызылып (тема дегендиктин белгиси), ушул ыр сабынан кийин киргизилет деген белги — сызык коюлган. Қол тамга тексттерди жазган адамдыкы эмес. Сөздөр катасыз, бири да тексттердеги түрдө бурмаланбай, туура жазылган. Буга караганда кийин киргизилгени күмөнсүз. Бирок ким, эмне үчүн киргизгени эскерилбейт. Қызы, тактоо максатын көздөгөн жазуу. Ошондой болсо да, бул аракетти туура эмес иш, текстке кийлигишүү катары баалоо абзел.

- ⁶ моңы.

⁷ атак. Сөздүн мааниси анча так эмес. Қызы, атактуу, белгилүү, мыкты деген түшүнүктөргө жакын. Бул жактан алганда сөздүн жазылышы «атактуу» деген түрдө болушу да ыктымал.

⁸ көчалбаган. Оозеки айтылышы ушул түрдө болушу ыктымал.

- ⁹ бие.

¹⁰ сосою. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «соёюн».

2515—2541

¹ *шахрдын.*

² *коёён.*

³ *сойлаб.*

⁴ *макол.*

⁵ *бол.*

⁶ *дөнгүрөб.*

⁷ *тас.*

⁸ *ошо.* Сөз катчы тарабынан «ошо» делип так жазылган. Бирок «ошо» деп окууга болбойт, анда ыр сабындагы маани бузулуп калат. Контекст боюнча сөздүн туура мааниси — «ушу».

⁹ *өрбө.*

¹⁰ *өчке.*

¹¹ *киргинче.* «Киргинче» катары манасчы тарабынан эле айтылышы да мүмкүн.

¹² *жордо.*

¹³ *сув.*

¹⁴ *орбонын.* Катчы бул сөздүн уңгусун 2522-сапта «өрбө» түрүндө жазган.

¹⁵ *урогом.*

¹⁶ *осоммон.*

¹⁷ *сосомдо.*

¹⁸ *кумарыкдын.*

¹⁹ *боёна.*

²⁰ *орбу.* Катчы ушул эле адам атын 2522-ыр сабында «өрбө», 2529-ыр сабында «орбо» («орбонын») түрлөрүндө жазган эле.

²¹ *макулбо.* Сөздүн уңгусун катчы 2518-сапта «макол» түрүндө жазган эле.

2542—2569

¹ *коро.*

² *койбасдан.*

³ *болошду.*

⁴ *конобтур.*

⁵ *элуче.*

⁶ *союбтур.* Катчы сөздүн уңгусун 1758-сапта «соёб» түрүндө жазган.

⁷ *газы.*

⁸ *кымыска.*

⁹ *көбчилик.*

¹⁰ *көнден.*

¹¹ *ой.*

¹² *остоңе.*

¹³ *тошер.*

¹⁴ *төлөк.*

¹⁵ *найса.* Катчы тиешелүү сөздөрдү көбүнчө «з» тыбышынын орду-

на «с» аркылуу жазат («кымыс», «найса» ж. б.). Мындан ары бул түрдөгү сөздүн маңызына таасирин тийгизбей турган өзгөчөлүктөр атайын эскертүүсүз эле, кабыл алынган нормада жазылып олтурмакчы.

¹⁶ болсон.

¹⁷ ошо. Контекст боюнча туурасы — «ушу».

¹⁸ сосомдон.

¹⁹ олутына.

²⁰ сондорыб.

²¹ салчыдан.

²² жолкошканын.

²³ алчодан.

2570—2596

¹ жортда.

² катув.

³ соёл.

⁴ жөйрөк.

⁵ берио. Ушул эле маанидеги сөздү ушу катчы 1867-сапта «бирое», ал эми 1897-сапта «биро» түрүндө жазган эле.

⁶ ыктоодан.

⁷ мыктуудан. Сөздүн туура айтылышы — «мыктыдан». Бирок мурдагы саптагы «мыктуудан» делген сөзгө уйкашуу таламы менен, манасчы тарабынан «мыктуудан» түрүндө айтылышы ыктымал.

⁸ көрөмбей.

2597—2624

¹ байлачо.

² өткөрдөн.

³ барктуудан.

⁴ билочи.

⁵ нарктуудан.

⁶ билчо.

⁷ алашдан.

⁸ дува.

⁹ боломду.

¹⁰ күлөк.

¹¹ көздөдөн.

¹² создоден.

¹³ эзтоуден.

¹⁴ алыскы. Контекст боюнча туурасы — «алыска».

¹⁵ жорам.

¹⁶ колоаосолдо. Сөздүн мааниси так эмес. Балким «колосолуу»?

¹⁷ дошмандан.

¹⁸ коркоб.

¹⁹ носкадан.

²⁰ *кору.* Бул сөздү ушул эле катчы 2543-сапта «коро» түрүндө жазган эле.

²¹ *керден.* Бул түрдө сөздөн маани чыкпайт. Контекст боюнча бул жерде «аскерден» болушу мүмкүн.

²² *кечдкө.* Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча бул жерде «кечтеп», же «кечтөө» болуш керек.

²³ *келлесин.* Манасчы өзү эле ушул формада айтышы мүмкүн.

2625—2651

¹ *жөргенди.*

² *жөдөгендин.*

³ *жүлөнөн.*

⁴ *салармын.* Жогорку 2-сап ырдын аягындагы ушул сөзгө уйкаштыкка түшкөн «аламын» делген сөз мурда «алармын» делип жазылган экен. Бирок сөздөгү «р» тамгасы өчүрүлүп, сызылып салынып, сөз «аламын» делип оңдолгон. Оңдоону текстти жазган катчы өзү эле иштеген өңдөнөт. Ушуну эске алганда, бул саптагы сөз мурдагы сөзгө толук уйкашуу үчүн, бул жерде да «салармын» эмес, «саламын» болуш оң эле. Маани эки учурда тең өзгөрбөйт.

⁵ *мунтиб.*

⁶ *ойлобосон.*

⁷ *олув кичүв.* Кошмок сөздүн 1-бөлүгүн түзгөн «улуу» деген сөздү ушул эле катчы бир эле мааниде 1788-сапта «олув», 1957-сапта «оло», 1968-сапта «уло», 1976-сапта «олу» түрлөрүндө жазган. Мындай мамиле, балким, катчы алардын контексттик маанисинде айырма бар го деп эсептегендиктен болушу да ыктымал.

⁸ *бөгөн.*

⁹ *көнде.*

¹⁰ *болосоз.*

¹¹ *көн.*

¹² *тилермин.* Жогорку саптагы «минермин» деген сөзгө толук уйкашуу үчүн, манасчы өзү эле «тилермин» түрүндө айтышы да толук ыктымал.

¹³ *канкороң.*

2652—2678

¹ *ту.* Кол жазманын ушул жерине сыя төгүлүп, сөздүн аяккы тамгасын басып калган, эмне тамга экенин так ажыратуу мүмкүн эмес. Контекст боюнча бул жерде «туу» деген сөз болушу мүмкүн. Бирок ал сөз «туу» түрүндө жазылганбы, же «тув» делгенби, так ажырата айтууга болбойт. Катчы сөздүн ушул эки түрүн тең колдонуп жаза берет. Сөз аягындагы анча-мынча байкалып турган «у» болсо да, же «в» болсо да андан маани өзгөрбөйт.

² *тобунен.*

³ *тув.* Буга караганда жогорку 2653-саптагы «туу» делген сөздүн аяккы окулбай калган тамгасы «в», сөз өзү «тув» түрүндө жазылган дешке негиз бар.

⁴ *азире*. Барактын аяк жагына төгүлгөн сыя ыр сабынын дээрлик бардык сөздөрүн басып калган. Саптын башындагы аягы окулбаган «азире» деген сөздөр даана турат. Саптын аягынан «кеше» дегенди да ажыратууга мүмкүн. Барактын сол жагындагы ачыкка төмөндөн өйдө карай «Азирети ак кеше» деген сөздөр жазылган. Кайсыл жерге тиешелүү экендигин көрсөткөн эч белги жок. Кыязы ушул сап чала өчүп, окулбай калган ыр сабынын ордуна жазылган, ошол саптагы сөздөрдү кайталаган ыр сабы өңдөнөт. Ушуну эске алганда чала окулуп жаткан бул 2657-сап ырды «Азирети Акеше» деп окууга болот. Бул түрдөгү маани жалпы контекстке каршы келбейт. Этнонимди туюнткан «аккеше» (ақ кесе) «ак кеше» (ақ кесе) түрүндө эмес, «Акеше» түрүндө гана окулуу жөндүү. Сөздөгү «к» (ки) тамгасынын эки жолу кайталанып калышын катчынын укканын транскрипциялоодо кетирген катасы деш он.

⁵ *колона*.

⁶ *барокан*. Эпосто Манастын түп аталары катары Балакан, Бууракан делген ысымдар эскерилүүчү. Бул жерде да сөз ошолордун бири жөнүндө бара жатышы мүмкүн.

⁷ *рашид*.

⁸ *ошо*. Контекст боюнча мааниси «ушу» делиш туура. Сөздөгү «у» тамгасынын ордуна «о» жаза берүү катчыдагы мүнөздүү белгилердин биринен.

⁹ *жөргөн*.

¹⁰ *ызы чув*.

¹¹ *эшеннин*.

¹² *буоракан*. Катчынын бул сөздү жазышын «бувракан» түрүндө окууга да болот. Анткени «у» анын жазуусунда кээде «о», кээде «в» катары атайын белгиси коюлбай жазыла берет.

¹³ *санчышкан*.

¹⁴ *дошман*.

¹⁵ *куораган*. Бул сөздү да «кувраган» түрүндө окууга болот.

¹⁶ *муронко*.

¹⁷ *шае*.

¹⁸ *мырас*.

¹⁹ *ае*.

²⁰ *жорты*.

²¹ *көгөйдө*.

²² *мунда*.

²³ *көбөйдө*.

²⁴ *тобей*.

2679—2705

¹ *томонтон*

² *горт*.

³ *төгел*. Түгөл, кыязы, Манастын түпкү аталарынын бири. Төмөндө Ногой, Шыгай, Чыйыр анын балдары делет. Эпостун башталышындагы маалымат боюнча Манастын ата-бабаларынын ирети да, аталыш ысым-

дары да башкача: Бабырдан Түбөй, Түбөйдөн Көгөй, андан — Ногой, Шыгай, Чыйыр.

⁴ төгелден.

⁵ болордын.

⁶ өлкөн.

⁷ бозулган.

⁸ дойне.

⁹ тувну.

¹⁰ ургачынын. Бир тизмегинде оозеки айтылуу ыгына карата манасчы өзү эле «ургаачынын» түрүндө айтышы да мүмкүн.

¹¹ түлөөгө. Катчынын кол тамга өзгөчөлүгүн эске алганда бул сөздү «түлөвгө» катары окууга да болот. Эки учурда тең маани бир.

¹² уйронен.

¹³ жөгириб.

¹⁴ Ушул ыр сабы эки ирет жазылып калган. Контекст үчүн андай кайталоонун зарылдыгы жок. Бери кыскартылды. Андан мааниге да зыян келбейт. Кыязы, кайталоо катчынын катасы.

2706—2732

¹ бөгөлүб.

² бакдолет.

³ көткөн.

⁴ солет.

⁵ сомет.

⁶ көтөрдө.

⁷ акыретде. Ушул эле сөздүн унгусун катчы мурда өзү 1561-сапта «ахирет», 2013-сапта «ахират» түрлөрүндө жазган эле.

⁸ шехитлердин.

⁹ хдайдан.

¹⁰ көзинен.

¹¹ мглум. Сөздүн мааниси так эмес. Балким, «мугалим»?

2732—2760

¹ так.

² озоң.

³ голом.

⁴ жөрегим.

⁵ жодедим.

⁶ куйрогым.

⁷ куванчым.

⁸ төгөлген.

⁹ курон.

¹⁰ борчак.

¹¹ бакдолот. Ушул эле адам аты 2707-сапта «бакдолет» түрүндө жазылган.

¹² төгөб.

2761—2787

¹ өшкөрөшиб.

² төгүшиб.

³ пычак.

⁴ сөгүшиб.

⁵ көтөрөб.

⁶ дойшемби.

⁷ тононде.

⁸ асабасасын. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «асабасын».

⁹ тоно. Сөздүн маанисин аныктоого мүмкүн эмес. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча «туунун» делиш туура келет.

¹⁰ хдайге. Сөздүн ушул эле маанидеги үлгүсү 2067-сапта «хдайга» түрүндө жазылган эле.

2788—2815

¹ жортуна. Сөздүн ушул эле маанидеги үлгүсүн ушул катчы 1814-сапта «жортона» түрүндө жазган.

² экао. Катчынын кол тамгасынын өзгөчөлүгүн эске алганда сөздү «экав» деп окууга да болот. Эки түрдө тең маани бир, маңыз бузулбайт.

³ чакырчога.

⁴ кошунон.

⁵ я. Сөз манасчы тарабынан ушул эле үлгүдө айтылышы да мүмкүн.

⁶ көбтөгө.

⁷ онын.

⁸ карагыш. Эки сөздөн турган топоним оозеки «Карагыш» түрүндө айтылышы толук мүмкүн.

⁹ көйиш.

¹⁰ беклари.

2815—2843

¹ болар.

² жонеди.

³ улув. Бул томдогу тексттерди жазууга катышкандардын 1-катчысы Ы. Абдыракманов бул сөздү, адатта, «улы» түрүндө жазчу эле (к. 588-сап). Ушул тексттерди жазган адам, б. а. 2-катчы да, кээде Ы. Абдыракманов сыяктуу, «улы» формасында жазат. Ошону менен бирге башка үлгүлөрдө да берет. Мисалы, ушул сөз толук түрдөгү бир мааниде турган үлгүсүндө катчы тарабынан 1787-сапта «олув», 1938-сапта «оло», 1968-сапта «уло», ал эми 1976-сап ырда «олу» түрлөрүндө жазылган.

⁴ урт.

⁵ *жыйырма торт.* Бул санды катчы эки жолу жазган. Антүүнүн контекст боюнча зарылдыгы жок. Демек, катчыдан кеткен каталык.

⁶ *болкон.*

⁷ *тувдан.*

⁸ *болимбей.*

⁹ *жози.*

¹⁰ *болимбей.* Ушул эле сөздү катчы 2840-сапта «болимбей» түрүндө жазган.

2844—2872

¹ *учы.*

² *соёлоб.*

³ *тоштентиб.*

⁴ *колдо.*

⁵ *арал.* Қыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «ара».

⁶ *кебео.* Катчынын кол тамга өзгөчөлүгү боюнча сөздү «кебев» катары окууга да болот. Бирок бул сөздү «кебео», же «кебев» түрүндө жазуу зарылчылыгы жок эле. Анткени катчылар адатта бул түрдөгү сөздөрдү бурбай эле, өз үлгүсүндө жазышчу. Ушуга карап сөздү жазууда катчыдан каталык кеткен дешке мүмкүн. Не болгондо да, контекст боюнча сөздүн мааниси бузулбай, өз ордунда.

⁷ *сайыбын.* Ушул түрдө, б. а. «зайыбын» делип айтылышы да мүмкүн, бирок контекст боюнча тагыраагы — «зайыбын».

⁸ *дудугон.*

⁹ *окбас.*

¹⁰ *мулугон.*

¹¹ *көзи.*

¹² *көңүлге.* Катчы сөздүн уңгусун 1444-сапта «көнөл» түрүндө жазган.

¹³ *толбас.* Ушул эле сөздү катчы 1831-сапта «толбес» түрүндө жазган.

¹⁴ *бузок.* Бул сөз ушул катчы тарабынан мурда «бузк» түрүндө жазылган болчу (к. 1726-сап).

¹⁵ *туроб.*

2873—2902

¹ *битиреб.* Сөз ушул түрдө. Башка мааниде, мисалы, контекстке толук туура келүүчү «титиреб» түрүндө окууга болбойт. Анткени ал сөз өз маанисинде кийинки саптарда бар. Бул жердеги «битиреп» контексттеги мааниге анча туура келбейт.

² *озон.*

³ *жөргөндө.*

⁴ *көреке.*

⁵ *бағалак.* Манасчы ушул түрдө айтышы да мүмкүн.

⁶ *кете.*

⁷ *черу.*

⁸ *болоб.* Бул сөздү катчы буга чейин Ы. Абдыракмановдун жазганындай «болыб» (к. 28-сап) түрүндө жазып келген. Ошон үчүн ал сөздүн бул катчы жазган «болыб» үлгүсү белгиленген эмес.

⁹ *жоной.*

¹⁰ *кыңкыраб.*

¹¹ *будданды.*

¹² *кайкалаб.* Контекст боюнча ушул сөз да болушу мүмкүн. Бирок, адата, ушундай учур эпостук салттык стиль боюнча «кайкайлап» делүүчү эле.

¹³ *томендеб.*

¹⁴ *турсон.*

2903—2932

¹ Кол жазманын 56-бетинин оң жак капталындагы ачыкка жогортон төмөн карай узатасынан кара сыя менен «Манас баатыр Текес канды жеңгени» деген сөздөр жазылып, алды сызылган (теманын белгиси). Сөздөр — тема тексттин кайсыл жерине киргизилери көрсөтүлгөн эмес. Сюжеттик курулуш боюнча ушул саптан кийин келери жөн. Бирок жазылган сөздөр ыр тексти кагаз бетине түшүрүлгөн учурдан кийин жүзөгө ашырылган. Буга далил — кол тамга башка адамдыкы, сыя да негизги тексттер жазылгандан башка. Бардык сөздөр бурмаланбай, так, катасыз, созулма үндүүлөр да туура көрсөтүлүп жазылган. Бул фактылар жазуу кийин жүзөгө ашырылганын айгинелейт. Жазуунун максаты эпоско тактоо киргизүү аракети дешке болот. Бирок, чынында, текстке кийлигишүүнүн формаларынын бири.

² *уч.* Бул сөздү ушул катчы буга чейин «оч» түрүндө жазып келген (к. 1453-сап ж. б.).

³ *уч турпанды.*

⁴ *урошыб.*

⁵ *карасувда.*

⁶ *терсмаяодо.*

⁷ *карагурум.* Бул топоним катчы тарабынан 2443-сапта «карагурам» түрүндө жазылган.

⁸ *даласы.*

⁹ *баур.*

¹⁰ *алдынче.*

¹¹ *көнөкер.*

¹² *жоробтыр.*

¹³ *уйгурлыкдын.*

2933—2961

¹ *оруном.* Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча «орунун» делиш оң.

² *ойрону.* Ушул мааниде айтылышы да мүмкүн. Бирок контекст боюнча «ойронду» делиш стилдик жактан туурараак болор эле. Дегинкис, эки учурда тең маани негизинен өзгөрбөйт.

³ карагыштак.

⁴ жеркентди.

⁵ оронгу. Белгилүү каармандын ысмы болгон сөздүн уңгусун катчы 1832-сапта «оронгу» (оронгунон) түрүндө туура жазган.

⁶ жака. Сөздүн оозеки айтылыш үлгүсүндө ушул түрдө угулушу толук мүмкүн.

⁷ дангувдагы.

⁸ Ушул ыр сабына улай кашаага алынып сыя карандаш менен «кытай буту» (боты) деген сөздөр жазылып коюлган. Кебетеси, тексти окуган бирөө «лайлама» деген сөзгө түшүнүк катары жазган өңдөнөт. Ал кашаадагы сөздөрдүн эпостун негизги текстине эч тиешеси жок.

⁹ кабарге.

¹⁰ торганым.

¹¹ узоб.

¹² умутум.

2962—2992

¹ устөңден.

² ахунбешим.

³ дегин.

⁴ ога.

⁵ июң. А балким иең, же ийиң?

⁶ дошмандын.

⁷ керкөлдөн.

⁸ гоо.

⁹ ботон.

¹⁰ кейман.

¹¹ аттув. Катчы бул сөздү 1840-сап ырда «атто» түрүндө жазган.

¹² кашка сув.

¹³ був.

2993—3023

¹ шыхры.

² дувалы.

³ куванч. Сөздүн туура жазылышы — «кубанч». Біркактуулуктун талабына ылайык манасчы өзү эле «кубанч» түрүндө айтканы шексиз.

⁴ куванганы.

⁵ көмишден.

⁶ баштув.

⁷ жанжув. Сөздүн мааниси так эмес. Балким «инжүү» болушу да мүмкүн.

⁸ тырнак. Сөздүн мындай түрдө айтылышы манасчыга таандык диалектилик өзгөчөлүк болушу мүмкүн.

⁹ кейманга.

¹⁰ ахонбешим. Бул ысым 2963-сап ырда «ахунбешим» түрүндө жазылган.

¹¹ *болакасон.* Бул сөз балким «баласагын» катары айтылышы да мүмкүн.

¹² *чара.* Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча «шаары» деш оң. Бирок ушул жерде сөз «чара», же ошого жакын башка сөз болушу да ыктымал.

¹³ *эштүвсон.* Бул түрүндө сөз мааниге ээ эмес. Контекст боюнча «эштуусун» делиш оң.

¹⁴ *бөгүн.* Бул сөз 2639-сап ырда — «бөгөн».

¹⁵ *гелбей.*

¹⁶ *жолона.*

¹⁷ *бутон.*

¹⁸ *көзөнөн.*

¹⁹ *кошойдо.*

²⁰ *коркув.* 3019-сапта бул сөз «коркуб» түрүндө эле жазылган. Ал эми 2619-сапта «коркоб» түрүндө.

²¹ *болгоном.*

3024—3051

¹ *көрөмбейт.*

² *гөр.*

³ *урушон.* Ушул сөздүн уңгусу «уруш» катчы тарабынан жогорку 3032-сапта «орош» түрүндө жазылган. Ал түрдө жазуу ушул катчыда мурда да кезигет (к. 1789-сап ж. б.). Сөздү катчы «урош» формасында да жазат (к. 2905-сапта — «урошыб»).

⁴ *жөргөн.*

⁵ *кыргышдан.*

⁶ *доргосынан.*

⁷ *көндөк.*

⁸ *чангөш.* Сөз бизге тааныш эмес. Эпостун окуяларынын башка жерлеринен жолукпайт. Манасчы кандай түрдө айтканын, аны катчы канчалык так жазганын болжолдоо кыйын.

⁹ *көкө.*

¹⁰ *жортым.*

3052—3079

¹ *көчөнө.*

² *бутто.*

³ *аяктув.*

⁴ *бутобос.*

⁵ *журт.* Бул сөз ушул катчы тарабынан буга чейин дээрлик «жорт» (к. 1601-сап ж. б.) түрүндө жазылып келген. Сөздүн уңгусу, уланды мүчөлөрү ар башка болгону менен, дайым «жорт» түрүндө сакталган (к. 1443, 185, 1814, 1836, 2313, 253, 2674, 2790, 3050-сап ырлар). Ушундай туруктуулук мүнөзгө карабай сөздүн «журт» делип жазылышы манасчы айткан үлгү так ушул экенин айгинелейт.

⁶ *сөйлөгөн.*

⁷ *нээ.* Манасчы эпосту аткаруунун ыгы боюнча сөздү созуп айтканына карата катчынын так жазуу аракетин го. Контекст боюнча бул жерде сөздүн «не» түрүндө берилиши туура.

⁸ *коркосоң.*

⁹ *зеси.*

¹⁰ *чантунон.*

¹¹ *аманисен.*

¹² *акон.* Катчы сөз болуп жаткан Акунбешимди адатта «ахон» («ахонбешим» — 3003-сап), же «ахун» («ахунбешим» — 2969-сап) түрүндө жазчу.

¹³ *орону.*

¹⁴ *сойледди.*

¹⁵ *кувангандан.*

¹⁶ *мосолманды.* Сөздүн уңгусун катчы 1768-сап ырда «мысылман» түрүндө жазган.

¹⁷ *куваныб.*

3080—3108

¹ *доңусдан.* Жогорку 3079-ыр сабында сөздүн уңгусу «донуз» түрүндө туура жазылган.

² *толусон.*

³ *соеусон.*

⁴ *көөсөн.* Сөздүн туура маанидеги окулушу — «көөсүн». Бирок жогорудагы ушул сөзгө уйкашкан «сүйөөсүн» деген сөз бул жерде айтылышы жактан уйкаштык менен ыргактын талабына ылайык белгилүү даражада «бузулган» түрдө берүүнү талап кылып турат. Сөздү «көө» делген уңгуга ылайык «күйөө» катары берсе да болор эле. Бирок «күйөө бала» деген түшүнүктөн айырмалоо үчүн жана кыргызга тектеш тилдерде бул сөздүн созулмасыз «күйө» түрүндө айтыларын эске ала, ушул түрдө берилди. Эки вариантта тең тексттеги маани өзгөрбөйт.

⁵ *маге.*

⁶ *нэээтини.* Туурасы — «нэээтини».

⁷ *тоште.*

⁸ *толео.*

⁹ *оккан.*

¹⁰ *созини.*

¹¹ *жортка.*

¹² *алты шхыр.*

¹³ *алты айлык.*

¹⁴ *тобын.* Сөздү «тобун» түрүндө окууга болбойт. Контекст боюнча сөз «түбү» жөнүндө, б. а. түбүн казды, талкалады, кыйратты, түбүнө жетти деген мааниде бара жатат.

¹⁵ *ачувын.* Сөздү «ачуусун» түрүндө окууга да болот. Эки учурда тең маани өзгөрбөйт.

¹⁶ *огоб.*

¹⁷ *элув.*

¹⁸ *көнгөй.*

- 19 төгөнөт.
 20 жака. Оозеки сөз ушул түрдө айтылары күмөнсүз.
 21 эчки олбес.
 22 сау.

3109—3135

- 1 көбке.
 2 эчки облоддон.
 3 энкейиб.
 4 көрөнсе.
 5 көзке. Оозеки айтууда ушул формада угулушу да ыктымал.
 6 эстуден. Бул сөздү катчы 2612-сапта «эстоуден» түрүндө жазган.
 7 айтивге.
 8 дангыл.
 9 созтуден. Бул сөздү катчы 2611-сапта «создоден» түрүндө жазган.
 10 көзтуден. Бул сөздү катчы 2610-сапта «көздөден» түрүндө жазган.
 11 кандаг.
 12 кылардын. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «кыларды».
 13 дорбелиб.
 14 текез. Буга чейин бул катчы бул адам атын дайым «текес» түрүндө жазып келген. Жогоруда деле (3116-сап) «текес» делген.
 15 шолардын.
 16 дониянын. Сөздүн унгусун катчы, адатта, «доние» түрүндө жазуучу (к. 1865-сапта — «дониесин»).
 17 тон.
 18 кояз. Бул адам ысмын катчы мурда «куяс» түрүндө туура үлгүдө жазчу. (к. 3042-сапта — «куясын»).
 19 куяз. Мурдагы ыр сабында — «кояз». Кол тамгада анчалык көзгө урунарлык айырмачылык байкалбайт. Бирок түп нусканын 61-бетинин баш чендеринен, болжол менен 3123-сап ырдан баштап, башка катчы өңдөнөт. Анткени кээ бир (мисалы: к (ки), и) тамгалардын жазылышы мурдагы катчынын көнүмүш жазууларынан башкача. Эң негизги көңүл бура турган белги — катчы мурда негизинен бир түрдүү жазган айрым сөздөрдүн (мисалы: текес, куяс) такыр башка ык менен жазыла башташы. Бирок сырткы белги-көрүнүштөрүндө чоң айырма жок. Анын үстүнө кол жазмада эч кандай кабар, белги да учурабайт.
 20 келгенда.
 21 манголдокдон.
 22 соёноб.
 23 алкан.
 24 дойнаны.

3136—3163

- 1 ар бер.
 2 сойлады.

³ асираты.

⁴ искендар.

⁵ хыдай.

⁶ жорто.

⁷ чанто.

⁸ сораты.

⁹ домаки.

¹⁰ жортдан.

¹¹ жажоз.

¹² мажоздон.

¹³ жолонда.

¹⁴ сорети.

¹⁵ колонда.

¹⁶ тошонда.

¹⁷ абылатим. Манасчы кандай үлгүдө айтканын, анын айтуусун катчы канчалык даражада так жазганын кесе айтуу кыйын. Балким, айтылышы боюнча, «апылатун», же «абылатун» болушу да ыктымал.

¹⁸ илакар. Жогорку сөз экөө тутумдаш, байланыштуу экени шексиз. Бирок бул сөздүн да манасчы тарабынан кандай айтылганы, ал айтылган сөз кандай формада кагазга түшүрүлгөнү белгисиз. Кийинки саптагы уйкаштык түшкөн «билебер» деген сөзгө караганда «илмегер», же «айлакер» түрүндө (амалдуу, илимдүү, айлалуу маанисинде) айтылышы да толук ыктымал.

¹⁹ Сөз даана жазылбай калган. Кыязы, «моне» — «муну» өңдөнөт. «Муну» деген маани контекстке туура келет.

²⁰ онардан.

²¹ ойратиб.

²² жоркан.

²³ ошонда. Сөздү «ошондо» катары окуса да болот. Контекст боюнча маани да буга жол берет. Бирок «ушунда» дегенде да контекст боюнча карама-каршылык жок. Катчы кээде «ушунда» деген сөздү да «ошонда» түрүндө жаза берет (к. 1789-сап). Бул жерде сөздү «ушунда» түрүндө кабыл алууга түрткү болуп турган себеп — жогорудагы 3147-сап ыргагы уйкаштыкка түшкөн «тушунда» делген сөз. Эки учурда тең жалпы контексттеги маани бузулбайт.

²⁴ колган.

²⁵ чочотдо.

²⁶ чакырдын. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «чакырдым» же «чакырдык».

²⁷ ашыкадырыб. Сөздүн мааниси белгисиз. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча «ашыктырып» делиш туура келет.

²⁸ кояс. Шарттуу түрдө 3-катчы деп эсептеле турган ушул катчы бул сөздү 3130-сапта «кояс», ал эми ага удаа 3131-сапта «куяз» түрлөрүндө жазган.

²⁹ коркбоңоз.

³⁰ жердеган.

3164—3190

¹ *ойло.* Экинчи катчы бул сөздү «ойли» түрүндө жазчу (к. 1829-сап).

² *муротдор.*

³ *оробтор.*

⁴ *чочоңдаб.*

⁵ *горобдор.*

⁶ *казбан.*

⁷ *акбашын.*

⁸ *ортада.*

⁹ *моротдор.* Бул сөз жогорураакта (3164-сап) «муротдор» түрүндө жазылган.

¹⁰ *туробтор.*

¹¹ *жөргени.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча «жүргөнү» эмес, «жүргөнүң» туура.

¹² *кодай.*

¹³ *уробтор.*

¹⁴ *шонь.* Сөздү манасчы өзү эле «шону» түрүндө айтышы да мүмкүн. Мындай учурлар Сагымбайда жолугат.

¹⁵ Сөз өчүрүлүп, кайра жазылган. Так окуу мүмкүн эмес. Контекст боюнча сөз Куяс жөнүндө экени күмөнсүз. Жазууну да болжол менен «Куязы» катары окууга болот.

¹⁶ *алтоа.*

¹⁷ *жолдошы.*

¹⁸ *тарыбка.*

¹⁹ *окоб.*

²⁰ *добалаб.*

²¹ *кобалаб.*

²² *терак.*

²³ *оркордон.*

²⁴ *онарын.*

²⁵ *кияси.*

²⁶ *адм.* Сөздү «адым» түрүндө окуса да болот.

²⁷ *корай.*

²⁸ *чоб.*

3191—3218

¹ *чыгашдан.*

² *анкемели.*

³ Кол жазманын 63-бетинин башынан башталган ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка кишиники. Ал мурдагы үч катчынын биринин да кол тамгаларына окшобойт. Жаңы катчы жөнүндө эч жерде кабар же белги жок.

⁴ *имас.*

⁵ *оёз.*

⁶ *боёзи.* Контекст боюнча «бүйүзүн» (боёзин) деш туурараак.

⁷ *аскир.*

⁸ *даря.* Ырдагы ыргак туура сакталсын үчүн, бул жерде «дария» дегенге караганда «дайра» делиш туурараак. Адатта экөө тең айтыла берет, мааниси бир.

⁹ *сосоно.* Бул катчыга мүнөздүү белги катары «о» менен «у», «ө» менен «ү» тамгаларынын айырмасын билгизүүчү белгилерди дайым эле койбогонун жана эмне үчүндүр «с» тамгасынын аяк жагына үч чекит коюп жазарын көрсөтүүгө болот.

¹⁰ *көрсаң.*

¹¹ *ошону.* Сөздү «ошону» түрүндө окууга болбойт. Анткени контекст боюнча бул жерде «ушуну» делиш туура. «Ушуну» дегенди «ошону» деп жазуу катчынын өзүнө таандык белги (к. «суусуну» «сосоно» 3199-сап).

¹² *сонон.*

¹³ *остон.* Катчы жеке эле «о» менен «у» тамгаларын алмаштырып «о» аркылуу жазбастан, «ү», кээде «ө» тыбыштарынын ордуна да «о» жаза берет. М: «остон» (үстүн), «орт» (өрт) ж. б.

¹⁴ *орт.*

¹⁵ *то.*

¹⁶ *көтаркан.*

¹⁷ *солтандарын.*

¹⁸ *ад.*

¹⁹ *минбакан.*

²⁰ *жо.* Катчылардын дээрлик баарына мүнөздүү болгон созулма үндүүнү көбүнчө көрсөтпөгөндүктү эске алганда катчы жазган үлгүнү «жоо» катары окууга да болот. Мындай окуу «жөө» дегенге угулушу боюнча жакыныраак.

²¹ *болдо.*

²² *тиракдар.*

²³ *эмас.*

²⁴ *ду.* Сөздү «дув», же «дв» катары окууга да болот. Сөздөгү экинчи тамганын жазылышы так эмес. «о» тамгасынын үстүнө үч чекит коюлган. Буга чейин бул катчы жазган тексттерден «у» тамгасын бир да кезиктирбегендиктен («болгон» «у» «о» аркылуу жазылган) бул тамганы автор кандай түшүндүрөрүн билбедик.

²⁵ *ботагынан.*

²⁶ *болондо.*

²⁷ *абладондын.*

²⁸ *шикилду.*

²⁹ *көрөндө.*

³⁰ *атканде.*

³¹ *коясы.*

³² *тикас.*

³³ *жакке.*

³⁴ *келкен.* Сөздү «килкин» катары окууга да болот. Анткени үнсүздөрдүн арасына келүүчү үндүүнү «э» катары окуса да, ошондой эле «и» деп түшүнүүгө да мүмкүн. Анткени ал тамга көрүнүшү боюнча

«э» да, «и» да эмес, дефис түрүндөгү гана кичинекей сызыкча. Кол тамганын өзгөчөлүгүн так ажыратканда гана ал тамганын маанисин белгилөөгө мүмкүн.

³⁵ *муне.*

³⁶ *көрөб.*

³⁷ *аскирди.*

³⁸ *жеңбас.* Эгер катчыга таандык өзгөчөлүк эске алынбай, сөз көрүнүшү жактан жалпы кабыл алынган эреже боюнча окулса, чынында «жыкбас», же «жекбас». Анткени катчы «г» тамгасын өзүнө таандык белгилери боюнча жазбай, бардык көрүнүшү жактан «к» (ки) катары жазат. Ошондой эле «ң» менен (ал башка катчыларда көбүнчө «г» тамгасына жакын, бирок жогору жагына чекиттер коюу аркылуу жазышат) «к» тамгаларын да айырмасы жок жаза берет. Ушул абалды эске ала мындан ары контекстке таянуу менен бул тамгалардын ти-йиштүүсү атайын эскертүүсүз эле жазылат.

3219—3246

¹ *коярбы.*

² *диб.* Жеке ушул сөздү гана эмес, мындан мурдагы «деп» делген сөздөрдүн дээрлик баарын «диб» түрүндө окууга мүмкүн. Себеби: катчынын кол тамгасы боюнча «э» менен «и» айырмасыз, чийилиши жактан бирдей.

³ *ни.*

⁴ *очон.*

⁵ *диқан.*

⁶ *нимине же немене.*

⁷ *тегале.* Катчы сөз арасында «э» менен «и» тамгаларын бири-биринен такыр айырмасыз жазгандыктан, мындан ары сөздөрдүн окулушун контекстке карата болжол менен көрсөтөбүз. Мааниде айырма чыгып калган учурлар гана болбосо, башка убактарда атайын эскертилип олтурбайт.

⁸ *кзак.*

⁹ *таонон.*

¹⁰ *ароае.* Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча «арада» дешке болот.

¹¹ *ары бири.*

¹² *ороноб.*

¹³ *жоробдор.*

¹⁴ *додо.* Маани белгисиз. Сөз ушул түрдө даана жазылган. Контекст боюнча «дөө», же «дөөдөй» болушу мүмкүн.

¹⁵ *тиз.*

¹⁶ *чочобдор.*

¹⁷ *тинтиракан.*

¹⁸ *моротдо.* Башка катчылар «бурут» дегенди «мурут» түрүндө жазгандыктан, бул сөз «бурут» деп окулушу керек.

- 19 *килган.*
 20 *китирайын.*
 21 *кил.*
 22 *колтанге.* Катчыдан кеткен ката өндөнөт (а балким манасчыдан кеткендир). Бул жерде Култаң жөнүндө сөз жок. Контекст боюнча «Куяска», же «Текес» болуш керек.
 23 *ило кыркче.*
 24 *ир.*
 25 *кояс.*
 26 *көрөгө.*
 27 *жогар.* Бир арасында оозеки айтууда «жогор» түрдө угулушу мүмкүн.
 28 *карасе.*
 29 *моз.*
 30 *доан.*
 31 *ашо.*
 32 *орте.*
 33 *көйган.*
 34 *боёзо.* Бул сөздү ушул катчы 3192-сапта «боёзи» түрүндө жазган.

3247—3273

- 1 *көрсөларын.*
 2 *көлдө.*
 3 *кошон*
 4 *тил.*
 5 *мондай.*
 6 *дабырете.*
 7 *жилгани.*
 8 *колге.*
 9 *килгани.*
 10 *колоне.*
 11 *жалкы.* Контекстке бул туюнуштагы сөздүн мааниси туура келбейт. Кебетеси катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча «жалпы» делиш оң.
 12 *киле.*
 13 *боларге.*
 14 *кизаниб.*
 15 *көзөн.*
 16 *шөнкөр.* Катчынын кол тамга өзгөчөлүгүн эске алып бул сөздү «шөнкүр», же «шөнкөр», же «шөңгүр» ж. б. түрлөрдө окууга болот. Сөз адам ысмын туюнткандыктан, түрдүүчө окуу мааниге таасирин тийгизбейт.
 17 *деган.*
 18 *бахыры.*
 19 *икан.*
 20 *билмакке.*
 21 *житкани.*

- 22 билбади.
 23 сирдан.
 24 итиб.
 25 киткани.
 26 котороб.
 27 киткан.
 28 имай.
 29 ниткани.
 30 өлтөркөнче.
 31 көрди.

32 *онерин.* Кол жазманын 65-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып тексттерди мурдакыдан башка катчы жазган. Буга кол тамга, айрым сөздөрдүн 3-катчыдан башка ык менен жазылышы да күбө. 3-катчы «и» менен «э», же ошондой эле «у», «ү», «о», «ө», ал эми үнсүздөрдөн «к» (ки), «г» (ги) тамгаларын, адатта, бири-биринен такыр айырмасыз жазса жана «у», «ү», «о», «ө» катышкан сөздөрдү бир гана «о» аркылуу берсе, азыркы катчы өзү жазган биринчи эле сөздөн тартып ар бир тамганы өзүнө таандык белги-сызуулар аркылуу берген. Буга ал баштап жазган ыр сабындагы биринчи сөз Куяс кандай жазылганы да далил: 3-катчыда «Кояз» түрүндө жазылган бул адам ысмы жаңы катчыда «Куяс» делип туура жазылган.

Бул катчы жөнүндө да кол жазманын эч жеринде эскертүү, же башка маалыматтар жок. Ошондой эле мурда катчы тексттерди жазууга катышканы, же катышпаганы жөнүндө да так бүтүмгө келүү кыйын. Ошондуктан бул катчыны шарттуу түрдө 4-катчы деп эсептөөгө болот.

3274—3302

- 1 нидор.
 2 уроб.
 3 кеткан.
 4 текис.
 5 унутыб.
 6 олерин.

7 *оргогу.* Кыязы катчыдан кеткен ката го. Туурасы — «Оргого».
 8 *истеб.* Бул сыяктуу жумшак үнсүздөрдү каткалаң түрүндө жазууну экинчи катчынын жазуу ыгына карата мындан ары атайын эскертүүсүз эле мындай учурлардын баары туура жазылат делген эле. Эгер ушул 4-катчынын жазуу ыгы да ошол мүнөздө болсо, мындан ары ошол эскертүү күчүндө кылып, улантылат.

- 9 башаге.
 10 кейман.
 11 тияр.
 12 келса.
 13 морот.

14 *олар.* Сөздү «олор», же «алар» катарында окууга болбойт. Анткени алардын экөө тең контексттеги мааниге туура келбейт. Контекст

боюнча туура келе турган формасы жактан жакындашкан сөз — «өлөр».

¹⁵ *кинебей.*

¹⁶ *тортончы.*

¹⁷ *көндө.*

¹⁸ *тораңиз.*

¹⁹ *аскана.*

²⁰ *менан.* Кол жазманын 65-бетиндеги ушул саптан тартып кол тамга дагы башка кишиники. Бул тамгалардын чийилишинин мурдагыдан өзгөчөлүгүнөн жана айрым сөздөрдү жазуу ыгынан даана байкалат. Жаңы катчы жөнүндө да кол жазманын эч жеринде эскертүү, же белги жок. Катчынын кол тамгасы даана, тамгаларды да, негизинен, жалпы эрежеге ылайык жазат. Бул катчыны шарттуу түрдө тексттерди жазууга катышкан 6-адам деш жөн.

²¹ *отоз.*

²² *асар.* Кыязы, бул катчы да «з» ордуна «с» аркылуу көбүрөөк жазат окшойт. Балким бул сөздөрдү каткалаң үнсүз аркылуу көбүрөөк айтуу белгиси манасчыга таандык көрүнүштүр. Сагымбайдын чыгармачылыгын изилдөөнүн бүгүнкү деңгээлинде аны так айтуу кыйын. Не болгон күндө да бул катчы жазган тексттердеги сөздөрдүн жазылыш ыктары мурдагы кабыл алынган принцип боюнча жүргүзүлөт, б. а. сөздөрдүн ичиндеги үндүү, үнсүздөрдүн ээрчишүү мыйзамы жана айрым учурдагы жумшак үнсүз каткалаң, же тескерисинче болгон учурларда маани өзгөрбөсө, эскертүүсүз эле туурасы — бүгүнкү орфографиядагы кабыл алынганы жазылып олтурат.

²³ *көрган.*

²⁴ *манкаң.*

²⁵ *кордай.*

²⁶ *оч кошдай.* Балким «Үч-Кошой»?

²⁷ *өкан.*

²⁸ *айылына.*

²⁹ *жакобдын.*

³⁰ *колгао.* Сөздү «колгав» катары окууга да болот. Айрыкча 4-катчы «в» менен «о» тамгаларын айырмасыз жазчу. Балким мында да ошол көрүнүштүр.

³¹ *көтарыб.*

³² *колды.*

³³ *көрганда.*

3303—3330

¹ *жеткан.*

² *капырге.*

³ *дойна.*

⁴ *жозон.*

⁵ *дони.*

⁶ *иярсына.* Сөздүн аяккы эки тамгасынын жазылышы так эмес: «н» даана байкалат, ал эми андан кийинки тамганы «а» же «л» катары окууга да болот. Кээде катчыларда ушул сыяктуу аягы «ң» менен

бүткөн сөздөрдө «н» менен «ң» бир тамга катары жазылуучу (м: мындан мурдагы катчыда). Бул жерде андай эмес, анткени «н» тамгасын бул катчы өз белгилери менен жазат. Кыязы, бул жерде катчыдан ката кеткен. Контекст боюнча ылайыктуу сөз — «иерсин».

⁷ *ыштаныңе.*

⁸ *сиярсың.*

⁹ *көбчилөгөн.*

¹⁰ *көнкөлдари.*

¹¹ *көббиз.*

¹² *келган.*

¹³ *төрөк.*

¹⁴ *женгар.*

¹⁵ *көб.* Сөздү «көп» деп окууга болбойт. Анткени контексттеги маани бузулуп калат. Ошондуктан сөздү «кеп» катарында окуу туура.

¹⁶ *минаосин.*

¹⁷ *дакалыктын.*

¹⁸ *хайыб.*

¹⁹ *дакы.*

²⁰ *данкөрдан.* Кыязы, катчынын кол тамга өзгөчөлүгү окшойт: бул сөздөгү «нк» тамгаларын «ң» тамгасынын ордуна жазат экен. Албетте, бул кабыл алынган эреже эмес, катчынын кыргыз сөздөрүн араб графикасы менен берүүдөгү өз транскрипциясындагы шарттуу белгиси. Контекст боюнча да, сөздүн окулуудагы жакындыгы боюнча да «дангудан» катары окуу жөн.

²¹ *монарды.*

²² *чыкыргтыб.* Манасчы тарабынан эле ушул түрдө айтылышы мүмкүн.

²³ *боларды.* Катчылардын дээрлик бардыгы, адатта, «болорду» деген сөздү «боларды» деп жазышат. Бирок бул жерде жазылган сөздү «болорду» деп окууга болбойт. Анткени ыр сабынан маани чыкпай калат. Контекстке карата бул сөздүн «буларды» катары окулушу туура.

²⁴ *көлдөрдөн.*

²⁵ *көлдөргөчө.*

²⁶ *чыбдылде.*

²⁷ *котубий.*

3331—3358

¹ *урбо.*

² *каракожа.*

³ *гашык.*

⁴ *маназ.* Мындан мурдагы катчылардын экөө сөздөрдү көбүнчө «з» келүүчү жерге «с» менен жазса, бул катчы алардын тескерисинче жазган.

⁵ *батырге.*

⁶ *боёнда.*

⁷ *оёнда.*

⁸ *көнчилөк.*

- ⁹ *толоб.*
¹⁰ *болочо.*
¹¹ *эрлар.*
¹² *тордо.*
¹³ *ал.* Бул түрдө ыр сабынан маани чыкпайт. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча «алты» делиш жөндүү.
¹⁴ *тоога.* Сөздү ушул жазылышында окууга болбойт, маани бузулуп калат, контекст боюнча туурасы — «тууга».
¹⁵ *бөлөндөк.*
¹⁶ *мунон.*
¹⁷ *төгарактө.*
¹⁸ *кишдай.* Жалпы эле «ш» тамгасынан кийин «и» жазылбаганына карабастан сөздү «кишидай» деп окууга да болот.
¹⁹ *көрөндөк.*
²⁰ *сонон.* Азыркыдан мурдагы катчы «суунун» деген сөздү ушул түрдө «сонон» деп жазчу. Бул жерде сөздү «суунун» деген мааниде окууга болбойт, анткени контексттеги маани бузулуп калат. Сөздүн азыркы мааниси — «сонун».
²¹ *текаске.*
²² *монча.*
²³ *толдо.*
²⁴ *монар.*

3359—3388

- ¹ *кенкешман.* Катчынын кол тамгасынын өзгөчөлүгү боюнча сөз ортосундагы бири-бирине катар келген «нк» тамгаларын «н» катарында окууга болот. Мындай жазуу башка катчыларда да жолугат. Бул ыкты катчылардын транскрипциялык жолу, атайын ыгы катары түшүнүүгө мүмкүн. Мындан ары ушул түрдөгү учурларда контекстке туура келсе, сөздүн оңу эскертүүсүз эле жазылат.
² *создо.*
³ *кебтерина.*
⁴ *ачо.* Контекст боюнча бул сөздүн туурасы — «ачуусу». Бирок сөздүн өзү манасчы тарабынан эле «ачуу» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Сөздөрдү андай ыкта пайдалануу Сагымбайда жолуккан белги.
⁵ *ко.*
⁶ *олокдар.*
⁷ *оргачы.*
⁸ *орошбай.*
⁹ *жазодан.*
¹⁰ *олбайт.*
¹¹ *кандаб.* Бул түрдө ыр сабынан маани чыкпай, контекст бузулуп калат. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Туурасы — «каптап».
¹² *жерке.*
¹³ *чере.*
¹⁴ *ачоланыб.*
¹⁵ *сойланыб.*

¹⁶ *аккола.*

¹⁷ *көланыб.*

¹⁸ *токталыб.* Сөздүн бул маанисинде ыр сабынан туура маңыз чыкпайт. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «токтогун».

¹⁹ *каролдаб.*

²⁰ *көрөнөб.*

3381—3417

¹ *кокан.* Адатта катчылардын көбү «Кокон» делген топонимди ушул формада жазышчу эле. Бирок бул жерде сөздү «кокон» катары окууга мүмкүн эмес. Анткени контекстке туура келбейт. Контекст боюнча бул жерге ылайыктуу сөз — «кууган».

² *гафырды.* Үч сап ыр жогоруда ушул сөз «капырды» делип жазылган.

³ *долат.*

⁴ *кошо.*

⁵ *боё.*

⁶ *асират.*

⁷ *гли.* Жалпы арап тамгаларын жазуу-окуунун салттык эрежелери боюнча сөздү «гили», же «гали» деп окууга болот. Контекст боюнча сөз азирети Аалы жөнүндө, демек, туура окулушу — «Аалы».

⁸ *шерлардин.*

⁹ *шейит.* Мурдагы катчыларда бул сөз «шехит», кээде «шихит» түрлөрүндө жазылуучу. Бул жерде «шейит» делип туура жазылган. Ошондой эле дыкаттык менен «и» тамгасынан мурда ал «ы» катары эмес, «и» болуп окуларын белгилеген жумшартуу белгиси да коюлган.

¹⁰ *кечган.*

¹¹ *эрлардин.*

¹² *арбакына.*

¹³ *жононда.*

¹⁴ *бозон.*

¹⁵ *моёнга.*

¹⁶ *сараочокдан.*

¹⁷ *котосон.*

¹⁸ *койноне.*

¹⁹ *садакын.* Бул катчыга мүнөздүү белгинин дагы бири — «г» (гы) тамгасы келүүчү сөздөрдү көбүнчө «к» (кы) аркылуу жазуу. Мисалы, «садакын», «текаска» (к. 3055-сап) ж. б. Бирок башкаларга караганда көп сөздөрдү 2-катчы кандай жазса, ошол үлгүдө жазганы байкалат.

²⁰ *торгон.*

²¹ *ойнона.*

²² *моёлдо.*

²³ *кобаң.*

²⁴ *көрөна.*

²⁵ *коканы.* Бул жерде да сөз Кокон жөнүндө эмес. Контекст боюнча туура маани — «кууганы». Сөздү бул түрдө жазуу бул катчыга мүнөздүү белги.

3418—3447

¹ *жакында.*² *чокорда.*³ *чолак.*⁴ *чоратыб.*⁵ *көтөнөн.*⁶ *боратыб.*⁷ *аскерке.*⁸ *жеткени.*⁹ *абакаңиз.*¹⁰ *эмай.*¹¹ *нетгани.*

¹² *тордо.* Бул катчыга мүнөздүү дагы бир белги — «у» келүүчү сөздөрдү жалаң «о», ал эми «ү» келүүчү жерде «ө» аркылуу жазат.

¹³ *көптө.*¹⁴ *кодай.*

¹⁵ *ордо.* Окулушу боюнча бул сөз кыргыз тилинде өзүнчө мааниге ээ. Бирок бул жерде контекст боюнча сөз кандын ордосу, же улуттук оюндун түрү жөнүндө эмес. Контекст боюнча туура маани берүүчү сөз — «урду». Сөздөгү «у» тамгасынын ордуна «о» жазуу катчынын транскрипциясынын атайын ыгы. Албетте, чыныгы, ойлонулган транскрипция болуш үчүн «о» менен «у» тамгаларын ажыратуучу кандайдыр белги болуу керек эле. Демек, катчынын өз транскрипциясы деген түшүнүк-терминдин илимдеги кабыл алынган толук маанисинде эмес, шарттуу түрдө түшүнүлө турган нерсе. Катчынын транскрипциясы дегенде, биз, «Манастын» тексттерин жазуучу катчылар кыргыз сөздөрүн арап графикасы аркылуу өз билгениндей жазуу аракетин гана түшүнөбүз.

¹⁶ *жомош.*¹⁷ *болбасон.*¹⁸ *койбасын.*

¹⁹ *ойланыб.* Катчы буга чейин ар бир сөздөгү «у» келүүчү сөздөрдү «о» аркылуу жазып келсе, «койбасын», «ойланыб» деген сөздөрдөн тартып биринчи катчыга мүнөздүү ык менен жазууга өткөн. Себеби белгисиз. Кол тамгада өзгөрүү жок. Тексттер буга чейинки катчы тарабынан эле жазылган.

²⁰ *бота.*²¹ *торобтор.*

²² *сонобтор.* Катчы кайра өз ыгы боюнча «у» катышуучу сөздөрдү «о» аркылуу жазууга өткөн.

²³ *сондордо.*²⁴ *канатесиң.*²⁵ *гафыр.*

²⁶ *аскар.* Сөздүн уңгусун ушул эле катчы 3121-сапта «аскер» (аскерке) түрүндө жазган.

²⁷ *колак.*²⁸ *тондордо.*

²⁹ *гафырдын.*

³⁰ *колай.*

³¹ Сөз жаңылыш жазылган. Биринчи тамганы «ж» катары окуса болот. (Ошону менен бирге эле «к» (кы), же «т» десе да болот. Үчүнчү тамга да «з», «ш» делиши мүмкүн. «тады» деген сөз аягы гана даана. Контекст боюнча бул жерде «жаздады» делиш туура келет.

³² *бораны.*

³³ *жалкы.* Контекст боюнча туурасы — «жалпы».

³⁴ *сондороб.*

3448—3476

¹ *газеп.*

² *асгар.* Бул сөздү ушул эле катчы 3139-сапта «аскар» түрүндө жазган.

³ *кынк.*

⁴ *бир.* Сөздү «бири» катары окуса да болот. Ошондой эле «бирөө» делиш да контекстке туура келет. Эки түрдө тең маани бир, бузулбайт.

⁵ *ончокоб.*

⁶ *көрдө.*

⁷ *неменени.*

⁸ *шоны.* Сөздү «ошону» деп окууга болот, туура айтылышы да «ошону». Бирок бул жерде ал түрдө окуу ырдын ыргагын бузар эле. Ошон үчүн «шону» делиш туура. Манасчы өзү да ушул түрдө айтканы күмөнсүз.

⁹ *дулдеди.*

¹⁰ *иштеб.* «иш деп» делген эки сөз бирге жазылып (мындай учурлар, б. а. эки сөздү бирге жазуу катчылардын дээрлик баарында жолуккан белги. Айрыкча ыр сабынын аягында көп кезиге турган «деп» делген сөз басымдуу учурларда андан мурда келген сөзгө улай, бир сөз катары жазыла берет) калган да, ушул түрдө адатта дээрлик «д» аркылуу жазылуучу «деп» деген сөз «теб» (теп) түрүндө түшүрүлгөн. Сөздү жазылыш формасы боюнча «иштеп» деп окууга болбойт. Контекст боюнча туурасы — «иш деп».

¹¹ *көлди.* Ушул сөздү ушул катчы мурда «көлдө» түрүндө жазган.

¹² *аскир.* Ушул сөздү бул катчы 3122-сапта «аскер» (аскерке) 3139-сапта «аскар», ал эми 3151-сапта «асгар» түрлөрүндө жазган эле.

¹³ *болеба.* Катчыдан кеткен ката. Антпесе сөздүн жазылышы боюнча «болобу» катары окуганда маани да, ырдын ыргагы да бузулат. Контекст боюнча туурасы — «болсо».

¹⁴ *балаге.* Бул сөздү «балага» катары түшүнүүгө болбойт. Анда ыр сабындагы маани белгисиз болуп калат. Контекст боюнча туурасы — «балаага».

¹⁵ *оңар.*

3477—3505

¹ *карашсе.*

² *көраш.*

3 *асгарди.*

4 *бойда.*

5 *кыркандай.*

6 *мондан.*

7 *аларге.*

8 *энди.*

9 *жөргөн.* Үндөштүк жакындыгына карап жана башка катчылар «жөргөн» түрүндө жазган сөзгө окшоштуруп, бул жазууну «жүргөн» түрүндө кабылдоого болбойт. Анткени ал үлгү контекстке туура келбейт. Жалпы мазмундагы мааниге туура келе турган буга угулушу жактан жакын кыргыз сөзү — «жүргүн».

10 *моно.*

11 *десиң.* Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «дейсиң».

12 *дейт.* Бул жерде да, кыязы, катчыдан кеткен каталык. Манасчы сөздү бул түрдө айтышы мүмкүн эмес. Анткени ырдын түзүлүшү, стили бузулуп эле эмес, такыр эле маанисиз сүйлөм болуп калат. Контекст боюнча бул жерде «айтат» деген сөз жөндүү.

13 *бекарке.*

14 *торбаска.*

15 *борбаска.*

16 *койган.*

17 *созим.*

18 *озим.*

19 *шо.* Сөздүн контексттеги мааниси — «ушу». Бирок манасчы тарабынан ырдын ыргагына карай «шу» түрүндө айтылышы да толук мүмкүн. Мындай ык Сагымбайга мүнөздүү белгилерден.

20 *торайын.*

21 *торсон.*

22 *жака.* Сөздүн так айтылышы жана туура жазылышы — «жакка».

Бирок оозеки сөздө, ошондой эле ыр түрүндөгү тексттерди оозеки аткарууда «жака» түрүндө айтылышы да толук мүмкүн.

23 *жозомдо.*

24 *борайын.*

25 *созон.*

26 *ошо.* Сөздүн туура формасы «ошо» экендигинде күмөн жок. Бирок сөздүн ушул түрдө толук айтылышы ырдын ыргагына тоскоолдук кылат. Ошон үчүн «шо» делиш жөндүү. Манасчы да ушул мүнөздө айткан дешке негиз бар. Ырдын ыргагынын талабына ылайык айрым учурларда сөздөрдү белгилүү даражада «бузуп», же тилдин байыркы үлгүлөрүнө жакын түрдө айтуу Сагымбайга мүнөздүү белгилерден.

27 *жердан.*

28 *озаб.*

29 *канңкордын.* Мындай жазуу кокустук ката эмес, катчынын өзүнө таандык атайын ыгы.

30 *боён.*

31 *аккилте.*

3506—3533

- ¹ аккилтам.
² ого.
³ житар.
⁴ нитар.
⁵ ошонче. Сөздү формалык жакындыгына карап «ошончо» деп окууга болбойт. Анткени контекст боюнча туура келүүчү маани — «ушунча».
⁶ чапырге.
⁷ торсам.
⁸ бикар.
⁹ алики.
¹⁰ көр. Сөздү кыргыз тилиндеги түз маанисинде колдонууга болбойт. Анткени контексттеги мааниге туура келбейт. Туура келүүчү үлгү — «күр».
¹¹ оно. Катчыга таандык өзгөчөлүктүн дагы бири — жеке эле «у» тамгасы келүүчү жерлерди эмес, «у» аркылуу жазылуучу сөздөрдү да «о» менен жазат. Бирас, катчы жазган сөздөрдөн «к» (ки), же «г» (ги) тамгалары келгендери жалпы салт боюнча «о» турса да, «ө» катары окулуучу жерлерде «ү» тамгасы «ө» аркылуу берилген жерлер бар. Бирок жазылыш белгилери жактан ал сөздөрдө келген «ө» кадимки эле «о». Ушуну эске алганда бул катчы «о», «у», «ө», «ү» тамгаларын бир гана чийилиши — «о» аркылуу жазат. Алардын айырмасын, негизинен, контекст боюнча гана аныктоого болот.

- ¹² көркөраб.
¹³ тымем же тимем.
¹⁴ дөркөраб.
¹⁵ оёлоб.
¹⁶ болбосе.
¹⁷ очкан.
¹⁸ дөнкөраб.
¹⁹ жике.
²⁰ билаликчи.
²¹ жолге.
²² синкир.
²³ орчокдан.
²⁴ бочокдан. Мындай жазууну «бучук» катары окууга болот. Контекст боюнча ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Ушуну эле «бурчук» деп окууга да болот. Акыркы үлгү сөздүн ыр арасындагы алган ордуна көбүрөөк туура келет.
²⁵ билган.
²⁶ жомошон.
²⁷ көбөне.

3534—3560

- ¹ көралик.
² манасче.

- 3 көнкө.
 4 барсе.
 5 *бланын*. Сөздү «биланын» катары окууга да болот. Кыязы, катчыдан ката кетпестен, сөздү жазуунун өзүнчө ыгы өндөнөт. Контекст боюнча туура маани бере турган сөз — «баланын».
 6 көзө.
 7 көрбай.
 8 ирлигиң.
 9 исиң.
 10 *краб*. Сөздү «кыраб» катары окууга да болот.
 11 аскирке.
 12 кизиң.
 13 сир.
 14 жорбас.
 15 жир.
 16 каңкором.
 17 *краме*. Сөздү «кыраме» түрүндө окууга да болот. Бирок андан маани өзгөрбөйт, контекст боюнча бир эле «карама» делген туюнтманы билдирип турат.
 18 сокор.
 19 болганың.
 20 озоңе.
 21 иб.
 22 мойнон.
 23 жирке.
 24 бикан.
 25 анде.
 26 бик.
 27 абонасыр.

3561—3587

- 1 *гараб*.
 2 *бозуол*. Ушул эле адам ысмы жогорку сапта «бозул» түрүндө жазылган.
 3 *төртдөги*.
 4 *айгожого*.
 5 *күчен*.
 6 *аттам*. Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «аттан».
 7 *көткени*.
 8 *озонон*.
 9 *күнчөлөк*.
 10 *жөгөртсе*.
 11 *түргөн*. Катчы мурдагы эле. Кол тамгада эч өзгөчөлүк жок. Бирок сөздөрдү жазуу ыгы өзгөргөн: катчы «у», «о» тамгаларын өзүлөрүнө тиешелүү белгилери менен жаза баштаган.
 12 *озонин*. Ушул эле сөздү катчы 3278-сапта «озонон» түрүндө жазган.

3588—3613

¹ *тоби*. Сөздү «тобу» катары окуса да болор эле. Бирок, контекст боюнча, «түбү» толук туура келет.

² Ушул ыр сабындагы «окчу», «уругу» деген сөздөр эч бурмалоосуз жана туура жазылган. Катчынын кол тамгасындагы мындай өзгөрүүлөрдү ал мурда жазган тексттерди балким бирөө окуп, ага эскерткени, туура жазууну көрсөткөнү мүмкүн деп гана түшүндүрүүгө болот.

³ *ошо*. Контексттеги маани — «ушу». Кыязы, бул жерде кетирилген ката, же жаңылыш жазылып калгандык эмес, «ушу» деген сөздүн өзүн катчы ушул түрдө жазат.

⁴ *турого*.

⁵ *озо*.

⁶ *амири*. Сөздү «амыры» катары окууга да болот. Эки учурда тең маани бир, бирок жазууда көбүнчө «амири» делген формасы колдонулат.

⁷ *угоб*.

⁸ *кела*.

⁹ *ятыб*.

¹⁰ *алтайге*.

¹¹ *калааге*.

¹² *тушинде*. Сөздү айтылыш жакындыгына карап «тушунда» деп окууга болбойт, анткени контексттеги мааниге туура келбейт. Туура келүүчү сөз — «түшүндө».

¹³ *мекеге*. Сөздүн туура айтылышы ушул түрдө экени талашсыз. Бирок ыр сабындагы ыргактуулуктун талабы боюнча «Меке» делиш оң. Манасчы да ушул түрдө гана айтышы күмөнсүз.

¹⁴ *сабаларге*.

¹⁵ *байгмбирге*. Сөздү «байгимбирге», же «байгымбирге» катары окууга да болот. Маани бир.

¹⁶ *сонса*.

¹⁷ *колыны*.

¹⁸ *койберди*. Туура жазылышы—«коё берди». Бирок оозеки, айрыкча ыр тизмегинде айтылганда «койберди» түрүндө келишинде күмөн жок.

¹⁹ *атышарге*.

²⁰ *жаосо*.

²¹ *аге*.

3613—3640

¹ *кошинен*. Сөздү «кашынан» деп окууга болот. Бирок мындай маани контекстке туура келбейт. Буга караганда катчы ката кетирген. Кыясы анын жазган сөзүндөгү биринчи тамга «к» (кы) эмес, «т» болуш керек окшойт. Анда анын жазганы «тошинен» (түшүнөн) делип, контекстке толук туура келет.

² *бийгмбирдин*.

³ *жөреги*.

- ⁴ *чочоб.*
⁵ *кошчы.*
⁶ *жороб.*
⁷ *дилген.* Сөз «делген» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок кыргыздар арасындагы оозеки сөздө, айрыкча ыр ичинде «деген» түр кенирирээк жайылган, жалпы кабыл алынган форма.
⁸ *осондон.*
⁹ *минган.*
¹⁰ *суноб.*
¹¹ *соныб.* Жогорку сапта бул сөздү катчы «суноб» түрүндө жазган.
¹² *коже.*
¹³ *балага.* Катчы 3172-сапта «балаага» деген сөздү да ушул түрдө жазган эле. Контекст боюнча бул жерде такыр башка маани, демек, сөздүн «балага» түрүндө окулушу туура.
¹⁴ *айкожо.* Ушул адам атын катчы 3268-сапта «айгожо» («айгожого») түрүндө жазган эле.
¹⁵ *ыхласын.*

3641—3667

- ¹ *көрөңөр.*
² *аскердин.* Ушул түрдө айтылуусу да мүмкүн. Бирок контекст жана стиль жактан туура болуш үчүн «аскерден» делиши жөндүү.
³ *чекседа.*
⁴ *озтуру.*
⁵ *дүргүшиб.*
⁶ *өсөнгө.*
⁷ *өркүшиб.*
⁸ *доние.* Катчылардын көбүндө «дүнүйө» деген сөз да, анын «дүйнө» деген түрү да «доние» түрүндө жазылган. Экөөнүн маани жактан айырмасы жок, бирок көбүнчө ыр сабындагы ыргактын талабына ылайык экөөнүн туура келгени алынды. Бул жерде «дүйнө» дегенге караганда «дүнүйө» делиши жөндүүрөөк.
⁹ *күнде.* Адатта катчылардын көбүндө бул түрдөгү жазуу «күндө» катары окулат. Бирок бул жерде андай мааниде окуу контекстке туура келбейт. Бул жердеги туура мааниси — «күндү».
¹⁰ *дувасын.*
¹¹ *капирдин.* Сөз «к» (кы) тамгасы менен эмес, «к» (ки) аркылуу жазылган.
¹² *шуро.*
¹³ *дүркүреб.*
¹⁴ *күркүреб.*

3668—3696

- ¹ *токтао.*
² *күйдө.*
³ *орттеб.*

⁴ күндөн.

⁵ орттең.

⁶ *мслман*. Сөздү «мысылман» түрүндө окууга да болот. Сөздүн мааниси эки окулушунда тең бирдей.

⁷ *ушондан*.

⁸ *койду*. Жогорку сапта бул сөз «койдо» түрүндө жазылган. («койду» дегенди «койдо» түрүндө жазуу башка катчыларда да жолугат. Жазуунун мындай формасы мурда жолуккандыктан анын 3379-ыр сабындагы үлгүсүнө эскертүү берилген эмес).

⁹ *эрөлге*.

¹⁰ *чапчу*. Сөздүн туура жазылышы — «чапчуу». Дээрлик бардык катчылар көпчүлүк учурларда созулма үндүүлөр келүүчү сөздөрдү бир эле үндүү менен жазышат. Бирок бул жерде сөздүн айтылышында кийинки сөздүн башкы тамгасы үндүүдөн башталгандыктан, созулма үндүүнүн айтылышы ушул катчы жазган үлгүдөй угулушу мүмкүн.

¹¹ *бедони*.

¹² *маянын*.

¹³ *осон осон*.

¹⁴ *адамге*.

¹⁵ *көндөй*.

¹⁶ *алалаб*.

3697—3725

¹ *көчүрөб*.

² *жоньн*.

³ *очу*.

⁴ *кувалаб*.

⁵ *куро*.

⁶ *жөргүн*.

⁷ *токтогоб*.

⁸ *менерине*.

⁹ *жорге*.

¹⁰ *тиллалик*.

¹¹ *торго*.

¹² *мөлкдерин*.

¹³ *ушондой*.

¹⁴ *чалдывар*.

3726—3754

¹ *катым*. Кыязы, катчынын катасы. Мындай формада жазуу мурда бир да катчыда жолуккан жок эле. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «катын».

² *ой оёндо*.

³ *мурет*. Бул сөздү катчы буга чейин көбүнчө «морот» түрүндө жазуучу. Сөздүн кыргызча окулушу — «мурут». Катчылардын көбүндө ушул

үлгү, кээде «бурут» формасы да жолугат. Туура айтылышы — «бурут».

⁴ *көнөн.*

⁵ *көралбай.* Сөздүн туура жазылышы — «көрө албай»

⁶ *көмөлөб.*

⁷ *көрбөйбөз.*

⁸ *тоңор.* Бул түрдө сөздүн мааниси белгисиз. Биринчи сөз «көкө» экендигине жана контекстке караганда бул жердеги сөз «теңир» (эпосто «көкө теңир», адатта, басымдуу учурларда бирге айтылуучу сөздөр). Катчынын сөздү бул түрдө жазуусун ката дешке негиз жок. Кыязы, «теңир» деген сөздүн транскрипциялоосу ушундай формада болгон өңдөнөт.

⁹ *орду.*

¹⁰ *гу.* Кыязы, бул жерде катчыдан ката кеткен. Буга чейин «го» дегенди мындай жазуу бир да катчыда учураган эмес.

¹¹ *төгүлдө.*

¹² *оргачыбыз.*

¹³ *урувге.*

¹⁴ *кол.* Сөз ушул жазылыш маанисинде эмес, контексттеги маани — «кул».

¹⁵ *болдук.* Жогорку эки сапта тең бул сөз «болдок» (андай жазылыш мурда бар) түрүндө берилген эле. Бул жерде өз маанисинде, формасы жактан туура жазылган.

¹⁶ *эрлардын.*

¹⁷ *болдок.* Эки сап ыр жогоруда «болдук» түрүндө туура жазылган сөз кайра «болдок» формасында.

¹⁸ *көргөнөбиз.*

¹⁹ *жөгенин.*

²⁰ *жөкүрөб.*

²¹ *жөргени.*

²² *бироне.*

²³ *колтоктаб.*

²⁴ *оюн.*

²⁵ *моратиб.*

²⁶ *тоесин.*

²⁷ *топтотоб.*

3755—3783

¹ *алмака.* Сөздүн туура жазылышы — «алмакка». Бирок катчы сөздү бурмалаган да, жазууда ката да кетирген эмес, сөздүн оозеки айтылышын туура жазган.

² *улуvsун.*

³ *кандарге.*

⁴ *мслмандын.* Сөздү мысылмандын катары окууга да болот. Бирок эки учурда тең маани өзгөрбөйт.

⁵ *ордоге.*

⁶ *куюлыб.*

⁷ *баргени.*

⁸ *кутуларге.*

⁹ *өжөрлениб.* Бул катчы «ө» тамгасына тиешелүү атайын белгини коюп жазган биринчи сөз. Буга чейин салтка ылайык «о» тамгасы «ө» катары окула турган «к» (ки), «г» (ги) тыбыштары катышкан сөздөрдөн башка бир да «ө» катышкан сөз өз элементи менен туура жазылган эмес.

¹⁰ *хдае.*

¹¹ *озон.* Катчыга таандык жазуу ыгын эске алганда бул жерге контекст боюнча туура келүүчү сөз «өзүң» «озоң» болуп жазылышы керек эле. Муну эске алганда сөздү жазууда катчыдан ката кеткен.

¹² *олганин.*

¹³ *көзөң.*

¹⁴ *крарган.* Сөздү «кыраган» түрүндө окууга да болот. Эки учурда тең маани өзгөрбөйт.

¹⁵ *канче.*

¹⁶ *биндеси.*

¹⁷ *тиңирдин.* Катчы ушул сөздүн уңгусу болгон «теңир» деген сөздү 3438-сапта «тоңор» формасында жазган.

3784—3812

¹ *дейсинк.* Катчынын «дейсин» деген сөздү бул түрдө жазуусу кокустук, же жаңылыштык эмес, ага таандык жазуу ыгы.

² *хек.* Сөз катчынын жазуусунда «хек» (кы). Буга карап белгилүү даражада «хех» катары окууга да болот. Кудай аттарынын бирин билдирген «ак» деген сөздүн катчы тарабынан арабча жазылышына жакындатуу аракети өңдөнөт. Контекст боюнча сөздүн мааниси «ак» экендигине күмөн жок.

³ *амырын.* Жазуунун эрежеси боюнча ушул түрдө. Бирок катчыга мүнөздүү ыкты эске алганда, «амирин» деп окууга да болот. Айтылышы боюнча да, жазууда да экөө тең колдонула бериши мүмкүн. Ошондой эле: «Манасчы бул түрдө айткан» — деп, так бүтүм чыгарууга да болбойт. Анткени сөз этимологиясы жактан башка тилден келгенин эске алганда, айтуучу өзү деле «амирин» түрүндө айтышы да ыктымал.

⁴ *билбайсинк.*

⁵ *албаңар.* Сөз катчынын жазуусунда «албанкар» түрүндө чийилген. Буга караганда катчы кээде «ң» тамгасын «нк» формасында да жазат (негизинен ал «ң» тамгасын өз элементтери боюнча эле жазат). Муну эске ала мындан кийин контекст боюнча «ң» келүүчү сөздөр, эгер катчы тарабынан «нк» катары чийилсе, атайын эскертүүсүз «ң» делип окула берет.

⁶ *кыласең.*

⁷ *изалдан.*

⁸ *кош кошке.*

⁹ *соёш.*

¹⁰ *кораңде.*

¹¹ *коңшосон.*

¹² *оккон.* Катчы бир эле адам — кол тамга бир эле адамдыкы. Би-

рок кез-кези менен анын жазуусунда, эмне себептен экени белгисиз, өзгөрүүлөр пайда болот: кээде кыргыз сөздөрү толук түрдө туура жазылат, же ар бир тамга өзүнө тиешелүү белгилери менен чийилет, бирок көп узабай эле бурмалап жазуу жана бир нече үндүү тамгаларды бири-биринен айырмасыз жазуу кайра башталат. Мисалы: 3589-сап ырдагы сөздөр толук туура жазылса, ошол эле мүнөздөгү сөздөр (м: «ок-кон») кайра катчынын алгачкы ыктары менен жазылган.

¹³ *дойнедан.*

¹⁴ *короб.*

¹⁵ *кантасиңар.*

¹⁶ *токтатты.*

¹⁷ *олонон.*

¹⁸ *жоктатты.*

¹⁹ *көрбөкөн.*

²⁰ *жылгени.*

²¹ *оңгочолдардан.* «Уңгучулдардан» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

Бирок ырдык стилге «уңгучулдар» көбүрөөк жакын.

²² *өрдөкөн.*

²³ *ошондай.* Контекст боюнча «ошондой» эмес, «ушундай» туура.

²⁴ *дшман.*

²⁵ *коктолардын.*

²⁶ *башынде.*

²⁷ *килганде.*

²⁸ *кашыне.*

²⁹ *колдарын.*

³⁰ *боркораб.*

³¹ *саогалаб.*

³² *чоркораб.*

3813—3841

¹ *дорбешиб.*

² *ате инесин.*

³ *жор.*

⁴ *өркөб.*

⁵ *колондары.*

⁶ *кишинаб.* Сөздү «кешенаб» катары окууга да болот. Анткени катчынын кол тамгасында «э» менен «и» тамгаларынын чийилишинде айырма жок. Кандай окулганда да контексттеги маани өзгөрбөйт.

⁷ *ойлар.* Бул формадагы жазууну «ойлор», «үйлөр» катары да окууга болор эле. Бирок контекст боюнча «уйлар» туура келет.

⁸ *морашыб.*

⁹ *оңгочолдон.*

¹⁰ *ойде.* Сөздү «ойдо» маанисинде түшүнүүгө да болор эле. Бирок контекст боюнча бул жердеги мааниси — «үйдө» (бул мааниде ушул түрдө жазуу биринчи катчынын жазган тексттеринде бар).

¹¹ *коржонон.*

¹² *жонашиб.*

¹³ шопдолардын.

¹⁴ дорвиб. Сөздү «дүрбөп» катары окууга да болот. Контекст боюнча «дорбуп» туурараак.

¹⁵ төшган.

¹⁶ солосон.

¹⁷ көрар.

¹⁸ моносон.

¹⁹ билакдан.

²⁰ саурына. Сөздүн туура айтылышы — «соорусуна». Бирок бул жердеги «сооруна» делген үлгүсү ыр тизмегиндеги ордуна туура.

²¹ олжелаб.

²² топге.

²³ ордондо.

²⁴ ойбойды.

²⁵ каты.

²⁶ төбке.

²⁷ житди. Жазылышы боюнча ушул түрдө. Бирок бул жазууну «жетди» катары окууга да болот. Анткени катчынын кол тамгасындагы бул эки үндүүнүн жазылышын ажыратуу өтө эле татаал, көпчүлүк учурларда такыр мүмкүн эмес.

3842—3869

¹ өлдөк.

² капилет. Сөздү «капылат», же «капелат» катары окууга да болот, бардык учурларда маани бир, контексттеги сөз «капылет» дегенди туюнтуп турат.

³ көрдөк.

⁴ чоғолоб.

⁵ жоголоб.

⁶ жөлөшөб. Сөздү «жөлөшүп» маанисинде кабыл алууга болбойт, контекст боюнча туура маани — «жөөлөшүп».

⁷ тазмедай.

⁸ соло.

⁹ килин.

¹⁰ көмөргө.

¹¹ көлөшөб.

¹² жилдати.

¹³ болоноб.

¹⁴ ойдан таудан.

¹⁵ синин. Катчынын кол тамгасынын өзгөчөлүгүнө ылайык сөздү «сенин» катары да окууга болот. Мындан ары бул түрдөгү «э» менен «и» тамгалары бирдей жазылып калган сөздөр контексттеги маанисине карай атайын эскертүүсүз эле, туурасы жазылат.

¹⁶ баланчең.

¹⁷ алле.

¹⁸ кодират.

¹⁹ кие.

²⁰ төгаңгир.

²¹ оёр. Сөздүн жазылышындагы формалык жана угулуш белгилери өтө алыс экендигине карабастан, катчынын кол тамгасынын жана жазуу ыгынын өзгөчөлүктөрүн эске алып, сөздү «үйүрү» катары контекст боюнча окуу зарыл.

²² кув.

²³ каңкор. Сөздү буга чейин катчы дээрлик «каңкор» түрүндө жазып келген. Сөздүн эки түрү тең айтыла берет жана ката болуп эсептелбейт. Манасчы кайсыл формада айткандыгын жоромолдоо мүмкүн эмес. Катчылар да көбүнчө бир эле сөздү эки түрдүү жазгандыктан, аларга таянып жыйынтык айтуу кыйын.

²⁴ созин.

3870—3897

¹ чокдо.

² тошти.

³ олынон.

⁴ төгөнгиз.

⁵ мөлөк. Сөздүн туура жазылышы—«мүлк». Бул жерде да «мүлк» катары окууга болор эле. Бирок жогорку сап ырдын аягындагы уйкаштык түшкөн сөз «түлүк» болгондуктан, манасчы өзү бул сөздүн айтылышын уйкаштыктын толук келүүсүнүн кызыкчылыгы үчүн «мүлүк» түрүндө айткан болушу мүмкүн дегенге негиз бар.

⁶ көрөт.

⁷ сувлув.

⁸ албарып. Сөздүн туура жазылышы — «алып барып».

⁹ жонон. Сөздү «жонун» түрүндө окууга болбойт, контекст боюнча туурасы — «жоонун». «Жоонун» деген сөздү ушул эле катчы 3798-сапта «жонун» түрүндө жазган.

¹⁰ кызге.

¹¹ элув. Сөздү «элуо» катары окууга да болот. Анткени катчынын кол тамгасында «о» менен «в» тамгалары бири-биринен айырмасыз жазылган. Контекст боюнча туурасы — «элүү».

¹² бөлди.

3898—3926

¹ турдо.

² тотонон. Бул топоним «тотонун», «тотунун», же «төтөнүн» катары окулушу мүмкүн. Үчөөнүн акыркысы эпостун мазмунунда башка жерлерде да эскерилет. Бул жерде ушул үлгү алынды.

³ тосдо. Сөздүн мааниси, формалык белгиси, айтылышы белгисиз. Кыязы, катчыдан каталык кеткен өңдөнөт. Эпосто «Түрсөнүн бели» делген жер аты учурайт. Бул жерде да ошол топоним эскерилип жатышы толук мүмкүн.

⁴ чыкыртты. Туура жазылышы — «чакыртты». Бирок ушул жазылыш түрүндө манасчы өзү эле айтышы да толук мүмкүн.

⁵ *турувсоң.* Сөз «турупсуң» делип окулушу мүмкүн. Контекст боюнча да мындай окууга жол берилет. Ал турмак «турусун» өз формасы боюнча нукура кыргыз сөзүнө мүнөздүү эмес. Ошондой болсо да ушул ыр сабынан мурдагы жана кийинки саптардагы уйкаштык түшкөн сөздөргө карап, уйкашуу толук болсун үчүн «турусун» делиш туура дешке болот. Мындай ык Сагымбайга мүнөздүү. Эки учурда тең мазмунга зыян келбейт, маани бир.

⁶ *тобин.* Сөздү «тобун» же башка жазылыш формасына жакын сөздөрдүн биринде окууга болбойт. Анткени андай окуу контекстке туура келбейт. Контекст боюнча бул жерде туура келүүчү сөз — «түбүн». Буга караганда сөздү жазууда катчы ката кетирген.

⁷ *билам.*

⁸ *аланче.*

⁹ *улуvsуң.*

¹⁰ *бизке.* Оозеки ушул түрдө айтылышы жана угулушу да мүмкүн.

¹¹ *туvгансың.*

¹² *тутов.*

¹³ *тургенсиң.*

¹⁴ *ботон.* Ушул катчы мурда «бөтөн» деген түшүнүктү ушул түрдө жазган эле. Бирок бул жерде сөздү «бөтөн», же башка түрдө окууга болбойт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «бүтүн».

¹⁵ *осоңду.*

3927—3955

¹ *урунганге.*

² *ак мөнгөн жасап сар кылган.* Бул жазылышта ыр сабынын мааниси белгисиз. Айрыкча «мөнгөн», «сар» делген сөздөрдүн туюнтмалары чечмеленбейт. Кыязы катчы ыр сабын жазууда бир эле жерде эмес, бир нече сөздө ката кетирген өндөнөт. Контекстке карап бул ыр сабын «Ак мөңгүл жасап, сар кылган» катары түшүнүүгө мүмкүн. Контексттеги маани ыр тексттериндеги жалпы нуктун багытына каршы келбейт.

³ *даң.*

⁴ *күмиш.*

⁵ *көтөб.*

⁶ *тутдоңус.*

⁷ *олсон.*

⁸ *торсоң.*

⁹ *көзөңер.*

¹⁰ *көкөрөкдө.*

¹¹ *көрүкдө.*

¹² *көмөрөн.*

¹³ *көмөш.* Бул сөз катчы тарабынан 3947- жана 3935-сапта «күмиш» түрүндө жазылган эле.

¹⁴ *тагаланын.*

¹⁵ *көчөнөн.*

¹⁶ *көгөргөн.*

¹⁷ көгөңүз.

3956—3983

¹ *хданын.*

² *көчөн.*

³ *көрөңүз.*

⁴ *болсоң.* Контекст боюнча туурасы — «болсо».

⁵ *хкөмөне.*

⁶ *көнүңөз.*

⁷ *остоңде.*

⁸ *агарген.*

⁹ *мурон.*

¹⁰ *азазил.*

¹¹ *бошман.*

¹² *көңөлге.*

¹³ *көбөңер.*

¹⁴ *көгүңер.* Сөздүн туура жазылышы — «көгүңөр». Оозеки айтууда «көгүңер» делип угулушу да мүмкүн.

¹⁵ *об.* Сөздүн туурасы «об» — «обо» — «оба» маанисинде. Оозеки «оп» катарында айтылышы, угулушу мүмкүн.

¹⁶ *тереб.*

¹⁷ *көрүңген.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «көрүңгөн». Оозеки сүйлөөдө «көрүңген» катары айтыла берет.

¹⁸ *күнүң.* Катчы сөздүн «күн» деген унгусун буга чейин «көн» формасында жазып келген.

3984—4011

¹ *сувсу.*

² *улунон.* Сөздүн унгусун катчы буга чейин, негизинен «улув» түрүндө жазып келген (к. 3756-сапта «улувсун — уулусун», 3917-сапта — «улувсуң — уулусуң» ж. б.).

³ *бөлөңгөн.* Сөздү «бөлүңгөн» түрүндө окууга да болот. Контекстке мындай түшүнүү анча каршы келбейт. Бирок «бүлүңгөн» делиш контексттеги мааниге толугураак туура келет. Сөздүн «бөлөңгөн» түрдө жазылышын «бөлүңгөн» катары кабылдоо мурдагы катчылар жазган тексттерде жолугат.

⁴ *чөк.* Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча бул жерге туура келүүчү сөз — «чоң». Жазылышы жактан бири-бирине өтө окшош бул эки сөздүн «чоң» делген түрүн жазууда катчы «н» тамгасынын үстү жагына коюлуучу үч чекит белгини койбогондуктан, сөз «чөк» катары окулуп калган.

⁵ *улунун.* Жогоруда (к. 3989-сап) катчы ушул сөздүн толук үлгүсүн «улунон» катары жазган.

⁶ *со.* Буга чейин бул сөздү катчы «сув» түрүндө жазып келген.

⁷ *балек.* Сөздү манасчы кандай түрдө айтканы белгисиз, ошон үчүн түп нускадагы үлгү ошол бойдон калтырылды.

- ⁸ тозоx.
- ⁹ торголоб.
- ¹⁰ толтороб.
- ¹¹ көнени.
- ¹² товырак.
- ¹³ отды.
- ¹⁴ көрсөн.

¹⁵ көкүрөк. Сөздүн туура жазылышы жана айтылышы — «көкүрөк». Бирок оозеки сүйлөөдө «көкүрөк» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Катчы бул сөздү 3943-сапта «көкөрөк» («көкөрөкдө») түрүндө жазган.

4012—4040

- ¹ созоң.
- ² аллеге.
- ³ жадаген.
- ⁴ дозах. Бул сөздү катчы 3999-сапта «тозоx» түрүндө жазган.
- ⁵ дозоxдон. Сөздүн уңгусун катчы 3999-сапта «тозоx», 4019-сапта «дозаx» түрлөрүндө жазган.
- ⁶ күчүңе. Сөздүн туура жазылышы — «күчүңө». Оозеки айтууда «күчүңө» түрүндө да боло берет.
- ⁷ бакчы.
- ⁸ көңөлүңе.
- ⁹ көрөнгендин.
- ¹⁰ кылалбай. Туура жазылышы — «кыла албай».
- ¹¹ кешти.
- ¹² учинчиси.
- ¹³ ачув. Катчы бул сөздү кээде «ачо» түрүндө да жазат (к. 3063-сап).
- ¹⁴ бироенин.
- ¹⁵ чачув. Сөздүн туурасы — «чачуу». Оозеки сөздө «чачу» түрүндө (айрыкча катар келген экинчи сөздүн башкы тамгасы үндүү менен башталса) да айтыла берет.
- ¹⁶ тортончысы. Сөздү «тортончиси» катары окууга да болот. Маани эки учурда тең өзгөрбөйт.
- ¹⁷ такаббур.

4041—4069

- ¹ озоңдо.
- ² доңиёде.
- ³ жеге.
- ⁴ дур. Катчы манасчынын оозунан чыккан сөздөрдү жазуу менен эле чектелбестен, тексттерди өз алдынча «редакциялап», өз салымын кошууга аракеттенген учурлар бар: жогорку 4040-саптын аяккы «текебер» деген сөзүн катчы «такаббур» деп жазат да, ошол сөзгө уйкашуучу бул саптагы «жеке дээр» деген сөздү жогоркуга жакындатуу, уйкаштыруу үчүн, «жеке дур» катары берет.

⁵ көтерилтет.

⁶ сосоңду.

⁷ жөргөндин.

⁸ озуңду. Бул сөздү катчы 4041-сапта «озоңдо» түрүндө жазган.

⁹ билалбай. Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «биле албай». Оозеки сөздө бир үндүү түшүп калган үлгүдө, бирге айтыла берет.

¹⁰ буюрген.

¹¹ биреке. Сөздүн мааниси анча так эмес. Контекст боюнча «бирге», же «бир-эки» деп жоромолдоого болот. Булар контекстке каршы келбейт. Тескерисинче, жакыныраак дешке да болот. Бирок бул үлгү ырдын ыргагына анча туура келбейт. Бул жерге толугураак туура келүүчү сөз — «да бир».

¹² бешишке.

¹³ ая. Бул түрдө сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча жана кийинки ыр саптарынан (4061-ыр сабы) бул сөз «уят» экени даана көрүнүп турат. Демек катчынын катасы.

¹⁴ тортау.

¹⁵ бешишдеги.

¹⁶ уят. Даана жана эч буруусуз жазылган. Демек 4052-саптагы «ая» деген мааниси белгисиз сөздүн «уят» экендигин айгинелеп турат.

¹⁷ көзиңде.

¹⁸ бешишден.

¹⁹ озуңе. Бул сөздү катчы 3549-сапта «озоңе» түрүндө жазган.

²⁰ дилиңер. Сөздүн бул формасында ыр сабындагы маани так болбой калат. Контекст боюнча туурараагы — «дилиңе». Жалпы эле ушул сап ырдын стили начар, маани так эмес.

4070—4099

¹ ачувдан.

² текебирлик.

³ күчө.

⁴ алты. Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «асты».

⁵ усту.

⁶ сөгүңе. Сөздүн туура жазылышы — «сөөгүңе». Оозеки «сөөгүңе» түрүндө да айтыла берет.

⁷ көчүнөн. Бул сөздү катчы 3951-сапта «көчөнөн» түрүндө жазган эле.

⁸ озуңуз.

⁹ билат.

¹⁰ аосоңуз.

¹¹ таттыны. Сөздү «таттууну» катары окууга да болот. Бирок азыркы үлгүсү — «таттыны». Анткени кийинки ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан «ага-нини» деген сөзгө туура уйкашуу ушуну талап кылат. Оозеки сүйлөөдө «татты», «таттуу» катары айтыла берет, маанисинде айырма жок.

¹² ахиретдин.

¹³ күнөндө.

¹⁴ мурдуңоз.

¹⁵ кул. Туура жазылышы жана айтылышы — «гүл». Бирок «кул болуп айтыла берет.

¹⁶ тордуңуз.

4100—4128

¹ көбчөлик.

² айгоже.

³ ата-энебиз алыптыр. Ыр сабынын жалпы контексттеги маанис так эмес. Сөздөр так, даана жазылгандыктан жана бурмаланган ж башка мүнөздөгү сөздөр да жок болгондуктан, жоромолдоп айтуу д мүмкүн эмес. Кыязы, катчыдан мүчүлүштүк кеткен өңдөнөт, анткен текстке бул сыяктуу жалпы контекстен тышкары туруп, мааниге э болбогон ыр саптарын кошуу Сагымбайга мүнөздүү эле. Балким жа-зылбай калган ыр саптары болушу мүмкүн.

⁴ муздакка. Контекст боюнча туурараагы — «муздакта». Бирок «муздакка» түрү да айтылышы мүмкүн. Контекстке анча каршы кел-бейт.

⁵ отибдор.

⁶ пайгымбир. Сөздү «пайгымбир» түрүндө окууга да болот. Эк учурда тең маани бир.

⁷ мсдафи. Сөз даана жазылган эмес, айрым тамгалардын кандай чийилгенин ажыратууга да мүмкүн эмес. Катчы «Мустапа» деген сөз-дүн арабча жазылышын берүүгө аракет кылса керек. Контекст боюн-ча — «мустапа».

⁸ пигмбир. Сөздү «пигимбир» же «пыгымбыр» түрүндө да окууг болот. Бирок контекст боюнча маани бирөө гана — «байгамбар». Бул сөздү катчы 4110-сапта «пайгымбир» түрүндө жазган.

⁹ озонен.

¹⁰ оксаң.

¹¹ тыргаутсоң.

¹² дозогы.

¹³ жолым.

¹⁴ зорлугом. Сөздү «зорлугум» деп окууга да болот. Бирок кон-текст боюнча «зордугум» туурараак.

¹⁵ жолга. «Жолго» деген маанини бул түрдө жазуу башка катчы-ларда мурда жолуккан. Бул жерде кайталап эскертүүнүн максаты — ушул катчы бул сөздү мурда «жолге» түрүндө жазгандыгын белгиле коюу (к. 3528-сап).

¹⁶ пигмбрбар. Катчыдан кеткен ката, контекст боюнча сөздүн туу-расы — «байгамбар».

¹⁷ өзөң.

¹⁸ Кыязы, ушул ыр сабынан (түн нусканын 87-бети) тартып башк катчы жазган окшойт. Анткени айрым тамгалардын чийилиши башк жана сөздөр да мурдагы катчыдан башка ыкта жазылат. Бирок сырт-кы белгилери боюнча кол тамгада анча чоң өзгөрүү байкалбайт.

¹⁹ созом.

4129—4155

¹ *созомдин.* Жогорураакта бир нече сап ыр башка адам тарабынан жазылып, анан мурдагы катчы өзү жазган өңдөнөт.

² *макулунa.* Сөз даана жазылган. Бирок контексттеги мааниге анча туура келбейт. Бул жерде «маанисине» делиш алда канча туура-раак.

³ *олди.*

⁴ *турдуңер.*

⁵ *калсе.*

⁶ *болобув.*

⁷ *оңобув.* Ушул ыр сабы 87-беттин аягында жана 87-беттин (бул эки бет бир эле барактын эки жагында кайталанган) башында кайталанып жазылган. Мындай кайталануунун мазмунга, контекстке кереги болбогондуктан, катчынын катасы катары эсептелип, бир сап текстке киргизилген жок.

⁸ *осо.* Бул сөздү катчы 3592-сапта «озо» түрүндө жазган.

⁹ *олдо.* Бул сөздү ушул түрдө жазуу 1-катчыда орун алган. Башка катчыларда да жолугат. Азыркы катчы ушул эле сөздү жогорудагы 4138-сапта «олди» түрүндө жазган болчу.

¹⁰ *мономдон.*

¹¹ *көбчөлөк.*

¹² *дурбешиб.*

4156—4182

¹ *бирун.* Сөздү «бирөөн» катары окуса болот. Контекст боюнча «бирөөнү» делиш туура.

² *көбчөлөк.* Катчы бул сөздү 4101-сапта «көбчөлик» түрүндө жазган эле.

³ *көзөрлөр.*

⁴ *өйгө.*

⁵ *көземдөр.*

⁶ *ойшомбай.*

⁷ *осоне.*

⁸ *тоеси.*

⁹ *ойче.*

¹⁰ *кам.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «кан».

¹¹ *ойшомбайы.*

¹² *болбодо.*

¹³ *моён.*

¹⁴ *толгады.*

¹⁵ *көчөм.*

¹⁶ *айтоге.* Ушул эле сөздү ушул катчы мурда «айтувге» түрүндө жазган.

4183—4210

¹ *жетикдардын.*

² *бирауңи*. Сөздүн жазылыш формасына карата «бирөөнү» деп окууга болот. Бирок контекст боюнча туурасы — «бирөөнү».

³ *додо*. Катчы бул сөздү буга чейин негизинен «ду ду» түрүндө жазып келген (к. 4138-сап).

⁴ *төке*.

⁵ *бар*. Ушул түрдө окууга да болот, контекст боюнча да туура. Бирок «бар» деген сөз бир саптан кийинки ырда бар, болгондо да ушул саптагы ушул сөзгө уйкаштыкка келип турат. Мындай бир эле сөздүн эки кайталанып уйкаштыкты түзүшү Сагымбайга мүнөздүү белги эмес. Ушуну эске алганда бул жерде «жан» делиш оң. Контекстке да бул сөз толук туура келет. Кийинки келе турган ыр сабындагы «бар» дегенди башка ага жакын сөз менен алмаштырууга мүмкүн эмес, анткени контекст боюнча ал жерде сөзсүз «бар» келүү зарыл. Ушуларды эске алганда катчыдан кеткен ката менен «жан» делүүчү сөз «бар» болуп жазылып калган дешке негиз бар.

⁶ *краган*. Контекст боюнча сөздүн туура жазылышы — «караган».

⁷ *оё*. Сөздү «ою» катары (андай үлгү мурдагы тексттерде кезиккен) окууга болбойт. Анткени контекст боюнча туура келүүчү сөз — «ую».

⁸ *болбоймон*.

⁹ *тора*.

¹⁰ *краче*.

¹¹ *краган*.

¹² *моронкы*.

¹³ *догайлык*.

¹⁴ *ошоно*. Сөздү «ушуну» (андай түшүнүк мурдагы жазууларда бар) катары окууга болбойт. Контекст боюнча «ошоно» деш туура.

¹⁵ *кылоге*.

¹⁶ *крачени*.

¹⁷ *гөбдөн*.

¹⁸ *гөнөн*.

¹⁹ *кайтербай*.

²⁰ *өкөматке*.

²¹ *озоб*.

²² *озоңиздар*.

²³ *сиксанге*.

²⁴ *болгон*. Бул жазылышты өз маанисинде түшүнүүгө болбойт. Контекст боюнча керек сөз — «болгун».

4211—4238

¹ *болбосдок*. Сөздү «болбостук» катары окууга да болот. Мындай окуу контекстке да негизинен туура келет. Бирок «болбостун» делиш стилдик жактан туура, контекстке да толук бап келет.

² *ортесинде*.

³ *торганде*.

⁴ *бологе*.

⁵ *акиясде*.

⁶ *ит*. Жазылыш маанисинде окууга болбойт. Контекст боюнча туурасы — «эт».

7 чыпкдай.

8 ийилган.

9 иргигече.

10 гийнган.

11 акык.

12 тишдо.

13 тойме.

14 бөлүнган.

15 айникдай.

16 гозө.

17 гөрүнган. Кол тамгада орчундуу, көзгө даана көрүнүп турган айырма байкалбайт. Бирок сөздөрдү жазуу ыгына, айрым тамгалардын чийилүү деталдарына караганда мурдагыдан башка катчы. Мисалы: сөздөр жалаң эле «к» тамгасынын ордуна «г», «э» тамгасынын ордуна «и» аркылуу жазыла баштаган. Кыязы, бул катчы жазган текст түп нусканын 89-бетинин башынан, б. а. «Болууга моюн сунганда» (4213-сап) деген сабынан башталат өңдөнөт.

18 норло. Сөз «нурдуу», «нурлуу» түрлөрүндө колдонула берет. Манасчы кайсыл үлгүдө айтканын так белгилөөгө мүмкүн эмес.

19 ивздан. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «ууздан».

20 кораз.

21 кобол.

22 сонон. Мурдагы катчы «суунун» деген сөздү ушул түрдө жазган. Бул жерде контекст боюнча мааниси — «сонун».

23 бөлөнган. Бул маанини билдирген сөздү жогорудагы 4221-сапта катчы «бөлүнган» түрүндө жазган эле.

24 жоткан.

25 мызы. Бул түрүндө сөздөн маани чыкпайт. Катчы ката кетирген. Контекст боюнча туура келе турган буга жакын сөз — «кымызы».

26 гөрөнгөн. Бул сөздү катчы 4222-сапта «гөрүнган» түрүндө жазган эле.

27 гилиб.

28 геб.

29 кантасең.

30 хекөмдан.

31 олоб.

32 тегасдин.

33 тонаб.

34 тонон.

35 моноңыз.

36 жайыңызге.

37 тороңыз.

4239—4266

1 акылдосо.

2 олосо.

3 орматы.

⁴ *жөрткө.*

⁵ *иң.*

⁶ *гинжеси.*

⁷ *тимирдин.*

⁸ *тийиш.* Бул жазууну «тейиш» катары окууга да болот. Анткени катчынын кол тамгасындагы «э», «и» тамгаларынын сөз ортосунда жазылышы, чийилүү формасы көрүнүшү жактан бири-бирине өтө эле жакын. Көрүнүшү боюнча, эгер эрежеге так негизделсе, аларды дайым эле «и» катары окуу керек. Бирок андай ык туура болбойт. Анткени катчынын кол тамга өзгөчөлүгү эске алынып, контексттин таламына ылайыкташуу да зарыл.

⁹ *дане.*

¹⁰ *бла.*

¹¹ *соясың.* Сөздү «соясиң» деп окуса да болот. Андан маани өзгөрбөйт. Угулушуна жакын «соёсуң» катары чечмелөөгө болор эле. Бирок андай маани ыр саптарындагы берилген контекстке туура келбейт. Туура маани — «сүйөсүң».

¹² *гөтардым.*

¹³ *калык.*

¹⁴ *билалбас.*

¹⁵ *гөтарбас.*

¹⁶ *нидир.* Сөздү «недир» катары окууга да болот. Мындан ары бул катчынын жазуу ыгын, кол тамгасынын өзгөчөлүгүн эске ала мындай мүнөздөгү жазууларды окууда негизги таяныч контекст делип, зарылдыгы болбогон учурларда эскертүүсүз эле, туура үлгү жазылмакчы.

¹⁷ *гөбчөлөг.*

¹⁸ *тигаратиб.* Сөздү «тегаратиб», же «тегаратыб» түрлөрүндө окуса да болот. Андан мазмун өзгөрбөйт.

4267—4294

¹ *оңпоңдошыб.*

² *отоге.*

³ *доды.*

⁴ *кошдын.*

⁵ *койрөгө.*

⁶ *ийинке.*

⁷ *мырзе.*

⁸ *жашыңде.*

⁹ *ахыр.* «Ахир» деп окуса да болот. Андан маани өзгөрбөйт.

¹⁰ *коттогдады.*

¹¹ *чашты.* Туура жазылышы жана айтылышы — «чачты». Бирок «чашты» делип да айтыла берет.

¹² *башыне.*

¹³ *коанды.*

¹⁴ *астыне.*

¹⁵ *боралды.*

¹⁶ *тотток.*

¹⁷ *жарлыгын.* Контекст боюнча «жарлыгын» туурараак.

¹⁸ *кран.* Сөздүн бул түрдөгү үлгүсү маани бербейт. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «куран».

¹⁹ *пгмбрдин.* Сөздү «пигимбирдин» катары окууга болот. Маани бир. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «байгамбардын». Катчынын жазганы сөздүн арапча чийилишин берүү далалатынын натыйжасы.

²⁰ *галме.*

²¹ *гилди.* Оозеки сөздө «гелди» катары айтылышы мүмкүн.

²² *гирди.* Оозеки ушул түрдө айтыла берет.

²³ *ыхлас.*

²⁴ *тобоне.* Бул катчыга мүнөздүү белгинин бири — сөз аягында келүүчү «а» тамгасын көпчүлүк учурларда «э» аркылуу жазуу («мырзе, жашынде, башыне, астыне» ж. б.). Бир түрдүү көрүнүштөрдү улам кайталабоо үчүн, мындан ары эгер бул түрдөгү тамганын алмашуусу сөздүн маанисин өзгөртпөсө, эскертүүсүз туура түрү жазылат.

²⁵ *хекке.* Сөз «к» (кы) аркылуу жазылган.

²⁶ *торанай.*

²⁷ *доңоз.*

4295—4322

¹ *токтатбагын.*

² *окбасын.*

³ *колагым.*

⁴ *хекөматын.*

⁵ *оздорды.*

⁶ *өлтөрөгө.*

⁷ *тоге.*

⁸ *доңгозын.* Катчы сөздүн уңгусун 4294-сапта «доноз» түрүндө жазган.

⁹ *торанайын.*

¹⁰ *тоздороб.* Бул түрдөгү жазууну «тоздуруп» катары окуса болот. Бирок сөздүн ал формасы контексттеги мааниге туура келбейт. Кыязы, катчы ката кетирген. Туура үлгүсү — «тоздурду».

¹¹ *акгилте.* Бул сөздү мурдагы катчы «ак килте» катары жазчу. (к. 3504-сап).

¹² *гөнө.* «Күнү» деген сөздү мурдагы катчылар негизинен «күни», «көнө» түрлөрүндө жазышчу.

¹³ *ошоно.* Сөздүн мындай жазылышын «ушуну» түрүндө окууга да болот. Бул жерде контекст боюнча «ошону» катары окуу жөндүү.

¹⁴ *оём.*

¹⁵ *бира.* Сөздү «бера» түрүндө окууга да болот. Маани экөөндө тең бир.

¹⁶ *тоём.*

¹⁷ *бирайин.* Сөздү «берайын» түрүндө окуса да болот. Маани экөөндө тең өзгөрбөйт, «берейин» дегенди гана туюнтат.

¹⁸ *токтаб.*

¹⁹ *бадыр.*

²⁰ *окканы.*

²¹ *орматын.*

²² *тойге.*

²³ *сойган.*

²⁴ *красы.*

²⁵ *ой.* Сөздүн ушул түрдө турган түз мааниси контекстке туура келбейт. Ошондой эле сөздү «уй» (андай мааниде пайдалануу мурдагы катчыларда бар) деген туюнтмада да түшүнүүгө болбойт. Бул жердеги контекстке туура келүүчү туюнтма — «уй».

²⁶ *тое.*

²⁷ *тегасдан.*

²⁸ *тв.* Сөздүн бул түрдөгү жазылышы боюнча маани чыкпайт. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «туу».

²⁹ *тойдо.*

4323—4350

¹ *досондай.*

² *ой өйке.*

³ *болоб.* Сөздү «болуп» катары окууга болбойт, контекст боюнча мааниси — «бөлүп».

⁴ *торганы.*

⁵ *ене.*

⁶ *болдв.*

⁷ *гелишиб.* Сөздү айтууда «гелишиб» катары угулушу да мүмкүн.

⁸ *тотенин.* Мурдагы катчы бул сөздү (3905-сапта) «тотонон» түрүндө жазган.

⁹ Бул жердеги жазылган сөз «инк» делип окулушу туура, бирок «э» менен «и» бири-бирине окшош жазылган сыяктуу эле, «и» тамгасын «нк» катары жазуу да ушул катчыда жолугат. Бул көрүнүштү кол тамганын өзгөчө көрүнүшү дешке, же катчылардын кыргыз сөздөрүн араб тамгалары менен жазуудагы атайын ыгы — транскрипциясы дешке да болот.

¹⁰ *илигиб.*

¹¹ *болбосон.*

¹² *сорв.* Сөздүн жазылышындагы катаны катчы кетирген десе болот. Анткени ал контексттеги маанисине карай жана уйкаштык да талап кылып турган «сүрөө» деген сөздү формасы жактан да, угулушу боюнча да жакындатып жаза алган эмес.

¹³ *тв.* Сөздү «тыв» же «тив» деп окууга болот. Бирок бул катчынын контексттеги «туу» дегенди жазуусу буга чейинки катчылардын эч биринде учурабаган начар транскрипция. «Туу» деген сөздүн бул түрдө чийилишин кокустук, же катчыдан кеткен ката дешке болбойт. Бул анын өз ыгы. Анткени бул катчы мурда да ушул түрдө жазган (к. 4319-сап).

¹⁴ *токтатыб.*

¹⁵ *кордойдо.*

¹⁶ *тошоае.* Қыязы, катчыдан кеткен ката, ал балким манасчы шыр

айткандарды жазып үлгүрө албоонун натыйжасынандыр. Бул жазуудан маани табуу кыйын. Контекстте даана көрүнүп турган сөз — «тушунан».

¹⁷ гөлөг.

¹⁸ байгени. Ыр тизмегинде бул сөз, адатта, уланды мүчөсүз эле айтылуучу.

4351—4379

¹ чоборо.

² чобатыб.

³ болобтор.

⁴ аддын.

⁵ кресе.

⁶ жозге.

⁷ толобтор.

⁸ элдан.

⁹ айдаочы.

¹⁰ болабтор.

¹¹ гөтармачы.

¹² гөнгө.

¹³ жортдон.

¹⁴ эги. Сөздү бул түрдө жазуу кокустан кеткен ката эмес, катчыга таандык ык, «г» (ги) менен «к» (ки) тамгаларын бири-биринен айырмалабай бир түрдө жазат дешке да болбойт. Анткени катчы «к» (ки), «г» (ги) тамгалары катышкан сөздөрдү дайым эле «г» аркылуу жазбастан, кээде «к» аркылуу жазган сөздөр да кездешет. Демек, катчыда булар бир тамга эмес, эки тамга.

¹⁵ гөн.

¹⁶ очончо.

¹⁷ болгандо.

¹⁸ келеб.

¹⁹ байкесин.

²⁰ муна.

²¹ гилган же гелган.

²² коноб.

²³ конагыңа. Сөздү «конагыңа» катары да окууга болот, бирок маани өзгөрбөйт.

²⁴ гөлдай.

²⁵ өлкандари.

²⁶ озоб. Сөздүн мааниси белгисиз, аны «үзүп», «озуп», «озоп» ж. б. түрлөрдө окуса да болот. Бирок алардын бири да контекстке туура келүүчү мааниге ээ сөз бербейт. Башка ылайыктуу сөз сунуш кылуу да кыйын. Кыязы, сөздүн архаикалык үлгүсү, же аракка тиешелүү кийин унутулуп калган атайын термин.

²⁷ гөчө.

4380—4408

- 1 гөчаланы.
- 2 токоздан.
- 3 көчи.
- 4 ортеге.
- 5 гөраш.
- 6 ошандай.
- 7 гөрашди.
- 8 койдок.
- 9 ойгорге.
- 10 кошолоб.
- 11 орошке.
- 12 гирмаг.
- 13 оsonoб.

14 окчо. Сөздү ушул жазылышы боюнча түшүнүүгө болбойт. Анткени контекст боюнча сөз эпостогу белгилүү уруулардын бири окчу жөнүндө.

- 15 орого.
- 16 гөгбөрө.
- 17 байкактаб.
- 18 гелди же гилди.

19 майдамде. Сөздүн туура айтылышы — «майдан». Бирок кыргыз тилинин диалекттеринде «майдан» түрүндө да кездешет. Манасчы кайсы үлгүдө айтканын кесе айтуу мүмкүн эмес.

- 20 ороб.
- 21 гөнгө.
- 22 ойгорлок.
- 23 гөнгөраб.
- 24 дөңгөраб.

4409—4436

- 1 олжесин.
- 2 кзакдар.
- 3 ойгордон.
- 4 кзакдын.
- 5 талао.
- 6 крагыш.
- 7 шхринде.
- 8 гөшөн.

9 гөбгө. Бул катчыга мүнөздүү өзгөчөлүктүн дагы бири — «к» (ки) тамгасы келүүчү сөздөрдүн көбүн «г» (ги) аркылуу жазуу. Кандайдыр эреже байкалбайт. Кыязы, кыргыз сөздөрүн татар тилине жакындатып жазуу аракетинин натыйжасы өндөнөт. Атайын система байкалбагандыктан, жалпылаштырып берүү мүмкүн эмес. Ошондуктан катчы кандай жазса, ошол ык тиешелүү жерде эскертилип олтурмакчы.

¹⁰ *жеринде.* Контекст боюнча туурараагы — «жерде».

¹¹ *гөшөңи.*

¹² *гөтарыб.*

¹³ *ошалардын.*

¹⁴ *көчтө.*

¹⁵ *гөнгөлдари.*

¹⁶ *гир.*

¹⁷ *калмагың.* Катчынын бул сөздү жазуусунда эң аяккы «ң» тамгасы «нг» катарында чийилген. Буга караганда анын кол тамгасындагы дагы бир өзгөчөлүк «ң» дегенди «нг» түрүндө жазуу. Бул белги мындан кийинки ал жазган тексттерде жолукса эске алынат, б. а. контекстке карата мамиле жасалып, катчы жазган «нк» керек болсо «ң» катары окулат жана андай учур атайын эскертилип олтурбайт.

4437—4465

¹ *боломке.* Бул түрүндө сөздөн так маани чыкпайт. Контекст боюнча буга белгилери жакын туура келүүчү сөз — «болмокко».

² *жи.*

³ *өлтөргөн.* Сөздү «өлтүргөн» катары окууга болбойт. Контекст боюнча туура келүүчү маани — «өлтүргүн».

⁴ *өлгөн.* Сөздү бул жазылышындагы мааниде түшүнүүгө болбойт. Контекст боюнча туура маани — «өлгүн».

⁵ *өлөмгө.* Сөздү айтылыш жакындыгына карай «өлүмгө» деп окууга болот, маани контекстке да каршы келбейт. Бирок мурдагы ыр сабындагы ушул сөз менен уйкаштыкка түшкөн сөз — «болмокко». Буга караганда бул жердеги сөздүн формасы — «өлмөккө». Мааниси жактан контекстке толук туура келет. Демек, «өлмөккө» түрүндө айткан манасынын текстин катчы өз ою менен «ондоп, редакциялап» берген дешке негиз бар.

⁶ *бирон.* Сөз «бирөөн» делип окулушу жөн. Контекстке да туура келет. Бирок ырдын ыргагы үчүн ошол эле маанидеги сөз «бирин» алынышы максатка ылайыктуураак.

⁷ *башде.* Окулушу боюнча «башда». Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок стилдик жактан тагыраагы — «башында». Мындай форма ыргакка да, контекстке да туура келет.

⁸ *толом.*

⁹ *борол.*

¹⁰ *бетдашганди.*

¹¹ *гитсем.* Сөздү «гетсем» түрүндө окууга да болот. Маани өзгөрбөйт.

¹² *жоге.*

¹³ *кийөчө.* Сөздү «кийүүчү» түрүндө окуу жөндүү. Айтылышы жана жазылышы боюнча да ушул үлгүсү туура. Бирок бул жердеги ыр тутумунда ыргакка зыян келбес үчүн «кийчү» катары берилиши зарыл. Адатта, оозеки сүйлөө тилинде, көбүнчө ушул үлгү колдонулат.

¹⁴ *крагын.*

¹⁵ *кырмандай.*

- 16 *толге.*
 17 *тоёк.*
 18 *гөг.*
 19 *тола.* Сөздү «толо» түрүндө окууга да болот. Бирок контекст боюнча туура келүүчү сөз — «тула».
 20 *бойге.*
 21 *колач.*
 22 *майдамга.*

4466—4493

¹ *мейли кыргыз, мейли сарты деб.* Бир сабындагы ыргак бузулуп, ырга окшобой калган. Буга себеп — саптагы «мейли» деген сөздүн экинчиси. Ал сөздү алып салуудан мазмунга зыян келбейт. Бир сабы ушул түрдө манасчы тарабынан айтылышы да мүмкүн. Буга эпосту айтуу ыгы жол берет.

² *өгөнөштө.*

³ *олтора.*

⁴ *немене.*

⁵ *созо.*

⁶ *жегесан.* «Жигисан» катары окууга болот. Экөөндө тең маани бир.

⁷ *ботте.*

⁸ *чойкоёб.*

⁹ *желагтө.*

¹⁰ *койкоёб.*

¹¹ *гөнди.*

¹² *эрандар.* Бул түрүндө айтылганда маани так болбой калат. Сөз «эрендер» катары окулушу керек. Контекст боюнча туура келүүчү үлгү — «эренден».

¹³ *эргиг.* Сөз «иргиг», же «эргг» катары окулушу мүмкүн. Маани баарында тең өзгөрбөйт.

¹⁴ *ате.*

¹⁵ *гөргөн.*

¹⁶ *оламало.*

¹⁷ *ошо.* Сөздү ушул жазылыш маанисинде түшүнсө да болот. Бирок контекст боюнча «ушу» делиш туурараак, тагыраак.

¹⁸ *гөргөндө.*

¹⁹ *тег.* «Тиг» катары окулушу да мүмкүн, бирок маани өзгөрбөйт.

²⁰ *бег.* «Биг» катары окуса да болот. Маани экөөндө тең бир.

²¹ *чокто.*

²² *жетбаген.* Сөздү «житбаген» түрүндө окууга болот. Маани экөөндө бир. Ошондой эле «житбеген» катары окууга да мүмкүн. Мында башка маани. Бирок контекст боюнча — бул жерде туура келүүчү сөз «жетпеген».

²³ *жета же жита.*

²⁴ *гөч.*

4494—4520

- 1 *жөрган.*
- 2 *очошоб.*
- 3 *оломон.*
- 4 *өзге.*
- 5 *геши же гиши. Маани бир.*
- 6 *като.*
- 7 *житган же жетган. Маани бир.*
- 8 *сайышоге.*
- 9 *бердиге же бирдиге. Маани бир.*
- 10 *бигам же бегам. Маани бир.*
- 11 *гөланиб.*
- 12 *жорок.*
- 13 *окбады.*
- 14 *коркто.*
- 15 *тош. Сөздү «төш», «туш» (бул мааниде мурда кезигет) катары окууга да болот. Контекст боюнча бул жердеги мааниси — «түш».*
- 16 *уб.*
- 17 *болгонче. Сөздү «болгунча» катары окуса да болот. Бирок андан маани өзгөрбөйт.*

4521—4548

- 1 *гитирдиңар же гетирдиңар. Экөөндө тең маани бир.*
- 2 *гил же гел. Маани өзгөрбөйт.*
- 3 *аоаге.*
- 4 *торбачы.*
- 5 *да. Бул сөздү катчы 4526-сапта «де» түрүндө жазган.*
- 6 *ахыр.*
- 7 *иярдаб.*
- 8 *гилгин же гелгин. Маани бир, өзгөрбөйт.*
- 9 *жачо.*
- 10 *болотдай. Сөздү «болоттой» түрүндө окуса да болот. Бирок контексте туура келүүчү маани — «булуттай».*
- 11 *кыры. Ушул жазылышын өз маанисинде түшүнүүгө болбойт. Контекст боюнча мааниси туура келүүчү жакын сөз — «каары».*
- 12 *жозоне.*
- 13 *болкоёб.*
- 14 *накари.*
- 15 *колде.*
- 16 *жонолдо.*
- 17 *трапты. Сөздү «тырапты» катары окууга да болот. Маани өзгөрбөйт.*
- 18 *краткан.*
- 19 *арысланы.*
- 20 *бул. Тексттерде катчылар «бу», «бул» түрүндө аралаш, ар түрдүү жаза беришет. Манасчынын өзүнө кайсы үлгү таандык экенин ке-*

се айтуу мүмкүн эмес. Маани өзгөрбөгөндүктөн, эки түр тең кол жазмада кандай жазылса, ошол түрдө берилди.

²¹ *краткан.* Сөздү «кыйраткан» түрүндө окууга да болот. Анын үстүнө «караткан» деген сөз мурдагы ыр сабында бар, контекст боюнча да ушинтип окууга болот.

Ушул ыр сабынан тартып (кол жазманын 99-бети), кол тамгага караганда катчы башка киши. Сөздөрдү жазуу ыгына жана кол тамганын чийилиш деталдарына караганда бул тексттерди жазган адам биринчи катчы.

²² *бо беттешкен бенденин.* Бул катчыга мүнөздүү өзгөчөлүк — тамгалардын ар бири өз белгилери менен жазылат жана кыргыз сөздөрүн буруп жазуу деңгээли да башкаларга салыштырганда анча жогору эмес.

4549—4576

¹ *кырмустын.*

² *дубиревни.*

³ *түгөткен.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «түгөткөн», оозеки сүйлөөдө «түгөткен» катары айтыла бериши мүмкүн.

⁴ *оронгыны.*

⁵ *ойроттын.*

⁶ *жүдөткен.* Туура жазылышы — «жүдөткөн», бирок оозеки сүйлөөдө «жүдеткен» түрүндө айтыла берет. Мындан ары оозеки айтканда угулушу боюнча туура келе турган үлгүдө жазылган сөздөр арасында чоң айырма болбосо жана маани өзгөрүлбөй сакталса, атайын эскертүүсүз эле, туура үлгүсү берилет.

⁷ *журтын.*

⁸ *күчеңдеги.*

⁹ *кувыб.*

¹⁰ *кадаткан.* Жазылган сөздөн контексттеги маани чыкпайт. Анын үстүнө сөздүн биринчи тамгасы так жазылган эмес. Тамганы «к» (кы) катары окуса болот, ошондой эле «ж» деп окуса да болот. Кыязы, катчыдан ката кеткен. Сөздү «жадаткан» деп окууга болор эле. Контекстке каршы келбейт, бирок ал сөз бир саптан кийин бар. Ошон үчүн «тараткан» деш оң.

¹¹ *кыяс.* Сөздү ушул үлгүдө окууга да болор эле. Бирок сюжет боюнча сөз Куяс жөнүндө болуп жатат. Ошон үчүн жазылган сөздү катчынын катасы, же ал Куяс деген сөздү ушул түрдө транскрипциялайт деп түшүнүүгө болот.

¹² *олтирип.* Сөздү «олтырыб» түрүндө окууга да болот. Бирок угулушу жана жазылышы жактан «олтуруп» дегенге жакын. Ал түр бул жердеги контекстке туура келбейт. «Олтирип» деп окуу контексттеги туура келүүчү сөз «өлтүрүп» дегенге угулушу жактан жакыныраак.

¹³ *тынчыйтайын.* Ката, туурасы — «тынчытайын».

¹⁴ *ойындан.*

¹⁵ *окыс.*

¹⁶ *кыс.*

¹⁷ *сарыбурыл.*

4577—4605

¹ *капы.* Сөздүн бул түрүндө маани белгисиз. Кыязы, катчыдан катта кеткен. Контекст боюнча «катуу» (катчыда «каты») делиш туура.

² *сандыргалы.*

³ *торени.*

⁴ *санчмак.*

⁵ *тосыб.*

⁶ *солынын.*

⁷ *жасык.*

⁸ *тош.* Башка катчылардын бул түрдөгү жазуулары буга чейин «туш», «түш» катары окулуп келген эле. Бул жерде контекст боюнча туура келүүчү сөз — «төш».

⁹ *кобыл.*

¹⁰ *көс.* Бул катчыга мүнөздүү көрүнүштүн бири — «з» келүүчү сөздөрдүн көбүн «с» аркылуу жазат («жасык — жазык, көс — көз, жуси — жүзү» ж. б.). Мындан нары бул түрдөгү жазуулардын айырмасынан мазмун өзгөрүп кетпей турган болсо, туурасы жазылат.

¹¹ *жуси.*

¹² *нурлы.*

¹³ *жинжи.* «Инжу», «инжүү», «инжуу» деп да айтыла берет.

¹⁴ *ушыл.*

¹⁵ *ойланды.*

¹⁶ *кокыс.*

¹⁷ *алчы.*

¹⁸ *муриге.*

¹⁹ *оңдаб.*

²⁰ *уриб.* Оозеки сүйлөөдө ушул үлгүдө да жолугат.

²¹ *түсдеди.*

4606—4632

¹ *олер*

² *иер.*

³ *тошине.*

⁴ *көсине.*

⁵ *болишиб.* Бул сөздү сырткы жакындыгына жана угулушуна карата «бөлүшүб» катары окууга да болор эле. Бирок контекст боюнча туура келүүчү сөз — «бөлүшүп».

⁶ *эстилери.*

⁷ *чочыды.*

⁸ *олишиб.*

⁹ *колтыгын.*

¹⁰ *оркойыб.*

4633—4661

¹ *осиб.*

² *до.*

³ *найса*. Ушул эле сөз 4629-сапта «найза» түрүндө жазылган. Бул катчы сөздөрдү көбүнчө «с» аркылуу жазат, анын бул түрдөгү кээде ошол өзү дайым «с» аркылуу жазып келе жаткан сөзүн «з» менен жазышын манасчы айткан үлгүдө берүүсү менен түшүндүрүүгө мүмкүн. Анткени тез жазуу учурунда өзү кабыл алган эрежесин бузуп, сөздү уккан үлгүсүндө жазып кетүүсү ыктымал.

⁴ *колтыкда*.

⁵ *колы*.

⁶ Бул ыр сабы эки жолу жазылган. Кийинки сапта ката да кеткен («Ойран мас баланы»). Контекст боюнча кайталоонун зарылдыгы жок. Мааниге таасири болбогондуктан, сап текстке киргизилбеди.

⁷ *омыродон*.

⁸ *жыгалбай*. Оозеки сүйлөөдө ушул түрдө айтылганы менен, туура жазылышы — «жыга албай».

⁹ *ушим*.

¹⁰ *ачывланыб*.

4662—4690

¹ *сунды*.

² *осынды*.

³ *колында*.

⁴ *күркиреб*.

⁵ *күчине*.

⁶ *алва*. Сөздү «алывга» түрүндө окууга да болот, экөөндө тең маани бир, өзгөрбөйт.

4691—4719

¹ *сары бврл*. Сөздү «сарыбыврыл» түрүндө окууга да болот. Маани бир эле — «сарыбуурул». Ушул эле катчы бул сөздү 4575-сапта «сарыбурыл» түрүндө жазган.

² *гергөкил*. Оозеки айтууда «геркөкүл» түрүндө угулушу да мүмкүн.

³ *иерден*.

⁴ *көти*.

⁵ *усенгиден*.

⁶ *сурыб*. Сөздү форма жана угулуш жакындыгына карата «сууруп» деп окуу жөндүү, бирок бул контекстке туура келбейт. Туура келүүчү сөз — «сунуп». Буга караганда сөз катчы тарабынан ката жазылган.

⁷ *сурылбастан*.

⁸ *одармака*. Сөздүн туура жазылышы — «оодармакка», бирок, адатта, «оодармака» түрүндө айтыла берет. Катчы ушул түрдөгү сөздөрдү көбүнчө угулушуна карата жазат. Бул туура ык. Мындан ары ушул түрдө жазылган сөздөр мазмунга зыян келбесе, эскертүүсүз эле туурасы жазылат.

⁹ *оны*. Ушул түрдө манасчы өзү айтышы да ыктымал. Мындай көрүнүш Сагымбайга мүнөздүү белгилерден.

- ¹⁰ *ошончыга.*
¹¹ *болбоды.*
¹² *санчысы.* Бул түрдө сөздөн маани чыкпайт. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «жанчышып».
¹³ *бойы.* Контекстке туура келбейт, туура келүүчү сөз — «боюң».
¹⁴ *өткени.*
¹⁵ *сарыбурылы.*
¹⁶ *үркиб.*
¹⁷ *жоңынан.*
¹⁸ *алабаны.* Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекстке туура келүүчү сөз — «калабаны».

4720—4749

- ¹ *жоледи.*
² *агбалта.* Бул адам атын катчы 4705-сапта «акбалта» түрүндө туура жазган.
³ *ывлы.*
⁴ *гасак.*
⁵ *тобынан.*
⁶ *санчысканың.*
⁷ *гыз.*
⁸ *бирев.*
⁹ *экевлеб.*
¹⁰ *казак.* Катчы бул этнонимди 4724-сапта «гасак» түрүндө жазган.
¹¹ *акбалтанын.* Сөздүн уңгусун катчы 4722-сапта «агбалта» түрүндө жазган эле.
¹² *ачуланыйб.* Катчы сөздүн ушул эле үлгүсүн 4661-сапта «ачуваныйб» түрүндө жазган.
¹³ *турды.*
¹⁴ *ган.*
¹⁵ *орыш.*
¹⁶ *жаракты.*
¹⁷ *койгылаша.*
¹⁸ *коктыга.*
¹⁹ *койыңар.*
²⁰ *санчыскан.*
²¹ *торен.*

4750—4779

- ¹ *төпегин.*
² *сурыб.*
³ *сурылган.*
⁴ *күйиб.*
⁵ *уржемил.*
⁶ *жutyб.*

⁷ оңдырбастай.

⁸ майдамга.

⁹ зувындаб.

¹⁰ тывоган.

¹¹ кыв.

¹² солысына. Сөздү «солисина» түрүндө да окууга болот (бул катчы сөздү сөзсүз «и» аркылуу окуу зарыл болгон жерлерге атайын белги — кыбачы коюп жазат. Калган учурларда көбүнчө үндүү, үнсүздөрдүн ээрчишүүсүнө, контекстке карата «и» же «ы» окула берет), бирок маани өзгөрбөйт.

4780—4809

¹ сундырган.

² жаратыв. Бул жазылышында «жаратып» катары окууга болор эле. Бирок катчынын уңгуга мүчө уланганда катар келүүчү тамгалардын бирөөн эле жазарын жана созулма «ууну» көбүнчө «ыв» аркылуу берерин эске ала, ошондой эле контексттеги мааниге туура келерине карап, сөздү «жараттуу» катары окууга болот.

³ кыранын. Кыязы, катчы ката кетирген, анткени, сөз ошол турушунда мааниге ээ эмес. Контекст боюнча «кыраандын» деген сөз туура келет.

⁴ көни. Мурдагы катчыларда «күнү» делген сөз да ушул «көни» катары жазылчу.

⁵ бусылыб.

⁶ ачу. Туура айтылышы жана жазылышы — «ачуусу». Бирок ыр тизмегинде «ачуу» түрүндө айтыла бериши ыктымал.

⁷ жаралыв.

⁸ жанчышыб. Буга чейин бул сөздү ушул катчы дээрлик «санчыс» (санчысканың — 4728-сап ж. б.) түрүндө жазып келген. Бул жерде сөздүн туура, так жазылганына караганда ал сөз манасчы тарабынан ушул түрдө айтылган, аны катчы мурда так жаза албаган дешке негиз бар.

⁹ өтиб.

¹⁰ отиб. Бул сөз 4790-сапта «өтиб» түрүндө жазылган.

¹¹ көсинен.

¹² өкимди.

¹³ гарды.

¹⁴ өкиниб.

4810—4838

¹ төшке.

² дөгирсиген.

³ сорысына.

⁴ тосине. Сөздүн бул түрүндө мааниси белгисиз. Кыязы, катчыдан ката кеткен. Контекст боюнча-«төшүнө».

⁵ оты.

⁶ *асыр*. Бул түрдөгү «с» менен «з» алмашылып калган сөздөрдүн биринин мурдагы тексттерде үлгүсү кезиксе жана ошол үлгү контексттеги мааниге каршы келбесе, андай учурлардын баары атайын эскертүүсүз эле туура үлгүсү жазылат. Мисалы: катчы «көзүнөн» деген сөздү «көсинен» түрүндө жазат. Ошол эле сөз так ушул мааниде башка катчыларда «көзинен» үлгүсүндө бар. Же бул катчыда «сосинен», башка катчыларда ушул эле мааниде «созинен» түрүндө бар. Мындай учурлар эскертүүсүз, туура маанисинде берилет.

⁷ *очейиб*.

⁸ *оңолалбай*. Туура жазылышы «оңоло албай». Оозеки айтууда арасындагы бир үндүү түшүп калып айтыла берет.

⁹ *сойылгыр*

¹⁰ *чочойыб*.

¹¹ *урыб*. Сөздү «уруп» катары окууга болот, бирок ыр сабындагы маани белгисиз калат. Кыязы, катчы ката кетирген. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «буруп».

¹² *сараттын*. Туура жазылышы «сары аттын». Маани эки учурда тең бир. Катчы оозеки үлгүсүн жазган.

4839—4866

¹ *оңолтыб*.

² *кутыргандай*.

³ *көздөниб*.

⁴ *кутылтат*.

⁵ *коба*.

⁶ *урышын*.

⁷ *майдамга*. Сөздө стилдик мүчүлүш бар. Контекст боюнча туура маани чыга турган сөз — «майдамда». Буга караганда катчы жазган сөздө ката кеткен дешке болот.

⁸ *көрген*. Катчы алгачкы жазган тексттеринде «көргүн» деген сөздү «көргин» деп, ал эми «көрген» аркылуу «көргөн» делчү маанини билдирген эле. Буга караганда бул жерде катчы ката кетирген.

⁹ *турышын*.

¹⁰ *сайкалды*. Стилдик жактан туурасы — «Сайкалдын». Контекст боюнча катчы жазган үлгү да мааниге анча каршы келбейт.

¹¹ *бутиргидей*.

¹² *жумышын*.

¹³ *олчоси*.

¹⁴ *чакыр*. Маани контекстке туура келбейт. Кыязы, катчыдан ката кеткен. Туура маани берүүчү сөз — «чыгар».

¹⁵ *коркбасын*.

¹⁶ *ойнатыб*.

4867—4894

¹ *көжелиб*.

² *чочынды*.

³ *барысты.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туурасы — «барышты».

⁴ *боларга.*

⁵ *то.* Бул сөздү өз жазылышындай тоо, же башка катчылардын айрымдарындай туура маанилеринин биринде окууга болбойт. Анткени алар контексттеги мааниге туура келбейт. Контекстке туура келүүчү сөз — «төө». Катчынын сөздү мындай жазышын ката деш жөндүү эмес. Балким, бул анын ушул сөздү берүүдөгү билген ыгы — транскрипциясы болушу ыктымал.

⁶ *асын көбүн.*

4895—4922

¹ *байкошсың.*

² *алычув.*

³ *дуйнеден.*

⁴ *жуз.*

⁵ *майдамдан.*

⁶ *экевиңиз.*

⁷ *крср.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «кызыр».

⁸ Ушул ыр сабы эки жолу кайталанып жазылган. Биринчиси, «Сарыкбай Сайкал бат...» Ыр сабынын аяккы сөзү чала жазылып, окууга мүмкүн эмес. Кыязы, биринчи саптын башкы сөзү «саалыкпай» дегенди катчы «сарыкпай» деп жазып алып, ыр сабын аягына чыгарбай, кайра оңдоп жазган өңдөнөт. Бирок ката сап өчүрүлүп, же чийилген эмес. Мааниси боюнча контекстке экинчи сап толук туура келет. Ошон үчүн, чала жазылган жана мааниси так эмес, контекстке туура келбеген биринчи сап текстке киргизилген жок.

⁹ *экев.*

¹⁰ *кошыб.*

¹¹ *төлгөчи.*

¹² *төлеги.*

4923—4951

¹ *уйшиң.*

² *бойлы.*

³ *тушиб.*

⁴ *жобын.*

⁵ *оте.*

⁶ *өбке.*

⁷ *борын.*

⁸ *кушырыб*

⁹ *танав.*

¹⁰ *оңи.*

¹¹ *босылыб.*

¹² *сокмогы.*

¹³ *солыб.*

¹⁴ *күйүгүб.*

4952—4979

¹ *өримге.*

² *дет.* Кыязы, катчы ката кетирген. Сөз бул түрдө маани бере албайт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «дейт».

³ *колымды.*

⁴ *казакда.* Бул жазылган түрдө сөздүн мааниси контекстке туура келбейт. Кыязы, катчы ката кетирген. Тексттердеги мааниге туура келүүчү сөз — «казатта».

⁵ *жүргөн.* Сөздүн туура жазылышы — «жүргөн». Оозеки «жүргөн» түрүндө айтыла берет.

⁶ *жолымды.*

4980—5008

¹ Кол жазмадагы ирети боюнча ыр сабынын орду бул жерде эмес, 4983-сапта. Белгисиз себептер менен ыр саптарын катчы орун алмаштырып: «Чын ушу жерден кетпеймин, Чыгаргыла Сайкалды, Чыгарбасаң Сайкалды» түрүндө жазган. Натыйжада маани так ачылбай калган. Ошон үчүн катчы жазган иреттеги (4983-сап) ушул ыр сабы бир саптан жогору көтөрүлүп, 4982-орунга коюлду. Мындай орун алмаштыруу контексттин так ачылышына жардам берет.

² *жүрү.* Сөздүн туура жазылышы — «жүрү». Бирок оозеки сүйлөөдө «жүр» түрүндө да айтыла берет. Анын үстүнө ага удаа келген сөздүн биринчи тамгасы үндүү менен башталгандыктан, эки үндүүнүн, болгондо да биринчи сөздүн аяккы үндүү тыбышы түшүп калып айтылуу адаттагы көрүнүш.

³ *болышыб.*

⁴ *чайтан.* Ката дешке болот, бирок ушул түрдө айтуу учурлары да кездешет. Контекст боюнча так келүүчү сөз — «шайтан».

⁵ *гарача.* Буга чейин бул катчы тарабынан сөз — «карача» катары жазылган (4947-сап).

⁶ *арачылар.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «арачачылар». Оозеки сүйлөөдө, анын үстүнө ыр тексттеринде «арачылар» түрүндө да айтылышы мүмкүн. Маани негизинен эки учурда тең бир.

⁷ *созди.*

⁸ *көктик.*

⁹ *көжөлбөгүн.*

¹⁰ *көндим.*

5009—5037

¹ *осине.*

² *сосине.*

³ *көринбеди.*

⁴ *олжосын.*

⁵ *унгырлаб.* Бул түрдө сөздөн маани чыкпайт. Кыязы, катчы ката кетирген өңдөнөт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «уйгурлаб».

⁶ *деб.* Сөздүн мааниси контекстке туура келбейт. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Туура келүүчү сөз — «кеп». Бул мурдагы саптын аягындагы сөз «деп» менен толук уйкашуу аркылуу да айгинеленет.

⁷ *болиб.*

⁸ *тони.* Сөздү «тоону» катары да, же башка катчыларда берилген «түнү» маанисинде да окууга болбойт. Бул жерге контекстке туура келүүчү сөз — «төөнү».

⁹ *кошына.*

¹⁰ *тундигине.*

¹¹ *түштигине.*

¹² *жабас.*

5038—5066

¹ *жус.*

² *гүз.* Сөздүн мааниси белгисиз. Кыязы, катчы кетирген ката. Ал ыр сабынын үстүн жагындагы ачыкка майда жазуудан да көрүнүп турат. Катчы алгач калтырып кетип, кайра оңдоо үчүн толуктап жазуу учурунда шашып ката кетирсе керек. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «күнү».

³ *көңкө.*

⁴ *сурев.*

⁵ *шаңы.* Ушул мааниде айтылышы да мүмкүн. Мындай айтуу контекстке да анча каршы келбейт, бирок, салт боюнча, мындай учурда сөз «чаңы» маанисинде айтылат. Анткени чабылган аттар алыстан көрүнгөндө эң мурун шаңы эмес, чаңы байкалат.

⁶ *чоркаб.*

⁷ *болиниб.*

⁸ *куйындан.*

⁹ *голтыкдан.*

¹⁰ *танодан.*

¹¹ *колат.* Туура жазылышы — «кула ат». Сүйлөөдө «кулат» түрүндө айтыла берет.

¹² *олытыб.* Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча бул жерге көбүрөөк туура келе турган сөз — «оюлтуп».

¹³ *оти.*

¹⁴ *туш тушына.*

5067—5095

¹ *жүгиришин.*

² *ошпырдын.*

³ *күлиги.*

⁴ *аккуланын.* Катчы буга чейин «Аккула» дегенди «аккола» түрүндө жазып келген (к. 5062-сап). Ал бул сөздү кээде «кула», кээде «кола» түрүндө аралаш жаза берет.

⁵ *бадасын.* Сөздүн бул түрүнөн туура маани чыкпайт. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча туура сөз — «пайдасын». Ушул сөз «пайдасын» болуп жазылганы менен, оозеки айтууда «байдасын» катары угулушу мүмкүн.

⁶ *болди.* Сөздү «болду» катары окууга да болор эле. Бирок контексттеги мааниге караганда «бөлдү» деп окуу зарыл.

⁷ *олжоны.*

⁸ *ойын күлки.*

⁹ *гун.* Туура жазылышы — «күн», бирок сөз ортосунда айтылганда мурда келген сөздүн аяккы тыбышы үндүү менен бүтсө дайым «гүн» катары айтылат. Буга ушул ыр сабы күбө. Сөздүн мындай жазылышы бурмалоо, же ката да эмес. Катчы сөз кандай угулса, ошол түрдө так жазган.

¹⁰ *өргитиб.*

5096—5124

¹ *тективлерин.*

² *сундырыб.*

³ *сандалдан.* Катчынын кетирген катасы. Контекст боюнча туура-сы — «сардалдан».

⁴ *жаван.*

⁵ *геркөлди.*

⁶ *журмек.*

⁷ *олы.* «Уулу» деген сөз, адатта, ушул түрдө жазылат, бирок бул жердеги контекст боюнча туура мааниси — «улуу».

⁸ *черув.*

⁹ *көбтигинен.*

¹⁰ *барактын* (түп нусканын 114-б.) сол тарабындагы ачык жерге жогортон төмөн карай кара сыя менен (негизги тексттер көк сыя менен жазылган) «Манас баатыр Ысык-Көлдөгү Орго канды жеңгени» деген сөздөр жазылып, алды сызылып (тема деген белги го), ушул ыр сабынан кийин кирет делген белги коюлган. Сөздөр катасыз жана бурмаланбай, так, туура жазылган. Буга караганда кийин киргизилген жазуу дешке болот. Кол тамга көп белгилери боюнча ыр тексттерин жазган адамдыкы, б. а. Ы. Абдыракмановдун өзүнүкү. Бул жерге тема коюунун максаты — эпостун тексттерин басмага даярдоо учурларында тактоо киргизүү, окуяларды бири-биринен бөлүү болсо керек.

¹¹ *тоте.*

¹² *сун.*

¹³ *акбашы.* Бул жерде белгилүү топонимди жазууда катчы ката кетиргенин, же атайылап эле ушул түрдө жазылганын так белгилөө кыйын. Сагымбай азыркы жер-суу аттарын кээде атайылап буруп айтып, аны өзүнчө түшүндүргөн учурлар көп.

¹⁴ *жер көл.* Бул жерде мурда бир нече жолу эскерилген Кер-Көлдү (Ысык-Көлдү) айтып жатабы, же бул өзүнчө башка топонимби, белгисиз. Эгер сөз Кер-Көл жөнүндө бара жатса, катчы жазууда ката кетирген. Кыязы, сөз Ат-Башы, Ысык-Көл (Кер-Көл), жөнүндө эле

болсо керек. Анткени колдун кыргыз жерине карата аттанып жөнөгөнү жөнүндө бара жатат.

¹⁵ *көринбей.*

5125—5153

¹ *адмдын.*

² *сойылыб.*

³ *жүргөндө.* Оозеки сүйлөөдө ушул түрдө да айтыла берет.

⁴ *гайкалаб.*

⁵ *түңгиреб.*

⁶ *добыл.*

⁷ *согыб.*

⁸ *көңгиреб.*

⁹ *они.*

¹⁰ *мувакул.*

¹¹ *солкылдаб.*

¹² *болкылдаб.* Сөздү «болкулдаб» катары окууга да болор эле, бирок контексттеги мааниге туура келе турган буга жакын сөз — «бул-кулдап».

¹³ *туны.*

¹⁴ *туга.*

¹⁵ *урышыб.*

¹⁶ *тосоңды.*

¹⁷ *бурышыб.*

¹⁸ *тунышыб.*

¹⁹ *түрүктир.* Сөздүн туура жазылышы — «түрктүр». Бул жерде манасчы тарабынан «түрүктүр» формасында айтылышы да ыктымал. Анткени кийинки саптардагы ушул сөзгө уйкашкан сөздөр «жүрүптүр», «бүлүптүр». Уйкаштык толук болуу үчүн сөздүн айтылышын манасчы «түрүктүр» катары айтуусу мүмкүн. Андай айтуудан мааниге зыян келбейт.

²⁰ *журубтир.*

²¹ *булибтир.*

²² *мусылман.*

²³ *журиб.*

²⁴ *жузи.*

²⁵ *бусылган.*

²⁶ *тото.* Ушул эле топонимди бул катчы 5117-сап ырда «тоте» түрүндө жазган.

²⁷ *гайнар.*

²⁸ *төңкерилген.*

²⁹ *жүре.*

³⁰ *турсын.*

³¹ *маңгыл.*

³² *күлдир.*

³³ *манжулыкдан.*

5154—5182

¹ ушин.

² жабпасы.

³ кар кожо. Кыязы, катчыдан ката кеткен. Бул адам атын ал өзү дайым «кара кожо» түрүндө жазуучу.

⁴ улынын.

⁵ окчы.

⁶ нойгыттардан.

⁷ тотунын.

⁸ токөн. Сөздү катчы эмне үчүндүр атайын ык менен жазган. Анын жазуусунда сөз бир сөз катары чогуу берилген. Ортодогу тамга «к» (кы), андан кийинки келген «о» тамгасынын үстү жагына жумшартуу белгиси (кыбачы) коюлган. Демек ал тамга «ө» катары окулушу керек. Жалпы сөздү «Токон» катары окуу оң сыяктанат.

⁹ акын. Ушул жазылышы боюнча окууга да болот. Бирок адам аты катары бул сөз көпчүлүк учурда Акун делип айтылуучу эле.

¹⁰ токсөн. Бул сөздөгү экинчи муунга келген «о» тамгасынын үстү жагына кыбачы белгиси коюлган. Белги катчынын мындан мурунку жазгандарында кезиккен эмес. «У» тамгасынын белгиси дешке болбойт, анткени «у» катчыда «о» тамгасынын үстүнө үтүр түрүндөгү белги коюу аркылуу жазылат. Сөздүн контексттеги мааниси «токсон» экендигинде күмөн жок, анткени «токсон уруу өзүбек» делиш кеңири белгилүү маалымат.

¹¹ уры.

¹² өсибек.

¹³ сманда. Катчы «з» менен «с» тамгаларын алмаштырып жазарын эске алганда бул сөздү «заман» деген сөздүн берилиши дешке толук негиз бар. Бирок бул сөздө «м» тамгасынын жогору жагына кыбачы белгиси коюлган. Ал белгинин аткарган милдетин тактай албадык.

¹⁴ чогулды.

¹⁵ карагалпак.

¹⁶ кангейлардан.

¹⁷ өсибекден.

5183—5211

¹ өткир.

² шүкир.

³ котондан.

⁴ коркбай.

⁵ көк бори.

⁶ күткен. Ушул түрдө да айтыла берет.

⁷ жөкөри.

⁸ жөгери.

⁹ кушең.

¹⁰ багыр. Сөздүн бул түрдөгү үлгүсүнүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «байгур».

¹¹ *угыр.* Бул сөздөн да ушул жазылган түрүндө маани чыкпайт. Контекст боюнча туура маани бере турган — «уйгур».

¹² *ойына.*

¹³ *сунун.*

¹⁴ *бойына.*

¹⁵ *коныш.*

¹⁶ *гер көлдө.*

¹⁷ *ганыңар.*

5212—5240

¹ *өткиз.*

² *куаныб.*

³ *кяс.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «Куяс».

⁴ *күйгүсүб.*

⁵ *кяс.* Кокустук да, жаңылыштык да эмес, катчынын Куяс деген адам атын транскрипциялоосу өңдөнөт. Анткени бул катчы тарабынан 5215-сапта да так ушул түрдө жазылган.

⁶ *олибтир.*

⁷ *култаңдың.* Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «Култаңдын».

⁸ *көрүбтир.*

⁹ *тунн.*

¹⁰ *жолды.*

¹¹ *учинчи.*

¹² *орон.* Ката кеткени, же катчынын сөздү жазуудагы атайын ыгы экендиги белгисиз. Бул жерде «ойрон» деген сөз келеринде күмөн жок. Ошол сөз «орон» түрүндө берилиши гана күмөн туудурат.

¹³ *болди.* Сөздү «болды» түрүндө окууга да болот. Мааниси боюнча, адатта, бул түрдө жазылган сөздөр «болду» катары окулчу. Бирок бул жерде ал маани контекстке туура келбейт, туурасы — «бөлдү».

¹⁴ *бөлгенин.*

¹⁵ *көзим.*

¹⁶ *көтөрбей.*

5241—5270

¹ *эрмети.* Сөздүн мааниси так эмес, жазылышына карата «эрметтүү» катары чечмелөөгө болор эле. Бирок андай түшүндүрмөдөн да маани чыкпайт. Кээде «эрметтүү» деген сөз «кереметтүү» катары түшүнүлгөн учурлар бар. Бирок бул түрдөгү маани да контекстке толук туура келбейт. Катчы жазган сөзгө сырткы формасы жактан жакыныраак сөздөрдүн бири — «идирмектүү». Сөздүн мааниси да контекстке, негизинен, туура келет, бирок манасчы айткан туюнтма так ушул деш кыйын. Сагымбайдын стиль бөтөнчөлүгүн, башка жерлердеги салттык ыктарды эске алганда, контекст боюнча бул жерге «эр-азамат» алда канча туура келет.

² *зштемеси.* Оозеки сүйлөөдө ушул формада да жолугушу мүмкүн.

- 3 журтынан.
 4 уккын.
 5 ушындан.
 6 ындастанга. Сөздү «индастанга» катары окууга да болот. Андан маани өзгөрбөйт.
 7 дангытыңдын.
 8 күлде.
 9 созимдин.
 10 урыша.
 11 курыдың.
 12 турумын.
 13 мунымдын.
 14 колың.
 15 сөгилбе.
 16 төгилбе.
 17 урышбай.
 18 көрбей. Туура айтылышы жана жазылышы — «көрбөй». Бирок оозеки сүйлөөдө «көрбей» түрүндө да айтыла берет.
 19 турысың.

5271—5300

- 1 курысың.
 2 нечев.
 3 тобыңда.
 4 колыңда.
 5 урышка.
 6 жаңжоның.
 7 жарагын. Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «жарагын».
 8 баттагын. Ушул жазылышы боюнча түшүнсө да болот. Бирок маани даана ачылбай калат. Тагыраак жана толук мааниси «баптагын» делген туюнтмадан чыгат. Буга караганда катчы ката кетирсе керек.
 9 кулигиң.
 10 күрекең.
 11 күрүчиң.
 12 жактагын. Сөздү ушул жазылган маанисинде түшүнсө да болот. Контекстке анча туура келбегени менен, негизинен ушундай айтууга да мүмкүн. Бирок контекст так жана терең ачыла турган сөз — «чактагын». «ч» менен «ж» тамгалары жазылышы жактан өтө окшош болуп, айырмасы бир гана чекиттен тургандыктан, кыязы, сөздөрдү тез жазуу процессинде катчы «ч» тамгасынын белгисин жаңылыш, бир чекитке кем коюп алган дешке болор эле. Бирок кийинки сапта «чактагын» деген сөз бар. Ушуну эске алганда манасчы айткан сөз «баптагын» болсо керек.
 13 бойың.
 14 октогон. Сөздүн мындай мааниси контекстке туура келбейт. Бул жерге туура келүүчү үлгү — «октогун».

¹⁵ *жоктогын.*

¹⁶ *боктогын.*

¹⁷ *экенсиз.* Сөздүн маанисинде эч күмөн жок, бирок бул сөз сүйлөм тизмегинде «экенсиз» делиш стилге туурараак болор эле.

5301—5329

¹ *айран асыр калганы.* Ыр сабы эки жолу жазылган. Бирок муну кокустук, же жаңылуунун натыйжасы дешке болбойт. Бул жерде атайын ык, жөнү бар, ойлонулган мүнөздөгү аракет. Биринчи сап ыр мурдагы сүйлөмгө тиешелүү жана ал айтуучунун сөзү катары, анын атынан айтылуучу ойлордун жыйынтык бөлүгү, экинчи сап болсо жаңы ой, окуянын башталышын баяндаган сүрөттөөнүн деталы. Эки ыр сабы бардык жагынан бири-бирине толук туура келгендигине жана баяндалган туюнтма-мазмун жактан айырмасы жок экендигине карабастан, ар биринин өзүнчө аткарган милдеттери бар, эки башка сүйлөмдөрдүн деталдары. Ошон үчүн алардын экөө тең тексттерде калганы жөндүү. Бул ык текстке да, чыгарманын мазмунуна да терс таасир тийгизбейт. Тескерисинче, манасчынын көркөмдүк чеберчилигине далил боло алат.

² *ушылар.*

5330—5358

¹ *суңшобы.*

² *куатына.*

³ *курыганын.*

⁴ *көзүн.*

⁵ *орыб.*

⁶ *куан.*

⁷ *жаң-жуң.* Катчы бул сөздү 5283-сапта «жаң жоң» (жаң жоңын) түрүндө жазган эле.

⁸ *канчав.*

⁹ *ордына.*

¹⁰ *соры.*

¹¹ *ондон.* Туура айтылышы — «андан», бирок ушул жерде «ондон» формасында айтылышы да мүмкүн. Мааниси — «андан». Башка улуттун адамдары сүйлөгөн айрым сөздөрдү буруп айттыруу Сагымбайда кенен жолуккан белгилерден.

¹² *керкөлден.*

¹³ *күңгей.* Туура жазылышы — «күңгөй».

¹⁴ *өдө.*

¹⁵ *саврун.*

¹⁶ *сонындыгы.*

¹⁷ *мөңкири.*

¹⁸ *галдай.*

5359—5387

¹ *тубден.*² *түгел.* Туура жазылышы — «түгөл», оозеки сүйлөөдө «түгел» түрүндө айтыла берет.³ *күлик.*⁴ *ошолар.* Сөздү «ошолор» түрүндө чечмелөөгө болор эле, бирок контекст боюнча «ушулар» делиш тагыраак. Сөздүн ушул мааниде экендигин ага уйкашкан төмөнкү ыр саптарындагы «тоңу бар», «чоңу бар» деген сөздөр да айгинелеп турат.⁵ *коңыр саз.*⁶ *тоңы.*⁷ *чоңы.*⁸ *күннен.*⁹ *черуни.*¹⁰ *инжиним.*¹¹ *аярын.* Маани анча так эмес. Жалпы эле ыр сабынын орду жана мааниси да күдүк. Кыязы, «Ырдык аяр экөөнөр бөлөк баргыла» деген мааниде го.¹² *экеүң.*¹³ *чуньн.*¹⁴ *дөңге.*¹⁵ *атту.* Бул катчы ушул сөздү көбүнчө «атты» түрүндө жазчу.

5388—5415

¹ *уйли.* Сөздү «уйлы» катары окууга да болот. Бирок эки учурда тең маани бир.² *акынбешин.* Бул эпостогу белгилүү каармандардын биринин атын катчылар түрдүүчө жазышат (акылбешин, акымбешим). Алардын арасынан манасчы айткан үлгүгө жакыныраагы деп «акынбешимди» эсептесе болот. Анткени бул катчы, бардык башка катчылардан айырмаланып кыргызча сөздөрдүн басымдуу көбүн туура жазат эң негизгиси, буруп жазган учурларда да, түп нускадан анча көп алыстатпай, угулуш жана жазылыш элементтери боюнча ага үндөш, жакын жазат.³ *курудык.*⁴ *алмагойыр.*⁵ *лабиңге.*⁶ *ганы.*⁷ *чулы.*⁸ *акбашындан.* Сөздүн туура айтылышы — «Акунбешимден». Бирок бул түрдөгү толук айтуу ыр сабындагы ыргактуулукту бузгандыктан, адам атынын кыскартылган үлгүсү айтылган. Мындай ык ыр түрүндөгү чыгармаларда гана эмес, сүйлөө тилинде да жолуга берет.⁹ *угылар.*¹⁰ *батыр.* Сөздүн бул формасында маани жок. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «батыл». Кыязы, катчы ката кетирген өңдөнөт.

5416—5443

¹ согылды.

² устине.

³ кулусты.

⁴ курушты.

⁵ оргосы.

⁶ камдангың. Аягы «н», айрыкча «гын» менен бүткөн сөздөрдү «н» аркылуу жазуу бул катчыга мүнөздүү белги эмес. Ошон үчүн жазылган сөздөгү аяккы тамга «н» эмес, «ң» болуп калганын байкоосуз кеткен ката дешке болот.

⁷ куяс. Бул адам атын катчы буга чейин дайым «кыяс», же «кяс» түрүндө жазып келген.

⁸ Ушул ыр сабынан мурда, 5433-сап ырдан кийин бир сап түшүп калган өңдөнөт. Анткени бул ыр сабы мурдагы саптар менен байланышы жок, ошондой эле кийинки сапка да түз байланышпайт. Натыйжада, «Терс-Маёдогу эл эмне болгондугу белгисиз. Контексттеги маани ачык болсун үчүн, ушул жерге «Немесин койбой бөлдү деп» делген, же ушуга жакын мазмундагы ыр сабы абзел эле.

⁹ уйгырды.

¹⁰ дубирев.

¹¹ ургырды.

¹² дүниеден.

¹³ бейкабар. Сөздү «бейкапар» катары окууга да болот. Экөөнүн маани жактан бир топ айырмасы бар. Биринчисинде, «дүнүйөдөн кабары жок» деген туюнтулса, экинчисинде «кенебеген» дегенди билдирет. Жалпы контекстке экөө тең туура келе берет.

¹⁴ түйшөлбеген.

¹⁵ кургырды.

¹⁶ туби.

5444—5473

¹ котонды.

² долонды.

³ болорды.

⁴ оркындын.

⁵ сусынан.

⁶ токтоктын.

⁷ тосынан.

⁸ мо. Сөз бул түрүндө мааниге ээ эмес. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча ылайыктуу сөз — «боо», «буга» маанисинде.

⁹ жанчышкандың. Сөздүн аягындагы тамга «ң» болуп жазылганы болбосо, «жанч» — сай, «жанчыш» — сайыш деген маанидеги сөз туура жазылган. Буга чейин катчылардын дээрлиги бул сөздү «санч», «санчыш» ж. б. түрдө жазып келишкен. Бул жазууга караганда манасчы «жанч», «жанчышуу» ж. б. түрлөрүндө туура эле айткан. Ал эми кат-

чылар сөздүн маанисин так билбегендиктен, угулушун так элей албай, «санч» катары жазышкан өңдөнөт.

¹⁰ *отбес.*

¹¹ *жолборсын.*

5474—5501

¹ *салкынды.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «салкындуу». Бирок ыр тизмегинде «салкындуу» делиш ыргакка тоскоолдук кылгандыктан «салкынды» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

² *суны.*

³ *угушым.*

⁴ *сайыбкуруш.*

⁵ *карасув.*

⁶ *бегин.* Сөз бул түрүндө мааниге ээ эмес. Кыязы, катчы ката кетирген өңдөнөт. Контекст боюнча «белиң» делиш туура болор эле.

⁷ *турышка.*

⁸ *создерин.*

⁹ *аңгыпча.*

¹⁰ *куйылган.*

¹¹ *гезде.*

¹² *түнегер.*

¹³ *ойнына.*

¹⁴ *куйылыб.*

¹⁵ *мойнына.*

¹⁶ *оодой.* Сөз бул түрдө мааниге ээ эмес. Кыязы, катчы ката кетирген. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «боордой».

¹⁷ *уйыб.*

¹⁸ *койнына.*

5502—5529

¹ *тунде.*

² *каннын.*

³ *жусине.*

⁴ *жаң.* Жазууну кокустук дешке болбойт. Бул катчыда да кээде «н» келүүчү сөздөрдү «ң» аркылуу жазуу учурайт.

⁵ *сөзимдин.*

⁶ *аткан.* Кээде — «жаткан». Сөздүн эки түрү тең колдонула берет. Адатта, катчылар экөөн аралаш жаза беришет. Манасчыга таандык үлгү кайсы экендигин так айтуу мүмкүн болбогондуктан жана эки үлгү бир эле маанини туюнткандыктан, экөө тең, көбүнчө түп нускадагы үлгү ошол түрдө калтырылды.

⁷ *караган.* Сөздүн бул үлгүсү боюнча контексттеги маани ачылбай калат. Туура үлгүсү — «тараган». Сөздү жазууда катчы ката кетирген дешке болот.

⁸ *мурыннын.* Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «мурынтан». Кыязы, катчы ката кетирген.

⁹ *астыңкы*. Сөздүн туура жазылышы — «астыңкы». Оозеки «астыңкы» түрүндө айтыла берет.

¹⁰ *кошка*.

¹¹ *кошко*. Бул сөз эки сап жогоруда «кошка» түрүндө жазылган.

¹² *жалкы*. Катчы кетирген ката. Контекст боюнча туурасы—«жагы».

¹³ *чарынын*. Сөздү «чардын» катары окууга да болот. 5503-саптагы «кандын» деген сөздү катчы «каннын» түрүндө жазганына караганда бул жерде да «чардын» делиш жөндүү болмок. Бирок эпосто «чарын» делген топоним эскерилген учур бар. Буга караганда, балким, «чарынын» туурадыр.

¹⁴ *төтө*. Бул катчы ушул топонимди буга чейин «тоте» (к. 5117-сап) же «тото» (к. 5146-сап) түрлөрүндө жазган.

¹⁵ *куш мурын*.

¹⁶ *тосы*.

¹⁷ *косы*.

5530—5557

¹ *мурындан*.

² *каролчыга*.

³ *теңир*. Ушул түрдө айтылышы деле мүмкүн. Бирок стиль так болуш үчүн «көкө теңир», же «көк теңири» катары айтуу жөндүү.

⁴ *колус*. Бул адам атын катчы буга чейин «Кулус» түрүндө жазып келген (к. 5419-сап ж. б.).

⁵ *жашыб*. Контекст боюнча туурасы — «жашы». Кыязы, катчы ката кетирген.

⁶ *түгендик*. Сөздүн туура жазылышы — «түгөндүк». Оозеки сүйлөөдө «түгендик» катары айтыла берет.

⁷ *сөз*. Буга чейин — «соз» (к. 5259-сап ж. б.)

⁸ *кулусын*. Контекст боюнча сөздүн туура мааниси — «Кулусуң».

⁹ *мунусын*.

¹⁰ *оргонын*.

¹¹ *көзде*. Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «көздөй».

¹² *бөб*. Ката. Контекст боюнча туурасы — «бөт».

¹³ *жаң жоң*. Сөздү катчы кээде «жаң жун», кээде «жаң жон» түрүндө аралаш жаза берет.

¹⁴ *колос*. Бул адам атын катчы «кулус» (к. 5547-сап ыр), кээде «колус» (к. 5542-сап) түрлөрүндө ар башка жаза берет. Контекст боюнча баарында сөз бир адам жөнүндө.

5558—5587

¹ *көңили*.

² *көлдин*.

³ *кулус*. Бул адам аты 5556-сапта «колос» түрүндө жазылган.

⁴ *жаң жуң*. 5556-сапта «жаң жоң» түрүндө жазылган.

⁵ *жетев*.

⁶ *жил*. Сөздү «жел» катары окууга болбойт. Катчы «э» менен «и»

тамгаларын даана жазат. Ката деш да кыйын. Кебетеси, катчынын сөздү жазуудагы ыгы өңдөнөт.

⁷ *гайыка.*

⁸ *гирген.*

⁹ *сорынга.*

¹⁰ *мыненден.* Ката, туурасы — «менден».

¹¹ *сорын.*

¹² *тубин.*

¹³ *дегирсибе.*

¹⁴ *алашдан.* Бул катчы да, башка катчылар да бул сөздүн уңгусун түзгөн этнонимди көбүнчө «алач» түрүндө жазышат. Бул жерде «алаш» түрүндө кезигүү сөздү манасчы «алаш» катары айтарын айгинелейт.

¹⁵ *кайсорын.*

¹⁶ *осиңди.*

¹⁷ *сөзимди.*

¹⁸ *тунден.* Сөздүн туура жазылышы — «түндөн». Оозеки «түндөн» катары айтыла берет.

¹⁹ *кашайтың.* Адатта, буга чейин «атты», «кетти» түрүндөгү сөздөрдөгү эки окшош үнсүздүн катар келишинде (уңгуга мүчө улануу учурларында) сөз бир тамга аркылуу жазылса да, ката катары эсептебестен, эскертүүсүз туурасы жазылып келген. Бул сөздө антүүгө болбойт. Анткени эки «т» жазуудан сөздүн мааниси өзгөрөт. Контекст боюнча эки «т» аркылуу — «кашайтың болуп жазылышы абзел.

²⁰ *көзимди.*

²¹ *созими.* Мурдагы «сөзүмдү», «көзүмдү» деген сөздөргө караганда, бул жерде «сөзүмдү» делиш оң.

²² *жонетти.*

5588—5617

¹ *тошинин.*

² *толкыб.*

³ *болинди.*

⁴ *ойиз.* Сөздү «ойыз» катары окууга да болот. Бирок андан маани өзгөрбөйт.

⁵ *буйызден.* Сөздү «буйызден» деп окуса да болот. Маани эки учурда тең бир, өзгөрбөйт.

⁶ *журиштен.*

⁷ *чапагыла.* Сөздүн уңгусу — «чап», ага -ба мүчөсү уланып, «чаппа» түрүндө айтылат. Кепте «чапагыла» катары айтыла бериши мүмкүн. Ушул мүнөздөгү сөздөрдүн (кат — катта, кет — кетти, ат — атты ж. б.) дээрлик баары, эгер катар үнсүздүн бири түшүп калганда сөздүн мааниси өзгөрүп кеткен учурлардан башкалары, түп нускада бир эле үнсүз аркылуу жазылса да, эскертүүсүз эле сөздүн туура жазылышы берилди.

⁸ *эревлге.* Сөздү «эревилге» түрүндө окуса да болот. Маани бир.

⁹ *чабчу.* Сөздүн туура жазылышы — «чапчу».

¹⁰ *кара добе.*

¹¹ *жоноңер.*

¹ *көкыстан.*

² *жолочы.*

³ *оңдоңиб.*

⁴ *жол жолына.*

⁵ *ашунын.*

⁶ *өтकिन.*

⁷ *жолыкбай.*

⁸ *көбген.*

⁹ *лелбин.*

Сөздүн мааниси белгисиз. Сөз топоним жөнүндө бара жаткандыктан, контекстке карата маанини аныктоого мүмкүн эмес. Ошон үчүн жазылганга окшош, же жакын түрдөгү жоромолду гана айтууга болот. Муну эске алганда бул жерде балким — «Илебин».

¹⁰ *отиңер.*

¹¹ *болыңар.*

¹² *буйрыб.*

¹³ *атеңе.* Сөз манасчы тарабынан ушул түрдө, же ушуга жакын формада айтылышы да мүмкүн.

¹⁴ *торем.*

¹⁵ *капырдын.* Сөз «к» (кы) аркылуу эмес, «к» (ки) менен жазылган.

¹⁶ *доси.* Сөздү «досы» катары окууга да болот. Маани өзгөрбөйт.

5648—5676

¹ *жоси.* Сөздү «жосы» катары окууга болот. Мындай жазылган сөздөр катчылардын көбүндө «жоосу» катары окулуучу. Бул жерде «жөөсү» туура келет.

² *олимпин.*

³ *бар.* Бул жерде «бар» деген сөз жок, контекст боюнча болуш зарыл. Ансыз ой бүткөрө айтылбай, ыр сабындагы маани белгисиз болуп калат. «Бар» деген сөздүн зарылдыгын контексттик маани жана мурдагы ыр сабынын аяккы жыйынтык ой берилген эки сөзү «өткүр бар» бул саптагы ошондой эле милдетти аткарган аяккы жана уйкаштыкка келүүчү сөз «жеткир бар» менен үндөшүп туруусу айгинелейт.

⁴ *сизке.* Сөздүн туура жазылышы — «сизге». Оозеки түрдө «сиске», «сизке» түрлөрүндө айтыла берет.

⁵ *турсын.* Сөздү «турсун» түрүндө окууга болот. Бирок контексттеги туура маани берүүчү сөз — «турсуң».

⁶ *урок.*

⁷ *жutyныб.*

⁸ *умтылыб.*

⁹ *бутиниб.*

¹⁰ *өткербес.*

¹¹ *гандын.*

¹² *ончо мынча.*

¹³ *осинде.*

¹⁴ *оорындын.*

¹⁵ *жар.* Ушул мааниде айтылышы да мүмкүн. Бирок анда контексттеги маани күдүк, так ачылбайт. Туура келүүчү сөз — «кар». Бул жерде малай, ал гана турмак «кул» дегенге жакыныраак мааниде.

5677—5703

¹ *эливден.*

² *тутин.*

³ *болинет.*

⁴ *көринет.*

⁵ *болин.*

⁶ *төгилди.*

⁷ *кошуну.*

⁸ *ошуну.* Сөздү «ушуну» катары окууга да болот. Маани негизинен өзгөрбөйт. Контекст боюнча экөө тең туура келет.

⁹ *тосылу.*

¹⁰ *көздери.*

5704—5732

¹ *өздери.*

² *сөздери.* Катчы өзү жазган тексттердин (сөз бул катчынын ушул жолку иши жөнүндө) баш жагында, негизинен, кийинки беттерге чейин «з» менен жазылуучу сөздөрдү дээрлик «с» аркылуу жазуучу. Ушуга байланыштуу мындай учурларда мааниге таасири тийбесе, туурасы жазыларын белгилегенбиз. Буга чейин ошол принцип, негизинен, аткарылып келген. Бирок кийинки катчы жазган тексттердин көбүндө «з» менен «с» өз ордуларында, туура жазыла баштады («өздери, сөздери» ж. б.). Мындай өзгөрүүнүн себебин так айтуу кыйын. Балким манасчынын айткан сөздөрүн так түшүнүп, улам барган сайын анын айтуу ыгына көнүп, уккандарын кагазга так түшүрүүгө аракеттенүүнүн натыйжасыдыр.

³ *сойышыб.*

⁴ *койышыб.*

⁵ *болушоб.* Бул сөздү катчы буга чейин дээрлик «болышыб» түрүндө жазып келген (к. 4990-сап ж. б.).

⁶ *көтинен.*

⁷ *учында.*

⁸ *ганар.* Катчыдан ката кеткен. Анткени ал ушул эле топонимди 5146-сапта «гайнар» түрүндө жазган.

⁹ *жылы сув.*

¹⁰ *бейкабар.* Сөз ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Сөздүн мааниси контекстке каршы келбейт. Бирок эсиркеп жаткандык жөнүндө маалымдаган деталдарга караганда, контекстин так ачылышы үчүн, «бейкапар» делиш жөндүүрөөк. Анткени жылкычылардын абалы кабар жетпей калгандан эле эмес, эч нерсе ойлобой, өз милдеттерин унутуп, камсыз жаткандарын баяндайт.

5733—5761

- ¹ *ожорлоныб.*
² *бирө.* Катчы бул сөздү дайым «биреу» түрүндө жазчу.
³ *тодогусы.*
⁴ *койгоны.*
⁵ *колдын.*
⁶ *союшоб.*
⁷ *ганыңыз.*
⁸ *алдемене.* Туура жазылышы — «алда эмине». Эки түрдүү айтуудан маани өзгөрбөйт.
⁹ *добе.*
¹⁰ *ортосы.*
¹¹ *тобе.* Жогорку сапта ушул сөз катчы тарабынан «добе» түрүндө жазылган.
¹² *торе.*
¹³ *мурут.*
¹⁴ *толы.* Сөздүн бул жазылышында маани белгисиз. Кыязы, катчы ката кетирген. Контекстке туура келүүчү сөз — «колу».

5762—5790

- ¹ *олар.* Сөз кээде «олор» түрүндө да айтылат. Бул жерде «алар» делиш жөндүү.
² *бугулык.*
³ *буркыраб.*
⁴ *булдыраб.*
⁵ *чуркыраб.*
⁶ *созимден.*
⁷ *көзимден.*
⁸ *калтаң.* Бул адам аты жогорураакта (к. 5763-сап) «култаң» делип так жазылган эле.
⁹ *мурытыр.* Катчынын жазуу ыгы боюнча анын жазган сөзү «мурыттыр» болуш керек эле. Бирок бул түрдөгү уңгу менен мүчөдөгү катар келген эки үндүүнүн бири түшүрүлүп жазуу учурлары көп жолугат. Буга караганда андай көрүнүш же жазуу учурундагы шашуудан кеткен мүчүлүштүк, же катчынын түшүнүгү боюнча анча чоң мааниге ээ эмес. Бул учурларга зарыл болбогон жерлерде эскертүүлөр берилген жок. Мисалы, 5774-ыр сабындагы «жетти» деген сөз «жетти» делип, же 5783-саптагы «кетти» деген сөз «кети» түрүндө жазылган. Мындай учурлар тексттерде көп. Алар мааниге таасири тийсе, же кандайдыр башка себептерге байланышкан учурларда гана эскертилди.
¹⁰ *көбейиб.*
¹¹ *урыбтыр.*
¹² *алыбтыр.* Контекстке туура келбейт. Анын үстүнө жогорку ыр сабынын уйкаштык түшкөн акыркы сөзү «салгандыр» дегенге үндөшпөйт. Контекст боюнча да, уйкаштыктын таламын эске алганда да туурасы — «алгандыр».

5791—5819

¹ *бизке*. Оозеки сүйлөөдө «бизке» же «биске» катары айтыла берет.
² *бугулок*. Топонимди катчы 5765-сапта «бугулык» түрүндө жазган. Контекст боюнча экөө бир эле жер.

³ *тоны*.

⁴ *бустым*.

⁵ *ашуны*.

⁶ *кыздым*. Катчы кээде ушул түрдө сөздөгү «с» келүүчү жерди «з» аркылуу жазган учурлары да кездешет. Негизинен, көпчүлүк учурда, «з» келүүчү сөздөрдү «с» аркылуу жазуу ага таандык көрүнүш.

⁷ *ашо*. Бул сөздү катчы 5795-сапта «ашу» (ашуны) түрүндө жазган.

⁸ *жукы*.

⁹ *сүкшөнин*. Кебетеси, катчынын катасы. Анткени катчынын кол тамгасында «к» (ки) жана «н» тамгаларынын жазылышы бири-бирине эң жакын, болгон айырмасы «к», «н» болуп окулуш үчүн жогору жагына үч чекит коюу керек. Бул жерде чекиттер жок. Ошондуктан тамга «к» катары түшүнүлөт да, ошого ылайык башка тамгалар да маанисин өзгөртүп, жалпы сөз «сүкшөнин» болуп окулат. Эгер «к» тамгасынын үстү жагына чекиттер коюлганда ал «н» делип, сөз «суншонын» катары окулмак. Суңшо — эпостогу көп эскерилген топонимдердин бири. Ушуну эске алганда катчы шашып, «к»нын үстү жагына коюлуучу чекиттерди калтырып кеткен.

«Сүкше» деген топоним эпостун окуяларында башка эч жерде эскерилбейт, эл эми «Суңшо» көп айтылат.

¹⁰ *кагучы*. Сөздүн мааниси белгисиз. Балким — «каз учуучу». Ыр сабы башка ыр саптары менен тике байланышпагандыктан, контекст боюнча болжол айтуу кыйын.

¹¹ *колтай*. Контекст боюнча туурасы — «Алтаң».

¹² *олтырганда*.

¹³ *ол*.

¹⁴ *колпаң*.

¹⁵ *болелекте кол жайы*. Ыр сабынын жалпы контексттеги мааниси анча так эмес.

5820—5848

¹ *суңшонын*. 5801-ыр сабындагы «сүкшөнин» делген топоним «суңшонун» экендигин ушул сөз да айгинелейт.

² *тербелген*. Бул түрдө да айтылышы мүмкүн. Бирок сөздүн негизи термелүүдөн, көптүктөн чыккандыктан, «термелген» делиш туурараак.

³ *колтка*. 5820-ыр сабында «култка» жер аты катары эскерилген. Бул жерде адам ысмы.

⁴ *гол*. Жалпы эле ыр сабы мурдагы, же кийинки сүйлөмгө түз байланышпай, өзүнчө калган. Логика боюнча бул ыр сабына дагы бир сап кошулушу керек эле. Ошон үчүн ал саптан мурда «Аскер болду кумдан мол», же ушул маанидеги ыр сабы керек болуп тургансыйт.

«Кара кол» деген сөз кокустан эмес, атайы мааниге ээ болуп киргизилген (ал кийин чечмеленет). Муну эске алганда да, ушул сөзгө байланышкан жана анын маанисин тереңдетип, көңүл бурган ойдун болушу зарыл.

⁵ *туңгиреб.* Бул түрдө сөз маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча «дүнгүрөб» делиш туура.

⁶ *күңгиреб.*

⁷ *тургын.*

⁸ *тушти.*

⁹ *жолынан.* Сөз стилдик жактан туура эмес. Туурасы «жолуна» болуш керек эле. Жогорку ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан сөз «колунан» болгондуктан, бул жерде «жолунан» делип калган өңдөнөт.

¹⁰ *учыраб.*

¹¹ *колым.*

¹² *карлы.*

5849—5877

¹ *журет.*

² *камашычы.* Ыр текстинде бул сөз «камашчу» түрүндө айтылышы керек эле. Бирок ыр сабындагы муун өлчөмүнүн таламына ылайык узартылган түрү айтылган өңдөнөт.

³ *суйген.*

⁴ *суйдели.* Ката кеткен, туурасы — «сүйлөдү».

⁵ *күлledi.* Кыязы, бул жерде да кокустан кеткен ката өңдөнөт. Көңүлгө алып коё турган белги — ушул сыяктуу катчыдан кеткен каталар бир эле сөздө эмес, көбүнчө эки-үч сөздө катары менен кетирилет. Буга карап ката кетүүлөрдүн себебин тышкы таасирлердин кесепетинен болсо керек дешке мүмкүн.

⁶ *урметтешиб.*

⁷ *көтөрилиб.*

⁸ *көбсиниб.*

⁹ *кулусуга.* Ката, туурасы — «кулуска».

¹⁰ *жолың.*

¹¹ *турпаңдан.*

¹² *колтаңы.*

¹³ *жолыктым.*

¹⁴ *болдым.*

¹⁵ *сизке.* Туура жазылышы — «сизге».

¹⁶ *би.* Контекст боюнча бул сөз — «бу». Адатта, бул катчы да, башка катчылар да «бу», «бул» дегенди «бу», «бул» же «бо», «бол» түрлөрүндө жазышчу. Ага караганда бул жерде катчыдан ката кеткен өңдөнөт.

¹⁷ *акомбешим.*

¹⁸ *сор.*

¹⁹ *улык.*

²⁰ *жетели.* Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча да, уйкашуунун талабын эске алганда да, туурасы — «жетейин».

²¹ *култаң.* 5868-сапта «колтаң» «колтаңы») түрүндө жазылган.

5878—5905

¹ *акбашынга*. Акунбешим делген адам атынын ыр тизмегинде ыргактын талабына ылайык кыскартылып айтылышы.

² *тушмандан*. Ката, туурасы — «душмандан».

³ *гөкөргө*.

⁴ *талонга*.

⁵ *койында*.

⁶ *жодыр*.

⁷ *мурыттын*.

⁸ *чобден*.

⁹ *журуши*.

¹⁰ *кумды*.

¹¹ *жаңга*.

¹² *кутылса*.

¹³ *ойбойт*.

¹⁴ *гылыб*.

5906—5933

¹ *албасам*. Ката, контекст боюнча туурасы — «албасаң».

² *мойныңда*.

³ *морин*.

⁴ *таңдаб*.

⁵ *күрментиге*. Сөздүн туура жазылышы — «Күрмөнтүгө».

⁶ *олтаңды*. Ката. Сөз Култаң жөнүндө болуп жатканында күмөн жок.

⁷ *култаң*. Жогорку саптагы «олтаң» деген сөз, чынында, «Култаң» экенин ушул сөз да айгинелеп турат.

⁸ *жоноб*.

⁹ *гейманга*.

¹⁰ *акынбешин*.

¹¹ *улыгы*.

¹² *асыб тосыб*.

¹³ *култаңнын*.

¹⁴ *укты*.

¹⁵ *осини*.

¹⁶ *колтаңдын*. Бул адам атын катчы «колтаң», «колтан», «култаң» катары аралаш жаза берет. Контекст боюнча баары бир адам. Туура айтылышы — «Култаң».

¹⁷ *көлде*. Сөздүн туура жазылышы — «көлдө». Оозеки сүйлөөдө «көлде» түрүндө да жолугушу мүмкүн.

¹⁸ *огонун*. Ката, туурасы — «оргонун».

¹⁹ *яймирар*. Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча «кетирер» делиш туура болор эле.

5934—5962

¹ *колтаң*.

² *колымда.*

³ *отерсиз.* Ыр сабы эки жолу жазылган. Кайталап жазуунун зарылдыгы жок эле. Контекст боюнча да бул жерде кайталоонун мазмунга эч зарылдыгы жок.

⁴ *улагасын.* Кыязы, жаңылыштык кеткен. Адатта, бул топоним «Булагасын» деп аталып, тексттерде көп жолугат.

⁵ *туш.*

⁶ *керкөлдеги.*

⁷ *калкыңыз биз.* Жазылганды «калкыңызбыз» деп окуса да болор эле. Маани негизинен бир. Бирок катчы сөздөрдү эки бөлөк жазгандыктан, бөлүнүп окулду.

⁸ *көзде.*

⁹ Ушул ыр сабы өзүнөн мурдагы жана кийинки ыр саптары менен түздөн түз байланышпай, уйкаштыкка да кирбей, элким калган. Жалпы контекст туура ачылуу жана ыр сабы өз логикалык ордун туура табуу үчүн, ушул ыр сабынан кийин «Эн-эркин турчу элек» деген, же мазмуну ушуга жакын ыр сабынын болуусу жөндүү эле. Ошондо ой да аягына чыга айтылып, ыр сабы башка саптардан бөлүнбөй, өз ордунда болуп, уйкаштык так келмек. Кыязы, катчы үлгүрбөй, же башка себептер менен бир сап ыр жазылбай калган өңдөнөт.

¹⁰ *олията.* Сөздү «олията» түрүндө окууга да болот. Маани бир.

¹¹ *жеб.* Сөз бул түрүндө контексттеги маанини бербейт. Кыязы, ката кеткен. Туура келүүчү сөз — «жыйып».

¹² *күтин.*

¹³ *бөйректе.*

¹⁴ *калтай.* Ката, туурасы — «калдай».

¹⁵ *алмакойыр.*

¹⁶ *өси.*

5963—5992

¹ *токтолык.*

² *авлие.* Бул түрүндө сөз маани бере албайт. Ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча сөз Олуя-Ата жөнүндө.

³ *ошондогы.*

⁴ *данатгер.*

⁵ *чыммачынга.*

⁶ *сыравы.*

⁷ *каласың.* Бул жерде ката эмес. Сөз аягындагы «н» тыбышын «ң» катары жазуу катчылардын көбүндө учураган ык.

⁸ *айдандын.* Сөз бул түрүндө маани бере албайт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «айбандын».

⁹ *улыктын.*

¹⁰ *беттескен.* Ката кеткен. Анткени сөздөрдү казакчалатып жазуу көп учураганы менен, бул катчы ушул мүнөздөгү сөздөрдү мындай жазчу эмес. Кыязы, «ш» тамгасынын үстү жагына коюлуучу белги коюлбай калгандыктан, сөз «с» менен окулуп калган өңдөнөт.

¹¹ *жавнын.*

¹² *куаты.*

5993—6022

¹ коргоны.

² которыб.

³ жол. Сөз ушул жазылган маанисинде айтылышы да мүмкүн. Бирок контекстке толугураак туура келүүчү сөз — «жөн».

⁴ колтаңды.

⁵ көрерсиз.

⁶ кутылбаган.

⁷ жилек.

⁸ кумдысыв.

⁹ сув. Жогорку эле сапта бул сөз «сыв» түрүндө жазылган.

¹⁰ түштике.

¹¹ остинде.

¹² тозоңы.

¹³ созылыб.

6023—6050

¹ кулусон.

² жака. Сөздү эки түрдүү окууга мүмкүн: «жакка», «жаккы». Экөөнүн мааниси, негизинен, бири-бирине жакын, бирок айырмасы да бар.

³ туштук. Сөз ушул жазылган маанисинде айтылышы мүмкүн. Маңызы контекстке каршы келбейт. Бирок катчылардын жазуу ыгын эске алганда сөздү «түштүк» катары окууга да болот. Чынында бул маани да контекстке каршы келбейт. Экөө эки сөз, маанилери башка. Кийинки ыр сабындагы «жетиген жагы» деген туюнтмага караганда бул жерде сөз каптал, туш тарап жөнүндө эмес, дүйнө мейкиндигинин төрт тарабына байланыштуу. Ошон үчүн сөздү «түштүк» катары окуган оң.

⁴ кумды су.

⁵ тагы. Сөз бул жазылышында маани бербейт. Ката кеткен, туурасы — «жагы».

⁶ тав.

⁷ көтөриб.

⁸ кан жайыб. Маани так эмес, балким, «канат жайып?»

⁹ туна. Бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «турна».

¹⁰ ганат.

¹¹ тош. Мурдагы жазылгандарга караганда «туш», «түш» (к. 4516-сап) катары окууга болот. Бирок контекстке караганда бул жердеги туюнтмасы — «төш».

¹² торенин.

¹³ туу. Кол жазмада бул сөз жок. Бирок ыр сабынын мааниси туура ачылыш үчүн ушул сөздүн болушу зарыл. Ансыз жонго эмне орноткондугу белгисиз болуп, окуянын жүрүшү так ачылбай калат.

¹⁴ орынаотыб. Жөнөкөй эле сөздү мынчалык татаалдантип жазга-

нына караганда катчынын көңүлү бир нерсеге алаксып, же ага эмнегедир тоскоол болсо керек. Ушул эле ыр сабынын башындагы «туу» деген сөздү жазбай, таштап кетүү да ушуга байланышканы шексиз.

¹⁵ жоңго.

¹⁶ жоңго. Жогорку сапта бул сөз «жоңго» болуп жазылган.

¹⁷ чо.

¹⁸ тегини чынын.

¹⁹ тореңдин.

²⁰ конгонда.

²¹ каравлды.

²² катты.

²³ койгонда.

²⁴ көкдөбө.

²⁵ добылды.

6051—6078

¹ аскериңе. Бул жерде жазуунун атайын ыгы эмес, ката өңдөнөт. Контекст боюнча туурасы — «аскериңе».

² толыб. «Толуп» делип айтылса да болор эле. Бирок контексттеги так маани — «толду». Анын үстүнө жогорку ыр сабындагы буга уйкашкан «колду» деген сөз да аны талап кылып турат.

³ жоңга.

⁴ күңгөйдин. Сөздүн туура жазылышы — «күңгөйдүн». Оозеки сүйлөөдө ошондой айтыла берет.

⁵ олыктардын.

⁶ учырашыб.

⁷ кутылган.

⁸ жаралы. Бул катчы сөздү мурда «жаралыб» түрүндө жазган эле.

⁹ тутылган.

¹⁰ саорындын. Бул адам ысмын катчы, адат катары, «сорын», кээде «сорун» түрүндө жазып келген (к. 6054-сап ж. б.).

¹¹ тири. Катчыга таандык жазуунун ыгын эске алганда сөздү «тирүү» деп окуу керек. Чынында сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «тирүү». Бирок бул жерде «тири» катары окуу жөндүү. Анткени кийинки саптардагы буга уйкашкан сөз — «бири». Сагымбай манасчыда бул түрдөгү уйкаштыктын толук болуусу үчүн, сөздөрдү белгилүү даражада өзгөртүп айтуу көп учураган, ага мүнөздүү белгилерден.

¹² кутылбабтыр.

¹³ менденден. Ката, туурасы — «менден».

¹⁴ чокыныб.

¹⁵ ачусы.

¹⁶ күйүти.

6079—6107

¹ көре.

² олсем.

³ олимди.

⁴ ганга.

⁵ *буксанды*. Сөздүн мааниси белгисиз. Контекстке караганда ыр сабындагы биринчи сөз «буурканды» — катуу ачуусу келип, туталанган абалды баяндагандыктан бул бөлүгү ошол көрүнүштүн уландысы катары «бу кысталды» — туталанды маанисинде болушу мүмкүн.

⁶ *алатек*. Сөздүн так мааниси «ала этек», б. а. ылдый жагы ала, же бутунда агаласы бар, же буттары ак деген болуу мүмкүн. Бул жерде атка тиешелүү ысым болгондуктан, ушул түрдө айтылышы ыктымал.

⁷ аёндан.

⁸ күрсисин.

⁹ иерине.

¹⁰ жонына.

¹¹ жонелди.

¹² соңыңа.

¹³ *мурыңкы*. Сөздүн мааниси күдүгүрөөк. Кыязы, байыркы өткөн атактуу баатыр, каармандын бири деген маңызда го.

¹⁴ койбосмын.

6108—6136

¹ каролга.

² *кыргыздан*. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча бул формага жакын сөздөрдөн туура келери — «кыргыздан».

³ күйүш.

⁴ *саурындын*. Катчы бул адам атын буга чейин басымдуу учурларда «сорун», же «сорын» түрүндө жазчу.

⁵ күлибтир.

⁶ жолында.

⁷ топога.

⁸ *калкан*. Мындай маани контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Туура келе турган сөз — «талкан».

⁹ уртынан.

¹⁰ мурынынын.

¹¹ *иш*. Бул түрүндөгү мааниси контекстке туура келбейт, туура келүүчү сөз — «ич». Бул түрдө жазылууну кокустан кеткен ката дешке болбойт. Кыязы катчынын жазуу ыгына — өз транскрипциясына жата турган белги. Анткени ушул мүнөздөгү жазуулар башка учурларда да жолугат.

¹² Ыр сабындагы маани эңкейип басат, бүкүр деген мааниде.

¹³ бөкир.

¹⁴ көкиреги.

¹⁵ гирилдеб.

¹⁶ ушиб.

6137—6165

¹ *саорын*. Бул адам атын катчы 6116-сапта «саурын» («саурын-

дын») түрүндө жазган. Ага чейин «сорын», «сорун», «саврын» түрүндө жазылып келген. Контекст боюнча бир эле адам аты.

² улугым.

³ меним.

⁴ ойлана.

⁵ талдысунын.

⁶ горган.

⁷ кестебтир. Сөздү «көздөптүр» катары окууга да болот. Бирок ырдын тутумундагы контексттин туура мааниси көздөө, б. а. башкаруу, ээлеп туруу, бийлик жүргүзүү.

⁸ жун.

⁹ койын.

¹⁰ болыб.

¹¹ созимди.

¹² олтирбеди.

¹³ озимди.

6166—6194

¹ эсем. Кыязы, ката кеткен го. Анткени жогоруда ушул маанидеги сөз «эсен» (к. 6162-сап) түрүндө туура жазылган. Бул жерде да сөздүн туура мааниси — эсен.

² жорелбастан. Сөздүн туура жазылышы — «жүрө албастан».

³ кошыңызга.

⁴ осиңизден.

⁵ отиниб.

⁶ ошонтиб. Сөздү «ошентип» катары окуса да болот. Бирок контекст боюнча «ушинтип» тагыраак туура келет. Кол жазманын 145-бетинен башталган ушул ыр сабынан тартып кол тамга мурдагыдан башка адамдыкы. Чийүүнүн айрым сырткы белгилерине жана сөздөрдү жазуунун — транскрипциялоонун айрым ыктарына караганда бул томдун 42—81-беттеринин аралыгындагы тексттерди жазган киши өңдөнөт. Катчы жөнүндө мурдагылар сыяктуу эле бул жерде да эч маалымат, эскерүү жок. Катчыга мүнөздүү белгилер катары кол тамгасынын өтө начарлыгын, тамгаларды өзүнө тиешелүү элементтери боюнча так жазбоо, сөздөрдө өзгөчө татарчалатылган белгилердин көптүгү, транскрипциялоодо кыргыз тилинин өзгөчөлүктөрүн такыр эле эске албай, өзгөртүп жаза берүүлөрдү ж. б. айтууга болот.

Тексттер жазылган кагаздын форматына, сапатына, даярдалышы жактан башка барактар менен окшоштугуна (колонкалардын арасын, барактардын оң жана сол жагынан атайын ачык калтырылуучу жерлерди түз сызык менен сызып коюу ж. б.) караганда бул тексттер да башка тексттер жазылган учурда эле кагаз бетине түшүрүлгөн өңдөнөт.

⁷ ошондой. Сөздү «ошондой» катары да окууга болот. Контекст да буга жол берет. Бирок маңыз так ачылыш үчүн, «ушундай» делиш туура.

⁸ кавылан.

⁹ *орошмаке.*

¹⁰ *саорындын.*

¹¹ *онын.* Сөздү «онин» катары окуса да болот. Маанисин «анын» деп чечмелөөгө болор эле (андай үлгү мурда бар). Бирок бул жердеги контексттик мааниси — «үнүн». Сөздүн мындай жазылышы катчынын катасы эмес, атайын ыгы.

¹² *окыбтыр.* Бул сөз логика боюнча туурасы болбосо да, «огыбтыр» түрүндө жазылышы керек эле. Бирок катчы кетирген ката дешке болбойт. Анткени ал эч кандай логика, эреже, ык, система ж. б. менен эсептешпей, туш келди жазат. Балким, бул анын өз билим деңгээли, араб алфавитин кандай билгени ж. б. менен байланышкан болушу да ыктымал. Ошон үчүн катчы жазгандарды дайым контекст боюнча гана аныктоого мүмкүн. Мисалы, «окыбтыр» деген жазылышты сырткы жакындыгы боюнча «окуптур» катары кабыл алууга болбойт.

¹³ *соңкондакы.*

¹⁴ *моны.*

¹⁵ *көра.*

¹⁶ *мосолмандар.*

¹⁷ *минса.*

¹⁸ *каро, жарак.*

¹⁹ *койса.*

²⁰ *витташды.*

²¹ *орошдан.*

²² *аяв.*

6195—6223

¹ *чаныгын.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча бул сөз «чаанын» делиши керек эле.

² *алайтак.* Аяккы тыбыш «к» (кы) эмес, «к» (ки). Ката кеткен дешке болбойт, катчынын жазганы эле ушундай деш жөн.

³ *найсаңы.* Буга чейинки катчы «з» менен «с» тыбыштарын айыр-баштап жаза бергендиктен, андай жерлердин туурасы эле жазылары эскертилген. Азыр жаңы катчы болгондуктан, мурдагы эскертүү күчүн жоготот да, ар бир сөздүн жазылышы кандай болсо ошол түрдө берилет.

⁴ *сынкыйтыб.*

⁵ *саорон.*

⁶ *найса.*

⁷ *тошоне.* Катчынын мурда жазган тексттерин окуу учурунда бул адам «о» менен «у», «ө» менен «ү» тамгаларынын бири-биринен айыр-малануучу белгилерин койбой жаза берүүсү атайын эскертилген эле. Бул жердеги тексттерди окууда да ошол абал байкалат. Ушуну эске ала мындан ары бул катчы жазган тексттерди окууда, башка себептер болбосо, «о», «у», «ө», «ү» тамгалары катышкан сөздөр атайын эскертүүсүз эле контекст боюнча туурасы жазылат.

⁸ *чакылды.*

⁹ *көзөне.*

10 *меринин.*

11 *көтөнө.*

12 *кахарланыб.*

13 *крады.*

14 *сорон.*

15 *ветине.*

16 *нерса.*

17 *ниятине.*

18 *эшек.* Сөздүн мааниси бул түрүндө эмес. Контекст боюнча сөз «эшик» жөнүндө.

19 *энде.*

20 *бөлдөркө.*

21 *билаке.*

22 *имераныб.*

23 *найзасын.* Катчы ушул сөздүн унгусун 6198- жана 6201-саптарда «найса» түрүндө жазган эле.

24 *сыныгытыр.*

25 *көнө.* Ушундай жазуу «күнү» маанисинде мурдагы тексттерде жолуккан. Бул жерде «көөнү» дегенди туюнтат.

26 *тыныгытыр.* Бул катчыга мүнөздүү өзгөчө белгилердин дагы бири — айрым учурларда «б» тыбышы келүүчү сөздөрдү, айрыкча сөз ичиндеги «п» тыбышын «в» аркылуу жазуу (мындай белги ал мурда жазган тексттерде байкалган эмес). Кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө мүнөздүү болбогон бул көрүнүштү, сөздөгү мааниге таасир бербеген учурларда, туурасы жазылмакчы.

27 *отколов.* Сөз бул түрдө маани бербейт. Кыязы, «оптулуп», же «оңолуп» деген сөздөрдүн жазылышы өңдөнөт. Контекст боюнча «оптулуп» да, «оңолуп» да каршы келбейт.

28 *минкени.*

6224—6251

1 *жанынде.*

2 *жерк.* (Сөздүн аяккы тамгасы «кы»).

3 *кочакдав.* Сөз ортосунда да, аягында да, башында да «б», «п» тамгаларын биринин ордуна бирин жаза берүү бардык катчыларга, ошонун ичинде Ы. Абдыракмановго да мүнөздүү белги. Ал жазууларда система, же ойлонулган принцип жок. Бул катчы ошол эки тамгага «в» тамгасын кошуп, аралаш жазат.

4 *өзкөсө.*

5 *токташды.*

6 *меркендер.* Сөздөгү, айрыкча сөз ичиндеги «г» (ги тамгасынын ордуна «к» (ки) жазуу катчыда көп учураган белги. Бул аны «г» (ги) тамгасын такыр эле колдонбойт дегендик эмес, ал жазган тексттерде «г» да жолугат, бирок «к» (ки) аркылуу берүү басымдуулук кылат. Катчынын бул ыгында да кандайдыр система, же принцип байкалбайт. Кыязы, туш келди жазат өңдөнөт. Башка катчы жазган тексттерде, айрыкча Ы. Абдыракманов жазгандарда «мергендер» деген сөздүн «мер-

кендер» болуп берилишин кокустан кеткен ката дешке болор эле. Бул катчыда андай эмес, анын өзүнө таандык жазуудагы ыгы.

⁷ *окташдо.* Сөздөрдү айтылышына жакындатып жазуунун элементардык логикасы боюнча бул сөз «окташды», же эч болбосо «окташду» түрүндө жазышы керек эле. Кебетеси, катчы сөздөрдүн угулушуна жакыныраак берүү аракетин ойго албаса керек. Ал эми анын бул түрдөгү жазгандарын кокустан кеткен ката дешке болбойт. Анткени андай учурлар өтө көп.

⁸ *милталарин.*

⁹ *чокташды.*

¹⁰ *сонондо.*

¹¹ *бөкөн.* Сөз экиге бөлүнүп жазылган. Ошон үчүн «бө көн» катары окуп, аны «бу күн» деп чечмелөөгө болор эле. Бирок контекст боюнча «бүгүн» деген сөз туурараак.

¹² *мосолман.*

¹³ *асыр.*

¹⁴ *жекеке.*

¹⁵ *саорондо.*

¹⁶ *орондо.*

¹⁷ *меркендер.*

¹⁸ *окташоб.*

¹⁹ *ошо.* Контекст боюнча бул жердеги маани — «ушу».

²⁰ *ороша.*

²¹ *токташоб.*

²² *аркасында.*

²³ *оркоге.*

²⁴ *кбар.*

²⁵ *очоланыб.*

²⁶ *орке* (сөз «кы» аркылуу жазылган).

²⁷ *ака.*

6252—6279

¹ *орошам.*

² *дибай.*

³ *олов.*

⁴ *жман.*

⁵ *колбаң.* Жогоруда бул калдайдын аты Калтаң делген эле. Кыязы, сөз ошол эле адам жөнүндө.

⁶ *шибан.*

⁷ *өлкөни.*

⁸ *корлык.*

⁹ *колыш.* Сөз, кыязы, Кулус делген белгилүү каарман жөнүндө окшойт. Колыш аттуу каарман жок. Жазылышты катчынын катасы дешке болот.

¹⁰ *тавыңер.*

¹¹ *монын.*

¹² *колутка.*

- 13 *боркан.*
 14 *бийлакен.*
 15 *силарден.*
 16 *сорадым.*
 17 *колонде.*
 18 *моном.* Кыязы, ката го. Контекст боюнча туурасы — «мунун».

19 *атдо.*

20 *көнкөси.*

21 *тмакына.*

22 *коршокканде.*

23 *озон.* Мындай жазылыш мурда «өзөн» маанисинде жолуккан.

Бул жерде «өзүн» дегенди туюнтат.

6280—6307

1 *ойнаган.*

2 *элдиратиб.*

3 *бирон.* Бул түрдө жазылган сөз мурда «бирин» деген мааниде жолуккан. Азыркы үлгүсү «бирөөн» туюнтмасында.

4 *ээ.*

5 *койбакон.*

6 *ойно.* Сөздү «ойну» катары окууга да болот. Маани эки учурда тең бир.

7 *корсун.*

8 *дөкөрсөкөн.*

9 *сойлакон.*

10 *на.*

11 *өлөлөк.*

12 *орко.*

13 *комдонов.*

14 *итдай.*

15 *колашдай.*

16 *донияде.*

17 *жоандоко.*

18 *кочак.*

19 *корч.*

20 *минар.*

21 *красаң.*

22 *даңкра.*

23 *тоборчак.*

24 *соросо.*

6308—6335

1 *ошоге.*

2 *тоб.* Сөз бул түрүндө туура маани бербейт. Контекст боюнча туура маани бере турган сөз — «түп».

- 3 болардын.
 4 төркистанды.
 5 асыб тосов.
 6 болганде.
 7 болов.
 8 келгакен. Қыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура мааниси — «келбеген».
 9 билбаймиз.
 10 жөркенин.
 11 окабыз.
 12 тосон.
 13 жердекен.
 14 жеңбакен.
 15 балчыге. Қыязы, ката кеткен өңдөнөт, туура келер сөз — «балчыкка».
 16 барывыз.
 17 токталов.
 18 кобат.
 19 торвыз.
 20 барасызвы.
 21 торбыз.
 22 оркоге. Қыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «орго».
 23 одорая.

6336—6364

¹ оңдоньб. Мурда ушундай жазуу «оңдониб» делип окулган. Чынында эки жазуу бирдей, экөөнү тең бир түрдө окууга болот. Айырмасы — контексттеги мааниде. Мурда ушундай жазылыш «өңдөнүп» дегенди туюнтса, бул жерде «оңдонуп» катары айтылган. Жазылышы бирдей болгону менен, чоң айырмасы бар эки башка маанини туюнтат. Ушуну эске ала бирдей эле жазылса да, экөөнү айырмалоо үчүн, бир учурда «и» аркылуу «оңдониб» делип, экинчисинде «ы» менен «оңдоньб» болуп берилди.

- ² кавыр.
 3 ила.
 4 донияке.
 5 толса.
 6 ойдей.
 7 көлаб.
 8 корбо.
 9 жононе.
 10 көк. Контекст боюнча «көкө» делиш туура, сөз аягындагы «ө» калтырылып, ката кеткен окшойт.

¹¹ азасилке. Сөздөгү «г» тамгасын «к» аркылуу жазуу бул катчыда өтө көп жолугат. Мындан ары, эгер ошондой жазуу сөздүн маңызына таасирин тийгизбесе, туурасы эскертүүсүз эле жазылат.

- ¹² сокошмаге.

¹³ *тонкокочтаб.* Оозеки сүйлөөдө «тонкокочтап» түрүндө айтыла бериши мүмкүн.

¹⁴ *сой.* Сөздүн мааниси бул түрүндө эмес, контекст боюнча «суй» дегенди туюнтат.

¹⁵ *майданге.* Буга чейин бул сөздүн унгусу дээрлик бардык катчыларда «майдам» түрүндө жазылып келген. Бул жерде «майдан» түрүндө берилүүсү манасчы өзү айткан үлгү «майдан» экендигин айгинелейт.

¹⁶ *көркөрөб.*

¹⁷ *кобаныб.*

¹⁸ *гыскири.*

¹⁹ *ашды.* Сөздү «ашты» катары түшүнүүгө болбойт. Контексттеги маани — «ачты». Оозеки сүйлөөдө «ашты» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

²⁰ *дөркөрөб.*

²¹ *жолонан.*

²² *болонди.*

²³ *бөжөрөкөн.*

²⁴ *ичинан.*

²⁵ *көрөнди.*

²⁶ *көкөрөки.*

²⁷ *колонан.*

²⁸ *мөркөб.*

6365—6392

¹ *морнонон.*

² *отона.*

³ *сорондон.* Жазылышы боюнча окуганда контексттеги маани чыкпайт. Туура окулушу — «соорундун».

⁴ *каркыраден.*

⁵ *сорондын.*

⁶ *көйкөзөб.*

⁷ *соронды.*

⁸ *оронды.*

⁹ *мылтыкдо.*

¹⁰ *окдошоб.*

¹¹ *өбаөкдөкөн.*

¹² *болов.*

¹³ *ола.*

¹⁴ *болоб.* Жогорку эле сапта «болов» түрүндө жазылган.

¹⁵ *колонан.* Сөздү «колунан» катары окууга да болот, бирок контекстке туура келбейт. Туура келе турган маани — «колунун».

¹⁶ *болона.*

¹⁷ *жолонан.* Жазууну «жолунан» деп окууга болот, бирок ал маани контекстке туура келбейт, туура туюнтма — «жолуна».

¹⁸ *торбе.*

¹⁹ *олдоң.*

²⁰ *крабай.*

6393—6420

¹ *оло.* Сөздүн бул түрдө жазылышы буга чейин «улуу», «уулу» деген туюнтмаларды билдирген эле. Бул жерде контекст боюнча такыр башка маани — «өлө» дегендин ордуна колдонулган.

² *ко.* Бул түрдө жазылган сөз көпчүлүк катчыларда, адат катары, «го» дегенди туюнтуучу. Бул жерде контекст боюнча «куу» дегенди билдирет.

³ *деса.*

⁴ *диса.* Бул сөз жогорку сапта «деса» түрүндө жазылган.

⁵ *жожороб.*

⁶ *минин.*

⁷ *жолом.* Контекст боюнча сөздүн туурасы — «жолумду».

⁸ *божороб.*

⁹ *окоздан.*

¹⁰ *кокоздан.*

¹¹ *бойдо.* Сөздү «бөйдө» түрүндө окуса да болот. Экөөнүн маани жактан айырмасы жок, бирок «бөөдө» көбүрөөк айтылат.

¹² *ботоне.*

¹³ *модоролоб.*

¹⁴ *корган.*

¹⁵ *жол.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «жолдон».

¹⁶ *майдамге.* Сөздүн унгузун катчы 6352-сапта «майдан» («майданге») түрүндө жазган.

¹⁷ *сендай.*

¹⁸ *жоросо.*

¹⁹ *жетбади.*

²⁰ *тебсоронде.*

²¹ *тиги.*

²² *олат.*

²³ *лайламе.*

²⁴ *орге.*

²⁵ *или.*

²⁶ *оңолбокор.*

²⁷ *керекдөсө.* Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «керектүүсүн».

²⁸ *керекдан.*

²⁹ *кавырды.*

³⁰ *олгирбай.*

6421—6448

¹ *ойландо.*

² *жодө.*

³ *олбасон.*

⁴ *жононан.*

⁵ *майли.*

⁶ *жоломан.*

- 7 билкен.
 8 даңқарат. Туура жазылышы — «даңқара ат». Оозеки сүйлөөдө «даңқарат» түрүндө айтыла берет.
 9 кошкороб.
 10 атыне.
 11 ити.
 12 жияо.
 13 жолосонан.
 14 билдан.
 15 дакалакдын.

6449—6476

- 1 көйөш.
 2 акаң.
 3 торсонвы.
 4 Қол жазманын 153-бетинин ушул ыр сабынан баштап кол тамгага караганда катчы башка адам, бирок жаңы катчы эмес. Бул адам ушуну менен үчүнчү жолу кездешет жана буга чейинки жазылган тексттердин басымдуу көпчүлүгү ага таандык (1—27-беттер жана 99-беттен тартып 145-бетке чейин).
 5 көдесинен. Сөздү «көөдөсүнөн» деп окууга да болот. «Көөдөсүнөн» жазуунун формалык жакындыгына карап калтырылды. Сүйлөөдө ушул түрдө да жолугат. «Көөдөсүнөн», «көөдөнүнөн» — экөөнүн маанилик жактан айырмасы жок.
 6 чарыт.
 7 жулыб.
 8 ушындай.
 9 дечу.
 10 диев.
 11 окшайт.
 12 олтирбей.
 13 төгилер.
 14 солга.
 15 керкөлдикмин.
 16 кутолыб.
 17 жавдан.
 18 эртеңнен.

6477—6505

- 1 тонын.
 2 майдамда.
 3 урышка.
 4 токтай.
 5 гим.
 6 урды.
 7 сорысын.

- ⁸ *көйиштиң.*
⁹ *жалыңсаң.* Кыязы, ката кеткен өндөнөт. Бул катчыга мындай жазуу мүнөздүү эмес. Сөздүн туурасы — «жалынсаң».
¹⁰ *курси.*
¹¹ *алыңер.*
¹² *найса.* Мурда эскертилгендей бул катчыга «з» келүүчү сөздөрдү «с» аркылуу жазуу мүнөздүү. Мурдагыдай эле ушул катчы жазган тексттер бүткүчө ушул түрдө жазылган сөздөрдүн туурасы жазылат.
¹³ *жоно.*
¹⁴ *сосылсын.*
¹⁵ *олбестен.*
¹⁶ *орыш.*
¹⁷ *олим.*

6506—6533

- ¹ *урышке.*
² *сокчы.*
³ *дүңгирете.*
⁴ *үргилиб.*
⁵ *уруштын.*
⁶ *оргодан.*
⁷ *түгил.*
⁸ *орышка.*
⁹ *бөлеги.*
¹⁰ *чоронун.*
¹¹ *акырып.* Сөз манасчы тарабынан ушуп жазылыш үлгүсүндө айтылышы да мүмкүн. Анткени «акырып» менен «айкырып» мааниси жактан бир, анын үстүнө экөө тең колдонула берет. «Айкырып» тагыраак формасы жана көбүрөөк колдонулат.
¹² *бора.*
¹³ *санбирек.*
¹⁴ *уни.*
¹⁵ *тийгенди.* Кыязы, ката. Контекст боюнча туурасы — «тийгендин».
¹⁶ *бүркиреб.*

6534—6561

- ¹ *огы.*
² *тунды.*
³ *дөңгиреб.*
⁴ *көрдиңиз.*
⁵ *жүрөк.* Сөз ушул формасында жана маанисинде «жүрөк» делип эле айтылышы мүмкүн. Бирок мааниси жагынан жана формасы боюнча да туурасы — «жүрөгү».
⁶ *үйдө.*
⁷ *уйделди.* Бул сөз мурдагы сөз менен бирге айтылган: «үйдө өл-

ду» деген эки башка туюнтма. Бөлүп алганда экинчи сөздүн жазылышы «лди» мааниге ээ болбой калат.

⁸ койгылашыб.

⁹ авага. Сөздү жазылыш формасына карап «абаага» катары окууга болор эле. Бирок контекст боюнча туура келүүчү сөз — «обого». Анткени сөз чаңдын обого (бийикке) көтөрүлгөнү жөнүндө болуп жатат. Ал эми «абага» дегенде бийиктик эле эмес, айлана-чөйрө да түшүнүлүп калат.

¹⁰ борады.

¹¹ эмедей. Оозеки айтууда жана жазууда «эмедей», «немедей» делген эки түр тең айтыла берет. Маанисинде айырма жок, бирок көбүрөөк жолукканы — «немедей».

¹² колады.

¹³ көринбейт.

6562—6589

¹ мурыттарын.

² сөгилиб.

³ жиектери.

⁴ болайыб.

⁵ мунди.

⁶ мунди. Ушул кайталанган сөздүн үчүнчүсү башка сыя менен саптын үстү жагына жазылган. Кыязы, тактоо максатында кийин жазылса керек. Жазуу туура киргизилген, ансыз ыр сабындагы ыргак жана муун өлчөмү бузулуп калмак.

⁷ өнди.

⁸ жабу. Бул сөз да сыя карандаш менен ыр сабынын үстү жагына жазылып, кайталанган сөздөрдүн үчүнчүсү кылып кошумчаланган. Кошумчалоо туура иштелген. Анткени бул жерде да ансыз ыргак жана саптагы муун өлчөмү бузулуп калмак.

⁹ коркыраб.

¹⁰ косколалбай. Туура айтылышы жана жазылышы—«козголо албай», бирок «козголалбай» түрүндө бирге айтылышы да мүмкүн.

¹¹ чоркыраб.

¹² боры.

¹³ топодогы.

¹⁴ уйди.

¹⁵ олдим.

¹⁶ умитин.

¹⁷ усиб.

¹⁸ тонынан.

6590—6618

¹ чолдеб.

² чолойгоны.

³ молайгоны.

⁴ көзине.

⁵ олойгоны.

⁶ мордына.

⁷ сойыл.

⁸ уртына.

⁹ чолчийганы.

¹⁰ гандын.

¹¹ *ойды.* Бул катчынын жазуу ыгы боюнча «ойду» катары окуу керек эле. Бирок ал туюнтма контексттеги мааниге туура келбейт. Туура келүүчү сөз — «үйдү».

¹² *асиреттеп.* Сөздү эки түрдүү окууга болот: «азиреттеп» же «азирет деп». Контекстке экөө тең туура келет. Ошентсе да «Азирет!» — деп делген форма түп нускага жакыныраак дешке мүмкүн.

¹³ *бусулыб.*

6619—6646

¹ *сорди.*

² *аржактан.* Сөздү «ары жактан» катары окууга да болот. Оозеки сүйлөөдө бирдей айтылганы менен, мааниси жактан экөөнүн чоң айырмасы бар. Анткени «ар жактан» делген формада түрдүү жак, же туштуш жак түшүнүлсө, «ары жактан» дегенде бир гана тарап билдирилет. Бул жерде душмандардын кайдан келери күн мурунтан белгисиз болгондуктан, «ар тараптан» делген туюнтма калтырылды.

³ *сурди.* Ушул эле маанидеги сөз 6623-сапта «сорди» түрүндө жазылган.

⁴ *ойды.* Катчы 6609-сапта «үйдү» деген маанидеги сөздү да ушул түрдө жазган эле.

⁵ *көстей.*

⁶ *мнетке.* Бул сөздүн мааниси контекстке караганда — «мүнөткө». Башка элдин сөздөрүн, ал эмес неологизмдерди да колдоно берүү Сагымбай манасчыга мүнөздүү белгилерден.

⁷ *орушуб.*

⁸ *күнди.*

⁹ *сулы.* Сөздү «сулуу» катары окууга болбойт, контекст боюнча туура маани — «суулуу».

¹⁰ *көзке.*

¹¹ *кошкошынан.*

¹² *көрсек.*

6647—6675

¹ *чомилтиб.*

² *болеб.*

³ *өбектетиб.*

⁴ *жөлеб.*

⁵ *сандын.* Кыязы, ката кеткен өндөнөт. Мындай жазуу бул катчыга мүнөздүү эмес эле. Сөздүн контекст боюнча туура мааниси — «сандан».

⁶ *какошына.* Бул түрүндө сөз маани бербейт. Контекст боюнча туура келүүсү сөз — «кошуна». Анын үстүнө «ка» мурдагы сөзгө да, бул «кошына» деген сөзгө да так кошулбай, ортодо жазылган. Буга караганда катчы ката жазып алып, бирок ал ашыкча «ка» дегенди чийбей таштап кеткен (ката жазылган сөздөрдү, же ашыкча кеткен тамга, муундарды сызып салуу учурлары тексттерде көп жолугат).

⁷ *жуткырыб.*

⁸ *окишытыб.*

⁹ *тинтур.*

¹⁰ *түрткилеб.*

¹¹ *окты.*

¹² *кобшытыб.*

¹³ *этинд.* Қыязы, сөз чала жазылып, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «этинде».

¹⁴ *бутет.*

¹⁵ *жоңыб.*

¹⁶ *мөңкиткен.*

¹⁷ *сандан.* 6655-саптагы «сандын» деген сөздөн ката кетирилгендигин ушул сөздүн бул жердеги туура жазылышы да айгинелеп турат.

¹⁸ *болабы.*

¹⁹ *болбайбы.*

²⁰ *билалбадык.* Туура жазылышы — «биле албадык».

6676—6704

¹ *оңериб.*

² *өлүгиңди.*

³ *өлгөндөрдү.*

⁴ *көришиб.*

⁵ *өкимбестен.*

⁶ *көмишиб.*

⁷ *ойышыб.*

⁸ *оңды.*

⁹ *бойынча.*

¹⁰ *буббутун.*

¹¹ *капырына.* Қыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «каарына».

¹² *урыштан.*

¹³ *өлгенинен.*

6705—6732

¹ *олбей.*

² *тиру.*

³ *олтиртиб.*

⁴ *кылсек.* Сөздү «кылсак» катары окууга болот. Мындай айтууга контекст да жол берет, бирок кийинки ыр саптарынын маанисине караганда сөздүн туура айтылышы — «кылса».

- ⁵ *толалбай.* Туура айтылышы жана жазылышы — «толо албай».
⁶ *тулго.*
⁷ *олтырыб.*
⁸ *галды.*
⁹ *тирусинин.*
¹⁰ *көргендери.*

6733—6760

- ¹ *эменесин.*
² *калбалы.*
³ *төгилген.*
⁴ *торит.*
⁵ *жүз.* Ушул сөз жогорку эле (6737) сапта «жоз» түрүндө жазылган.

⁶ *килген.*
⁷ *журытты.* Сөздүн туура айтылышы жана окулушу — «журтту». Бирок манасчы тарабынан «журутту» делип айтылышы мүмкүн, анткени төмөнкү саптагы бул сөзгө уйкашкан сөз «бурутту» болгондуктан, толук уйкаштык болсун үчүн, сөздүн формасы өзгөрүлүп айтылышы ыктымал. Мындай мүнөздөгү учурлар башка жерлерде да жолугат.

⁸ *жүрдик.*
⁹ *дээбей.* Сөздүн туура айтылышы — «дебей». Кыязы, манасчы тексти эпостун обону менен аткаруу формасында айтканын катчы ошол түрдө жазган өңдөнөт.

- ¹⁰ *түркистендик.*
¹¹ *мурытты.*
¹² *тубтениб.*
¹³ *думирди.*
¹⁴ *курытты.*
¹⁵ *ойлабай.*
¹⁶ 6751-сап менен 6752-сап бир сапка улай жазылып калган. Бирдин системасы бузулбасын үчүн, эки сапка ажыратылды.
¹⁷ *босылмак.*

6761—6788

- ¹ *жустен.*
² *торбыз.*
³ *нураб.* Туура айтылышы — «урап», бирок «нураб» түрүндө да айтылышы мүмкүн (диалектилик белги). Сагымбай кайсы үлгүдө айтканын так белгилөө мүмкүн болбогондуктан, жалпы кабыл алган үлгү калтырылды.

- ⁴ *огылбайт.*
⁵ *чөгиб.*
⁶ *чөмилдик.*
⁷ *жанымыз.*
⁸ *өлдик.*

⁹ 6771—6772-ыр саптары өзүлөрүнөн мурдагы жана кийинки ыр саптары менен байланышка ээ болбой, элким калышкан. Анын үстүнө эки сап тең башка ыр саптары менен уйкаштыкка кирбейт. Буга караганда алардан мурун, же кийин аларда айтылган ойго жыйынтык. Бүтүндүк бере турган жана уйкаштыкка келген ыр сабы, же бир нече ыр сабы болушу мүмкүн эле. Божомолдоп айтуу кыйын, анткени ой мурдагы, кийинки ыр саптары менен түз байланышпай, өзүнчө айтылган. Ошентсе да 6471-ыр сабынан мурда «Асылды бизге кыйын жоо» деген бир сап ыр кошулса, ыр саптарындагы ойдун жыйынтыгы чыгарылып, кийинки эки сап өзүнчө бүткөн түргө келип, маани бир топ такталат эле. Кыязы, андай сап, же бир нече сап жазуу учурунда калып калган.

¹⁰ алавке.

¹¹ койдай.

¹² чолаган.

¹³ мурыттан.

¹⁴ көрүңөр.

6789—6817

¹ ганга.

² болениб.

³ тенимиз. Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «тенибиз». Сөздү манасчы «таныбыз» түрүндө айтышы мүмкүн, анткени бул сөзгө уйкашкан сөз — «жаныбыз». Уйкаштык толук болуу үчүн, кээде айтуучу сөздөрдү анча-мынча өзгөртүлгөн түрдө айтуусу кенен белгүлүү. Ал эми оозеки сүйлөөдө «тен» делген түшүнүк «тан» катары айтыла берет.

⁴ ординен.

⁵ үшкириб.

⁶ турли.

⁷ колпаң.

⁸ куаным.

⁹ көрдиңар.

¹⁰ улыгтар.

6818—6845

¹ номет.

² көрербиз.

³ келбе. Бул маани контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Туура сөз — «келбесе».

⁴ бешенден. Сөз бул үлгүсүндө маани бербейт. Сөз Бешим — Акунбешим жөнүндө. Демек, контекст боюнча туурасы — «бешим».

⁵ корксак.

⁶ жонербиз.

⁷ коркбаган.

⁸ гураб.

⁹ көрербиз.

¹⁰ дотей.

¹¹ мендий.

¹² номит. Бул сөз 6817-сапта «номет» түрүндө жазылган.

¹³ бийиб. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен.

Контекст боюнча туурасы — «жыйып».

6846—6873

¹ ошонун.

² орыксатсыз.

³ урышсаң.

⁴ көңилде.

⁵ мөөр.

⁶ бодоңы.

⁷ шашыкеде.

⁸ журыт.

⁹ кошо. Сөздүн бул жердеги мааниси жазылыш үлгүсүндөгүдөй эмес. Контекст боюнча «кошу». Буга чейин ушундай жазылыш «кушу» делген туюнтманы да берген эле.

¹⁰ канның.

¹¹ кошу. Ушул сөз 6866-сапта «кошо» түрүндө жазылган.

6874—6901

¹ бүгүлди.

² жүгүгинди. Кыязы, ката кеткен өндөнөт. Сөздүн туура жазылышы — «жүгүндү».

³ жүгүнүн. Сөздүн туура айтылышы «жүгүнгөнүн» болуш керек. Бул жерде ырдын ыргагына зыян келтирбөө үчүн, сөз белгилүү даражада бузулуп айтылган. Бирок маңыз бир, анын үстүнө ушул түрдө айтууга да болот.

⁴ жүгүнбегин.

⁵ жүгириб.

⁶ камай. Кыязы, ката го. Сөздүн туурасы — «кармай».

⁷ койнынан.

⁸ оқыңыз.

⁹ ошбырга.

¹⁰ жавыб.

¹¹ окыды.

¹² жокбы.

¹³ көбчилигиң.

¹⁴ көкбөри. Сөздү «көк бори» катары эки сөз кылып окууга да болот (катчы жазганда экөөн эки бөлөк жазган). Бирок адам аты болгондуктан, эки сөздү бириктирип окуу зарыл.

¹⁵ авсынан.

¹⁶ курыбтыр. Сөздү «куруптур» түрүндө окуу жөн. Контекст боюнча да ушул маани туура келет. Бирок бул саптан мурдагы жана ки-

йинки ыр саптарындагы ушул сөзгө уйкашкан «бураптыр», «сураптыр» деген сөздөргө караганда, аларга уйкашуу үчүн бул жерде «куураптыр» деген сөздүн болуусу жөндүү. Маани экөөндө тең өзгөрбөйт.

¹⁷ болганча.

¹⁸ оргадан.

6902—6930

¹ 6909—6910-ыр саптары бир сапка, бири-бирине улай жазылып калган. Үр өлчөмүн сактоо үчүн эки сапка бөлүнүп берилди.

² урошат.

³ сусын.

⁴ күнин.

⁵ бодоңды.

⁶ тойгызыб.

⁷ күниңди.

⁸ ушуну.

⁹ оргого. Сөз ушул түрдө толук туура жазылган. Буга чейин бул катчыда, негизинен, «орга», «оргага» түрлөрүндө.

¹⁰ бойрык.

¹¹ доргога.

¹² ортокты.

¹³ сур.

¹⁴ муйындунун. Сөздү «моюндунун» катары окуса да болот. Ошону менен бирге эле топоним «Моюндунун», же «Моюндунун» делип айтылышы да мүмкүн.

6931—6959

¹ болжолды.

² одо. Сөздү «өөдө», же «өйдө» деп окуса да болот, экөө тең колдонулат.

³ төмөнкисин.

⁴ төмөнге.

⁵ жогоркысын.

⁶ жогоры.

⁷ туриб.

⁸ гүнден. Оозеки сүйлөөдө ушул үлгүдө айтылышы да мүмкүн.

⁹ түрген.

¹⁰ Ушул сап менен андан жогорку саптын арасындагы байланыш бар, бирок контекстик маани так ачылбай калган. Ой даана ачылыш үчүн, ушул эки саптын ортосунда «Ошо жердин атагы» деген ыр сабы болуу зарыл эле. Кыязы, калып кеткен өңдөнөт.

¹¹ көңилине.

¹² ушу. 6937-сапта ушул эле сөз «ушы» түрүндө жазылган.

¹³ оттын.

¹⁴ очириб.

¹⁵ отонун.

¹⁶ көчириб.

¹⁷ буктетиб. Сөздүн туура жазылышы — «бүктөтүп», бирок оозеки сүйлөөдө «бүктетиб» катары айтыла берет.

¹⁸ *жүктетиб.* Бул сөз да жогорку сөз сыяктуу эле «жүктөтүп» катары жазылса, оозеки «жүктетип» деп айтыла берет.

¹⁹ *тавын.*

²⁰ *ойыне.*

²¹ *гоныб.*

6959—6989

¹ *отти.* Сөздү «отты» катары окуса да болот. Маани эки учурда тең бир.

² *тутти.* Сөз бул үлгүсүндө маани бере албайт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча бул жерге ылайык келе турган жана жазылышы жактан катчынын чийгенине чамалаш сөз — «түнөттү».

³ *жудетти.*

⁴ *күңгирейт.*

⁵ *дөңгирейт.*

⁶ *көрбегендөр.*

⁷ *толгоныб.* Сөз «толгонуб» делип окулса болот. Бирок бул маани ыр сабындагы контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Туура маани — «толгонун».

⁸ *дүңгиреб.*

⁹ *уни.* Үч сап жогоруда ушул эле сөз «они» түрүндө жазылган.

¹⁰ *тунын.*

6990—7019

¹ *көси.* Сөз бул үлгүсүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча «күрсү» делгени жөндүү.

² *дөңкейиб.*

³ *жоктын.*

⁴ *көтералбай.* Туура жазылышы — «көтөрө албай» Оозеки сүйлөөдө көтералбай» түрүндө эки сөз бирге айтылышы да мүмкүн.

⁵ *көрсини.* Эки сап жогоруда (6990-сап) «көси» түрүндө жазылган сөз, чынында, ката жазылып калган, «күрсү» (көрсү) экендигин ушул ыр сабы айгинелейт.

⁶ *осе.*

⁷ *өңкейиб.*

⁸ *тотыгыштын.*

⁹ *койрыгы.*

¹⁰ *орлды.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келе турган маани — «аралды».

¹¹ *жавга.*

¹² *сөймока.* Үч саптарындагы жалпы контекстке бул сөздүн маңызы карама-каршы келип тургансып көрүнүшү мүмкүн. Ага караганда бул жерде «коймокко» деген сөз көбүрөөк ылайыктуу. Бирок, чынында, катчыдан ката кеткен эмес, айтылып жаткан ой да туура. Анткени Сагымбайдын ишеними боюнча кытайларда келген өтө сыйлуу

улуктун урматына күнөкөр адамдардан курмандык чалуу салты бар делет. Эскиден бери келе жаткан бул салттын эрежелерине Алмамбет катуу каршы чыгат (ал окуялар али алдыда). Демек, бул жерде сөз Орго канга жардамга келген Кордой, Чулу ж. б. улуктардын урматына курмандыкка чалуу үчүн союуга даярдалган күнөкөр кулдары жөнүндө бара жатат.

¹³ күнекер. Сөздүн туура жазылышы «күнөөкөр», бирок «күнекер» формасында да айтыла берет.

¹⁴ атаңга.

¹⁵ осын.

7020—7049

¹ копиревнин.

² аосынан.

³ кара сунын.

⁴ күнекерден.

⁵ 7012-сапта сөз улуктун урматына союлуучу адамдар жөнүндө бара жаткандыгын ушул ыр сабы да айгинелейт.

⁶ учырашты.

⁷ чолыга. Бул адам аты мурда 7002-сапта (андан мурун да) «чулы» түрүндө жазылган.

⁸ чолы. Бул ысым 7002-сапта жана мурда да «чулы» түрүндө жазылган. Контекст боюнча сөз бир эле адамдын атын билдирет.

⁹ улыка.

¹⁰ көргенин.

¹¹ көсинин.

¹² болганы.

¹³ толганы.

¹⁴ керкөлге.

¹⁵ эллу.

¹⁶ конгонга.

¹⁷ долет.

¹⁸ суйбес.

7050—7077

¹ долет. Диалектилик белги катары «дөмөт» болуп айтылышы да мүмкүн.

² төгин.

³ төкерегин.

⁴ ойбешин. Өзүнчө турганда мааниге ээ болбогон, «бейбаш» деген сөзгө маанилеш, экөө кош сөз катары бирге айтылуучу туюнтма. Мааниге ээ болгон негизги бөлүгү «бейбаш» болгондуктан, бул бөлүк ошого уйкаш жана жакын үлгүдө «айбаш», же «ойбаш» түрүндө айтыла бериши мүмкүн.

⁵ ушынчалык.

⁶ үлкен.

- 7 согыш.
 8 үстиңерге.
 9 өркиб.
 10 өркибеген.
 11 өсибектин.
 12 өкиматка.
 13 толыкшыган.
 14 терсмаявнын.
 15 тегерегген. Сөздүн бул жазылышында маани жок. Кыязы, ката кеткен. Контекстке туурасы «тегеренген» болушу жөндүү.
 16 өйцэдин.

7078—7104

¹ көкөн авыр. Сөздөр ушул түрдө эки бөлүнүп жазылган. Бөлүүдө да, жазууда да катчы тарабынан ката кетирилген, анткени контекстке караганда сөз «Көкө-Ноор» топоними жөнүндө. Демек, бул эки сөздү катчы «көкө навыр» түрүндө бөлсө болмок.

- ² көби шамав.
³ чолине.
⁴ түйшик.
⁵ толтырыб.
⁶ омырыб.
⁷ чүкесин.
⁸ үкесин.
⁹ мыйын.

7105—7133

¹ журтынан.
² мурыны. Сөздү түпкү айтылышына жакын «мөрүн» катары окууга да болот. Бирок, кыязы, манасчы «морун» түрүндө айткан өңдөнөт. Анткени кийинки ыр саптарындагы «оруну», «шоруму» деген уйкаштыкка келген сөздөр муну айгинелеп турат. Сөздү манасчы «мөрүн» түрүндө айтса, ага уйкаша турган сөздөрдү башкача курат эле.
³ бүткендин. Сөздүн туура жазылышы — «бүткөндүн», бирок оозеки сүйлөөдө «бүткендин» түрүндө айтыла берет.

- ⁴ орыны.
⁵ сурбей.
⁶ шорымы.
⁷ сойышы.

⁸ аңдагын. Сөздүн бул жердеги мааниси белгисиз. Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча туура келе турган сырткы формасы жактан жазылганга жакын сөз — «алдың».

- ⁹ сорынды.
¹⁰ орынды.
¹¹ атам. Ката кеткен. Буга чейин бул адам аты дайым «Атан» деп келген.

- ¹² *кушти.*
¹³ *гордыка.*

7134—7161

- ¹ *бори.*
² *ботына.*
³ *согылыб.*
⁴ *куанычдын.*
⁵ *туун.* Сөздүн кыргызча айтылышын так сактоо үчүн бул жазууну «туусун» катары окуу жөндүү болмок. Бирок манасчы сөздү «туун» түрүндө айтышы да толук ыктымал. Ошон үчүн сөздү катчы кандай жазса, ошол түрүндө калтырып, ал эми «туусун» деген үлгүнү анын синоним үлгүсү катары көрсөтүү максатка ылайыктуу.
⁶ *чолынын.*
⁷ *сойдырды.*
⁸ *үкирден.*

7162—7189

- ¹ *тойыны.*
² *мусылмандын.*
³ *шорым.*
⁴ *орын.*
⁵ *мурынтан.*
⁶ *күткен.* Сөздүн туура жазылышы — «күткөн», оозеки «күткен» түрүндө да айтыла берет.
⁷ *бутына.*
⁸ *мундан.*
⁹ *болобы.*
¹⁰ *капирди.*
¹¹ *жанжу.*

7190—7217

- ¹ *сөздеген.*
² *жинжу.* Ушул эле сөз 7185-сапта «жанжу» түрүндө жазылган. Экөө бир эле сөз, анткени контекст боюнча арасында айырма жок.
³ *сумырат.*
⁴ *акыктан.*
⁵ *көнин.*
⁶ *көрде.* Сөздүн бул түрү контекстке туура келе турган маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Туура маани берүүчү сөз — «көрдүм».
⁷ *жалгачы.*
⁸ *жалгыбасаң.*
⁹ *асасулдын.*
¹⁰ *биреви.* Сөздү «бирөө», же «бирөөсү» түрлөрүндө окууга да болот. Бирок Сагымбай манасчынын айтуу бөтөнчөлүгүн эске алганда, «бирөөбү» делиш айтуучунун өз сөзүнө жакыныраак.

- ¹¹ сөзке.
- ¹² колдобай.
- ¹³ койганым.

7218—7245

- ¹ өзиңе.
- ² ойгырын.
- ³ табат элең акылын. Контекст боюнча бул ыр сабы «Табат элем акылың» делиш туурараак.
- ⁴ осиңниң.
- ⁵ бутирет.
- ⁶ отим.
- ⁷ күнейиң.
- ⁸ үйиңе.
- ⁹ өлгениңин.
- ¹⁰ олманга.
- ¹¹ кайратты.

7246—7273

- ¹ магырор.
- ² олсин.
- ³ шорын.
- ⁴ олер.
- ⁵ буйрык.
- ⁶ суйлешиб.
- ⁷ олтырдым.

7273—7302

- ¹ көңүлими.
- ² тундырды.
- ³ бусыб.
- ⁴ мусылмандардан.
- ⁵ токтолоб.
- ⁶ мусылманды.
- ⁷ досокы.
- ⁸ өлгениңдин.
- ⁹ куанышыб.
- ¹⁰ колыны. Сөздү «колдорун» катары окууга болор эле. Ал үлгү сөздүн кыргызча айтылышына да алда канча жакын болмок. Бирок, Сагымбайда ушул жазылган «колуну» катары айтылуу учурлары көп жолугат, б. а. сөздөрдү бул формада берүү ага мүнөздүү. Ошон үчүн ушул үлгү калтырылды.
- ¹¹ жолыны (жогорку «колыны» деген сөзгө берилген түшүндүрмөнү кара).
- ¹² урбиси.

¹³ *ногайлардан.*

7303—7331

- ¹ *ногай.*
- ² *отырыб.*
- ³ *көчирди.*
- ⁴ *булишти.*
- ⁵ *немени.* Сөздүн үстүнө сыя карандаш менен «не» деп жазылып, сөз «неменени» делип оңдолгон.
- ⁶ *сокты.*
- ⁷ *тосаңы.*
- ⁸ *тодай.*
- ⁹ *боралыб.*
- ¹⁰ *куанды.*
- ¹¹ *атту.* Буга чейин дээрлик «атты» түрүндө жазылган эле.
- ¹² *болагасын.*

7332—7360

- ¹ *төлгечи.*
- ² *төлгеңди.*
- ³ *төлге.*
- ⁴ *торттен.*
- ⁵ *төлгесинде.* Контекст боюнча сөздүн маани жана стилдик жактан туурасы — «төлгөчүсү».
- ⁶ *көри.*
- ⁷ *урьшта.*
- ⁸ *төрктен.*
- ⁹ *көмибтир.*
- ¹⁰ *коңыр.*
- ¹¹ *дүкени.*

7361—7389

- ¹ *коштаб.*
- ² *гасы.*
- ³ *тойышыб.*
- ⁴ *токышыб.*
- ⁵ *имам.* Сөздү «ымам» түрүндө окууга да болот. Манасчы аны «ымам» түрүндө айтышы да мүмкүн.
- ⁶ *окышыб.*
- ⁷ *кош кошына.*
- ⁸ *чыңголды.*
- ⁹ *чыңгол.*
- ¹⁰ *каролды.*
- ¹¹ *уадам.*
- ¹² *ушу.* Буга чейин бул сөздү катчы дээрлик «ушы» түрүндө жазуучу.

- ¹³ *толды.*
- ¹⁴ *урошар.*
- ¹⁵ *гүним.*
- ¹⁶ *гөтериб.*

7390—7417

- ¹ *майдам.*
- ² *урыкшат.*
- ³ *орго.* Бирде «орго», бирде «орга» деп жаза берүү катчыга мүнөздүү белги.
- ⁴ *ган.* Бул сөздү да катчы кээде «кан», кээде «ган» түрүндө аралаш жаза берет. Мисалы: бул ыр сабында «ган» десе, эки сап жогоруда «кан» («канга») түрүндө жазылган (к. 7400-сап).
- ⁵ *шөкөн.*
- ⁶ *чатын.*
- ⁷ *тубинде.*

7418—7445

- ¹ *бүгүлиб.*
- ² *гармаб.*
- ³ *жүгүниб.*
- ⁴ *ошпыр.*
- ⁵ *бүгүнки.*
- ⁶ *түнди.*
- ⁷ *күтүнди.*
- ⁸ *чамбылбаса.* Сөздөгү үчүнчү тамга эмнени билдирерин ажыратуу кыйын. Мурда жазылган тамга ондолуп, үстүнө башка тамга жазылган. Ал окулбайт. Контекстке карап сөздү «жаңылбаса» деп божомолдоого болот.
- ⁹ *гунки.*
- ¹⁰ *агер.* Оозеки сүйлөөдө «агер» түрүндө да айтыла берет.
- ¹¹ *атышалбаса.* Сөздүн туура жазылышы — «атыша албаса». Бирок «атышалбаса» түрүндө айтыла берет.
- ¹² *сойыш.*
- ¹³ *урышар.*
- ¹⁴ *жосын.*
- ¹⁵ *куантыб.*
- ¹⁶ *түндиги.*

7446—7473

- ¹ *улылар.*
- ² *бабары.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «баары».
- ³ *капыр.* Бул сөздү катчы буга чейин дээрлик «капир» («ки» аркылуу) жазып келген эле.

- ⁴ согошуб.
⁵ көчкендей.
⁶ күңгирлеб.
⁷ капир («ки» аркылуу). Бул сөз 7453-сапта «капыр» түрүндө туура жазылган.
⁸ ысы чо.
⁹ мусылмандан.
¹⁰ маңгүлик.
¹¹ коргошындан.

7474—7501

- ¹ мондилеб.
² колдан.
³ ила айламалу.
⁴ Кол жазманын 185-бетинин баш жагындагы ушул ыр сабынан тартып тексттерди башка катчы жаза баштаган. Бул кол тамга мурдагыдан башка адамдыкы экендиги даана көрүнүп турат. Катчынын кимдиги жөнүндө эч маалымат жок.
⁵ калдарбегге.
⁶ житиб.
⁷ торатдын. Сөздүн туура жазылышы — «тору аттын».
⁸ кеткани («ки» аркылуу).
⁹ өткани («ки» аркылуу).
¹⁰ китбаганде.
¹¹ озон. Сөздүн бул түрдө жазылышы буга чейин — «өзөн», «өзүн» маанилеринде окулуп келген. Бул жердеги мааниси — «оозун».
¹² аркасине.
¹³ торатке.
¹⁴ оңалыб.
¹⁵ кайре.
¹⁶ маңкүлдин. Кол жазманын 185-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Сырткы белгилерине караганда ал тексттердин көбүн кагаз бетине түшүргөн адам, 185-бетке чейинки тексттерди да жазган.

7502—7529

- ¹ көтеремин.
² күликтигин.
³ өбкеге.
⁴ жоны.
⁵ саратын. Сөздүн туура жазылышы — «сары аттын».
⁶ майдамдагы.

7530—7557

- ¹ тубиң.
² думпир.

³ *орайна.*

⁴ *шондай.* Сөздүн туура айтылышы — «ошондой». Бирок ыр сабындагы ыргак бузулбасын үчүн, «шондой» катары айтылышы жөндүү.

⁵ *эди.*

⁶ *туш.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекстке караганда туура сөз — «түштү».

⁷ *деди.* Сөздүн бул мааниси контекстке туура келбейт. Туурасы «эле» же «эми».

⁸ *октай.*

⁹ *торатке.* Сөздүн туура жазылышы — «тору атка», «торатка» түрүндө айтыла берет.

¹⁰ *тушкен.*

¹¹ *куткарбарды.* Бул сөздөгү экинчи «р» тамгасын кимдир бирөө карандаш менен сызып, сөздү «куткарбады» деп оңдогон. Оңдолгон үлгү контекстке туура келет.

¹² *торат.* Туурасы — «тору ат», «торат» түрүндө айтыла берет.

¹³ *гурдын.*

¹⁴ *өсөңгиден.*

7558—7585

¹ *түбеке.*

² *гапыры.*

7586—7614

¹ *улыгым.*

² *осиңе.*

³ *көсиңе.*

⁴ *олдиң.*

⁵ *аны.* Контекстке туура келбейт. Туура келүүчү сөз — «ал».

⁶ *аосыңа.*

⁷ *экевин.*

7615—7643

¹ *күнге.*

² *көрейин.*

³ *жонейин.*

⁴ *айнакул.*

⁵ *айтулы.*

⁶ *майдамга.*

⁷ *жөңгер.*

7644—7671

¹ *сойлениб.*

² *кулениб.*

³ *жөңгердин.*

⁴ *күштеди.* Сөздү «күчтөдү» катары окуса да болот. Мындай мааниге контекст жол берет. Ошондой эле «күчтүү эле» деп окуса да болот. Бул түр стиль жактан да, кыргызча айтылышы боюнча да туура. Бирок «күчтүү эди» деш туурараак. Анткени ал түр кийинки саптагы «түштү эми» деген сөзгө так уйкашат. Ал эми «эле» дегендин ордуна «эди» катары айтуу Сагымбайда боло бере турган көрүнүштөрдөн.

⁵ *чалак.* Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

⁶ *түшдеди.* Сөздү «түштү эле» катары окуса да болот. Бирок контекстке караганда «түштү эми» делиш тагыраак.

⁷ *гулаган.*

⁸ *эмедей.* Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

⁹ *өлиги.*

¹⁰ *калганы.* Маани контекстке толук туура келет. Бирок жогоруда ушул сөзгө уйкаштыкка түшкөн «салыптыр» деген сөз бар. Ага караганда бул жерде «калыптыр» делиш туура. Мындан маани өзгөрбөйт.

¹¹ *майданга.* Сөздүн уңгусу буга чейин дээрлик «майдам» түрүндө жазылып келген.

¹² *осимин.* Сөздү «өзүмүн» катары окууга да болот. Маани бир эле, өзгөрбөйт.

¹³ *айнагул.* Бул манасчы айтканга туура келет дешке болот.

¹⁴ *онерим.*

¹⁵ *көрсин.*

¹⁶ *олемин.*

¹⁷ *өңкей.*

7672—7700

¹ *түшкен.*

² *мүликтир.*

³ *жакуш.*

⁴ *журибтир.*

⁵ *коёлар.*

⁶ *олерсиң.*

⁷ *майдамда.* Бул сөз 7662-сапта «майдан» (майданга) түрүндө туура жазылган эле.

⁸ *айнакул.* Бул ысым 7667-сапта «айнагул» делип туура жазылган.

⁹ *айнагул.* Сөз кайра туура үлгүдө жазылган.

¹⁰ *тоса.*

¹¹ *бегүши.*

¹² *айнакулга.*

7701—7729

¹ *кыргызлда.* Кыязы, ката кеткен. Сөздүн туурасы — «Кыргыздан».

² *акборчык.*

³ *болинбейт.*

⁴ *журтына.*

- 5 *кыргын*. Ушул түрдө да айтылышы мүмкүн.
- 6 *жоголтты*.
- 7 *доңыз*.
- 8 *суйледи*.
- 9 *бегүш*.
- 10 *усындыгы*.
- 11 *түтикти*.
- 12 *уйледи*.
- 13 *түтикден*.
- 14 *түрмеги*.

7730—7758

¹ *кирдишдан*. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча «кириштен» туура.

² *огын*.

³ Түп нусканын 193-бетинин башынан, ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Катчынын кимдиги жөнүндө маалымат жок.

⁴ *бегаөш*.

⁵ *авсон*.

⁶ *бигөш*.

⁷ *өшкөриб*.

⁸ *гыяр*.

⁹ *ходай*.

¹⁰ *хазыр*.

¹¹ *монде*.

¹² *килбасаң*.

¹³ *життиң*.

¹⁴ *аозон*.

¹⁵ *жыйганче*.

¹⁶ *жондыгы*.

¹⁷ *көйиб*.

¹⁸ *өкөматы*.

¹⁹ *хданың*.

²⁰ *отдан*.

²¹ *анче монче*.

²² *кынче*.

²³ *нават*.

7759—7787

¹ *ат тоны*.

² *жаныб*. Катчы сөздөрдү татарчалатып буруп жазган адам болгондуктан, бул жердеги «күйүп» делген кыргыз сөзүн «жанып» деп которуп койсо керек. Бул жерде «жанып» дегенге караганда контекстке «күйүп» көбүрөөк туура келет.

³ *гөйиши*. Кол жазманын 194-бетинен башталган ушул ыр сабы-

нан тартып кол тамга дагы башка адамдыкы. Катчынын кимдиги жөнүндө кабар жок.

⁴ *окыб.*

⁵ *алланың.*

⁶ *гевырдын.*

⁷ *гойган.*

⁸ *гавырдын.*

⁹ *чомолды.*

¹⁰ *ас.* Бул катчы жазган тексттерде да «з» менен «с» алмашылган сөздөр болсо, мурдагыдай эле атайын эскертүүсүз сөздүн туурасы жазылат.

¹¹ *отын.*

¹² *очгени.*

¹³ *ахиретке.*

¹⁴ *гавыр.*

¹⁵ *көчгени.*

¹⁶ *отын.*

¹⁷ *лайлимөлөк.*

¹⁸ *табмады.*

¹⁹ *сойлем.*

²⁰ *гелтирбей.*

7788—7817

¹ *лайламөлөк.* Бул сөз 7780-сап ырада «лайлимөлөк» түрүндө жазылган эле.

² *гөргөн.*

³ *коаб.*

⁴ *жолбарсдай.*

⁵ *дөйнаге.*

⁶ *тарыб.* Сөз так жазылган, даана окулат, бирок контексттеги мааниси белгисиз.

⁷ *болбасдай.*

⁸ *гандай.*

⁹ *кош.*

¹⁰ *оңдо.*

¹¹ *дойнанин.*

¹² *тамам.* Бул сөз манасчынын айтуусунда «бүтүн», же «такыр» делиши да мүмкүн. Анткени айрым учурларда катчылар кыргыз сөздөрүн татар, же башка элдердин өзү билген сөздөрүнө которуп коюу учурлары кездешет.

¹³ *гелсе.*

¹⁴ *болалбасдай.* Туура жазылышы — «боло албастай». Оозеки сүйлөөдө «болалбастай» түрүндө бирге айтыла берет.

¹⁵ *бор.* Сөздүн аягында «и» тамгасы жок, бирок салт боюнча «бори» катары окууга болот.

¹⁶ *көринбай.*

¹⁷ *гөбчилик.*

¹⁸ *секиз.*

¹⁹ *гөйиш.* Бул адам аты 7812-сапта эле «көйиш» түрүндө жазылган эле.

7818—7847

¹ *жони.* Бул катчыга мүнөздүү өзгөчөлүктүн дагы бири — «о», «ө», «у», «ү» тамгаларын бири-биринен айырмалаган тийиштүү белгилерди койбогондугу. Кээде гана «ы» менен «и» тамгаларын ажыратуу үчүн кыбачы коёт.

Мындан ары бул катчы жазган тексттер бүткүчө контекст боюнча даана көрүнүп турган жерлерде «о» менен «ө», же «у», «ү» тамгалары келүүчү сөздөр эскертүүсүз туура түрүндө жазылат.

² *төшбеген.*

³ *сойреб.*

⁴ *эгөн.*

⁵ *чунгырга.*

⁶ *гамады.*

⁷ *көгченин.*

⁸ *тобенда.*

⁹ *эген.*

¹⁰ *чонгырга.* Үч сап ыр жогоруда (7822-сап) бул сөз «чунгырга» түрүндө жазылган эле.

¹¹ *астын остин.*

¹² *тойыгтаб.*

¹³ *тотин.*

¹⁴ *ок.*

¹⁵ *ауада.*

¹⁶ *очуб.*

¹⁷ *ганат.*

¹⁸ *гуш.*

¹⁹ *коткарбай.*

²⁰ *огуб.*

7848—7877

¹ *косырына.*

² *барганы.* Бир сап жогоруда «барганы» деген сөз бар. Ошон үчүн бул жерде «салганы» делиш жөндүү. Контекстке туура келет.

³ *оккан.*

⁴ *ойла.*

⁵ *карбасыб.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «карпайып», же «карайып».

⁶ *конган.*

⁷ *жорбойыб.*

⁸ *жоры.*

⁹ *сор.* Сөз аягында «ы» жазылган эмес. Бирок сөздү «зору» катары окууга болот.

- 10 *коркылдаб.*
 11 *косгын.*
 12 *маклогы.*
 13 *хданың.* Сөздү «кудайдын» катары окууга да болот. Бирок ма-
 насчы өзү эле «кудаанын» түрүндө айтышы толук ыктымал.
 14 *нечевин.*
 15 *жомыш.*
 16 *чогылтыб.*
 17 *дөркиреб.*
 18 *көркиреб.*
 19 *көтерилбей.*
 20 *абкелиб.* Сөздү «алып келип» катары окууга болот. Бирок ма-
 насчы «апкелип» түрүндө айтышы да мүмкүн.

7878—7907

- 1 *өңкирдин.*
 2 *морга.*
 3 *отка.*
 4 *ботириб.*
 5 *көрерсеңер.*
 6 *огошды.*
 7 *жозин.*
 8 *атды.*
 9 *кошды.*
 10 *очырыб.* Сөздү «очириб» катары окууга да болот. Бирок бул
 жерде «очырыб» делиш оң, анткени «очириб» деген үлгү «өчүрүп» (ан-
 дай маани мурда берилген) дегенге жакын. Ал эми «учуруп» деген
 маани «очырыб» аркылуу беришили жөндүү.
 11 *чоңдыгы.*
 12 *жорыдай.*
 13 *оча.*
 14 *очалбады.* Сөздүн туура жазылышы — «уча албады». Оозеки
 сүйлөөдө экөө бирге «учалбады» катары айтыла берет.
 15 *осай.*
 16 *ганаты.*
 17 *ал.* Бул сөз текстте жок. Бирок ансыз ырдын ыргагы бузулуп
 калат. Кыязы, катчыдан ката кеткен. Анткени ушул жерде «ал», же
 «бул» деген сөздөрдүн бири айтылбай коюу мүмкүн эмес эле.
 18 *кошты.*
 19 *гезиб.*
 20 *ошоны.* Сөздү «ошонуну» катары окууга болот. Бирок уйкаштык
 үчүн жана контекст боюнча да «ушуну» деп окуу жөндүү.
 21 *остине.*
 22 *ботирди.*
 23 *тигенди.*
 24 *тотетиб.*
 25 *гешикин.*

²⁶ *жан.* Контекст боюнча «жаны» туурараак.

²⁷ *көңирөб.*

7908—7936

¹ *дөңирөб.*

² *чакыр чокыр.*

³ *асгердин.*

⁴ *сарит.* Сөздүн туура жазылышы — «сары ит». Оозеки сүйлөөдө «сарит» түрүндө бирге айтыла берет.

⁵ *тогиндин.*

⁶ *гириб.*

⁷ *гетибдир.*

⁸ *сабсем.* Сөздөрдү татарчалатып буруп жазып жаткан катчы «такыр» делген кыргызча сөздү ушул түрдө орусчага которуп жазып койгону, же манасчы өзү эле ушул түрдө айтканы белгисиз. Башка элдердин сөздөрүн текстке аралаштырып айтуу Сагымбайда жолуккан белгилерден.

⁹ *көйибтир.*

¹⁰ *минен.*

¹¹ *бёбтор.*

¹² *сойдык.*

¹³ *шоны.* Сөздү «ошону» катары окууга да болот (андай үлгү мурда бар). Бирок бул жерде ыр сабынын ыргагынын талабы «шону» дегенге ылайыгыраак болуп турат. Манасчы өзү «шону» түрүндө айтышы голук мүмкүн.

¹⁴ *асгер.*

¹⁵ *каталту.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча бул жерде «каткал аттуу» деген эки сөз бар.

¹⁶ *эрлик.* Контекст боюнча ушул түрдө айтууга да болот. Бирок стилдик жактан туурараагы — «эрдиги».

7937—7966

¹ *кахармандай.*

² *мосылман.*

³ *олунан.*

⁴ *тоны.*

⁵ *тмир.*

⁶ *мостай.*

⁷ *омырат.*

⁸ *а.* Балким сөз манасчы тарабынан ушул түрдө айтылышы да ыктымал.

⁹ *оңдырат.*

¹⁰ *өгиз.*

¹¹ *ойдин.*

¹² *көч.*

¹³ *сугындай.*

¹⁴ *кор.* Сөздү кимдир бирөө сыя карандаш менен «куры» деп ондогон.

¹⁵ *богандай.*

¹⁶ *келе жатыр.* Сөздүн туура айтылышы — «келе жатат». Бирок бул жерде ыр сабындагы ыргак бузулбас үчүн «келатат» катары айтылышы жөндүү.

¹⁷ *дажалдан.* Оозеки сүйлөөдө ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

¹⁸ *тогандай.*

¹⁹ *корогого.*

²⁰ *сон.*

²¹ *келкин.*

²² *олочоң.* Сөздү кимдир бирөө сыя карандаш менен «өлүчүң» деп ондогон.

²³ *осоң.* Бул сөздү да сыя карандаш менен «өзүң» деп ондогон. Кыязы, мурдагы сөздү ондогон адам бул жерде да тактоо киргизген өндөнөт. Эки учур тең текстке кийлигишүү, бирок сөздөр туура оңдолгон.

7967—7996

¹ *өчөшгендей.*

² *огубтыр.* Сөз сыя карандаш менен «угубтыр» делип ондолгон.

³ *келбас.*

⁴ *өңгө.*

⁵ *чаб.* Бул сөз да сыя карандаш менен «чааб» делип ондолгон.

⁶ *мойынга.*

⁷ *ак кулат.* Сөздүн туура жазылышы — «Аккула ат». Оозеки айтууда «ак кулат» катары айтыла берет.

⁸ *атыралтыб.* Кыязы, ката кеткен. Туурасы — «атырылтып».

⁹ *Маназка.* Сөз сыя карандаш менен «Манаска» делип ондолгон.

¹⁰ *герилиб.*

¹¹ *торыб.*

¹² *ириптир.* Оозеки сөздө диалектилик өзгөчөлүк катары «ириптир» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок андай үлгү манасчыга таандыкпы, же катчынын белгисиби, так айтуу кыйын.

¹³ *тешалбай.* Туура жазылышы — «теше албай», оозеки сөздө экөө бирге «тешалбай» түрүндө айтыла берет.

¹⁴ *болатко.*

¹⁵ *тошинен.*

¹⁶ *көбе.*

¹⁷ *тоңга.*

¹⁸ *ачо.* Сөздүн туура айтылышы — «ачуусу», бирок «ачуу» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

7997—8025

¹ *озин.*

² *окто алыб.* Бул эки сөз сызылып, сыя карандаш менен «ок ме-

нен» деген сөздөр жазылган. Контекст боюнча экөө тең туура келет. Демек «окту алып» дегенди «ок менен» деп оңдоонун зарылчылыгы жок эле.

³ *сыңдо.* Сыз карандаш менен «сыңду» делип оңдолгон.

⁴ *чобкытка.*

⁵ *токтолды.*

⁶ *октын.*

⁷ *доминен.* Сөз сыя карандаш менен «думинен» делип оңдолгон.

⁸ *кахарданган.*

⁹ *моны.* Сөздү «муну» деп окууга болот (андай үлгү мурда болгон). Бирок бул жерде ал маани контекстке туура келбейт. Туура маани — «мууну».

¹⁰ *бошоб.*

¹¹ *жоралбай.* Сөздүн туура жазылышы — «жүрө албай». Оозеки айтууда «жүралбай» түрүндө айтыла берет.

¹² *жорбейсиңби.*

¹³ *огобтыр.*

¹⁴ *торыбтыр.*

¹⁵ *ошо.* Контекст боюнча сөздүн жазылышы эмес, «ушу» деген маани туура.

¹⁶ *аккола.* Сөздүн үстү жагына сыя карандаш менен «га» мүчөсү кошулуп, сөз «аккулага (акколага)» делип оңдолгон. Оңдоо оригиналдын тексттине кийлигишүү, бирок тактоо туура иштелген.

¹⁷ *жетгени.*

¹⁸ *нетгени.*

¹⁹ *бордан.*

²⁰ *кетгени.*

8026—8054

¹ *соңдоң.*

² *төшгөн.*

³ *коундой.*

⁴ *тошиб.*

⁵ *аты тонын.*

⁶ *аты тонын кыйкырыб.* Ушул ыр сабынын баш жагына «калдай» деген сөз жазылып, сапка кошулат делген белги коюлган. Кошулган сөз кийин киргени шексиз. Анткени сыя башка. Бирок бул тактоонун максаты түшүнүксүз. Контекст боюнча бул жерде андай сөздүн зарылдыгы жок, тескерисинче, ашыкча.

⁷ *токтолбой.* Ушул түрдө туура жазылган. Кол тамга бир эле адамдыкы, бирок түп нусканын 202-бетинен тартып кыргыз сөздөрүнүн көбү бурмаланбай, туура жазыла баштаган. Мурда бул катчы «у», «ү», «о», «ө» тамгаларынын айырмаларын дээрлик көрсөтпөсө, азыр ал тамгалардын өзүнө тиешелүү белгилери туура коюлган жерлер да арбын.

⁸ *кожорланыб.*

⁹ *көрсүсин.*

¹⁰ гөлеб.

¹¹ көб. Сөздүн ушул формада жазылышы мурда «кеп» деген мааниде берилген. Контекст боюнча бул жерде «күп» маанисинде.

8055—8083

¹ тарталбай. Сөздүн туура жазылышы — «тарта албай». Оозеки «тарталбай» түрүндө айтыла берет.

² тош тошына.

³ гөргөндөр.

⁴ гелиб.

⁵ арсландай.

⁶ которгандай. Үндүү тамгаларды өз белгилери менен жазуу түп нусканын 202-бети менен бүткөн. Эми катчы мурдагы адатындай эле «у», «ү», «о», «ө» тамгаларын ажыратуучу белгилерди койбой жаза баштаган.

⁷ коганды.

⁸ гөрсү.

⁹ органды.

¹⁰ торганды.

¹¹ жахалданыб.

¹² көрсисин.

¹³ жолыб.

¹⁴ көрсү.

¹⁵ көл көл.

¹⁶ куган. Бул адам ысмы жогоруда «кубаң» делген эле.

¹⁷ көрөшдө.

¹⁸ көнөшдө.

¹⁹ баралбады.

²⁰ чыгалбады.

²¹ чегеге.

²² олого. Сөз сыя карандаш менен «улугу» болуп оңдолгон.

²³ оларга.

²⁴ торово. Бул сөз да сыя карандаш менен «туруву» делип оңдолгон.

²⁵ күлотка.

²⁶ борткан.

²⁷ колтай. Бул адам ысмы буга чейин «култаң» делген эле.

8084—8112

¹ чауулды.

² долдын. Сөздү «доолдун», же «добулдун» катары окууга да болот. Адатта, экөө тең айтыла берет жана мааниси бир. Буга чейин сөз «добыл» түрүндө жазылып, аны «добул» катары окуп келгенбиз. Бул сөз карандаш менен «дулдын» катары оңдолуптур. Оңдоонун максаты түшүнүксүз, кыязы, тактоо киргизүү болсо керек. Бирок «дулдын» дегенге караганда «долдын» делген үлгү түп нускага формасы боюнча

жакын болгондуктан, түзөтүүнү туура эмес иштелген дешке болот.

³ *кожырланга*. Сөздүн аягына карандаш менен «н» тамгасы кошулуп, «кожырланган» делип ондолгон. Контекст боюнча ушул «кужурланган» делген үлгү туура.

⁴ *истегени*.

⁵ *көкти*. Ушул сөз «көктүн» болушу да мүмкүн. Контекст боюнча бул түр да жарайт. Анда сөздү жазууда ката кеткен дешке болот.

⁶ *гылды*.

⁷ *жбенин*. Сөздү «жибенин» катары окууга болот. Маани экөөндө тең бир.

⁸ *төкилди*.

⁹ *боркыраб*.

¹⁰ *коркакдардын*.

¹¹ *гетди*.

¹² *болкылдаб*. Сөздү «булкулдаб» катары окууга да болот (андай үлгү мурда бар), бирок бул жерде контекст боюнча туурасы — «болкулдаб».

¹³ *доборти*.

¹⁴ *гөргиреб*.

¹⁵ *оккандын*.

¹⁶ *очошоб*. Ушул түрдө жазылган сөз «өчөшүп» маанисинде да жолугат.

8113—8140

¹ *жатыб*. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура сөз — «жата тат» (катчы «жатыр» деп жазмакчы болуп «жатыб» деп алса керек).

² *өнгечин*.

³ *тобине*.

⁴ *турошоб*.

⁵ *тосун*. Ушул сөздүн унгусу жогорку эле сапта (8118-сап) «ту» түрүндө жазылган.

⁶ *орошоб*.

⁷ *боридей*.

⁸ *жолушоб*.

⁹ *аргы терги*.

¹⁰ *торошоб*. Ушул эле сөз төрт сап ыр жогоруда «турошоб» түрүндө жазылган эле.

¹¹ *жыялбай*. Сөздүн туура жазылышы — «жыя албай».

¹² *гөб*.

¹³ *чыгалбай*. Сөздүн туура жазылышы — «чыга албай». Оозеки сүйлөөдө «чыгалбай» түрүндө бирге айтыла берет. Мындан ары ушул мүнөздөгү оозеки айтылганда арасындагы бир үндүү тыбыш кыскарып калып, бирге айтыла берүүчү сөздөрдү катчы угулушуна карата жазып койгон учурлар кезиксе, чечмелөөсүз, сөздүн жазылган үлгүсү көрсөтүлөт.

¹⁴ *көб*. Ушул эле сөз эки сап жогоруда «гөб» түрүндө жазылган.

¹⁵ *боты*.

- 16 *сойрелиб.*
 17 *гэралбай.*
 18 *улуңдоган.* Сөздү кимдир бирөө «олоңдаган» деп ондогон.
 19 *колагын.*
 20 *сүйрелгени.*
 21 *чиргин.*
 22 *тартма.*
 23 *сөйлөнгени.*

8141—8168

- 1 *хойрыгы.*
 2 *өлөги.*
 3 *олобтир.*
 4 *сорысы.*
 5 *даңгайыб.*
 6 *чалгайыб.*
 7 *кот.*
 8 *котоларге.*
 9 *жорет.*
 10 *чогы.*
 11 *босылбаган.*
 12 *тобы.*
 13 *гиши.*
 14 *ботин.*
 15 *көнинде.*
 16 *оңыб.*
 17 *өбдигин.*
 18 *гөрсең.*
 19 *корт.*
 20 *борси.* Сөздү «бориси» катары окууга да болот.
 21 *тобагил.*
 22 *жолборстойын.*

8169—8195

- 1 *соёлду.*
 2 *гең.*
 3 *гергөлге.*
 4 *күёлдо.*
 5 *алалбады.*
 6 *сонон.* Ушул үлгүдөгү сөз мурда «суунун» деген мааниде учураган. Бул жерде контексттеги маани — «сонун».
 7 *бойымды.*
 8 *аркы терги.*
 9 *гөриниб.*
 10 *сыны.* Ушул мааниде айтылууга да мүмкүн. Бирок контекстке «саны» делиш алда канча туурараак.

¹¹ *кошдын.* Ушул үлгүдө жазылган сөз мурда «куштун» түрүндө окулган эле, контекст боюнча «коштун» деген мааниде.

¹² *тобчыдай.*

¹³ *орын.*

8196—8223

¹ *кыргыз.* Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок контекст боюнча «кыргыздын» делиши туурараак.

² *көгче.*

³ *көчесинен.*

⁴ *тискей.*

⁵ *жөк.*

⁶ *шөк.*

⁷ *жанылган.* Ушул мааниде айтылышы да мүмкүн. Контекстке стилдик жагынан «жагылган» көбүрөөк туура келет.

⁸ *өйизге.*

8224—8254

¹ *морынкы.*

² *мондагы.*

³ *өрким.*

⁴ *комдан.*

⁵ *шашгеде.*

⁶ *гатоб.*

⁷ *орошда.*

⁸ *оян.*

⁹ *кезкиб.*

¹⁰ *толгонда.*

¹¹ *эркиш.*

¹² *көкчеге.*

¹³ *ойшондердин.*

¹⁴ *омети.*

¹⁵ *остинен.*

¹⁶ *остин.*

¹⁷ *гелгенде.*

8255—8285

¹ *өлгөни.*

² *өлгөнөн.*

³ *гөзи.*

⁴ *көргөни.*

⁵ *кыркырыб.* Балким ката кетиши да мүмкүн. Не болсо да, контекст боюнча туурасы — «кыйкырып».

⁶ *бөлгени.*

⁷ *гесинде.*

⁸ *соврысын.*

⁹ *кан.* Ушул үлгүдө айтылышы да мүмкүн. Бирок контекст боюнча «каны» делиш туурараак.

¹⁰ *кылалбай.*

¹¹ *көсдей.*

¹² *эрекинин.*

¹³ *далага.* Диалектилик өзгөчөлүк катары ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок манасчы кайсы түрдө айтканын кесе айтуу мүмкүн эмес.

¹⁴ *ийри бойро.*

¹⁵ *жөргөсиб.*

¹⁶ *келебтир.*

8286—8314

¹ *тотушгандын.*

² *тоштошка.*

³ *жоноди.*

⁴ *орышканы.*

⁵ *жөргөнде.*

⁶ *эштеңке.* Ушул формада айтылышы да мүмкүн. Маанисинде айырма жок.

⁷ *билмей.*

⁸ *кошдошоб.*

⁹ *тоганы.*

¹⁰ *өлгөндөр.*

¹¹ *босдошоб.*

¹² *отоздан.*

¹³ *тобдошоб.*

¹⁴ *көрдиңби.*

¹⁵ *жогын.*

¹⁶ *жокдошоб.*

¹⁷ *өлгени.*

¹⁸ *гетиб.*

¹⁹ *бастанчега.*

8315—8344

¹ *сотын.*

² *гирибтир.*

³ *аялы.*

⁴ *жоны.* Сөздү «жону» түрүндө окууга да болот (мурда кезиккен). Бул жерде контексттеги мааниси — «жоону».

⁵ *жонон.* Сөздү «жонун» маанисинде окууга да болот (мурда кезиккен). Бул жерде контексттеги мааниси — «жонун».

⁶ *жога.*

⁷ *ойлоноб.*

⁸ *хдай.* Катчы бул сөздү жогоруда «кудай» түрүндө так жазган (к. 8323-сап).

- 1- 9 *орыб.*
 10 *жоңыңызда.*
 11 *боролоро.*
 12 *беген.*
 13 *кошоңда.*
 14 *жогына.*
 15 *жоаб.*
 16 *калышыб.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча бул жерге «кылышып» деген маанидеги сөз керек.

8345—8373

- 1 *оло тири.*
 2 *окталык.* Сөздү «октайлык» катары окууга да болот.
 3 *эмеле.* Сөз ушул түрүндө эле айтылышы да мүмкүн. Маани өзгөрбөйт.
 4 *олом.*
 5 *ботоб.* Бул сөз карандаш менен «буутоб» делип ондолгон. Эки үлгү тең, кыязы, «бүтөп» деген маанини билдирет. Контекст боюнча мындай маани болушу мүмкүн. Бирок уйкаштыкка келүүчү кийинки саптагы «суутуп», «жуушуп» деген сөздөргө караганда, сөздү жазууда ката кеткен. Туура келүүчү ылайыктуу сөз — «буушуп».
 6 *орышка.*
 7 *сутыб.*
 8 *тондору.* Сөздү «тондору» катары түшүнсө болот. Бирок контекст боюнча туурараагы — «тондорун».
 9 *жошуб.*
 10 *көриндө.*
 11 *солоро.* Сөз карандаш менен «саолары» деп ондолгон.
 12 *тынштык.*
 13 *сосулуб.*
 14 *октаб.*
 15 *жаралолар.*
 16 *жаталбай.*
 17 *томкөчөкдеб.*
 18 *төшөкине.*
 19 *баталбай.*
 20 *коборынан.*
 21 *торарынан.*
 22 *тоташыб.*
 23 *жон.* Сөз карандаш менен «жун» деп ондолгон.
 24 *төки.*
 25 *жөдегени.*

8374—8403

- 1 *ошо.* Бул «ошо», же «ошол» деген өз маанисинен башка да, «ушу» дегенди билдирет (мурда берилген). Бул жерде «үшү» деген мааниде.

- ² *орышдан.*
³ *сәрдегени.*
⁴ *дорбетиб.*
⁵ *бото.*
⁶ *ойыб.*
⁷ *жөрге.* Қыязы, ката кеткен. Катчынын жазганы «жөргөн» («жүргөн») болуу керек эле.
⁸ *колтыгынан.*
⁹ *чойыб.*
¹⁰ *өлкөндөрдө.*
¹¹ *сонкойтыб.*
¹² *осон.*
¹³ *бойдон.* Сөз ушул түрүндө «боюнан» маанисинде айтылышы да мүмкүн. Бирок «бойлоп» катары айтылышы да ыктымал. Акыркы үлгүнүн мааниси стилдик жактан да, контекстке да туура келет.
¹⁴ *оёшоб.*
¹⁵ *оңдо.* Сөздүн ушул формада жазылышы буга чейин «өндүү» маанисинде берилген. Бул жерде ошондой эле форма контекст боюнча «онду» дегенди билдирет.
¹⁶ *наала.* Сөздүн жазылышы так эмес. Алгач «нала» делип жазылыптыр. Аны, кыязы, катчы «наала» деп оңдоптур. Сөздүн мааниси так эмес. Контекст боюнча «анык», «чыныгы», «даана» маанилеринин биринде болушу мүмкүн. Балким диндик түшүнүккө таандык сөз болушу да ыктымал.
¹⁷ *шхд.* Сөздү салт боюнча «щехд», же «шихид» түрүндө окууга да болот.
¹⁸ *көмөб.* Сөздү «көмүп» түрүндө окууга да болот. Маани өзгөрбөйт.
¹⁹ *хдайыңа.*

8404—8431

- ¹ *тинтури.*
² *кобшотоб.*
³ *жоткуроб.*
⁴ *окшотыб.* Бул формада жазылган сөз мурда «окшотуп» маанисинде окулган эле. Бул жерде контексттеги маани — «окшутуп».
⁵ *костырма.*
⁶ *косдорыб.*
⁷ *жөрекдеги.*
⁸ *босдорыб.*
⁹ *бото коло.*
¹⁰ *момие.*
¹¹ *тос.*
¹² *кынкайбайлык.*
¹³ *бөкөнге.*
¹⁴ *күнгө.* Кол жазмада бул сөз жок. Бирок ыр сабынын муун өлчөмү үчүн да, контекст боюнча да ушул сөздүн болушу зарыл.

¹⁵ элден. Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок контекст үчүн тагыраагы, туурасы — «элдин».

¹⁶ ой тодогы.

¹⁷ өлөгө.

¹⁸ гепырларга.

¹⁹ тошобдор.

8432—8460

¹ дойненин.

² ёз.

³ олибгор.

⁴ бөтирген.

⁵ көрөбдир.

⁶ асгери.

⁷ калгалыптыр. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «калыптыр».

⁸ жөдегениң.

⁹ асгерде.

¹⁰ бируне.

¹¹ биру.

¹² бойынче. Сөздү «бойынче» катары окууга да болот. Маани эки учурда тең бир, өзгөрбөйт.

¹³ көсдей.

¹⁴ кетгенин.

¹⁵ билалбай.

8461—8489

¹ виринен.

² магроб тал.

³ дер кал эди. Кыязы, ката кеткен өндөнөт. Сөздөр бул түрлөрүндө так маани бере алышпайт. Контекст боюнча «дээр эле» деш он.

⁴ иен.

⁵ саманкөл.

⁶ мунда.

⁷ ойлоды.

⁸ мосылмандын.

⁹ терметген.

¹⁰ касиету.

¹¹ теги.

8490—8518

¹ мон.

² увасир.

³ асили.

⁴ раман.

⁵ *рамандын.*

⁶ *галасы.* Бул сөздү катчы буга чейин дээрлик «каласы» («калаасы») түрүндө жазып келген. Мисалы, 8472-сапта да бул сөз «каласы» түрүндө жазылган.

⁷ *жыло сонын.*

⁸ *бойында.* Сөз карандаш менен «ойында» делип ондолгон. Контекст жана ырдагы уйкаштыктын талабы боюнча бул жерде «оюнда» болуу туура.

⁹ *манаска.* Бул катчы буга чейин ушул сөздү көбүнчө «маназ» түрүндө жазган эле.

¹⁰ *соби.*

¹¹ *садк.* Сөздү «садык» катары окууга да болот.

¹² *сойретиб.*

¹³ *долетиб.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча «дүрбөтүп», же «жөөлөтүп» деген сыяктуу сөздөрдүн бири туура келет.

8519—8547

¹ *көмөшөн.*

² *болошон.* Сөздү кимдир бирөө карандаш менен тиешелүү белгилер коюп «бүлүшүн» деп ондогон. Түп нусканын 215-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Катчы жөнүндө маалымат, же башка белгилер жок.

³ *тартоге.*

⁴ *сандыргало.*

⁵ *сахар.*

⁶ *тооардан.*

⁷ *кыйбат.* Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

⁸ *полдардан.*

⁹ *ташта баштаб.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «баштап-баштап».

¹⁰ *болардан.*

¹¹ *тарто.*

¹² *артыкче.*

¹³ *көтдөм.*

¹⁴ *санамгөл.*

¹⁵ *домбра.* Сөздү «домбыра» катары окуса да болот, маани өзгөрбөйт.

¹⁶ *арабадан набадан.* Кол жазманын 215-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Көзгө урунган сырткы белгилерине караганда 15—16 сапка чейинки тексттерди жазган катчы. Ал жөнүндө кабар, белги жок.

¹⁷ *төшбей.*

¹⁸ *домбыранын.*

¹⁹ *толгаб.*

²⁰ *көледи.*

²¹ *өлбесең.*

²² *тосдай.*

8548—8576

¹ ич.

² жеңелбады.

³ кайыб эрен. Сөздү «кайберен» катары окууга болот. Бул жерде манасчы «кайып эрен» түрүндө айтканы шексиз. Анткени «кайберен» түрүндө айтканда, ыр сабынын муун ченеми бузулуп, ыргакка зыян келет.

⁴ ойгорды.

⁵ обалаб. Сөздү «упалап» деп окууга болор эле. Бирок контекст боюнча туура маанидеги сөз — «уйпалап».

⁶ кара кор.

⁷ оронго.

⁸ качачын. Сөздү кимдир бирөө карандаш менен «каканчын» деп оңдогон. Контекст боюнча оңдолгон үлгү туура.

⁹ такар. Сөз ушул түрдө «такаар» делип айтылышы да мүмкүн. Бирок, чынында, туура айтылышы — «такаат».

¹⁰ орышкан.

¹¹ калкаланды. Мындай маани контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «талкаланды».

¹² тегесде.

¹³ олтордиң.

¹⁴ айтганиңе.

¹⁵ гөндөрдөң.

¹⁶ жолборсым.

¹⁷ сахбасы.

¹⁸ жозге.

¹⁹ жолдашың.

²⁰ бигимбир. Сөздү «бигымбр» катары окууга да болот. Ушул эле сөздү катчы 8570-сапта «байгамбар» түрүндө так жазган.

8577—8604

¹ орчон.

² магириб. Сөздү «магырыб» түрүндө окууга да болот. Маани экөөндө тең бир. Ушул сөздү катчы 8473-сапта «магроб» («магроб тал») деп жазган эле.

³ оёңызга.

⁴ согатдаб.

⁵ тор.

⁶ орматына.

⁷ орогом.

⁸ ологом.

⁹ туромын. Сөздүн жазылыш формасындагы жакындыкка карап «турамын» деп окууга болор эле. Бул маани контекстке толук туура келет. Бирок жогорудагы ушул сөзгө уйкаштыкка келген «уругум», «улурум» деген сөздөргө уйкаш болушу үчүн, бул жерде «турумун» ка-

тары окулушу оң. Сөздүн ал түрдөгү үлгүлөрү Сагымбайда кенен жолугат. Маани жактан «турумун» менен «турамын» дегендин айырмасы жок.

10 *абагеси.*

11 *акон.*

12 *өткөрди.*

13 *олторсең.*

14 *торобмын.*

15 *отноб.* Сөздү «отиноб» катары да окууга болот. Бирок экөөндө тең маани бир.

16 *оломдын.*

17 *бир.*

18 *өлтирмек.*

19 *бабамыздын.*

8605—8632

1 *шаа.*

2 *өлгенине.*

3 *өкинбе.*

4 *камгөн.*

5 *болма.*

6 *жоктор.*

7 *дактыры.*

8 *өкөмгө.*

9 *көнөсин.*

10 *окшойсың.*

11 *сойлейсиң.*

12 *торсын.*

13 *торсаң.*

14 *мона.*

15 *гөриндө.*

16 *акылының.*

17 *эртели кечде.* Ушул үлгүдө айтылышы да мүмкүн. Бирок сөздүн туура үлгүсү — «эртели-кечти».

18 *жориб.*

19 *кабол.*

8633—8660

1 *ошонон.*

2 *бахар.*

3 *жетген.* Оозеки сүйлөөдө ушул үлгүдө айтыла берет.

4 *гул.*

5 *огол.*

6 *бабик.* Сөз карандаш менен ондолгон. Даана болбогондуктан, окууга мүмкүн эмес. Бирок сөздүн мурдагы жазылышы «бапик» эле туура.

⁷ *мун.* Сөзгө карандаш менен дагы бир «у» кошулуп, «муун» делип оңдолгон.

⁸ *гол.* Бул түрдөгү жазылган сөз мурда «кол» маанисинде окулган. Бул жердеги маани — «кул». Бул сөз катчы тарабынан жогорудагы 8635-сапта «гул» түрүндө жазылган эле.

⁹ *шокто.*

¹⁰ *чоронон.*

¹¹ *бегер.*

¹² *шаэрин.*

¹³ *бахарын.*

¹⁴ *манжория.*

¹⁵ *жыртының.* Салт боюнча бул «журтунун» делип окулушу керек эле. Бирок ал маани контекстке туура келбейт. Туура келүүчү маани — «журтунан». Ушуну эске алып бул жерде ката кеткен дешке да болот.

¹⁶ *дөген.*

8661—8688

¹ *ойшин.*

² *байжикит.*

³ *нойготдардын.*

⁴ *тотолардан.*

⁵ *өсбекден.* Сөздү «өсибекден» катары окууга да болот.

⁶ *дамбылды.* Кыязы, ката го. Сөздүн туурасы — «Дамбылда».

⁷ *бердеге.*

⁸ *келдиге.*

⁹ *алты шаэр.*

¹⁰ *беклери.*

¹¹ *гелгени.*

¹² *төлебек.*

¹³ *бейкиш.* Бул адам атын «Бөгүш» катары эле эмес, «Бегиш» катары окууга да мүмкүн.

8689—8716

¹ *монары.*

² *чоголыб.*

³ *болары.*

⁴ *көкчеси.*

⁵ *долесдин.*

⁶ *солтаны.*

⁷ *тобо.* Бул адам атын «Тобо, же «Тообо» түрүндө окууга да болот.

⁸ *колжаны.*

⁹ *горо.*

¹⁰ *төгериктеб.*

¹¹ *келчө.*

¹² *дечо.*

- 13 *кожорашыб.*
 14 *көркөн.*
 15 *ордонан.*
 16 *галыбтыр.*
 17 *тилекиниң.*
 18 *келайтыр. Сөздүн «келе атыр» түрүндө эмес, «келатыр» катары жазылуусу жөндүү.*
 19 *көргендер.*

8717—8744

- 1 *акысдың.*
 2 *содай.*
 3 *жорсиңер.*
 4 *кубатто.*
 5 *билекиниң. Кыязы, ката кеткен өндөнөт. Сөздүн туурасы — «билегиң».*
 6 *тилекиң.*
 7 *абонасир.*
 8 *сафабаны. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекстке караганда «саабаны» делиш туура.*
 9 *көрөлө.*
 10 *көнөлө.*
 11 *олоңдо.*
 12 *өртөдөк.*
 13 *очмондо.*
 14 *көптөдөк.*
 15 *толаңдо.*
 16 *жерки.*
 17 *тотантыб.*
 18 *кар су. Сөздү «карысу», же «карису» катары окууга да болот. Бирок ката кеткен өндөнөт. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «кара суу».*
 19 *койдок. Сөздү «койдук» маанисинде окууга да болот (андай үлгү мурда бар — 4394-сап). Бул жерде контекст боюнча «куйдук» деген мааниде.*
 20 *тойдок. Сөздү формалык жакындыгына карап «тойдук» маанисинде кабыл алууга болбойт. Контекст боюнча туурасы — «туйдук».*
 21 *ордона.*
 22 *төкдөк.*
 23 *сөкдөк.*
 24 *кистик.*
 25 *боз.*
 26 *тишдик.*
 27 *туёнчы.*
 28 *сойинчи.*

8745—8772

¹ тартога.

² караң.

³ маңголдын.

⁴ бироң. Сөздү «бирөөң» катары окуу оң эле. Бирок ырдын ырганы үчүн «бириң» көбүрөөк ылайык. Маани жактан экөөндө айырма жок. Анын үстүнө манасчы «бирөөң» деп айтканына эч ким кепил боло албайт. Балким, манасчы «бириң» деп айтканын катчы «бироң» (бирөөң) катары жазып коюшу да ыктымал.

⁵ тором.

⁶ катондо.

⁷ бөлдоң.

⁸ көлиб.

⁹ төшгө.

8773—8800

¹ көлишди.

² абон асир. Эки сөз катары бөлөк жазылган.

³ мен. Сөз бул түрүндө контексттеги маанини билдире албайт. Кыязы, ката кеткен. Туура келүүчү сөз — «менен».

⁴ жанның.

⁵ акыр. Туура маани чыгыш үчүн сөздүн «акыры» делиши оң.

⁶ көбчөлөкдөн.

⁷ көбчөлөкдө. Сөздү «көпчүлүктө» катары окуса да болор эле. Контекст боюнча мындай мааниге да жол берилет. Бирок «көпчүлүктү» деш стиль жактан тагыраак жана туурараак.

⁸ тиет. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «тыят».

⁹ көрнө.

¹⁰ койрык.

¹¹ гембир.

¹² ирсек.

¹³ болобо.

8701—8828

¹ дикке.

² көнерби.

³ маңгол. Сөз ушул үлгүсүндөгү мааниде эмес, эпосто — «мангул». ⁴ ойло. Ушул түрдө жазылган сөз мурда (к. 3464-сап) «үйлүү» деген мааниде окулган. Бул жерде «үйүлүү» дегенди туюнтуп турат.

⁵ бодайын.

⁶ олтороб.

⁷ исак. Бул сөз үч сап жогоруда башка катчы тарабынан «ирсек» түрүндө жазылган.

⁸ Кол жазманын 222-бетиндеги ушул ыр сабынан баштап кол тамга башка адамдыкы. Катчы жөнүндө маалымат, белги жок.

9 көрөңгенин.

10 жодайын.

11 дошманды.

12 бирбадигир.

13 шихретин.

14 сорайын.

15 *кашынде*. Бул жаңы катчынын мүнөздүү өзгөчөлүгү — кол тамгалары өтө начар, окууга татаал, көп жерлерде контекст боюнча гана жоромолдоп айтууга болот. Анын үстүнө катаны да көп кетирген.

16 мнар.

17 *бахар*. Қыязы, жазууда ката кеткен го. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «баатыр».

18 *Маназын*. Бул жерде да ката кеткен. Туурасы — «Манасың».

19 ийрме.

20 ярым.

21 яшынде.

22 азкарди.

23 айкожам.

24 сыйледи.

25 *нигира*. Сөздү «сигира» же «сихира» катары окууга да болор. Маани белгисиз. Контекст боюнча «зүкүт» дешке болот.

26 токомо.

27 олотона.

28 конар.

29 мсылманге.

30 кыргызге.

8829—8856

1 кыйрыңе.

2 торгозбе.

3 тортончо.

4 төраликка.

5 төгараке.

6 билар.

7 *кылочин*. Қыязы, сөз ката жазылган өңдөнөт. Контекст боюнча туура үлгүсү — «кылуусун».

8 *кайроло*. Кебетеси, бул сөз да ката жазылган. Контексттеги сөздүн туура маани берүүчү үлгүсү — «кайрылуу».

9 болганче.

10 калайыкге.

11 отар.

12 зхар закмат.

13 болалман.

14 кила.

15 гайыбды.

16 барганде.

17 боламон.

- 18 айыбды.
- 19 дикдаган.
- 20 ырлар.
- 21 алышсың.
- 22 тиям.
- 23 диган.
- 24 сайыбды.
- 25 галин кызге.
- 26 кызыкыб.
- 27 гатирбасин.
- 28 кип.
- 29 билбаган.
- 30 нонак.
- 31 габи.
- 32 йман.
- 33 гаитбасин.
- 34 моштом.
- 35 көндөрсин.

8857—8884

- 1 яшын.
- 2 төкөл.
- 3 талма короб.
- 4 шихринан. Сөздү «шихринан» түрүндө окуса да болот.
- 5 чынындын. Сөз бул үлгүсүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча «чымындын» делиш туура.
- 6 йитим.
- 7 жирдай.
- 8 кыйылыб.
- 9 гатди.
- 10 хар.
- 11 килар.
- 12 гатибдир.
- 13 барыңе.
- 14 ниятимдир.
- 15 йитимдир.
- 16 катондон.
- 17 кталдык.
- 18 гасирдир.
- 19 кияв.
- 20 сояв.
- 21 гаркөлдөн.
- 22 тоз.
- 23 көз. Сөз жазылган түрдөгү өз маанисинде эмес, контекстке ылайык, «күз» дегенди билдирип турат.
- 24 газ. Сөздү «кез» катары окууга да болот жана ошол түрдө ай-

тылышы да мүмкүн. Стилдик жактан туурараагы — «кези». Маани эки учурда бир эле, өзгөрбөйт.

²⁵ корал.

²⁶ күйкөзбаңар.

²⁷ аштыкын.

²⁸ көбөбаңар.

²⁹ баштыкын.

8885—8912

¹ жаздыкын.

² көтарган.

³ базылсын. Сөздөрдө «з» менен «с» тамгаларын бири-бирине өткөрүп, аралаш жаза берүү бул катчыда да учурайт. Мындан ары мындай учурлар кезиккенде сөздүн туура жазылыш үлгүсү атайын эскертүүсүз жүзөгө ашырылат.

⁴ инди.

⁵ ймандык.

⁶ жисир.

⁷ тол. Сөз ушул жазылыш маанисинде эмес, контекст боюнча «тул» дегенди билдирет.

⁸ катон.

⁹ орматың.

¹⁰ созон.

¹¹ көңкөраб.

¹² амин.

¹³ көтарди.

¹⁴ дөңкөраб.

¹⁵ пигимбир.

¹⁶ өткөнө.

¹⁷ сексан.

¹⁸ Эки жүз сексен жыл болгон. Ыр сабын кимдир бирөө сыя карандаш менен сызып койгон.

¹⁹ аолаты.

²⁰ ичгариб.

²¹ мойно.

²² жезит алып башына. Ыр сабынын мааниси белгисиз, башка ыр саптары менен байланышы да көрүнбөйт. Буга караганда ушул жерде ыр сабы же бир нече сап жазылбай калса керек. Контекстке карап ал орунду толтуруу, ал гана эмес болжоп айтуу да мүмкүн эмес.

²³ пилдай. Сөздүн мааниси белгисиз. Контекст боюнча, айрыкча ушул сөзгө улай келген башка эки сөзгө караганда, бул жердеги сөз «селдей» болуу абзел. Кыязы, сөз ката жазылган.

²⁴ төкөб.

²⁵ яшына. Сөздү жазылышы боюнча «жашына» деп окуу керек эле. Бирок контекст боюнча «жашыны» делиш туура.

²⁶ кархаб.

²⁷ ниме.

- 28 *домбор.*
 29 *ошондай.* Жазылыш формасына карап сөздү «ошондой» деп окуу оң. Бирок контекстке «ушундай» делиш көбүрөөк туура келет.
 30 *осоңа.*
 31 *кодорат.*
 32 *өзганин.*
 33 *бигар.*
 34 *өкөмөн.*
 35 *бөлак.*
 36 *билганимди.*

8913—8940

- 1 *милдат.*
 2 *Жыргалаң бою казылды.* Ушул ыр сабынан (кол жазманын 225-бети) баштап, кебетеси, жаңы катчы. Так айтуу кыйын, анткени бул адам да начар жазат экен.
 3 *ногойдан.*
 4 *аолкы.*
 5 *ойлансоң.*
 6 *байгор.*
 7 *биргул.* Сөз карандаш менен «биргол» делип оңдолгон.
 8 *моса.*
 9 *тошинде.*
 10 *болониб.*
 11 *ошондо.* Сөздү ушул жазылган маанисинде кабыл алууга болот. Бирок жогорку сапта ушул сөзгө уйкаштыкка түшкөн «тушунда» деген сөз бар. Буга караганда уйкаштык толук болуу үчүн бул сөздүн «ушунда» делиниши оң. Контекстке да ушул үлгү тагыраак туура келет.
 12 *ботол.* Кыязы, сөздү катчы ката жазган өңдөнөт, же анын «бүткүл», «бүтүн» деген сөздү транскрипциялаганы ушул. Андай болгондо транскрипция түп нускадан өтө эле алыс болуп калган.
 13 *олона.*
 14 *аоилкыйыр.*
 15 *шол кезекде аоилкыйыр шонда кан.* Эки ыр сабы бир сапка улай жазылып калган дешке болор эле. Бирок бул беш сөздү эки ыр сабына бөлүүгө болбойт. Арасынан сөз түшүп калган, же башка ыр сабы жазылбай калган дешке да негиз жок. Кыязы, айтуучудан же катчыдан ката кеткен. Логика боюнча башкы эки сөз ашык, алар алынып салынса, калган сөздөр ыр сабына да туура келет, контекст боюнча да маани толук түшүнүктүү. Жаңылыш айтылган башкы эки сөздү сызып салууну катчы унутуп калса керек деш жөндүү.
 16 *очобдир.*
 17 *айтога.*
 18 *көчөбтир.*
 19 *орко.* Контекст боюнча бул жерге туура келүүчү сөз — «уругу». Сөз зарыл сөздөн өтө эле алыс формада жазылган. Буга караганда ката кеткен дешке негиз бар.

²⁰ *кобчакыгыз.* Сөздүн мааниси белгисиз. Балким ката жазылышы да мүмкүн. Контекст боюнча «купчакбыз», же «кыбчакпыз» деген сөз катары болжолдоого болот.

²¹ *торушкан.*

²² *колон.*

²³ *койколашыб.*

²⁴ *орошкан.*

²⁵ *кылымге.*

²⁶ *мөлөк.* Сөз «мүлүк» катары окулуу керек эле. Бирок контекст боюнча керектүү сөз — «бүлүк». Балким ката кеткендир.

²⁷ *көндан.*

8941—8968

¹ *айкожодан.*

² *гискирдин.*

³ *орматке.*

⁴ *толошуб.*

⁵ *орок орок.*

⁶ *болошоб.*

⁷ *маңголдар.*

⁸ *башке.*

⁹ *маңжория.*

¹⁰ *көрөниб.*

¹¹ *касакдын.* Бул катчынын кол тамгасы мурунку катчыныкынан да начар. Айрым тамгаларын контекстке карап болжол менен гана окууга болот. Мисалы, ушул сөздүн жазылышындагы аяккы үч тамганы формасы боюнча «дсын» деп окууга болор эле. Жеке эле ушул сөз эмес, башка жерлерде да шашып жазгандыктан, ар бир тамганын өзүнө тиешелүү формаларын так сактоо жок.

¹² *камбаргандын.*

¹³ *бабор.*

¹⁴ *мунун.* Түп нускада бул сөз жок. Бирок ыр сабындагы муун өлчөмү, ыргактуулук туура сакталыш үчүн, ушул жерге «мунун», же «анын», же «экен» ж. б. сыяктуу эки муундан турган контекстке каршы келбөөчү сөздүн болгонуна шек келтирүүгө болбойт. Кыязы, катчы жазбай калган өңдөнөт.

¹⁵ *бавасы.*

¹⁶ *гискирди.*

¹⁷ *оротдениб.* Кыязы, бул жерде атайын ык менен жазуу эмес, ката кеткен өңдөнөт. Сөздүн туурасы — «өрттөнүп».

¹⁸ *көтөркени.*

¹⁹ *көтөргөнү туу болду.* Түп нусканын 226-бетинен башталган ушул ыр сабынан гартып кол тамга мурдагыдан башка адамдыкы.

²⁰ *жаныгыркан.* Кыязы, сөз ката жазылган. Контекстке караганда туурасы — «жаңырган».

²¹ *асирет.*

²² *желак.*

23 айвытынан.

24 аскирдин.

25 динимиз.

26 биригыз. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «бирибиз».

27 ияси.

28 тгеле.

29 вилавиз.

30 добол.

31 какылыб.

32 кодеретке.

8969—8997

1 колоз.

2 жаңжоң.

3 манколдон.

4 коло.

5 жавылыб.

6 ото.

7 чакылыб.

8 қоресода.

9 дөк кала. Катчыдан ката кеткен, сөздөгү «н» тамгасына тиешелүү чекиттер коюлбагандыктан, «дөк» болуп калган. Туурасы — «дөңкалаа» дешке болот.

10 көнкөрөтиб.

11 доболон.

12 жакын.

13 сокоб.

14 дөңкөрөб.

15 бай сорын.

16 көздей.

17 оба.

18 орконын.

19 Маназ. Сөздү бул түрдө «з» менен «с» тамгаларын алмаштырып жазуу бул катчыга мүнөздүү белги экени, же сейрек учуроочу кокустук экени белгисиз. Эгер мүнөздүү көрүнүш болсо, ушул катчы жазган тексттер бүткүчө сөздүн туура жазылышы атайын эскертүүсүз жазылат.

20 калаге.

21 калбакан.

22 зангыраб.

23 обасы.

24 шом.

25 жайытде.

26 оёго.

8998—9025

1 савырылыб.

² алдырканын.

³ ортдиб.

⁴ көлгө.

⁵ тобсоз. Бул катчыга мүнөздүү белгинин бири — сөздөрдү жазууда «о», «ө», «у», «ү» тамгаларына тиешелүү белгилерин койбойт. Бардык сөздөрдө ушул төрт тамга бир гана «о» аркылуу жазыла берет. Бул балким тексттерди тез жазуу зарылчылыгына байланышкан көрүнүштүр. Катчы ошондой эле басымдуу учурларда «э» тамгасынын өзүнчө жеке турган формасы менен «и», «ы» тамгаларын да бир чекит коюп жазат.

⁶ көлө.

⁷ көлке.

⁸ ортдеб.

⁹ ириб. Сөз манасчы тарабынан эле «ирип» түрүндө айтылышы мүмкүн.

¹⁰ кемвир.

¹¹ өнкөрө.

¹² кытай кыргын салыптыр. Ыр сабынын контексттеги мааниси — кытайлар өзүнө өзү кыргын салып, бүлүнүп, жок болуптур.

¹³ манкол.

¹⁴ иян.

¹⁵ далака.

¹⁶ ордока.

¹⁷ сайвы.

¹⁸ колдок.

8926—9055

¹ аштырыб. Оозеки сүйлөөдө «аштырып» түрүндө айтыла берет.

² жобар.

³ чаштырыб. Оозеки сүйлөөдө «чаштырып» түрүндө айтыла берет.

⁴ тикиб.

⁵ сорайт.

⁶ аобалдан.

⁷ сыйыныб. Сөздүн контексттеги мааниси белгисиз. Бул түрүндө алганда сөздүн да, ал эле эмес ыр сабынын да эмнени түшүндүрөрү ачык эмес. Кыязы, бул жерде башка сөз, бирок формасы боюнча ушул сөзгө жакын түрдө болсо керек.

⁸ дония.

⁹ жылыыйб. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Бул түрүндө маани бербейт. Контекст боюнча туурасы — «жыйылып».

¹⁰ ботка.

¹¹ ботканака.

¹² жылыыйб. Катчыдан ката кетпестен, анын «жыйылып» деген сөздү жазган транскрипциясы ушул өңдөнөт. Анткени бул сөздү 9034-сапта да ушундай жазган.

¹³ азкырып. Сөздүн туура жазылышы — «азгырып», бирок оозеки сүйлөөдө «аскырып» түрүндө айтыла берет.

- 14 орконо.
- 15 кайде.
- 16 байбича.
- 17 ботканаңдын.
- 18 корконо.
- 19 иштакен.
- 20 жанжо.
- 21 тиштекен.
- 22 көздөкөн.
- 23 көкирекде.
- 24 сөздөкөн.
- 25 кодорети.
- 26 алленин.

27 оло. Ушул түрдө жазылган сөз мурда «улуу», (к. 1938 сап) «уулу» (к. 1957-сап) «өлө» (к. 6397-сап ыр) маанилеринде учураган. Контекст боюнча бул жерге «өлүү» деген туура келет.

- 28 имассың.
- 29 тирисиң.
- 30 сайыб корош.
- 31 эрларниң.

9056—9082

- 1 санатдекы.
- 2 көздө.
- 3 бозолоб.
- 4 тошоб.
- 5 акылдосон.
- 6 моронтон.
- 7 бого.
- 8 вейливиздин.
- 9 бербердикер.

10 алганы. Контекстке жана ушул сөзгө уйкашкан жогорудагы «жалганын» деген сөзгө ылайыкташуу үчүн да, бул жерде «алганын» делиш туура.

- 11 кожока.
- 12 бароб.
- 13 ошоко.
- 14 беркени.
- 15 акбай. Сөздүн туурасы — «атпай». Кыязы, катчыдан кеткен ката.
- 16 анкимасин.
- 17 көркөнө.
- 18 тонок.
- 19 сары. Кыязы, «зар» деген сөздү эле катчы ушул түрдө жазган го.
- 20 соморат.
- 21 бахасы.
- 22 тоялик.
- 23 канкороң.

- ²⁴ *аштырды*. Сөздүн туура жазылышы — «ачтырды».
- ²⁵ *акар*.
- ²⁶ *гириб*. Сөз формасынын жакындыгына карата «кирип» катары окулуу керек эле. Андай түрү мурда кезиккен. Бул жерде контекстке ал маани туура келбейт, сөздүн туура мааниси — «карып».
- ²⁷ *алсон*.

9083—9111

- ¹ *көчөсөна*.
- ² *чашдырды*. Сөздүн туура жазылышы — «чачтырды». Бирок оозеки сүйлөөдө «чаштырды» түрүндө айтыла берет.
- ³ *өркөтиб*. Сырткы формасы жана айтылыш жакындыгына карап сөздү «үркүтүп» катары окууга болор эле. Бирок контекст боюнча бул жердеги тиешелүү сөз — «өргүтүп». Ушул катчыга мүнөздүү белгинин бири — «г» (ги) менен «к» (ки) жана «к» (кы) менен «г» (гы) тамгаларын биринин ордуна бирин жаза берет. Басымдуу учурларда «г» (ги) «к» (ки) аркылуу, ал эми «г» (гы) «к» (кы) аркылуу жазылат. Кээде тамгалар өз ордуларында жазылган учурлар да кезигет, бирок өтө аз.
- ⁴ *конанды*.
- ⁵ *орок*. Сөз жазылыш маанисинде эмес, контекст боюнча «урук» дегенди билдирет.
- ⁶ *олосон*. Сөздү «улуусун» катары окууга да болот. Бирок бул жерде «уулусун» маанисинде.
- ⁷ *куванчка*. Сөздү «кубанычка» түрүндө окууга жана айтууга болот. Маани эки учурда тең бир.
- ⁸ *батырны*. Бул атайын ык менен максаттуу жазылган сөз эмес, ката деш жөндүү. Сөздүн туурасы — «батырды».
- ⁹ *жатышты*. Жогорку саптардагы «чакырды», «батырды» деген сөздөргө караганда бул жерде «жаткырды» делиш оң. Контекст боюнча мындай айтууга толук мүмкүн.
- ¹⁰ *ойдороб*.
- ¹¹ *вие*.
- ¹² *сойдороб*.
- ¹³ *аскердеки*. Сөздүн туура жазылышы — «аскердеги». Оозеки сүйлөөдө «аскердеки» түрүндө айтыла берет.
- ¹⁴ *авбак*. Бул катчыдагы дагы бир өзгөчөлүк — «б», «п» тамгаларынын ордуна «в» тамгасын жазуу. Башка себептери болбосо, мындан ары кыргыз сөздөрүндө «в» тамгасын жазган сөздөр кезиксе, эскертүүсүз эле сөздүн туура үлгүсү жазылат.
- ¹⁵ *майге*.
- ¹⁶ *тойдороб*.
- ¹⁷ *жонкокче*.
- ¹⁸ *чобона*.
- ¹⁹ *койдороб*.
- ²⁰ *олбет*.
- ²¹ *усордо*.

²² *монды.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «мындай».

²³ *жакынде.* Бул катчыдагы дагы бир өзгөчөлүк — сөз аягында «а» тамгасы келген жерлерде аны «э» аркылуу берүү (мындай көрүнүш башка катчылардын айрымдарында да бар).

²⁴ *каракай.*

²⁵ *торсонбо.*

²⁶ *каракайде.*

²⁷ *тоно.*

²⁸ *тахардан.*

²⁹ *коржон.*

³⁰ *бөктөшиб.*

³¹ *жөкдөшиб.*

³² *болошоб.* Сөздү жазылыш формасынын жакындыгына карата «болушуп» деп окууга болот (андай үлгү мурда да кезиккен, к. 8945-сап). Бирок бул жерде ал маани контекстке туура келбейт. Туура маани — «бүлүшүп».

³³ *каракайка.*

³⁴ *дөняке.*

9112—9140

¹ *кенаниб.*

² *шонде.*

³ *белкилакен.*

⁴ *коёшоб.*

⁵ *атилаз.*

⁶ *аңдакын.*

⁷ *торкон.*

⁸ *тобар.*

⁹ *дороя.*

¹⁰ *чушде.*

¹¹ *болом.* Сөздүн бул мааниси контекстке туура келбейт. Бул жерде «буулум» дегенди билдирип турат.

¹² *каракайдын.*

¹³ *калыгын.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туура-сы — «калыңын».

¹⁴ *ботака.*

¹⁵ *торон.*

¹⁶ *шоро.*

¹⁷ *кайнабазе.*

¹⁸ *көзөмдөрдөн.* Сөз ушул жазылыш маанисинде «көсөмдөрдөн» катары айтылышы да мүмкүн. Мындай маани контекстке каршы келбейт.

¹⁹ *көрөнкен.*

²⁰ *мөлкөн.*

²¹ *көлөке.*

²² *жыркаб.* Мындан ары бул катчы жазган тексттердин аягына че-

йин «г» (гы) тамгасынын ордуна «к» (кы) ошондой эле «г» (ги) жазылуучу жерге «к» (ки) жазган учурлар да атайын эскертилип олтурбайт, сөздүн туура жазылышы гана берилет.

²³ көрбөйсөңбө.

9141—9169

¹ *тоардон.* Катчылардын айрымдарынын араб тамгаларын кыргыз сөздөрүнө ылайыктап пайдаланууда транскрипциялоонун жолун начар билишинин ачык үлгүсү: «ө» тамгасын «оа» аркылуу берип анча-мынча болсо да түп нускага жакындатуу аракетин көрөт.

² *тобонан.*

³ *асге.* Мындан ары бул катчы жазган тексттердеги сөздүн аягында «а» тамгасы келүүчү жерлерде «э» жазуу учурлары эскертилип олтурбай, туура үлгүсү берилет. Ошондой эле «аска» дегендин ордуна «асге» делип, башка учурларда «г» «к» менен алмаштырылып жазылса, кээде анын тескерисинче «к» келүүчү сөздөр «г» аркылуу жазуу да учурайт. Мындай учурларда да сөздүн туура жазылыш үлгүсү эскертүүсүз эле берилет.

⁴ *тоя.*

⁵ *бойга.* «Буйгат» делип да айтыла берет.

⁶ *жо.* Сөздү «жоо» деп окууга да болот. Контекстке каршы келбейт.

⁷ *борошге.*

⁸ *билбакени.*

⁹ *корсон.*

¹⁰ *дойнаси.*

¹¹ *боёрканын.*

9170—9198

¹ *ошока.*

² *жеткенга.* Сөздү «жеткенга» түрүндө окууга да болот. Маани эки учурда тең бир.

³ *талмкыроб.* Бул топоним мурда «талма короб» (к. 8859-сап) түрүндө жазылган.

⁴ *оён.*

⁵ *көндөн.*

⁶ *тоадон.*

⁷ *тхаб.*

⁸ *койрок.*

⁹ *жортоны.*

¹⁰ *минамин.*

¹¹ *иски.*

¹² *көмөкдерин.*

¹³ *немасин.*

¹⁴ *одериб.*

¹⁵ *ойыктан.*

- 16 көрөшөб.
 17 олтор.
 18 белинан.
 19 болошиб.
 20 жолдон.

9199—9227

- 1 жолоң.
 2 болгор.
 3 беркел. Сөздүн туура жазылышы — «бери кел». Бирок эки сөз бирге «беркел» түрүндө айтыла берет.
 4 алока.
 5 бойло.
 6 бил. Сөздү «бел» катары окууга да болот. Катчылардын көбү сыяктуу бул катчы да «э» тамгасынын жеке турган үлгүсүн сөз ортосунда жазууда, адат катары, жөнөкөй чекит, же кош чекитти билдире турган дефис түрүндөгү сызыкчаны коюу менен чектелет. Андай белгилер «и», «й», «ы» тамгаларынын ошондой эле шарттагы үлгүсүнөн дээрлик айырмасыз түрдө болот.
 7 келөшөмдө.
 8 оз. Сөздүн бул түрдө жазылган үлгүсү мурда «өз» деген маанини билдирген эле (к. 1929-сап). Бул жерде контекст боюнча «уз» дегенди туюнтат. Сөз карандаш менен кимдир бирөө тарабынан «уз» делип оңдолгон.
 9 өң тосона. Сөз карандаш менен «өң тусуна» делип оңдолгон.
 10 ишаниб.
 11 төкбай,
 12 озом.
 13 толумдо.
 14 орормин.
 15 тиро.
 16 көрөрмөн.
 17 донияден. Сөздү жазылыш формасына караганда «дүнүйөдөн» деп окуу жөндүү эле. Бирок ыр тутумунда ыргактын шыр болушу үчүн «дүйнөдөн» делиш оң. Адатта, эки форманын мааниси бир катары түшүнүлөт.
 18 өкөнчи. Сөздүн туура үлгүсү — «өкүнчү». Оозеки сүйлөөдө «өкүнчү» катары айтыла берет. Бул жерде «өкүнчү» деген үлгүнүн калганы оң. Эки форманын маанисинде айырма жок.
 19 жонармон.
 20 өкөнчим.
 21 оңо тозом. Ушул кош сөздөгү «өң» деген сөздү катчы «9209-сапта жумшартуу белгиси аркылуу «өң» деп жазган эле.
 22 өлөмке.
 23 ойлорлар.
 24 бойлорлар.
 25 башдолар.

26 каштолар.

9228—9256

¹ *биробо.* Сөздү «бирөөбү» деп окуу жөндүү. Ошол түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок ыр сабында айтуунун ыңгайлуулугуна, кыргызча так болуусуна караганда «бирөөсү» делиш оң.

² *атты кана.* Сөз карандаш менен оңдолгон. Бирок оңдолгонун окууга мүмкүн эмес. Болжол менен «атты канага» дешке болот.

³ *тыгылыб.* Бул сөз жогорку экинчи сапта да бар. Анын үстүнө ушул сөз менен уйкашуусу да керек. Сагымбайда бул түрдөгү кайталоолор болчу эмес. Балким, жаңылыштык кетиши да мүмкүн. Эки жерде тең сөздөрдүн жазылышы бирдей, экөөн тең «тыгылып» деп гана окууга болот. Контекст боюнча туура келе турган сөз — «жыгылып».

⁴ *сонун.*

⁵ *боёнде.*

⁶ *өнкөрдө.*

⁷ *чөнкөрдө.*

⁸ *коралыб.*

⁹ *Жыйып терип аларды,*

Жыйырма миң таап алыптыр. Бул эки саптан мурун бир, же бир нече ыр сабы калып кеткен сыяктуу: окуялардын ирети даана болбой, үзүлүп калган өңдөнүп турат, жыйырма миң ким экени, өзбү, жатпы — белгисиз, ал кийин гана контекст боюнча билинет. Окуяларды мындай берүү Сагымбайга мүнөздүү эмес. Кандай сап, же саптар калып калганын болжолдоп айтуу кыйын.

¹⁰ *он бир миң болуп эркеги.* Ыр сабынын жалпы контекстеги мааниси белгисиз. Анткени башка окуялар менен байланышпайт, он бир миң кайдан келген сан экени белгисиз. Төрт миң эркек эскерилгени менен, ага кошулган сегиз миң кайдан чыкканы ачык эмес. Кыязы, мындай болуу жогорудагы калтырылып кеткен ыр саптары менен байланыштуу болсо керек.

9257—9286

¹ *мики.* Сөздү жазууда ката кеткен. Анткени сөздөгү «н» тамгасына тиешелүү белги — чекиттер коюлбай калгандыктан, ал тамга «к» катары окулуп калган. Сөздүн туурасы — «миңи».

² *отобтир.*

³ *обалгы.*

⁴ *туун.* Сөздүн туурасы — «туусун». Бирок Сагымбайда сөздөрдү ушундай түрдө, айрыкча алардын байыркы формаларына жакын колдонуу кенен жолуккан белгилерден. Ошон үчүн сөздүн бул формасын манасчы өзү эле ушундай айткан дешке негиз бар.

⁵ *сунон.*

⁶ *боёнан.*

⁷ *тосо.*

⁸ *оёнан.*

⁹ *томан.*

¹⁰ төгалдиб.

¹¹ исаб.

¹² алыбкыр. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, жазууда ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «алыптыр».

¹³ бозолган.

¹⁴ ило. «Элүү» деген сөздү айтууда манасчыдан, же жазган катчыдан ката кеткен өңдөнөт. Анткени жогорку саптарда кыргынга учурап, качып-бозгон элден кырк миң адам аман калганы айтылган. Ошол кырк миңдин элүү миңи кыз-катын болуусу мүмкүн эмес эле. Балким бул сөз элүү эмес, эки болуусу мүмкүн.

¹⁵ келсон. Кыязы, бул жерде сөздү атайын ушул формада жазуу эмес, ката өңдөнөт. Муну «с» тамгасы толук жазылбай анын үч ачасынын акыркысы «о» болуп жазылып калышы да айгинелейт. Анын үстүнө «келсин» деген сөз жана жалпы эле ушул түрдөгү ичке үндүүлөр менен жазылган сөздөрдүн көпчүлүгү өз үлгүсүндө кыргызча туура жазылчу. Бул белги жеке ушул катчыга мүнөздүү эмес, катчылардын баарына таандык көрүнүш.

¹⁶ мажыбек. Бул адам ысмы 1936-сапта манасчы тарабынан «Манжыбек» делип түшүндүрүлөт. 1937-сапта манасчы аны «мажик» деп айтат.

¹⁷ сононон.

¹⁸ сексеан. Кыязы, катчыдан кеткен ката. Туурасы — «сексен».

¹⁹ мажик. «Манжыбек», «Мажыбек», «Мажик» — бир эле адам аты, контекст боюнча баары бир адамды билдирет.

9287—9315

¹ исибин.

² төрмакин.

³ көман.

⁴ төрмакин көман кылба деб. Катчынын бул жазгандарын «түрмөгүн күмөн кылба деп» түрүндө окууга болот. Сөздөрдө да, алардын ар бириндеги тамгаларда да ондоолор, өчүрүлгөн жерлер жок, даана окулат. Ошого карабастан, ыр сабынын мааниси анча так эмес. Аны түрмөгүн бузба, жоготпо, дайынсыз кылба деген түрдө чечмелесе да болот. Бирок ой даана көрүнө бербейт. Эгер ушул сап «түрмөгүн түгөл кырба — деп» түрүндө болсо, жалпы контексттеги маани алда канча так болмок.

⁵ төкилдеп. Ушул сөздү жогорураакта «төгалдиб» түрүндө жазган эле (к. 9269-сап).

⁶ кожеко.

⁷ жомошто.

⁸ алоб. Сөздү атайын жазылган жазуу деш кыйын. Анткени бул сөздү бул түрдө жазуу, же өзгөртүп берүү бир да катчыда буга чейин болгон жок эле. Ошон үчүн жазууда ката кеткен дешке да болот.

⁹ торошто.

¹⁰ олия.

¹² монар. Бул сөз мурда адам ысмы катары жолуккан. Азыркы үл-

гүсүндөгү сөздүн туура айтылышы — «мунара». Бирок, «мунар», «мунара» түрлөрүндө айтыла берет. Бул жерде «мунара» түрүндө колдонууга болбойт, анткени андай айтылыш ыр сабындагы ыргакка туура келбейт.

¹² *жазо.*

¹³ *коранды.*

¹⁴ *мойноне.*

¹⁵ *ахиратдин.*

¹⁶ *аманит.*

¹⁷ *ходака.* Сөздү «кудаага» түрүндө окууга да болот. Манасчы өзү да «кудаага» деген үлгүдө айтышы мүмкүн.

¹⁸ *кабилат.*

9316—9343

¹ *тырогон.*

² *сосо.*

³ *тошороб.*

⁴ *не.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «неге». Бирок ушул түрдө да айтыла берет. Манасчы ушул түрдө айтышы да мүмкүн.

⁵ *жибарбайт.*

⁶ *ошанчаны.* Сөздү «ушунчаны» катары окууга да болот. Бул жерде контекстке «ошончону» көбүрөөк жакын.

⁷ *сораб.*

⁸ *акын.* Сөздүн туура формасы — «акысын». Бир тизмегинде «акын» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

⁹ *бербайсиң.*

¹⁰ *жаңгырыб.*

¹¹ *көрөсөз.*

¹² *көнөбиз.*

¹³ *ойланоб.*

¹⁴ *болоңиз.* Сөздү «билиңиз» катары окууга да болор эле. Бирок жазуудагы салттык ыктарга караганда «булуңуз» делиш жакын өңдөнөт. Контекст боюнча экөө тең туура.

¹⁵ *шагардай.*

¹⁶ *соно.*

¹⁷ *исабсиз.*

¹⁸ *ойлонбосоң кызык ко.* Кол жазманын 236-бетинин ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Тамгалардын сырткы белгилерине караганда бул адамдын тексттери мурда да жолуккан.

¹⁹ *жылтырымырайт.* Кыязы, жазууда ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «жылтырайт».

²⁰ *асканка.*

9344—9372

¹ *бойрыгы.*

² *мордо.*

³ боту.
⁴ көзкө. Сөздүн туура жазылыш формасы — «көзгө». Бирок оозеки сүйлөөдө «көзкө» түрүндө айтыла берет.

⁵ чоңдогу.

⁶ тодан.

⁷ эмес.

⁸ көхө.

⁹ саңгар.

¹⁰ агар.

¹¹ акыл эз.

¹² кичи.

¹³ чоңоңду. Мындан мурдагы катчыга караганда бул катчынын өзгөчөлүгү — «о» менен «у» тамгаларын айырмалаган белгини коюу. Бирок ал көрүнүш дайым эле так сактала бербейт. Ал эмес, бир сөз ичинде да бир тамгага коюлса, экинчисине коюлбай жазыла берет.

¹⁴ эро.

¹⁵ тоңоңду.

¹⁶ көрдиңерби. Сөздүн туура жазылышы — «көрдүңөрбү», «көрдирерби» түрүндө айтыла берет.

¹⁷ жаңсакдаб.

¹⁸ илинбез. Бул катчы да «с», «з» тамгаларын аралаш жаза берет. Мындан ары мындай түрдөгү жазууларды эскертип отурбай эле туура формасында беребиз.

¹⁹ дамам. Сөздүн туура жазылышы — «да аман». Оозеки сүйлөөдө экөө биригип «даман» түрүндө айтыла берет.

²⁰ жаңсактамагы.

²¹ алледан.

²² тгале.

²³ кодирет.

²⁴ ошончанын. Сырткы формасы жакындыгына караганда бул сөздү «ошончонун» деп окуу жөндүү. Бирок контекстке «ушунчанын» деш көбүрөөк жакын.

9373—9401

¹ болтырган.

² толтырган. Катчыга мүнөздүү белгинин бири — көпчүлүк сөздөрдү кыргызча нускасына жакын жазат, туура жазылган сөздөр да аз эмес.

³ жандо.

⁴ бир жансыз. Сөздүн туура формасы — «бири жансыз». Бирок ушул сыяктуу ыр тизмегинде «бир жансыз» делип, ыргакка ылайыкталып айтыла бериши да мүмкүн.

⁵ тобрак.

⁶ хданың. Сөздүн ушул түрдө жазылышы мурда «кудайдын» делип окулган (7751-сап). Бул жерде «кудаанын» делиш көбүрөөк туура келет.

⁷ кодиретиниң.

⁸ хисаб. Эсеб-хисаб.

- ⁹ *көнөбө.*
¹⁰ *көкдөн.* Оозеки сүйлөөдө «көгдөн» түрүндө айтылышы да мүмкүн.
¹¹ *төшкөн.*
¹² *көгериб.*
¹³ *онеби.*
¹⁴ *момелеб.*
¹⁵ *ониб.*
¹⁶ *ге.*
¹⁷ *жанду.* Бул сөз бир сап жогоруда «жандо» болуп жазылган.
¹⁸ *жандо.* Жогорку сапта «жанду» болуп туура жазылган.
¹⁹ *болмагы.*
²⁰ *көчдүр.* Сөздү «көчидүр» катары түшүнсө да болот. Маани өз-
төрбөйт.
²¹ *асбан.*
²² *ичидор.*
²³ *озиңдин.*
²⁴ *мочеңде.*
²⁵ *көченбе.*
²⁶ *көшдөмин.*
²⁷ *бегерсиң.*
²⁸ *көбөлөб.*
²⁹ *бөриндей.*
³⁰ *алынды.* Бул жерде сөздү атайылап ушундай жазуу эмес, кокус-
тан кеткен ката өндөнөт. Туурасы — «алынды».
³¹ *очоб.* Сөздүн ушул түрдө жазылышы мурда «өчүп» делип окул-
ган (к. 2086-сап). Ал маани бул жерге туура келбейт, контекст боюнча
туура келүүчү маани — «учуп».
³² *мөшкөл.*

9402—9430

- ¹ *болалбас* Сөздүн туура жазылышы — «боло албас».
² *мондагыдай.*
³ *собдо.* Сөздү «соопту» деп окууга да болор эле. Бирок, контекст-
ке караганда, «сооптуу» туура. Анткени сөз сооптуу жакшы иштерди
жүргүзүү жөнүндө бара жатат.
⁴ *жобдо.*
⁵ *обды.* Сөздү мурдагы саптардагы ушул сөзгө уйкашкан «сооп-
туу», «жоопту» деген сөздөргө ылайыктоо үчүн, «сооптур» деп окууга
да болот. Уйкаштык так болуш үчүн, манасчы да ушул түрдө айтышы
мүмкүн. Ырда бул түрдөгү ыктар кезиге берет.
⁶ *көнең.*
⁷ *шорың.*
⁸ *отдан.* Эки сап жогоруда ушул эле сөз «отдон» түрүндө жа-
зылган.
⁹ *кахар.*
¹⁰ *отдон.* Үч сап жогоруда бул сөз «отдан» делип жазылган.
¹¹ *олан.*

¹² *арасаттын.* Сөздүн контексттеги мааниси анча так эмес.
¹³ *арасаттын сөзүнү.* Кол жазманын 238-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Айрым белгилерине караганда бул адам да мурда текст жазууга катышкан.

¹⁴ *гискерге.*

¹⁵ *көзини.*

¹⁶ *абонасар.*

¹⁷ *окган.*

¹⁸ *ктаб.* Сөзди «и» тамгасынын жазылбагандыгына карабастан «китаб» деп окууга да болот. Маани бир.

¹⁹ *коб.*

²⁰ *отоди.* Сөздүн мааниси анча так эмес. «Өтөдү» дегенди контекстке карап «айтты, баяндады, милдетинен кутулду» деп түшүнүүгө болот.

²¹ *гискарге.* Ушул эле сөздү катчы 9423-сапта «гискерге» түрүндө жазган.

9431—9459

¹ *гразатде.*

² *тиле.* Сөз бул түрүндө контексттеги мааниге жооп бере албайт. Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Сөздүн туурасы — «тилеп».

³ *хдаге.* Сөздү «кудайга» деп окууга да болор эле. Анткени манасчы өзү ушул түрдө айткан дешке толук негиз жок. Айтуучунун «кудайга» дегенин катчы «кудаага» түрүндө да жазып коюшу ыктымал.

⁴ *ботдин.*

⁵ *зенгар.*

⁶ *койбайбе.*

⁷ *кыркынан.*

⁸ *калкалеб.*

⁹ *жернин.*

¹⁰ *тгали.*

¹¹ *бинде.*

¹² *кылоб.*

¹³ *жраткан.*

¹⁴ *при.* Сөздү манасчы «пери» катары айтышы күмөн. Балким ал «бери» деп айтканды катчы «п» аркылуу жазышы да ыктымал.

¹⁵ *биндега.*

¹⁶ *шиханы.*

¹⁷ *борканге.*

¹⁸ *бозоб.*

¹⁹ *биздерни.*

²⁰ *шихан.*

²¹ *галиме.* Бул сөз 4288-сапта «галме» түрүндө жазылган.

²² *ыкке.* Сөздү «икке» катары окууга да болот, маани бир.

²³ *киркан.*

²⁴ *калмакге.*

²⁵ *ыглес.*

²⁶ *мнан.* Сөздө «и» тамгасы жазылбаса да, салт боюнча «минан» түрүндө окууга болот.

²⁷ *абонасир бирине.* Ыр сабы мурунку ыр сабына улай жазылган. Чынында, экөө эки сап ыр. Ыр саптарынын формалык белгилери так сакталсын үчүн, эки сап өз-өзүнчө жазылды.

²⁸ *сиксан.*

²⁹ *гискардин.*

³⁰ *миңчаси.*

³¹ *нисиб.*

³² *диндан.*

³³ *боробдыр.*

9460—9488

¹ *соныбтыр.*

² *сиксенче.* Сөздүн ункусун ушул эле катчы алты сап жогоруда «сиксан» түрүндө жазган эле.

³ *коран.* Катчы бул сөздү он үч сап жогоруда «кран» түрүндө жазган.

⁴ *шахадат.*

⁵ *олтирди.*

⁶ *гегин.*

⁷ *өртөкдеб.*

⁸ *токошоб.*

⁹ *ойриниб.*

¹⁰ *окошоб.*

¹¹ *өлген.* Сөздүн сырткы формалык белгилерине карап «өлгөн» катары окууга болор эле (к. 676-сап). Бирок ал маани бул жерде контекстке туура келбейт. Сөздүн азыркы туюнткан мааниси — «үлкөн».

¹² *гичик.*

¹³ *өлген.* Жогорку саптагы сөз менен жазылышы окшош. Бирок бул жердеги маани — «өлгөн».

¹⁴ *өкөнөб.*

¹⁵ *моңканыб.*

¹⁶ *өкириб.*

¹⁷ *гелер.*

¹⁸ *касатка.*

¹⁹ *касатдын.*

9489—9518

¹ *дол.* Сөз манасчы тарабынан «добул» делип айтылышы да мүмкүн. Добул менен доолдун маани жактан айырмасы жок.

² *органы.*

³ *маназ.* Сөздүн бул формада жазылышы мурдагы катчыларда да кезиккен. Бул катчы «з» келүүчү жерге «с» («казаттын» ордуна «касат» деп жазуу), же «с» келүүчү сөздү «з» аркылуу (Маназ) жаза берет. Мындан ары сөздүн туура үлгүсү жазылат.

⁴ *ошбор.*

⁵ *байжигит, бакай калысы.* Тексттер жазылган барактын сол жа-

гындагы ачыкка жогорудан төмөн карай кара сыя менен (негизги текст көк сыя менен жазылган) «Манас баатыр Чүйдөгү акбешим канды жеңгени» деген сөздөр жазылып, ушул ыр сабынан кийин киргизиле турганын билдирген белги коюлган. Кол тамга текстти жазган адамдыкы эмес. Сөздөр созулма үндүү (баатыр) жана ар бир тамгага тиешелүү белгилер жатат, туура коюлуп жазылган. Тамгалар реформаланган алфавитке жатат. Буга караганда жазуу кийин киргизилген. Ким киргизгени белгисиз. Кийлигишүүнүн максаты — тексттерге тактоо киргизип, аны майда темаларга бөлүү өңдөнөт. Буга караганда иш эпосту бастырууга даярдоо аракетинин биринде жүзөгө ашырылган.

⁶ *бендесин.* Чынында, кол жазмада жазылганы бул сөз эмес. Мурда жазылган сөздүн баш жагы өчүрүлүп, кайра жазылган. Ал тамгаларды окуу мүмкүн эмес. Сөздүн аягындагы «рсин», же «дсин» деген тамгаларды гана окууга болот. Кыязы, катчы сөздү ката жазып, аны оңдоого буюмасы келбей, жазуу чала болуп калган. Контекстке караганда бул жерде «бендесин» деген сөз турат дешке болот (сөздүн аяккы тамгалары да туура келет). Ошондо саптын мааниси менен мурдагы саптагы маани да бирин бири улап, байланышы төп келет: «Бербердигер кудай бендесине эмне берерди өзи билет» деген түшүнүк чыгат.

⁷ *намос.*

⁸ *гайнадың.*

⁹ *башаэ.*

¹⁰ *дошмандык.*

¹¹ *шаэни.*

¹² *өлөргө.*

¹³ *берегисин.* Сөздү өз жазылышындагы мааниде кабыл алса да болор эле. Бирок ал маани бул жердеги контекстке толук туура келбейт. Туура маани берүүчү сөз — «берекесин».

9519—9546

¹ *бөлөргө.*

² *бойырса.*

³ *салорга.*

⁴ *алуга.* Жогорку ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан сөз «саларга» болгондуктан, бул жердеги сөз «аларга» делиш жөндүү. Эки учурда тең маани бир.

⁵ *кылога.*

⁶ *барктосон.*

⁷ *кырога.*

⁸ *ботканасын.*

⁹ *бозога.*

¹⁰ *морынкынын.*

¹¹ *ошого.* Сырткы формасынын жакындыгына караганда сөздү «ошого» деп окуу жөндүү. Бирок контексттеги мааниге караганда «ушуга» деш туурараак.

¹² *тошында.*

¹³ *тавакил.*

- ¹⁴ акын.
¹⁵ башаега.
¹⁶ ошого. Сөздүн ушул түрдө жазылышы беш сап жогоруда «ушуга» деген мааниде окулган. Бул жерде «ошого» делиш туура.
¹⁷ корган. Сөздүн ушул формада жазылышы 6406-сапта «курган» катары окулган. Бул жердеги маани — «коргон».
¹⁸ босага.
¹⁹ булагасон.
²⁰ сахарыны.
²¹ бособ.
²² болет.
²³ босок.

9547—9574

- ¹ тоорам.
² тоурам. Эки сап жогоруда ушул эле маанидеги сөз «тоорам» делип жазылган.
³ толкоб.
⁴ торам. Бир эле сөз катары келген үч ыр сабында, маанилери бирдей экендигине карабастан, катчы тарабынан үч башка формада жазылган. Бул факты транскрипциялоодогу татаалдыктарды, катчылардын ар бир сөздү өз билгениндей, же кандай кабылдаса ошого ылайык жазгандыгын, эреже, же кандайдыр ойлонулган системанын болбогонун айгинелейт.
⁵ торгон. Сөздүн бул формада жазылган үлгүсү мурда «тургун» маанисинде окулган (к. 3412-сап). Бул жерде сөздүн мааниси контекст боюнча такыр башка, «торгун» дегенге туура келет.
⁶ тондорон.
⁷ тобырчагын. Сөздүн туура жазылышы — «тобурчагын», бирок оозеки сүйлөөдө «тобырчагын» түрүндө айтыла берет. Демек катчынын угулушу боюнча так жазышы туура.
⁸ токырыб. Кол жазманын 241-бетиндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамга таандык. Катчы жөнүндө эч маалымат, эскерүү да жок. Тамгалардын көзгө урунган белгилерине, формаларына караганда түп нусканын ушул томун баштап жазган адамга таандык. Ал адам негизги катчы, б. а. Ы. Абдыракманов.
⁹ турам. Сөз «у» тамгасына таандык белгини коюп, туура жазылган. Буга чейинки катчылардын көбү «о», «у», «ө», «ү» тамгаларын бири-биринен ажыраткан белгилерди так койбой, дээрлик бирдей жазышчу. Азыркы катчы алардан айырмаланат.
¹⁰ аселден. Сөз диалектилик өзгөчөлүк катары ушул формада айтылышы да мүмкүн.
¹¹ азим.
¹² жүзинен.
¹³ аялусын.
¹⁴ түк. Сөз ушул түрдө туура жазылган.
¹⁵ остимдеген.

¹⁶ *порымын.*

¹⁷ *ойбайлатыб.*

¹⁸ *орынын.*

¹⁹ *түркистен.*

²⁰ *сулесин.*

²¹ *кундысты.*

²² *бөркин.*

²³ *торам.* Кыязы, тез жазууда үлгүрбөгөндүктөн го, «у» тамгасына тиешелүү белги коюлбаган.

9575—9602

¹ *көркин.*

² *олаңдай.*

³ *жиндидан.* Сөздүн унгусу, адатта, «инжу», «инжуу» делип да айтыла берет.

⁴ *тиштүден.* Сөз оозеки сүйлөөдө «тиштүден» формасында айтыла берет.

⁵ *иштүден.*

⁶ *түлик.*

⁷ *көргөзбейт.*

⁸ *чуйди.*

⁹ *көс.*

¹⁰ *арсыб.*

¹¹ *жошолы.*

9603—9630

¹ *ордынан.*

² *урыгың.*

³ *урматолар.* Бул сөздүн жазылышын, катчынын жазуу ыгын эске алганда, шашып жазып жатканда кетирилген ката дешке болот. Анткени катар келген үнсүздөрдү жазуу, «у» тамгасына тиешелүү белгини коюу бул катчыдагы мүнөздүү көрүнүш-белгилерден.

⁴ *алаш урук эл үчүн.* Бул ыр сабынан кийин бир, же бир нече ыр сабы жазылбай калып калган өңдөнөт. Анткени ушул жана андан мурдагы эки сап ырмадагы айтылган ойго жыйынтык чыгарылбай, башкага өтүп кеткен. Натыйжада окуя үзүлүп калган сыяктуу. Контекст боюнча бир нече сап ыр болбосо да, «Барбайт деген эмине!» деген мүнөздөгү бир сап болсо, ойдон жыйынтык чыгып, сюжеттин өнүгүшү да өз нугунда болмок.

⁵ *түбки.*

⁶ *элимиз.*

⁷ *буйрыгы.*

⁸ *маңгылга.*

⁹ *өткөн экен катары.* Бул сап мурдагы ыр сабына улай жазылган. Ыр саптарынын формалык белгиси сакталуусу үчүн, экөө эки сапка жазылды.

- 10 *намыт.*
 11 *истеб.* Сөздүн туура жазылышы — «издеп».
 12 *элибиз.* Бул сөздү катчы 9610-сапта «элиңиз» түрүндө жазган.
 13 *өлгенден.*
 14 *койбас.*
 15 *ноут.*
 16 *жесийра.*

9631—9658

¹ *жасудан.* Бул катчыга мүнөздү белгилердин бири — «з» келүүчү жерлерди көбүнчө «с» аркылуу жазуу. Мындай алмашуу, адатта, сөздүн маанисине чоң өзгөртүү киргизе албагандыгын эске алып, мындан ары бул катчы жазган тексттерде «с», «з» тамгалары алмашып калган учурларда атайын эскертип олтурбай эле, сөздүн туура жазылышы берилет.

² *олбейт.* Катчы тексттерди жазууда «у» тамгасынын тиешелүү белгисин койгону менен, «ө» тамгасы келген сөздөрдө жумшартуу белгисин зарыл учурларда койбой жаза берет. Мунун себеби манасчынын айткандарын жазып үлгүрбөөгө байланышса керек.

³ *олбайт.* Жогорку ыр сабында бул сөз «олбейт» түрүндө жазылган.

⁴ *оргага.*

⁵ *жургиздик.*

⁶ *ордога.*

⁷ *акбешин.*

⁸ *ушо.* Сөздү «шо» катары окууга да болот. Анткени манасчы өзү «шо», же «шу» түрүндө айтышы толук мүмкүн.

9659—9686

¹ *маңгулдын.*

² *олтыргандын.* Сөздүн туура жазылышы — «олтургандын», бирок «олтыргандын» түрүндө да айтыла берет.

³ *өлелик.*

⁴ *жасканын.* Сөздүн туура жазылышы — «жазганын». Оозеки сүйлөөдө «жасканын» катары айтыла берет.

⁵ *көрелик.*

⁶ *үчке.* Сөздүн туура жазылышы — «үчкө». Оозеки сүйлөөдө «үчке» катары айтыла берет.

⁷ *бөлелик.*

⁸ *бөлген.*

⁹ *кошылалык.*

¹⁰ *авмин.* Сөздүн сырткы формалык белгилери «оомийин» дегенден өтө эле алыс турат. Бирок контекст боюнча мындан башка сөз болууга мүмкүн эмес.

¹¹ *айкожа.*

¹² *бөлмек.*

¹³ жүдөбеген. Сөздүн туура жазылышы — «жүдөбөгөн».

9687—9715

¹ уйшин.

² Кол жазмада 9692—9694-ыр саптары бир сап катары бири-бирине улай жазылган. Мындай зарылдык эмнеге байланыштуу болгону белгисиз. Балким катчы жазып үлгүрө албай калып, кийин калтырып кеткен ыр саптарын бир сапка улап жазып койгон болуусу мүмкүн, — деп жоромолдоого да болот. Контекстте, сюжетте карама-каршылык, үзүлүп калуу жок. Ыр саптарын формага келтирүү үчүн, үч сапка бөлүп берилди.

³ кер көлдин.

⁴ Ушул ыр сабынан кийин бир, же бир нече ыр сабы жазылбай калган. Анткени бул сап менен кийинки ыр саптарынын арасында байланыш жок, окуя үзүлүп калганы даана байкалып турат. Контекстке караганда бул жерде «аттандырды буларды», же болбосо ушул маанидеги ыр сабынын болушу зарыл эле.

⁵ Кыязы, бул ыр сабынан мурда да бир, же бир нече ыр саптары жазылбай калган. Анткени бул ыр сабындагы айтылган ой-маалымат көрүнүштүн аягы, баш жагындагы маалымат белгисиз калып жатат. Контекстке караганда бул жерге «Калган колдун баарысы», же ушуга жакын маанидеги ыр сабынын болушу зарыл эле. Ансыз ыр саптарындагы маалымат-кабарлар логикалык байланышка ээ болбой, окуя өксүп калат.

9716—9744

¹ урдырыб.

² бурдырыб.

³ тундырыб.

⁴ күңгей. Сөздүн туура жазылышы — «күңгөй». Оозеки сүйлөөдө «күңгөй» катары айтыла берет. Угулушунун катчы туура жазган.

⁵ бойлаб.

⁶ күлди.

⁷ күйген. Сөздүн туура жазылышы — «күйгөн». Оозеки сүйлөөдө «күйгөн» катары айтыла берет. Угулушун катчы туура жазган.

⁸ орби.

⁹ болонди. 9732-саптан тартып үч сап «Бара турсун шартылдап» деген сапка улай биринин артынан бири кара сөз түрүндө жазылган, сыясы да башка. Кол тамга да бул жердеги тексттерди жазып жаткан адамдыкы эмес. Бирок жазуу ыгына, тамгаларга караганда негизги тексттер жазылып жаткан учурларда, же ошого чамалаш иштелсе керек. Анткени кийин жазылса реформаланган тамгалар болот эле. Кыязы, калып калган саптарды калыбына келтирүү, же окуяларды тактоо максатында жазылган.

¹⁰ турыңыз.

¹¹ угыңыз.

¹² көкрөкден. Сөздү «и» жазылбаса да, салт боюнча, «көкирекден» катары окууга болот. Маани эки учурда тең бир.

¹³ орго. Ушул адам атын катчы мурдараак «орга» (оргага) түрүндө жазган (к. 9645-сап).

¹⁴ жөнөткөн. Сөздүн туура жазылышы — «жөнөткөн». Оозеки сүйлөөдө «жөнөткөн» катары айтылышы да мүмкүн.

9745—9772

¹ өлгенин.

² талдайды.

³ көйүшкө.

⁴ тутылыб.

⁵ өрткө.

⁶ оле.

⁷ токталыб.

⁸ онер.

⁹ ат тонынан.

¹⁰ оңы.

¹¹ солы.

9773—9800

¹ көздөринен.

² жуда. Бул сөздү манасчы өзү айтканын, же катчы кыргыздын «такыр» деген сөзүн эле которуп, бул түрдө жазып койгонун так айтуу кыйын. Манасчы сөздү «жуда» түрүндө айтышы да мүмкүн (айрым сөздөрдү башка тилде айта берүү Сагымбайда кезиккен көрүнүш. Бирок, адатта, буга себеп — каарман башка эл өкүлү, же сөз башка элдердин турмушу жөнүндө бара жатуу ж. б.). Бул жерде андай себеп көрүнбөйт.

³ бөрксиз.

⁴ мурынан. Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «мурунунан».

⁵ көрксиз.

⁶ буттын.

⁷ эбту.

⁸ монак. Кыргызча үлгүсүнөн өтө эле алыс формада жазылган. Кыязы, катчы «нонок» деген сөздүн маанисин так билбегендиктен чала угуп, туура эмес кабыл алса керек. Аны транскрипциялаганда «н» тамгасынын ордуна «м» аркылуу берген. Катчынын жазуу ыгын эске алганда, сөз «нонак» түрүндө жазылыш керек эле. А балким ката кеткендир.

⁹ бирев. Сөздү катчы жумшартуу белгисин коюп жазган. Буга караганда белги коюлбай жазылган жерлерде сөз «бирев» катары окулушу керек эле. Катчы ал белгини кээде коюп, кээде койбой жаза берет. Ага карабастан сөз «бирев» делип окулду. Ал сөздү «ы» аркылуу окуудан маани өзгөрбөйт.

¹⁰ омырога.

- ¹¹ *осына.*
¹² *тортев бешев.*
¹³ *торесинен.*

9801—9828

- ¹ *бостаб.*
² *аван.*
³ *канды.*
⁴ *көлдей.*
⁵ *төкти.*
⁶ *жатучы.*
⁷ *кутырыб.*
⁸ *атеңгана.* Сөздүн жазылышында «атаганат» дегенден форма жагынан айырмасы чоң. Бирок контекст боюнча мындан башка сөз болушу мүмкүн эмес.
⁹ *түгенди.* Сөздүн туура жазылышы — «түгөндү». Оозеки «түгенди» делип айтыла берет.
¹⁰ *мемин.* Бул түрүндө сөз мааниге ээ эмес. Кыязы, ката кеткен. Маани боюнча «менмин».
¹¹ *журчи.*

9829—9856

- ¹ *көргенин.*
² *көрө элек.* Оозеки сүйлөөдө бул эки сөз, адат катары, «көрөлөк» түрүндө айтылат. Катчы экөөн эки бөлөк жазган. Демек, угулушу боюнча эмес, жазылыш үлгүсүн берүү аракетин көргөн дешке болот.
³ *мөңги.*
⁴ *жав.*
⁵ *от.* Сөз ушул жазылыш маанисинде «от» делип тексттерде жолугат. Бирок бул жерде ал маани контекстке туура келбейт. Туура келүүчү сөз — «өт». Бул катчы «о» менен «у» тамгаларын, негизинен, өз белгилери менен жазса да, «ө» менен «ү» келген жерлерде тиешелүү белгилерди койбогон учурлары арбын.

9857—9884

- ¹ *озен.*
² *өткерелек.* Катчы буга чейин ушул эки сөздү дайыма «өткөрө элек» (өткөрө элек) түрүндө жазып келген. Бул жолу угулушу боюнча жазган. Адатта, бул эки сөз бирге жана «өткерелек» болуп айтыла берет.
³ *муңын.*
⁴ *көтербей.*
⁵ *көрө элек.* «Көрө элек» деген сөздөр кайра эки бөлөк жазыла баштады.
⁶ *дав.*

⁷ соңгайган.

⁸ босыкчылык.

⁹ орышкан.

¹⁰ элекбиз. «Элек экенбиз» дегендин ордуна «элекбиз» делип калган. Кыязы, ката.

¹¹ мурыты. Уңгы менен мүчөнүн ортосунда катар келген эки үнсүздүн бирин жазбай кетүү — жеке эле бул катчы эмес, катчылардын басымдуу көбүндө учураган мүнөздүү белгилердин биринен. Бул сөз «мурытты» түрүндө мурда учураган. Бирок ал жерде контекст боюнча сөз «бурутту» маанисинде эле.

¹² ойлаймын.

¹² колыңа.

¹⁴ көңилден. Сөздүн туура жазылышы — «көңүлдөн». Оозеки сүйлөөдө «көңилден» делип айтыла берет.

¹⁵ курыб.

9885—9912

¹ көрелегим. Сөздүн туура жазылышы — «көрө элегим». Катчы угулушу боюнча туура берген.

² укан. Сөздү кимдир бирөө сыя карандаш менен үстү жагына дагы бир «к» (кы) жазып, «уккан» деп ондогон.

³ турышканда.

⁴ көтериб.

⁵ урышканда.

⁶ калганды. Катчы сөз ортосунда, айрыкча үндүүлөр арасында «к» (кы) тамгасын «г» (гы) менен алмаштырып, же экөөн окшош жаза берет. Мындан ары бул катчы жазган тексттерде андай алмаштыруу мааниге таасирин тийгизбесе, сөз контексттеги маанисине карата эскертүүсүз эле туура үлгүдө жазылат.

⁷ бутсе.

⁸ олебиз. Сөз «өлөбүз» катары окулары шексиз. Бирок, кыязы, бул жерде катчыдан ката кеткен. Анткени жогорку саптарда ушул сөзгө уйкашуучу «көрөрбүз» деген сөз турат. Ошон үчүн бул жерде сөз «өлөрбүз» делиши жөндүү. Маани эки учурда бир.

⁹ омдеб.

¹⁰ осен.

¹¹ орт.

¹² күйгисиб.

¹³ өкиматин. Сөздү «өкиматын» катары окууга да болот. Маани эки учурда тең бир.

¹⁴ ожерлениб.

¹⁵ олербиз.

¹⁶ төкбей.

9913—9942

¹ күреке.

² тонды.

³ *үйгө*. Сөздүн туура жазылышы — «үйгө». Катчы айтылышы боюнча жазган.

⁴ *сулы*. Сөздүн ушул формада жазылышы мурда «суулуу» деген мааниде кезиккен (к. 6637-сап). Азыркы үлгүсү контекст боюнча «сулуу» дегенди туюнтат.

⁵ *өбкендер*.

⁶ *көбкендер*.

⁷ *тушем*. Сөздүн туура жазылышы — «түшөм». Оозеки сүйлөөдө «түшөм» катары айтыла берет.

⁸ *усын*.

⁹ *урынарга*.

¹⁰ *урышарга*.

¹¹ *бурыгыб*.

¹² *мурдарлар*.

¹³ *осиме*.

¹⁴ *тургай*.

¹⁵ *түгөнгөн*. Сөздүн туура жазылышы — «түгөнгөн». Катчы угулушун туура берген.

¹⁶ *тус*. Сөздүн контекстке туура келүүчү маанисин берген «туз» дегенди башка билдирчү форма жок. Эгер бул катчыда эмес, башка катчыда да «түз», же «туз» түрүндө жазылып, ушул жерге керек маани билдирген үлгү болсо, бул жерге «тус» келтирилбейт эле.

9943—9969

¹ *тавсы*.

² *католаб*.

³ *тороңго*. Топонимдин өз аталышы «тороңго» өңдөнөт. Демек, бул жерде «го» уланды мүчө эмес. Сөздүн толук үлгүсү — «тороңгодо». Ыраактын талабына ылайык сөз аягындагы «до» түшүп калып айтылып жатат.

⁴ *тороңгоны*.

⁵ *бар*. Ушул ыр сабы мурдагы ыр сабына улай, экөө бир сапка жазылган. Мазмун, форма жактан мындай кылууга эч негиз жок. Экөө эки сап ыр. Ошон үчүн алар табигый түрүнө келтирилди.

⁶ *чоли*.

⁷ *курийдым*. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Сөз «куруйдун», же «курумдун» болушу мүмкүн.

⁸ *куандар*.

⁹ *түбинен*. Сөздүн туура жазылышы — «түбүнөн». Оозеки сүйлөөдө «түбинен» катары айтыла бериши мүмкүн.

¹⁰ *токтолбас*.

¹¹ *добенин*.

¹² *отолы*.

¹³ *баласы*. Ушул сап жана жогорку эки сап ыр «Ак-Дөбөнүн талаасы» — деген ыр сабына улантылып, бирок ар бири өз-өзүнчө, ыр формасында дептердин сол жаккы ачыгына жазылган. Жазган адам тексттердин катчысынын өзү, сыя да айырмаланбайт. Кыясы тексттер-

ди жазуунун учурунда калып калган ыр саптарын ордуна келтирип тактоо максатында иштелген иш өңдөнөт.

9970—9996

¹ *күйиктин.*

² *ушуларды.*

³ *бар.* Ушул ыр сабы менен мурдагы сап бир катарга жазылган. Анын себеби — жазып үлгүрө албай калып, катчы өзү кийинчерээк тактаган өңдөнөт. Анткени мурдагы ыр сабынан «ушуларды» деген гана сөз жазылып, ага улай «дабашы деген» деп жазылган. Калып калган биринчи саптын «бийлеген» делген экинчи сөзү ыр сабынын үстү жагына кошулган. Ошондой эле экинчи саптын «калдай бар» делген аяккы сөздөрү да саптын үстү жагына жазылып кошулган.

⁴ *дага.* Кыязы, ката өңдөнөт. Бул катчыга сөздүн аягын «а» тамгасы менен бүтүрүү мүнөздүү белги эмес.

⁵ *апилетун чакмак.* Ушул эки сөздүн бири адам аты, экинчиси уруу, же жер-суу аты. Азырынча так ажыратуу кыйын (балким кийинки тексттерден билинер). Контекстке карап «чакмак» адам аты деп божомолдоого болот.

⁶ *акбешин.*

⁷ *чакырсам.* Сөз диалектилик өзгөчөлүк катары ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

⁸ *олардын.* Сөз манасчы тарабынан «олордун» катары айтылышы да мүмкүн. Сагымбайда андай учурлар жолугат. Анын үстүнө кийинки саптагы ушуга катар келүүчү биринчи сөз «о» тамгасы менен башталган.

⁹ *олия ата.* Оозеки сүйлөөдө сөз «олията» делип айтыла берет.

¹⁰ *кыйбатым.* Диалектилик өзгөчөлүк катары ушул түрдө айтылышы да мүмкүн.

¹¹ *жыргалды.*

¹² *шөкин.*

¹³ *туныб.*

¹⁴ *жода.*

9997—10024

¹ *туйылган.*

² *оси.*

³ *бутиб.*

⁴ *өчтешкендин.* Сөздүн туура жазылышы — «өчтөшкөндүн». Оозеки сүйлөөдө «өчтешкендин» түрүндө айтыла берет.

⁵ *ос.*

⁶ *өкимат.*

⁷ *жолдаш жоро.*

⁸ *косыр.*

⁹ *бүтирген.*

¹⁰ *тудырган.*

¹¹ *тундырган.*

¹² *көрбеген.* Сөздүн туура жазылышы — «көрбөгөн». Оозеки сүйлөөдө «көрбеген» түрүндө да айтылат.

¹³ *дудук.* Сөздүн катчы жазган формасы — «дудк». Бул жерде «ы» кошулуп окулушу зарыл. Анткени жеке эле мындай учурларда салт боюнча «и» же «ы» кошулуп окулгандыктан гана эмес, сөздү «ы» кошпой окуу мүмкүн болбойт.

¹⁴ *Эсер барса эс берген.* Ыр сабы тексттердин эки колонкасынын ортосундагы ачыкка жогортон төмөн карай жазылган. Кол тамга башка адамдыкы, сыя да башка. Тексттерди жазуу учурунда эле тактоо, же калып калган ыр сабын толуктоо максатында жазылганын, же кимдир бирөө кошуп койгонун так айтуу кыйын.

¹⁵ *усилиб.*

¹⁶ *усиримди.*

¹⁷ *жөлеген.*

¹⁸ *төлеген.*

10025—10051

¹ *гойсам.*

² *бери.*

³ *көтерилчи.*

⁴ *кайсы.* Сөздүн туура үлгүсү — «кайсы». Бирок бул жерде ал форма туура келбейт. Анткени сөз ушул түрдө айтылса, ырдын ыргагына зыян келип, ал кара сөзгө айланып калат. Ошон үчүн «кай» делиш оң. Мындай ык жалпы эле эпосто, ошондой эле Сагымбайда жолуккан белгилерден.

⁵ *караболта.* Бул сөз жогоруда «карабулта» (10023-сап), «булта» («бултам») (10027-сап) түрлөрүндө жазылган.

⁶ *колдоса.*

⁷ *оңбасы.*

⁸ *акымша.*

⁹ *толгандан.*

¹⁰ *асусы.*

¹¹ *болгандан.*

¹² *үкирлерим.* Сөздүн үстү жагына сыя карандаш менен бирөө «уй» деп жазып койгон. Кыязы, башка тилдеги сөздүн түшүндүрмөсүн берүү максаты го.

¹³ *тебин.* Сөздүн үстү жагына «ту» («төө» дегени) деп карандаш менен жазылган. Кыязы, бул сөздү да мурдагы эле адам ошол максат менен жазган өңдөнөт.

¹⁴ *туединин.* Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «төөдөн».

¹⁵ *морин.* Сөз сыя карандаш менен «мүрин» делип оңдолгон. Үстү жагына ошол эле карандаш менен «жлк» («жылкы» дегени) деген сөз жазылган. «Морин» мурда тексттерде «мөөрүн» деген мааниде кезиккен эле. Ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Азыркы мааниси — жылкы. Чет эл сөзү.

10052—10079

¹ *көнсин.*

² *жолыңызка.* Сөздүн туура жазылышы — «жолунузга». Оозеки сүйлөөдө «жолунуска» түрүндө айтыла берет. Катчынын жазганы эки үлгүгө тең туура келбейт.

³ *чантунын.*

⁴ *журыт.* Сөздүн туура жазылышы — «журт». Бирок бул жерде манасчы өзү «журут» түрүндө айткан дешке негиз бар. Анткени жогорку саптагы буга уйкашкан сөз — «бурут». Ушуга толук уйкаштык болсун үчүн жана ыр сабындагы жетпей калган бир муунду толуктап, ыргактуулукту калыбына келтирүү зарылдыгы менен сөз «журут» катары айтылган.

⁵ *курыт.*

⁶ *койба.*

10080—10106

¹ *тургай.*

² *токтолба.*

³ *жарактусын.*

⁴ *омыра.*

⁵ *оңолбоган.*

⁶ *сувында.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «суусунда». Бирок манасчы өзү эле сөздү «суунда» түрүндө айткан дешке негиз бар. Анткени ансыз ыргак шыр кетпей калат. Сөздөрдү мындай түрдө айтуу Сагымбайда жолуккан белгилерден.

⁷ *эме.* Сөз адатта «неме», «эме» түрүндө айтыла берет. Туурараагы — «неме».

⁸ *эрекишкен.* Кыязы, ката кеткен. Анткени бул түрдө жазуу бул катчыга мүнөздүү белги эмес. Сөздүн туурасы — «эрегишкен».

⁹ *умет.*

10107—10134

¹ *тушарык.* Бул топоним ушул түрдө айтылышы, «төшарык» болушу да ыктымал.

² *тутушыб.*

³ *катайды.* Сөз даана жазылган, «кытайды» эмес. Бирок, чынында, ката кеткен өңдөнөт. Анткени жогорку саптарда кыпчактар кытайга каршы турганы эскертилген. Буга караганда сөз «кытай» жөнүндө бара жатат дешке негиз бар.

⁴ *уйи.*

⁵ *тушалыктын.* Ушул жер аты жогоруда «тушарык» деп жазылган (10107-сап). Экөөн эки топоним дешке негиз жок. Контекст боюнча бир эле жер — кыпчактардын жашаган жайы жөнүндө сөз болуп жатат. Экөө тең бурмаланбай, даана жазылгандыктан, ошол үлгүсүндө калтырылды. Балким, кийинки окуяларда такталар.

⁶ урби.

⁷ *секесен.* Жазууну атайын ык деш кыйын. Кебетеси, катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «сексен».

⁸ *атака.* Сөздүн туура жазылышы — «атакка». Оозеки сүйлөөдө «атака» делип айтыла берет.

⁹ чаңайып.

10135—10162

¹ терс маявда.

² куры.

³ корганы.

⁴ устиме.

⁵ оңдыручы.

10163—10190

¹ *байгаб.* Бул жерде ката кеткен эмес. Бул катчынын жазуу ыгы. Кээде сөз арасында, айрыкча эки үндүүнүн ортосунда «к» (кы) тамгасы келсе, аны «г» (гы) аркылуу жаза берет.

² осимден.

³ көргөндерим.

⁴ сав.

⁵ көстеринде.

⁶ токтолбастан.

10191—10217

⁷ ордосынын.

¹ *кеймандын.* Бул адам ысмынын уңгу бөлүгүн ушул эле катчы жогоруда «кеймен» түрүндө жазган эле (к. 10166-сап).

² даңгул.

³ соындын.

⁴ *бар.* Ушул ыр сабынан кийин жазылган «Узунун көрсөң элүү мин, көлдөлөң туура кырк кулач» (сөздөр кол жазмадагы үлгүсү боюнча эмес, туура окулушу боюнча берилди) деген эки сап ыр чийилип салынган. Кыязы, тексттерди жазган катчы өзү эле чийген өңдөнөт. Анткени бул эки сап негизги тексттерге байланышпай, өзүнчө турушат. Буга караганда ашыкча жазылып кетип, катчы тарабынан чийилген дешке болот. Бирок эмне үчүн ашык жазылганын, манасчы өзү айттыбы, же башка себеби барбы, манасчы өзү эле айтса эмне үчүн негизги тексттерге тиешеси жок ыр саптарын бул жерге айтты? — деген сыяктуу жагдайлар белгисиз.

⁵ *кеймен.* Ушул адам ысмы 10192-сапта «кейман» (кеймандын) делип жазылган.

⁶ дуалы.

⁷ *ава.* Сөздү «абаа» түрүндө окууга да болор эле. Бирок туура маанидеги сөз — «обоо».

⁸ *мелжейт.*

⁹ *ордаканна.* Сөздүн катчы жазган үлгүсү «ордакана» болуш керек эле. Ката кеткен.

¹⁰ *ошого.* Бул түрдө жазуу кээде «ушуга» делип да окулат. Бул жерде «ошого» делиш туура.

¹¹ *салыңер.*

¹² *ондон.* Сөздү «андан» деп окууга болот эле. Анын туура айтылышы да ошондой. Бирок бул жерде «ондон» дегенди жогорку саптагы «ойрокко» үндөштүрүү үчүн, манасчы өзү айткан дешке негиз бар.

¹³ *барыңер.*

10218—10245

¹ *күсөт.*

² *барыңер.* Ушул түрдө жазылган сөз 10216-сап ырга «барыңар» маанисинде окулган эле. Бул жердеги мааниси — «баарыңар».

³ *алачолак.*

⁴ *суңдоң.*

⁵ *доре.* Сөздү «төрө» катары окууга болор эле. Бирок бул жерде адам аты. Аны кыргыз тилинин өзгөчөлүгүн эске алганда «доре» дегенге караганда «дөрө» деш жөндүү.

⁶ *уй.* Сөздү окулушундагы түз өз маанисинде кабылдоого болбойт, Контекст боюнча «үй» маанисинде.

⁷ *анжулыкка.*

⁸ *кашыңерга.*

⁹ *каролчы.*

¹⁰ *көтергин.*

¹¹ *кейманен.* Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «Кеймендин».

¹² *аттаныңер.*

¹³ *санчысганде.* Сөздүн туура айтылышы — «жанчышканда». Бирок Сагымбайда көбүнчө «чанчышканда» түрүндө айтыла берет. Кыязы, бул форма да эл арасында жашаса керек.

¹⁴ *кызыл суде.*

¹⁵ *бавынды.*

10246—10275

¹ *косынан.*

² *ымполдын.* Сөздү «имполдын» катары окуса да болот.

³ *тавсынан.*

⁴ *чыңголго.*

⁵ *кокстан.* Сөздү «коkyстан» катары окууга да болот.

⁶ *өткериб.*

⁷ *ирсең.* Диалектилик өзгөчөлүк катары ушул үлгүсүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок бул форма манасчыга таандык белги деп кесе айтууга болбойт.

⁸ *обондогы.* Бул топоним, адатта, абан (кээде «абаң») абан-суу түрүндө көп кезигет. Контекстке караганда сөз бир эле жер аты жөнүндө бара жатат. Демек сөздүн туурасы — «Абандагы».

⁹ *ойратын.*

¹⁰ *уалына.*

¹¹ *журди.*

¹² *боң.* Бул адам атын катчы 10242-сапта «бавын» (бавынды) түрүндө жазган эле. Контекст боюнча эки учурда сөз бир эле адам жөнүндө.

10276—10305

¹ *олпоңнын.* Бул сөздү ушул маанисинде катчы 10249-сапта «ым-полдын» деп жазган. Контекст боюнча эки учурда тең бир эле топоним жөнүндө сөз болуп жатат.

² *тавсын.*

³ *алыңар.* Бул сөздү ушул эле мааниде катчы 10227-сапта «алыңер» деп жазган. Сөздүн «алыңер» түрдө жазылган формасы мурда жолуккандыктан (к. 6494-сап) 10227-саптагы үлгүгө эскертүү берилген эмес.

⁴ *кежил.* Катчыдан кеткен ката. Контекст боюнча бул жерде туура сөз — «кечил».

⁵ *журибтир.*

⁶ *жусин.*

⁷ *сурибтир.*

⁸ *асолары.*

⁹ *ушынын.*

¹⁰ *суретти.*

¹¹ *суриб.*

¹² *богын.*

¹³ *сопылары.*

¹⁴ *асашулдын.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «азезилдин».

¹⁵ *чагарган.*

¹⁶ *жаңгы.* Сөздүн туура жазылышы — «жаңкы» же «жанагы». Оозеки сүйлөөдө кээде диалектилик өзгөчөлүк катары «жаңгы» делип айтылышы да кезигет. Бирок манасчы өзү кайсыл формада айтканын так белгилөө мүмкүн эмес. Ал «жанагы» түрүндө айтса да, ал форманы катчы «жаңкы» деп жазышы толук мүмкүн. Жалпы эле сөз ичинде «к» (кы) тамгасын «г» (гы) аркылуу жазуу бул катчыга мүнөздүү белгилерден. Бул абалды эске алганда «жаңкы» же «жанагы» деген сөздүн угулушун катчы «жаңгы» түрүндө берген болушу ыктымал.

¹⁷ *тобыңе.*

10306—10335

¹ *ордыгы.*

² *учынан.*

³ учырган.

⁴ окыныб.

⁵ батман чүк. Манасчынын түшүнүгү боюнча калмак сөздөрү деп эсептелген бул сөздөр жогорудагы 10324-ыр сабында «батман чөк» түрүндө жазылган эле. Манасчынын варианты кайсынысы экенин так айтуу кыйын. Ошон үчүн биринчи кезиккен үлгү калтырылды.

⁶ ачоланса.

⁷ көчириб.

⁸ асемди.

10336—10364

¹ акыш.

² ойдырыб.

³ жуардан.

⁴ койдырыб.

⁵ күмиштен.

⁶ күни туни.

⁷ көсетке.

⁸ мнесин.

⁹ асасул.

¹⁰ келчи экен. Сөздүн туура жазылышы — «келүүчү экен», же «келчүү экен». Оозеки сүйлөөдө «келчүкөн» түрүндө айтыла берет.

¹¹ дөге. Бул сөздүн уңгусу «дөө» дегенди катчы 10310-сапта «диев» (бул сөз мурда ушул формада учураган, ошон үчүн эскертилген эмес) түрүндө жазган эле.

¹² берчу. Оозеки сүйлөөдө сөз «берчүкөн» катары айтылышы мүмкүн.

¹³ алчу экен. Оозеки сүйлөөдө — «алчукен».

¹⁴ салчу экен. Адатта, «салчукен» делип айтыла берет.

¹⁵ диев. Жогоруда бул сөздүн уңгусу катчы тарабынан «диев» (к. 10310-сап), «дө» (к. 10345-сап) «до» (к. 10346-сап, бул түр мурда кезиккендиктен эскертилген эмес) катары жазылган.

¹⁶ калчу экен. Оозеки сүйлөөдө — «калчукен».

¹⁷ теги. Сөздүн туура жазылышы жана айтылышы — «деги». Оозеки сүйлөөдө жана диалектиде «теги» түрүндө кезигет.

¹⁸ кутпидин.

¹⁹ орышсам.

10365—10393

¹ караяр. Сөздүн туура жазылышы — «кара аяр». Оозеки сүйлөөдө «караяр» түрүндө бирге айтыла берет.

² келелбай. Сөздүн туура жазылышы — «келе албай». Оозеки сүйлөөдө «келалбай», же «келелбай» болуп айтыла берет.

³ суретим.

⁴ суредиң.

⁵ *жудедим.*

⁶ *качога.*

⁷ *турмын.*

⁸ *журтынд.* Аяккы «ы» тамгасы жазылбаса да, сөздү «журтынды» деп окууга болот. Бирок кеп анда эмес. Бул сөздү айтууда, катчы жазгандай, «журтынд» делип айтылат жана угулат. Анткени бул сөздөн кийинки сөз «алам» үндүү менен башталгандыктан, эки үндүүнүн бири түшүп калып айтылат.

⁹ *асасил.* Сөздү катчы ушул маанисинде мурда «асасул» катары жазган (к. 10342-сап).

¹⁰ *сүйлеген.* Сөздүн туура жазылышы — «сүйлөгөн».

¹¹ *ойратын.*

¹² *колыңе.*

¹³ *туралбас.* Сөздүн туура жазылышы — «тура албас».

¹⁴ *бура албас.* Катчы сөздү туура жазган. Бирок муну атайын ойлонулган, же система түрүндөгү белги дешке болбойт. Анткени бул сөздүн угулушу да, адатта, «буралбас». Демек катчы угулушу боюнча жазса, бул жерде да 10382-саптагы мүнөздө жазуу керек эле.

¹⁵ *азгыны азыр сөздеб ал.* Ыр сабындагы маани анча даана эмес. Биринчи сөздү «аз гана» деп окууга болот, бирок баары бир маани күдүк. Эгер ошол сөз «азгын», «азуу, тозуу» катары жазылышы боюнча окулса, саптагы үчүнчү «сөздөп» деген сөз менен өз ара байланышы болбой калат. Жалпы контекст боюнча да бул жердеги сөздөрдүн маанисин ачууга, же туура эмес жазылганын аныктап, тактоо киргизүүгө мүмкүн эмес.

¹⁶ *көздеб.*

¹⁷ *сурет.*

¹⁸ *учырыб.* Ушул ыр сабынан кийин окуя үзүлүп калган. Демек бир нече ыр сабы жазылбай калган, анткени айтылып жаткан окуя аягына чыккан эмес. Қандай саптар экенин болжолдоо кыйын.

¹⁹ *көргендин.*

²⁰ *тойыбтыр.*

10394—10422

¹ *сойыбтыр.*

² *жав.* Сөздүн бул түрдө жазылышы мурда «жоо» делип окулган (к. 9843-сап). Ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Азыр «жөө» дегенди туюнтат.

³ *чогылышыб.*

⁴ *чокынышыб.*

⁵ *окшобайт.*

⁶ *кулың.*

⁷ *кур.* Сөздүн жазылышын ушул түрдө дешке болбойт. Сөз алгач катчы тарабынан «кул» деп жазылган. Бирок аяккы «л» тамгасы сызылып салып, ага улай эле «р» жазылган. Мурдагы сөздөгү «л» өчүрүлгөнү менен, «у» ондолбой кала берип, натыйжада сөз «кур» катарында окулуп калган. Бул катчы «о», «у» тамгаларын, негизинен, айыр-баштабай эле жазат.

⁸ *дечу элек.* Туура жазылышы — «дечу элек», «дечүлек» катары айтыла берет.

⁹ *көзиңиз.*

¹⁰ *очиңиз.*

¹¹ *олтиртбей.*

¹² *созибиз.* Бул катчы сөздөрдү «з» тамгасы келген жерлерде көбүнчө «с» менен жазчу эле. Бирок кийинки жазган тексттеринде «с» менен «з» тамгаларын өз-өз ордунда, негизинен, туура жаза баштаган.

¹³ *урсын.*

10423—10452

¹ *кылдыңер.*

² *кырдыңер.*

³ *курсын.* Сөздүн туура формасы — «курусун». Оозеки сүйлөөдө, ыр системасында «курсун» түрүндө айтыла берет.

⁴ *дегениң.* Кыязы, ката кеткен. Сөздүн туура формасы — «дегенин».

⁵ *угышты.*

⁶ *койны.* Сөздүн туура формасы жана жазылышы — «коюну». Оозеки сүйлөөдө, айрыкча ырда «койну» түрүндө айтыла берет.

⁷ *жаб.*

⁸ *уксын.*

⁹ *көниңе.*

¹⁰ *үлимге.*

¹¹ *тушчи.* Сөздүн туура формасы — «түшүүчү». Оозеки сүйлөөдө, ыр системасында «түшчү» катары айтыла берет.

10453—10480

¹ *куандырыб.*

² *көзден.*

³ *айтканынан.* Стилдик мүчүлүштүк дешке болот. Бирок, кыязы, катчыдан кеткен эле жаңылыштык, же ката өндөнөт. Манасчы «айтканынан» деши мүмкүн эмес. Анткени андай айтуу, сөздү туура эмес колдонуудан башка да, ыр сабындагы ыргактуулукту бузуп жатат.

⁴ *арсымды.* Катчы кайра «з» келүүчү жерлерди «с» аркылуу жаза баштады.

⁵ *кыйчу.* Сөздүн туура формасы жана жазылышы — «кыюучу». Оозеки сөздө, ырда «кыйчу» түрүндө айтыла берет.

⁶ *чойыңга.*

10481—10508

¹ *тойдырган.* Сөз «тойдурган» түрүндө окулушу да мүмкүн. Бирок контекстке «туйдурган» туура келет.

² *аргачандан.* Сөздүн туура жазылышы — «ар качандан». Оозеки сүйлөөдө «аргачандан» катары айтыла берет. Бул ык башка учурлар-

га да таандык. Мисалы, «бир качан» болуп жазылганы менен, «биргачан» деп айтылат.

³ биргачан.

⁴ өгиздин.

⁵ отынын.

⁶ гапырлар. Сөздү «гапирлар» түрүндө окууга да болот. Маани эки учурда тең бир.

⁷ чурген. Мындай жазууну максаттуу жазылыш деш кыйын. Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Контексттеги маани — «жүргөн».

⁸ будайын. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, бул сөздү жазууда да ката кеткен. Контекст боюнча туура келе турган, сырткы формасы жактан буга жакын сөз — «жудайын».

⁹ ошондай. Сөздүн бул түрдө жазылган үлгүсү мурда «ушундай» катары окулган эле (к. 6174-сап). Бул жердеги сөздүн мааниси «ошондой» дегенге туура келет.

¹⁰ болычу.

¹¹ сусына.

¹² толычу.

¹³ гапирди.

¹⁴ жыбжылаңеч.

10509—10536

¹ до. Сөздүн бул түрдө жазылган үлгүсү мурда кезиккен. Бул жерде көңүл бура турган нерсе — ушул эле «дөө» деген сөздү катчы үстүнкү сапта «диэв» катары жазса, экинчи удаа келген ыр сабында ошол эле маанидеги сөздү «до» түрүндө жазгандыгы.

² кепир. Катчы ушул «каапыр» деген сөздү, көпчүлүк учурларда, «капыр», же «кабыр» түрлөрүндө эле жазат.

³ касанды. Сөздүн унгусун катчы кээде «казан» түрүндө да жаза берет.

⁴ боларбы.

⁵ расы.

⁶ суйинди.

⁷ тушер.

⁸ байсорын.

⁹ кайсорын. Бери-бири менен байланышкан жогорку жана ушул эки сап ыр башкалар менен логикалык байланышка ээ болбой, элким калыптыр. Мурдагы ыр саптары да анча эмес, ошол эки сап ырдан кийинки окуяларды баяндаган тексттер бул эки сапка такыр тиешеси жок сыяктуу таасир калат. Кыязы, аларды башка ыр саптары менен байланыштырган ыр саптары жазылбай калган өңдөнөт. Контекстке карап кыскарган саптарды ордуна келтирүү кыйын. Бирок байсоорун эскерилгенине караганда бир тоя узун үзүндү калып калган. Анткени, салт боюнча, бул жерде мурдагы өткөн окуялар кыскача эскерилип, андан кийин азыркы учурга байланыштыруу керек эле. Бул жерде, кыязы, ошол мурда согушта өлгөн Байсоорундун жери аркылуу (ал Кер-Көлдүн күңгөйүнөн, азыр Манас бара жаткан жол да күңгөй ар-

кылуу өтүп жатат) Манастын колу бара жатат деген маалымат берилген саптар түшүп калган өндөнөт.

¹⁰ *агасаба*. Сөздүн туура жазылышы — «ак асаба».

10537—10564

¹ *дүңгирлеб*.

² *жүргендей*.

³ *күйгендей*. Сөздүн туура жазылышы — «күйгөндөй».

⁴ *жөлөшкендин*.

⁵ *жолдын*.

⁶ *ортасы*.

⁷ *томы*.

⁸ *каролчысы*.

⁹ *гапирдин*. Сөздү «гапырдын» катары окууга да болот. Экөөнүн мааниси бир.

¹⁰ *кобы*.

¹¹ *тавны*.

¹² *тосы*. Сөздүн бул түрдө жазылышы «тоосу» маанисинде мурда бар. Катчы бул сөздүн унгуусун 10555-сапта «тав» («тавны») түрүндө жазган.

¹³ *ксыл омпол*. Омпол деген топонимди ушул эле катчы 10249-сапта «ымпол» («ымполдын»), ал эми 10276-сапта «олпоң» («олпоннын») түрлөрүндө жазган эле. Контекст боюнча бардык учурда сөз Кызыл-Омпол, же Омпол жөнүндө бара жатат. Катчы мурда сөздү чала угуп, же так транскрипциялай албай, туура эмес жазса, бара-бара жатыгып, сөздүн айтылышын туура жаза баштаганы таасын байкалат.

¹⁴ *добеси*.

¹⁵ *капирдин*. Сөз «к» (ки) тамгасы аркылуу жазылган.

¹⁶ *шамшы*. Бул адам ысмын катчы мурда дайым «шамын» («шамын шаа») деп жазып келген (к. 10237, 10264, 10268, 10275-саптар ж. б.). Сагымбай адам аты менен жер-суу аттарынын аталышын байланыштырууну жакшы көрөт. Бирок, адат катары, бүгүнкү аталыштын өзүн так айтпайт, азыраак бурулган түрдө айтып, ушул сөз бара-бара ушундай аталып калды,— дейт. Муну эске алганда, бул жердеги Шамшы деген сөз туура жазылбай калган. Манасчынын айтышындагы туурасы буга чейинки «шамын» деген үлгү.

¹⁷ *тореси*.

10565—10592

¹ *ксыл суну*.

² *павым*. Бул адам атын да катчы түрдүү формада жазат: 10242-ыр сабында «бавын» («бавынды»), 10265-сапта «боң» ж. б. Бирок көпчүлүк учурда бул ысым «боң-боон» түрлөрүндө берилет. «Боон» деген үлгү манасчы айткан формада дешке негиз бар (азыркы топоним Боом капчыгайы ушул ат менен байланышкан).

³ *добеден*.

⁴ дурби.

⁵ талды сунун.

⁶ ойынан.

⁷ бойынан.

⁸ турун.

⁹ сурун.

¹⁰ ойбайды.

¹¹ туралбай. Сөздүн туура жазылышы — «тура албай», «туралбай» түрүндө айтыла берет.

¹² кошчалыб. Сөздүн туура жазылышы — «кошчу алып», «кошчалып» түрүндө айтыла берет.

10593—10620

¹ карса. Катчыдан кеткен ката. Сөздүн туурасы — «караса». Бул сөздү катчы «караса» түрүндө туура эле жазчу (к. 10590-сап ж. б.).

² оростын.

³ авсына.

⁴ оңдырбайт.

10621—10648

¹ ундей.

² орчын.

³ отыс.

⁴ солды.

⁵ көргөн.

⁶ ордеб.

⁷ тосоты.

⁸ тостырыб.

⁹ кокыстан.

¹⁰ окыстан.

¹¹ тосын.

10649—10677

¹ осиң.

² асти усти.

³ журди.

⁴ шаркылдаб. Ушул жазылган мааниде кабыл алынса да болот. Бирок контекст боюнча тагыраагы — «шартылдап». Балким бул жерде катчыдан ката кетиши да ыктымал.

⁵ сав. Сөздүн ушул формада жазылган үлгүсү мурда такыр башка мааниде (к. 10182-сап) кезиккен эле. Сөздүн азыркы мааниси мурдакыдан бөлөк: мурда «соо» болсо, азыр — «зоо».

⁶ жакы. Сөздүн туура жазылышы — «жаккы». Оозеки сүйлөөдө «жакы» катары айтыла берет.

⁷ тосына.

⁸ *көзи учкан.* Кыязы, катчы ката кетирген өңдөнөт. Адатта, «көзи учкан» делип айтылбайт, биринчи сөздүн аяккы тыбышы түшүп калып айтылат.

⁹ *савсына.*

¹⁰ *тонын.* Сөздүн мындай формада жазылышы мурда «тонун» маанисинде окулган эле (к. 6478-сап). Ал маани азыркы контекстке туура келбейт. Бул жердеги сөздүн туура мааниси — «тоонун».

¹¹ *эңкүсінде.*

¹² *курбысынд.* Сөздүн аягында келе турган «а» тамгасы (катчылардын айрымдары «э» жазышат) жазылбай калган өңдөнөт. Анткени сөздү бул түрдө жазууну атайын ык дешке болбойт.

10678—10705

¹ *буголдон.* Сөздүн туура жазылышы — «бу колдон». Оозеки сүйлөөдө «буголдон» делип, эки сөз бирге айтыла берет. Катчы сөздүн угулушун туура берген.

² *урылыб.* Сөздү «урулуп» катары кабыл алса да болот. Контекст да буга жол берет. Бирок сөздүн айтылышындагы тагыраагы — «урунуп». Манасчы өзү кайсыл үлгүдө айтканын так көрсөтүү мүмкүн эмес.

³ *тавташынын.*

⁴ *көринев.*

⁵ *ойга.*

⁶ *ойдогысы.*

⁷ *отты.* Сөздү «отти» катары окууга да болот. «Отти» делген үлгү мурда «өтгү» маанисинде окулган эле (к. 6960-сап). Бул жерде түп нускадагы ошондой эле жазуу «отту» дегенге айтылыш жакындыгына карай «отты» делип окулду.

⁸ *түңкисине.*

⁹ *урыныб.*

¹⁰ *журбей.*

¹¹ *бөтөн.* Сөз ушул формасында маани бербейт. Тексттерди окуунун салты боюнча «бөтөн» катары окууга болот. Ал түрдө окуу мурда учураган эле (к. 2988-сап). Бирок «бөтөн» деген сөздүн мааниси контекстке туура келбейт. Кыязы, сөздү жазууда катчыдан ката кеткен, анткени удаа келген «койнот» деген сөзгө караганда, контекст боюнча бул жерде «бөөт» деген мааниси туюнткан сөздүн болушу мүмкүн эле.

¹² *олчосы.*

10706—10734

¹ *астыягын.* Сөздүн туура жазылышы — «асты жагын», бирок «астыягын» түрүндө бирге айтыла берет.

² *кокый.*

³ *каросы.*

⁴ *сүйресе.*

⁵ *айсасын.*

⁶ укырук.

⁷ түкириб.

⁸ курк. Сөздү «ы» формасы жок болсо да «курук» катары окууга болот. Бирок маани өзгөрбөйт. «Курук» — «укурук» деген сөздүн ырдагы ыргактуулуктун таламына ылайыкташып айтылган үлгүсү. Тексттерде мындай учурлар башка жерлерде да кээде жолугат.

⁹ биревнин.

¹⁰ алтав бешев.

¹¹ көзел.

10735—10762

¹ токыб.

² токыса.

³ найза. Бул сөздүн уңгусун катчы 10723-сапта «айза» (айсасын) түрүндө жазган эле.

10763—10790

¹ аскана. Сөздүн туура жазылышы — «аз гана». Оозеки сүйлөөдө «азгана» катары бирге айтыла бериши мүмкүн.

² добыш.

³ алганы. Жогорудагы ушул сөзгө уйкашуучу сөз «барыптыр». Буга караганда бул жерде «калыптыр» деген сөздүн туруусу жөндүү. «Алганы» делген сөз менен «калыптыр» деген сөз жалпы контексте бир эле мааниге ээ. Демек, сөздөрдүн алмашуусунан маңыз өзгөрбөйт.

⁴ орайы. Сөздү «үрөйү» катары окууга да болот. Бирок анда сөздүн мааниси контекстке туура келбей калат. Анткени «үрөйү чочуп» дебейт, «үрөйү учту» делиши мүмкүн. Бирок контекстке толук туура келүүчү сөз — «орою».

⁵ он киши баткан отоодой. Ушул ыр сабынан кийин көп чекит коюлуп, бир сап ырдын орду бош калтырылган. Буга караганда жазылбай калган ыр сабынын орду дешке болор эле. Бирок контекстке караганда бул жерде окуя үзүлгөнү, же ыр сабынын түшүп калганы байкалбайт.

⁶ дүңкийген.

⁷ ортениб.

⁸ токайдай.

⁹ думир.

¹⁰ куйрыгы.

¹¹ найсадан. Катчы жогоруда бул сөздүн уңгусун «айса» («айсасын»), к. 10723-сап ыр) «найза» (10759-сап) түрлөрүндө жазган эле.

¹² көк ала. Бул эки сөз, адатта, «көгала» түрүндө бирге айтылат. Бирок катчы кээде угулушу боюнча жазбаган учурлар да бар.

¹³ жолын. Сөздү «жолун» катары окууга болор эле. Бирок ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Туура келүүчү сөз — «жолум». Катчы «жолум» деген түшүнүктү деле ушул түрдө жазышы да мүмкүн.

- ¹⁴ уйдей.
¹⁵ үңкирдей.

10791—10818

- ¹ шамшың. Катчы бул адам атын «шамшы» (к. 10564-сап), «шамшың» түрүндө жаза берет. Бул жердеги аталыштын туурасы — «шамшың».
² бавың. Бул адам атын катчы мурда «бавын» («бавынды», к. 10242-сап) «боң» (к. 10265-сап) ж. б. түрлөрдө жазган эле. Контекст боюнча алардын баары бир эле адам.
³ жолдошын.

10819—10848

- ¹ алтавны.
² абсын.
³ осындыгы. Бул катчынын жазуу ыгын эске алганда бул сөз «усындыгы» делип жазылышы керек эле. Балким сөздөгү биринчи тамгага «у» тамгасынын тиешелүү белгиси коюлбай, ката кеткендир.
⁴ тортев.
⁵ жөкери.
⁶ отызы.
⁷ чо. Сөздүн бул формада жазылышы мурда «чуу» маанисинде окулган эле (к. 6040-сап). Бирок ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Сөздүн азыркы мааниси — «чөө».
⁸ экеүн.
⁹ оны. Сөздүн бул түрдө жазылышы мурда «аны» маанисинде окулган (к. 4703-сап). Бирок ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Сөздүн туура мааниси — «ону».
¹⁰ каркук. Мындай маани белгисиз. Кыязы, «кара куш» деген сөздү жазууда ката кеткен өңдөнөт.
¹¹ бүйизге.
¹² кара куштар. 10834-сапта «каркук» түрүндө жазылган сөз чынында «кара куш» экендигин ушул жердеги жазуу айгинелейт.
¹³ жололоңго. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «жоболоңго».

10849—10877

- ¹ күчиктей.
² кыргыл. Бул адам атын катчы 10845-сапта «кыргын» түрүндө жазган.
³ эри. Мындай маани контекстке туура келбейт. Кыязы, ката кеткен. Сөздүн туурасы «эрди» болуу жөндүү («элди» десе да болот).
⁴ мыктуларың. Сөздү манасчы «мыктуларың» түрүндө айтышы да мүмкүн. Сагымбайда андай учурлар кезигет. Анын үстүнө жогорку сапта «мылтыктуун» деген сөздүн болушу да бул сөздүн формасына таасирин тийгизүүсү ыктымал.

⁵ көткү.

⁶ *береки*. Сөздүн туура жазылышы — «береги». Оозеки «береки» түрүндө айтыла берет.

⁷ *үйрөнгүн*. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «үйрөнчүк».

⁸ *татучы*. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «тар-туучу».

⁹ *атучы*.

¹⁰ *көрбегени*.

10878—10905

¹ *мен*. Ката кеткен. Туурасы — «менен».

² *жүргизбез*.

³ *көргөндөр*.

⁴ *кайраттусы*.

⁵ *октоңер*.

⁶ *чоктоңер*.

⁷ *капырдан*. Буга чейин сөздүн уңгусун катчы «габыр», «гепир», «кепир» ж. б. түрлөрдө жазып келген. Катчы улам барган сайын такшалап, сөздү кыргызча айтылышы боюнча туура жаза баштаган.

⁸ *болычеле*. Сөздүн туура жазылышы — «болуучу эле». Оозеки сүйлөөдө «болучеле» түрүндө айтыла берет. Катчы угулушун да так жазган эмес.

⁹ *кепир*. Жогоруда катчы бул сөздүн уңгусун «капыр» түрүндө туура жазган эле (к. 10890-сап).

¹⁰ *дейт*. Сөздү ушул жазылыш маанисинде кабыл алууга да болот. Контекстке да бул маани каршы келбейт. Бирок мурдагы жана кийинки ыр саптарынын аягы бүт «деп» менен бүтүп жаткандыктан, бул жерде да «деп» болуу жөндүү.

¹¹ *сүрөтке*. Сөздүн туура жазылышы — «сүрөткө», «сүрөтке» түрүндө айтыла берет.

10906—10933

¹ *капир*. Сөз «к» (ки) аркылуу жазылган.

² *күйгизиб*.

³ *ирет*. Диалектиде «ирет» түрүндө айтылышы да мүмкүн. Бирок манасчы ошол түрдө айтканын так белгилөө мүмкүн эмес. Мурда сөздүн бул түрдөгү айтылышы дээрлик кезикпегенине караганда, жазылган форма манасчыга эмес, катчыга таандык.

⁴ *создеди*.

⁵ *органын*.

⁶ *оталбайбыз*. Сөздүн туура жазылышы — «өтө албайбыз». Оозеки сүйлөөдө «оталбайбыз» түрүндө айтыла берет.

⁷ *ата адамдын*. Сөздү «атаа, адамдын» катары окууга болор эле. Мындай окуу контекстке да белгилүү даражада туура келе берет. Би-

рок бул жерде сөздөрдү жазууда катчыдан ката кеткен. Контекст боюнча так маани берүүчү форма — «ат, адамдын».

⁸ көрели.

10934—10963

¹ окшотыб.

² чоктошыб.

³ топтошыб.

⁴ жолөб. Сөздүн ушул түрдө жазылышы буга чейин «жөлөп» катары окулган эле (к. 1353-сап). Ал маани бул жердеги контекстке туура келбейт. Сөздүн туура мааниси — «жөөлөп».

⁵ ксек.

⁶ топрак. Сөздүн жазылышын «ы» тамгасынын жазылбагандыгына карабастан, «топырак» катары окууга да болот, эки учурда тең маани бир.

⁷ уйлеб.

⁸ иргенде. Сөз ушул формада диалектиде жолугушу мүмкүн. Бирок манасчы ошол түрдө айтканын тактоо мүмкүн эмес. Мурда аз кезиккенине караганда бул форма манасчыга эмес, катчыга таандык.

⁹ болыты.

¹⁰ чыпны. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Анткени жазылган сөз ушул түрүндө мааниге ээ эмес. Контекст боюнча керектүү сөз — «чыны».

¹¹ оты.

¹² өчкени.

¹³ бавым. Бул адам атын катчы буга чейин 10242-сапта «бавын» («бавынды»), 10265-сапта «боң», 10807-сапта «бавың» түрлөрүндө жазган. Баары бир эле адам.

¹⁴ көчкени.

10964—10993

¹ билелбай. Сөздүн туура жазылышы — «биле албай». Оозеки сүйлөөдө «билелбай» катары экөө бирге айтыла берет.

² жон жондын.

³ айраң. Ушул түрдө да айтылышы мүмкүн. Бирок басымдуу учурларда — «айран».

⁴ калыптыр. Сөздү ушул маанисинде эле кабыл алууга болот. Бул маани контекстке да каршы келбейт. Бирок жогорку ыр саптарында уйкаштыкка келген сөз — «калыптыр». Ал саптагы «калыптыр» делген сөздү башка сөз менен алмаштырууга болбойт, анткени маани бузулуп калат. Бир эле сөздү эки жолу кайталабас үчүн (мындай кайталоо Сагымбайга мүнөздүү эмес) бул жерде «алыптыр» делиш жөндүү. Чынында бул жерде катчыдан кеткен ката дешке болот. Анткени манасчы өзү мындай айтуусу мүмкүн эмес эле. Сөздүн алмашуусунан ыр сабындагы маани өзгөрбөйт.

⁵ аваңыз.

⁶ кол конгон жери тал деди. Ушул ыр сабы мааниси боюнча да, курулуш жана уйкашуусу жактан да элким калыптыр. Кыязы бир, же

бир нече ыр сабы жазылбай калган. Бери болгондо дагы бир «деди» менен бүткөн ыр сабы болуу зарыл эле. Контекстке карап божомолдоо кыйын. Бирок логикалык жыйынтык чыгарылбай, ой үзүлүп калганы даана байкалып турат.

⁷ *кана*. Оозеки сүйлөөдө «кана» катары айтыла берет.

⁸ *гана*. Жогорку эле сапта бул сөз «кана» түрүндө жазылган.

⁹ *жарымы*. Сөздүн туура үлгүсү ушундай. Бирок ыргактын бузул-башы үчүн сөздүн «жармы» түрүндө айтылышы туура. Маани эки учурда тең бир.

10994—11023

¹ *кылучы*.

² *куркылдаган*.

³ *кусгын*дан.

⁴ *кусгын*ды.

⁵ *байкүшиң*.

⁶ *апсын*.

⁷ *өкиматы*. Сөздү «өкимати» катары окууга болот. Маани эки учурда тең бир.

⁸ *алланын*.

⁹ *шуңкардай*. Ушул түрдө да айтыла берет. Бирок туурасы жана көбүрөөк айтылары — «шумкар». Манасчы кайсы түрдө айтканын так белгилөө мүмкүн эмес.

¹⁰ *кусгын*.

¹¹ *кониб*.

¹² *кусгынга*.

¹³ *куйрыгына*.

¹⁴ *жуни*.

¹⁵ *гусгынды*. Сөздүн уңгусун катчы жогоруда «кусгын» түрүндө жазган (к. 11005- жана 11014-саптар).

¹⁶ *бавыңдын*. Бул адам атын катчы түрдүү формаларда жаза берет.

11024—11053

¹ *бавымды*. Бул адам атынын кыргыздар арасындагы азыр кеңири белгилүү айтылышы — «Боом» (Боом капчыгайы). Сагымбай манасчы эпостун тексттерине жер-суу аттары катары айрым сөздөрдү, же адам аттарын, окуяны пайдаланганда ошонун айтылышынын так өзүн эмес, бурмаланган түрдөгү айтылышын эскерип, ошондон бүгүнкү белгилүү аталышы калганын көрсөтөт (чуу — Чүй, талаш — Талас, бооң — Боом, кеймен — Кемин ж. б.). Ушул салттык белгини эске алганда, катчынын түрдүү варианттарда жазганына карабастан (контекст боюнча алардын баары бир эле адам), бул ысымдын манасчы өзү айткан үлгүсү деп Бооң түрүндөгү форманы түшүнүү оң.

² *түшке*. Сөздүн туура жазылышы — «түшке». Оозеки сүйлөөдө «түшке» түрүндө айтыла берет.

³ олар. Сөздү «алар» катары окууга болот. Туура айтылышы да, бул жердеги контекстке ылайык келери да — «алар». Бирок ушул эле ыр сабындагы «олтурган экен» деген сөздүн таасири менен үндөшүп, ыргакты күчөтүү максатында манасчы «олор» түрүндө айтышы толук мүмкүн. Мындай ыкты Сагымбай кеңири колдонот.

⁴ көлдөлең.

⁵ көпрөв.

11054—11083

¹ жолбарсы.

² болга. Ката кеткен, «болгон» дегендин аяккы «н» тамгасы жазылбай калган.

³ бавмды.

⁴ куйылма.

⁵ куйышканын.

⁶ куйылыб.

⁷ такыраган. Сөздү туура эмес угуп алуунун натыйжасы го. «Такыраган таш» деп айтылбайт, «какыраган таш» делет.

⁸ кожам.

⁹ саннан.

¹⁰ жогалдиңер. Жазылышты «жогалдыңер» катары окууга да болот. Эки учурда тең маани бир.

¹¹ биревңерди.

¹² көрбедик.

¹³ жөнөдик.

¹⁴ туйык.

¹⁵ көмиркей.

11084—11113

¹ алыбтыр. Сөз ушул жазылыш маанисинде контекстке толук туура келет. Бирок бир саптан кийинки ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан сөз — «алыптыр». Мындай кайталоо ырдын көркөмдүгүн төмөндөтөт. Эң негизгиси, ырды бул түрдө түзүү Сагымбай манасчыга жат белги. Ошон үчүн бул жерде же катчыдан, же манасчынын өзүнөн ката кеткен дешке негиз бар. Ырдын уйкаштыгы жана мазмундун талабы боюнча бул жерде сөз «алыптыр» эмес, «калыптыр» делиш жөндүү. Кийинки ыр сабында «калыптыр» деген сөздү берүүгө мүмкүн эмес.

² ойын тосын.

³ жолбарсын.

⁴ тавыңды.

⁵ кызталакты. Сөздүн туура жазылышы — «кызталак». Бирок ыр сабындагы ыргактын бузулбашы үчүн, бул жерде «кызталак» түрүндө айтылышы жөндүү. Сөз «кызталак», «кызталак» түрлөрүндө айтыла берет, мааниси бир.

⁶ бавыңдын.

⁷ ортога.

11114—11141

¹ *сокыр.*

² *чырдык.* Бул адам аты буга чейин дайым «ырдык» деп жазылып келген. Ушуну эске алганда бул жерде катчыдан жөнөкөй эле ката кеткен дешке негиз бар.

³ *сагызкан.* Сөз «сагызган» болуп жазылганы менен, оозеки «сагызкан» түрүндө айтыла берет.

⁴ *ганаты.* Сөздүн унгусу төрт сап ыр жогоруда «канат» түрүндө жазылган.

⁵ *гулач.* Катчы буга чейин бул сөздү көп жолу «кулач» түрүндө жазган.

11142—11170

¹ *жолм.* Сөздү «жолым» түрүндө да окууга болот.

² *канат.* Сөз үч сап жогоруда «ганат» (ганаты) түрүндө берилген.

³ *чокыды.*

⁴ *окыган.*

⁵ *чокысын.*

⁶ *муным.*

⁷ *көңил.*

⁸ *чушу.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, бул жерде сөздү жазуудан ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү, жазылышка жакын сөз — «чокушу».

⁹ *тутининен.*

¹⁰ *төкбейин.*

¹¹ *коёйын.*

¹² *туттың.*

¹³ *жуттың.*

11171—11198

¹ *чырдык.* Ушул адам атынын 11132-сапта «чырдык» түрүндө жазылышы катчынын катасы деп божомолдонгон эле. Ага ошол ат мурда көп жолу «ырдык» делип жазылганы негиз болгон. Кыязы, «чырдык» жаңылыштык эмес, атайын жазылыш өндөнөт. Антпесе катчы аны бул жерде кайталабайт эле. Мурда дайым бир түрдүү жазылып келген жөнөкөй сөздүн бул түрдө жазылышында кандайдыр себеп болушу мүмкүн. Балким ушул сөздү манасчы «Ырдык» деп так айтпай, башкараак үлгүдө айткандыр. Натыйжада катчы мурдагы уккандарын жаңылыш деп эсептеп, аны ондоп, ушул үлгүнү бергендир. Эмне болгондо да каармандын ысмы — Ырдык.

² *колы-буты.*

³ *бары.* Сөз «баары» деген мааниде контекстке толук туура келет. Бирок, сөздүн ушул үлгүдө айтылышы ыр сабындагы ыргакка зыянын тийгизип, аны ырга караганда кара сөзгө жакындатып коёт. Ошон

үчүн бул жерде бир муундан турган ушуга маанилеш башка сөз болуу жөндүү. Мисалы, «Колу-буту бүт сынып» деген эле маанини берип, бирок түзүлүшү жактан ыр саптарынын башка үлгүлөрүнө алда канча жакын турмак. Балким, манасчы өзү байкабай кетирген мүчүлүштүктүр. Жалпы эле бул көрүнүш анча чоң катага жатпагандыктан (ушул жазылган үлгүдө айтылышы деле мүмкүн), кол жазмадагы үлгү калтырылды.

⁴ *коркар.*

⁵ *айтып.* Бул сөз ыр сабында жок. Бирок ушул сөздүн болушу талап кылынат. Сөздү катчы жазбай калтырып кеткен (бул анын кетирген катасы) дешке толук негиз бар. Анткени ыр сабын бул сөз жок түрүндө манасчы айткан дешке мүмкүн эмес.

⁶ *төгөл.*

11199—11227

¹ *урынтыб.*

² *курылтыб.*

³ *көтнөн.*

⁴ *келе атыр.* Сөздү угулушуна жана ырдагы ыргактын шыр кетишине карап «келатыр» түрүндө жазууга да болор эле. Бирок кол жазмада «келе атыр» түрүндө жазылган. Анын үстүнө ыр сабы да бүтпөй калган сыяктуу таасир калтырат. Анткени кийинки саптар менен тике байланышы жок, уйкаштыкка да кирбей, элким калган. Буга караганда ушул ыр сабы менен тутумдашкан дагы бир, же бир нече ыр сабы болуусу жөндүү. Контекстке карап божомол айтуу кыйын.

⁵ *тогаланыб.*

⁶ *токтобайт.*

⁷ *окшобайт.*

11228—11256

¹ *ачулы.*

² *сонындар.*

³ *дуалдан.*

⁴ *тавга ташка.*

⁵ *сойредик.*

⁶ *жыгашка.* Атайын жазуунун ыгы эмес, ката болушу да ыктымал.

⁷ *сойлешиб.*

⁸ *суйрешиб.*

⁹ *көм.* Ката кеткен. Туурасы — «көөмп».

11257—11285

¹ *өске.*

² *аны таштаб салыңыз.* Түп нусканын 286-бетинде ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Кол тамгаларга караганда бул катчы жазган тексттер ушул томдо буга чейин бир нече жолу кезигет.

Бирок алардын бирөөндө да, азыркы сыяктуу эле, катчы жөнүндө эч маалымат жок. Бул катчынын аты-жөнү, кимдиги белгисиз.

- ³ тао.
- ⁴ жөркөс.
- ⁵ жман.
- ⁶ чалганде.
- ⁷ калганде.
- ⁸ иткандан.
- ⁹ карге.

11286—11314

- ¹ кран биран.
- ² корк.
- ³ итарке.
- ⁴ козгон.
- ⁵ кармаган. Сөз ушул жазылган маанисинде айтылышы толук мүмкүн. Контекстке да жооп берет. Ошону менен бирге бул жерде «караган» деген сөз туура эмес жазылып калышы да ыктымал.

- ⁶ тоскон.
- ⁷ жагынде.
- ⁸ жөркан.
- ⁹ билде.
- ¹⁰ коктосо. Сөздүн мааниси белгисиз. Кыязы, жазууда ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча бул жерге «кокустан» деген сөз башкаларга караганда көбүрөөк туура келет.

- ¹¹ болгаб.
- ¹² биркин.
- ¹³ илди.
- ¹⁴ блакитке.
- ¹⁵ андаз.
- ¹⁶ мирканди.
- ¹⁷ килканди.
- ¹⁸ астыңарге.
- ¹⁹ найзакирдан.
- ²⁰ артыне.
- ²¹ алиңар.
- ²² ай балге.
- ²³ көрзөлө.
- ²⁴ көрбасам.
- ²⁵ окканмын.
- ²⁶ коктонон.
- ²⁷ аозонде.

11315—11343

- ¹ благасон.
- ² октошоб.

- ³ колдон.
- ⁴ кайкыге.
- ⁵ токтошоб.
- ⁶ жакге.
- ⁷ ирчикани.
- ⁸ көркандин.
- ⁹ очкандай.
- ¹⁰ көткө.
- ¹¹ мордоне.
- ¹² те.
- ¹³ бадирак.

¹⁴ *бийик экен кыясы.* Кол жазманын 288-бетинен башталган ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Чийүүнүн сырткы формаларына караганда ал негизги катчыга, б. а. Ы. Абдыракмановго таандык, Катчынын өзгөргөндүгү, анын кимдиги жөнүндө бул жерде да эч маалымат жок.

¹⁵ кургыр.

¹⁶ макосы.

¹⁷ *астыягын.* Сөздүн туура жазылышы — «асты жагын». Оозеки сүйлөөдө «астыягын» түрүндө экөө бирге айтыла берет.

¹⁸ *баласы.* Катчыдан кеткен ката. Туурасы — «калаасы».

¹⁹ көринет.

11344—11371

¹ *авандын.*

² *тавда.*

³ *тагылук.*

⁴ *томен.* Сөздүн ушул формада жазылышы мурда «түмөн» катары окулган (к. 1772-сап). Ал маани бул жерге туура келбейт. Азыркы туюнткан маани — «төмөн».

⁵ *садактысы.*

⁶ *кылычтусы.*

⁷ *тагулык.* Бул адам ысмы жогоруда 11350-сапта «тагылук» түрүндө жазылган.

⁸ *токтатбай.*

⁹ *тавга.*

¹⁰ *сыркыраб.* Бул катчы жазган тексттер мурдатан белгилүү. Сөздөрдү жазуудагы катчынын айрым ыктары да туруктуу мүнөзгө ээ. Ошон үчүн жазуулар мурдагы эскертүүлөрдөй, туурасы берилет.

11372—11400

¹ *терскенди.*

² *чакириб.* Сөздү «чақырып» катары окуса болор эле. Бирок андай маани контекстке туура келбейт. Сөз ката жазылып калган өңдөнөт. Туура келүүчү сөз — «чаңырып».

³ *саврысын.*

⁴ *арулык.*

⁵ *тагылык.* Ушул адам ысмы жогоруда «тагылук» (к. 11350-сап) «тагулык» (к. 11366-сап) түрлөрүндө жазылган эле. Бул жерде «тагылык» түрүндө берилиши ал ысымды манасчы кыргыз тилинин мүнөзүнө ылайыктап айтканын айгинелейт.

⁶ *токташыб.*

⁷ *чокташыб.*

⁸ *окташыб.*

⁹ *монди.*

¹⁰ *мунди.* Жогорку сапта «монди».

11401—11429

¹ *ойды тоңди.*

² *турышты.*

³ *оңдырбай.*

⁴ *оларман.*

⁵ *ожорлениб.*

⁶ *жүргисиз.*

⁷ *сонынсыган.*

⁸ *капырга.* Сөз «к» («ки») аркылуу жазылган. «Капирга» катары окууга да болот. Маани өзгөрбөйт.

⁹ *али.*

¹⁰ *ак күбе.* Сөздүн туура жазылышы — «ак күбө», «ак күбе» түрүндө айтыла бериши мүмкүн.

¹¹ *түшиге.* Сөздүн туура жазылышы — «түшкө» «түшке» түрүндө айтыла берет.

¹² *толыб.* Сөздүн «толуп» деген мааниси контекстке каршы келбейт, бирок жогорку саптагы ушул сөзгө уйкашкан сөз — «токтолду» Буга караганда бул жердеги сөз «ок толду» делиш оң эле. Сөздүн бул түрдө өзгөрүүсүнөн маани бузулбайт, контекстке экөө тең туура келе берет.

¹³ *неме.* Жазууда ката кеткен өңдөнөт. Сөздүн туурасы — «эмине».

¹⁴ *кордыгы.*

¹⁵ *сардыгы.*

¹⁶ *куйындан.*

¹⁷ *бүткен.* Сөздүн туура жазылышы — «бүткөн».

11430—11458

¹ *кулат.* Туура жазылышы — «кула ат».

² *муакүлди.*

³ *токтасын.*

⁴ *туйгын.*

⁵ *табыландай.* Ката. Сөздүн туурасы — «кабыландай».

⁶ *күндей.* Сөздүн туура жазылышы — «күндөй».

⁷ *көргендин.*

⁸ *гундакты.*

- 9 *гойыб.*
- 10 *түпекти.*
- 11 *көземзиген.*
- 12 *жалдың.*
- 13 *оңына.*

11459—11487

- 1 *оң. Ката. Туурасы — «ону».*
- 2 *ирер. Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча — «ээр».*
- 3 *жүректин.*
- 4 *тоскан.*
- 5 *койганда.*
- 6 *савытын. Сөздүн унгусу 11409-сапта «сот» түрүндө жазылган.*
- 7 *оркайыб.*
- 8 *коркайыб.*
- 9 *авр.*
- 10 *колыналыбтыр. Сөздүн туура жазылышы — «колуна алыптыр». Оозеки сүйлөөдө бир «а» түшүп калып, «колуналыптыр» түрүндө айтыла берет.*
- 11 *ачу. Сөздүн аяккы мүчөсү жазылбай калуу кокустук эмес, катчыларда жолуккан жазуунун ыгы.*
- 12 *акурыкке.*
- 13 *тубинд. Ката. Туурасы — «түбүндө».*

11488—11516

- 1 *акурыкты.*
- 2 *мондирдей.*
- 3 *мондилетиб.*
- 4 *чуатты.*
- 5 *тугармаган. Сөздүн туура жазылышы — «туу кармаган». Оозеки сүйлөөдө «тугармаган» түрүндө бирге айтылышы мүмкүн.*
- 6 *бутирди.*
- 7 *бөкселей.*
- 8 *ойын.*
- 9 *күртик.*
- 10 *турибтир.*
- 11 *ойбайлытыб.*
- 12 *кепирлар.*
- 13 *үркитиб.*

11517—11546

- 1 *көченин.*
- 2 *көргендерди.*
- 3 *тавыктын. Кыязы, ушул сөздүн жазылышында орчундуу ката*

кеткен. Анткени сөздүн ушул жазылышы боюнча жеңишке ээ болгондор базарда калган тооктун башын үзүп ыргыткандыгын билдирет. Чынында сөз тооктун башын жулуу жөнүндө эмес, тооктой кылып душмандын башын жулуу жөнүндө болуп жатат. Ошон үчүн ушул сөз «тооктун» эмес, «тооктой» делип окулушу жөндүү.

⁴ *ириптир*. Катчылардын сөздү бул түрдө жазышы мурда «ийиптир» делип окулган (к. 7986-сап). Бирок бул жерде «ийиптир» дегенге караганда «ириптир» делиш жөндүү. Анткени манасчы бул сөздү эки сап төмөндө «кириптир» деген сөзгө уйкаштырып жатат. Сөздүн «ириптир» түрүндө айтылышы манасчыга таандык көрүнүш.

⁵ *кайгыдан*. Сөздүн контекстке туура келчү мааниси «кайгы» эмес, «кайкы». Анын үстүнө ката да кеткен, анткени стилдик жактан сөздүн туурасы «кайкыдан» эмес, «кайкыда».

⁶ *күлдирдин*.

⁷ *ортдей*.

⁸ *кутынай*.

11547—11575

¹ *коктынын*.

² *таяңган*.

³ *ботон ботон*.

⁴ *обондын*. Бул топоним ушул катчы тарабынан буга чейин «абан» катары жазылып келген.

⁵ *тув*. Жогорку эле ыр сабында бул сөз «ту» түрүндө жазылган.

⁶ *бологар*.

⁷ *болжалын*.

⁸ *устинде*.

⁹ *уйдин*.

¹⁰ *арбыбтур*. Сөздү «арбып тур» катары окууга болор эле. Маани жактан да контекстке, негизинен, туура келет. Кыязы, «арбыптыр» деген эле маанидеги сөздүн катчы тарабынан жазылышы окшойт. Анткени бул сөзгө уйкашкан сөздөр «тарыптыр», «барыптыр». «Арбыбтыр» дегендеги маани контекстке толук туура келет.

11576—11604

¹ *тулыс*.

² *жаң жуңы*.

³ *даң дуңы*.

⁴ *улакчы*.

⁵ *кейгур*.

⁶ *ойраты*. Сөздүн бул жердеги жазылышы боюнча «ойроту» катары окууга болбойт. Анткени контекст боюнча башка маани — «ойроту» делиш талап кылынат.

⁷ *оңдырбайм*.

⁸ *көтербес*.

⁹ *савытты*.

¹⁰ гулике.

¹¹ бөктериб. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «бөктөрүп».

11605—11632

¹ булешиб.

² күлешиб.

³ дулдашиб. Сөздү «дуулдашыб» катары окууга да болор эле. Бул түрдө окуса да маани, негизинен, контекстке каршы келбейт. Бирок «дуулдоо» адамдардын анча көп эмес тобуна айтылуусу туура, өтө эле көп сандагы адамдарга карата «дүүлдөйт» деген жөндүү. Анын үстүнө бул сөзгө уйкашкан сөз — «күүлөшүп». Ага «дуулдашып» дегенге караганда «дүүлдөшүп» тагыраак уйкашат.

⁴ ушташыб. Сөздүн туура жазылышы — «учташып», «ушташып» түрүндө айтыла бериши да мүмкүн.

⁵ куришташыб. Сөздүн туура жазылышы — «курчташып». Оозеки сүйлөөдө «куршташып» түрүндө айтылышы да мүмкүн.

⁶ курсисин.

⁷ кутысын.

⁸ журттын.

⁹ оноонча. Сөздү жазууда ката кеткен. Сөздү контекст боюнча «ошого», же «ошончо» деп окууга болот. «Ошого» делиш туурараак. Анткени ал сөз жогорку саптагы «баашага» деген сөзгө алыс болсо да, анча-мынча уйкашат.

¹⁰ журтын.

¹¹ куанчына.

¹² чабтырыб. Сөз адамдан курмандык чалуу жөнүндө бара жаткандыктан, «чалдырып» делсе туура болмок. Кыязы, бул жерде курмандык чалуунун түрү — башын кылыч менен чаптыруу жөнүндө сүрөттөлүп жаткан өңдөнөт.

¹³ омполды.

11633—11660

¹ дурбитиб.

² көликтүнин.

³ көлигине.

⁴ көликти.

⁵ бешиндин.

11661—11689

¹ узим.

² ул.

³ остиңден.

⁴ үркини.

⁵ көмди.

- 6 мүлкини.
- 7 күлкини.
- 8 мурытын.
- 9 түркини.
- 10 омырого.
- 11 шоргалаб.
- 12 озиңе.
- 13 коргалаб.
- 14 кызыл сунын.
- 15 кысматыңе.

11690—11717

- 1 жолбарстай.
- 2 мынде.
- 3 келесавга.
- 4 ушы.
- 5 биревне.

6 *кежирешиб*. Бул түрүндө сөздүн мааниси белгисиз. Балким, ката кеткен. Контекст боюнча «келжирешип» десе болот.

7 *айтаканынын*. Кебетеси, бул жерде да ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «айтканынын».

- 8 *бусылтармын*.

9 *талу көшерк*. Бул шаар атын катчы эки сөз менен жазган. Биринчи сөз — «талу». Ал даана окулат. Экинчи сөздүн «көш» делген үч тамгасы да даана. Бирок ошол жерге сыя таамп, сөздөгү аяккы үч тамга басылып калган. Аяккы тамга «к» («ки») экени божомолдонот. Калган эки тамганын биринчиси «э», экинчиси «р» болушу мүмкүн. Ошондо эки сөздү «талу көшерк» катары окуса болот. Аны кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ылайыктаганда «Талуу-Көшөрк» делиниши мүмкүн.

11718—11745

- 1 *ила иламалуга*.
- 2 *колдобады*.

3 *буга*. Сөздү ушул жазылышы түрүндө кабыл алганда маани белгисиз болуп, даана ачылбай калат. Контекстке караганда «бу да» делиши жөндүү. Анда маани так ачылат.

- 4 *коркыб үркиб*.
- 5 *эл журтым*.

6 *болинибтир*. Сөздүн бул жазылышын «бөлүнүптүр» катары окууга да болор эле. Анткени мурда «болиниб» делип жазылган үлгү «бөлүнүп» катары окулган (к. 5051-сап). Бирок бул жердеги контекстке туура келүүчү сөз — «бүлүнүптүр».

- 7 *ойлады*.

- 8 *мурдарчылык*. Сөз кээде «мырдар» түрүндө да айтыла берет.
- 9 *соктырыб*.

¹⁰ окшаш.

¹¹ карылады. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Туура сөз — «карайлады».

¹² сыйынуучуң.

¹³ колдоочым.

¹⁴ тергирине. Сөз бул түрүндө маани бере албайт. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча буга формасы, мааниси туура келүүчү сөз — «теңиринен».

¹⁵ урыгым.

11746—11773

¹ жеримден. Сөз эгер ушул жазылыш түрүндө кабыл алынса, жалпы контекстке туура келбей, маани белгисиз болуп, стили бузулуп калат. Ага караганда «жерим — деп» делсе маани жакындашар эле. Бирок сөздү жазууда ката кетип, анын туура үлгүсү «жеримин» окшойт. Анткени төмөнкү уйкашкан сөз — «элимин».

² сениң.

³ урышсамбы.

⁴ койсамбы.

⁵ угыз.

⁶ сосиң.

⁷ көргөз.

⁸ мани, мани, батман чүк. Бул калмакча делген сөздөр 10324-ыр сабында «мана, мана, батман чөк» түрүндө жазылган. Манасчы айткан үлгү кайсынысы экендигин так белгилөөгө мүмкүн болбогондуктан, бул үлгүлөрдүн экөө тең калтырылды.

⁹ сосин.

11774—11801

¹ суйбейби.

² менденин.

³ турыбсың.

⁴ өкинич.

⁵ өлгениңниң. Балким бул катчынын атайылап жазганы эмес, ката болушу да ыктымал. Сөздүн туура үлгүсү — «өлгөнүңдүн».

⁶ бир биревне.

⁷ элуден.

⁸ бойыңда.

⁹ ойыңда.

¹⁰ буру теру.

11802—11829

¹ жалгачуңыз.

² көзиңди.

³ осимди. Контекст боюнча «өзүмдү» дегенге караганда «өзүңдү»

делиш туура. Анткени азезил Акунбешимди ушундай болосун деп коркутуп жатат.

⁴ куат.

⁵ суйиниб.

⁶ коңгыро.

⁷ баңдулыга.

⁸ баңдуулысын. Бул сөздүн уңгусу бир сап жогоруда «бандулы» түрүндө жазылган эле. Сөздүн кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө ылайык «бандулу» дешке болот.

⁹ добышын.

¹⁰ отага.

¹¹ көринсе.

11830—11858

¹ калгылдаб. Сөздүн туура жазылышы — «калкылдап», сүйлөөдө «калгылдап» түрүндө айтыла берет.

² баңгулисинин. Сөздүн уңгусу — «бандулу». Демек, «бандулусунун» болушу керек эле. Ыр тутумунда ыргакка тоскоол болбой шыр айтылыш үчүн, «бандулунун» делиш жөндүү. Манасчы өзү кандай үлгүдө айтканын так белгилөө мүмкүн болбогондуктан, кыргыз тилинин өзгөчөлүгүнө жана ыр түзүлүшүнүн закон ченемине туура келүүчү үлгүнүн берилиши жөндүү.

³ бөлөкчө. Мурда жазылган сөз өчүрүлүп, ордуна ушул сөз жазылган. Алгачкы жазылган сөздүн эмне экендигин табуу, ал турсун божомолдоп айтуу да мүмкүн эмес. Анткени ал курч бычактын учу менен абдан өчүрүлгөн. Ошого карабастан бул жерде мурда ушул эле сөздүн өзү туура эмес жазылып калып, аны Ы. Абдыракманов (кол тамга ошол адамдыкы жана текстти өчүрүү да ошол адамдын кеңири белгилүү ыгы боюнча иштелген) тактап, калыбына келтирген болсо керек деп ойлоого негиз бар. Себеби, ушул жердеги бир нече сап ырдан турган Көкчөгө байланыштуу сүрөттөө-маалыматтар, адатта, дайым туруктуу айтылуучу портреттик клише. Тактоо негизги текст жазылгандан көптөн кийин жүргүзүлгөн. Анткени, сөз кыбачы коюлуп, реформаланган алфавит менен, бардык эрежеге ылайык, туура жазылган.

⁴ алтынды.

⁵ өкчө.

⁶ көтергени.

⁷ дүркиретиб.

⁸ куш мурыңдын.

⁹ ойынан.

¹⁰ курайлы.

¹¹ жакы. Сөздүн туура жазылышы — «жаккы». Оозеки сүйлөөдө «жакы» түрүндө айтыла берет.

¹² ботанын.

11859—11887

¹ курылынын.

- ² куйынды.
- ³ куйылма.
- ⁴ көргени.

11889—11915

- ¹ өксеб.
- ² караңер.
- ³ *гамыш*. Ушул жердеги «кара камыш» деген сөздү эки мааниде түшүнүүгө мүмкүн. 1. Сөздөр Илеге байланышып, анын сапатын, көрүнүш белгисин туюнтуп турат. Бул учурда сөздөрдү кара камыштуу Иле деген мааниде кабыл алууга болот; 2. «Кара камыш» жер аты, ал Илеге катар, же жакын чөйрөдө жайгашкан. Эпостун окуяларында «Кара-Камыш» деген топоним башка учурларда эч жерде эскерилбегендиктен, бул сөздү 1-маанисинде, б. а. кара камыштуу Иле катары түшүнүү жөндүү.
- ⁴ *жылалышбай*. Сөздүн туура жазылышы — «жыла алышпай». Оозеки сүйлөөдө «жылалышпай» катары айтыла берет.
- ⁵ *жанчоралаб*.
- ⁶ *байчоралаб*.
- ⁷ *бекчоралаб*.

11916—11943

- ¹ *ойына*.
- ² *жумышын*.
- ³ *койбайды*. Бул сөз айтуучу тарабынан эле ушул түрдө айтылышы толук ыктымал. Анткени, кайсы эл жөнүндө сөз болуп жатса, ошол элдин айрым сөздөрүн ыр саптарына аралаштырып берүү Сагымбайга мүнөздүү ык.
- ⁴ *коросы*.
- ⁵ *майратканы*.
- ⁶ *кокыйлатып*.
- ⁷ *иесин*.
- ⁸ *туевсин*.
- ⁹ *орттеб*.
- ¹⁰ *ото канасын*. «Отоо кана», же «ото кана» деген сөз жок. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча «отун канасын» делиш жөндүү.
- ¹¹ *куалаб*.
- ¹² *тушибтир*.
- ¹³ *кулигин*.
- ¹⁴ *уйинен*.
- ¹⁵ *мулигин*.

11944—11971

- ¹ *түлигин*.
- ² *жаркент*.

³ *исулдеб.*

⁴ *куржын.*

⁵ *кубылган.*

⁶ *бүктөб.* Сөздүн туура жазылышы — «бүктөп». Оозеки «бүктөб» түрүндө айтыла берет.

⁷ *жүктөб.* Сөздүн туура жазылышы — «жүктөп». Оозеки «жүктөп» түрүндө айтыла берет.

⁸ *кадикти.*

⁹ *чач уштыгын.* Сөздүн туура жазылышы — «чач учтугун». Оозеки «чаш уштыгын» катары айтыла бериши мүмкүн.

¹⁰ *койкойлаб.*

11972—11999

¹ *көйнек.*

² *керкиб.* Сөз бул түрүндө маани бербейт. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча мааниси туура келе турган жана формасына жакын сөз — «керип».

³ *көзем көсем.* Бул түрүндө эки сөз тең керектүү маани бере албайт. Кыязы, сөздөрдү жазууда ката кетирилген. Эки сөз эки түрдө жазылганына караганда кайталанган сөз эмес, эки башка мааниге ээ сөздөр. Ушуну эске алганда, балким, бул жердеги сөздөр «көзү көзөм» болушу мүмкүн. Ошондо деле контекстке туура келүүчү маани чыкпайт.

⁴ *туште.*

⁵ *олтирем.*

⁶ *очеңдешиб.*

⁷ *нитиб.*

⁸ *менемин.*

⁹ *жорга.*

¹⁰ *торка.*

¹¹ *бошка.*

¹² *бостоган.*

12000—12027

¹ *урышынан.*

² *олыгы.* Мурда бул жерде «балбаны» делген сөз жазылган. Ал сызылып, «олыгы» делип ондолгон. Негизги текст суюк көк сыя менен жазылгандыктан, даана окулат жана айырмаланып турат. Оңдоо тактоо максатында иштелсе керек — кол тамга негизги тексттерди жазган адамдыкы өңдөнөт.

³ *курыды.*

⁴ *ордасын.*

⁵ *дорбасын.*

⁶ *жоргасын.*

⁷ *атагөбиз.* Мурдагы жазылган сөз — «атабыз». Ал сөздү текстти жазган адам үстүнө тамга кошуп ондогон. Кандай тамгалар жазыл-

ганын так айтуу кыйын, санын гана эки деп божомолдоого болот. Алардын окулбай калгандыгынын себеби — кимдир бирөө коюу сыя менен мурдагы күнүрт жазылган көк сыянын үстүнөн бастыра «ге» тамгасын чоң кылып жазган. Натыйжада, мурдагы жазылган сөз «атагебиз», же «атабызге» делип окулуп калган. Кийинки ондоо мурдагы ондолуп жазылган сөздү окуй албаганыктан, же мааниси эмне экендигин түшүнбөгөндүктөн тактоо максатында жүргүзүлгөн дешке болот. Бирок, тактоо оңунан чыкпай калган. Анткени эгер сөздүн жазылышын «атагебиз» — деп эсептеп, аны «атакебиз» деп окуса, контексттеги маани так ачылбайт. Анын үстүнө «атакебиз Төрөндөн» деген сыяктуу сөз айкалышы, жалпы эле өз түпкү аталарын «атаке» деген түрдө атоо Сагымбайга такыр мүнөздүү болбогон белги. Ал эми сөздүн жазылышын «атабызге» деп эсептеп, аны «атабызга» катары окуганда такыр эле маани чыкпай калат. Ошондой эле, эгер ондоолорду алып салып, сөздүн алгачкы жазылган «атабыз» деген үлгүсүн алганда ырдын ыргагы бузулуп, муун ченеми башка ыр саптарынан кескин айырмаланып, сап ырга окшобой калат жана контексттеги маани да ачылбайт. Ушулардын баарын эске алганда, катчы сөзгө «гы» (эки тамга) дегенди кошкон. Натыйжада сөз «атагыбыз» болуп ондолгон. Муну туура окуй албаган, же түшүнбөгөн бирөө үстүнө башка тамгалар жазып, оң турган текстти бузуп салган. Сөздүн «атагыбыз» делген үлгүсү контекстке толук туура келет.

⁸ *торенден.* Сөздү «Турандан» катары окуу туура эле. Бул жерде сөз Туран жөнүндө бара жаткандыгында шек жок. Бирок сөздү манасчы Туран түрүндө эмес, Төрөн түрүндө айткан. Анткени, мындан бир сап төмөндө уйкаштыкка түшкөн сөз — «бөлөнгөн». Сагымбай сөздөрдү мындай түрдө уйкаштырбайт. Ошон үчүн Туран деген сөздү манасчы так айтпай, төрөн же «төрөн» түрүндө айткан өндөнөт. Ушул сөздү ар башка катчылар түрдүү жерде жазса да дайым «торен» түрүндө беришет. Демек, сөздүн манасчы тарабынан «төрөн», же «төрөн» катары айтылышы туруктуу белги.

⁹ *бойыбыз.*

¹⁰ *бөленген.*

¹¹ *койбайбы.*

¹² *дөйнеге.*

¹³ *райым.*

¹⁴ *даврыңыз.*

¹⁵ *борыңыз.*

¹⁶ *туардан.* Сөз «тувардан» делинип ондолгон. Катчы өзү ондошу мүмкүн. Анткени анын жазган тексттеринде ушул мүнөздөгү сөздөрдү «в» аркылуу жазуу учурлары кенен жолугат.

¹⁷ *тулдубыз.*

¹⁸ *туйгыны.*

¹⁹ *муңдыбыз.*

12028—12055

¹ *савгат.*

² *турыбыз.*

³ *чачтубыз.*

⁴ *жаштубыз.*

⁵ *тукумсыз.*

⁶ *түриктир.* Сөздү «түрктүр» катары эмес, «түрүктүр» деп окуу жөндүү. Анткени кийинки ыр сабындагы бул сөзгө уйкашкан сөздүн «жүрүптүр» болушу муну шарттап турат.

⁷ *арбагы колдоп жүрүптүр.* Түп нусканын 306-бетинин ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Катчы жөнүндө маалымат жок. Айрым сырткы белгилери боюнча бул адам жазган тексттер мурда да кезиккенин так айтуу кыйын. Анткени катчы буга чейин жолукпаган ык менен жазат экен.

⁸ *мүлкдир.*

⁹ *журтыңыз.*

¹⁰ *бүлибдир.*

12056—12083

¹ *паңдан.*

² *буудайбек.* Сөз эки «у» аркылуу так жазылган.

³ *көргендердин.*

⁴ *сулуу.* Буга чейинки катчылардын бири да сөздөрдү айтылышы боюнча так, туура жазган учурлар жок катары эле. Бул катчы көп сөздөрдү дээрлик туура жазат. Кол тамгасы өтө начар, бирок ар бир тамганы так, белгилерин даана коёт. Ошон үчүн анын жазгандарын окуу алда канча жеңил.

⁵ *узы.*

⁶ *тартув.*

⁷ *ордасына.*

⁸ *тобырчак.*

⁹ *жоргадан.*

¹⁰ *ордадан.*

¹¹ *күмишден.*

¹² *куйрыкыгына.* Ката кеткен, туурасы — «куйругуна».

¹³ *үки.*

¹⁴ *жал куйрыгын.*

¹⁵ *жаадай болуп жараган.* Кол жазманын 308-бетинин башынан башталган ушул ыр сабынан тартып кол тамга Ы. Абдыракмановдуку.

¹⁶ *кийимин кымкап жаптырып.* Ушул ыр сабынан тартып тексттер араң эле жуккан сыя менен жазылган. Натыйжада сөздөрдү окуу өтө кыйын, кээде лупасыз окууга мүмкүн да эмес. Мисалы, ушул ыр сабы.

12084—12111

¹ *шөкиле.*

² *олжита.*

³ *суксыр.*

⁴ *түйме.*

⁵ *колды*. Сөздүн ушул формада жазылышы мурда «колду» делип окулган. Бул жерге «колдуу» деген маани туура келет.

⁶ *колаң*.

⁷ *энди*. Бир сап жогоруда «эми» түрүндө жазылган.

⁸ *аллега*.

⁹ *шүгир*. Сөздүн туурасы — «шүгүр». Кээде «шугир» түрүндө айтылышы да кезигет. Манасчы кандай формада айтканын так белгилөө мүмкүн эмес.

¹⁰ *дегендин*. Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «дегендер».

¹¹ *жаубты*.

12112—12139

¹ *кара курым*.

² *уркында*.

³ *теңиз*. Сөздүн мааниси өтө чоң көл — деңиз жөнүндө. Туура айтылышы жана жазылышы «деңиз» болушу жөн. Бирок оозеки сүйлөдө, айрыкча, улгайган адамдардын сөздөрүндө «теңиз» катары да айтыла берет.

⁴ *уркиндинин*.

⁵ *аягы*. Бир сап жогоруда «аягы» деген сөз бар. Мындай бир эле сөздүн улам кайталанышынын бул жерде зарылдыгы жок. Тескерисинче, тексттин маанисин чаташтырып, көркөмдүгүн жоготот. Контекст боюнча жогорку саптарда «башы», «аягы» деген сөздөр айтылгандыктан, бул жерде «бу жагы», же «туурасы» сыяктуу сөздөрдүн бири болуусу жөндүү эле. Кыязы, манасчыдан, же катчыдан ката кеткен.

⁶ *менде*. Сөздүн туура айтылышы — «бенде». Бирок «менде» түрүндө да айтыла берет. Манасчы өзү кайсы үлгүдө айтканын так ажыратуу мүмкүн эмес.

⁷ *элибиз*. Бул түрдө берүү атайын жазууга караганда ката дегиш жөндүү. Анткени катчыга мындай жазуу мүнөздүү белги эмес.

⁸ *органы*. Ушул формада жазылган сөз мурда «урганы» деген мааниде окулган эле. Бул жердеги сөздүн мааниси такыр башка, сөз адам жөнүндө.

⁹ *шордоды*.

¹⁰ *көтерер*.

12140—12167

¹ *доргалардан*.

² *болбаган*.

³ *улыгың*.

⁴ *олбе*.

⁵ *турымын*.

⁶ *куткаралбай*. Сөздүн туура жазылышы — «куткара албай».

⁷ *кургаталбай*. Туура жазылышы — «кургата албай».

⁸ *камавда*.

⁹ *кайгудан*. Кыязы, сөздү атайын жазуу эмес, ката кеткен өңдөнөт. Анткени бул түрдөгү сөздөрдү катчы, адатта, бурмалабай эле жазчу. Сөздүн туура формасы — «кайгыдан».

¹⁰ *таңган*. Сөздүн туура формасы — «танган» (эстен тануу). Кээде «таңган» түрүндө да айтыла берет.

12168—12195

¹ *коят*.

² *журыты*. Сөздү «журтту» катары окуса болот. Бирок бул жерде «журутту» деген фоманын калганы жөндүү. Анткени бул сөзгө уйкашкан жогорку саптагы «бурутту» деген сөз ошондой үлгүнү талап кылат. Буга карап сөздү «журутту» үлгүсүндө манасчынын өзү айткан дешке негиз бар.

³ *дейсиңбе*.

⁴ *тартусын*.

⁵ *кутылар*.

⁶ *көздесин*.

⁷ *куруйтбасын*.

⁸ *ос десин*. Сөздү «өз десин» маанисинде окууга болот, бирок жогорку ыр сабынын маанисин эске алганда сөздүн маңызы анча так эмес. Балким, жазууда ката кетип, сөздөрдү «өздө өзүн» катары окуу оңдур. Анда контексттин мааниси мурдагыга караганда тагыраак болор эле (баланча болбой койду — деп, өздөрүн курутпасын).

⁹ *кораготы*.

¹⁰ *кош көлде*.

¹¹ *өкинчи*. Сөз, адатта, «өкүнүчү», «өкүнүч» түрлөрүндө айтыла берет. Маани жактан айырмасы жок.

12196—12223

¹ *бура кужыр*. Балким, «Буура-Кужур» болушу да мүмкүн.

² *торгай*.

³ *тавсында*.

⁴ *караткөл*. Сөз ушул жазылыш үлгүсүнөн башка да «кара-өт-көөл» делип окулушу мүмкүн.

⁵ *сусында*.

⁶ *койдың*.

⁷ *өгиз кечү*.

⁸ *осибизди*. Сөздү эки түрдүү окууга болот: 1. «өзүбүздү»; 2. «өзү бизди». Эки маани тең контекстке, негизинен, каршы келбейт. Бирок «өзү бизди» дегенге караганда «өзүбүздү» деген маанини алда канча тагыраак ачат. Ушул үлгүнү манасчы өзү айткан деш оң.

⁹ *койыш*.

¹⁰ *сарарканы*. Сөздүн туура жазылышы — «Сары-Арканы». Оозеки сүйлөөдө «сарарканы» түрүндө айтыла берет.

¹¹ *кер тевелди*.

12224—12251

¹ бота гур.

² деулет.

³ кушы.

⁴ ойраттан.

⁵ жар басардын. Сөздөрдүн бул жазылышын эки түрдүү окууга болот: 1. «жарбасардын». 2. «жар-базардын». Экөө тең топоним. Бирок биринчиде — жар басып калган жер деген мааниде, экинчисинде — жарлуу жердеги базар маанисинде. Топонимге улай келген сөз «юнан» болгондуктан, бул жердеги топонимдин базар менен байланышы жок экени шексиз. Ошон үчүн «жарбасар» калтырылды.

⁶ койбабтыр.

⁷ жалаң сунун.

⁸ торолбай.

⁹ кутылбайбыз.

¹⁰ жолгалбай. Сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча сөздүн туура үлгүсү — «жоголбой».

¹¹ каның.

¹² кудиңер.

¹³ судыңар.

¹⁴ чуар агач. Бул сөздөр «Чубар», «Агач» деген эки башка топоним болушу да, же «Чубар-Агач» деген бир топоним болушу да мүмкүн. «Агач» өзүнчө топоним болушу күмөндүү. Ошон үчүн «Чубар-Агач» деген түрү (Узун-Агач сыяктуу) манасчынын айтканы деш жөндүү.

¹⁵ журтыңдын.

12252—12279

¹ жайы гөйин.

² ордосына.

³ өкинчти. Сөздү «өкүнүчтүү» катары окуу туура эле. Бирок сөз ыр тизмегинде ыргактын таламына ылайык шыр айтылуу үчүн, «өкүнчтүү» катары жолуга берет. Манасчы өзү айткан үлгү катары ушул түрүн божомолдоо жөндүү.

⁴ кейишти.

⁵ каза. Сөздүн алгачкы жазылышы — «каза». Кимдир бирөө башка сыя менен сөз аягына «к» тамгасын кошуп оңдогон. Мааниси боюнча оңдолуу туура. Кыязы, мурда жазылганда ката кеткен да, ал такталып, оңдолгон. Оңдоону катчынын өзү иштебесе керек. Сыя башка болгонуна караганда, кийин жүзөгө ашырылган.

⁶ жогаркы.

⁷ илебин амбал. Бул эки сөздү «Илебин амбал» катарында жана «Илебин, Амбал» деп, эки адам катары окууга да болот. Анткени «амбал» деген сөзгө удаа «кан» деген сөз келген. Буга караганда Амбал кандык даражасы бар адам дешке болор эле. Бирок эпостун тексттеринин башка жерлеринде кандык даражасы бар адам гана эмес, көптүн арасынан да Амбал аттуу адам эч жерде учурабайт, эскерил-

бейт да. Ошон үчүн бул жерде «амбал» өзүнчө адам ысымы эмес. Илебиндин чен наамы дешке мүмкүн. Ал эми «амбал» деген сөздөн кийин ага удаа келген «кан» деген сөздү «амбалдын» түшүндүрмөсү катары берилген (чөл-биябан сыяктуу) сөз деп түшүнсө болот.

12280—12307

¹ савгатка.

² алачтан.

³ өзкече.

⁴ жугынан.

⁵ сугынан.

⁶ эндигиси. Сөз «эмдигиси» болуп окулуш керек эле. Бирок Сагымбай манасчыга таандык өзгөчө ыктарды эске алганда, сөз айтуучу тарабынан ушул түрдө айтылган болуу керек дешке негиз бар.

⁷ мунысын.

12308—12335

¹ буткандан. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен, «буркандан» го.

² айткан сөзүн туткандан. Ушул ыр сабынан кийин буга чейин айтылып келе жаткан ойлорду аягына чыгара турган корутунду түрүндөгү ыр сабы, же бир нече сап керек эле. Кыязы, жазылбай калган ыр саптары бар өңдөнөт. Анткени сүйлөм бүтпөй, башка сүйлөм башталып кеткен. Контекст боюнча мурдагы үч сап ырга корутунду катарындагы «ажырайбыз го» деген маанини билдирүүчү ыр сабы зарыл.

³ бутканды. Жогорудагы 12314-сапта «буткандан» деп жазылган сөздү ката кетсе керек, «буркандан» го деген элек. Манасчынын түшүнүгү боюнча көктүн теңири — буткан экен. Эгер бул сөз «буркан» болсо, аны катчы мурда ката жазса, ал катасын кайталабайт эле. Ошон үчүн сөздүн жазылышы — «буткан».

⁴ доду. Кыязы, ката кеткен. Анткени бул катчы ушул сөздү дайым «ду ду» түрүндө эле жазып келген (к. 12246-сап, же 12267-сап ж. б.).

⁵ бүтө.

⁶ толганда.

12336—12363

¹ төменки.

² көлдер.

³ төгил.

⁴ аякда. Сөздүн туура жазылышы — «ал жакта», бирок «аякта», же «аякда» түрлөрүндө айтыла берет.

⁵ чолдер.

⁶ чоби.

⁷ бура гожыр. Контекст боюнча бул сөздөр топонимди туюнтат. Бирок эки ат, же бир эле жер аты экени белгисиз. Анын үстүнө сөздөрдү да ар башка окууга болот: «Буура», «Кужур» түрлөрүндө, же

«Бура», «Кожур» катары. Экөөнү бириктирип, бир маанини туюнткан жер аты катары да түрдүүчө окууга мүмкүн: «Буура-Кужур», же «Бура-Кужур», же «Бура-Кожур», «Буура Кожур» ж. б. Формасы жактан ушуга жакын жер аты жогоруда 12196-ыр сабында жолуккан. Анда түп нускада «бура кужыр» түрүндө жазылып, «Бура-Кужур» түрүндө окулган. Кыязы, экөө бир эле топонимдин аталышы. Ушуну эске ала бул жерде да «Бура-Кужур» түрүндө берүү он. Бирок сөздүн башка окулуш варианттары да эске алынуусу жөндүү.

⁸ *акташтык*. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча туурасы — «Ак-Ташты».

⁹ *бурылбай*.

¹⁰ *ошоякка*. Сөздүн туура жазылышы — «ошо жакка», «ошоякка» түрүндө айтыла берет.

¹¹ *короготы*.

²¹ *коркбасак*.

¹³ *коогалган*.

¹⁴ *эми олди*. Жазылган сөздөрдү «эми өлдү» деп окуса болот. Бирок мындай маани контекстке туура келбейт, анткени ыр сабынын маңызын бузуп, түшүнүксүз кылып салат. Кыязы, катчы ката кетирген. Контекстке туура келүүчү сөз — «өмөлдү». Бул жерде ушул сөз турганына кийинки ыр саптарындагы ага уйкашкан «жөнөлдү» да күбө. Бул эки сөз манасчы айткан тексттерде катар келүүчү туруктуу мүнөзгө ээ уйкаштардын биринен.

¹⁵ *каргалгыда*. Мурда жазылган сөз коюу сыя менен бастырыла жазылып оңдолгон. Мурдагы жазууну тактоо мүмкүн эмес. Кыязы, чала оңдолуп калган.

¹⁶ *каратав*.

¹⁷ *короготыдан*.

¹⁸ *коктыдан*.

12364—12391

¹ *оде*. Мурда «өйдө» катары окулган эле. «Өөдө», «өйдө» бир эле мааниде, экөө тең айтыла берет. Бирок ыр сабындагы ыргак үчүн «өөдө» делиш оң.

² *койба*. Ката. Туурасы — «койбос».

³ *сок дөбеге*.

⁴ *үркти*.

⁵ *тинде*.

⁶ *кчыб*. Кыязы, ката, анткени жогорку сапта да, ушул саптын өзүндө да «кач» «а» аркылуу жазылган.

⁷ *акбешиндин*.

⁸ *дүңки*.

⁹ *далең*.

¹⁰ *ойизде*.

¹¹ *убдерин*.

¹² *коргандын*.

¹³ *тубине*.

¹⁴ *койгылаб.* Сөз «когылаб» болуп жазылган. Аны кимдир бирөө «койгылаб» деп оңдогон. Оңдоо тактоо максатында жүргүзүлгөн. Текстке кийлигишүү (сөздү катчы өзү оңдогон эмес, анткени сөзгө кошулуп жазылган «й» тамгасы башка сыя менен жазылган) туура эмес, бирок сөздүн туура эмес жазылышы туура түргө келтирилген.

¹⁵ *жыгышыб.* Сөздү ушул жазылышы түрүндө кабыл алууга болбойт. Анткени контексттеги маани башка. Катчы «жыйышып» деген сөздү ушул түрдө жазган.

12392—12419

¹ *жай гөйүн.* Оозеки сүйлөөдө сөз «жайгөйүн» түрүндө да айтыла берет.

² *көнишиб.*

³ *каргалык.* Жогорудагы 12359-ыр сабында ушул топонимге жакын сөз оңдоодо кетирилген каталыктан туура окулган эмес. Кыязы, ошол жерде да ушул эле топоним аталган өңдөнөт, б. а. 12359-саптагы чала окулган сөз — «Каргалык».

⁴ *кара тога.* Ушул топонимди 12361-ыр сабында катчы «кара тав» деп жазган эле.

⁵ *бостотыб.* Сөз оозеки «бостотуп» түрүндө да айтылышы мүмкүн.

⁶ *моретиб.*

⁷ *биесин.*

⁸ *ие.*

⁹ *баше.* Бул сөздү катчы дайым «баша» түрүндө жазып келген.

¹⁰ *кояр.*

12420—12447

¹ *тосбаганы.*

² *жүзтиктейлер.*

³ *асулы.*

⁴ *экевнин.* Сөздү оозеки айтууда «өкөөнүн» түрүндө да жолугат.

⁵ *үрке.* Оозеки айтууда «үрке» түрүндө да колдонула берет.

⁶ *үркининин.*

⁷ *чүйге.* Оозеки «чүйге» катары да айтыла берет. Буга чейин эпосто бул топоним «чүй» делбестен, «чуу» делип аталып келген. Чуунун Чүй аталып калышы али түшүндүрүлө элек. Кыязы, бул көрүнүш айтуучудан кеткен жаңылыштык. А балким манасчы «Чууга качкан калмактын» деп эле айтып, аны катчы өзү билген «Чүй» менен алмаштырып коюусу да мүмкүн.

12448—12475

¹ *болжалы.*

² *олжаны.*

³ *дүйне.* Сөздү «дүйнө» деп окуу жөндүү. Контекстке да толук туура келет. Бирок сөздүн мааниси даана болуусу үчүн, аны «дүнүйө»

катары окуу он. Дүйнө — дүнүйө бири-биринин синоними болуп, кээде аалам, кээде мүлк түрүндө айтыла берери белгилүү. Эпосто да экөө аралаш айтыла берип, мааниси контекстке карата белгилүү болот. Ошентсе да мал, мүлк жөнүндө сөз бара жаткан жерде манасчы сөздү «дүнүйө» түрүндө колдонушу ыктымал дешке толук негиз бар.

⁴ жүзгө. Оозеки сүйлөөдө «жүзгө» түрүндө да айтыла берет.

⁵ очтен.

⁶ өшкүришиб.

⁷ улылаб.

⁸ көршти.

⁹ көншти.

¹⁰ коньшыб.

¹¹ аралач.

¹² коньшы.

¹³ коңшылаш.

12476—12503

¹ көбчикке. Сөздү жазууда ката кеткен өңдөнөт. Анткени сөз бул түрүндө маани бере албайт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «көпчүлүккө».

² мулукти.

³ казата. Ката кеткен. Туура сөз — «казат».

⁴ арбылыб. Мурда жазылган сөз — «арбытыб». Аны башка сыя менен кимдир бирөө ондогон, бирок ондоо туура эмес иштелген. Анткени ондолгондон кийинки «арбылыб» делген сөз маани бербейт. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «арытып».

⁵ көликти. Сөздү «көлүктү» катары окууга болот. Бирок контекстке туура келе турган сөз — «күлүктү».

⁶ журтынан. Сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «журтуну».

⁷ башыны. Сөздүн бул формасын катчынын кыргыз сөзүн бурмалап жазышынын натыйжасы деп кароого болбойт. Бул жерде манасчы сөздү ушул түрдө айткан. Айрым сөздөрдүн ушул мүнөздө айтылышы Сагымбайда кенен жолуккан белги. Манасчы бул ыкты, адатта, ыр саптарындагы уйкаштыктын, же ыргактын таламына ылайык пайдаланат. Андай жерлерди кыргызчалатканда уйкаштык болбойт калат, же ыр сабындагы маани бузулуп, бурмаланат.

⁸ жашыны (жогорку эскертүүнү кара).

⁹ уйкы.

¹⁰ суйлер.

¹¹ сүйлөөр сөзү бар адистен. Алгач «сүйлөөр сөзү адистен» делип жазылып, саптын үстү жагына «бар» деген сөз катчынын өз колу менен толукталган. Бир сабынын муун өлчөмү ашып кеткенине карабастан, кыязы, манасчы өзү эле ушул түрдө айтса керек. Максат Абунасырдын сөзү маанилүү экендигине көңүл буруп, басым жасоо го (сөз «хадис» жөнүндө бара жатат).

¹² сукитин.

12504—12531

¹ *кожа.*

² *айгожанын.*

³ *көниң.*

⁴ *жалыңгыла.* Оозеки сүйлөөдө бул түрдөгү үлгүсү да айтыла бериши мүмкүн.

⁵ *озидир.*

12532—12558

¹ *созидир.*

² *башиңе.*

³ *баска.* Кыязы, бул жерде атайылап жазуу эмес, ката го. Бул катчы, адатта, сөздөрдү бул түрдө буруп жазган учурлары кезиккен жок эле. Сөздүн туурасы — «башка».

⁴ *асретти.*

⁵ *алагачыб.* Сөздүн туура жазылышы — «ала качып», Оозеки «алагачып» катары айтыла берет.

⁶ *уада.*

⁷ *тирик.*

⁸ *күниңде.*

⁹ *тараса мыйсан.*

¹⁰ *курулар.*

¹¹ *турпактан.* Сөздү «топурактан» деп окууга болот эле. Бирок ыр сабынын ыргагына карап манасчы өзү эле ушул үлгүдө айткан дешке негиз бар.

12559—12586

¹ *сурылар.*

² *курулар.* Сөздүн ушул түрдө жазылышы 12557-сапта «курулар» маанисинде окулган эле. Бул жердеги контекстке туура келүүчү маани алда канча башка — «куурулар».

³ *тамарда.* Сөз жазылган маанисинде болушу да ыктымал. Бирок анда тандайыңа тамарда, тамчы суу эмнегедир тамбай, кайра жоголуп кетет деген маани чыгып калат. Ал эми бул жерде өтө суусаганда бир тамчы суу да табылбагандыгы жөнүндө баяндалып жатат. Балким бул жерде ката кетиши ыктымал. Туура маани — «тамарга».

⁴ *кояш.* Сөздүн мааниси белгисиз. Балким, «куяр?». Контекст боюнча «түшөр» делиши туурараак болор эле.

⁵ *тобеңе.*

⁶ *бойын.* Бул жерде катчынын сөздү жазуу ыгы өндөнөт. Бул сыяктуу жазуулар башка учурларда да кенен жолугат.

⁷ *кыарсың.* Сөз даана жазылган, так окулат. Бирок бул түрдөгү маани контекстке туура келбейт. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекстке туура келүүчү сөз — «чыдаарсың».

⁸ *агер.* Сөздү манасчы өзү ушул түрдө айтышы да мүмкүн. Антке-

ни Сагымбайдын чыгармачылыгынын өзгөчөлүгү (жазма адабияттын үлгүлөрү менен тааныш болушу) буга жол берет. Айрым сөздөрдү ушул түрдө айтуу башка учурларда да кезигет.

⁹ *албасын*. Кыязы, ката кеткен. Сөздүн контексттеги туурасы «албаса».

¹⁰ *нечун*. Сөздүн туура жазылышы — «не үчүн». Оозеки сүйлөөдө, айрыкча ыр тутумунда «нечун» түрүндө айтылышы мүмкүн.

¹¹ *бутыңды*.

¹² *күткенбиз*.

¹³ *бутыңыз*.

¹⁴ *агына ини*. Ката кеткен. Туурасы — «ага-ини».

¹⁵ *тутыңыз*.

¹⁶ *күмишти*.

¹⁷ *болатты*.

12587—12615

¹ *журбиз*.

² *корайтыб*.

³ *өңдентиб*.

⁴ *соройтыб*.

⁵ *көкти*.

⁶ *тиревсиз*.

⁷ *бутты*.

⁸ *мурдар*.

⁹ *журесиз*.

¹⁰ *ордында*.

¹¹ *көндин*.

¹² *көзиң*.

¹³ *көниңиз*.

¹⁴ *адамдан*. Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок стилдик жактан туурасы — «адамдын».

¹⁵ *жумышбы*.

¹⁶ *жан жануар*.

¹⁷ *курушты*.

¹⁸ *торасың*.

¹⁹ *нече күндүк жол экен*. Ушул саптан кийин «Адам ойлаб карасын» деген ыр сабы бар. Бирок сызылып салынган. Ким сызганын так айтуу кыйын. Балким катчы тактоо максатында сызган болушу мүмкүн. Анткени бир сап жогоруда «Андап адам карасын» деген ыр сабы бар. Мазмун толук кайталанган бул ыр сабын манасчы өзү эле сыздыруусу толук мүмкүн. Анткени андай кайталоолор Сагымбайга мүнөздүү эмес. Сызуу негизги тексти жазган сыя менен жүргүзүлгөн. Бул факты да айтуучунун талабы боюнча катчы тарабынан жүргүзүлгөн дешке негиз берет.

²⁰ *көргөңиң*.

²¹ *көбиңде*.

12616—12643

¹ көниңде.

² суретиң.

³ гүн. Сөздүн бул түрдө жазылышы мурда орун алган. Контекст боюнча «күнү» делиш туурараак жана маанини алда канча терең ачат. Балким, манасчы «күнү» деп эле айтып, катчы «күн» катары жазгандыр, же катчылардын, жалпы кабыл алынган салттык эрежесине ылайык, сөздө «и» тамгасы жазылбаганы менен, аны кошуп окуу зарылдыр. Анда сөздүн жазылышы «гуни» болот да, аны «күнү» катары кабыл алууга мүмкүн.

⁴ рысгы. Сөздүн туура жазылышы — «ырыскы». Оозеки сүйлөөдө сөз «рызгы» түрүндө да айтыла бериши мүмкүн.

⁵ аршы күрси.

⁶ калам. Бул сөз «калам», «калем» түрүндө айтыла берет.

⁷ ученде.

12644—12671

¹ ажерге. Сөздүн туура жазылышы «ал жерге».

² ата. Сөздү ушул жазылган маанисинде кабыл алса азезилдин атасы — ата азезил деген түшүнүк болот. Кыязы, бул жер ката го. Сөздүн туурасы — «аты», б. а. азезил деген шайтан.

³ кайтан. Сөз бул формасында маани бербейт, кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча туура келүүчү сөз — «шайтан».

⁴ душманы. Ката. Контекст боюнча туурасы — «душманың». Катчы бир эле жерде бир канча ката кетирген. Бул ушул катчыга мүнөздүү белги эмес. Балким жазуу процессиндеги түрдүү тоскоолдуктар менен байланышкан көрүнүштүр.

⁵ суретиң.

⁶ суйлеген.

⁷ суйдим.

⁸ досах.

⁹ суйреген. Оозеки сүйлөөдө «сүйреген» түрүндө айтыла берет.

¹⁰ сордыгым.

¹¹ соңында.

¹² навсинин.

¹³ кирчө.

¹⁴ диңге. Оозеки сүйлөөдө «динге» түрүндө да айтыла берет.

¹⁵ гирчү. Сөз үч сап жогоруда «кирчө» түрүндө жазылган.

12672—12699

¹ айтып аны салганы. Динге киргиле деген узун тираданы Көкчө айтты делет. Чынында аны 12495-ыр сабында Айдаркан баштаган эле. Сюжетте Айдаркандын сөзү токтоп, аны Көкчө уланткандыгы жөнүндө маалымат жок. Ошондой эле окуя үзүлүп калгандыгы байкалбайт. Бул жерде, кыязы, айтуучудан кеткен мүчүлүштүк өндөнөт.

² *усбаса.* Сөздүн мааниси белгисиз. Балким диндик түшүнүккө байланышкан сөздүн бузулуп жазылган үлгүсү болушу да ыктымал.

³ *болбаганын.*

⁴ *жобыраб.*

⁵ *калмакты.* Сүйлөм стилдик жактан туура түзүлүшү үчүн, бул сөз «калмакка» болушу керек эле. Бирок кийинки саптагы «карматты» деген сөз менен толук уйкаштыруу үчүн сөздү айтуучу өзү эле «калмакты» түрүндө пайдаланган. Сөздүн бул түрдө курулушу катчыга байланышкан көрүнүш эмес, айтуучунун атайын ыгына тиешелүү белги. Мындай учурлар көп жолу, түрдүү формаларда жолугат.

⁶ *сүйлетти.*

⁷ *уйретти.*

12700—12727

¹ *алач.* Бул жерде сөз «алач» түрүндө айтылышы да ыктымал. Анткени кеп казактар жөнүндө бара жатканда, сөздүн айтылышы казакча берилиши мүмкүн.

² *чогултты.*

³ *атылу.* Ката кеткен. Контексттеги туура сөз — «айтылуу».

⁴ *алач.* Казак өз атасынын атын Алаш деп айтпайт эле. Бул жерде сөз манасчы тарабынан ушул үлгүдө айтылышы мүмкүн.

⁵ *аны ойлонуп Айдаркан.* Сюжетте карама-каршылык бар. Манасты ойлоп, ага бармакчы болгон Көкчө, сүйлөнгөн сөз да аныкы. Бирок кайра ойлонгон Айдаркан болуп калган.

⁶ *санатың.* Кыязы, жазууда кеткен ката го. Бул жерде сөздү ушул түрдө буруп жазуунун эч кажети жок эле.

⁷ *аврет.*

⁸ *ордолы.*

⁹ *авалкы.*

¹⁰ *түрктин.*

¹¹ *созинде.*

12728—12755

¹ *миллионды.*

² *түрки.*

³ *ойланбастан.*

⁴ *тумениң.*

⁵ *уйгырдан.*

⁶ *сагынбай.* Манасчынын ысмы Сагымбай делип азыр кеңири белгилүү. Балким асан чакырып койгон аты Сагынбай болушу да ыктымал. Чыккан китептерде жалпы кабыл алынган үлгү калтырылды.

⁷ *суңшав.*

⁸ *оша.* Сөздүн бул формада жазылган үлгүсү буга чейин «ошо» катары окулуп келген. Бул жердеги мааниге ал туура келбейт. Анткени сөз «ошо» деген мааниде эмес, «ошого» дегенди туюнтат. Бирок ыр арасында ыргак бузулбас үчүн, сөз «ошоо» формасында колдонулган.

Сүйлөө тилинде жана диалектилик белги катары «ошого» «ошоо» катары айтылуу учурлары кезигет.

⁹ *жомагы.*

12756—12780

¹ *көкченин.*

² *күрмелтиб.* Сөздүн туура жазылышы — «күрмөлтүп». Оозеки сүйлөөдө «күрмелтип» катары айтыла берет.

³ *жака.* Сөздү «жакка» катары эле окуса да болот. Эки учурда тең, негизинен, маани бир.

⁴ *болыттай.*

⁵ *савтын.*

⁶ *бөктериб.*

⁷ *көрсисинин.*

⁸ *болык.*

⁹ *аван таш.*

¹⁰ *сук добе.*

¹¹ *олжыган.*

¹² *торе* (сөздүн бул түрдө жазылышы мурда «төрө» делип окулган). Ушул ыр сабы барактын сол жагындагы ачыкка өйдөдөн төмөн карата жазылган. Атайын белги жок. Бирок орду ушул жер экени контекст боюнча билинип турат.

12781—12811

¹ *тогы.*

² *уйыкде.*

³ *доңызы.*

⁴ *угылбайт.*

⁵ *давышы.* «Дабышы», же «табышы» катары окууга болор эле. Мааниси контекстке толук туура келет. Бирок жогорку ыр сабында буга уйкашкан сөз «доңуз» болгон үчүн, манасчы өзү «добуш» катары айткан дешке негиз бар.

⁶ *акбешимге.*

⁷ *гулик.*

⁸ *булиниб.*

⁹ *чебен.* Сөздүн адам ысмы экени, же уруу аталышы экени белгисиз. Контекст боюнча аны эки башка түшүнүүгө болот: 1. Улугунун аты — Чебен, анын улуту — кытай; 2. Улугу кытайдын чебен уруусунан экен. Жалпы окуяда сөз көбүнчө калмактар жөнүндө бара жаткандыктан, бул жерде Чебендин улуту атайы белгиленип жатышы мүмкүн деген ой менен, Чебен адам аты катары берилди.

¹⁰ *учыраса.*

¹¹ *ойлашыб.*

¹² *осун агач.*

¹³ *бойлашыб.*

12812—12839

¹ *жан барбы*, — деп камалган. Ушундан кийин бир сап ырдын орду ачык калтырылып, көп чекит коюлган. Буга караганда катчы үлгүрбөй калып, аны кийин кошуу үчүн орун калтырса керек. Бирок тактоо жүргүзүлгөн эмес. Контекстке карап бул жерди толуктоо кыйын.

² *жогалганын.*

³ *коңылчусын.*

⁴ *авалгы.* Сөздү «оболку» катары окууга да болот. Манасчы «абалкы» түрүндө айтышы да мүмкүн, маани бир.

⁵ *ойын сусу.* Кыязы, ката кеткен го. Туурасы — «Оюн-Суу».

⁶ *аван тавда.*

⁷ *бүтирген.*

⁸ *көпирди.* Уңгусу бир эле сөз ончакты сап ыр аралыгында үч түрлүү жазылган: 12828-сапта — «капырдын», 12831-сапта — «гапырдын». Бир эле адам тарабынан ушул түрдө иштөө тексттерди жазууда катчылар тарабынан ойлонулган система болбой, ар бир катчы сөздөрдү белгилүү ыкка негиздеп жазбай, туш келди, сөздөрдү жазуунун процессинин өзүндө гана транскрипциялоого аракеттенип иштегенин айгинелеп турат.

⁹ *түнге.* Сөздүн туура жазылышы — «түнгө». Оозеки сүйлөөдө «түнге» катары айтыла берет.

¹⁰ *эскиниң.*

¹¹ *угыңер.*

¹² *коңгар.*

12840—12867

¹ *бавың.* Сөздүн ушул түрдө жазылышы мурда «боон» түрүндө окулду эле. Контекст боюнча бул жерде башка маани—Коңгор—жаң-жуң маңгулдардын бабын уруусунан.

² *коңгардын.*

³ *аван тавнын.*

⁴ *барча.* Сөз манасчы тарабынан ушул түрдө айтылганы, же катчы кыргызча айтылган «жалпы» же «бардык» сыяктуу сөздөрдүн бирин өзү которуп жазып койгону белгисиз. Сагымбайга эски сөздөрдү, ал эле эмес башка тилдердеги сөздөрдү да колдоно берүү мүнөздүү белгилерден экенин эске алганда, бул сөздү ушул түрдө айтуучу өзү эле айткан дешке негиз бар.

⁵ *жөнөлгөн.*

⁶ *жүз элүү миң кол менен.* Үр сабы 12853-сапты толук кайталайт. Үр саптарынын бул түрдө кайталанышы Сагымбайдын айткан тексттеринде дээрлик учурабай турган көрүнүш. Ошон үчүн бул кайталоону манасчынын кандайдыр себептер менен кетирген жаңылыштыгы десе болот, бирок тексттерде эки сап тең берилди.

⁷ *торайгыр.* Сөздүн туура жазылышы — «Тору-Айгыр». Оозеки «торайгыр» түрүндө айтыла берет.

⁸ каролчысын.

⁹ чынколчысын.

12868—12895

¹ капирларга. Сөз «ки» аркылуу жазылган.

² жорыңга.

³ жолыккандын.

⁴ кетинан.

⁵ тозаң.

⁶ болатыб.

⁷ көсемсиген.

⁸ көчесине. Сөз даана жазылбагандыктан, окуу кыйын. Сөздү «кө-десине» катары кабыл алууга болор эле. Бирок сөздөгү «д» тамгасына окшош тамганын алды жагына үч чекит коюлган. Буга карап аны «ч» деп окууга болот. Демек сөз «көчөсүнө» делип окулушу жөн. Мындай маани контекстке туура келет.

⁹ ылгытыб. Контекст боюнча керектүү сөз — «мылгытып». Кыязы, сөздүн жазылышында ката кеткен өңдөнөт.

¹⁰ бирен. Сөздү «бирин», же «бирөөн» деп окууга болот. Эки учур-да тең маани өзгөрбөйт.

¹¹ капирин.

¹² болдириб.

¹³ биреун.

¹⁴ биреон. Жогоруда бул сөздү катчы «биреун» түрүндө жазган эле. Бул жазууну ката дешке болот; анткени катчы сөздөгү «у» тамгасынын үстүндөгү белгини коюуга үлгүрбөй калып, натыйжада бир эле сөз эки башка формада жазылышы да ыктымал.

¹⁵ бирев. Ката деле эмес, катчынын жазганы ушундай го. Ончак-ты сап ырда бир сөздү үч түрдүү жазуу — транскрипциялоонун иште-лип чыкпагандыгынын кесепети.

12896—12923

¹ куйрыка.

² куб суриб.

³ таугынын.

⁴ көинде. Сөздүн бул түрдө жазылышы мурда «күнүндө» делип окулган. Бул жерге ал маани туура келбейт, анткени контексттеги та-лап кылынган сөз — «көөнүндө».

⁵ жогы.

⁶ көк жонды.

⁷ ойрандады.

⁸ некөр.

⁹ ордасынан.

¹⁰ урбиңдин.

¹¹ комар.

12924—12951

¹ гиш.

² *сумбыл.*

³ *алрды.* Сөздү мындай жазуу, балким, атайын ык эмес, ката болушу да ыктымал.

⁴ *жаңган.* Оозеки сүйлөөдө «жаңган» катары айтыла бериши да мүмкүн.

⁵ *бейгуш.* Түпкү теги мааниси жагынан ошого жакын, бирок сөздү «байкуш» деп окууга болбойт. Анткени сөздүн мааниси эстен тануу, нес болуп калуу, акылын жоготуу деген түшүнүктөргө жакын.

⁶ *жүзгө.* Сөздүн туура жазылышы — «жүзгө». Оозеки сүйлөөдө «жүзгө» түрүндө да айтыла бериши мүмкүн.

⁷ *өким.*

⁸ *айталбай.* Сөздүн туура жазылышы — «айта албай». Оозеки кепте экөө бирге айтыла берет.

⁹ *бата албай.* Бул эки сөз да, адатта, оозеки сүйлөөдө «баталбай» катары айтылат. Бирок катчы эки бөлөк жазган.

¹⁰ *соты.*

¹¹ *көсінде.*

12952—12979

¹ *урбисин.*

² *ие.*

³ *ошанда.*

⁴ *урбинин.*

⁵ *жаңастына.* Сөздүн туура жазылышы — «жаңы астына». Оозеки сүйлөөдө «жаңастына» түрүндө да айтыла берет.

⁶ *ойнактаган.*

⁷ *сулынын.*

⁸ *мурытынан.*

⁹ *көлибтир.*

¹⁰ *журемин.*

¹¹ *ужытка.*

¹² *сулесиндей.*

12980—13007

¹ *көрбестен.*

² *баштатаден.*

³ *көңилим.*

⁴ *ойыбыз.*

⁵ *са.* Сөздүн туура жазылышы — «сага», «саа» түрүндө айтыла берет.

⁶ *кошылсын.*

⁷ *булдирбей.*

⁸ *эки суны.*

⁹ *койыңыз.*

¹⁰ *эки сув.* Ушул эле топоним жогорку үчүнчү сапта «эки су» (эки суны) түрүндө жазылган эле.

¹¹ *сосом.*

¹² *султаным саган сосом бо.* Мурдагы жазылган ыр сабы дээрлик окулбай калгандыктан, үстүнөн кара сыя менен кайра жазылган. Жазуу башка тексттерди жазган катчыныкы эмес.

¹³ *муңдомын.* Бул ыр сабынын да бир катар тамгалары үстүнөн кайра жазылган. Тактоо максаты болсо керек. Анткени тексттер суюк сыя менен жазылгандыктан окулушу кыйындап, айрым жерлер дээрлик өчүп калган. Ошондой жерлердин айрымдарын кимдир бирөө үстүнө жазып ондоптур.

¹⁴ *мунымын.*

¹⁵ *күйөв.*

¹⁶ *көтиб.*

¹⁷ *курудым.*

¹⁸ *навсиси.*

¹⁹ *куруткан.*

13008—13035

¹ *суттым.*

² *сөгилдим.*

³ *турсаң.* Кыязы, ката кеткен өңдөнөт. Контекст боюнча туура-сы — «турсам».

⁴ *озиңди.*

⁵ *эрдесең.*

⁶ *ченелу.*

⁷ *бөлик.*

⁸ *жалеси.*

⁹ *колымдагы.*

13036—13063

¹ *чөккөн.*

² *мурда калган.* Сөздүн туура жазылышы — «мурдагы калган». Оозеки сүйлөөдө «мурда калган» түрүндө да айтыла берет.

³ *тостырбагын.*

⁴ *тобымды.*

⁵ *жавбуңды.*

⁶ *олжый.*

⁷ *урбиге.*

⁸ *мендесинин.*

⁹ *навсиге.*

13064—13091

¹ *очменди.*

² *учирет.*

³ *эрлик.* Ушул түрдө айтылышы да мүмкүн. Бирок контекст боюн-

ча тагыраагы жана туурараагы — «эрлиги». «Эрлиги» катары айтылган сөздү катчы «эрлик» түрүндө жазып коюшу да толук ыктымал.

⁴ олыгыб.

⁵ ойынга.

⁶ бергин. Сөз туура жазылбай калган. Контекст боюнча туура үлгүсү — «бердим».

⁷ урбиңиз.

⁸ тугыбтыр.

⁹ жутыбтыр.

¹⁰ айкожадан.

¹¹ молдасын. Ушул саптан кийин бир сап ыр жазылбай калган өңдөнөт. Анткени сүйлөм бүтпөй, башка ой башталып, орто жерде окуя үзүлүп калган. Контекст боюнча бул жерде «чакыртып келди жанына», же ушуга чамалаш маанидеги ыр сабы, же бир нече сап ыр болушу зарыл.

¹² төшөк орын.

¹³ чеченип. Кыязы, ката өңдөнөт. Контекст боюнча сөздүн туурасы — «чечениң».

¹⁴ ойранынын.

13092—13119

¹ берчудей.

² сусилиб. Сөздү жазууда ката кетип, ыр сабынын стилдик түзүлүшү бузулуп калган. Бул сөз «сүзүлүп» болсо, мурдагы сөз «көзүн» эмес, көзү болуу керек эле. Кийинки ыр сабындагы ушул сөзгө уйкашкан сөз — «үзүлтүп». Буга караганда бул жердеги сөздүн түзүлүшү «сүзүлүп» эмес, «сүзүлтүп» болсо керек.

³ кирилчинен. Бул сөздү жазууда да ката кеткен. Сөз же «киричинен», же «киришинен» болушу мүмкүн.

⁴ усилтиб.

⁵ бүгүши.

⁶ бөктөвдеги.

⁷ буркирей.

⁸ навсисин.

⁹ агун. Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «ал күнү». Оозеки сүйлөөдө «агун», же «агүнү» катары айтыла берет.

¹⁰ ордодогы.

¹¹ алтыгүн. Сөздүн туура жазылышы — «алты күн».

¹² өргиб.

¹³ бакайган. Сөздүн туура жазылышы — «Бакай кан». Оозеки сүйлөөдө «бакайган» түрүндө айтыла берет.

¹⁴ бавмга. Сөздү жазылыш формасынын окшоштугуна карап «боомго» деп окууга болор эле. Бирок буга чейин ушул каармандын ысмы ар түрдүү жазылгандыгына карабастан, «Бооң» түрүндө окулуп келген. Ошондой эле сөздүн катчы тарабынан «бавм» («бавмды») түрүндө жазылган үлгүсү «Бооң» («боонду») катары окулган.

13120—13147

¹ *боролдойдын.* Сөздүн туура жазылышы — «Боролдойдун». Оозеки сүйлөөдө «Боролдойдын» катары да айтылышы мүмкүн.

² *кичи аван су.*

³ *аткан.* Сөз «аткан», «жаткан» түрлөрүндө айтыла берет. Бул жердеги туура келери — «жаткан».

⁴ *тусы.*

⁵ *чусы.*

⁶ *жу миң.* Ката. Контекст боюнча туурасы — «жүз миң».

⁷ *төгөм.*

⁸ *жаткан.* Жогорудагы 13125-сапта бул сөз «аткан» түрүндө жазылган эле. Кыязы, катчы менен айтуучунун бул сөздү күндөлүк турмушта пайдалануу ыгы эки башка болсо керек.

13148—13175

¹ *жогар жагы.* Сөздүн туура формасы — «жогору жагы», же «жогорку жагы». Оозеки сүйлөөдө «жогору жагы» катары айтыла берет.

² *кашка жол.* Сөз эки башка мааниде түшүнүлүшү мүмкүн.

1. Чоң жол, тапталган, эл көп каттаган жол; 2. Жолдун же жердин аты. Төмөнкү ыр саптарында жолдун аты «Булак-Жол» делгендиктен, бул жерде сөздүн биринчи мааниси калтырылды.

³ *болак жолдан.*

⁴ *көлделең.*

⁵ *карлы кыя.* Сөздүн маанисин эки түрлүү түшүнүүгө болот: 1. Топоним — жердин энчилүү аты; 2. Кары бар, же кар жаткан кыя. Бул учурда жер аты эмес, кыянын белгиси, көрүнүшү. Ушуга улай келген сөз — тоо. Буга караганда сөз белгилүү кыя жөнүндө эмес, кар жаткан кыясы бар тоо жактан деген маани чыгат. Ошон үчүн текстте сөздүн экинчи мааниси калтырылды.

⁶ *бержакка.* Туура жазылышы — «бери жакка». Оозеки сүйлөөдө «бержака» түрүндө айтыла берет. Бирок сөз стилдик жактан туура эмес түзүлүп, натыйжада маани так болбой калган. Контекст боюнча «бер жакта».

⁷ *тозаңын.*

⁸ *чойгылаб.*

⁹ *усти устине.*

13176—13203

¹ *караганга.* Сөздүн туура жазылышы — «кара канга».

² *тойыб.*

³ *жүрбеген.* Сөздүн туура жазылышы — «жүрбөгөн».

⁴ *итмурынга.*

⁵ *караганды.*

⁶ *өлигин.*

⁷ *топанын.*

⁸ *тав.* Сөз «тоо» деп окулат. Бирок контекстеги мааниге туура келбейт. Туура маани — «тоого».

⁹ *толкытыб.*

¹⁰ *жошылды.*

13204—13231

¹ *тосылды.*

² *боралдайдын.* Сөздүн унгусун ушул эле катчы 13123-сапта «борлодой («борлодойдын») түрүндө жазган эле.

³ *чунын.*

⁴ *кошылды.*

⁵ *каштык.* Сөздүн туура жазылышы — «качтык».

⁶ *тектешиб.*

⁷ *таздын уулу эр Үрбү.* Кол жазманын 337-бетинин аяк чениндеги ушул ыр сабынан тартып тексттер кара сыя менен жазылган. Жазуулар даана, жеңил окулат. Жазган мурдагы эле катчы.

⁸ *кашка жол.* Жогоруда ушул сөз чоң жол маанисинде түшүндүрүлдү эле. Бул жердеги контекст боюнча жер аты деш ылайыктуураак. Бирок баары бир так ажыратуу кыйын. Балким бул жерде мурдагы сөздүн өзү эмес, башка жер жөнүндө сөз болуп жатышы да мүмкүн. Ушуну эске ала азыр сөз топоним катары берилди.

⁹ *улысу.* «Улуу суу» бул жерде жер, же суу аты эмес, чоң суу маанисинде.

¹⁰ *болибтир.*

13232—13259

¹ *коңыр.* Бул адам аты 12839-сапта «коңгар», 12841-сапта «коңгор» (коңгордын) делип жазылган эле. Мазмун боюнча экөө бир эле адам аты. Ошон үчүн бул жерде да бул ысым «Коңгор» катары окулду.

² *урбиден.*

³ *нуратыб.* Диалектилик белги катары сөз кээде «нуратып» катары да айтылышы мүмкүн.

⁴ *көчесинде.*

⁵ *карагуйрук.* Сөздүн туура жазылышы — «кара куйрук». Оозеки сүйлөөдө «карагуйрук» деп да айтыла берет.

⁶ *көбчиликтин.*

⁷ *көрик.*

⁸ *көмирлерин.*

13260—13287

¹ *көмиктерин.*

² *моме.*

³ *каңга.*

⁴ *сабым.* Сөз «забым» түрүндө айтыла берет.

⁵ *дуйнесин.*

⁶ *кичи сунын.*

⁷ *обаң таштын.*

⁸ *улы чунын.* Бул сөз энчилүү ат эмес эле, Чуу суусунун чоңдугун, улуулугун белгилөө үчүн айтылган сөз болушу да мүмкүн. Бирок бул жерде топонимдик мааниде айтылып жаткандыктан, өзүнчө өзөндүн, суунун энчилүү аты катары берилди.

⁹ *экигүн.* Сөздүн туура жазылышы — «эки күн».

13289—13315

¹ *калдайды.* Ката го. Стили туура болбой, мазмунга зыян келип калган. Туурасы — «калдай».

² *коркбаганда.*

³ *алты шар.*

⁴ *болыңыз.*

⁵ *күн журиш.*

⁶ *улы тав.* Бул сөздү «Улуу-Тоо» деген топоним катары окууга да болор эле. Бирок, кыязы, атайын жер аты эмес, чоң тоо, бийик тоо деген эле жалпы аталыш өңдөнөт.

⁷ *көркиреген.*

13316—13343

¹ *тосарды.* Жалпы эле бир сүйлөмдү түзгөн жогорку жана ушул ыр саптарын эки түрдүү мазмунда түшүнүүгө мүмкүн: 1. Жүз элүү миң кол Тоң менен барып, Тосорду чапты; 2. Жүз элүү миң кол барып Тоң менен Тосорду чапты. Аттанган кол үчүн Тоң да, Тосор да душман колундагы жер эсептелерин эске ала текстте жүз элүү миң кол Тоң менен Тосор экөөн тең чапты деген маани берилди.

² *малдаринен.*

³ *босарды.*

⁴ *байлу.* Кыязы, ката го. Контекст боюнча сөздүн туурасы «байлоо».

⁵ *урышса.*

⁶ *бойдеден.*

⁷ *соңкыга.*

13344—13371

¹ *тондар.*

² *желдулердин.*

³ *кушындай.*

⁴ *коңыр олең.*

⁵ *конишка.* Сөздүн туура айтылышы жана жазылышы — «конушка». Оозеки сүйлөөдө сөз кээде «конишка» түрүндө да айтыла берет.

⁶ *ой талага.* Сөздү эки түрдүү түшүнүүгө мүмкүн: 1. Ойго, талаага, б. а. бардык жерге; 2. Ой-Талаага, б. а. белгилүү жер аты —

топоним. Бул жерде контекстке караганда, биринчи мааниде кабыл алуу оң.

⁷ *толышыб.*

⁸ *сойышына.*

⁹ *тамак.* Сөз ушул түрдө айтыла берет. Мааниси да контекстке толук туура келет. Бирок стилдик жактан «тамагы» делиш туура болор эле.

¹⁰ *шамалды.*

¹¹ *кочкар.*

¹² *таңшур.* Балким манасчы ушул эле түрдө айтышы да мүмкүн. Этноним бир эле жерде кезиккендиктен, салыштыруу аркылуу тактоо мүмкүн эмес. «Тоңшур» деген үлгү кыргыз тилинин айтылыш ыңгайына карата гана алынды.

¹³ *ой жайлаб.* Сөздү «уй жайлаб», б. а. «уй жайлоо» түрүндө да окууга болот. Жер-суу аталыштарында «Ой-Жайлоо» да, ошондой эле «Уй-Жайлоо» да кезигет.

¹⁴ *карагаман.*

¹⁵ *балыгарт.*

¹⁶ *солтан сары.*

13372—13400

¹ *ой тосында.*

² *байлав.*

³ *көңгей.* Сөздүн туура жазылышы — «күңгөй».

⁴ *ой жайлавга.*

⁵ *отав.*

⁶ *айвандан.*

⁷ *чоласы.*

⁸ *кортдай.*

⁹ *кужылдаб.*

¹⁰ *савытын.*

¹¹ *бөктерген.*

13401—13427

¹ *корасан.*

² *чокты.* Сөздүн ушул формада жазылышы буга чейин «чоктуу» деген мааниде окулган эле. Бул жерде башка маани, «чокту» дегенди түшүндүрөт.

³ *туев.*

⁴ *коскалтбай.*

⁵ *куды.*

⁶ *каар.* Бул түрдө созулма үндүү менен сөздөрдү туура жазуу катчылардагы сейрек көрүнүш.

⁷ *ой жайлавнын.*

⁸ *аккан сунын.* Бул жерде топоним маанисинде эмес, аккан суунун бою маанисинде.

⁹ кыргавл.

¹⁰ кырк эллусин.

¹¹ кужыраб.

¹² кара кужыр.

¹³ атака. Сөздүн туура жазылышы — «атакка». Оозеки сүйлөөдө «атака» түрүндө айтыла берет.

13428—13455

¹ капирди (сөздүн бул түрдө жазылышы мурда кезиккен). Катчы бир эле сөздү катары менен бир түрдүү жазып келип, анан белгисиз себептер менен ошол эле сөздү башкача жаза баштайт. Мисалы, ушул сөздүн унгуусун «капыр» түрүндө жазып келген.

² наманыб. Сөздү «намааниб» катары окууга да болот. Кыязы, сөз адам ысмын билдирет. Алгач «намали» деп жазылып, бирок ал «нама-лыб» (же «намалиб») делип оңдолгон. Сөз бир эле кезиккендиктен, манасчы айткан үлгүнүн кандай түрдө болгонун болжолдоо мүмкүн эмес.

³ өлбегениң.

⁴ өлбөгөнүң барсыңбы. Бир сүйлөмдүн тутумун түзгөн жогорку эки жана ушул ыр сабынын мааниси белгисиз. Кыязы, кандайдыр бир белгилүү легендага байланыштуу болсо керек.

⁵ өнбегениң.

⁶ тувдың.

⁷ не түрлүү жанга ээ болуп. Кол жазманын 343-бетинин орто чениндеги ушул ыр сабынан тартып кол тамга башка адамдыкы. Катчы жөнүндө бул жерде кандайдыр бир маалымат, же белги жок. Сая мурдагыдай эле кара, сөздөрү даана. Бирок кол тамгасы начар болгондуктан, мурдагы тексттерге салыштырганда начар окулат. Катчыга таандык мүнөздүү белги башкалардан айырмаланып «ү», «ө» тамгаларына тиешелүү белгилерди өз-өз ордуна туура коюп жазгандыгы. Бул катчы буга чейин бир жолу текст жазууга катышкан (307-бетти жазган). Катчы көп сөздөрдү туура жазат.

13456—13483

¹ сүйлеб (сөздү жазуунун мындай формасы мурда бар). Катчы «ү», «ө» тамгаларына тиешелүү белгилерди коюп, туура жазуусу алгачкы тексттерде эле кезиккен. Кийин ушул сөздүн жазылышы сыяктуу жазыла баштаган. Мунун себеби, тексттерди тез жазуу зарылчылыгы, үлгүрбөө менен түшүндүрүлүшү мүмкүн.

² күндин.

³ көңилиң.

⁴ түгөлдөб. Сөздүн туура жазылышы — «түгөлдөп».

⁵ кабылбав.

⁶ чупирек.

⁷ орабсыз.

⁸ аврыганбы.

13484—13511

¹ ай. Ыр сабындагы бир муун жетпей калгандыктан, ыргак бузулган. Ошондуктан «ай» деген сөздөгү кыстартылып, жазылбай калган уланды мүчөнү кошуп айтуу, жазуу туура.

² аман тири.

³ көкден.

⁴ отдай.

⁵ күйгизет.

⁶ алсырап. Бардык катчыларга таандык мүнөздүү белгилердин бири — сөздөрдү жазууда учураган «п» тамгасын «б» аркылуу жазуу (анда-санда гана сөз башында «п» кезигет). Айрыкча сөз аягында «п» келген учурларда дээрлик «б» жазылат. Бул жердегидей «п» келген сөздү айтылышындай туура жазуу өзгөчө сейрек көрүнүштөрдүн бири.

⁷ озиңиз.

⁸ сөзиңиз.

⁹ тувдырган.

¹⁰ аны. Бул сөз текстте жок. Бирок ыр сабынын муун ченеми сакталуу үчүн, анын болуусу талап кылынат. Ансыз ырдагы ыргак бузулуп, көркөмдүгүнө зыян келет. «Аны» деген сөздүн кошулганынан ыр сабынын маанисине, жалпы контекстке эч кандай зыян келбейт.

13512—13539

¹ өрнегинде.

² тувар. Сөздү «туур» деп окууга болот эле. Бирок сөз диндик түшүнүктөр жөнүндө жүрүп жаткандыктан, манасчы өзү эле ушул үлгүдө айтышы ыктымал.

³ тувган урык.

⁴ маклукдын.

⁵ колдаган.

⁶ толбаган.

⁷ күндиз.

⁸ көрбөсөк.

⁹ вериште.

¹⁰ таккабир. Сөз «текебир» делип да айтыла берет.

13540—13567

¹ дев.

² Аманат жанга калыс бар. Кол жазманын 446-бетинин ушул ыр сабынан тартып кол тамга Ы. Абдыракмановдуку.

³ жүрөгиндин. Кыязы, ката го. Сөздүн туурасы — «жүрөгүндүн».

⁴ бербедигер. Балким бул атайын жазуу эмес эле, ката болушу мүмкүн.

⁵ озинде.

⁶ куер. Сөздүн туура жазылышы — «күйөр». Оозеки сүйлөөдө «күер» түрүндө айтыла берет.

⁷ *жарадам.* Ката. Туурасы — «жардам».

⁸ *бойда.* Сөздүн ушул формада жазылышы мурда «бөөдө» катары окулган. Бул жердеги контекстке туура келүүчү сөз — «бойдо».

⁹ *тутиндей.*

13568—13595

¹ *мийзан.* Сөздүн туурасы — «мыйзам», кээде «мийзам» катары да айтыла берет.

² *навси.*

³ *бешев.*

⁴ *кевдеге.* Сөздүн туурасы — «көөдөнгө», кээде «көөдөгө» түрүндө да айтылышы мүмкүн.

13596—13623

¹ *куркирете.*

² *отыргын.*

³ *кымынын.* Сөздүн ушул түрдө айтылышы да кезигет.

⁴ *жүргисиб.*

⁵ *болтырар.*

⁶ *дүйнөңди.* Туура жазылышы — «дүйнөңдү».

⁷ *түйгизиб.*

⁸ *сүйгисиб.*

⁹ *коясың.*

¹⁰ *барыңер.* Сөздүн ушул түрдө жазылган үлгүсү буга чейин «барыңар» делип окулган эле. Бул жердеги мааниси — «баарыңар».

¹¹ *коргашын.*

¹² *койган.* Сөздүн ушул түрдө жазылган үлгүсү буга чейин «койгон» делип окулуп келген эле. Бул жердеги талап кылынган мааниси — «куйган».

¹³ *кутыңе.*

¹⁴ *бутыңе.*

¹⁵ *жалыңгын.* Сөздүн туура жазылышы — «жалынгын».

13624—13651

¹ *туйылыб.* Сөздү «туюлуп» катары окууга да болот. Бирок талап кылынган туура маани — «түйүлүп».

² *журиббис.*

³ *давыр.*

⁴ *суриббис.*

⁵ *дуниеге.*

⁶ *күбирдей.*

13652—13679

¹ *күмирдей.*

² *толганым.*

³ *болгалы.* Ушул жерде контекст үчүн да, уйкаштык үчүн да сөздүн «болгонум» делиши жөндүү эле. Бирок манасчы бул сөздү жогорку саптагы «болду» дегенге уйкаштыруу үчүн, ушул түрдө берген өңдөнөт.

⁴ *чоби.*

⁵ *өнбеген.*

⁶ *тоси.*

⁷ *сымыка.* Сөздүн унгусу үстүнкү сапта «сымук» түрүндө жазылган.

⁸ *барычу.*

⁹ *санам сандал.* Сөз эки бөлөк жазылган. Буга караганда эки бөлөк айтылган, б. а. эки сөз. Мааниси боюнча топоним. Ушуга негизделип, сөздөрдүн мааниси белгисиз болгондугуна карабастан, эки сөздөн турган жер аталышы катары берилди.

¹⁰ *жааңга.* Туура жазылышы — «жаанга».

13680—13707

¹ *күбе.* Сөздүн туура жазылышы — «күбө».

² *созден.*

³ *кожага.*

⁴ *колдагын.*

⁵ *соал.*

⁶ *мажуси.*

⁷ *адамды.* Контекст боюнча «адамдын» делиш туура.

⁸ *мал булына.*

13708—13735

¹ *көлдиктен.*

² *чуйден.* Сөз «Чүйдөн» деп окуларында күмөн жок. Бирок тексттерде буга чейин бул топоним дээрлик «Чуу» делип аталып келген.

³ *чөлдиктен.*

⁴ *кешти.* — Туура жазылышы — «кечти».

⁵ *суңшонын.* Сөздүн унгусун ушул эле катчы 13713-сапта «суңшав» түрүндө жазган эле.

⁶ *тоб.* Сөздүн бул түрдө жазылышы буга чейин «түп» катары окулуп келген эле. Бул жердеги мааниси контекст боюнча — «төп». «Түп» менен «төп» деген сөздөрдүн «тоб» катары транскрипцияланышы негизги нуктан өтө эле алыстап кеткендик. Бирок катчылардын бул багыттагы деңгээли ушул абалда болгон. Бул жердеги «тоб» деген жазылышты «төп» дегенден башкача окууга мүмкүн эмес. Ошондой эле мурдагы мааниси болгон «Түп» да контекст боюнча талап кылынган жалгыз вариант эле.

13736—13763

¹ *эки башы.* Бул сөздөрдү кимдир бирөө сызып салып, катарына «мөңги таба» (аны «мөңгү таба» катары окууга болот) деген сөздөрдү

жазган. Кол тамга негизги тексттерди жазган адамдыкы эмес. Оңдоо, актоо максатында жүргүзүлгөн өңдөнөт. Бирок аны ким, кандай негизде иштегени белгисиз. Негизги текст менен оңдолгон сөздөрдү жазган сыя эки башка. Буга карап оңдоо манасчынын катышуусу менен үргүзүлгөн эмес дешке болот. Текстте алгачкы эле сөздөр калуу өңдүү.

² *остери.*

³ оз. Сөз «өз» делип окулуп келе жатат. Азыр кеп анда эмес. Бул сыяктуу бир ыр сабында бир эле унгудагы сөздөрдү эки башка жазуу учурлары да катчыда кезиге бере турган белги экендигине көңүл буруу.

⁴ *саяң жайлав.*

⁵ *уч су.*

⁶ *токтабай.*

⁷ *түстөйлүк.* Туура жазылышы — «түздөйлүк».

⁸ *истейлик.* Туура жазылышы — «издейлик».

⁹ *мизтейлик.* Туура жазылышы — «миздейлик».

¹⁰ *кыкыраган.*

¹¹ *капирди.* Сөздүн бул түрдө жазылышы буга чейин «каапырды» катары окулуп келе жатат. Бул жерде көңүл бура турган нерсе — бир эле катчынын бир сөздү эки, же андан көп формаларда жазуусунда кандайдыр себеп бар өңдөнөт. Анткени бул катчы ушул сөздү эки түрдүү жазат: «капыр», «капир» («ки» аркылуу) түрлөрүндө.

¹² *чуңкырдан.* Туурасы — «чункурдан». Оозеки сүйлөөдө «чункырдан» деп деле айтыла берет.

13764—13791

¹ *тобшы.*

² *оттай.*

³ *алыбтыр.* Кыязы, ката кеткен. Контекст боюнча ушул сөздүн «калыптыр» делиши туура.

⁴ *зердей.*

⁵ *томентен.*

⁶ *отызчасы.*

⁷ *окка.*

⁸ *ойбай.*

⁹ *гучыб.*

¹⁰ *го.*

13792—13819

¹ *ко.* Ушул эле сөз 13789-сапта «го» түрүндө жазылган.

² *карагайлы.*

³ *усти.*

⁴ *коркканынан.*

⁵ *токталар.*

⁶ *күчөб.*

⁷ *түстегги.* Туура жазылышы — «түздөгү».

13820—13847

¹ *коктыны.*

² *ордын.*

³ *кырдакызы.* Туура жазылышы — «кырдагысы».

⁴ *тосылыб.*

⁵ *сосылыб.*

⁶ *ойдагы.*

⁷ *төрткө.* Туурасы — «төрткө».

⁸ *нечевне.*

⁹ *осини.* Сөздүн бул түрүндө контексттеги маани чыкпайт. Бул жерде «ошону», же «ушуну» деген сөз болсо керек деп божомолдоого болот.

¹⁰ *очоктай.*

13848—13875

¹ *кара тонын.*

² *болбас.*

³ *тусинде.*

⁴ *жузинде.*

⁵ *бойына.* Устүнкү ыр сабынын аяккы сөзү да «боюна» делип турат. Бул ыр саптарында сөздүн мындай сөзмө сөз кайталанышы мазмун боюнча да, контекстте да талап кылынбайт. Кыязы, бул жерде жазууда каталык кеткен. Анткени сөздөрдү сөзмө сөз кайталоо, эгер ал атайын ык катары колдонулган учурларды эсепке албаганда, Сагымбайда жолукпаган белги. Ушуну эске ала бул саптагы «боюна» делген сөз «оюна» катары берилди. Контекстке туура келет.

13876—13903

¹ *ушы.* Сөздү «ушу» катары окуу керек эле. Бирок контекстке «ошо» делиш туурараак келет. Анын үстүнө бир саптан кийинки саптын аяккы сөзү «ошо» делиш бул жердеги сөздүн жаңылыш жазылгандыгын айгинелеп турат.

² *соят.*

³ *иршиб.* Сөз ушул үлгүдө айтылышы да мүмкүн.

⁴ *токайга.*

⁵ *түлки.*

⁶ *түменге.*

⁷ *сойлашыб.*

⁸ *мусылманга.*

⁹ *кара сууга.* Контекстке караганда бул жерде кара суу энчилүү ат эмес, жалпы ат.

13904—13931

¹ *чуңкес дөбе.*

² *тушынан.* Ушул сүйлөмдүн стилдик түзүлүшү так болбой калган. Сүйлөмдүн тутумундагы өз ара уйкашкан эки сөздүн биринчиси «учунан» делбестен, «учунда», экинчиси «тушунан» эмес, «тушунда» делсе, контексттеги маани алда канча так ачылган болор эле.

³ элинде. Ушул түрдө түшүнүүгө да болот. Бирок «элине» делсе стилдик жактан тагыраак болмок.

⁴ ала тога.

⁵ болар болбас.

⁶ жака. Сөздүн туура жазылышы — «жакка».

⁷ тобыш.

⁸ тобышка.

13932—13959

¹ ойирдеб.

² ачты. Кыязы, атайын жазуу эмес, ката. Сөздүн туурасы — «ашты». Төмөнкү ыр саптарында сөздүн бул үлгүсү туура жазылган.

³ атышалбай. Туурасы — «атыша албай».

⁴ ашусы.

⁵ богапты.

⁶ топалаң.

⁷ өрдеген.

⁸ босага.

⁹ болиниб. Буга чейин сөздүн бул түрдөгү жазылышы — «бөлүнүп» деп окулуп келген. Бул жердеги контекст талап кылган маани — «бүлүнүп».

¹⁰ торгын.

¹¹ туар.

¹² тондарын.

13960—13987

¹ сут.

² биелерди.

³ жергегирсин. Сөздүн туура жазылышы — «жерге кирсин».

⁴ уал.

⁵ ойде. Сөздүн бул түрдө жазылган үлгүсү контексттеги талап кылынган мааниге жараша буга чейин «ойдо», же «үйдө» делип окулуп келген эле. Бул жерде сөз «өйдө» деген мааниде.

⁶ кугыны.

⁷ босагадан.

⁸ көбине.

⁹ кайгалаган. Кыязы, ката го. Туурасы — «кайгайлаган».

¹⁰ аёан.

13988—14015

¹ бугыб.

² биревнен.

³ жүргин.

⁴ ортадан.

⁵ уркиб.

⁶ үркиндин.

⁷ койы.

⁸ үргил. Сөздүн туура жазылышы — «үргүлө». Бул жерде катчы угулушуна карата жазгандыктан, «үргүл» (үргил) болуп калган. Анткени кийинки сөз үндүү менен башталган. Оозеки сүйлөөдө бул эки сөз «үргүлалбай» түрүндө айтылышы мүмкүн.

⁹ угы.

¹⁰ жүги.

¹¹ тоев.

¹² жүрөлбаган. Сөздүн туура жазылышы — «жүрө албаган».

14016—14043

¹ котыга. Кыязы, ката кеткен. Сөздүн туурасы — «коктуга».

² жергуйга. Сөздүн туура жазылышы — «жер куйга». Оозеки сүйлөөдө «жергуйга» катары айтыла берет.

³ борында.

⁴ мөреген.

⁵ таштаңер.

⁶ оңере.

⁷ остин астын.

14044—14071

¹ өрдөш, ордеш.

² түшкени. Туура жазылышы — «түшкөнү».

³ уйгырлык.

⁴ отагалы.

⁵ ошында.

⁶ осен осен.

⁷ олжадан.

⁸ чоя.

14072—14092

¹ тосатынан.

² жогалганы.

³ жокталды.

⁴ ара тустин.

⁵ чабулдын.

⁶ карагойын.

⁷ чоя чаб.

⁸ шыйтусы.

⁹ касты. Сөз бул түрүндө контексттеги мааниге туура келбейт. Кыязы, сөздү жазууда ката кеткен. Контекст боюнча талап кылынган өз — «качты».

¹⁰ кыйтусы.

¹¹ олжа.

¹² кысыл сув.

ТЕКСТТЕГИ АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН КАТЧЫЛАР ТАРАБЫНАН ЖАЗЫЛЫШЫ

А

Ааламга — аламге, алаамга
 Ааламды — аалаамды
 Аалим — гылым
 Аалимдер — алимдер
 Аалы — али, гылы, галы
 Алымдардын — галимдердин
 Аба — ауа
 Абаке — абакаңыз
 Абакеси — абагеси
 Абал — аул, ауал
 Абалкы — ауалкы, авалкы
 Абалы — ауели
 Абалын — ахуалында, ауалында,
 аоалында
 Абан — аван
 Абаңдан — авандан
 Абаңдын — авандын
 Абандынын — авандынын
 Абан-Суу — ауансуу
 Абаңыз — аваңыз
 Абан-Таш — аван таш
 Абан-Тоодо — аван тавда
 Абан-Тоонун — аван тавнын
 Абдылда — гыбдылде, гыбдылда,
 хыбдалле, хыбдулда
 Абдылданын — абдуланын
 Абирет — аврет
 Абсун — абсын
 Абубакир — абубакыр
 Абунасыр — абуназыр, абонасар,
 абонасыр, абинасир.
 Абылатундун — авладондын.
 Авал Сайып — аул Сахыб
 Ага — ака, аге.
 Ага-инице — агы-инице.
 Агарган — агаргон
 Агачты — агашты
 Агурукка — акурукка
 Агурукту — акуркты
 Агыздың — акысдың
 Агызып — агыб

Адам — адм
 Адамга — адамге
 Адамзат — адамсаат
 Адашпастан — аста сабаздын
 Адис — адыс, андис, андыс
 Адисин — адисбин
 Ажалдууң — ажалдуң
 Ажун — афсын
 Ажыдаар — аждахар, ажыдахар
 Аз — ас
 Азабын — асабын
 Азазилдин — асашулдын
 Азам — агзам
 Азан — асан
 Азап — асаб, азаб
 Азапка — асабке, азабка
 Азаптан — азабдан
 Азаптуунун — асабтуунун
 Азар — асар
 Аз гана — аскана
 Азганга — асканка
 Азганакай — асканакай
 Азгырган — аскырган
 Азгырды — аскырды
 Азгырууны — азгырууна
 Азгыруучу — асгыручу
 Азгырып — асгырыб
 Аздыгынан — астыгынан
 Аздыкпы — асдыкпы
 Азезил — асесил, азасил, асасил,
 гызазил
 Азезилге — азасилке, азасилге
 Азезилдер — азасил дер
 Азезилдин — асасулдун
 Азелден — аселден
 Азем — азим
 Аземдүү — асемдүү
 Аземдүүсүн — асемдүсүн
 Азиз — азис, асиз
 Азыр — казыр
 Азирет — асират, гызирет,
 асирет
 Азирет-Аалы — азретаалы,
 хызыретаалы

Азирети — асираты, хызирати,
 хызирети
 Азиретке — асиретке
 Азоолорун — асоолорун
 Азирет Осмон — Хызырет Иман
 Аз түзгө — ас түс
 Азуулары — асалары
 Азууларын — асыларын
 Азуусу — асусы
 Азык — асык
 Азын-көбүн — асын-көбүн
 Азып-тозуп — асыб тосов
 Азыр-хазыр, асыр
 Азыраак — асырак
 Азыркысын — асыркызын,
 асыркысын
 Азырланып — асырланыб
 Айбан — аеан
 Айбаттоо-айбатте
 Айбан аттай — айбанатдай
 Айбандан — айвандан, аеандан
 Айбатынан — айватынан
 Айдоо — айдау
 Айдоочу — айдоочы
 Ай калайык — айгалайык
 Айкожо — айкожа, айкоже,
 Айкожого — айгожого
 Айкожодон — айгожодон,
 айкожодан
 Айкожом — ай кожам
 Айкожонун — айгожанын,
 айгоженин, айкожанын
 Айкырып — акырып
 Айланасы — айлансы
 Айнагул — айнакул
 Айнагулга — айнакулга
 Айнектей — айникдай, айнекдей
 Айрын — айрың
 Айран-азыр — айран асыр
 Айрылыб — айрыб
 Айта албай — айталбай
 Айтканыңа — айтканиңе
 Айтпай — айтбай
 Айтуу — айту
 Айтууга — айтога, айтувга,
 айтоге
 Айтуумдун — айтумдун
 Айтылуу — айтылы, айтулы,
 айтуулу
 Айттың — айтдың
 Айыптуу — айыбды
 Ак — хык, хак
 Акак — акык
 Акактан — акыктан
 Ак асаба — агасаба
 Акбалта — агбалта
 Акбалтанын — акбалтенин
 Акең — акаң
 Акбешим — акбашын
 Акбешимге — акбешинге,
 акбашымга
 Акбешимдин — акбешиндин
 Акборчук — акборчык
 Акка — хекке, хакка
 Аккелте — акгилте, аккилте
 Аккелтем — ак килтам
 Аккула — аккола
 Ак күбө — аккүбө
 Аксакалдуу — аксакалды
 Акпай — акбай
 Актап — акдаб
 Актын — акдын
 Акун — акын, акон, акым
 Акунбешим — акын-башын,
 акылбешин, акымбашым,
 акынбешим, ахонбешим,
 акымбешим, акунбешим,
 акимбешим
 Акунбешимге — акунбешине
 Акун шаа — акымша
 Ак-Учуктун — ак учыктын
 Акылга — акылге
 Акылдуусу — акылдосо
 Акылдуусун — акылдосон
 Акылынын — акылының
 Акыл-эс — акыл эз
 Акымбек — акимбек
 Акын — акон
 Акынбек — акомбек
 Акыр — акыры, ахыр
 Акырет — ахырет, акирет,
 ахирет
 Акыретден — ахиретден
 Акыретка — акыратке, ахиретке
 Акыреттин — ахиратдин,
 ахиретдин

Акыяста — акыяседе
Ал — ол, а
 Ала албады — алалбады
 Ал-абалын — ал-ахуалын
 Ала качып — алагачып
 Алар — олар
 Аларга — аларге
 Алардан — олардан
 Аларды — алрды
 Алардын — олардын
 Ала-Тоо — ала тау
 Ала-Тоого — ала тога
 Алачолок — алачолак
 Алаш — алач
 Алаштан — алачтан, алашдан,
 алычдан
 Алаштын — алачтын, алашдын
 Алган — алкан
 Алганы — алганча
 Алда — алла
 Алдага — аллага
 Алдалап — алалаб
 Алдадан — алледен
 Алдам — аллам
 Алдамдын — аламдын
 Алданын — алленин, алланың,
 Алдарын — олдирын
 Алда Таала — алла тагла
 Алдасына — алласына
 Алда эмне — алдемне
 Алдынча — алдынче
 Алдырганын — алдырканын
 Ал жакта — аякда
 Ал жерге — ажерге
 Ал күнү — агүнү
 Аллалап — аллалаб
 Алмакка — алмага
 Алма-Куюр — алма куюр,
 алмакайыр, алмагайыр
 Алма-Маёо — алмамаяо
 Алооке — алаоке, аалоке,
 алавке, алаке, алаувке,
 алауке
 Алоокенин — алаукенин,
 алаокенин
 Алса — алсе
 Алтайга — алтайге, алтайлык
 Алсын — алсан

Алтайлык — алтыайлык
 Алтоо — алтоа, алтау
 Алтайлыктын — алтайлыкдан
 Алтоо-бешөө — алтав бешав
 Алтоо-жетөө — алтавы жетеви
 Алтооно — алтавны
 Алты күн — алтыгүн
 Алтындуу — алтынды
 Аленгир — аленгер,
 алангир
 Алиги — алики
 Алууга — алога, алууге, алувга
 Алуучу — алычув
 Алчуу — алчы
 Алты-Шаар — алты шар, алты
 шхыр, алты шаэр
 Алчуудан — алчодан
 Алыңар — алиңар, алыңер,
 алыңыр
 Алып — алеп, алоб
 Алышсын — алышсын
 Аманбы — амамбы
 Аманат — аманит
 Аман-тирүү — аман тири
 Аман-эсен — аман-исен
 Амири — амыры
 Амирин — амырын
 Ангире — аңгире
 Анда — анде
 Андан — ондон, анде
 Андис — андас
 Анжиян — андыжан
 Анжиянга — анжыанга,
 анжыанге
 Анжыянда — андыжанда
 Анжияндык — анжыандык
 Анжуу — анжык
 Анжуулукка — анжулыкка
 Ант — аныт
 Анча-мынча — анче-монче,
 ончо-мынча
 Аны — оны
 Аны-муну — аны-муны
 Анын — анын, онын
 Аңгемелүү — аңгемели
 Аңгемеси — аңкемеси
 Аңгемесин — аңкимасын
 Аңгердин — аңгордин

Аңгире — ангире
 Аңгиренин — аңгиреуниң
 Аңгыча — аңгынча
 Аңдабастан — аңдабаздан
 Андагын — андакын
 Андап — андаб
 Аппак — аббак, авбак
 Апсун — афсун, апсан, авсан, афсын
 Апсундары — афсундары
 Ар — хар
 Ар бир — ар бер
 Ар качандан — аргачандан
 Ар түрлүү — ар түрли
 Араандаган — аарандаган
 Арабдан — храбдан
 Аракка — арака
 Ара-Көлдүн — ара көлдин
 Арал-Көлдү — арал көлди
 Аралаш — аралач
 Араптан — арабдан
 Араптар — арабдар
 Араптыр — грабдыр
 Арасатта — гразатде
 Ара-Талаа — ара тала
 Ара-Түздүн — ара тустин
 Арбагына — арбакына
 Арбыптыр — арбыптур
 Ардык — ардик
 Арзан — арсан, арсон
 Арзуу — арсу
 Арзыганың — арсыганын
 Арзып — арсыб, арсып
 Арип — арыб
 Ариптин — арибдин
 Аркага — аркаге, арка
 Аркасына — ар касине
 Аркасында — аркысында
 Аркы — аргы
 Аркы-терки — аркы терги,
 аргы терги
 Арманда — орманда, арманде
 Арсанкүл — арсангүл
 Арстан — арслан, ар слан
 Арткан — артык
 Артыгы — артык
 Артыкча — артыкче
 Артына — артыне
 Артында — артынде

Арун — харун
 Аршы-күрсү — аршы күрси
 Арыза — арыса, арза
 Арыз — арыс
 Аскер — ескер, хсер, асгер,
 аскар, аскер
 Аскерге — аскерке, гискерге,
 аскерке
 Аскерде — асгерде
 Аскерди — асгерди, азкерди,
 гискирди, асгирди
 Аскердин — гыскердин,
 аскердын, гискирдин, асгердин,
 гискардин
 Аскери — гыскири, асгери
 Аскерлер — аскерлар
 Асман — асбан
 Асманга — асманге
 Асоолук — асылык
 Аспаң — аспаб
 Аспаптардан — асбаптардан
 Ас түзгө — ас түске
 Асты жагын — астыягын
 Астына — астыне
 Астыңарга — астыңарге
 Астыңкы — астынкы
 Асты-үстү — асты усти
 Астын-үстүн — астын остин
 Асылганча — азылганча
 Асынып — азыныб
 Ат — ад
 Ата — ате
 Атаа — ате
 Атабыз — атаңыз
 Атаганат — атеңгана
 Атакебиз — атагебиз
 Атакка — атака
 Атактуу — атактув
 Атактуусу — атактусуу
 Атанга — атаңга
 Атаңды — атаңы
 Атанын — атайын
 Ата-энесин — ате инесин
 Атилез — атилаз
 Атиң — атеңе
 Атилес — атлес
 Атка — атке
 Аттын — атың

Аттанып — атданыб
 Аттаныңар — аттаныңер
 Ат-тону — ат тоны
 Ат тонунан — ат тонынан
 Аттуу — атдо, атды, атдуу,
 аттоо, атты, атды
 Аттын — атдын
 Атууга — атуга
 Атуучу — атучу
 Аты-тонун — аты тонын
 Атына — атыне
 Атыша албай — атышаалбай
 Атышарга — атышарге
 Афсунду — афсунды
 Ачты — ашды
 Ачтырып — аштырыб
 Ачуу — ачув
 Ачуудан — ачувдан
 Ачууланса — ачуланса
 Ачууланып — ачуланыб,
 очоланыб, ачуланыб, ачывланыб
 Ачуун — ачувын

Б

Баа — баха
 Баар — бахар
 Баардан — бахырдан
 Баары — бары
 Баарын — бахарын
 Баарыны — барыны
 Баарыңар — барыңер
 Баасы — бахасы
 Баатыр — бадыр, бахор
 Баатырга — батырге
 Бааша — баше, башае, паша
 Баашага — башаега, башаге
 Баашаны — пашааны
 Баашанын — баашаанын,
 башаның
 Бабабыз — бапабыз
 Бабабыздын — бабамыздын
 Бабаларың — бабалардын
 Бабасы — бавасы
 Бабың — бавың
 Бабыр — бабор
 Бабыркан — бавыркан

Ачуусу — ача, ачу, ачуусу,
 ачуусы
 Ачуусунан — ачуунан
 Ачылуу — ачулы
 Ашуу — ашо
 Ашууну — ашуны
 Ашуунун — ашунын
 Ашуусу — ашусу, ашусы, ашуусы
 Аштыгын — аштыкын
 Ашык — гашык
 Ашымды — хашымды
 Аяк каптай — аякабдай
 Аялуу — аялы
 Аялуусун — аялусын
 Аяктуу — аяктув
 Аянбаймын — аямбаймын
 Аянбайын — аямбайын
 Аяп — аяв
 Аярды — аяры
 Аярдыгын — аярлыгын,
 Аярың — аярым

Бадакшан — бадакшын
 Бадирек — бадирак
 Бадышадан — падышадан
 Багелек — багалак
 Байбиче — байбича
 Байгамбар — пайгамбар,
 бигимбир, пигмбр, пигимбир
 Байгамбарга — байгамбирге
 Байгамбардын — пгмбрдин,
 байгмбрдын
 Байгамбарлык — пайгамбарлык
 Байгамбарың — пайгамбарың
 Байгесин — байкесин
 Байгур — байгыр, байгор
 Байгурду — байгырду
 Байгуттун — бойгатдын
 Байгүшкө — байгүшге
 Байкап — байгаб
 Байкоосуз — байкосыз
 Байкушсуң — байкошсын
 Байкуштар — байкушдар
 Байкүшүң — байкүшин
 Байлоо — байлав

Байлоодо — байлаодо
 Байлоочу — байлачо
 Баймырза — баймурса,
 баймырса
 Баймырзага — баймырсага
 Байсоорун — байсорын,
 байсорон
 Бакай кан — бакайган
 Бакбурчун — бакбурчын
 Бакдөөлөт — бакдолет,
 бакдолот
 Бакчу — бакчы
 Бакырдын — бахырдын
 Бакырлар — пақырлар
 Бакырлыктан — пақырлыктан
 Балаа — бало
 Балаага — балаге, балааге
 Балаада — балада
 Бала — бла
 Балага — балаге
 Балакетке — блакитке
 Баланын — бланын
 Баланчаң — баланчең
 Балаңызды — балаңызде
 Баласагун — баласагун,
 бласагун
 Балбандары — палбандары
 Балык-Арт — балыгарт
 Банарсың — панарсың
 Баң — пөң
 Баңбаңы — баңмаңы
 Баңдан — пандан
 Баңдуулуга — баңдулыга
 Баңдуулусун — баңдуулысын
 Баңүт — баңүд
 Барасызбы — барасызвы
 Барбардигер — бауердигер,
 берүедигер, бербердигер
 Барган — барген
 Барганда — барганде
 Барганы — баргени
 Бардыгынын — барчасынын
 Барктуудан — барктуудан
 Барктуусун — барктосон
 Барса — барсе
 Барскан — парскан
 Баруучу — барычу
 Барчасынын — барчасынын

Бары — бар
 Барыңар — барыңер
 Барып — барыб, бороб
 Бас — пас
 Баса — база
 Басамын — базамын
 Бастанчага — бастанчега
 Басташса — басташсе
 Басылбай — баселбай
 Басылсын — базылсын
 Басып — базыб
 Басыптыр — базыптыр
 Бата албай — баталбай
 Батпактын — батбактын
 Батуучу — батучу
 Баашаны — паашааны
 Башка — башга, башке
 Башка элди — башкелди
 Башта — башка
 Баштап — баштаб
 Баштатадан — баштатаден
 Баштатан — башкы атан
 Баштоого — баштауга
 Баштуу — баштув
 Баштуулар — башдолар
 Баштыгын — баштыкын
 Башы-бети — башы жети
 Башын — башым
 Башына — башыне
 Башында — башынде, башыма,
 башде
 Башыңа — башине
 Баянчор — баечар
 Безген — безган
 Безеп — бесеп
 Безилдеген — бесилдеген
 Безилдетип — бесилдетип
 Бейиш — бехиш
 Бейишке — бехишке
 Бейиштеги — бехиштеги
 Бейиштен — бехишден
 Бейиште — бехиште
 Бейишти — бехишти
 Бейкапар — бейкабар
 Бейли — фейли
 Бейлибиздин — вейлибиздин
 Бек — бег, бик
 Бекен — беген, бикан

Бекер — бегер, бигар, бикар
 Бекерге — бекарке
 Бекерсиң — бегерсиң
 Бектеди — бекдеди
 Бектери — беклары, беклери
 Бекчоролоп — бекчоролаб
 Бел — бил
 Белгилеген — белкилакен
 Белгилүү — белгилүв
 Белде — билде
 Белден — билдан
 Белдүү — белдү
 Белем — белам
 Белестеги — белесдеги
 Бел-Жайлоонун-бел жайлаонун
 Белим — билим
 Белинен — белинан
 Бенде — менде, бинде
 Бендеге — биндега
 Бендеси — биндеси
 Бендесинин — мендесинин
 Бер — бери
 Бербердигер — бервердигер,
 бербердикер, ферведигер,
 бирбадигир, бербердигар
 Бергени — беркени
 Бергин — биркин
 Бердике — бердеге, бирдиге
 Бере — бира
 Береги — береки
 Берейин — бирайын
 Бере көр — берегөр
 Бер жакка — берйакка
 Бериште — вериште
 Берметтен — мервертден
 Берсе — бирсе
 Берүүгө — берүге
 Берчү — берчу
 Берчүдөй — берчудей
 Бетине — ветине
 Беттеп — бетдеб
 Беттешип — бетешиб
 Беттешти — витташды
 Беттешкенди — бетдашганди
 Беш-алтоо — беш-алтаув
 Бешимдин — бешиндин
 Беште — бешде
 Бешөө — бешеү

Бешөөнү — бешеүнү
 Бизге — бизке
 Бизден — биздан
 Биздерди — биздерни
 Бизди — бүздү
 Бийктиги — бийкидиги
 Бийлеген — бийлакен
 Бил — фил
 Билет — билат
 Билбегени — билбагени
 Билбеди — **бй**лбади
 Билбей — билмей
 Билбейбиз — билбаймиз
 Билбейсиң — билбайсинк
 Билбес — билбез
 Билбеген — билбакан, билбаган
 Билген — биген, билкен, билган
 Билгенимди — билганимди
 Билгендерге — билкандарке
 Билгизип — билгисиб
 Биле албай — билелбай,
 билалбай
 Билебиз — вилавиз
 Билеги — билаги
 Билегиң — билекиниң
 Билектен — билакдан
 Билеликчи — билаликчи
 Билем — билам
 Билемин — биламин
 билер — билар
 Билет — билат
 Билмекке — билмакке
 Билүүчү — билочичи, билүчи
 Билчү — билчо
 Биргелеш — биргелаш
 Бирдигин — бирлигин
 Бирин — бирен, бирон
 Биринен — биринен
 Бириң — бирон
 Бир качан — биргачан
 Бирок — бирак
 Бирөө — бирөө, биро, бирое,
 бирев, биреу, биреун,
 биров, бирү
 Бирөөбү — бируви, биреви
 Бирөөгө — бирөге, бирөга
 Бирөөлөрү — биролоро
 Бирөөн — биреон, бирон,

бирүн, биреун
 Бирөөндөй — биреүндөй
 Бир-бирөөнө — бирбиревне
 Бирөөнө — бироне, бируне,
 бирене, биревне
 Бирөөнөн — биревнен
 Бирөөнү — бироун, бирөни,
 борани, биреүни
 Бирөөнүн — биреүнин, бироенин,
 биревнин
 Бирөөнөрдү — биревнерди
 Бирөөсү — биробо
 Бичиктеп — бичикдеп
 Бодонду — бодонды
 Бодоңу — бодоңы
 Боёп — бояб
 Божурап — бужыраб
 Боздогон — бостоган
 Боздоп — бостап
 Боздотуп — бостатып, бостотыб
 Боздошуп — босдошоб
 Боздун — боздон
 Бозорду — босарды
 Бозуул — бозуул
 Бойбоздотуп — бойбостотуб
 Бойбойлоп — бойбойлаб
 Бойбойлоттуң — бойбайлатдын
 Бойго — бойге
 Бойгуттагы — бойгатдагы
 Бойгуттан — бойгатдан
 Бойдо — бойда
 Бойдон — бойдан
 Бойлоп — бойлаб
 Бойлошуп — бойлашыб
 Бойлуу — бойлы, бойло
 Бойлуулар — бойлолар
 Бойтоюп — бойтайып
 Болбо — болма, болба
 Болбогон — болбаган
 Болбогонун — болбаганын
 Болбогун — болбагын
 Болбоду — болбоды, болбады,
 болбодо
 Болбой — болбай
 Болбойбу — болбайбы
 Болбоймун — болбаймын,
 болбоймон
 Болбойсун — болбайсын

Болбойт — болбайт
 Болбос — болбоз, болбас
 Болбосо — болбосе
 Болбостой — болбасдай
 Болбостон — болбастан
 Болбосун — болбасон, болбосон
 Болголу — болголы
 Болгон — болган, болкон
 Болгонго — болганга
 Болгондо — болганда,
 болганде, болгандо
 Болгондон — болгандан
 Болгону — болгоны
 Болгонум — болгоном
 Болгонун — болганын, болгонын
 Болгонун — болгоноң, болганың
 Болгончо — болганче, болгонче
 Болгошту — болгошты
 Богун — богың
 Болгун — болгын, болгон
 Болгур — болгор
 Болду — болди, болдың, болдв,
 болды, болдо,
 Болдук — болдык, болдок
 Болдум — болдым
 Болдуң — болдон, болдың,
 болдан
 Болжолдуу — болжолды
 Болжоп — болжаб
 Болжолсуз — болжалсыз,
 болжолсыз
 Болжолу — болжалы
 Болжолун — болжалын
 Болкоюп — болкоеб
 Болкулдап — болкылдаб
 Болмогу — болмагы
 Боло албайм — болалман
 Боло албас — болалбас
 Боло — бола
 Болобу — болобо, болобув,
 болобы, болабы
 Болорду — болорды
 Болот — болат, болет,
 Боломун — боламон
 Болор — болур, болар
 Болор-болбос — болар болбас
 Болорбу — боларбы
 Болорду — боларды

Болсоң — болсан
 Болосуз — болосоз
 Болотко — болатко
 Болотту — болатты
 Бообеги — баубеги, баобеги
 Боолук — болык
 Боом — бавым, баум,
 Боомго — бавмга
 Бооң — бавын, қавым, бувын
 Боондон — буувыңдон, бувыңдон
 Боонду — бавмды, бавынды,
 бавынды
 Боордон — бордан
 Боорлору — боорлары
 Боору — бауры, боры
 Боорун — борын
 Боорунда — борында
 Боорундай — борундай
 Боорунуз — борыңыз
 Болсо — болса, болсе
 Болсок — болсак
 Болсом — болсам
 Болсун — болсын, болсон
 Болсоң — болсан, болсең
 Болтурар — болтырар
 Болтурду — болтырды
 Болтурган — болтырган
 Болугар — бологар
 Болумдуу — боломду
 Болунар — болыңар
 Болуңуз — болыңыз, болуңуз
 Болуп — болыб, булоб, болыб,
 бөлөв, болоб
 Болуптур — болыбтыр, болобтор
 Болууга — бологе, болычу
 Болучу — болочо
 Болошоп — болашаб
 Болушкан — болошкан
 Болушту — болошду
 Болуштун — болыштын
 Болушуп — болушоб, болышыб,
 болошоб
 Боролдойдун — боролдойдын,
 боролдайдын
 Бороон — борон
 Бороондон — борандан
 Бору — бор
 Босого — босага
 Босогодон — босагадан
 Босогосун — босагасын
 Бото — бота
 Бото кур — ботагур
 Боктогун — боктогын
 Ботонун — ботанын
 Бошоду — бошады
 Бошоп — бошаб
 Бою — бойын, бойы, бойи
 Боюбуз — бойыбыз
 Боюм — бойым
 Боюн — бойын, боён
 Боюна — бойына, боена
 Боюнда — бойында, боюнде,
 боенде, боенда
 Боюнан — бойынан, боенан
 Боюнча — бойынче, бойынча,
 боюнче
 Боюң — бойың
 Бөгүш — бигөш, бегуш
 Бегүшү — бегуши
 Бөйөндүн — боендин
 Бөйрөктө — бөйрөкте
 Бөкөнбай — бөкөнбай
 Бөксөгө — бөксеге
 Бөксөлөй — бөкселей
 Бөктөргөн — бөктерген
 Бөктүрүп — бөктериб
 Бөлгөн — бөлгөн
 Бөлгөндө — бөлгенде
 Бөлгөнү — бөлгени
 Бөлгөнүн — бөлгенин
 Бөлдү — бөлди, болды
 Бөлдүңүз — бөлдүңүз
 Бөлмө — бөлме
 Бөлмөк — бөлмек
 Бөлөгү — бөлеги
 Бөлөк — бөлөк, болак, бөлак,
 болек
 Бөлөлүк — бөлелик
 Бөлөнгөн — бөлөнгөн
 Бөлүндү — бөлөнди
 Бөлөндүк — бөлөндик
 Бөлөнүп — бөлөниб
 Бөлөп — болеб
 Бөлөргө — бөлөрге
 Бөлүн — болиң
 Бөлүнбөй — болиңбей, болиңбей

Бөлүнбөйт — болиңбейт
 Бөлүк — белик
 Бөлүмбөй — бөлүмбей
 Бөлүнгөн — бөлөнгөн, белинген,
 белинган, бөлөнган
 Бөлүндү — белинди, болинди,
 болондо, болонди
 Бөлүндүк — бөлөндөк
 Бөлүндүм — бөлөндим
 Бөлүнө — болине
 Бөлүнүп — болоноб, болиниб
 Бөлүп — болоб, болеб, болиб,
 белиб
 Бөлүптүр — белиптир,
 бөлүптир, болиптир
 Бөлүшүп — болошип
 Бөөдө — бөйдө, боде, бойда,
 бойдо
 Бөрү — бори, бери
 Бөрүдөй — боридей, бөрүдей
 Бөрүдөн — бориден
 Бөрүсү — бориси
 Бөрксүз — бөрксиз
 Бөркүн — бөркин
 Бөрүнүз — бөриңиз
 Бөтөн — ботон
 Бөтөн-бөтөн — ботон ботон
 Бу — бо, би, бе, буу, був, буо
 Буга — бого
 Бугулук — бугулык
 Бугуп — бугыб
 Бу жакта — буякта
 Бузган — бускан
 Бузду — бусту
 Буздуруп — босдорыб
 Бузук — бузк, босок, бозык
 Бузукчулук — босыкчылык
 Бузулар — бусулар
 Бузулбаган — бусулбаган,
 босылбаган
 Бузулбас — бусулбас
 Бузулган — бозолган, бусылган,
 бозулган, бусулган
 Бузулду — бузылды, бусулду
 Буздум — бустым
 Бузулмак — босылмак
 Бузултармын — бусултармын
 Бузулуп — бусылыб, бусулуб,

бозолоб, босылыб
 Бузуп — бусыб, бусоб, бособ,
 бусуб, бозоб
 Бузуп-жарып — бусыб-жарыб
 Бузууга — бозога
 Буйга — бойга
 Буйласы — бойласы
 Буйругу — буйрыгы
 Буйругу — бойрыгы
 Буйругумду — буйрыгымды
 Буйругун — буйрыгын
 Буйрук — буйрык, буйрок,
 бойрык
 Буйруп — буйрыб
 Бука — бока
 Букарды — Бокарды
 Бу колдон — буголдон
 Бул — бол
 Булагасын — болакасон,
 болагасын, болагасон, булагасен
 Булкайып — болайыб
 Булак-Жолдон — болак жолдон
 Булар — болар
 Буларга — буларге, боларге
 Буларда — боларда
 Булардан — болардан
 Буларды — боларды, бөларды
 Булардын — болордын,
 болардын
 Булгап — болгаб
 Булгар — булгаар
 Булгарлык — былгарлык
 Булары — болары
 Булатып — болатыб
 Булгур-суунун булгырсунун
 Булардан — полдардан
 Булдурап — булдыраб
 Булкулдап — болкулдаб
 Булугур — булукур
 Булум — болым
 Булуң-булуң — булың-булың
 Булуңду — булыңды
 Булутдай — болытдайё,
 булуттай, болотдай,
 болыттай
 Булуту — болыты
 Бура — бора
 Буралып — боралыб

Бурайын — борайын
 Буратып — боратып
 Бурбаска — борбаска
 Бурдуруп — бурдырыб
 Бурканга — борканге
 Бурканды — бурганды
 Буркандын — бурткандын
 Бурканга — буртка
 Бура-Кужур — бура кужыр
 Буркурайт — боркурайт
 Буркурап — боркораб, боркыраб
 Буркураттын — буркоратдын
 Бурткан — борткан
 Бурула — бурыла
 Бурулбай — бурылбай
 Бурулуп — бурылыб
 Буруптур — боробдыр
 Бурут — морот, мурут, мурыт, мурет
 Бурутда — мурытда
 Бурутка — мурытка
 Буруттан — мурыттан
 Бурутту — мурутды, моротдо, мурытты, моротдор
 Буруттун — мурытын, мурыттын
 Буруу-терүү — буру теру
 Бурушка — борошко
 Бурушуп — бурышыб
 Бурчак — борчак
 Бута — бота
 Бутагынан — ботагынан
 Бутакка — ботака
 Бутка — ботка
 Бутканага — бутканаге, бутканака
 Буткананын — боткананын
 Бутканаңдын — ботканаңдын
 Бутканасын — ботканасын
 Бутта — ботта
 Бутту — бутто, бутты, бото
 Буттун — буттын, ботдин
 Буту — буту, боту, боты
 Бутубуз — бутобос
 Буту-колу — бото коло
 Бутун — бутон, бутын
 Бутуна — ботына, ботоне, бутына
 Бутунун — бутынын

Бутуна — бутуна
 Бутунду — бутынды
 Бутунуз — бутуңыз
 Буубасам — бувбасам
 Буугандай — богандай
 Бууданды — бувданды
 Буудайын — бодайын
 Буулум — болом
 Буулумдан — булымдан
 Бууп — буб
 Бууптур — бууптыр
 Бууругуп — бурыгыб
 Буурул — борол
 Буусу — бусу
 Бүлүктү — бүликти
 Бушман — бошман
 Буюм — буйым
 Буюмду — бойымды
 Буюрган — буюрген
 Буюрганын — боерканын
 Буюрса — боерсе, буйырса, буерса, бойырса
 Буюруса — буюрса
 Бүгүлдү — бүгилди
 Бүгүлдүң — бөгүлдөң
 Бүгүлүп — бүгүлиб, бөгөлүб
 Бүгүн — бөкөн, бүгин, бөгүн, бөгөн
 Бүгүнкү — бөкөңгө, бүгүнки
 Бүгүнкүчө — бүгүңгөчө
 Бүгүшү — бүгүши
 Бүйүзгө — бүйизге
 Бүйүздөн — буйизден
 Бүйүзү — боезо, боези, бүйиси
 Бүжүрөгөн — бөжөрөкөн
 Бүжүрөп — божорөб
 Бүктөөдөгү — бөктөвдеги
 Бүктөп — бүктөб
 Бүктөшүп — бөктөшиб
 Бүкүр — бөкир
 Бүлдүрбөсүн — бүлдүрбөсин
 Бүлдүрбөй — булдирбей
 Бүлдүргөн — булдирген
 Бүлдүргү — бөлдерке
 Бүлдүрдү — булдирди
 Бүлдүрүп — булдириб, болдириб

Бүлөшүп — булешиб
 Бүлүнгөн — бөлөнгөн
 Бүлүндүргөн — бүлүндүргөн
 Бүлүнүп — булиниб, болиниб
 Бүлүнүптүр — болинибтир
 Бүлүңүз — болиңиз
 Бүлүп — булиб
 Бүлүптүр — бүлибдир, булибтир
 Бүлүштү — булишти
 Бүпбүтүн — буббутун,
 бүббүтин
 Бүрккөндөй — бүрккендей
 Бүркүрөй — бүркирей
 Бүркүрөп — бүркиреб
 Бүркүт — бүркит
 Бүрүндөй — бориндей
 Бүт — бут
 Бүткөн — буткен
 Бүткөндүн — бүткендин
 Бүткүл — ботол
 Бүтө — буте

Бүтсе — бутсе
 Бүтөт — бутет
 Бүттү — бутти
 Бүтүн — бүтин, ботон, ботин
 Бүтүп — бутиб
 Бүтүргөн — бүтиргөн, бөтиргөн
 Бүтүргөндөй — бүтиргидей
 Бүтүргүн — бүтиргин
 Бүтүрдү — ботирди, бутирди
 Бүтүнү — бутини
 Бүтүнүп — бутиниб
 Бүтүрөрмүн — ботирермин
 Бүтүрөт — бутирет
 Бүтүрүп — ботириб
 Бычак — пычак
 Бычактап — пычактаб
 Бычагын — пычагын
 Бээ — бие, вие
 Бээжин — бажын
 Бээлерди — биелерди
 Бээсин — биесин

Д

Да -- де
 Даа — да
 Да аман — даман
 Даана — дане
 Дабан — дабан, доан
 Дабырата — дабырете
 Дагалактын — дакалыктын,
 дакалакдын
 Дагы — дага, дакы,
 Дайра — даря
 Дагы Жунус — дагы жуныс
 Далайга — далайге
 Далактап — далакдаб
 Дан — даң
 Даңгуудагы — дангудагы
 Даңгыл — дангыл, даңгул
 Даңгытыңдын — дангытыңдын
 Даң-дуну — даң дуңы
 Даңкайып — даңгайыб
 Даңкара — даңкра
 Даңкарат — даңкрат
 Даң-Көлдөгү — даңгүлдеги
 Дарбаза — дарбаса

Дария — дория
 Дарияга — дорыяга
 Дарияда — дойраде
 Дарыянын — дорыянын
 Де — да
 Дебей — дибай
 Дебептир — деүбдир
 Деген — дегин, деган, диган,
 дилген, дикан
 Дегдеген — дикдаган
 Дегенден — дегендан
 Дегенди — деганди
 Дейсиң — дейсинк
 Дейсиңби — дейсиңбе
 Делектеп — делакдеб
 Деп — диб
 Деркембай — диркамбай
 Десе — деса, диса
 Дечү — дечо, дечу
 Динге — динге, динке
 Динден — диндан
 Динибиз — динимиз
 Добул — даул, добыл, добол
 Добулбасын — добылбазын
 Добулду — добылды

Добулдун — добылдын, долдын
 Добулун — доболон
 Добур келдүн — даухыр келдин
 Добуш — довыш, добыш
 Добушу — даушы
 Добушун — добышын
 Догонду — доганды
 Догону — догоны
 Догоо — Доого
 Дозогуна — дозагына
 Дозок — досак, дозаг, дозак,
 дозах
 Долонду — долонды, доланды
 Домбура — домбыра
 Домбуранын — домбыранын
 Доңуз — доңыз, доңус, доңоз
 Доңуздар — доңусдар
 Доңузду — доңусду
 Доңузу — доңызы
 Доо-добур — доо добыр
 Доор — давыр
 Дооран — даоран
 Дооруңуз — давырыңыз
 Доотай — даотай, дотай, дотей
 Доотайлык — догайлык
 Дооштон — доошдан
 Дорбун — дарвиб
 Дорго — дорга
 Доргого — доргога
 Доргодон — доргадан
 Дорголордон — доргалардан
 Дорбосун — дорбасын
 Доргосунан — доргосунан
 Досундай — досондай
 Дөбө — дөбө
 Дөбөдөн — дөбөдөн
 Дөбөнүн — дөбөнүн
 Дөбөсү — дөбөсү
 Дөрбөлжүн — дөрбөлжин
 Дөгөн — деген
 Дөлөң — далон
 Дөңгө — дөңкө
 Дөө — дейсү, дө, до, диө, диев,
 диве, дейав, дев, дав, дуев, ду, дөв
 Дөөдөй — додо
 Дөөдөн — доден
 Дөөкүрсүбө — дөгирсибе

Дөөкүрсүгөн — дөгирсиген,
 дөкөрсөкөн
 Дөөлөс — дауеш
 Дөөлөстүн — долесдин
 Дөөлөт — долат, долет, деүлет
 Дөөнү — дони
 Дөөрүгөнүн — дөригенин
 Дөөсү — доси
 Дөөт — даут
 Дуба — дыве, дубе, дува
 Дубага — дууага
 Дубалап — дууалаб
 Дубалдан — дуалдан
 Дубалы — дуалы, дувалы
 Дубаныз — дууаныз
 Дубасын — дувасын
 Дугул — дугыл
 Дудугун — дудугон
 Дуу-ду — ду ду, до до,
 Дуу-дусу — ду дуусу
 Дуу-думун — ду дуумын
 Душман — дшман, дошман
 Душманга — душманге
 Душмандан — дошмандан
 Душманды — дошманды
 Душмандык — дошмандык
 Душмандын — дошмандын
 Дүбүр көл — дүбыр гөл
 Дүбүрө — дубирев, дү бире,
 добирое, дубиреу
 Дүбүрөөнү — дубиревни
 Дүбүрөп — дөбүрөб
 Дүбүртү — доборти
 Дүбүртүнөн — дүбиртинен
 Дүбүртүн — дубортон
 Дүйнө — доние, дойна, дойне,
 дүйне, дүйне
 Дүйнөгө — доняке, дөйнеге,
 дойнеге, дүйнеге
 Дүйнөдөн — донияден
 Дүйнөдөн — дүйнеден, дүйнеден
 Дүйнөнүн — дойненин, дойнанин,
 дүйненин
 Дүйнөнү — дойнаны
 Дүйнөндү — дүйнеңди
 Дүйнөсү — дойнаси
 Дүйнөсүн — дойнесин, дүйнесин
 Дүйшөмбү — дойшемби

Дүкөнү — дүкени
 Дүмпүр — думпир
 Дүмөгү — домаци
 Дүмөк — думек
 Дүмүр — думир, домбор
 Дүмүрдү — думирди
 Дүнүйө — дония, дуние, дүние
 Дүнүйөгө — донияке, дуниеге
 Дүнүйөдө — дүниедө, дониеде,
 дуниеде
 Дүнүйөдөн — дүйнөдөн
 Дүнүйөнү — дуниеени, дүниеени
 Дүнүйөнүн — дониянын,
 дүниенин, дуниеенин
 Дүнүйөсү — дүниеси, дуниееси
 Дүнүйөнүн — дүйненин,
 дониясин
 Дүңгүрлөгөн — дүңгирлеген
 Дүңгүрөйт — дөңгирейт
 Дүңгүрлөп — дүңгүрлөб
 Дүңгүрөмө — дүңгиреме
 Дүңгүрөп — дүңгүрөб,
 дөңгөрөб, дөңгүрөб, дөңкөрөб,
 дөңгирөб, дөңкөрөб, дөңирөб,
 дүңгүрлөб, дүңгирөб
 Дүңгүрөтө — дүңгирете

Дүңгүрөтүп — дүңгиретиб
 Дүңкү — дүңки
 Дүңкүйгөн — дүңкийген
 Дүңкүп — дүңкиб
 Дүрбөгөн — дүрбеген
 Дүрбөлүп — дорбелиб
 Дүрбөөн — дурбен
 Дүрбөөнүн — дорбенин
 Дүрбөп — дурбөб
 Дүрбөткөн — дүрбөткен
 Дүрбөтүп — дорбетиб
 Дүрбөшүп — дорбешип, дүрбешиб
 Дүрбү — дурби
 Дүрбүтүп — дурбитиб
 Дүргүтүп — дургитиб
 Дүргүшүп — дүргишиб
 Дүркүрөп — дүркиреб,
 дөркиреб, дөркөрөб, дөркөрөб
 Дүркүрөтүп — дүркиретиб
 Дүрмөт — дүрмет
 Дүрүйө — дороя
 Дүп — дүпө
 Дүүлдөдү — дулдеди
 Дүүлдөшүп — дулдешиб
 Дээр — дер

Ж

Жаанга — жаганга, жаханга,
 жаанга
 Жааннамга — жаганнамга,
 жаханнамга, жгнымга
 Жаалданып — жаалданып
 Жаачу — жачо, жачы
 Жабалактап — жабалактаб
 Жабылып — жавылыб
 Жагалалап — чагалалаб
 Жагыб — жакыб
 Жагымдын — жагымын
 Жагын — жакын
 Жагына — жагыне
 Жагында — жагынде
 Жадаган — жадаген
 Жажуз — жажоз
 Жазайыл — жасайыл
 Жазганын — жасканын

Жаздыкпы — жасдыкбы
 Жазийра — жесийра, жезире
 Жазкырды — жасгырды
 Жазуу — жазо
 Жазуудан — жазодан, жасудан
 Жазы — жасы, жасык
 Жаздыгын — жаздыкын
 Жазылып — жасылыб
 Жазылуу — жазулы
 Жазып — жасыб
 Жайлоо — жайлау
 Жайлоодо — жайлаузда
 Жайлоонун — жайлауванн
 Жайнап — жайнаган
 Жайы-көйүн — жайы гөйүн
 Жайыңызга — жайыңызге
 Жайытта — жайытде
 Жакка — жакке, жакге, жака

- Жактан — жакдан
 Жакыптын — жакобдын
 Жакыш — жакуш
 Жакшы эле — жакшыле
 Жалал — жылал
 Жалаң-Суунун — жалаң сунын
 Жалгачууз — жалгачуныз
 Жалгоочу — жалгачы
 Жалдын — жалдың
 Жалкоо — жалкау
 Жал-куйругун — жал куйругын
 Жалпайып — жалбайып
 Жалтанган — жалтанган
 Жалынга — жалынге
 Жалындын — жалындын
 Жаман — жман, айман, жыман
 Жамагат — жамагыт
 Жамандык — йамандык
 Жан — жам, жаң
 Жана — ене
 Жанадил — жанедил
 Жаназа — жанаса
 Жан-Булак — жам булак
 Жанга — жаңга
 Жанган — жаңган
 Жандуу — жандо
 Жандые — жанындын
 Жандын — жанның
 Жан-жаныбар — жан жануар
 Жан кыйыш — жаңгыйыш
 Жансактап — жансакдаб
 Жансактамагы — жаңсактамагы
 Жакы — жагы
 Жаныбыз — жанымыз
 Жанына — йаныне
 Жанында — жанынде
 Жаныны — жаныне
 Жанчмак — санчмак
 Жанчоролоп — жанчоралаб
 Жанчышкан — санчышкан
 Жанчышкандын — жанчышкандын
 Жанчышканың — санчышканың
 Жанчышып — санчышып
 Жаңчышпастан — санчышбастан
 Жаңгакдын — жаңгакдын
 Жаң-жуң — жаң жон
 Жаң-жунум — жаңжунум
 Жаң-жуңун — жаңжаның
 Жаң-жуңу — жаң жуңу
 Жаңырып — жаңгырыб
 Жапар — жаббар
 Жапас — жабас
 Жапасы — жабпасы
 Жаппас — жаббас
 Жапшырган — жабшырган
 Жапыс — жабыгир
 Жарабас — жарабаз
 Жарактуу — жаракты
 Жаралуу — жаралы, жаралыв
 Жарактуусун — жарактусын
 Жаралуулар — жаралолар
 Жаратканга — жаратканге
 Жар-Базар — жар басар
 Жаргент — жаркент
 Жардам — жардм
 Жарк — жерк
 Жарпылдаб — жалпылдаб
 Жараткан — жраткан
 Жараткандын — йараткандын
 Жасап — жазаб
 Жата албай — жаталбай
 Жаткан — аткан
 Жатсын — йатсын
 Жатуучу — жатучы
 Жашта — жашда
 Жашында — жашынде
 Жибербейт — жибарбойт
 Жиберип — жибарыб
 Жизакты — жезакты
 Жаялбай — жай албай
 Же — жи
 Жебенин — жбенин
 Жеген — жеган
 Жегенин — жегени
 Жеке эне — жекана, жека ана
 Жеке — жике
 Жекеге — жекеке
 Жекесан — жегесан
 Жер — жир
 Жел — жил
 Желгени — жилгани
 Желдети — жилдати
 Желдүүлөрдүн — желдулердин
 Желек — желак, жилек
 Желектин — желактин

Желектүү — желагтө
 Желеси — желаси
 Желээси — желеси
 Жеңбеген — жеңбаген
 Жеңбес — жыңбас
 Жене албады — жеңалбады
 Жеңер — жеңгар
 Жеңи — жаңги
 Жерге — жирке, жерке
 Жерге кирсин — жергегирсин
 Жердеген — жердаган, жердеган,
 жердекен
 Жердей — жирдай
 Жерден — жердан, жерлаб
 Жерди — жерни
 Жердин — жернин
 Жери — жири
 Жеркенди — жеркентди
 Жесир — жисир
 Жесирлер — жесирлар
 Жетер — житер
 Жийиктердин — жийикдардын
 Жетим — йитим
 Жетип — житип
 Жетимдир — йитимдир
 Жеткен — жеткан, житган
 Жеткени — житканы, жеткани
 Жеткенче — житканча
 Жетөө — жетөв
 Жетөөбү — жетеун
 Жетөөнүн — жетинин
 Жетпеген — жетбаген
 Жетпеди — жетбади
 Жетти — жетдим
 Жеттиң — життин
 Жобурап — жобыраб
 Жабуулаган — жабулаган
 Жоголгондун — жоголгонынын
 Жоголгону — жогалганы
 Жоголгонун — жогалганын
 Жоголду — жоголдо, жогалды
 Жоголдук — жогалдык
 Жоголдун — жоголдон
 Жоголдунар — жогалдинер
 Жоголтту — жоголтды
 Жоголуп — жоголоб, жогалыб
 Жоготкон — жогаткан
 Жоготуп — жогатыб

Жогор — жогар
 Жогоркусун — жогоркысын
 Жогору — жогар, жогары
 Жогору жагы — жогар жагы
 Жоюшту — жойышту
 Жогуна — жогына
 Жогу — жогы
 Жогум — жогым
 Жогун — жогын
 Жойлогон — жойлаган
 Жок — йок
 Жокпу — жокбы
 Жоктогун — жоктогын
 Жоктолду — жокталды
 Жоктоңор — жокдоңар
 Жоктор — жокдар
 Жоктотту — жоктатты
 Жоктошуп — жокдошоб
 Жоктун — жоктын
 Жоктур — жоктор
 Жолборс — жолбарс
 Жолборско — жолбарска
 Жолборстон — жолбарсдан,
 жолбарстан
 Жолборстой — жолбарсдай,
 жолбарстай
 Жолборстоюн — жолборстойын
 Жолборсу — жолбарсы
 Жолборсум — жолбарсым
 Жолборсун — жолбарсын,
 жолборсын
 Жолго — жолге, жолга
 Жолдо — жолда
 Жолдон — жолдан
 Жолду — жолды
 Жолдун — жолдын, жолдон
 Жолдош — жолдаш
 Жолдош-жоро — жолдош жорав,
 жолдаш жоро
 Жолдоштору — жолдаштары
 Жолдошу — жолдашы, жолдошы
 Жолдошун — жолдошын
 Жолдошунун — жолдашынын,
 жолдошынын
 Жолдошуң — жолдашың
 Жол жолуна — жол жолына
 Жолой — жолай
 Жолоочу — жолочы

Жолу — жоло, жолы
 Жолугушуп — жолкушуп
 Жолуккан — жолуккан
 Жолуккандын — жолуккандын
 Жолум — жолым, жолм
 Жолуман — жоломан
 Жолумду — жолымды
 Жолун — жолон
 Жолуна — жолуна, жолон
 Жолунда — жолунда, жолонда
 Жолунан — жолунан, жолонан
 Жолуну — жолуну
 Жолуң — жолуң, жолуң
 Жолуңузга — жолуңузга
 Жолукпай — жолукпай
 Жолуктум — жолуктум
 Жомок — жомок
 Жомогу — жомогу
 Жоо — жав, жао, жау, жаув
 Жообун — жобун
 Жообуну — жобуну
 Жообунду — жавбуңду,
 жобуңду
 Жоого — його, жавга, жауга,
 жога, жоге
 Жоодо — жоде, жоода
 Жоодон — жавдан, жаудан,
 жодан
 Жоодур — жодур
 Жоодурап — жодурап
 Жоолаймын — жаулаймын
 Жоолосо — жауласа
 Жоолошуп — жаулашып
 Жоон — йован, жаван
 Жоондугу — жоандоко, жандыгы
 Жооноюп — жонайып
 Жоону — жавны, жоны
 Жоонун — жавнын, жаунын,
 жонун, жаунын, жонон
 Жоорунунан — жоорунан
 Жооп — жоаб, жобаб, жавыб,
 жауаб
 Жоопту — жаубты, жобдо
 Жоосу — жаосо, жаусу, жозу,
 жосуу
 Жоосун — жосун
 Жоңго — жоңга, жоңго, жоңга
 Жоңгурчка — жоңгурчка

Жоң-жоңдун — жоң-жоңдун
 Жоңу — жоңу
 Жоңун — жоңон
 Жоңуна — жоңоне, жоңуна
 Жоңунан — жоңонан, жоңунан
 Жоңунда — жоңонда
 Жоңуп — жоңыб
 Жоңуңузга — жоңуңузга
 Жоңпоюп — жоңбойып
 Жоңго — жоңга, жоңге
 Жоңгодон — жоңгадан
 Жоңгосун — жоңгасын
 Жоңгосу — жоңгасы
 Жоңору — жоңору
 Жоңрудай — жоңрудай
 Жоңрук — жоңрук
 Жоңрунга — жоңрунга
 Жоңшолу — жоңшолу
 Жоңшулган — жоңшулган
 Жоңшулду — жоңшулды
 Жоңшулуп — жоңшулып
 Жоңкөрү — жоңкөри
 Жоңөлөгөн — жоңөлөгөн
 Жоңөлөдү — жоңөлөдү
 Жоңөлөндү — жоңөлөндү
 Жоңөлөндүк — жоңөлөндүк
 Жоңөлөп — жоңөлөп
 Жоңөлөшүб — жоңөлөшүб
 Жоңөлөшкөндүн — жоңөлөшкөндүн
 Жоңөн — жоңөн
 Жоңөнө — жоңөнө, жоңоно
 Жоңөнөдү — жоңөнөдү, жоңөнөдү
 Жоңөнөдүк — жоңөнөдүк
 Жоңөнөдүм — жоңөнөдүм
 Жоңөнөй — жоңөнөй
 Жоңөнөйүн — жоңөнөйүн
 Жоңөнөлгөн — жоңөнөлгөн
 Жоңөнөлдү — жоңөнөлдү, жоңөнөлдү,
 жоңөнөлдү, жоңөнөлдү, жоңөнөлдү
 Жоңөнөлүп — жоңөнөлүп
 Жоңөнөңөр — жоңөнөңөр
 Жоңөнөп — жоңөнөп, жоңөнөп, жоңөнөп
 Жоңөнөрбүз — жоңөнөрбүз
 Жоңөнөрмүн — жоңөнөрмүн
 Жоңөнөткөн — жоңөнөткөн
 Жоңөнөшүп — жоңөнөшүп
 Жоңөнөттү — жоңөнөттү
 Жоңөңсүз — жоңөңсүз

- Жөңгөр — жөңгөр
 Жөңгөрдүн — жөңгердин
 Жөткүрүп — жөткөрөб
 Жөө — жо, жияо, жыйау, жав
 Жөөлөб — жөлөб
 Жөөсү — жоси
 Жубар — жуар, жобар
 Жубанын — жуаныб
 Жубардан — жуардан
 Жуда — жода
 Жудайын — жодайын
 Жуктунуз — жукдунуз
 Жулкушканын — жолкошканын
 Жулуп — жолуб
 Жуума — жумб
 Жулуп — жулуб, жулуб, жумыб
 Жулушуп — жолушоб
 Жумушун — жумушон, жомош,
 жомыш
 Жумушка — жомышка
 Жумушпу — жумышбы
 Жумушун — жомошон, жумышын,
 жумышын
 Жумушту — жомошто, жумышты
 Жунус — жуныс
 Жунусту — жунысды
 Журтка — жоритке
 Журту — журты, жорто, жорты
 Журтум — журтым, жортом,
 жортым
 Журтуна — жортына, журтуне,
 журтына, жортона
 Журтунан — журтынан,
 журтынын
 Журтунда — журтында
 Журтуну — жортоны
 Журтунун — журтынын
 Журтундун — журтындын
 Журтту — журытты
 Журтуңуз — журтыңыз
 Журт — журыт, жорт
 Журтка — журутка, жортка,
 жортке
 Журтта — жортда
 Журттан — жортдан
 Журттун — журтдум, журттын,
 жортдон, жортдын, журтдум,
 журтдын
- Журтун — журтын, жортын
 Журтсун — жортсон
 Журут — журт, журыт
 Жусуп — Жусуб
 Жуткан — жоткан
 Жуткуруп — жоткуроб,
 жуткырыб
 Жуттук — жутток
 Жуттун — жуттын
 Жутсун — жутсын
 Жутулдум — жутулдын
 Жутунуп — жутыныб
 Жутуп — жутыб
 Жутуптур — жутыбтыр
 Жутушуп — жутышыб
 Жуугунан — жугынан
 Жууку — жуку
 Жуукту — жуукты
 Жуушуп — жошуб
 Жүгүнбөй — жүгүнбөй
 Жүгөнүн — жөгенин
 Жүгөрү — жөгери
 Жүгү — жүги
 Жүгүнбөгүн — жүгүнбөгүн
 Жүгүндүн — жөгөндөн
 Жүгүнүп — жүгиниб
 Жүгүргөн — жүгүргөн
 Жүгүртсө — жөгөртсө
 Жүгүрүп — жүгириб, жөгириб
 Жүгүрүшүн — жүгиришин
 Жүдөбөсө — жүдөбөсө
 Жүдөгөн — жүдеген
 Жүдөгөндүн — жөдегендин
 Жүдөгөнү — жөдегени
 Жүдөгөнүм — жөдегеним
 Жүдөгөнүн — жөдегенин,
 жөндегенин
 Жүдөгөнчө — жүдегенче
 Жүдөдү — жүдеди
 Жүдөдүм — жүдедим, жөдедим
 Жүдөй — жүдей
 Жүдөө — жүдеу
 Жүдөп — жүдөб
 Жүдөптүр — жүдөптүр
 Жүдөткөн — жүдөткөн
 Жүдөтпөйбү — жүдетпейби
 Жүдөттү — жүдетти
 Жүжүрөп — жөжөрөб

Жүйрүк — жүйрүг, жөйрөк
 Жүз — жүс, жус, ез, жоз, жуз
 Жүзгө — жозке, жозге
 Жүздөн — жүзден, жустен,
 жузден
 Жүздүктөйлөр — жүзтиктейлер
 Жүз миң — жиз миң
 Жүзү — жози, жүзи, жуси, жузи
 Жүзүмдөн — жүзүмден
 Жүзүмдү — жозомдо
 Жүзүн — жозон
 Жүзүн — жозин, жусин
 Жүзүндө — жузинде, жүзүндө
 Жүзүнө — йүзине, жүсине,
 жүзине, жүзини, жүзүне,
 жузине, жозоне
 Жүзүнөн — жүзүнен, жузинен
 Жүзчө — жузче
 Жүк — жөк
 Жүктөгөн — жүктеген
 Жүктөлүп — жүктелиб
 Жүктөп — жүктеб
 Жүктөн — жүкден
 Жүктөшүп — жүкдешиб
 Жүн — жун
 Жүндөй — жүндөй
 Жүндөн — жүндан
 Жүнү — жуни
 Жүлүнүн — жүлөнөн
 Жүр — жор, жур
 Жүрбө — жүрбе
 Жүрбөгөн — жүрбеген
 Жүрбөй — жүрбей, жүрбөй
 Жүрбөс — жүрбес, жорбас,
 журбес
 Жүрбөсөм — жорбесем
 Жүрбөйсүңбү — жорбейсиңби
 Жүрбүз — журбиз
 Жүргөн — жөркан, жөргөн,
 жөрган, жөргин, журген,
 журган, жүрген
 Жүргөндө — жөргөндө, жүргөндө
 Жүргөндөй — жүргөндөй
 Жүргөндөр — жүргөндөр
 Жүргөндү — жөргөндү
 Жүргөндүн — жөргөндүн
 Жүргөнү — жөргөнү
 Жүргөнүн — жөргөнүн

Жүргөнчө — жөргөнчө
 Жүргүзөбүз — жүргизебиз
 Жүргүздүк — жүзгүздик
 Жүргүзүп — жөргисиб, жургисиб
 Жүргүн — жөркөн, жүргин,
 жөргүн
 Жүргүс — жөркөс
 Жүргүсүз — жүргисиз
 Жүрдү — журди, жордо
 Жүрдүк — жүрдик
 Жүрдүм — жүрдим
 Жүрдүн — журдин
 Журдун — жордон
 Жүр-жүр — жүр жүр
 Жүрмөк — журмек, жүрмек
 Жүрмөккө — жүрмеке
 Жүрө — жоре, журе
 Жүрө албаган — жүрелбаган,
 жүрөалбай
 Жүрө албастан — жорелбастан
 Жүрөгү — жөреги, жүреги
 Жүрөгүм — жөрегим
 Жүрөгүндө — жүрегинде
 Жүрөгүнө — жүрегине
 Жүрөк — жүрек
 Жүрөктөгү — жөрекдеги
 Жүрөктүн — жүрекдим,
 жүректин
 Жүрөм — жорем, журем, жорам
 Жүрөмүн — журемин
 Жүрөр — журер
 Жүрөсүз — журесиз
 Жүрөт — жүрет, жорет
 Жүрсө — жүрсе, жорсо, жорсе
 Жүрсөм — жүрсөм
 Жүрсүн — жүрсин
 Жүрсүн — жорсон, жүрсин
 Жүрсүнөр — жорсинер
 Жүрүмүнүн — жүриминин
 Жүрүп — жүриб, жориб, жороб
 Жүрүп-жүрүп — жүриб жүриб
 Жүрүппүс — журиббис
 Жүрүптүр — журибтир,
 журубтир, жоробтир, жоробдор
 Жүрүштөн — журиштен
 Жүрүшү — журуши, жүриши
 Жүрчү — жүрчи, журчи

Жүрчү эле — жүрчеле
 Жүз — жүс
 Жүүн-мууну — жүны муны
 Жыгачка — жыгашка
 Жыгачтан — жыгашдан
 Жыгачы — агачы
 Жыйганча — жыйганче
 Жыйгыча — жыйгынча
 Жыйырма — ийрме, жыйырма
 Жыйышып — жыгышыб
 Жыла алышпай — жылалышбай
 Жыластын — жыласдын
 Жылганы — жылгени
 Жылгызса — жылгысса

З

Заада — заада, саада
 Заададан — саададан
 Заар — захар
 Заарыны — зарыны
 Забын — сабым
 Зайбы — сайвы
 Зайыппуруш — сайыб корош,
 сайыбкуруш
 Зайыпты — сайыбды
 Залал — салал
 Залим — заалим
 Заман — саман
 Заманасы — саманасы
 Заманда — саманда
 Заматка — саматка
 Заматта — саматта
 Замбирек — самбирек,
 санбирек
 Заңгар — саңгар, зенгар
 Заңгарга — заңкарга
 Заңгырап — заңгыраб,
 саңгыраб
 Заңкайып — саңкайыб
 Зар — сар

И

Издегени — истегени
 Издеди — истеди
 Издеп — истеб
 Издешип — истешиб
 Издээрден — истерден

Жылдызда — жылдысда
 Жылоосунан — жолосонан
 Жылуу суу — жылы сув
 Жылуу суунун — жыло сонын
 Жыпар — жубар
 Жыпжылаңач — жыпжылаңеч
 Жыргалдуу — жыргалды
 Жыргап — жыркаб
 Жыртылса — жыртылза
 Жээги — жиеги
 Жээккент — жиеккент
 Жээкте — жиекте
 Жээккентти — жиеккентти
 Жээктери — жиектери

Зарыбыз — сарыбыз
 Заты — саты
 Зериккенин — сериккенин
 Зоңкойгон — соңгайган
 Зор — сор
 Зору — зоры, соры
 Зордугу — сордыгы
 Зордугум — зорлугум, сордыгым,
 зорыгыб
 Зорусуң — зорысын
 Зубундап — зувундаб
 Зумурат — сумурат, соморат,
 сумырат
 Зынданга — сынданга
 Зыңкыйганы — сыңкыйганы
 Зыңкыйтып — сыңкыйтыб
 Зыркырап — сыркыраб
 Зыпылдап — сыпылдаб
 Зээринен — серинен
 Зоо — сау, сав
 Зоолу — соолу
 Зоосуна — савсына
 Зоотун — савытын, сотын

Издээрди — исдерди
 Изүүлдөп — исулдөб
 Ий — ир
 Ийгенде — иргенде
 Иет — ирет

Ийилген — ийилган
 Ийинге — ийинке
 Ийип — ириб
 Ийиптир — ириптир
 Ийишип — иришиб
 Ийри-буйру — ийри-бойро
 Ийсе — гыйса
 Ийсең — ирсен
 Ийсек — исак, ирсек
 Илгери — илегер
 Илебин — лелбин
 Илебинге — лабинге
 Илепси — лепси
 Илептин — илебдин
 Илип — илиб
 Имерип — имераниб
 Инсинде — ийнинде
 Инжи — жанжо, жинжи, жанжу

К

Каапыр — гафыр, гапыр, кавыр,
 капыр, капар, гавыр, кепир
 Каапырга — гапырга, гапырге,
 капырга, капырге
 Каапырды — гапырды, капырды,
 кафырды, кавырды, кепирди
 Каапырдын — гавырдын, капыр-
 дын, гавырдын, капирдин,
 гафырдын
 Каапырлар — гафырлар, кепир-
 лер, гапирлар
 Каапырларга — капирларга,
 гепырларга
 Каапыры — гапыры
 Каапырын — кепирин
 Каар — гар, кахыр, кар, кахар
 Каар-Булта — кахыр булта
 Каарданган — кахарданган
 Каарданып — кахырданып,
 кахарланып
 Каармандай — кахармандай,
 кахырмандай
 Каары — кахры
 Каарыны — кахрыны, карыны
 Кабакка — кабаке
 Кабар — кбар
 Камбыл — камбол

Инжу — жинжу
 Инжиден — жинжидан
 Инжүү — инжу
 Иргелеш — иргелаш
 Ирип — ириб
 Искендер — Искендар
 Ит мурунга — ит мурунга
 Иттей — итдай
 Ичкирип — ичгариб
 Ичидир — ичидор
 Ичпей — ичбей
 Ичинде — үчүндө
 Ичинен — ичинан
 Ичти — ишти
 Ичтик — иштик
 Ишенбейт — ишембейт
 Ишенип — ишаниб
 Иштеген — иштакен
 Иштүүдөн — иштүден

Кабылган — кавылган
 Кабылбоого — кабылбав
 Кабыргага — кабыргаге
 Кагылып — какылыб
 Кагынып — какыныб
 Кадиктүү — кадикти
 Кадиктүүнү — кадиктүбүн
 Казак — кзак, касак
 Казактар — кзактар
 Казактын — касакдын, кзакдын
 Казатка — кзатке, касатка
 Казаттан — казатден
 Казаттын — касаттын
 Казган — каскан
 Казгандай — касандай
 Казы — газы, гасы
 Кайгойлаган — кайгайлаган
 Кайгайлашып — кайгалашып
 Кайгыдан — кайгудан
 Кайгыланып — кайгууланып
 Кайда — кайде
 Кайдан — кайдын
 Кайкалап — кайкалаб
 Кайкыга — кайкыге
 Кайкыда — кайгыдан
 Кайнабаса — кайнабазе
 Кайкадын — гайкадын

Кайнар — ганар, гайнар
 Кайра — кара, кайре
 Кайраттуу — кайратты
 Кайраттуулар — кайраттылар
 Кайраттуусу — кайратусы,
 кайраттусы
 Кайраттуусун — кайратөсөн
 Кайрылуу — кайрыло
 Кайсаңдап — кайсаңдап
 Кайсаган — кайзаган
 Кайсоорун — кайсорын
 Кайсы — кайзы
 Кайсы — гайсысы
 Кайсыякка — кайзыякка
 Кайтарбай — кайтербай
 Кайталек — кайта элек
 Кайтты — кайты
 Кайыкка — кайыка
 Кайып — кайыб
 Кайыпты — кайыбды
 Каканга — каканге, каганга
 Какангынга — какангынге
 Какырге — какырге
 Калаага — калааге, калаге
 Калааң — калаң
 Калаар — калар
 Калаасын — каласең
 Калабалуу — калабалы
 Калайыкка — калайыкге
 Калба — калаба
 Калбаган — калбакан
 Калбасын — калбасең
 Калганда — калганде
 Калдай — галдай
 Калдайды — калдайы
 Калдарбекке — калдарбегге
 Калкалаар — калкалар
 Калкалаб — калкалеб
 Калкандууну — калкандыны
 Калканды — калганды
 Калктын — калкдын
 Калкылдап — калгылдаб
 Калмакка — калмага, калмаге,
 калмака
 Калмактар — калмакдер
 Калктар — калыкдар
 Калса — калсе
 Калтылдап — калтылдеб

Калтырды — калдырды
 Калыппыз — калыббыз
 Калып — галыб
 Калыптыр — галыбтыр
 Кам — хам
 Камады — гамады
 Камбар боздун — камбарбоздын
 Камбаркандын — камбаргандын
 Камкүн — камгөн
 Камоодо — камовдо
 Камануучу — каманычы
 Камын — гамын
 Камына — гамына
 Камыш — гамыш
 Кан — ган
 Канаарсың — канырсың
 Канат — ганат
 Канатташ — канабташ
 Канаттын — канатдын
 Канаты — ганаты
 Канга — каңга, канге, ганга
 Кандай — кандаг, гандай
 Кандайлыктан — кандайлыктан
 Кандарга — кандарге
 Кандуу — канды
 Кандын — каннын, гандын,
 каннын
 Канетесиң — канатесиң
 Канкоруң — канкорон,
 канкоруң
 Кантесиң — кантасең
 Кантесиңер — кантасиңар
 Кантет — кантат
 Кантээр — кантер
 Канча — канчав, канче
 Канчасы — канчеси
 Каны — ганы
 Каным — ганым
 Канына — каныне
 Каныңар — ганыңар
 Каныңыз — ганыңыз
 Каңгайлардан — кангейлардан
 Каңгай-маңгул — каңкай
 маңгул
 Каңгырады — камгырады
 Каңкор — канкор
 Канкорум — каңкором
 Капкара — кабкара

Капкараңгы — кабкараңгы
 Капилет — кабилет, кафилет
 Капилети — кавилети
 Капилеттик — кафалатдык
 Капка — кабке, капкаге
 Капкактуу — капкакты
 Каптап — каптаб, каптаб
 Капчыкка — кабчыкке
 Капилет — капилат
 Кара — гара
 Кара аяр — караяр
 Карагай — каракай
 Карагайга — каракайка
 Карагайда — каракайде
 Карагайдын — каракайдын
 Карагайлуу — карагайлы
 Кара-Дөбө — кара дөбө
 Каракалпак — карагалпак
 Карагандуу — караганды
 Кара-Каман — карагаман
 Кара канга — караганга
 Каракожо — каракожа
 Каракожосу — карагожасы
 Кара-Корум — карагурум, кара
 курум
 Кара-Кочкор — кара кочкар
 Кара-Кужур — кара гужур
 Кара куйрук — кара гуйрык
 Кара-Кыр — кара кер
 Кара-Кыш — карагыш
 Кара-Кыштак — карагыштак
 Кара-Ноо — Карао
 Кара-Өткөл — караткөл
 Караңар — караңер
 Каран — караң
 Карап — гараб, караб
 Караса — карасе
 Кара-Суу — карасув
 Кара-Сууда — каре сода,
 карасувда
 Кара-Суунун — кара-сунын
 Каратоко — каратока
 Кара-Тоо — каратав
 Кара-Тоого — каратогө
 Кара-Тоонун — кара тонын
 Караш — карауш
 Кара-Шаар — каре шахыр
 Карга — карге

Кардуу — карды, карлу
 Карды — гарды
 Кардыгачтын — кардыгашдын
 Каркап — кархаб
 Какыраган — такыраган
 Каркырадан — каркырадаг
 Карлуу — карлы
 Карлуу кыя — карлы кыя
 Кармаган — кармаген
 Кармап — гармаб
 Карматуучу — карматучы
 Кароолго — кароолге, каролга
 Кароолдоп — каролдоб,
 каролдаб
 Кароолду — каролды, каравлды,
 каролды
 Кароолчу — каролчы, караулчы
 Кароолчуга — каролчыга
 Кароолчусу — каролчысы
 Кароолчусун — каролчысын
 Карсактын — карсекдин
 Картнай — картбай
 Каруу — кароо
 Каруусу — каросы
 Карып — гариб
 Карыпты — гарибты
 Кас — каз
 Касиеттүү — касиету
 Каспан — казбан, каспен
 Кастыкты — касдыкды
 Катуу — като, катты, гатоб,
 каты, катув
 Катуулап — католаб
 Катындуу — катондо
 Катындын — катондон
 Каухар — каухыр
 Качууга — качога
 Качууну — качуны
 Качты — кашты
 Качтык — каштык
 Качтың — каштың
 Качтыңбы — каштыңбы
 Качан — гачан
 Кашка — гашка
 Кашка-Суу — кашка сув
 Кашка-Суунын — кашка сунын
 Кашкардагы — кашкардакы
 Каштуубуз — каштубыз

Каштуулар — каштылар
 Кашына — кашыне
 Кашында — кашынде
 Кашыңарга — кашыңарге
 Каби — каби
 Кегети — кекетти
 Кегетини — кекеттини,
 кекеттинин
 Кегин — гегин
 Кедейлерди — кедейларды
 Каз — газ
 Кезде — газде
 Кездеги — кестеги
 Кездешкенин — кестешкенин
 Кезекте — гезекде
 Кезеп — газеп
 Кезигип — казкиб, гезигиб
 Кезинде — казинде, кесинде,
 гесинде
 Кезине — кесине
 Кезиң — көзиң, газин
 Кез-кездешип — кескесдашыб
 Кеймен — кейман
 Кейменге — кейманга
 Кеймендин — кеймандын
 Кейитпесин — кейитбесин
 Кейиштүү — кейишти
 Кел — кил, гел, гил
 Келатыр — келайтыр
 Келбей — гелбей
 Келбес — гелбөс
 Келбесең — килбасан
 Келген — килген, килган, гил-
 ган, келди, келган
 Келгенде — гелгенде, гилганде,
 келгенда
 Келгенди — килканды
 Келгени — килгани, гелгени
 Келгин — гилгин, келкин
 Келди — гелди, гилди
 Келдике — келдиге
 Келе — киле, кела, кила
 Келе албас — келелбас
 Келе албай — келалбай
 Келе бер — гела бер
 Келер — килар, гелер
 Келесоого — келесовга
 Келеси — келасы

Келет — келат, гелат
 Келин — килин
 Келин-кызга — галин кызге
 Келишип — гелишиб
 Келип — гелиб, келсе, келеб
 Келиптир — келебтир
 Келишимдүү — келешомдө
 Келме — галме, галиме
 Келсе — келса, гелсе
 Кел-Суу — кел сув
 Кел-Сууны — кел буны
 Келтирбей — гелтирбей
 Келүүчү — гелүүчү
 Келчү — келчө, келчи
 Келээр — гелар
 Кеменгер — геменгер
 Кеминди — геминди
 Кемпир — гемпир, кемвир
 Кенебей — кинибей
 Кененип — кенениб
 Кенжеси — гинжеси
 Кентун — кантун
 Кең — ген
 Кеңешман — кеңешмен
 Кеңешип — кинкашыб
 Кеп — гөб, кип, көб
 Кептерине — кебтерине
 Кепти — кебди
 Кергени — гергени
 Кере албай — киреалбай
 Керектеп — керекдаб
 Керектүүсүн — геректөөсө
 Керик — керк
 Кериктен — керикден
 Кериктей — герикдей
 Керилип — герилиб
 Керкөкүл — гергөкүл
 Кер-Көлгө — керкөлге, гергөлге
 Кер-Көлдө — геркөлдө
 Кер-Көлдөгү — гер көлдөгү,
 керкөлдөги
 Кер-Көлдөн — кер көлдан, кер
 көлден, керкөлдөн
 Кер-Көлдү — геркөлдү
 Көр-Көлдүкмүн — керкөлдикмин
 Кер-Көлдүн — гаркөлдөн, кер
 келдин, керкөлдин, керкөлдөн

Кермө-Тоонун — керме тавнын
 Керней — герней
 Кертоболду — кертовалды
 Кесенип — кисаниб
 Кесилип — гехилиб
 Кесип — кезиб, газыб
 Кесирдир — гесирдир
 Кестик — кистик
 Кестим — кездим
 Кесээрмин — кезермин
 Кетеп — гетиб
 Кетиптир — гатибтир, гетибтир,
 кебтир
 Кетирбесин — гатирбасин
 Кетирейин — китирайын
 Кетирдиңер — гетирдиңер
 Кеткен — киткен, киткон,
 кеткан, кетген
 Кеткени — кетгени, кеткани,
 гьеткени, китканы
 Кеткенинин — кетгенин
 Кетмен-Төбөдөн — кетмен
 төбөдөн
 Кетпеген — кетбеген
 Кетпегенде — китбагөнде
 Кетпейби — кетпейми
 Кетте — кета, кете
 Кетти — кети, гетди, гатди
 Кеттиң — кетин
 Кетүүгө — кетүүге, гетүүге
 Кетүүсү — кетөсө
 Кечкен — гечкен, кечган
 Кечөөтөн — кечеүтен
 Кечти — кешти
 Кечүү — кечү
 Кечүүдө — кечүүде
 Кешигин — гешикин
 Киеси — киэси
 Кийгизип — кийгисиб
 Кийин — гийин
 Кийинген — гийинген
 Кийинип — гийиниб
 Кийип — гийиб
 Кийишип — гийишиб
 Киймини — гийинни
 Кийчү — кийөчө
 Килеми — килами
 Килемче — килемчер

Ким — гим
 Кир — гир
 Кирген — гирген, киркан
 Киргенге — киргинге
 Киргизип — гиргизиб
 Кирди — гирди
 Кире албай — гиреалбай
 Кирейин — гирейин
 Кирер — гирер
 Кирилдеп — гирилдеб
 Кирип — гириб
 Кириптир — гирибтир
 Кирмек — гирмаг
 Кирпик — гирпик
 Кирчү — гирчү, кирчө
 Кичи-Абан-Суу — Кичи авансу
 Кичи-Обон-Суу — кичи ооан суу
 Кичик — гичик
 Кичи-Суунун — кичи сунын
 Кичүү — кичүв, кичи
 Кичүүгө — кичиге
 Киш — гиш
 Киши — геши, гиши
 Кишидей — киш дай
 Кишилер — кишилар
 Кишинеп — кишанаб
 Кобурунан — коборынан
 Кобул — кобол, кобыл
 Кожо — коже, кожа
 Кожого — кожеге, кожаге,
 кожого, кожока, кожеко
 Кожону — кожени, хожени,
 хожаан
 Кожоюн — кожойын
 Кожонт — кожинд
 Коён — койан
 Коёндой — каяндай
 Коёр — кояр
 Коёрбу — коярбы
 Коёсуң — коясың
 Коёт — коят
 Коёюн — коеен, коейын
 Козголо албай — косколалбай
 Козголбогон — косколбогон
 Козголбой — козколбой,
 козгалбай, косколбой
 Козголгон — косгалган
 Козголду — косколду

Қозголтпой — коскалтбай
 Козу — козы
 Козум — козым
 Козуну — козыны
 Козусу — козысы
 Койбо — койба
 Койбой — койбай
 Койбойт — койбайт, гойбойт
 Койбойбу — койбайбы,
 койбайбе
 Койбоптур — койбаптыр
 Койбогон — койбакон
 Койбос — койбас
 Койбосоңор — койбасаңар
 Койбостон — койбасдан
 Койбосун — койбасын
 Койбодуң — койбодуң
 Койбосмун — койбосмын
 Койгон — коган, гойган
 Койгондо — койганда
 Койгону — койганы
 Койгонум — койганым
 Койгондо — койгон да
 Койгону — койгоны
 Койгулашып — койгылашыб,
 койколашыб
 Койгулаша — койгылаша
 Койгулап — когылап
 Койгун — койгын
 Койдой — койдай
 Койду — койдо, койды
 Койдум — койдым
 Койдуң — койдын, койдык,
 Койдуңуз — койдыңыз
 Койдук — койдок
 Койдурган — койдырган
 Койдурду — койдырды
 Койдуруп — койдырыб,
 койдороб
 Койсом — гойсам
 Койкоюп — койкоеб
 Кой-койлоп — кой-койлаб
 Койнотко — койнатка
 Койну — койны
 Койнуна — койноне, койнына
 Койнума — койныма
 Койнунан — койнынан
 Койсо — койса

Койсок — койсак
 Койсомбу — койсамбы
 Койсоң — койсаң, койсе
 Койсун — койсын
 Кокуй — кокий, кокы, кокай
 Кокуйлатып — кокийлатып
 Кокон — кокнд, кокан
 Коконго — коканга
 Кокону — коканы
 Коколору — кокалары
 Коктуларын — коктыларын
 Кокус — кокуз, кокыс
 Кокустан — кокоздан,
 кокыстан, кокстан
 Коктулардын — коктолардын
 Коктунун — коктонон, коктынын
 Коктудан — коктыдан
 Коктуга — коктыга
 Коктуларын — коктыларын
 Коктуну — коктыны
 Кол — гол
 Колго — колга, колгао, колге
 Колдо — колде, колда
 Колдободу — колдобады
 Колдобой — колдобай
 Колдогон — колдаган
 Колдогу — колдагы
 Колдогун — колдагын
 Колдон — колдан
 Колдоп — колдап
 Колдору — колдарын
 Колду — колды
 Колдуу — колды
 Колду — колдо
 Колдун — колдын, колдон
 Колдосо — колдоса
 Колоң — колаң
 Коломсоктон — коломсокдон
 Колпоң — колпаң
 Колтуктун — колтуктын
 Колтугун — колтыгын
 Колтугунан — колтыгынан
 Колтукта — колтыкка
 Колтуктап — колтоктаб
 Колтуктан — колтыктан
 Колдоочуңуз — колдоочуңуз
 Колдоочум — колдоочым
 Колу — колы, коло

Колубузда — колыбызда
 Колум — колым, голом
 Колума — колыма
 Колумдагы — колымдагы
 Колумду — колымды
 Колун — колын, колон
 Колуна — колоне, колына,
 колона, колына
 Колуна алыптыр —
 колыналыбытыр
 Колунда — колында, колинда,
 колонда, колонде
 Колунан — колынан, колонан,
 колонон
 Колуну — колыны
 Колуң — колың
 Колуна — колыңе, колыңа
 Колунда — колыңда, колонда
 Колунду — колонды
 Колуңузда — колыңызда
 Колосолуу — колоаосолдо
 Комдонуп — комдонов
 Комсоо — комсау
 Комуз — комыз
 Конгон — конган
 Конгону — конганы
 Конгонго — конгонга
 Конгондо — конгонда
 Коногуңа — коногине
 Конойду — конойдо
 Конор — конар
 Конокко — конакка
 Конуп — коноб, коныб, гоңыб
 Конуптур — конобтур, коныбытыр
 Конуш — коныш
 Конушка — конышка
 Коңушташ — конышташ
 Коңушу — конышы
 Коңго — коңга
 Коңгор — коңгыр, коңгар
 Коңгур — коңыр
 Коңгордун — коңгардын
 Коңгуроо — коңгыроо
 Коңулчусун — коңылчусын,
 коңылчысын
 Коңур-Саз — коңыр-саз
 Коңур — коңгур, коңыр
 Коңур-Өлөң — коңыр олен

Коңшугун — коңшосон
 Коңшулаш — коңшылаш
 Коо — гоо, го
 Кообу — кобы
 Коомум — Кавмым
 Коондой — коундай
 Кооп — коаб
 Коосу — косы
 Коосунан — косунан, косынан
 Коосунда — каусунда
 Кошутуп — кобшотоб,
 кобшытыб
 Қоргоду — коргады
 Қорголоп — коргалаб
 Қоргон — корган, корган
 Қоргондо — корганда
 Қоргондун — коргандын
 Қоргону — корганы, корконо,
 коргоны
 Қоргонун — корганың
 Қоргоолду — коргалды
 Қоргошун — коргашын
 Қоргошундай — коргашындай
 Қоргошундан — коргашындан
 Кордой — кордай
 Кордойду — кордойдо
 Кордугу — кордыгы
 Кордугун — кордыгын
 Кордук — корлык, кордык
 Кордукка — гордыка, кордука
 Коркконунан — коркканынан
 Коркоктордун — коркакдардын
 Корком — коркам
 Коркомун — коркамын
 Корккондору — корккандары
 Коркокдун — коркокдум
 Коркконунан — коркканынан
 Коркор — каркар
 Коркосун — коркосон
 Коркоюп — коркайыб
 Коркпогон — коркбаган
 Коркпой — коркбай
 Коркпогондо — коркбаганда
 Коркпоңуз — коркбоңоз
 Коркпосон — коркбасан
 Коркпосун — коркбасын
 Корксак — корксак
 Коркту — коркто

Коркуп — коркуб, коркыб,
 коркоб
 Коркуп-үркүп — коркыб үркиб
 Коркурап — коркыраб
 Коркутуп — коркытыб
 Корлугуна — корлыгына
 Короготу — коргото, коргаты,
 корготы
 Короготудан — короготыдан
 Короз — кораз
 Коройтуп — корайтыб
 Короо — корау
 Короодо — корауда
 Короолош — королош
 Короондо — коранде
 Корооно — корауна
 Короосу — коросы
 Коросон — корасан
 Короюп — корайыб
 Корстон — корстан
 Кортук — кортык
 Кору — коры
 Корусаң — корысаң
 Котон — котен
 Котондон — котондан
 Котонду — котондо, котонды
 Которду — котордо, котарды
 Которуп — которыб, котарыб
 Кочкор — кочкар
 Кочкорго — кочкарга
 Кочкордогу — кочкардагы
 Кочкорду — кочкарды,
 кошкарды
 Кошо — коша, коше
 Кошой — кошай
 Кошойго — кошайга
 Кошко — кошка
 Кошулалык — кошылалык
 Кошулган — кошылган
 Кошулду — кошылды
 Кошулуп — кошолыб,
 кошылыб, кошолоб
 Кошулсун — кошылсын
 Кошун — кошон
 Кошуна — кошына
 Кошунун — кошунон
 Кошууну — кошуны
 Кошуңузга — кошыңызга

Кошунда — кошондо
 Кош-кошко — кош кошке
 Кошормун — кошармын
 Кошпой — кошбай
 Кошуп — кошыб
 Коштору — кошдору
 Коштошуп — кошдашыб,
 кошдошоб
 Коштоп — коштаб
 Коштун — кошдын
 Кошу — кошо
 Кошулуп — кошылыб
 Кош-кошуна — кошкошына
 Кош — кошунан — кошкошынан
 Кош-Көлдө — кош көлдө
 Кошчу — кошчы
 Кою — койы
 Коюн — койын
 Коюнда — койында
 Коюну — койыны
 Коюнуна — койынына
 Коюнар — койынар
 Коюңуз — койыңыз, коюңус
 Коюм — койым
 Коюму — коюму
 Коюп — гойыб, коеб, койыб
 Коюптур — койыбтыр
 Коюш — койыш,
 Коюшуп — койышыб, коешоб
 Көбүндө — көбинде
 Көбүң — көбиң
 Көбү-Шаму — көби шамо, көби
 шаму, көбү шамав
 Көбүнө — көбине
 Көбүнөр — көбинер, көбөңөр
 Көбүңүз — көбүңүз
 Көбүнө — көбине, көбөне
 Көбүл — көбил
 Көбүлсыра — көбилсыра
 Көбү — көби
 Көбөйүп — көбөйүп
 Көбөйдү — көбөйдө
 Көпчүлүктүн — көпчүлүктүм
 Көбөнү — көвени
 Көжөлбөгүн — көжөлбөгүн
 Көжөлдү — көжөлдө
 Көжөлүп — көжелиб
 Көгөндү — гөгөндү

Көгүнөр — көгүнер
 Көгүңүз — көгөңүз
 Көгөйдү — көгөйдө
 Көгөрүп — көгериб
 Көгөргөн — көгерген
 Көгөй — көгей
 Көздөп — көздаб, көздеб
 Көздөй — көздай
 Көздө — көзде
 Көздөгөн — көздекен
 Көздөй — көздөй
 Көздөдүм — көздөдим
 Көздөгөн — көздөкөн
 Көздөрүнөн — көздеринен
 Көздөрүң — көздөрөң
 Көздөн — көзден
 Көздөнүп — көздениб
 Көздөрү — көздери
 Көздөсүн — көздесин
 Көздү — көзди, көздө
 Көздүн — көздин
 Көздүүдөн — көздөдөн, көзтүдөн
 Көзөл — көзел
 Көзөлдөр — көзелдер
 Көзү — көзи, гөзү, гөзө, гөзи
 Көзүн — гөзүн
 Көздүн — гөздүн
 Көздөй — гөздөй
 Көзүм — көзим
 Көзүмдөн — көзимден
 Көзүмдү — көзимди
 Көзимө — көзиме
 Көзүн — көзин
 Көзүнө — көзине
 Көзүнөн — көзинен
 Көзүнү — көзини
 Көзүң — көзиң
 Көзүңдө — көзиңде
 Көзүңдү — көзиңди
 Көзүнөр — көзиңер
 Көзүңүз — көзиңиз
 Көзгө — көзке, көзкө
 Көзү — көзө
 Көзөлдү — көзөлдө
 Көзүн — көзөн
 Көзүнө — көзөнө
 Көзүнөн — көзөнөн, көзинен
 Көзүң — көзөн

Көзүнөр — көзөнөр
 Көйүш — Гөйүш, гөйиш, көйиш,
 көйөш
 Көйүшү — гөйиши
 Көй — гөй
 Көйнөк — көйнек
 Көйкапка — көйкабка
 Көйүштүн — көйиштин
 Көйгүр — кейгур
 Көйнө — көйине
 Көйүшкө — көйишке
 Көйнөгү — көйнеги
 Көйкашка — гөйкашка
 Көк — гөг
 Көк-Дөбө — көкдобе
 Көкө — көкө
 Көкөнө — көкене
 Көкө-Ноор — көкөнаура
 Көкөтөй — көктай
 Көкөтөйгө — көктайга
 Көсөмсүгөн — көземзиген
 Көсөмдөр — көземдер
 Көктө — көкде, көкте
 Көктөн — көкдөн, көкден
 Көктү — көкди, көкти
 Көктүк — көктик
 Көкшүн — көкшин
 Көкүлдү — көкүлди
 Көкүрөгү — көкүреги,
 көкөреки, көкиреги
 Көкүрөккө — көкүрөкө
 Көкүрөгүнө — көкүрөгиңе
 Көкүрөктө — көкирекде,
 көкөрекде
 Көкүрөктөн — көкрөкден
 Көкчө — көгчө, гөкчө, көкче
 Көкчөгө — көкчеге
 Көкчөнүн — көгченин, көкченин
 Көкчөсү — көкчеси
 Көк-Жонду — көк жонды
 Көкбөрү — гөгбөрө, көкбөри,
 көк бори
 Көккө — көккө
 Көлү — көли
 Көлүгү — көлиги
 Көлүктүү — көликти
 Көлүгүнө — көлигине

Көлүктүүнүн — көликтүүнүн
 Көлүндө — көлинде
 Көлгө — көлге
 Көлдө — көлдө
 Көлдөлөн — көлдөлен, көлдөлен
 Көлдөр — көлдер
 Көлдүктөн — көлдүктөн
 Көлдүн — көлдин
 Көлдүн — көлдөн
 Көлүктүн — көликтин
 Көлүнө — көлине
 Көлүнү — көлини
 Көлүнөр — көлиңер
 Көлгө — көлке
 Көлкүлдөгөн — көлкүлдөгөн
 Көлү — көлө
 Көлүккө — көлөкө
 Көлүндө — көлүндө
 Көлүнүз — көлүнүз
 Көлүк — көлүк
 Көлүгүн — көлүгүн
 Көл — көл
 Көлдөй — көлдөй
 Көлдү — көлди, көлдү
 Көлүктөр — көлүктөр
 Көөлөшүп — көлөшөб
 Көндүр — көндүр
 Көндүрдүн — көндөрдөн
 Көңкү — көңкү, көңгө
 Көңүлү — көңүлү
 Көңүл — көңүл
 Көңүлдөрү — көңгөлдөрү
 Көңүлгө — көңүлгө
 Көңүлүң — көңүлүң
 Көөкөргө — көкөргө
 Көөдөгө — көдөгө
 Көөдөсү — көөдөсү
 Көөп — көөп
 Көөнүн — көөнөн
 Көөкөр — көкөр
 Көөкөрдө — көкөрдө
 Көө-кө
 Көөдөсүнөн — көдөсүнөн
 Көөсөрлөр — көзөрлөр
 Көөхар — көүхар
 Көөнү — көүни
 Көөдөнгө — көвдеге

Көп — көб
 Көпчүлүккө — көбчүлүккө
 Көпкө — көбкө, көбгө
 Көпдөн — көбдөн
 Көпкөн — көбгөн
 Көпкөндөр — көбкөндөр
 Көппүз — көббиз
 Көпсүнүп — көбсүниб
 Көптөдүк — көптөдөк
 Көптүн — көптөн
 Көптү — көптө
 Көптүгү — көптөгө
 Көптүгүн — көптүгүн, көптүгүн
 Көптүгүнөн — көптүгүнөн
 Көпчүлүгүн — көпчилигин
 Көпчүлүгүң — көпчилигин
 Көпчүлүк — көпчилик, көпчөлөк,
 көпчүлүк, көпчөлөк, көпчилик
 Көпчүлүктү — көпчиликти
 Көпчүлүктүн — көпчиликтин
 Көпчүлүгүн — көпчилөгөн
 Көпчүлүктү — көпчөлөкдө
 Көпчүлүктөн — көпчөлөктөн,
 көпчүлүктөн
 Көптөгөн — көптөгөн
 Көпүрөнүн — көпүрөнүн
 Көрү — көрү
 Көрүнбөй — көрүмбөй
 Көрүнгөн — көрөнгөн
 Көрө — көрө
 Көрүнүп — көрүниб
 Көрүндө — көрүндө
 Көрүштү — көрүштү
 Көрүптүр — көрүптүр
 Көрсөң — көрсөң, көрсөм
 Көрсө — көрсө
 Көрө элек — көрөлөк
 Көрүнгөн — көрүнгөн
 Көрсөң — көрсөң
 Көр — көр
 Көрө албай — көрөлбай
 Көрбөгөн — көрбөгөн
 Көрбөй — көрбөй
 Көргөн — көргөн
 Көргөндөр — көргөндөр
 Көргүн — көргүн
 Көргөн — көргөн

Көргөндө — гөргөндө
 Көрдүң — гөрдөн
 Көрдү — гөрдү
 Көрдүк — гөрдүк
 Көрдүңөр — гөрдинер
 Көрдүңөрбү — гөрдүңөрбү
 Көтүнө — гөтине
 Көтөрсө — гөтөрсө
 Көтөрүп — гөтөриб, гөтарыб
 Көтөрмөчү — гөтармачы
 Көтөрдүм — гөтардым
 Көтөрбөс — гөтарбас
 Көшөн — гөшөн
 Көшөнү — гөшөңи
 Куба — коба
 Кубалап — кобалаб
 Кубанды — коанды
 Кубанчка — кобанчка
 Кубанып — гууаныб, кобаныб
 Кубаң — кобаң
 Кубат — кобат
 Кудаанын — хданын, хданың
 Кудай — кодай, ходай, хдай,
 кодой
 Кудайлап — хыдайлаб
 Кудайга — хдаге, хыдайге,
 ходака, хдайга, хдайге
 Кудайдын — хдайдын, хданың
 Кудайым — хдайым
 Кудайына — хыдайына
 Кудайың — хдайың
 Кудайыңа — хдайыңа
 Кудуктай — кодоктай
 Кудурет — кодират, кодирет,
 кодорат
 Кудурети — кодорети
 Кудуретинин — кодиретинин
 Кудуретке — кодеретке
 Кужурланган — кожырланган
 Кужурланып — кожорланыб
 Кужурашып — кожорашыб
 Кузгун — косгын, козгон
 Кузгунду — гусгынды
 Кузду — кезди
 Куйга — гуйга
 Куйдук — койдок
 Куйругу — койрыгы, хойрыгы
 Куйрук — койрык, койрок

Кул — гол, кол, гул
 Кула ат — колат
 Кула атка — гулатка
 Кулаган — гулаган
 Кулагы — колагы
 Кулагым — колагым
 Кулагын — колагын
 Кулады — колады
 Кулай — колай
 Кулак — колак
 Кулач — гулач, колач
 Кулачтай — колашдай
 Кулдук — колдок
 Кулжаны — кожаны
 Култаң — колтан, колтаң
 Култаңды — колтаңды
 Култаңы — колтаңы
 Култаңдын — колтаңдын
 Култка — колутка, колотка
 Кулундары — колондары
 Кулус — колус, колоз, колос
 Кумар — көмар
 Кумдан — комдан
 Кундактуу — гундакты
 Кунанды — конанды
 Куп — коб
 Куралып — коралыб
 Куранды — коранды
 Курап — гураб
 Курбу — корбо
 Курган — корган
 Курдун — гурдун
 Куржун — коржон
 Куржунун — коржонон
 Курк — корк
 Куркулдап — коркылдаб
 Курсун — корсун, корсон
 Курт — корт
 Курттай — горттай, кортдай
 Куру — кору, коро
 Курусун — коросон
 Куруп — короб
 Курч — корч
 Кустурма — костырма
 Кустуруп — коسدорыб
 Кусур — косыр
 Кусуруна — косырына
 Куткарбай — коткорбай

Кутпаадин — кчабадин
 Куттуктады — коттоктады
 Кутуларга — котоларга
 Кутургандай — которгандай
 Кутуруп — котороб
 Кутусун — котосон
 Куу — ко
 Кууган — кокан
 Кууганды — коганды
 Кууганы — коканы
 Куурай — корай
 Куурал — корал
 Кучак — кочак
 Кучактап — кочакдав
 Кучту — хушту
 Кучуп — гучыб
 Куш — гуш, кош
 Кушту — кошты, кошды
 Куштун — кошдын
 Кушу — кошо
 Кутубий — Котубий
 Куршукканда — коршокканда
 Кушундай — гаушундай
 Куюлар — коелор
 Куяс — кояс, кояз
 Куястын — коястын
 Күбүбөнөр — көбөбаңар
 Күбүлүп — көбөлөб
 Күбө — көбе
 Күз — көз
 Күдүң — Гүдүң
 Күдүңбайга — Гүдүңбайга
 Күйгүзүп — гүйгүзүб
 Күймөлүү — гүймөлү
 Күйүк — гүйүк
 Күйүкпөс — гүйүкбөс
 Күйгөн — көйган
 Күйөсүн — коеүсөн
 Күйөө — кияв
 Күйүп — көйиб
 Күйүптүр — көйибтир
 Күл-күл — гүл гүл, көл көл
 Күлдү — көлди, көлдө
 Күлдүр — көлдөр
 Күлдүргүчү — гүлдүргүчү,
 көлдөргөчө
 Күлдүрдүн — көлдөрдөн
 Күлө — хүлө

Күлүгү — гүлүгү
 Күлүк — гүлик, гүлик, гөлөг
 Күлүккө — гүлике
 Күлүп — көлиб
 Күлүптүр — көлибтир
 Күлүштү — көлишти
 Күмүш — күмиш
 Күн — гүн, гөн
 Күндө — гүнда, гүнде
 Күндөн — гүндан, гүнден
 Күнү — гүнү
 Күнкү — гүнкү, гүнки, гүни, гөнө
 Күнүгө — гүнүгө
 Күнүм — гүним
 Күнүнө — гүнүнө
 Күнөө — гүнөө
 Күнгүрөп — гүнгүрөб, гөнгөраб
 Күнгүрлөп — гүнгүлөб
 Күндү — гөнди
 Күп — көб
 Күркүрөп — гөргирөб, гүркүрөб
 Күрөндөн — гүрөндөн
 Күрөш — гөраш
 Күрөштү — гөрашди
 Күрсү — гүрсү, гөрси
 Күткөн — гүткен
 Күттүк — гүттүк
 Күтүп — гүтүб
 Күүгүм — гүүгүм
 Күүлөдү — көлөди
 Күүлөнүп — гөланиб, гүүлениб,
 көланыб
 Күүлөп — гүүлөб, көлаб, гулөб
 Күч — гөч
 Кучаланы — гөчаланы
 Күчү — гөчө
 Кыз — гыз
 Кылам — гылам
 Кылба — гылба
 Кылды — гылды
 Кылымга — глымга
 Кылып — гылыб
 Кырдын — адырдын
 Кысап — хисаб
 Кытай — хыдай
 Кытайдан — хытайдан
 Кыяр — гыяр
 Кээ — кие, кей, ге

Л

Лаанатка — лагнатка
 Лайлама — лайламе
 Лайламалу — илаидамалу
 Лайламалуу — илалаймалу
 Лайламалуга — илаидамалуга
 Лайлимөлөк — лайламүлк
 Лайли — лаахил

Ланги-Төбө — ланги таба
 Ламөлүк — ламөлөк
 Латмаятты — латманатды
 Лоптон — лопдон
 Лоптун — лопдын
 Лөгүң — лөгүн

М

Маакул — макол
 Маакулбу — макулбо
 Маалим — маглым, малом,
 мыглим
 Маалым — маглым
 Мааратканы — майратканы
 Маарыпатка — мыграфатка
 Маашады — махшарды
 Мага — маге
 Магуруп — магириб
 Манжуса — мажоза, мажез
 Мажусу — мажуси
 Мажүрөө — мажорев
 Мазардын — масардын
 Мазмунун — масмынын
 Майга — майге
 Майдамда — майдамге
 Майдан — майдам
 Майданга — майданге, майдамге
 Майданда — майдамда,
 майдамде
 Майдандагы — майдамдагы
 Майдандан — майдамдан
 Макоосу — макосы
 Мактанып — макданыб
 Макул — магул
 Макулугу — маклогы
 Макулуктун — макылукаддын,
 маклукдын
 Мал-булуна — мал булуна
 Малдарынан — малдарынен
 Малдуу — малды
 Малдуулар — малдылар
 Малдуусу — малдысы
 Манаптар — мынабдыр

Манас — маназ
 Манаска — манаске
 Манаска эп — манаскеб
 Манжулукка — манжолыкке
 Манжурия — манжуруя,
 маңжория, манжория
 Мажусу — мажусы
 Манжуу — манжо
 Манжуулуктан — манжулыкдан
 Манжуулукту — манжулыкты
 Манжуулуктун — манжулыкдын
 Манжууну — манжыны
 Манжыбек — Манжобек
 Мансук — минсох
 Маңгул — маңгыл, маңгол,
 манкол, мангул, маңгыл
 Маңгулга — маңгылга, маңгулга
 Маңгулдар — маңголдор
 Маңгулдун — маңгулдын,
 маңголдын, мангулдын,
 манколдон
 Маңгүбө — маңкүве
 Маңгулдуктун — маңголдокдон
 Маңгүлүк — маңгүлик
 Маңгүлдүн — маңкүлдин
 Маңгут — маңгөт
 Маңгытты — маңгутту
 Маңкан — маңкан
 Марал-Кечүү — марал кечүү
 Маргалаң — маргалан
 Мас — маз
 Маскара — мазкара
 Маёонун — маяонын
 Мейли — майли
 Мекеден — мкеден

Мелжийт — мелжейт
 Мен — мени
 Мендей — мендий
 Менен — минан, менан, минен,
 мнан
 Менин — минин, меним
 Мергенди — мирканды
 Мергенден — мергендан
 Мергендер — мергандар,
 меркендер
 Миздүү — мистүү
 Мийзам — мийзан, мыйзам
 Милдет — миллет
 Миллионду — миллионды
 Милтелерин — милтеларын,
 милтеларин
 Минбеген — минбакан, минган
 Мингени — минкени
 Минемин — менемин, минамин
 Минер — минар
 Минерине — менерине
 Минтип — мунтуб, мунтиб,
 монтоб, монитб
 Минөө — минеү
 Митошак — митошак
 Минге — минге
 Миңи — миңиң
 Миңчеси — миңчаси
 Мойну — мойны, мойно
 Мойнубузга — мойнубызга
 Мойнун — мойнун, мойнон
 Мойнума — мойныма
 Мойнуна — мойнына, мойноне,
 мойнына, мойнона
 Мойнуң — мойноң
 Мойнуңа — мойныңа
 Мойнуңда — мойныңда
 Молдо — мыла
 Молдолорго — мылалорго
 Молдо Осмон — мласнман
 Молдосун — молдосын
 Молойгону — молодойгоны
 Молоюп — молайыб
 Момия — момие
 Морго — морга
 Моруну — мурыны
 Морундан — мурындан
 Моюн — мойын, моен

Моюнга — мойынга, моюнга
 Моюлду — моелдо
 Моюндунун — муйындунун
 Мөө — маур, мор, мыхыр
 Мөөрөгөн — мөреген
 Мөөрөтүп — моретиб
 Мөөрөшүп — морашиб
 Мөөрүн — морин
 Мөмө — моме
 Мөмөлөп — момелеб
 Мөндү — монди, мунди, мөнди
 Мөндүлөтүп — мөндүлетиб,
 мондилетиб
 Мөндүрдөй — мөндирдей,
 монидрдей
 Мөндүрлөп — мондилеб
 Мөңкүткөн — мөңкүткен
 Мөңгү — мөңги
 Мөңкүдү — мөңкүдү
 Мөңкүткөн — мөңкиткен
 Мөрүн — морин
 Мубакул — мувакул, мууакүл
 Мубакүлдүү — муакүлди
 Муз — моз
 Муздай — мостай, мусдай
 Музоо — мусоо
 Мукамбед — мыкмед
 Мулугун — мулугон
 Мунар — мунары, мнар, монар
 Мунарды — монарды
 Мунапык — мунафык
 Мунары — монары
 Мунарың — мунардын
 Мундан — мондон
 Муну — муны, моне, моно, моны
 Мунум — муным
 Мунун — мунын, мунон, моном,
 монон, монын
 Мунумдун — мунымдын,
 мономдон
 Мунумун — мунымын
 Мунусун — мунусын, моносон,
 мунысын
 Мунуңуз — моноңуз
 Мундуубуз — муңдыбыз
 Мундуунун — муңдуунын
 Мундуумун — муңдомын
 Муниянын — муниянын

Муцканып — моцканыб
 Муңун — муңын
 Мурайым — мурахым
 Мурайымдай — мурахымдай
 Мураскорлук — мерискорлык
 Мурда — морда
 Мурдуна — мордоне, мордына
 Мурдун — мурдын
 Мурду — мордо
 Мурдагы алган — мурдакалган
 Мурдуңуз — мурдуңоз
 Мурун — морон, мурон, мурын
 Мурунку — морынкы, мурунко,
 мурынкы
 Мурунунун — морнонон,
 мурынынын
 Мурункунун — морынкынын
 Мурунтадан — мурынтадан
 Мурунтан — мурынтан,
 моронтан
 Муса — моса
 Мустайтыб — мустайтуп
 Мустапа — мсдафи, мыстыфы,
 мыхстыфы
 Мусулман — мосолман,
 мосылман, мслман, мсылман,
 мусылман, мысылман
 Мусулманы — мусылманы
 Мусулманга — мысылманге,
 мусылманге
 Мусулмандардан —
 мусылмандардан
 Мусулмандан — мысылмандан,
 мусылмандан
 Мусулмандар — мусылмандар,
 мосолмандар
 Мусулманды — мусылманды,
 мосолманды
 Мусулмандын — мосылмандын,
 мслмандын, мысылмандын,
 мусылмандын
 Мурут — мурыт
 Мурутту — мурыты
 Мурутунан — мурытынан
 Муруттарын — мурыттарын
 Муталип — мытылиб
 Мууну — мууны, моны
 Мухит — миит

Мухиттин — мижиддин
 Муштум — муштым, моштом
 Мушубуз — мушыбыз
 Муюшуп — муйышыб
 Мыктап — мыктаб
 Мылтыктуу — мылтыкдо
 Мыскал — мышкал
 Мүдүрүлүп — модоролоб,
 мүдүрүлиб
 Мүлктөрүн — мөлкдерин
 Мүлкүн — мөлкөн
 Мүлкүнү — мүлкини
 Мүлүгүн — мүлигин
 Мүлүк — мүлик, мөлөк
 Мүлүктү — мүликти
 Мүлүктүр — мүликтир,
 мүликдир
 Мүшкүл — мүшкил
 Мүнөзү — монеси
 Мүнөзүн — мнесин, мүнезин,
 минаосин
 Мүнөткө — мнетке
 Мүнкүрү — мөнкири
 Мүрүгө — мүриге
 Мүргүп — мөркөб
 Мүчөндө — моченде
 Мүшкүл — мөшкөл
 Мына — мана, мона, муна, муне
 Мынабы — мынау
 Мында — монде, мынде, мунда
 Мындагы — мондагы
 Мындагыдай — мондагыдай
 Мындай — мондай, мундай
 Мындан — мундан, мондан
 Мындамын — мундамын
 Мырдарчылык — мурдарчылык
 Мырза — мырсе
 Мынча — мунча, монча
 Мырдар — мурдар
 Мырдарлар — мурдарлар
 Мээнет — менет
 Мээнетти — менетти
 Мээнетди — менетди
 Мээнетден — менетден
 Мээнетим — менетим
 Мээнетин — менетин
 Мээнетке — менетке, минатке,
 менетке

Н

Наала — нала
 Наалып — налыб
 Наамут — намыт
 Наамына — намыне
 Набыт — нават
 Назир — насыр
 Найза — найса
 Найзадан — найсадан
 Найзакерден — найзакирдан
 Найзаны — найсаны
 Найзасын — айсасын
 Накепи — накепи, накепери
 Накыш — акыш
 Намаз — намазка
 Намазга — намазка
 Намыс — намоз
 Напси — навси
 Напсиге — навсиге
 Напсинин — навсинин
 Напсиси — навсиси
 Напсисин — навсисин
 Нарктуудан — нарктуудан
 Насааттан — масаттан
 Насили — асили
 Насип — нисиб
 Не — нээ, на, ни
 Недир — недур, нидор, нидир
 Неме — ниме
 Немине — немене
 Немесин — немасин
 Неме эле — немле
 Нерсе — нирса
 Нескара — незкара
 Нетер — нитар
 Нетет — недет

О

Обо — оба
 Обога — авага
 Ободо — ауодо
 Оболдон — аобалдан, оалдан
 Оболку — аолкы, авагы, обалгы
 Оболу — ауалы, абалы
 Обологон — обалаган
 Оболуң — оолуң
 Обон-Таштын — оон ташдын,

Нетип — нитиб
 Неткени — ниткани, нетгени,
 нетгани
 Нетти — нети
 Неттим — нетдим
 Не үчүн — нечон, нечун, начүн
 Нечөө — нечев
 Нечөөн — нечеви
 Нечөөнө — нечевни
 Нечөөнүн — нечеонин
 Ногой — ногой
 Ногойдун — ногойдын,
 ногойдын
 Ногойлордон — ногойлардан
 Нойгуттан — ойгутдан
 Нойгуттардан — ойгыттардан,
 нойгыттардан
 Нойгуттардын — нойготтардын
 Нойгутту — нойгутды
 Нонок — онак, монак
 Ноот — ноит
 Нордун — нордын
 Некер — некер, некер
 Нөөмөт — домет, номет
 Нук — ном
 Нур — үр
 Нурдандыр — нурдандур
 Нурдуу — норло
 Нуркундун — нуркондон
 Нурлуу — нурлы
 Нускадан — носкадан
 Нух — нох, нох
 Нухдун — нонын
 Нээтине — ниятине
 Нээтимдир — ниятимдир

обан таштын
 Обонун — обанын
 Обур-добур — обыр добыр
 Ого — ога
 Огон — оган
 Огу — ого, огуу, огы
 Огун — огын
 Огундай — огындай
 Одурая — одорая

Озгон — оскан
 Озунду — осында
 Озунуп — оsonoб
 Озурду — оздорды
 Ойбой — ойбай
 Ойбойду — ойбайды, ойбойды
 Ойбойлогон — ойбойлаган
 Ойбойлоп — ойбайлаб
 Ойбойлотуп — ойбайлатыб,
 ойбайлытыб
 Ойго — ойга
 Ойго — тоого — ойга тайга
 Ойгонушуп — ойгонышыб
 Ойготуп — ойгатыб
 Ойгурлук — ойгырлык
 Ойдо — ойде, ойда,
 Ойдогу — ойдагы
 Ойдогусу — ойдогысы
 Ойдо-тоодо — ойда тауда
 Ойдон-тоодон — ойдан таудан
 Ойду — ойды
 Ойду-дөндү — ойды дөнди, ойды
 тонди
 Ойдуң — ойдын
 Ойдурган — ойдырган
 Ойдуруп — ойдороб, ойдырыб
 Ой-жайлоо — ойжайлаб
 Ой-жайлоого — ой жайлабга
 Ой-жайлоонун — ойжайлабнын
 Ойло — ойла
 Ойлобо — ойлombo
 Ойлобой — ойлабай
 Ойлodu — ойлaды
 Ойлойм — ойлaйм
 Ойлоймун — ойлaймын
 Ойлоно — ойлaнa
 Ойлонбостон — ойлaнбaстaн
 Ойлонду — ойлaнды, ойлaндo
 Ойлонсом — ойлaнсaм
 Ойлосо — ойлaсa
 Ойлосоң — ойлaнсaң
 Ойлонунар — ойлaнунaр
 Ойлонуп — ойлaныб, ойлaнoб
 Ойлоп — ойлaб
 Ойлобосун — ойлoбoсoн
 Ойлodu — ойлoдy
 Оймoк — oймaк
 Ойлонуп — ойлoнoб, oйлoныб

Ойлонсоңчу — ойлoнcoңчy
 Ойлошуп — ойлaшыб
 Ойлуулар — ойлoлoр
 Ойногон — ойлaгaн
 Ойноктогон — ойлaктaгaн
 Ойнотуп — ойлaтыб
 Ойноп — ойлaб
 Ойнуна — ойлнынa, oйлнoнa
 Ойноштук — ойлнoштyк
 Ойрон — ойлрaн, oрoн
 Ойрондоду — ойлрaндaды
 Ойрондою — ойлрaндaйын
 Ойронду — ойлрaнды, oйлрaнды
 Ойронунун — ойлрaнынн
 Ойрот — ойлрaт
 Ойротко — ойлрaткa
 Ойротто — ойлрaттa
 Ойроттон — ойлрaттaн
 Ойротту — ойлрaтты, oйлрoттy
 Ойроттун — ойлрaттын, oйлрoттын
 Ой-тоодогу — ой тoдoгy
 Ой-тоосунда — ой тoсындa
 Окко — oккa
 Октой — oктaй
 Октолуп — oктoлыб, oктaлыб
 Октоңор — oктeңep
 Окототуп — oктaтыб
 Октошту — oктaштa
 Октошуп — oкдoшoб, oктaшыб,
 oктaшoб, oктoшыб, oктoшoб
 Окту — oкты, oкдy
 Октун — oкдун, oктын
 Окуган — oкдгaн
 Окудун — oкудoн
 Окуду — oкыды
 Окунуп — oкыныб
 Окунуз — oкыңыз
 Окуп — oкыб, oкoб
 Окус — oкыс
 Окустан — oкыстaн, oкздaн
 Окушуп — oкышыб, oкoшoб
 Окчу — oкчo, oкчы
 Окшобой — oкшaбaй
 Окшобостой — oкшoбaстaй
 Окшобойт — oкшoбaйт,
 oкшaбaйт
 Окшогон — oкшaгaн
 Окшойсуң — oкшoйсын

Окшойт — окшайт
 Окшотуп — окшатыб, окшотыб
 Окшош — окшаш
 Окшошуп — окшашыб
 Окшутуп — окшытыб
 Олжо — олжа
 Олжодон — олжадан
 Олжолоп — олжалаб
 Олжоюп — олжалаб
 Олжону — олжаны
 Олжонду — олжоңдо
 Олжосун — олжосын, олжесин
 Олойгону — олойгоны
 Олоңдогон — олоңдоган
 Олоңдой — олоңдай
 Олорго — оларга
 Олордо — оларда
 Олордой — олардай
 Олорду — оларды
 Олоюп — олайыб
 Олтурбай — олтырбай
 Олтурбанар — олтырбанар
 Олтурарга — олтырарга
 Олтурган — олтырган
 Олтурганда — олтырганда
 Олтургандар — олтыргандар
 Отургандын — отургандын
 Олтуруу — олтырды
 Олтурдум — олтырдым
 Олтурсак — олтырсак
 Олтурсуң — олтырсың
 Олтуруп — олтырыб
 Олутуна — олотона, олутына
 Олуя — олия
 Олуя-Ата — олия ата, олията,
 олита, олы ата, аолия ата,
 аулията
 Омполду — омполды
 Омура — омыра
 Омурат — омырат
 Омуроого — омырого, омырога
 Омуроодон — омуродон,
 омыродон
 Омуруп — омырыб
 Омполдун — олопцның
 Ондон-ондан
 Оноонун — онаанын
 Онунчу — онынчы

Оңбос — оңбас
 Оңбосу — оңбасы
 Оңдогон — оңдаган
 Оңдонуп — оңдоныб
 Оңдоп — оңдаб
 Оңду — оңдо, оңды
 Оңдурат — оңдырат
 Ондурбай — оңдырбай, оңдорбой
 Ондурбайм — оңдырбайм
 Ондурбайт — оңдырбайт
 Ондурбастай — оңдырбастай
 Ондурруучу — оңдыручы
 Оңо — оңа
 Оңобу — оңобув
 Оңой — оңкай
 Оңолбогон — оңолбоган
 Оңолбогур — оңолбокор
 Оңолду — оңалды
 Оңолуп — оңалыб
 Оңорбу — оңарбы
 Оңолтуп — оңолтиб
 Оңпондошуп — оңпондошыб
 Оң-солго — оң солга
 Оңу — оңы
 Оңуна — оңына
 Оңуп — оңыб
 Оогандан — аугандан
 Оодарып — одерип
 Ооз — ауз
 Оозу — осы, аузы
 Оозун — озон, осын, аозон
 Оозуна — осуна, осына, авсына
 Оозунан — озынан, аузынан,
 арсынан, осынан, авсынан
 Оозунда — асунда, аозонде,
 аузында
 Оозуңа — аосыңа
 Оозуңуз — аосоңуз
 Оозуп — аузын
 Оолаты — аолаты
 Оолжуй — олжый
 Оолжуган — олжыган
 Оолжута — олжита
 Оолугуп — олыгыб
 Оолукту — оолукту
 Оомийин — амийин, амин, авмин
 Оонабаган — оанбаган
 Ооптур — обды

Оор — авр
 Оордугу — ордыгы
 Оордун — ордын
 Ооруганбы — аврыганбы
 Оорун — орын
 Оорудан — ауруден
 Оорунду — орынды, орондо
 Оп — об
 Опкоксуганын — опкаксыганын
 Опоосу — обасы
 Орго — орга, оргы
 Ордосунун — ордосынын
 Ордуна — ордына, орнына,
 ордона
 Ордунан — ордынан, ордонан
 ординен, ордында, ордондо
 Ордундай — ордындай
 Оркоюп — оркойыб, оркайыб
 Орнотуп — орынаотыб
 Орозду — орозды, оросды
 Ороздун — орозтын
 Орой — орай
 Оройпо — орайпа
 Оройпого — оройпаге
 Орол — орал
 Оролго — оролга
 Оролду — оралды
 Оролдун — оралдын
 Ороң — опоң
 Ороңго — оронго
 Ороңгу — оронгу, оронго
 Оронгуну — оронгыны
 Оронгунун — оронгунон
 Оропсуз — орабсыз
 Орто — орта
 Орто Азия — орте азия, ортазия,
 орта асия, орто асия
 Ортого — ортеге, ортога
 Ортодо — ортада
 Ортодон — ортадан
 Орток — ортак
 Орток-тоонун — ортак тонын
 Ортосу — ортосы, ортасы
 Ортосуна — ортосына, ортасына
 Ортосунда — ортесинде,
 ортасында
 Ортоңорго — ортаңарга
 Оро-Төбө — ортотөбө, ора төбө

Орун — орын
 Ордунда — орында
 Орунду — оронды
 Орукта — орыкда
 Оруну — орону, орыны
 Орунун — орынын
 Орунунда — орынында
 Орус — орос, орыс
 Орчун — орчын, орчон, орчон,
 орчын
 Орчун Кокон — орчын кокан
 Орою — оройы
 Осмон — гытман, гысман
 Оспасасын — осбасасын
 Отого — отага, отоге
 Отоголуу — отагалы
 Отогосун — отогосын
 Отдош — отдаш
 Отолуу — отолы
 Отоо — отав
 Отоонун — отонун
 Оттой — оттай, отдай
 Оттоп — отдап
 Отту — отды
 Оттук — оттык
 Оттун — оттын, отын
 Оту — ото, оты
 Отуз — отиз, отыс, отыз, отус,
 отоз
 Отуздан — отоздан
 Отузу — отызы
 Отузчасы — отызчасы
 Отун — отын
 Отунан — отынан
 Отунун — отынын, отынын
 Отур — отыр
 Отурган — отырган
 Отургун — отыргын
 Отурсам — отырсам
 Отурсаң — отырсаң
 Отуруп — отырыб
 Оч — уч
 Очогор — очагар
 Очоктой — очоктай
 Очокту — очакты
 Ошо — оша
 Ошого — ошоко, ошока, ошого,
 ошага

Ошол — ошал
 Ошолор — ошалар
 Ошолордун — ошалардын
 Ошондо — ошанда
 Ошондой — ошандай
 Ошондон — ошандан
 Ошону — ошаны
 Ошончо — ошанча
 Ошончону — ошанчаны
 Ошо жакка — ошоякка
 Ошо жердин — ошердин
 Ошолордун — ошлардан
 Ошонгуча — ошонгыча
 Ошондо — ошонде, ошонда
 Ошондогу — ошундагы,
 ошондогы
 Ошондой — ошондай
 Ошондон — ошандан
 Ошону — ошуны, ошоны
 Ошонун — ошонын, ошонон
 Ошончолук — ошунчалык
 Ошпур — ошпыр, ошбор, ошбыр
 Ошпурдан — ошбырдан
 Ошпурга — ошбырга

Ө

Өбөктөгөн — өбектеген,
 өбактаган, өбакдөкөн
 Өбөктөп — өбектеб
 Өбөктөтүп — өбектетиб,
 өбөкдөтиб
 Өбөктөшүп — өбектешиб
 Өгүз — өгиз
 Өгүздөй — өгүздей
 Өгүздү — өгизди
 Өгүздүн — өгиздин
 Өгүз-кечүү — өгиз кечү
 Өсүп — озоб
 Өжөрлөнгөн — өжөрлөнгөн
 Өжөрлөнүп — өжөрлениб,
 ожорлоныб, ожорлениб,
 ожерлениб
 Өжөрлүккө — өжөрлүккө
 Өз — ос, оз
 Өзгө — өзгө, өзкө, өске
 Өзгөнүн — өзганин

Ошпурдун — ошпырдын
 Оён — оян
 Ою — ое, ойы
 Оюбуз — ойыбыз
 Оюгу — оего
 Оюнда — оюнде
 Оюңду — оюңды
 Оюңуз — оюнус
 Оюлуп — оелоб
 Оюм — оем, ойым
 Оюмда — ойымда
 Оюн — ойын
 Оюна — үйине, ойына, ойыне
 Оюнан — оенан, айынан
 Оюнга — ойынга
 Оюнда — оёнда, айында
 Оюндан — ойындан
 Оюн-күлкү — ойын күлки
 Оюңузга — оёңузга
 Оюп — ойыб
 Оюн-тоосун — ойын тосун
 Оюну — ойно, ойыны
 Оюңда — ойында
 Оюшуп — ойышыб, оёшоб

Өзгөсү — өзкөсө
 Өзгөчө — өзкөчө, өзгөчө
 Өздөри — өзидир
 Өздөрү — оздери, озудори,
 өздери, өздары, остери, остори,
 озтуру, өсдери
 Өздөрүндө — өзтеринда
 Өзөккө — өсекке
 Өзөн-өзөн — осен-осен, осон-
 осон
 Өзөн — осен
 Өзөнгө — осонге, осенге
 Өзөндө — өзөнде, осондо
 Өзөндөн — осондон
 Өзөндүн — өсөндүн, осендин
 Өзөндүү — өсөндү, өсөндү
 Өзү — өси, ози, озо, өзи, оси, осо
 Өзүбек — өзөбек, өзибек, өсибек
 Өзүбектен — өсбекден,
 озибекден, өсибекден

Өзүбектин — өсибектин
 Өзүбүз — өзибиз
 Өзүдүр — озиدير
 Өзүм — озом, өзим, узим, озим
 Өзүмдөн — осимден, озимден
 Өзүмдү — озимди
 Өзүммүн — осоммон
 Өзүмө — осиме, өзиме, озуме
 Өзүн — озин, өзин, озон
 Өзүндө — осинде, озинде, өсүндө
 Өзүндөй — өсүндөй
 Өзүмдүн — осимин
 Өз-өзүнө — өзөсүна
 Өзүнө — өзиңе, осине, осоне,
 озине, өзүна, өзине, өзүне, озоне,
 өсине
 Өзүнөн — озонен, озинен

П

Пааналап — баналап
 Пааң — пауң
 Падыша — бадыша
 Падышалык — бадышалык
 Падышадай — бадышадай
 Пайгамбар — байгымбыр,
 пайгмбыр, пыйгымбыр
 Пайгамбарга — быйгымбырге,
 пайгымбырге

С

Сааба — сахба, ахабе
 Саабаларга — сабаларге
 Саабаны — сафабаны
 Саабасы — сахбазы
 Саадагын — садакын
 Саадак — садак, садык, садк
 Саадакка — саадака
 Саадактуу — саадакду
 Саадактуусу — садактысы
 Саат — сыгыт
 Сага — саге
 Сагызган — сагызкан
 Сазайын — сасайын

Өзүнү — осини
 Өзүнүн — озонин, өсинин, озонон
 Өзүң — осон, озон, озиң, осиң,
 өсүң
 Өзүндө — озинде, осинди
 Өзүндү — осинди, осимди,
 өзүнөр, өзиңди, озинди, осонду,
 озондо, озунду
 Өзүңдүн — озиңдин
 Өзүңө — осине, озуңе, озиңе,
 озоңа, озоңе
 Өзүңөр — өзиңер, осонер, озиңер
 Өзүңүз — озиңиз, озуңуз
 Өзүңүздөн — осинизден
 Өзүңүздөр — озоңиздар
 Өзүңдүн — осиниң

Пайгамбардын —
 пайгамбырдын, бийгмбирдин
 Пайгамбарын — байгымбырым
 Пайда — байда
 Пайдасы — байдасын
 Панус — Банус
 Паңгу — паңгу
 Парзы — барзы
 Пери — бери
 Пирине — бирине

Сазынан — сасынан
 Сайын — сахыб
 Сакалдуу — сакалды
 Сактыкка — сактыке
 Салактап — салакдаб
 Салаңчуу — салаңуу
 Саларга — салорга
 Салбасын — салбасен
 Салган — салкан
 Салкүрөң — салкүрөң
 Салпактатып — салбакдатыб
 Салтыбыз — салтына
 Салууга — салуге

Салчуудан — салчыдан
 Салыңар — салыңер, салыңыз
 Салып — салыб
 Салыппыз — салыббыз
 Салышба — салыша
 Санамкүл — санам көл, санамгөл
 Самани — замани
 Сан — саң
 Санарман — санахырман
 Санаамдан — санамдан
 Санаасы — санасы
 Санаттагы — санатдеки
 Сандан — саннан
 Санды түмөн — санды төмөн
 Сандыргалуу — сандыргалы,
 салдыргалы, сандыргало
 Саңыроо — саңырау, сангырау
 Саңыроонун — саңыркуның
 Сапар — сабар
 Сапырылып — сабырылып
 Сары — саре
 Сары-Арка — сарарка
 Сары-Арканы — сарарканы
 Сарыбуурул — сарыбрл,
 сарыбурыл
 Сары-Өзөн — сары өсөн
 Сары-Учуктан — сараочакдан
 Саян-Жайлоо — саян жайлав
 Сегиз — секиз
 Сезбей — себей
 Сексен — сексан, сиксан
 Сексенге — сиксинге, сиксанге
 Сел — зел
 Сели — зели
 Сендей — сендай
 Сенин — сениң
 Сеңир — сиңкир
 Сиерсиң — сиерсың
 Сизге — сизке, сизга
 Силердин — силарден
 Собол — соол, соал
 Соболун — соолун
 Согондунун — согандынын
 Согуб — сокыб
 Согулду — согылды
 Согулуп — согылыб
 Согуп — согыб
 Согуш — согыш

Согушмакка — сокошмаге
 Согуштан — согушдан
 Согушуп — согошуп
 Соёт — соят
 Созогун — сосагын
 Созулган — сосылган
 Созулду — сосылды, созылды,
 сосулду
 Созултуп — созылтыб
 Созулсун — сосылсын
 Созулуп — созулоб, сосулуб,
 сосылыб, созылыб
 Сойгон — сойган
 Сойдук — сойдык
 Сойдуңуз — сойдыңыз
 Сойдурду — сойдырды
 Сойдуруп — сойдороб
 Сойлогон — сойлокон
 Сойлотту — сойлотдо, сойлатты
 Сойлотуп — сойлатыб
 Сойлошуп — сойлашыб
 Соймокко — соймока
 Сокмогу — сокмогы
 Сокту — сокты
 Соктуруп — соктырыб
 Сокур — сокыр, сокор
 Сокурдун — сокырдын
 Сокчу — сокчы
 Солго — солга
 Солду — солды
 Солкулдап — солкылдаб
 Солоон — солон
 Солоонду — солонду
 Солондун — солындын
 Солтон-Сары — солтан сары
 Солу — солы
 Солуна — золуна
 Солуп — солыб
 Сомдогон — сомдаган
 Сомсоюп — сомсойыб
 Сонун — сонын, сонон
 Сонундар — сонындар
 Сонунду — сонынды, сононды
 Сонундугу — сонындыгы
 Сонундун — сонындын
 Сонунсуган — сонынсыган
 Сонуну — соныны
 Сонунунун — сононон

Соңкуга — соңкыга
 Сонунда — соңында
 Сонундагы — соңкондакы
 Соңуна — соңына,
 Соо — сав, сао
 Сообум — субым
 Сообун — субын
 Сообуну — собыны
 Соогалап — соогалаб
 Соогат — савгат
 Соогатка — сабатка
 Соолондору — солоондоры
 Соолору — солоро
 Сооптуу — собдо
 Соорун — сорун, сорын, соврун,
 саорон, сорон
 Сооруна — саурына
 Соорунга — сорынга
 Соорунду — сорынды, соорондо,
 соронды
 Соорундун — соорондын,
 сорындын, сорондон, саурындын,
 саорондын, саорындын
 Соорусун — соросын, сорысын,
 саврысын
 Соорусу — сорысы, соросо,
 соросы
 Соорусун — саврысын
 Соорусуна — сорысына
 Сооса — сауса
 Соосага — саосага
 Соот — зоот, сот, саот
 Сооту — саотты, соты
 Соотун — сотын, савтын,
 савытын
 Сопулары — сопылары
 Соройтуп — соройтыб
 Сороюп — сорайыб
 Союл — сойыл, соел
 Союлгур — сойылгыр
 Союлуп — соелоб, сойылыб
 Союп — сойыб, соеб
 Союптуп — сойыбтыр
 Союш — сойыш, соеш
 Союшу — сойышы
 Союшуна — сойышына
 Союшуп — союшуб, сойышыб,
 сойшоб

Сөгүлбө — сөгилбе
 Сөгүлдүм — сөгилдим
 Сөгүлүп — сөгилиб
 Сөгүп — сөгиб
 Сөгүшүп — сөгүшиб
 Сөз — соз
 Сөзгө — сөзке, сөзге, сөзкө
 Сөздөгөн — создеген, сөздөкөн
 Сөздөрү — сөздөри
 Сөздөдү — сөздеди
 Сөздөдүм — сөздодим
 Сөздөн — созден
 Сөздөрү — создори, создери
 Сөздөрүн — создерин
 Сөздөрүндө — создиринде
 Сөздү — создо, созди, сөзди
 Сөздүн — сөздин
 Сөздүүдөн — создодон,
 сөзтуден
 Сөзү — созо, сози, сөзи
 Сөзүбүз — созибиз
 Сөзүдүр — созидир
 Сөзүм — созом, созим, сөзим,
 сосом
 Сөзүмдөн — созимдөн
 Сөзүмдү — созимди, сосомдо,
 сөзимди
 Сөзүмдүн — созимдин, сосомдо,
 созомдин
 Сөзүмө — созиме
 Сөзүмү — созими
 Сөзүн — созон, созин, сосин,
 сөзин
 Сөзүндө — созинде
 Сөзүнө — сосине, созине
 Сөзүнөн — сөзүнөн, созинен
 Сөзүнү — созини, сөзини
 Сөзүнүн — созинин
 Сөзүң — сосиң
 Сөзүңдү — созонду
 Сөзүңөр — созиңер
 Сөзүңүз — сөзиңиз
 Сөктүк — сөкдөк
 Сөөгү — сүйеги
 Сөөк — сөк
 Сөөкө — сөке
 Сөөлөт — солет, солит
 Субамын — сувамын

Суй — сой
 Суксур — суксыр
 Сулайман — сылыман
 Султандарын — солтандарын
 Султаны — солтаны
 Сулуу — сулы, сувлуw, соло
 Сулуусына — солысына
 Сулуусун — солосын
 Сулуусунун — сулысынын
 Сумбул — сумбыл
 Сунганда — сонганда
 Сунду — сунды
 Сундурду — сондорду
 Сундурган — сундырган
 Сундуруп — сондорыб, сондороб,
 сундырыб, сундурыб
 Сунса — сонса
 Сунуп — суноб, соныб
 Сунуптур — сонубтур, соныбтыр,
 сонобтор, соныбдыр
 Сун — сун, сон
 Сундун — сундон, соңдоң
 Сункуйтуп — соңкойтуп
 Суншоо — суншу, суншав
 Суншоого — суншавга
 Суншоодогу — суншудагы
 Суншоону — суншаны
 Суншоонун — суншунын,
 сунсунун, суншоунын,
 суншонун, суншунын
 Супа — субхы, соба, супы
 Сурайт — сорайт
 Сурайын — сорайын
 Суу — сув, су, со
 Сууга — сувга, суга
 Суугунда — суугунда
 Суугундай — сугундай
 Суудай — содай
 Суудуңар — судуңар
 Суук-Дөбө — сук дөбө
 Суук-Дөбөгө — сок дөбөгө
 Суукту — суукты
 Сууну — суны
 Суунун — сунон, суун, суунын,
 сунын, сонун, сонон
 Сууп — сууб
 Суура албаган — суралбаган
 Суурулар — сурылар

Суурулган — сурылган
 Суурулбастан — сурылбастан
 Сууругандай — суургандай
 Суурулду — суурылды
 Суурулуп — суурылыб
 Сууруп — сурыб
 Суусап — сувсаб
 Суусу — сосо, сувсу, суусы, сусы
 Суусун — сусын
 Суусуна — сусына
 Суусунан — сусынан, сувсунан
 Суусунда — сусунда
 Суусундай — суусундай
 Суусуну — сосоно
 Сууттум — суттым
 Суутуп — сутыб
 Сүзүп — сүсүб, сусуб
 Сүйбөйбү — сүйбейби
 Сүйбөс — сүйбөс
 Сүйгөн — сүйген
 Сүйгүзүп — сүйгисиб
 Сүйдүм — сүйдим
 Сүйлөбө — сүйлөбө
 Сүйлөгөн — сүйлеген, сүйлаген,
 сөйлөгөн, сүйлоген
 Сүйлөгөнү — сөйлөгени
 Сүйлөгөнүн — сүйлегенин
 Сүйлөдү — сүйлади, сүйлады,
 сүйледи, сүйледи, сойледи
 Сүйлөйсүң — сойлейсиң
 Сүйлөм — сойлөм
 Сүйлөмөккө — сойлөмеге
 Сүйлөнүп — сүйланыб, сойланыб,
 сойлениб
 Сүйлөдөн — сүйлөүдөн,
 сүйлөвдөн
 Сүйлөөр — суйлар
 Сүйлөөрүнө — сүйлерине
 Сүйлөп — сүйлаб, сүйлеб,
 сүйлеб, сойлаб
 Сүйлөсүн — сүйласын
 Сүйлөтүп — сүйлетиб, сүйлетиб
 Сүйлөттү — сүйлетти
 Сүйлөчү — сүйлечи
 Сүйлөшкөнү — сүйлашкени
 Сүйлөшөр — сүйлешер
 Сүйлөшүп — сүйлашыб,
 сүйлөшиб, сойлөшиб

Сүйөө — сояв
 Сүйөөсүн — соеусон
 Сүйөсүн — соясиң
 Сүйрөгөн — сүйреген
 Сүйрөдүк — сойредик
 Сүйрөлүп — сойрелиб
 Сүйрөлгөнү — сүйрелгени
 Сүйрөп — сойреб, сүйреб
 Сүйрөсө — суйресе
 Сүйрөткөн — сойреткен
 Сүйрөтүп — сойретиб, сүйретиб,
 сүйратыб
 Сүйрөшүп — суйрешиб
 Сүйүндү — суйинди
 Сүйүнүп — соеноб
 Сүйүнчү — сойинчи
 Сүйүнчүлөп — сүйүнчүлөб
 Сүйүп — сүйиб
 Сүйүнүп — суйиниб
 Сүкүтүн — сукитин
 Сүлөөсүн — сулесин
 Сүлөөсүндөй — сулесиндей
 Сүр — сур
 Сүрбөй — сурбей
 Сүрбөсөм — сорбесем
 Сүргөн — сөрген
 Сүргүзүп — сүргисиб
 Сүрдөгөнү — сөрдагени
 Сүрдү — сорди, сурди, сүрди
 Сүрөдүн — суредин

Т

Таала — тигле, тгали, тгале,
 тагла
 Таажы — тажы
 Таалам — таглам
 Тааланын — тагаланын
 Таамай — тамай
 Тааныбай — таанылбай
 Таап — таб
 Табылды — тапылды, тыгабылды
 Табынган — табыңган
 Табынар — тавыңар
 Тагылык — тагылук, тагулык
 Таза — таса
 Таздын — тасдын, тастын
 Тактайдан — тактадан

Сүрөө — сурев, сорев
 Сүрөт — сурет, сүрет
 Сүрөткө — суретке
 Сүрөттөрүн — суретдерин
 Сүрөттү — суретти
 Сүрөтү — сурети, сорети, сораты,
 сурети
 Сүрөтүм — суретим
 Сүрөтүн — суретин
 Сүрөтүң — суретин
 Сүрүн — сурин
 Сүрүп — сороб, суриб
 Сүрүппүз — суриббис
 Сүрүптүр — сурибтир, су
 Сүрүшкөнүн — сүришкенин
 Сүт — сут
 Сүтүн — сутин
 Сыйлады — сыйледи
 Сыйпап — сыйбаб
 Сыйымдуу — сыйымды
 Сыйынбай — сыйымбай
 Сыйынуучун — сыйынучун
 Сынданга — сыданге
 Сыныптыр — сынывтыр
 Сырабы — сыравы
 Сыргак — сыркак
 Сээр — сир, сер
 Сээрден — сирдин
 Сээри — сери

Талаага — талаге
 Талаада — талада
 Талаанын — таланын
 Талаасын — тааласын
 Талды-Суунун — талды сунын,
 талдысунын
 Талма-Куруп — талма короб,
 талмкыроб
 Талоо — талао
 Талоонго — талонга
 Талуу-Күшөң — таалуу гүшөң
 Талп — талб
 Талы — талыб
 Тамагына — тмакына
 Тамам — тимем

Тамызыб — тамысыб
 Танган — таңган
 Тандап — таңдаб
 Танкүшөн — танкүшөн
 Таноо — танау
 Таноодон — танодан
 Таппады — табмады
 Таппай — таббай
 Таптаза — табатаза
 Таптанып — табданыб
 Тараза мыйзам — тараса мыйсам
 Тарапка — тарыбка
 Тараптан — тарапдан
 Тарапты — трапты
 Тартпа — тартма
 Тартуу — тарто, тартув
 Тартууга — тартога, тартоге
 Тартуусун — тартусун
 Тардуудай — тартыдай
 Таскылга — таскылге
 Тасма — талме
 Тасмадай — тазмедай
 Ташкен — ташкнд
 Ташта — таш да, тышка
 Таштанар — таштанер
 Ташы — тасы
 Таянган — таянган
 Тегеректеп — төгериктеб
 Тез — тиз
 Тек — тег
 Тек дешип — тектешиб
 Текебер — таккабир
 Текебердик — текебирлик
 Теске — тезке
 Текес — тикас, текис, текез
 Текестен — тегасдан
 Текести — текезди, тегесде
 Текестин — тегасдин
 Тектүү — текти
 Тектүүлөрүн — тективлерин
 Тел — тил
 Темир — тмир
 Темирдин — тимирдин
 Тенибиз — тенимиз
 Тентиреген — тинтиракан
 Теңир — тоңор
 Теңирдин — тиңдирдин
 Тепсөөрүндө — тебсоронде

Терек — терак
 Терекке — тереке
 Терскендүү — терскенди
 Теректер — тиракдар
 Теректүү-Суунын — тереки
 суунын
 Тегеретип — тигаратиб
 Терс-Маёодо — терсмаяодо,
 терсмаяуда
 Терс-Маёонун — терсмаявнын,
 терсмаяунын, терсмаёнын
 Терс-Суусу — терс сусу
 Тескей — тискей
 Тештик — тишдик
 Тигиб — тикиб
 Тием — тиям
 Тиер — тияр
 Тизгиндин — тискиндин
 Тик — тиг
 Тикенди — тигенди
 Тилеп — тилаб
 Тилегениң — тилекенин
 Тилегим — тилагим, тилагым
 Тилегиң — тилекиң
 Тинтүүр — тинтур
 Тинтүүрү — тинтури
 Тирөөсүз — тиревсиз
 Тирөөчүн — тирочон
 Тирүү — тири, тирик, тиро, тирү
 Тирүүгө — тирүге
 Тирүүдөн — тироден
 Тирүүлөй — тирүлей
 Тирүүсүнүн — тирусинин
 Тирүүсүң — тирисин
 Тиштеген — тиштекен
 Тиштүү — тишдо
 Тиштүүдөн — тиштүден
 Тиштээр — тиштер
 Тобо — тауба
 Тобокел — товагил,
 тавакил
 Тобу — тобы
 Тобумду — тобымды
 Тобуна — тобоне, тобына
 Тобунда — тобенда
 Тобунан — тобунен, тобинан
 Тобуңа — тобыңе

Тобунда — тобында
 Тобурчагын — тобырчагын
 Тобурчак — тоборчак, тобырчак
 Тобуш — тобыш
 Тобушка — тобышка
 Тоголонуп — тогаланып
 Тогуз — тогыз, токоз, тогоз
 Тогуздан — токоздан
 Тозбогону — тосбаганы
 Тозгону — тосконы
 Тозоң — тосоң
 Тозоңду — тосоңды
 Тозонун — тосоннун
 Тозуп — тосыб
 Тозок — тозох, тозах
 Тозоку — тозогу, тозоко, тозагы,
 тозакду
 Тозоң — тозан
 Тозону — тозоны
 Тозонун — тозаңын
 Тозуп — тозыб
 Тойбойт — тойбайт
 Тойгузуп — тойгызыб
 Тойго — тойга, тойге
 Тойду — тойдо
 Тойдум — тойдым
 Тойдунуз — тойдыңыз
 Тойдурду — тойдырды
 Тойдуруп — тойдороб
 Тойсун — тойсын
 Токой — токай
 Токойго — токайга
 Токойдой — токайдай
 Токонаарат — токонаарат
 Токсон — токсан
 Токтобой — токтабай
 Токтобойт — токтобайт
 Токтой — токтай
 Токтоктун — токтоктын,
 токтакдын
 Токтолбо — токтолба
 Токтолбос — токтолбас
 Токтолбостон — токтолбастан
 Токтолгон — токталган
 Токтолду — токтолдо, токталды,
 токтолды
 Токтолор — токталар
 Токтолук — токтолык

Токтолуп — токталыб, токтолов,
 токтолоб
 Токтоңор — токтоңоор,
 токтоңоор
 Токтоо — токтао
 Токтоп — токтаб
 Токтосун — токтасын
 Токтоткон — токтаткан
 Токтотпой — токтатбай
 Токтотпогун — токтатбагын
 Токтотту — токтатты
 Токтотуп — токтотоб, токтатыб
 Токтошту — токташды
 Токтошуп — токташыб, токтошоб
 Токтусун — токтосон
 Токулган — токылган
 Токуп — токыб
 Токуса — токыса
 Токутуп — токытыб
 Токушуп — токышыб, токошыб
 Толбогон — толбаган
 Толбоз — толбес, толбас
 Толгон — толган
 Толгондо — толганда
 Толгондон — толгандан
 Толгоду — толгады
 Толгону — толганы
 Толгонум — толганым
 Толгоп — толгаб
 Толду — толдо, тоды
 Толкуп — толкоб, толкыб
 Толкутуп — толкытыб
 Толсо — толса
 Толтурбай — толтырбай
 Толтурган — толтырган
 Толтурду — толтырды
 Толтуруп — толтырыб, толтороб
 Толук — толык
 Толук-Көбөк — толык көбөк
 Толукшуган — толыкшыган
 Толуп — толыб, толоб
 Толуптур — толобтор, толыбтыр
 Толуучу — толучы
 Толушуп — толошоб, толышыб
 Тонго — тоңго
 Тондор — тондар
 Тондорун — тондарын
 Тонду — тонды

Тондугун — тондыгын
 Тонкочуктап — тонкочоктоб,
 томкөчөкдөб
 Тону — тоны
 Тонун — тонон, тонын
 Тонунан — тонынан
 Тоноп — тонаб
 Тону — тоңы
 Тонунду — тоңонду
 Тоншур — таңшур
 Тоо — тау, таув, тав, тао
 Тоодо — тауда
 Тоодогу — тодакы
 Тоодогусу — тодогусы
 Тоодой — тодай
 Тоодон — таудан, тодан, товдан,
 тоадон
 Тоого — тауга
 Тоого-ташка — тавга ташка
 Тоого — тавга, тога, тоге
 Тоогу — тогы
 Тоогунун — таугынын
 Тооктой — тавыктын
 Тоолорго — тауларга
 Тоолордон — таулардан
 Тоому — томы
 Тоону — тавны, тоно, тоны,
 тауны
 Тоонун — таунын, таунун,
 таунын, таонын, таонон, тавнын,
 тонын, тонун
 Тоонду — тавыңды
 Тоосу — тавсы, таусы, тозо,
 тосы
 Тоосун — тосын, тосон, таун,
 таусын, тавын
 Тоосуна — тозуна, таусына,
 тосына, тосыне, тавсына
 Тоосунда — таусында
 Тоосунан — тосынан, таусынан,
 тавсынан, тавсында
 Тоо-ташынын — тавташынын
 Торгой — тургай, торгай
 Торгойдой — торгайдай
 Торгоду — торгады
 Торголуп — торголыб
 Торгун — торгон, торгын,
 торкон, торгын

Торко — торго, торка
 Торолбой — торолбай
 Тороңгону — тороңгоны
 Торопой — торапай
 Торошту — торошды
 Тору-Айгыр — торайгыр
 Тору атка — торатке
 Торудан — торыдан
 Торумкыз — торымгыз
 Торусуң — торысың
 Тоскондун — тоскандын
 Тоскон — тоскан
 Тоскун — тоскон
 Тосо — тозо, тоса
 Тосону — тосаңы
 Тосону — тозаны
 Тосорду — тосарды
 Тоспосом — тосбасам
 Тосбос — тосбас
 Тоссоң — тосаң
 Тосоту — тосоты
 Тосотунан — тосатынан
 Тосулду — тозылды, тосылды
 Тосулуу — тосылуу
 Тосулуп — тосылыб
 Тосултуп — тосылтыб
 Тосуп — тособ, тосыб, тозоб
 Тостурбагын — тостырбагын
 Тостуруп — тостырыб
 Топко — топка, топке
 Топого — топога
 Топодогу — топодоги
 Топондун — топандын
 Тополоң — топалаң
 Тополонду — тополонды
 Топонун — топанын
 Тополонун — топалаңын
 Топтогон — топтаган
 Топтатып — топтатыб
 Топтон — топдан
 Топтотуп — топтотоб
 Топтошуп — тобдошоб,
 тобдошыб
 Топтун — тобдын
 Топу — тобу
 Топурак — топрак, таварак,
 тобрак, топырак
 Топуракта — топорака

Топурактай — топырактан	Төкпөй — төкбөй, төкбай
Топусу — топысы	Төкпөйүн — төкбөйүн
Топчу — тобшы	Төктү — төкти
Топчудай — тобчудай	Төктүк — төкдөк
Топшуну — топшону	Төктүм — төктим
Тотулардан — тотолардан	Төлгө — төлгө
Тоту куштун — тотыгыштын	Төлгөндү — төлгөнди
Тотунун — тотунын	Төлгөчи — төлгөчи
Тою — тойы	Төлдөтүп — толдетиб
Тоюм — тоем	Төлөбек — төлөбек
Тоюну — тойыны	Төлөгөн — төлеген
Тоюнду — тоюнды	Төлөгү — төлеги
Тоюп — тойыб	Төлөп — төлөб
Тоюптур — тойыбтыр	Төмөн — томен
Тоюшуп — тойышыб	Төмөнгө — төмөнгө
Төбө — тобо, тобе	Төмөнкү — томенки, төменки
Төбөдөн — төбөден	Төмөнкүсүн — төмөнкисин
Төбөй — тобей	Төмөнтөн — томентен, томонтон
Төбөлөшүп — төбөлөшиб	Төңкөрүлгөн — төңкерилген
Төбөмө — төбөмө	Төө — туе, туев, то, тое, тоев
Төбөндөн — төөнөн	Төөгө — төөгө, төгө
Төбөнө — тобене	Төөдө — туеде
Төбөсүнөн — тобесинен	Төөдөй — төдей
Төгөм — төгөм	Төөдөн — тоедан, туеден
Төгөрөгү — төгереги	Төөлөрүн — түелерин
Төгөрөгүн — төкерегин,	Тубар — туар, тобар
төгерегин	Тубардан — туардан, тоардан
Төгөрөккө — төгереке, төгараке	Тубарды — туварды
Төгөрөктө — тогеректе	Туз — тус
Төгөрөктөн — тогерекден	Туздай — тостой
Төгөрөктү — төгаракте	Туйгун — туйгын
Төгүлбө — төгилбе	Туйгуну — туйгыны
Төгүлбөй — төгүлбей	Туйдук — тойдок
Төгүлгөн — төгилген, төгөлген,	Туйдуруп — туйдырыб
төгүлген	Туйдурган — тойдырган
Төгүлдү — төгүлдө, төгилди,	Тукуму — тукумы, токомо
төкилди	Тукумун — тукумон
Төгүлдүм — төгилдим	Тукумсуз — тукымсыз
Төгүлөр — төгилер	Тул — тол
Төгүлүп — төгилиб	Тула — тола
Төгүн — төкүн, төгин	Туландуу — толандо
Төгүнү — төгини	Тулга — тулго
Төгүнү-чынын — төгини чынын	Тулдуубуз — тулдубуз
Төгүп — төгөб, төгиб, төкөй	Тулум — толом
Төгүшүп — төгүшиб	Тулумдуу — толомдо
Төөдөй — төдей	Тулус — тулыс
Төкө — төке	Тумчугуп — тумчыгыб
Төккөн — төккен	Тумчуктуруп — тумчыкдырыб

Тумшугуна — тумшыгына
 Тумшуктары — тумшыктары
 Тунду — тунды
 Тундура — тундыре
 Тундурду — тундырды, тондордо
 Тундырган — тундырган
 Тунугу — тунугу
 Тунук — тонок, тунык
 Тунуп — туныб
 Тунушуп — тунышыб
 Туншадан — туншудан
 Тур — тор
 Тура — тора, тара
 Турабыз — турамыз
 Тура албай — тулбай
 Тура албас — туралбас
 Турайын — торайын
 Туруктуу — туракты
 Туура-Суунун — тура сунун
 Турам — тоурам, торам, тоорам
 Турамын — торамын
 Туран — торен
 Туранды — торондо, торенди
 Турарынан — торарынан
 Турасын — тораасын
 Турат — торат
 Турба — торбе
 Турбайбы — торбайбы
 Турбаска — торбаска
 Турбачы — торбачы
 Турбуз — торвыз
 Турганда — торганда, торганде,
 турганде
 Турган — торген, турген, торган
 Тургандыр — тургандур
 Турганы — турады
 Турганды — торганды
 Тургандыр — тургандор
 Тургансың — тургенсин
 Турганы — торганы
 Турганым — торганым
 Тургузба — торгозбе
 Тургун — тургын, таргон
 Турду — турды, тордо, турдо
 Турдунар — тордонар,
 турдунер
 Турдунуз — тордунуз
 Турмун — турмын
 Турпандан — турпандан
 Турса — турсе
 Турсам — торсам
 Турсаң — көрсен, торсаң
 Турсун — торсон, турсон, турсын,
 торсын
 Турсун — турсын, торсон
 Турсунбу — торсонбо, торсонвы
 Турубу — туруубу
 Турубуз — турыбыз
 Туругу — туурогу
 Турумун — турымын, туромын,
 турумын
 Туруңуз — турыңыз
 Туруп — турыб, торыб, туроб,
 тороб
 Турупмун — торобмын
 Турупсун — турыбсын
 Туруптур — турыбтыр, торыбтыр,
 торубтур, торобтор, туробдор,
 тородөр
 Турусун — турсосон, турысын,
 турувсон
 Турушка — турышка
 Турушкан — торушкан
 Турушканда — турышканда
 Турушту — турышты, торошто
 Турушуп — турушоб, турышын,
 турышыб
 Турчу — турчы
 Тутанып — тотантыб
 Туташып — тоташыб
 Туткундап — туткындап
 Туткуйду — туткуйды
 Туттук — тотток
 Туттуң — тутдоңус
 Тутулат — тутылат
 Тутулган — тутылган
 Тутулду — тутылды
 Тутулдум — тутулдым
 Тутулуп — тутылыб
 Тутуңуз — тутыңыз
 Тутуп — тутов, тутыб
 Тутуптур — тутыбтыр
 Тутушкандын — тотушгандын
 Тутушуп — тутушыб
 Туу — тв, то, тув
 Туубай — тувбай, тобай

Тууга — тоога, туга, тууге
 Тууган — тувган, тоган, тывган
 Тууган-урук — тувган урык
 Туугандай — тогандай
 Тууганчылык — тууганчылыкты
 Тууга — тууго
 Тууганы — тоганы
 Туудан — тувдан
 Тууду — тодо
 Туудун — тувдын
 Туудура — тувдура
 Туудурган — тувдырган,
 тудырган
 Туулга — толге
 Туулуп — туулыб
 Туулуптур — туулыбтыр
 Тууну — тувну, туны
 Туунун — тунын
 Тууп — туоб
 Туусу — тусы
 Туусун — тусын, тосун
 Тууштан — тушдан
 Туш — тош
 Туштан — тушдан
 Туш-тушка — тош тошка
 Туш-туштун — туш туштын
 Туш-тушуна — туштушына, тош
 тошына
 Тушунан — тушынан
 Туш-тушунда — тоштошында,
 туш тушында
 Тушунда — тошинде, тушунде,
 тушында, тошында, тушонда,
 тошонда
 Тууп — туйып
 Туюк — тоёк
 Туюктап — тойыптап
 Туюктанып — туйыкданыб
 Туунчу — туёнчы
 Түбөлүгүм — түбелигим
 Түбү — туби, тоби, түби
 Түбүн — тубин, тобын, түбин
 Түбүндө — түбинде, тубинде,
 түбүндө
 Түбүнө — түбүне, түбүна,
 тубине, тобине
 Түбүнөн — түбинен, тобинен,
 тобонан, тубинен

Түбүн — тубин
 Түгөл — түгел, төгел
 Түгөлдөн — төгелден
 Түгөнгөн — түгенген
 Түгөнгүр — түгенгир
 Түгөнгүс — төгенгиз
 Түгөндү — түгенди
 Түгөнөт — төгенет
 Түгөлдөп — түгелдеп, түгелеб,
 төгалдиб
 Түгөнгүр — түгенгир
 Түгөндүк — түгендик
 Түгөнүп — түгениб, туганиб
 Түгөнүшө — түгенше
 Түгөнгүр — төгөнгир
 Түгөткөн — түгөткен
 Түгөтпөй — түгөтбөй
 Түгү — төки
 Түгүл — түгил, төкөл, төгүл,
 төгөл, төгил
 Түгүн — түкүн
 Түгүндө — түгинде
 Түз — тус, тос, тоз, түс
 Түздөгү — түстеги
 Түздөдү — түсдеди
 Түздөйлүк — түстейлик
 Түздөшүп — түстешиб
 Түзөдү — түзады
 Түзөп — түсөп, түзөт
 Түзүндө — тусинде
 Түйгүзүп — туйгизиб
 Түймө — түйме, тойге, туйме
 Түйүлүп — түйүлиб, туйылыб
 Түйшөлбөгөн — туйшелбеген
 Түйшик — түйсик, түйшик
 Түйшүктүү — түйшикки
 Түкүрүп — тукириб
 Түк — түг, төк
 Түлкү — түлки
 Түлкүнү — түлкини
 Түлөө — толео
 Түлөөгө — түлөүгө, түлөөгө
 Түлөөсүн — толусон
 Түлүгүн — түлигин
 Түлүк — төлөк, түлик
 Түлүктү — түликти
 Түмөк — түмен
 Түмөн — томом, төмен, түмен

Түмөн-түмөн — түмен түмен
 Түмөнгө — түменге
 Түмөндөгөн — түмендеген
 Түмөндөп — томендеп
 Түмөнүң — түмениң
 Тун — тун
 Түнгө — түнге
 Түндө — тунде, түнде
 Түндөгү — түндиги
 Түндөн — тунден
 Түндү — түнде, түнди
 Түндүгүнө — түндигине
 Түндүк — түндик
 Түнөгөр — түнегер
 Түнөргөн — түнерген
 Түнөп — түнеб
 Түнү — туни, тони
 Түнү-күнү — туни-күни
 Түнүндө — тононде
 Түнкүсүнө — түнкисине
 Түп — топ, тоб, туб
 Түн-Бээжинге — тоб бежинге
 Түпөйлүнөн — түбейилинен
 Түпөгүн — төпегин
 Түпкө — төбке
 Түпөккө — түбеке
 Түпөктүү — түпекти
 Түпкү — түпки
 Түпсүз — тобсоз
 Түптөгөн — түптеген
 Түптөп — түбдеб, түпдеб
 Түптөн — тубден
 Түптөнүп — тубтениб
 Түргөн — түрген
 Түрк — төрк, төрек
 Түркстан — төркистан
 Түркстанга — түркистенге,
 түркистанке
 Түркстанда — түркстанде
 Түркстанды — төркистанды
 Түркстандык — түркистендик
 Түркстандын — төркистандын
 Түрксүң — төркүсөң
 Түрктөр — төрөкдөр
 Түрктөн — төрктөн
 Түрктү — түркти
 Түрктүн — түрктин
 Түрктүр — түрүктир, төрөкдөр,

түрктир, туркдир
 Түркүбүз — түрүкүбүз
 Түркке — түрүкке
 Түркү — түрки
 Түркүк — түркий, туркий
 Түркүн — түркин, төркүн
 Түркүнү — түркини
 Түрлүү — турли
 Түрмөгү — түрмеги
 Түрмөгүн — төрмакин
 Түрмөгүнө — түрмегине
 Түрсүлдөшүп — түрсүлдөшиб
 Түрткүлөп — түрткилөб
 Түрүгүм — түрүкүм
 Түрүктүр — түрктир
 Түрүк — түрик
 Түрүнө — түрине
 Түрүп — туриб
 Түрүптүр — турибтир
 Түсүнөн — түзүнөн
 Түтөтүп — тотетиб
 Түтпөгөн — түтбеген
 Түтүктөн — түтиктен
 Түтүктү — түтикти
 Түтүн — түтин, тотин
 Түтүнгө — төтөнге
 Түтүндөй — түтиндей
 Түтүндүн — тотиндин
 Түтүнү — түтини
 Түтүнүнөн — тутининен
 Түш — туш, тош
 Түшкө — түшке, түшге, төшге
 Түшкөн — түшкен, төшкен,
 төшган, түшкен, түшкан
 Түшкөндө — түшкенде
 Түшкөндөй — түшкендей
 Түшкөнү — түшкени
 Түшпөгөн — төшбеген
 Түшпөй — тошбей
 Түштө — туште, тоште
 Түштөнтүп — тоштентиб
 Түштү — түшди, тушти
 Түштүгүн — төштөгүн
 Түштүгүнө — түштигине
 Түштү — тошти
 Түштүгүн — түштигиң
 Түштүк — туштук, түштик
 Түштүккө — түштике

Түшө — түше
 Түшөм — түшөм
 Түшөр — түшер, тошер, тушет
 Түшүндө — тушинде
 Түшүп — тушиб, түшиб, тошиб,
 тошоб
 Түшүптүр — тушибтир,
 төшөбдер
 Түшүрдү — түширди
 Түшүрө — түшүрө

У

Убада — уада, ауада
 Убадам — уадам
 Убал — уал
 Убалына — уалына
 Убанды — уанды
 Убандынын — уандынын
 Убарага — обырака
 Угабыз — окабыз
 Угуз — угус, угус, угыз
 Угулар — угылар
 Угулат — уголат
 Угулбайт — огулбайт, угылбайт
 Угулбас — угылбас
 Угулган — угылган
 Угулду — угылды
 Угулсун — угылсын
 Угунар — угынар
 Угуруз — угыруз
 Угуп — угыб, угуб, огуб, огоб
 Угуп-көрүп — угуб көрүб
 Угуптур — огобтыр, угыбтыр,
 угыбдыр, окыбтыр
 Угушту — угышту, огошды
 Угушум — угышым
 Узаба — усаба
 Узай — осай
 Узак — усак
 Узактан — усактан
 Узап — озаб
 Узу — узы
 Узун — усун, узын, усун
 Узун-Агач — огун агач
 Узун-Булак — усун булак
 Узундугу — осындагы,

Түшүрүп — тошороб
 Түшчү — тушчи
 Тынчтык — тынштык
 Тыныптыр — тынывтыр
 Тыргоот — тыргаут
 Тыргоотсуң — тыргаутсоң
 Тыргооттордун — тырготдардын
 Тыргооттун — тыркоотдун
 Тырмак — тырнак
 Тянь-Шань — тыйан шан

усындыгы
 Узун-Суу — усун суу
 Узун-Тоо — усун тоо
 Узуну — узыны
 Уй — ой
 Уйгур — уйгыр
 Уйгурга — ойгорге
 Уйгурдан — ойгордон, уйгырдан
 Уйгурду — уйгырды, айгорды
 Уйгурлук — ойгорлок, уйгырлык
 Уйгурлуктан — уйгырлыкдан
 Уйгурлуктун — уйгырлыктын
 Уйгурун — ойгырын
 Уйгуру — уйгыры
 Уйку — уйкы
 Уйлар — ойлар
 Уй-малдарын — ую малын
 Уйпалап — обалап
 Ук — ок
 Уккан — окган, оккан
 Уккандын — оккандын
 Укканы — окканы
 Укканмын — окканмын
 Уккун — оккон, уккын
 Уксун — уксун
 Укпады — окбады
 Укпас — окбас
 Укпасын — окбасын
 Укпаппыз — укбаппыз
 Уксаң — оксаң
 Уксаңар — оксаңар
 Уктап — октаб
 Укту — укты
 Уктук — уктык

Уктум — уктым, окдом
 Укурук — укырук
 Уламалуу — оламало
 Улан — олан
 Улаңгы — улакгы
 Улманга — олманга
 Улугу — олыгы, улыгы
 Улугум — ологом, улугым,
 улыгым
 Улугуң — улыгың
 Улук — олок, улык
 Улукка — улыка
 Улукман — лукман
 Улуктар — олоктар, улыгтар
 Улуктардын — олыктардын
 Улуктук — улылык
 Улуктун — улыктын, улыклык
 Улуктур — улобтор
 Улуп-уңшуп — улыб-уңшыб
 Улуу — олы, улу, улы, олув, олу,
 олю, улув, уло, ули, уло
 Улуу-кичүү — олув-кичүв
 Улуулар — улылар
 Улуусу — олосо, улусы
 Улуу-Чуунун — улы чунын
 Умтулуп — умтылыб
 Унутка — унытка
 Унутуп — унутыб
 Унчугуп — ончогоб
 Унгучулдар — оңгочолдор
 Унгучулдун — оңгочолдон
 Урап — нураб
 Уратып — нуратыб
 Ургаачы — оргачы
 Ургаачыбыз — оргачыбыз
 Ургалуу — ургалы
 Урган — орган
 Урганды — органды
 Ургандыр — уркандыр
 Урганы — органы
 Ургур — ургыр
 Ургурду — ургырды
 Ургурдун — оркордон
 Урду — орду, ордо, урды
 Урдуруп — урдырыб
 Узарган — усарган
 Уркун — урхон
 Уркунда — уркинда

Уркундун — оркындын
 Урмат — урмет
 Урматка — орматке
 Урматташып — урметтешиб
 Урматтуу — орматто
 Урматтуулар — урматолар
 Урматы — хурмети, орматы
 Урматын — орматын
 Урматың — орматың
 Урсун — урсын
 Уругу — урыгы, уругу, орого,
 орко
 Уругум — урыгым, урогам,
 орогом, урыгын
 Уругуң — оругоң, урыгың
 Уруйдан — Оруйдан
 Урук — урык, урок, орок
 Урук-урук — орок орок
 Уруксат — урыксат
 Уруксатсыз — орыксатсыз
 Уруктур — урыктыр
 Урум — урым
 Урунарга — урынарга, урунарга
 Урунсам — урынсам
 Урунганга — урунганге
 Урунтуп — урынтып
 Урунуп — урылыб, урыныб,
 ароноб
 Уруп — орыб, уроб, урыб, ороб
 Уруптур — аробтор, урыбтыр,
 урибтир
 Уруу — оро, уры
 Урууга — урувге, уруге
 Уруудан — ородан
 Уруучу — урычы
 Уруш — урыш, орош, орыш
 Уруша — ороша, урыша
 Урушаар — урошар
 Урушам — урышам, орошам
 Урушар — урышар
 Урушарга — урышарга
 Урушат — урошат
 Урушка — урышка, орышка,
 орошке
 Урушкан — орышкан, орошкан,
 урышкан
 Урушканда — урышканда
 Урушканы — орышканы

Урушмакка — орошмаке
 Урушпай — орошбай, урышбай
 Урушса — урышса
 Урушсам — орышсам
 Урушсамбы — урышсамбы
 Урушсаң — урышсаң
 Урушта — орошда, урышта
 Уруштан — орышдан, урышдан,
 урыштан, орошдан
 Урушту — орушту, урышты
 Уруштубу — урыштыбы
 Уруштук — урыштык
 Уруштун — урыштын, уруштон
 Урушун — урушон, урышын
 Урушуп — урышыб, орошоб,
 орушуб, урошыб
 Урушууга — урышууга
 Урушуучу — урушычу
 Урчуктан — орчокдан
 Уруш-атыш — урыш атыш
 Устун — устин
 Ууга — угы
 Уздан — ивздан
 Уул — ул, огол, у
 Уулу — улы, уул, улуу, улун,
 оло, олы, углы
 Уулудан — улыдан
 Уулулап — улылаб
 Уулулар — уулылар
 Уулумдун — оломдын
 Уулун — улын
 Уулуна — олона
 Уулунан — уулынан, улынан,
 олунан
 Уулунун — олынын, улының,
 уулының, олынон, олонон,
 улунон, улынын
 Уулусун — улувсун, улусун,
 олосон
 Уулусуң — улувсуң
 Уулын — улын
 Уурдап — урдаб
 Уурт — урт
 Ууртуна — уртына
 Ууртунан — уртуан, уртынан
 Уча — оча

Учаарсың — учурсың
 Учкан — очкан
 Учкандай — очкандай
 Учталуу — ушталуу
 Учташып — ушташыб
 Учту — учты, ушту
 Учтугун — уштыгын
 Учү — учы, очу
 Учунан — учынан
 Учунда — учында
 Учүп — учыб
 Учүрап — учыраб
 Учүраса — учыраса
 Учүрашты — учырашты
 Учүрашып — учырышыб
 Учүрган — учырган
 Учүрду — учырды
 Учүруп — учырыб, очырыб
 Учүрүптүр — учырыбтыр
 Учүшүп — очышыб
 Ушинтип — ошонтиб, ушинтиб
 Ушу — ошы, ошы, ушы, үшү
 Ушуга — ошога
 Ушул — ушыл
 Ушуну — ошону
 Ушулар — ушылар
 Ушуларды — ушыларды
 Ушунда — ушында, ошында,
 ошонда, ушунде
 Ушундан — ушылардан,
 ушундан
 Ушундай — ошондой, ушундай
 Ушуну — ошоны, ошоно, ушуны,
 ушыны
 Ушунун — ушынын, ушының
 Ушунча — ошонче
 Ушунчалык — ушынчалык
 Ушунчаны — ушынчаны
 Ушунчанын — ошончанын
 Ую — ой
 Уюкта — уйыкде
 уюн — оюн
 Уюм — уйым
 Уюңа — уйиңе
 Уюп — уйыб
 Уюшүп — уйышыб

Ү

Үбөлүп — үбалиб, үбелиб
 Үзбөгөндө — үзбегөнде
 Үзбөй — үзбей
 Үзгөнү — үзкени
 Үзө — осе
 Үзөңгү — үзөңги
 Үзөңгүдөн — өсөңгиден,
 узенгиден, үсенгиден
 Үзүлүп — үсүлүб
 Үзүп — осип, узоб, усиб
 Үзүп-үзүп — үзиб-үзиб
 Үзүрдү — усордо
 Үзүрүмдү — усиримди
 Үй — ой, уй
 Үйгө — ойге, өйгө, өйке, үйге
 Үйдө — ойде, уйде
 Үйдөгү — үйдеги
 Үйдөй — ойдей, уйдей, үйдей
 Үйдө өлдү — уйделди
 Үйдө-тышта — үйдө-тышда
 Үйдү — ойды, уйди
 Үйдүн — ойдин, уйдин
 Үйлөдү — үйлади, уйледи, үйледи
 Үйлөп — уйлеб, үйлеб
 Үйлүү — ойли, ойло, уйли
 Үйрөмбөй — үйрөмбей
 Үйрөндү — үйрөнди
 Үйрөнүп — ойрениб
 Үйрөткөн — ойреткен
 Үйрөтүп — ойретиб, үйретиб
 Үйрөтүптүр — үйретибтир
 Үйрөттү — уйретти
 Үйрүнөн — уйринен, уйронен
 Үйү — уйи
 Үй-үйүндө — ойоендо
 Үйүндөгү — үйүндеги
 Үйүлүү — ойло
 Үйүнө — уйине
 Үйүнөн — уйинен
 Үйүңө — уйиңе
 Үйүп — үйиб
 Үйүп-жыйып — уйиб-жыйыб
 Үйүр — оер
 Үйүрдөп — ойирдеб
 Үйүптүр — оебтор
 Үйшүмбай — ойшомбай

Үйшүмбайы — ойшомбайы
 Үйшүн — ойшин, уйшин, уйшин,
 ушин
 Үйшүндөрдүн — ойшондердин
 Үкөн — үкен
 Үкөсүн — үкесин
 Үксөйгөн — үксейген
 Үкү — үки
 Үкүрдөн — үкирден
 Үкүрлөрдүн — үкирлердин
 Үлбүрөп — үлбиреб
 Үлгүсү — үлгиси
 Үлкөн — өлген, өлкен, өлкөн,
 үлкен
 Үлкөндөрдүн — үлкендердин
 Үлкөндөрү — өлкандары
 Үлпөт — олбет
 Үмөт — үмет, умет, үммет
 Үмөтү — омети
 Үмөтүм — омметим, үмметим
 Үмөтүн — үмметин
 Үмөттү — үмитти
 Үмөттүн — үметин
 Үмүтүм — умутум
 Үмүтүн — умитин
 Үндөй — үндей
 Үнү — они, оно, уни, үни
 Үнүн — үнүм, уонын
 Үнүнүн — үнинин
 Үңкүргө — үңкирге
 Үңкирде — өңкерде, үңкирде
 Үңкүрдөй — үңкүрдей, үңкүрдөр
 Үңкүрдүн — өңкердин
 Үптөрүн — убдерин
 Үрбү — орбу, өрбе, урбо, үрби
 Үрбүгө — урбиге, үрбиге
 Үрбүдөн — урбиден
 Үрбүн — үрбиң
 Үрбүнүн — орбонун, урбинин
 Үрбүндүн — урбиндин
 Үрбүнүз — урбиниз
 Үрбүсү — үрбиси
 Үрбүсүн — урбисин
 Үргүлө — үргиле
 Үргүлөп — үргилиб
 Үркө — үрке

Үрктү — үркти
 Үркүн — өрким
 Үркүндү — үркинди
 Үркүндүнүн — үркиндинин
 Үркүнү — үркини
 Үркүнүнүн — үркининин
 Үркүтүп — үрkitиб
 Үркүп — өркиб, өркөб, үркиб
 Үрүстөм — ороcтөм
 Үркүшүп — өркишиб
 Үртүктөп — өртөкдеб
 Үсөйүн — хысыйын
 Үсөндү — үсенди
 Үстөмдөгөн — остимдеген
 Үсту — усти, усту, үсти
 Үстүмө — устиме
 Үстүн — үстин, остон, остин
 Үстүндө — остинде, үстинде,
 устинда
 Үстүнө — отона, остине, устине,
 үстүне
 Үстүнөн — остинен, үстинен,
 үстүнөн
 Үстүндө — остонде, үстүнде
 Үстүндөгү — үстүндеги
 Үстүндөн — остинден, үстенден

Х

Хабдул — хыбдул

Ч

Чапандын — чабандын
 Чабуул — чабол, чабул
 Чабуулга — чабулга
 Чабуулду — чабуулды
 Чабуулдун — чабулдын
 Чагаа — чагау
 Чагыра — чагыре
 Чагоо — чагуу
 Чаган — чакан
 Чагылды — чакылды
 Чагылып — чакылыб
 Чакыртты — чыкыртты
 Чакыр-чукур — чакыр-чукур,
 чакыр-чокыр
 Чакырчууга — чакырчога

Үстүнө — остоне
 Үстүңкү — үстиңки
 Үстүнөргө — үстиңерге
 Үстү-үстүнө — усти-устине
 Үтүгүнө — үтүгүне
 Үч — оч, уч
 Үчкө — үчке, өчке
 Үчөөндө — ученде
 Үчөөнүн — үчөүнин
 Үч-Суу — Уч-Суу
 Үч-Турпанды — Уч турпанды
 Үчүн — очин, очон, учин, үчин
 Үчүнчү — очончо, учинчи
 Үчүнчүсү — учинчиси, үчинсиси
 Үшкүрдү — үшкирди
 Үшкүрүгү — үшкириги
 Үшкүрүп — үшкириб
 Үшү — ошо, уши, үши, үшү
 Үшүм — ушим, үшүүм
 Үшүнөн — үшинен
 Үшүнтүп — ушүнтүб
 Үшүп — ушиб, үшиб
 Үшкүрүп — өшкөриб
 Үшкүрүшүп — өшкиришиб,
 өшкерешиб

Чалкайып — чалкайыб
 Чалганда — чалганде
 Чалдыбар — чалдывар
 Чамбыл — чанбыл
 Чантуу — чанто, чантув
 Чантуунун — чантуонун, чантууну,
 чантунын, чантунын
 Чаңтилөө — чангилөө
 Чаңгыш — чангыш
 Чаппагыла — чаппагыла
 Чаркуруш — чиркуруш
 Чаркуруштун — чаркуруштын
 Чарчагандан — чарчаганан
 Чачтуубуз — чачтубыз
 Чачуу — чачуу

Чачтырды — чашдырды
 Чачтырып — чачтырыб
 Чепкен — чебкен
 Чекеге — чегеге
 Чекеде — чегеде
 Ченелүү — ченелу
 Черүү — черо, черу, черув, черү
 Черүүдө — черуде
 Черүүнү — черуни
 Черүүсүн — черуси, черуси
 Чеченин — чечанын
 Чиркин — чиргин
 Чобуру — чоборо
 Чоголду — чоғолды
 Чоголдун — чоғону
 Чогу — чогы
 Чогулдун — чоғолдон
 Чогулуп — чоғолоб, чоғолыб
 Чогулду — чоғылтылды
 Чогултуп — чоғылтыб
 Чогулуш — чоғылыш
 Чогулта — чоғылта
 Чогултту — чоғылтты
 Чогулушуп — чоғылышыб
 Чоё — чоя
 Чойгулап — чойгылаб
 Чойкоюп — чойкоёб
 Чоктуу — чокдо, чокду, чокто,
 чакты
 Чоктошту — чокташды
 Чоктошуп — чокташыб,
 чоктошыб
 Чоктодор — чоктонер
 Чокуду — чокыды
 Чокудун — чокудон
 Чокулуп — чокылыб
 Чокулууга — чокунуга
 Чокунушуп — чокынышыб
 Чокумун — чокысын
 Чолойгону — чолойганы
 Чолок — чолак
 Чолосу — чоласы
 Чолоюп — чолойыб
 Чондорун — чондарын
 Чондугу — чондогу, чондыгы
 Чондугун — чондыгын
 Чону — чоңы
 Чонунду — чоңонду

Чоңоюп — чоңойыб
 Чопкут — чобкыт
 Чопкутка — чобкытка
 Чоронун — чоронон, чоронун
 Чочондоп — чочондоб
 Чочоюп — чочайыб
 Чочуду — чочыды
 Чочун — чочон
 Чочунду — чочынды
 Чочуп — чочыб
 Чочуптур — чочыбдыр
 Чочутту — чочотдо
 Чоюн — чоён, чойын
 Чоюнга — чойынга
 Чоюндан — чойындан
 Чоюп — чойыб
 Чөбү — чоби, чобү
 Чөгүп — чегиб
 Чөккөн — чөкөн
 Чөлдө — чөлде
 Чөлдөгү — чөлдеги
 Чөлдөп — чөлдеб
 Чөлдөр — чөлдер
 Чөлдөрдүн — чөлдердин
 Чөлдүктөн — чөлдиктен
 Чөлү — чели, чоли
 Чөлүндө — чөлинде, чолинде
 Чөлүнө — чолине
 Чөлүнү — чолини
 Чөмүлдү — чомолды
 Чөмүлдүк — чөмилдик
 Чөмүлтүп — чөмилтиб
 Чөмүлүп — чомылыб, чумулуб
 Чөмүч — чөмүш
 Чөмүчтүн — чөмүшдүн
 Чөө — чо
 Чөп — чоб, чөв, чөк
 Чөптөн — чобден, чебден
 Чөптүү — чебти
 Чөпкө — чөпке
 Чубагы — чууагы, чобыгы
 Чубак — чоак
 Чубама — чууама
 Чубап — чууаб
 Чубар-Агач — чуар агач
 Чубатты — чуатты
 Чубатып — чобатып
 Чубашып — чууашыб

Чубурушуп — чубырышып
 Чукул — чукыл
 Чукур — чукыр
 Чукурда — чокарда
 Чулу — чолы, чулы
 Чулуга — чолыга
 Чулукка — чулыка
 Чулунун — чолынын
 Чулчуйганы — чолчыйганы
 Чункурга — чунгырга, чонгыра
 Чункурда — чөнкөрдө
 Чункурдай — чункурдай
 Чункурдан — чуңкырдан
 Чуратып — чуратыб
 Чуркап — чоркаб, чуркоб
 Чуркурайт — чуркуурайт
 Чуркурап — чоркыраб, чоркораб,
 чуркыраб
 Чуу — чо
 Чууга — чууган
 Чуулаган — чолаган
 Чуулу — чуло
 Чуунун — чунын
 Чуусу — чусу, чуусу
 Чүйгө — чүйге
 Чүйдөн — чүйдөн

Ш

Шаа — шаэ
 Шаага — шаге, шага
 Шаадат — шахадат, шыхадат
 Шааны — шээни
 Шаар — шар, сахар, шыхыр,
 шхр
 Шаарга — шызырга, шыкырге
 Шаардын — шахрдын
 Шаары — шыхры
 Шаарын — шыхырын, шаэрин
 Шаарына — шыхырына
 Шаарында — шыхырында,
 шхринде
 Шаарыны — шахарыны,
 шыхрына
 Шаарынын — шыхырынын
 Шайтан — чайтан, шихан
 Шайтанга — шайтанге
 Шайтаны — шиханы

Чүйдү — чуйди
 Чүкөсүн — чүкесин
 Чүкүрүк — чүкүрик
 Чүлүгүнөн — чүлигинен
 Чүнкес-Дөбө — чүңкес дөбө
 Чүпүрөк — чупирек
 Чүчтө — чуште
 Чыбыктай — чыпыкдай
 Чыгарган — чагарган,
 чыгарген
 Чыгарды — жыгар
 Чыгышы — чыгыны
 Чылбырга — чылбырге
 Чылкап — чыбкаб
 Чын — чым
 Чынмачын — чымочин
 Чынмачынга — чыммочынга
 Чынгоолго — чынголге
 Чындоолуп — чындолыб
 Чыңоол — чынгол
 Чыңоолго — чынголго
 Чыңоолду — чынгалды,
 чынгоолду
 Чыңоолчусун — чынколчысын
 Чычканды — чычканге
 Чычты — чышты

Шакардай — шагардай
 Шакуму — шакумы
 Шалактап — шалакдаб
 Шамалдуу — шамалды
 Шамшы — шамшын
 Шамың — шамын
 Шаңшуулуктун — шаңшулыктын
 Шапаат — шапат
 Шарыят — шаригат
 Шатектеп — шатекдеб
 Шашкеде — шашгеде, шашыкеде
 Шейит — шихит, шехит, шхд
 Шейиттер — шейитлар
 Шейиттерден — шейитлардан,
 шейитлердин
 Шейиттердин — шейитлердин
 Шекилдүү — шекилди
 Шерлердин — шерлардын
 Шибен — шибан, шибен

Ширгелеш — ширгелаш,
 ширгалаш
 Шоктуу — шокто
 Шондо — шонде, шонда
 Шондой — шондай
 Шону — шоны
 Шорголоп — шоргалаб
 Шордоду — шордоды
 Шордуу — шорлы, шордун
 Шору — шоро, шуро, шоры
 Шорум — шорым
 Шоруму — шорымы
 Шорун — шорын
 Шоруп — шорып
 Шоруң — шорың
 Шөкөн — шөкөн
 Шөкүлдү — шикилди
 Шөкүлө — шөкиле
 Шөкүн — шөкин

Ы

Ыбрайымды — ыбрахимди
 Ызгаарына — ыскаорына
 Ызы-чуу — ысы чуу, ысы чо,
 ызы чув
 Ыйлап — жыглаб
 Ыйлап-сыктап — ыйлаб-жыкляб
 Ыйлатып — ыйлатын
 Ыйлоо — жыглоо
 Ыйман — иман
 Ыйса — гыйса, хысы
 Ыкка — ыкке
 Ыклас — ыглес
 Ыкылас — ыхлас
 Ыктуудан — ыктоодан
 Ыламик — ламик
 Ымалай — хималай
 Ындыстан — индстан
 Ындыстанга — ындастанга

Э

Эби — меби
 Эгер — агар, агер
 Эгесине — эгезине
 Эзелден — изалдан
 Экен — икан, эген, экан

Шум — шом
 Шумдун — шумдын
 Шумкар — шуңкар
 Шумкардай — шуңкардай
 Шуптуулардын — шопдолардын
 Шүгүр — шүгир
 Шүгүрдү — шүгирди
 Шүйүшүп — шүйишиб
 Шүк — шөк
 Шүкүр — шүкир
 Шүмшүк — шүмшек, шүмшең
 Шүмшүктү — шүмшекди
 Шүмшүн — шүмшин
 Шүмшүндөгөн — шомшондеген
 Шүңгүр — шеңгөр
 Шыйкуу — шыйко
 Шыйтуусу — шыйтуси
 Шылоон — шылоны
 Шылоонго — шылоонге

Ындыстандын — хиндистандын
 Ыплас — ыблас
 Ыразымын — ыразымын
 Ырайым — райым
 Ыраман — раман
 Ырамандын — рамандын
 Ыраспы — ырасбы
 Ырастап — ыраздаб
 Ыргыштатыб — ыргышдатыб
 Ырдык — чырдык
 Ысабайдын — ысебайдын
 Ыскан — ысхан
 Ысмылуу — ысмилуу
 Ыспан — ыспаан
 Ыспана — ыспааңа
 Ышкыга — ышкыге
 Ыштаныңа — ыштаныңе

Экенмин — экемин
 Эки — эги, экли
 Экибаш — эки баш
 Эки башта — экибашда
 Эки күн — экигүн

Эки-Суу — эки сув
 Экөө — экао, экев, экөү
 Экөөбү — экеүн
 Экөөбүзгө — экевизге
 Экөөлөп — экевлеб
 Экөөн — эгөн, экеүн
 Экөөнүн — экеүнин, экевнин
 Экөөң — экевниң, экеуң
 Экөөңүз — экевниңиз
 Эл — ил
 Элден — элдан
 Элди — илди
 Элдиретип — элдиратиб
 Эле — эди, ле, иле, ила, ийла,
 элге
 Эл-журтум — эл журтым
 Эли — или, оли
 Элибиз — элимиз
 Элиме душман — элимедушман
 Элөөндө — элевнде
 Элүү — ило, элу, эллу, элув, элү,
 эллү, элми, үйли
 Элүүгө — элүүге
 Элүүдөй — элүдей
 Элүүдөн — эливден, элүден,
 элуден, элүүден
 Элүүчө — элүче
 Элүү-кыркча — ило кыркче
 Элчилер — элчилар
 Эмгектенген — эмкекденген
 Эмдеп — эмдеб
 Эмей — эмай
 Эмедей — немедей
 Эмес — имас, эмаз, эмас, эмез
 Эмесин — имассың
 Эми — инди, эмди, энди
 Эмине — эмене, немене
 Эминесин — эменесин
 Эми эле — эмеле
 Эмне — немен
 Эмнени — немнени
 Эмчектин — эмчекдин
 Эндүү — энде
 Эне — ана
 Энебиз — анабыз
 Энемден — анамдан
 Энеси — анасы
 Энтелеген — энделеген

Эң — ин
 Эңгиреп — ийингиреп
 Эңкейип — эңкейиб
 Эңкүүсүндө — эңкүсүндө
 Эп — иб
 Эптеп — эбтеб
 Эптүү — эбту
 Эр — ир
 Эр азамат — зерметти
 Эрдемсинген — эрдемсиген
 Эрегиш — эркиш
 Эрен — эрем
 Эркегиниң — эргекиниң
 Эркек — иркак, эргиг
 Эркекти — иркакды
 Эркекче — иргигче
 Эркин — эргин
 Эрлер — ирлар, эрлар
 Эрлери — эрлари
 Эрлердин — эрлардин, эрландын,
 эрларниң
 Эрлигин — ирлигин
 Эрөөлгө — эревлге, эрөлгө
 Эртелик-кечти — эртели кечде
 Эртеден — эртеннен
 Эрүү — эро
 Эс — эз
 Эсебин — исабин
 Эселден — аселден
 Эсен — исан
 Эсендик-соолук — эсендик солык
 Эсепке — эсебка
 Эсепсиз — исабсиз
 Эсептеп — эсебтеб
 Эси — ази
 Эсине — азине
 Эсиң — исиң
 Эски — иски
 Эскинин — эскиниң
 Эстедиңби — эзтедиңби
 Эстен — эзден
 Эстүүдөн — эстуден, эстоуден
 Эстүүлөрү — эстилери
 Эт — ит
 Этерге — итарке
 Эти — ити
 Эттип — итиб
 Эткенден — иткандан

Эч — ич, хеч
 Эчки-Өлбөс — эчки олбөс
 Эчки-Өлбөстүн — эчки олбөсдон
 Эчөө — эчөү
 Эчтеке — эштеке, эштеңке
 Эчтеме — эштеме
 Эчтемеси — эштемеси
 Эши — эше
 Эшикке — эшике
 Эшиктен — эшикден
 Ээ — ие, эй
 Ээк — иек
 Ээлеген — иелеген
 Ээлеп — иелеб
 Ээлигип — иелигиб

Я

Япаска — Жаббаска

Ээм — ием
 Ээн — иен, ийен, иян, иээн
 Ээр — иер
 Ээрдей — эердей
 Ээрден — иерден
 Ээрдеп — иердеб
 Ээрдин — иердин
 Ээринө — иеринө
 Ээринин — иеринин
 Ээрлүү — ийерлүү
 Ээрчигени-ирчигени
 Ээрчий — эргөшө, эрчий
 Ээси — иеси, эеси
 Ээсин — иесин

АЙРЫМ СӨЗДӨРДҮН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ

Аалым (Аалымдардын дарсы үчүн. 2380.— к. I кит.).

Абунасыр Самани // Абунасыр Кожо

(Калган экен Айкожо,

Ак пайгамбар өзүнөн.

Атын уксаң айтайын

Абунасыр Самани. 1553, 4112—4115.) —

Түндүк Афганистандын Балк шаарына жақын Саман кыштагынан чыккан династиянын (сулале) Орто-Азияда негизделинген феодалдык мамлекетинин (875—999-ж.) башкаруучуларынын бири — Асардын небереси, Ахмеддин уулу Абунасыр (865—892-ж.) болгон. Борбору Бухара шаары болуп, Орто-Азиянын көп бөлүгүн жана ага чектеш аймактарды (Кыргызстандын түштүгүн да) ээлеп турушкан. Насыр Саманинин башкарып турган мезгилинде анын негизги максатынын бири — коңшу көчмөн түрктөрдүн кысымына каршы күрөшүү болуп эсептелген. Насырдын убагында биринчи ирет күмүш акча (дирхем) чыгарыла баштаган. Валихановдун жазган маалыматына караганда 9-к. бир нече мусулман үгүтчүлөрү, алардын ичинен эң белгилүүлөрү болгон Хасан Басри менен Абунасыр Самани шайыктар Чыгыш Түркстандын шаарларынын ээлеп турушкан көчмөн ордонун кандарын ислам динине киргизүүгө жетишкен. Демек, Абунасырдын ысымы мусулмандардын ыйык, касиеттүү олуясы катары эл арасында айтылып, ушул факты эпосто ал Манасты мусулман динине киргизген адам жана баатырдын алгачкы иш-аракеттериндеги кеңешчиси, колдоочусу катары чагылдырылган болуу керек.

Адам (*Адам болгон атабыз. 497. — к. I, II кит.*).

Ажыдаар (*Ажыдаар-жыланы. 340. — к. I, II кит.*).

Азар-түмөн (*Азар-түмөн эл менен. 1772. — к. I, II кит.*).

Азезил (*Азезилге сыйынып. 6347. — к. I, II кит.*).

Азиз (*Азиздердин жаны үчүн. 2723. — к. I, II кит.*).

Азирет Аалы (*Азирет Аалы алыптыр. 627. — к. II кит.*).

Азирет Айып (*Азирет Айып баласы. 1395. — к. I кит.*).

Айчык (*Алтын айчык кызыл туу. 2082. — к. II кит.*).

Ак амири (*Ак амири бир башка. 1623. — к. II кит.*).

Аким (*Аким кылып алыптыр. 1508. — к. II кит.*).

Акка моюн сунуу (*Акка моюн сунуптур. 1456. — к. II кит.*).

Аккелте (*Аккелте мылтык алганы. 3504. — к. II кит.*).

Ак кийиз (*Тегеретип баланы,*

Ак кийизге салганы. 4265—4266. — к. II кит.).

Ак күбө (*Ак күбө тонго токтолду. 7995. — к. I кит.*).

Акырет (*Ажалым жетсе арамдан,*

Акыретке барамын. 1106—1107. — к. I, II кит.).

Алаткак (*Алаткак журту дагы бар. 339. — к. II кит.*).

Алаш (*Алаштан жыйып алганы. 6. — к. I кит.*).

Алда (*Алдасына сыйынып. 44. — к. I, II кит.*).

Алда-таала (*Алда-таала жар болуп.* 47. — к. I, II кит.).
Алеңгир жаа (*Алеңгир жаа, сыр жебе.* 7539. — к. I, II кит.).
Алкымдары шишиген (*Алкымдары шишиген,
 Агып жаткан суусунда
 Алланын кылган каары бар.* 395—397.) —

Текстте богок оорусу жөнүндө айтылып жаткандыгы ачык байкалып турат. Илимий медицинада богок оорусу калкан сымал бездин шишип чоңоюшунан пайда болот. Бездин функциясы бузулуп, организмдин жалпы абалы начарлайт. Без сыртынан караганда моюндун алдында (алкымда) томпоюп турат. Оорунун пайда болушунда ичкен сууда, топуракта жана абада йоддун жетишсиздиги себеп болот, — гигиеналык шарттын начарлыгы өбөлгө түзөт. Калкан бездери кээде өтө чоңоюп, алкымда чоң шишик пайда болот да, кан тамырларын, кекиртекти жана нервдерди кысып, оорутат. Элдик медицинада богок оорусу ичкен суудан пайда болгондугун аңдап билгендиги ачык көрүнөт. Бирок анын себептерин, ичкен суусун эпос өзүнчө түшүндүрөт.

Алтай (*Алтайдан көчүп алсак дейм,
 Анжыян жакка барсак дейм.* 60—61.) —

(*түрк. монг. а л — дух, духтуу тоо, түнт чытырман токойлуу тоо, тайга*). Түштүк Сибирдин (Хакасия, Тоолуу Алтай), Монголиянын жана Кытайдын территорияларында жайгашкан Азиядагы тоо системасы. Эбегейсиз зор географиялык чөлкөмдү ээлеп жаткан бул тоо системасы бир нече конкреттүү бөлүктөргө бөлүнсө да (Монгол Алтайы, Гоби Алтайы, Түндүк Алтай, Түштүк Алтай, Батыш Алтай) жалпысынан Алтай делип аталат. Бирок азыркы кездеги саясий географиялык түшүнүк менен өткөн доорлордогу «Алтай» деген тарыхый-географиялык чөлкөмдү бирдей кароого болбойт. Эпостун бардык варианттарында салт боюнча айтылып келген «Алтай» деген географиялык ат шарттуу түшүнүктө эмес, ошондой эле жалпы Алтай тоо системасы жөнүндө эмес, анын конкреттүү бир бөлүгү, б. а. Батыш Алтай (Иле-Иртыш чөлкөмү) өлкөсү жөнүндө айтылгандыгы айкын көрүнөт. Манастын төрөлүп, эр жетип, Ала-Тоого көчүп келгенге чейинки эпикалык окуялардагы эл-жер аттары Иле-Иртыш чөйрөсүндөгү реалдуу топонимдер менен этнонимдерди чагылдыргандыгын көрөбүз. Жакып Алтайга сүрүлүп, калмактар менен коңшу жашап, ар кандай карама-каршылыктарды башынан өткөргөндүгү жөнүндөгү окуялар, албетте, калмактардын 13-к. берки ата-мекени болгон Жунгария менен байланыштуу экендиги талашсыз. Теңири-Тоо (Тянь-Шань) тоо системасынын чыгыш бөлүгүнөн жана Иле өзөнүнөн тартып Иртышка чейинки территориядагы реалдуу топонимдер эпостун бул окуяларында өтө жыш жана так баяндалат. Бул маселе атайын изилдөөлөрдү талап кылат. Ошондуктан эпостогу «Алтай» деген традициялык топонимди жалпы Алтай (Тоолуу Алтай, Хакасия, Тува) чөлкөмү катары эмес, анын конкреттүү бир бөлүгү (Иле-Иртыш аймагы) катары түшүнүү керек.

Алты-Шаар (*Зар ыйлатып келипсиз
 Алты-Шаар баласын.* 481—482.) —

Эпосто географиялык ат катары айтылат. Шаарлардын санына (Кашкар, Жаркен, Котон, Аксуу, Турпан, Куча) карата 18-к. пайда болгон тарыхый реалдуу топоним менен байланыштуу. Азыркы Шинжандын батыш бөлүгүн жергиликтүү жана коңшу жашаган элдер «Алты-Шаар» деп аташкан. Орус саякатчысы М. В. Певцов да 19-к. аягында: «Жергиликтүү элдер өздөрүнүн мекенин Алтышехар (Алты-Шаар) деп аташат», — деп жазат (М. В. Певцов).

Амбал (*Амбалды тосуп камданып. 7016.*) —

Текст боюнча душман тарабындагы каармандардын мансаптык даражасы, же айрым учурда, өтмө мааниде, каармандардын ысымы катары колдонулган. Бул мансаптык даражаны туюндурган термин манжунун «анбань» — чоң киши, улук киши (мансаптуу адам) деген сөзүнөн алынып, Цин империясынын мезгилинде (1644—1911-ж.ж.) кытай армиясынын жалпы эле генералдарына карата айтылып келген. Эпосто да душман тараптын (кытай, калмак, манжу ж. б.) даражалуу адамына байланыштуу айтылат. Айрым учурда каармандын энчилүү ысымы айтылбай бул титулдук термин өзүнчө колдонулса, өтмө мааниде энчилүү ат катары да түшүнүк берет.

Амбар (*Сегиз кулач сабы бар, Темирден амбар алганы. 7813—7814.*) —

(*ир. амбар // амбыр* — аттиш, кыпчыгыч).

Апсун (*Апсун экен бул иш! — деп. 3635. — к. I, II кит.*).

Арбак (*Баштагы өткөн арбактан. 129. — к. I, II кит.*).

Аркыт (*Аркыттагы арақты,*

Ата уулуулап таратты. 986—987.) —

монг. архыт — суюктук куюлуучу териден жасалган идиш — саба, чанач, көнөк, көөкөр ж. б.). Эпосто жалпы эле суусундук куюучу шириден жасалган идиш (көөкөр, көнөчөк) маанисинде түшүнүлөт.

Арып дуба (*Арып дуба салыптыр. 3185. — к. I кит.*).

Асаба (*Асабасын жайбасам. 2085. — к. II кит.*).

Аспи (*Аспи Искендер паңгү дээр. 73.) —*

(*ар. сафи; көптүк түрү: асфийа*) — тандалган, таза, кошмосу жок, өтө көрүнүктүү). Искендерге (Александр Македонский) карата колдонулган эпитеттердин бири (тандалган, эң көрүнүктүү Искендер).

Ат жалы — (*Казан асып, от жаксын Минген аттын жалына. 5313—5314.*) —

Сөз айкашынын толук айтылышы — ат жалына казан ас. Мааниси — мурдатан даярдалып, өзү менен кошо алып келе жаткан тамактарды (бышкан эт, нан, суусундуктардын түрлөрү ж. б.) атчан бара жатып эле ичип-жегенди түшүндүрөт. Бул көбүнчө узак жолдо, же шашылыш бара жатканда убакытты үнөмдөө, токтобоо үчүн колдонулат.

Атпай (*Атпай журт айран калыптыр. 4473. — к. II кит.*).

Аяр (*Бегиш, Көйүш — аярды. 53. — к. II кит.*).

Аят (*Аят келип турат ко,*

Айттырып ийген бир сөзү. 1728—1729. — к. II кит.).

Бадакшан (*Бир чекеси түштүктө*

Бадакшан менен Балыктыр. 1495—1496) —

Аму-Дарыянын башкы агымындагы тоолуу зор аймак. Тажикстан менен Афганистандын территорияларына тиешелүү реалдуу топоним.

Бадана (*Баданасын кыйратып. 8318. — к. II кит.*).

Бадирек (*Бадирек Манас бат жүр деп. 6179. — к. II кит.*).

Бадыша (*Бадышадан үч кайта,*

Келген киши жоголду. 485—486. — к. I, II кит.).

Базил // Фазил (*Маклукаттын баарысын*

Базилинде колдогон. 2061—2062. — к. II кит.).

Байгамбар (*Байгамбарлык жетиптир. 531. — к. I, II кит.*).

Байрак (*Сарала байрак найзаны. 4577. — к. I кит.*).

Бакбурчун (*Бакбурчунга конуптур,*

Баашанын зору болуптур. 64—65. — к. II кит.).

Бакпаяк (*Астындагы Аксаргыл,*

Бакбаягы майышып. 4822—4823. — к. II кит.).

Бакыр (*Бакырлар аштык айда, — деп. 577. — к. II кит.*).

Баласагун // Баласагын (*Мурунтадан токтогон,*

Баласагын калаасы, 234—235.) —

Орто кылымдарга таандык Чүй өрөөнүндөгү чоң шаар. Токмоктун үстүндөгү Бурана аймагында жайгашкан. Караканийлердин (10—12-к.), кийин Кара кытайлар мамлекетинин борбору (12—13-к. башы) болгон. Баласагун 10—14-к. гүлдөп өсүп, 14-к. кийин кыйрап, урандылары гана калган.

Эпосто Чүй өрөөнүндөгү калмак-кытайлар ээлеп турган шаар катары айтылат. Манасчы Сагымбай тарыхый маалыматтардын негизинде кийин кошуп жиберген географиялык термин деп эсептесе болот.

Балек // Палек (*Тогуз кабат балек бар. 3998. — к. II кит.*).

Балык (*Түштүгүң Балык, Испаны. 1484. — к. II кит.*).

Банар (*Узакка жанар банарсың. 1970.) —*

Орустун «фонарь» деген сөзүнүн кыргыз тилинде айтылышы. Шишелүү чырак маанисинде да жолугат.

Бандулу // Бандуулу (*Ордокана коңгуроо*

Бандулусун уруптур. 11817—11819. — к.

I кит.).

Баранды (*Баранды жүрбөс чөл деген. 15.) —*

(*ир. паранда куш, канаттуулар*). Эпосто көбүнчө илбээсин, суу куштары, же майда канаттуулар маанисинде көбүрөөк жолугат.

Бараң (*Бараңдын огу кыркырап. 8113. — к. II кит.*).

Баркөө // Баркөй (*Баркөө тигип чатырды,*

Баштады Манас баатырды. 9030—9031.) —

1. Ысык-сууктан сактоочу калканыч жай. 2. *Өтм. м.* Даражалуу адамдардын колдоосу, жамандык-жакшылыктагы калканыч жайы.

Башарат // Бишарат (*Башарат алып түшүнөн. 3614. — к. II кит.*).

Бедөө (*Бедөөнү минген берендер. 3682. — к. II кит.*).

Бейиш (*Бейишине кудайдын*

Тирүү кирип кетиптир. 532—533. — к. I, II кит.).

Бекзаада (*Бекзааданын беш киши*. 1885. — к. II кит.).

Бербердигер // Барбардигер (*Бербердигер бир билер*. 55. — к. I, II кит.).

Берен (*Берендер уккун — деп айтат*. 2470.) —

(*ир. берен — мыкты, алгыр бүркүт*). *Өтм. м. эр жүрөк, тайманбас, күжүрмөн, кайраттуу баатыр жигиттерге карата айтылат.*

Бериште (*Бериштеси мол экен*. 3996. — к. I, II кит.).

Бехуш // Бекуш (*Бетин ачып көрүнсө, Бехуш болуп өлөсүң*. 1592—1593. — к. I, II кит.).

Босун // Боосун (*Босун моюнга салынып, Саадакты белге байланып*. 3407—3408.) —

Текст боюнча жарак-жабдыктын аты экендиги ачык байкалат. Мында Манастын боз кисеси жөнүндө айтылып, ырдын муун өлчөмүнө карата «боз-кисесин» дебестен, «босун» деп кыскартып колдонулгандыгы көрүнүп турат.

Бото-кур // Ботогур (*Ботогурдун чети — деп*.

Кыр арканын бети деп. 7553—7554. — к. I, II кит.).

Бөкө (*Төрт жүз бөкө-балбаны*. 2985. — к. II кит.).

Булта (*Кара булта сүрөтүм*. 10370. — к. I, II кит.).

Бурак ат (*Бурак атын токунуп*. 13837. — к. I, II кит.).

Буркан (*Бурканым мындай деди — деп*. 3936. — к. II кит.).

Буртак (*Буртак болуп сүйлөгөн*.

Шайтанды көрүп алыңыз. 3060—3061.) —

Ламаизм дининин кудайы Буркандын (к. **Буркан**) түрк тилдеринде аталышынын бир варианты.

Бурчак (*Бурчак салып мойнуна*. 2756. — к. II кит.).

Бут (*Чокунууга буту бар,*

Чоюндан куйган куту бар. 415—416. — к. I, II кит.).

Буттай (*Буттай темир курчанды*. 6090.) —

Негизинен душман тарабындагы миф жомокто дөөлөрдүн курун (бел-боо) сыпаттоодо айтылат. Курунун жоондугу буттай (аяк) деген маанидеги туюнтма болуш керек.

Бээжин (*Бээжин каптап кол чыкса,*

Мерт таппай аман каларды. 56—57.) —

(*кыт. Бейцзин — Пекин*). Цин империясы коңшу элдерди басып алып, өзүнүн курамына кошуп алган соң, кытайдын борбор шаары Бейцзиндин атын ар бир эл өзүнүн тилинин өзгөчөлүгүнө ылайык өздөштүрүшкөн. Кыргыздар «Бээжин» деген топонимди шаар маанисинде, ошондой эле «Кытай өлкөсү» деген мааниде да түшүнүшөт. Жогоруда «Бээжин каптап» деген сөз «Кытай каптап» деген түшүнүктө айтылган. Эпостун тексттеринде: «Жети жүз калаа Бээжин», «Кээ бир жери Бээжиндин Кырк күнчүлүк чөл эле», деген саптар бар. Демек мында өлкө жөнүндөгү түшүнүк айтылгандыгы ачык көрүнүп турат. Элдик поэзиядагы: «Өлгөнүнөн калганын сыйлап өттүм, Бээжин-Кытайынан ыйлап өттүм» деген саптар да синонимдик топоним маанисинде айтылып жаткандыгы түшүнүктүү.

Гөби-Шаму // Көбү-Шаму (*Көбү-Шаму чөлү бар. 1481.*) — (монг. г о б и — чөл; кыт. ш а м о — чөл). Географиялык синоним терминдер болгондуктан, кош сөз түрүндө айтылган. Монголиянын түштүк-батыш аймагынын көп бөлүгүн, кытайдын түндүк-батыш чөлкөмүнүн эбегейсиз зор мейкиндигин ээлеп жаткан чөл. С. Орозбаковдун вариантында гана учурайт. Кийин катмарланган географиялык термин деп эсептөө керек.

Дагы Жунус (*Дагы Жунус калаасын. 480. — к. II кит.*).

Далы (*Агыдай далы баланы. 1821. — к. II кит.*).

Даң (*Кайып даңдын баласы. 29. — к. II кит.*).

Даңгыл (*Жоопко жүйрүк даңгылдан. 2576.*) —

билгич, сөз тапкыч, чечен, сөзгө чебер (адам). Акылман маанисинде да жолугат.

Дарс (*Көбүң уккун дарсымды. 13459. — к. II кит.*).

Дилде (*Миң дилделик торко алып. 3721. к. I, II кит.*).

Диңсе (*Ак отого, көк диңсе. 11826. — к. II кит.*).

Добул // Добулбас (*Кыйкырып, добул кагыптыр. 1171. — к. I, II кит.*).

Домбура (*Домбуранын кулагын*

Толгон алып күүлөдү. 8539—8540.) —

(Монг. д о м б о р — эки кылдуу музыкалык аспап). Текстте казак элинин улуттук музыкалык аспабы жөнүндө айтылган.

Домбура сырткы көрүнүшү жагынан кыргыздын комузуна окшош келет да, баш жагы чоңураак, өзү узун болуп, эки кыл тагылат. Комуз сыяктуу эле музыкалык чертме аспап. Домбура менен ырларды коштоп да, өзүнчө күүлөрдү да чертүүгө болот.

Доотай (*Доотайлык мансап бар экен. 4197. — к. II кит.*).

Дорго (*Дорго келди кытайдан. 875. — к. I, II кит.*).

Дөө (*Дөөдөн эмес, жин эмес. 1013. — к. I, II кит.*).

Дөөкөр // Дөөкүр (*Дөөкүрсүгөн Сайкал кыз. 4813.*) —

(ир. д а в к а р — кайраттуу.) Баатыр, эр жүрөк адамдарга карата кайраттуу, чечкиндүү, батымдуу, күжүрмөн, даап баруучу деген маанилерде айтылат. Текстте эрдемсиген, баатырсыган деген түшүнүктө колдонулган.

Дөөлөт (*Дөөлөт толуп, мал болуп. 7035. — к. II кит.*).

Дөөлөт куш (*Быйыл отуз жашында,*

Дөөлөт кушу башында. 3398—3399. — к. I, II кит.).

Дуба (*Сээр окуп дубалап. 3179. — к. I, II кит.*).

Дуу-дуу // Дуу-ду (*Самарканда дуу-ду бар. 162. — к. I, II кит.*).

Жаа алда // Жа алда (*Мурун душман, азыр эл,*

Жаа алдалап чуркурап. 2804—2805. — к. II кит.).

Жаа-Жаалап (*Калмактын баары жаа-жаалап. 6568. — к. I, II кит.*).

Жаан (*Жаанга салып кызыл өрт. 1114. — к. I, II кит.*).

Жааннам (*Жан жоросу кырылып,*

Жааннамга тугулду. 315—316. — к. II кит.).

Жага (*Жагалалап буркурап. 3811. — к. I, II кит.*).

Жагына (*Түштүгүнө тай союп,*

Жагынага кой союп. 5033—5034.) —

(ур. й а х и н. 1. кургак тамактарга куюлуучу сорпо, чык; 2. бышырылган муздак эт. Эпосто тууралган этке куюлуучу чыкты (сорпо), же дасторконго коюш үчүн бышырылып муздатылган койдун эти аталып жатат көрүнөт.

Жадал // Жадаал (*Жардамыңды аябай Жадал баргын сен,— деди. 3612—3613.) —*

(ур. д ж э д а л — эрегиш, өчөш, айыгыш, уруш).

Жадоо (*Көзү көрбөс кароосун, Көңүлгө толбос жадоосун. 2860—2861.) —*

Жүдөгөн, алсыраган, кыйналган, жабыккан, чаалыккан, арыктаган (адам).

Жажуч (*Жажуч болгон кытайдын Жардыгында жүрүптүр. 267—268. — к. I, II кит.)*).

Жазайыл (*Жазайыл мылтык октолуп. 1739. — к. I, II кит.)*).

Жакут (*Эрини жакут, инжүү тиш. 246. — к. I, II кит.)*).

Жакы // Жагы (*Лаайлама Жакы! — деп, Чыгып жаны кеткени. 8025—8026.) —*

Ламаизм динине ишенген элдердеги өлүп бараткан адамдын өз тилинде келме келтирген сөзү. Кыязы, «Кудай, колдой көр», «Кудай, сактай көр!» дегендей маанидеги сөз болуш керек. Себеби, Лаайламага (Далай лама) бу дүйнөдө түбөлүк жашоочу кудай катары ишенишет.

Жамбы (*Алты атанга жамбы алып. 7015. — к. I, II кит.)*).

Жаннат (*Жаннатты көздөй жанасың. 1573. — к. II кит.)*).

Жаң-Жуң (*Кемен деген жаң-жуңга Кетириптир кабарга. 1262—1263. — к. I, II кит.)*).

Жапар (*Жараткан Жапар алданын Жаратышын көрүңөр. 105—106. — к. I, II кит.)*).

Жапес // Жапас (*Аукгун уулу Жапес дейт. 554. — к. I, II кит.)*).

Жеде (*Жеде болгон энебиз, От менен суу, топурак Желден бүткөн денеңиз. 502—504.) —*

Адам атанын кабыры — Серандипте, Обо эненин (Хаво) кабыры — Жидде шаарында деген уламыш-легенда боюнча «Жеде энебиз» деп айтылгандыгы ачык көрүнүп турат.

Жекесан (*Жекесан бутта чойкоюп. 4474.) —*

Бут кийимдин бир түрү, баатырлардын өтүгү.

Жин (*Дөвдөн эмес, жин эмес. 1013. — к. I, II кит.)*).

Жөкөр // Жөөкөр (*Кыйла күткөн жөкөрү. 5192.) —*

Монголдун нөкөр // нөөкөр деген сөзүнүн тыбыштык жактан алмашылып айтылышы боюнча колдонулган. Нөкөр — жолдош, жоро-жолдош, чоро деген маанидеги термин.

Жылоо (*Жылоосунан кармады. 6443.) —*

(ур. ж и л а в — жүгөн, тизгин, чылбыр). Кыргыздар өздөрүнүн түшүнүгүндө тизгин-чылбырдын ооздук байланган жери катары кабыл алган, б. а. тизгин-чылбырдын түп жагы. Көбүнчө ат чабышта атты сүрөгөн адам жылоодон (чылбырдан, тизгинден) алып сүрөшкөн.

Кызыр колдогон адамын атынын жылоосунан алып, жетелеп, туура, жакшы жолго салып жиберет деген түшүнүк сакталган. Ошондуктан, эпостун каармандарын Кызыр жылоолоп, кыйын учурлардан колдоп, сактап калат.

Жың (*Кырк жың алтын бул алып. 7014.*) —

(кыт. цзинь; уйг. жин, жин).

Кытайда колдонулуп келген 560 граммга барабар келүүчү оордук өлчөмү.

Забын (*Катын-бала өлтүрүп,*

Канга забын болбо — деп. 13265—13266. — к. II кит.).

Замбирек (*Бил тилчисин үйрөткөн*

Замбирек менен барганы. 1888—1889. — к. I, II кит.).

Заңгар (*Бу кытай деген заңгардын. 163.* — к. I, II кит.).

Зар // Сар // Сер (*Сандыкта зарым — булум деп,*

Көңүлүңө жетиптир. 1181—1182. — к. I кит.).

Зардал // Сардал (*Өзүнө жакын зардалы. 1942.* — к. I, II кит.).

Зубун (*Зубундап ураан чакырып. 4775.* — к. I кит.).

Зумурат (*Зумурат, көөхар, терек-тал. 1578.* — к. I, II кит.).

Зун // Сун (*Элинин түбүн сурасаң*

Зун кытай деген кеби бар. 335—336.) —

(кыт. цзун — башкы, жогорку, чоң). Демек, текст боюнча «башкы кытай», «улуу кытай» деген мааниде айтылган.

Ибилис (*Ибилис кирди ичине. 3052.* — к. I, II кит.).

Илегер // Илекер (*Илегер болсо издегин,*

Кылычың болсо миздегин. 5297—5298. — к. I, II кит.).

Илек (*Он сан болсо бир илек. 12726.*) —

(Ирандын лак (жүз миң) деген сөзүнөн өздөштүрүлгөн).

Инжүү // Инжи (*Эрини жакут, инжүү тиш. 246; — к. I, II кит.).*

Ислам // Ыслам (*Ислам жолун айтыптыр, 609.* — к. I, II кит.).

Итаалы (*Эргежээли, итаалы,*

Элинен келди Жайнагың. 361—362. — к. I, II кит.).

Кагын (*Мага окшогон балдарды*

Кагын алып жатпайбы? 1109—1110.) —

Суук тийүүнүн натыйжасында кабыргадан сезгенип, кан түкүрүп ооруган өпкө оорусу.

Кадыр Алда (*Кадыр алда буюрса. 2300.* — к. I, II кит.).

Казат (*Эркегинин баарысын*

Нээти казат караткан. 929—930. к. I, II кит.).

Кайым дүйнө (*Кайым дүйнө болгондо. 1462.* — к. Акыр кайым I, II кит.).

Кайып (*Кайып болду эрим — деп,*

Кан ыйлаган энеси. 1615—1616. — к. I, II кит.).

Кайып Эрен // Кайберен (*Адил бааша тагы үчүн,*

Кайып эрен багы үчүн. 2733—2734. — к. I, II кит.).

Какай (*Какайдан кармап келгин — деп,*

Он бир доңуз жыгыптыр. 3078—3079. — к. I, II кит.).

Каканчын (*Каканчынга толуптур*. 66. — к. II кит.).

Калас (*Айтканын кылсаң Алданын*

Аманат жанга калас бар. 13543—13544.) —

(ар. х а л а с — кутулуу, бошонуу, куткаруу). 1. Моюндагы карызынан, доосунан кутулуу. 2. Ар кандай балээден, кырсыктан алыс болуу. Бул сөз бүбү-бакшылар оорулуну эмдеп-домдогондо, адамдар белгилүү күндөрү (мисалы, Ноорозда) мал-жандын, үй-бүлөнүн, жалпы эл-журттун кырсыктан алыс, аман-эсен болуусун тилеп, арчаны ыйык, касиеттүү жыгач катары түтөтүп, ысырыктоодо айтылган: «Алас, алас, ар балээден калас!»

Калдай (*Кат көтөрүп, арыз айтып,*

Ошол Каткел деген калдайга. 187—188. — к. I кит.).

Камка (*Камка тон болду кийгениң*. 13455. — к. I кит.).

Кан (*Кан атасы Жакып бай*. 3. — к. I кит.).

Канжа (*Канжасы бар колунда*. 6121.) —

(кыт. га нь ц з ы; уйг. га н з а). Тамеки салып тарта турган түтүкчө. Эпосто калмак-кытайлар тарабындагы каармандар гана тартат.

Канкор (*Канкор Манас баатырың*

Карабөрк катын алганы. 1—2. — к. I кит.)

Каңгай // Кангай (*Каңгайдын калың эли бар*. 89) —

(мон. ка н — эң жогорку эгиз, бийик; х а я — аска, аскалуу бийик тоо). Батыш Монголиядагы бийик кырка тоо. Кээде ошол жерде жашаган элдин аты болуп да айтыла берет. Негизинөн, калмактарга карата колдонулган. Себеби алар Кангай тоосунун батыш тарабын мекендеп, кыргыздарга коңшу жашап турушкан.

Капыр // каапыр (*Каарданса капырдын,*

Каптап кетер сели бар. 92—93.) —

Мусулман эмес элге, кайридин адамдарга карата айтылат. Ирандын г а б р — отко сыйынуучу, зороастризм ишениминдеги адам деген сөзүнөн кирген. Демек, арабдар ислам динин адегенде Иран, Орто Азиядагы манихейзм, зороастризм дининдеги элдерге таратып, ошол ишенимдеги элдери габр деп аташкан. Кийин жалпы эле мусулман дининен башка диндеги элдерди да атай башташкан. Эпосто душман тараптагы элдерге карата айтылып, көбүнчө душман деген жалпы түшүнүктө колдонулган.

Каратай (*Ырамандын баласы,*

Кызыл-Сууда калаасы,

Атын уксаң — Каратай. 8501—8503.) —

Бул вариантта Ырамандын Ырчы уулунун асанда коюлган өзүнүн энчилүү ысымы болуп айтылат. Азили казак элинен болуп, кийин Манаска келип, кырк чоронун бири болот.

Каркыбар (*Оюбай турган каркыбар*. 3582.) —

«Азамат» деген түшүнүктөгү жакшы сапатты туюндуруучу сөз.

Карсак (*Карсактын изин жаңылбас*. 1987.) —

Түлкүнүн бир түрү; кара түстөгү түлкү (Сибирдин токойлорунда жашайт).

Карынбай // Карымбай (*Карынбайдай бай болуп. 5739.*) — (ар. Карун — Курандын персонаждарынын бири). Ал Муса пайгамбардын замандашы эле, өзүнүн байлыгына чиренген, сараң бай болгон. Анын казынасынын ачкычтарын эле бир канча күчтүү балбан адамдар араң көтөрчү имиш. Кээ бирөөлөр анын кекирейип чиренгенин, сараңдыгын жек көрүшсө, көпчүлүк эл байлыгына суктанышчу экен. Анын кайырымы жоктугун билип, Алда жерди ачып жиберип, өзүн да, үйүн да жер соруп кетет.

Карун жөнүндөгү Курандагы бул уламыш-аныз сөздөр көп элдерге кеңири таралып, ар бир эл өзүнчө варианттарды жаратып, оозеки чыгармаларында айтып келишкен. Кыргыздын элдик оозеки чыгармаларында да кеңири учурайт. Негизинен, Карынбайдын ысымы байлыктын жана сараңдыктын символу катары сакталып келген. Эпосто да анын ысымы бай адамдын элесин туюндуруп, салыштыруу образынын милдетин аткарып турат.

Карыпчы (*Карыпчы менен кыягы. 4458.*) — Эпосто согуш учурунда кийип жүрүүчү жоо кийимдин түрү катары айтылган. Монголдор «харабчи» деп, колду жылычтан сакташ үчүн, кийимдин жеңинин сыртынан кийип жүрүүчү жең капты аташкан. Бул терминдин уңгусу «кары» (кар) деген сөз түрк-монгол тилдеринде орток «кол» деген маанини бергендигине караганда, термин да орток экендиги ачык көрүнөт. Бирок жең кап жоо кийим катары кандай нерседен жасалгандыгы жөнүндө этнографиялык маалыматтар азырынча белгисиз.

Кебе // Кебээ // Кебежи (*Кебе курсак чалдары. 2854.*) — Чоң курсак, дардайган курсак (адамга, малга карата да айтыла берет).

Кез — (*Кырк кез найза кармаган, Кыйрына бенде барбаган. 7471—7472.*) — (ир. г а з). 87 см. ге барабар узундук өлчөмү.

Келе (*Желеде келе уюм — деп. 1180.*) — (уйг. к а л а) — инек уй.

Келме (*Келме келди тилине, Ыйман кирди дилине. 4288—4289. — к. I кит.*).

Керик (*Бил, кериктен жоосу бар. 419. — к. II кит.*).

Керме (*Келиштирип кермеге, Кер төбөлдү байлаган. 12220—12222.*) —

Аттарды байлоо үчүн тартылган аркан.

Керней (*Керней тартып бапылдап. 5130. — к. I кит.*).

Кечил (*Кечилден отуз келсин — деп. 10049.*) — (тиб. гецул; монг. гечул). Буддизмдин Ламаизм сектасы 16-к. экинчи жарымында Монголияга кеңири тарала баштаган. Калмактарга (Ойроттор) да 17-к. жайылып, ушул динди тутушкан. Көп жерлерге монастырь (монг. Хурээ; «Манаста» — күрөө) салынып, эркектердин үчтөн бир бөлүгү кечил болуп, ошол күрөөлөрдө жашап кетишкен. Кечилдер күрөөлөрдө жашашы милдеттүү болуп эсептелген. Алар

удда дининин экинчи даражадагы кечилдери аталып, күрөөнүн пайдасы үчүн иштөөгө убада беришкен. Бул «36 убада» деп аталган. Эпосто да ушундай эле мааниде айтылып, мыскылдоо иретинде душман элдерге карата гана колдонулат.

Кешмир дуба (*Кешмир дуба кез окуп*. 10819. — к. II кит.).

Кие (*Жерден чыккан киеси*
Адам болуп калыптыр. 3186—3187. — к. II кит.).

Кисе (*Шалдыркан кисе, бото-кур*. 12225. — к. I кит.).

Киш (*Жамынганы кара киш*. 12925.) —

Сибирдин токойлорунда жашоочу, териси кара-күрөң түстөгү кичине аныбар. Монголдор «булгун» деп аташат. Ошондуктан эпосто: «Булун-киштин териси» деген кош сөз түрүндө да учурайт. Ошондой эле, постун тексттеринде: «Киш ичик», «Киш жака», «Киш телпек» деген уюнтмалар колдонулат.

Кол (*Койбойт элем бу жерге*
Колго жыйган кишиңди. 7230—7231. — к. I кит.).

Колосолуу (*Колосолуу душмандан*
Коркуп жатып албасын. 2618—2619. — к. I кит.).

Коросон оттук (*Коросон оттук алышып,*
Кууга жанып салышып. 13401—13402. — к. II кит.).

Кош (*Кош-кошко союш алыңар*. 3791. — к. II кит.).

Кошун (*Бу кайдан келген кошун — деп,*
Башы катып тел болгон. 3250—3251. — к. II кит.).

Көзөл // Көсөл (*Бели катуу көзөлдөн*. 2572.)

Баатыр, көрүнүктүү азамат, жолбашчы, эр жүрөк деген маанилерде айтылат.

Көй кашка (*Эгей-шыгай көй кашка*. 1074. — к. II кит.).

Көй төрө (*Орчун жыйын көй төрө*. 5758.) — к. **Төрө**. I кит.).

Көк (*Көктө болсун жаныбыз*. 423. — к. **Көкө-Теңир**. I кит.).

Көк бука // көк сыйыр (*Көк бука көрсөң бүгүлдүң,*
Көк сыйыр көрсөң жүгүндүң. 2034—2035.) —

Будда динин туткан адамдар уйду ыйык жаныбар катары эсептеп, ага сыйынып-табынышкандыгы белгилүү. Көбүнчө көк өң-түстөгү уйду ыйык деп эсептеген болуу керек. Ошон үчүн анын өңү-түсүн баса белгилеп жатат. Эпосто будда дининин бир тармагы болгон ламанизмди туткандарга карата айтылып жатат.

Көк көйнөк (*Көп деп турган уюңа*
Көтөрмөсүн колго алып,
Көк көйнөк энең жетиптир, 1185—1187.) —

Уйдун чума оорусунун ээси — духу маанисинде. Эпосто берилген түшүнүккө караганда аны элде көк көйнөкчөн кемпир — эненин элесинде түшүнүшкөн.

Көкө-Ноор (*Көкө-Ноор көлүндө*. 1479.) —

Монголдун «Көкө-Ноор» (Көк-Көл) деген топонимине байланышкан.

Кытайдын Цинхай (Көк-Көл) провинциясындагы көл. Бул провинция Шинжандын түштүк-чыгышы менен чектешет жана илгерки Тангут мамлекетинин территориясына туура келет. Көкө-Ноор көлүнүн аты байыртан бери көп элдерге кеңири белгилүү. Кыргыздардын да бул географиялык аймак менен бир кездерде карым-катышы болгондугун болжолдоого болот. Себеби, эпосто гана эмес, байыртан айтылып келаткан элдин салттык ырым-жырым (дарым) ырларында да: «Көкө-Ноордун көлүнө көч, бадик» — деп, анын атын сактап келгендиги далил.

Көкө (*Жалынамын мен деди,*

Жарым Көкө сен деди. 3047—3048. — к. **Көкө-Теңир**. I кит.).

Көкө-Теңир (*Көкө Теңир урду го.* 3738 — к. I кит.).

Көңкү (*Көңкүң мындай отур — деп.* 972. — к. II кит.).

Көөхар (*Көөхар таштан көздөгөн.* 247. — к. II кит.).

Көөсөр (*Көөсөрүң болсо калыңар,*

Көсөмүң болсоң барыңар. 1126—1127.) —

(*ир. гав — уй, өгүз; сар — баш*). Акыл-эси төмөн, пас адамдарга карата айтылуучу туруктуу колдонулган туюнтма (уйбаш, өгүзбаш). Дардаңкүү, мактанчаак маанилеринде да колдонула берет.

Кудурет (*Өзү жазган кудурет.* 1032. — к. II кит.).

Кулак кайчы (*Кулак кайчы буруттур.* 5782. — к. I кит.).

Куран (*Кудай жалгыз, куран чын.* 2011. — к. I кит.).

Кут (*Чоюндан куйган куту бар.* 416. — к. I кит.).

Күлдү // Күлдө (*Күлдү баары казакта.* 775. — к. II кит.).

Күндө (*Колунду байла күндөгө*

Корстон болбо дүйнөгө. 1136—1137. — к. II кит.).

Күн жүрүш (*Күн жүрүшү жагында.* 382.) —

Түштүк тарап, түштүк жак.

Күрөөкө (*Күрөөкө, соот жаркылдап,*

Күлүк буудан алкылдап. 2882—2883. — к. II кит.).

Күрсү (*Күрсүлөрүн көтөргөн*

Күлдү балбан эл болгон. 3247—3248. — к. I кит.).

Күчала (*Күчү кайтып калат — деп,*

Күчаланы салдырып. 4379—4380.) —

(*ир. уулуу өсүмдүктүн бир түрү*). Белгилүү өлчөмдө ичимдиктерге салып койсо, күчтүү болот имиш.

Кызыл чок (*Кызыл чоктуу ойротко*

Кылбаганың калбады. 255—256. — к. **Чок**. I кит.).

Кызыр // Кыдыр (*Кызыр чалган Кошойго*

Кызматкер кылдың ошого. 468—469. — к. I кит.).

Кылым (*Кылымга маалим ушу кеп.* 584. — к. I кит.).

Кымкап (*Кызыл кымкап, тубардан.* 8525. — к. II кит.).

Кырк чилтен (*Кырк чилтен деген биз — деди,*

Кылымга пааша сиз — деди. 1658—1659. — к. I кит.).

Кыяк (*Карыпчы менен кыягы.* 4458. — к. I кит.).

Кыямат (*Кыямат күнүн эстебей.* 1551. — к. I кит.).

- Лаанат** (*Лаанатка жалбарып,
Ылдамыраак жетиңиз.* 2975—2976. — к. II кит.).
- Лайлама** (*Лайлама билбесе,
Азиялык калкынан
Алдырбай адам каларды.* 2950—2952. — к. I кит.).
- Маана** (*Маана деген бир молдо
Башта келип сиздерге,
Азезил аны азгырган,
Айтканына кирдиңби?* 3968—3971.) —

3-к. пайда болгон манихей (манихеизм, манихейство) диний агымынын негиздөөчүсү, легендарлуу фарс Мани жөнүндө болуп жатат дешке мүмкүн. 3-к. адегенде Рим империясында таралган бул диний агымдын багыты байыркы Иран динин (маздеизм) христиан жана будда диндеринин элементтери менен аралаштыруунун негизинде өзүнчө жаңы ишенимдерди, моралдык эрежелерди киргизген. Манихей диний агымы Азиянын көп жерлерине да таралып, 10-к. чейин эл арасында жашап келген. Mazdaизм үчүн өлгөн адамдарды ит-куштарга талатып берүү расими мүнөздүү болгон. Бул дин зороастризм (отко табынуу) ишенимине белгилүү деңгээлде таасир тийгизген. Кыязы, айтуучу мындай байыркы даректи китептик маалыматтардан алышы, же угушу мүмкүн.

- Маараке** (*Мааракеге бата бер.* 7234. — к. I кит.).
- Магулум** (*Көп карыган магулум.* 2730. — к. II кит.).
- Магуруп** (*Орго кандын калаасы
Магурупта дээр эле.* 8472—8473. — к. I кит.).
- Магуруп** (*Дүнүйөгө мас болуп,
Магуруп болгон капырды.* 7252—7253. — к. II кит.).
- Мажуз // Мажуж** (*Жажуз менен Мажуздун
Чыга турган жолунда.* 3143—3144. — к. I кит.).
- Мажусу // Мажузу** (*Мажузу динин жоёюн.* 1519. к. I кит.).
- Майкана** (*Майканага туруптур,
Бандуулусун уруптур.* 11818—11819. — к. II кит.).
- Маклукат** (*Маклукаттын баарысын
Базилинде колдогон.* 2061—2062. — к. II кит.).
- Малгун** (*Малгун шайтан сөз айтып,
Марупатка батырды.* 7250—7251. — к. I кит.).
- Мани-мани батман чук** (*Мани, Мани батман чук,
Калмакча намаз окунуп.* (10322—10324.) —

Буддизмдин диний ритуалында (ырасми, ырым-жырым) окулуучу санскрит тилиндеги мистикалык ыйык, кыска формуланы («Ом-мани падме-хум») кыргызчалап айтуудан чыккан сөз тутуму. Бул ыйык формуланын «ом» менен «хум» дегени сырдык сөздөр болуп, «мани падме» деген туюнтма «лотостогу (ыйык, кооз гүлдүн аты) асылзат, ардактуу, эң баалуу (зат, нерсе)» деген маанини берет. Арийне, «лотостогу асылзат, эң кымбаттуу (нерсе)» дегенде будда түшүнүлөт. Ошол буддага сыйынып-табынган учурда бул динди туткандар ушул ыйык формуланы кайталап айтып турушу парз. Эпостогу ыр текстинин маанисине караганда ушул түшүнүк берилген.

- Мант** (*Мантка салдың балбанын*. 1869. — к. II кит.).
- Марупат** (*Малгун шайтан кеп айтып Марупатка батырды*. 7250—7251.) —
(ар. мэрэфэт — билим, окуу). 1. Билим, окуу. 2. Өтм. м. ар бир диндин түйүндүү маселелери, негизги маңызы.
- Машар** (*Машар күнү байгамбар Умөтүм деп карабас*. 1339—1340. — к. I кит.).
- Меш** (*Алты жүз меште кымызды Аял кылбай тапшырды*. 945—946.) —
(ир.) м е ш — эчкинин терисинен жасалган чанач.
- Милте** (*Милтелерин чоктошту*. 6234. — к. II кит.).
- Минаа** (*Алтындан накыш ойдуруп, Жубардан минаа койдуруп*. 10336—10337.) —
(ир.) м и й н а — эмаль. Имараттарды (үй, коргон, күмбөз ж. б.) курган кезде кооздоо үчүн пайдаланылган.
- Минсук** (*Атабыздын жолу деп, Минсук динге жаныптыр*. 630—631.) —
(ир. м а н с у х // м е н с у х — жоюлуп кеткен, жокко чыгарылган; колдонуудан чыгып калган, эски деген маанини билгизет). Эпос боюнча Азирети Аалы түрк элин ак жолуна салып, ислам динине киргизүүгө аракет кылса да, алар болбой, минсук динге (эски динине) кайтышкандыгы айтылат. Мында жалпы эле ислам динине чейинки диндерди (манихеизм, зороастризм, несториан, шаманизм ж. б.) жалпысынан айтып жатат. Қайсы дин экендиги конкреттүү аталбастан, шарттуу түрдө гана, жогорку диндердин бирин айтып жатышы мүмкүн.
- Мискин** (*Агар алтын, ак күмүш Карып-мискин алсын,— деп*. 9080—9081.)
(ар.) м и с к и н — кедей, кембагал.
- Мисте** (*Эгвр амыр кылса асман-жер Бир мистеге толбогон*. 2063—2064. — к. II кит.).
- Момия // момуя** (*Буту-колу сынганга Момуя дары издешип*. 8411—8412. — к. II кит.).
- Молтолуу дуба** (*Молтолуу дуба билгенден, Болумдуу күлүк мингенден*. 2607—2608. — к. I кит.).
- Мөндү** (*Мөндү-мөндү, мөндү,— деп*. 6569. — к. I кит.).
- Мөңгү // Мөңгүн** — *Урунганга дүнүйө Ак мөңгү жасап, сар кылган*. 3927—3928.).
(монг. м ө н г ү н — күмүш). Текст боюнча мааниси — ак күмүштөн акча (сар) жасаган дегенди туюнтат.
- Мөрүн** (*Жаратып күлүк байлаган, Сандатып мөрүн айдаган*. 5366—5367.) —
(монг. м ө р ү н — жылкы, ат).
- Мубакүл // Мубакил** (*Мубакүл найза солкулдап*. 5134. — к. I кит.).
- Мубарак** (*Шейиттердин сызылган, Мубарак кызыл каны үчүн*. 2724—2725.) —
(ар.) м у б а р а к — ыйык, касиеттүү.

- Мурдар // Мырдар** (*Мурдарчылык жумушун Дагы көрүп алыңыз. 11729—11730. — к. I кит.*).
- Мустапа** (*Ак байгамбар Мустапа. 4110. — к. I кит.*).
- Мусулман** (*Мусулманга чоң милдет. 1411.*) —
- Ислам динин туткан эл, адам.
- Мухит** (*Мухиттин кара көлү бар. 85. — к. II кит.*)
- Муңкүр** (*Мал бактырган муңкүрү. 5355. — к. II кит.*).
- Наал** (*Алтындуу наал, жез өкчө. 11845.*)
- (ар.) бут кийимдин такасына урулуучу темир; металл.
- Наама** (*Койнунан алып наамасын. 6878.*) —
- (ур. наме — китеп, кат, жазма). Бул тексттеги мааниси кат деген түшүнүктү туюнтат.
- Наапа // Напа** (*Наападан башын салганы. 8496. — к. II кит.*).
- Набыт // Ноот** (*Азаматтын баарысы, Набыт болуп калганы. 7130—7131. — к. II кит.*).
- Назир** (*Назир кылып бергени. 9070.*) —
- (ар. назир-кудай, арбактарга багыштап курмандык кылуу).
- Най** (*Най менен бөлгөн суусу бар. 13128.*) —
- (ур. най — ноо, суу түтүк, труба).
- Накер** (*Накерин кийип чойкоюп. 4539. — к. II кит.*).
- Намаз** (*Намаз дигер, намаз шам, Намаздарын окушуп. 7369—7370. — к. II кит.*).
- Насил** (*Насили казак улуу жүз. 8498.*) —
- Адамдын уруусу, эли, түпкү теги.
- Наштар** (*Наштар алып колуна Тилип жаткан андан көп. 6663—6664. — к. II кит.*).
- Нике** (*Көкчөгө нике кыйыптыр. 12482. — к. I кит.*).
- Нур кызы** (*Нур кызынан кучасың. 1572. — к. I кит.*).
- Нур Улман** (*Өлгөндөрдүн баарысы Нур Улманга кошулуп, Аралады бейишти. 7237—7239. — к. Улман, II кит.*).
- Ойрот** (*Ойротто жок кеп деген. 147. — к. I кит.*).
- Ок жуткуруу** (*Ок жуткуруп окшутуп, Тинтүүр менен түрткүлөп, Бекиген окту копшутуп. 6660—6663. — к. II кит.*).
- Ордо** (*Текес кандын ордого Мусулмандын аскери Куюлуп кирип барганы. 3766—3768. — к. I кит.*).
- Оржемил** (*Оржемил деген дарысын Жутуп алды баарысын. 4763—4764.*) —
- Жарадар адамга ичирүүчү дарынын бири.
- Оройпо** (*Алеңгир жаа, сыр жебе Оройпо окту чалганы. 7539—7540. — к. II кит.*).
- Орчун** (*Орчун Кокон, Маргалаң. 620. — к. II кит.*).
- Осбаса // Усбаса** (*Осбаса кылып шайтаны, Жыйырма миң атпай кайтканы. 12685—12686.*) —
- (ар. азгырма, азгыруу, шайтан азгыруу).
- Отого** (*Ак отого, көк диңсе. 11826. — к. II кит.*).

Отого-диңсе (*Отого-диңсе сайынып*. 4271—4273. — к. II кит.).

Отоо (*Отоодон түтүн бөлүнөт*. 5683. — к. II кит.).

От-Суу (*Отко-сууга табындың*

Ошончолук жаңылдың. 2016—2017.) —

Алгачкы адамдар, ошондой эле шаман дининдеги орто кылымдагы түрк-монгол элдери отко-сууга кудуреттүү күч катары сыйынып келгени жазма эстеликтерден белгилүү. Манасчы бул жерде негизги кудайы катары отту эсептеген мажус (зороастризм) дининдегилер жөнүндө айтып жатат.

Оттук (*Тартып алдым белинен*

Оттук менен бычагын. 1052—1053. — к II кит.).

Очогор (*Очогор кара мылтыгы*. 7940.) —

(Монголдун Отцагиур милте). Мурунку мезгилдердеги милте менен атылуучу эски мылтыктын бир түрү. Эпосто милтелүү мылтыктын энчилүү аты катары да айтыла берет.

Өкчө (*Алтындуу наал, жез өкчө*. 1184.) —

Бут кийимдин апкыты.

Пааша // Бааша (*Самар пааша өткөн соң,*

Жер атагы Самаркан. 160—161. — к. I кит.).

Пери // Бери (*Шайтан эмес, пери эмес*. 1012. — к. I кит.).

Пир // Бир (*Ыклас менен кол берди*

Абунасир пирине. 4290—4291. — к. I кит.).

Путпарас // Бутпарас (*Жаман өзү путпарас*. 7580.).

Ирандын бутпараст — бутка сыйынуучу, бутка табынуучу (адам) деген сөзүнөн кирген.

Сааба (*Саабаларга кол берди*. 3603. — к. I кит.).

Саадак (*Саадак болбой, ок болгун*. 1236.) —

Байыркы түрк-монгол элдеринин тилиндеги орток сөз. Жаанын огу (жебе) салынуучу териден, же булгаарыдан жасалган баштык. Атчан жоокерлер ыңгайына жараша сол жагына асынып, же куруна (бел-боо) байланып алып жүрүшкөн. Элде: «Көк саадактын ичинде, күбө бузар жебе бар» деген тарыхый сөз сакталган. Демек, жебе салгыч экендиги ачык туюлат. Ошондой эле эпосто «коломсок» деген сөз да жебе салгыч буюм маанисинде учурайт. Тексттерде саадак, кээде жалпы эле жаа маанисинде да айтыла берет.

Сай кашка (*Сапарга барган сай кашка*. 1810. — к. Кашка. I кит.).

Сайып буруш // Зайып буруш // Зайып пуруш // Сайып куруш (*Зайып-буруш эр деди*. 5476.) —

Бул термин персче «сахэб-геран», тажикче «сохибкирон» деп айтылат. Арабдын «сахиб» — ээлөөчү, ээси деген сөзүнөн алынган. Бир нече мааниси бар: 1) бактылуу, 2) жеңиштүү баатыр, 3) легендарлуу аскер башы, кол башы (полководец). Терминдин кеңири мааниси: «Эки бактылуу планетанын (Чолпон менен Юпитердин же, Чолпон менен Күндүн) айкалышынан жаралган (бүткөн, туулган) деген түшүнүктү билгизет. Кээде бактылуу эки жылдыздын (же жылдыздардын) айкалышынын ээси деп түшүндүрмө берилген. Бул титулдук эпитет алгачкы ирет Темирланга берилип, анын ысымына туруктуу колдонул-

ган. Андан кийин башка башкаруучулардын ысымдарына (мисалы, Абдуллахан II, 1533—1588-ж.) да байланыштуу айтыла баштаган. Кийин Темирландан мурунку замандардагы эпикалык жана легендарлык, ошондой эле тарыхый ысымдарга да айтылып келди. Мисалы, Үрүстөм, Чынгыскан, Манас жана башкалар.

Эпосто Манаска берилген зайып буруш // сайып пуруш // зайып куруш эпитетинин буруш // куруш деген сөзүнүн маанисин чечмелөөгө мүмкүн болбоду. Академик К. К. Юдахин сөздүгүндө: Зайып пуруш арабдын «сахиб-ферасет» деген сөзүнөн кирген деп божомолдойт. Ал эми тажикче сөздүктө: «сахибфоросат» — 1) тез баамдоочу, тез туюп сезгич, көрөгөч, байкагыч, тез түшүнгүч, кыраакы, тез тапкыч (адам жөнүндө) деген түшүндүрмө берилген. Бирок Манаска берилген «зайып-буруш» деген эпитеттик термин Темирландын ысымына колдонулган «сахиб керан» деген титулдук термин менен мааниси бирдей. «Айың менен Күнүндүн бир өзүнөн бүткөндөй» деген сыпаттаманын мааниси да ошол эле Темирланга берилген эпитеттин маанисин туюндуруп турат.

Сам-Нариман (*Жомок кылып айттыңар Самнаариман арстанды. 1362—1363.*) —

Фирдоусинин белгилүү «Шахнаме» чыгармасындагы каарман. Чыгарманын түп нускасында негизги каарман Ростемдин (Үрүстөм) чон атасы Сам-Нариман (Наримандын уулу Сам) деп аталат. Манасчы Сагымбай «Шах наме» чыгармасы менен кабардар болуп, андагы каарманды эпосто эскерген.

Сандырга (*Сандыргалуу Манасты. 4643. — к. I кит.*).

Санды түмөн (*Санды түмөн эри бар. 1848.*) —

Сансыз, эсепсиз, чексиз (көп) деген маанидеги түшүнүктү туюндурат.

Санталак (*Санталак казак кай иш — деп. 4734. — к. II кит.*).

Сара (*Сарасын антип житирдиң. 1876.*) —

(*ир. с а р а — таза, тандалган мыктысы*).

Сардар // Сардал (*Журт бийлеген сардарым. 6263. — к. I кит.*).

Сарпайы (*Сарпайы, сонун мал менен. 8744. — к. II кит.*).

Серчи // Сээрчи (*Жол адашпас жерчиден*

Көз байлоочу серчиден. 2596—2597. — к. I кит.).

Султан (*Суракчы болгон кытайды*

Султан кылып алыптыр. 1503—1504. — к. I кит.).

Сумбул // Сунбул (*Кашы кыйгач, сумбул чач. 12927. — к. II кит.*).

Сундун // Сунтуң // Зунтуң (*Алтаң деген бир сундуң. 278.*) —

(*кыт. цзунтун: цзун — башкы; тун — башкаруу*). Мамлекеттин башчысы, б. а. президент же император деген маанини туюндурат. Уйгурча «зунтуң» түрүндө айтылат. Кыргыздар уйгурча айтылышы боюнча кабыл алган дешке болот. Бирок эпосто бул термин өзүнүн түз маанисинде так пайдаланылбастан, жалпы эле кытайлардын мансаптык даражасынын бирин билгизген титулдук наам катары айтылат.

Суңшо (*Эки-Баш менен Суңшону. 2413.*) —

(Кытайдын «цзун» деген сөзүнөн алынган, *уйг. — «зун // сун» — башкы, чон, улук; «шо // шу // шу й» — суу, өзөн, дарыя*). Кытайлар

Нарын дарыясын Суншо (башкы өзөн, чоң суу) деп аташкан экен. Сагымбай манасчы Нарын суусунун кытайча атын да уккандыктан, эпоско киргизсе керек.

Суна саадак // Суна садык (*Суна садык чалганда*. 8513. — к. I кит.).

Сурнай (*Сурнайдын үнү такылдап*. 5131. — к. I кит.).

Сүкүт (*Сүкүтүн кылган кудайдын*

Абунасир өзү бар. 12503—12504. — к. II кит.).

Сыр найза (*Сыр найза колдо койкоюп*. 4540. — к. II кит.).

Сээр (*Сээр окуп дубалап*. 3179. — к. Серчи // Сээрчи. I кит.).

Таа-Талап // Таталап (*Кытайдын баары таа-таалап*. 6567. — к. II кит.).

Тагаат // Такаат (*Эгеңе тагаат кыла албай*. 4035.) —

1) Ыраазы болуу, алымсынуу; 2) сабыр кылуу, чыдамдуу болуу, чыдамкайлык.

Такта (*Тактада жатып кан өлбөс*. 1030. — к. II кит.).

Танап (*Оттон танап тактырган*. 13602.) —

(*ар. т а н а п* — аркан, узун ичке жип). Мында сыйкырлап от менен танап тартканы айтылып жатат.

Таңшаң // Танышың (*Таңшаң тоого таянып*. 5206.) —

Кытайдын тянь — асман, теңири; ша нь — тоо деген географиялык термининин кыргызча айтылышы боюнча колдонулган. 18-к. экинчи жарымында кытайлар Шиңжаңды басып алгандан кийин кыргыздын «Теңир-Тоо» деген элдик географиялык терминин сөзмө-сөз өз тилинде которуп атоо менен пайда болгон.

Тараза-Мийзам (*Тартып калба бир күнү*

Тараза-мийзам тарлыгын. 1559—1560.) —

(*ир. т а р а з у* — оордукту, салмакты өлчөөчү курал; *ар. м и з а н* — тартип, эреже, жобо). Мусулман дини боюнча адамдын оң-сол жагын шарнатка ылайык өлчөп туруучу тараза.

Таш (*Эки таш жерден эсерлер*

Атынан түшүп жөө барды. 10401—10402. — к. I кит.).

Тебин (*Тебин малым кайда? — деп*. 10041.) —

(*Монг. төө*).

Тейтей (*Тегеренди тейтейи*. 1852.) —

(*кыт. т а й т а й*; *уйг. т а й т а й*, *т е й т е й*). Қаныша, айым, төрө аял, улуктардын аялдары, келиндери, кыздарына карата колдонулган термин. Кытайдын мансаптуу адамдары кыздарын бала кезинен эле буттарын таңып (бинт менен) коюп өстүргөн, чоңойгондо алардын буттары ипичке болуп, араң эле басышкан, көбүнчө жетелеп жүрүшкөн. Ошондуктан кыргыздарда бала жаңы баса баштаганда «тай-тай» деп жетелеп бастырууга үйрөтүшкөндүгү белгилүү. Арийне, кытайдын ушул сөзүнөн кириши мүмкүн. Кытайдын ак сөөк адамдары ушундай кыз-келиндерди сулуу катары эсептешкен. Жогорку даражалуу адамдардын тукумдары тейтей кыздарга үйлөнүшкөн. Эпосто болсо кытайдын улуктарынын аялдарын мыскылдап шылдыңдоо маанисинде «тейтей», «тейтей бут» деп аташкан.

Текебер // Такабар (*Төртүнчүсү текебер
Өзүңдү өзүң көтөрүп
Дүнүйөдө жеке дээр.* 4040—4042.) —

(ар. текеббор). 1. Өз боюн өзү көтөрүп, адамга кокурайып караган, төрө пейил, көөдөк. 2. Кесирдүү, бир нерсени жактырбай, манчыркап тандай берүүчү кесирлүү, менменсинген адам.

Темир-Ноор (*Тегеренип келдиңер
Темир-Ноор көлүңү.* 2434—2435.) —

(монг. Тамирту-Нор; кырг. Темирлүү-Көл). Монголдор Орто Азияны басып алгандан кийин (13-к.) Ысык-Көлдү «Тамирту-Нор» деп аташкан. Себеби, тоодон агып түшкөн көп суулар темирдин күкүмү аралашкан кумду (темир кум) агызып келип, көлгө куйгандыктан аташкан көрүнөт. Мурун көл өрөөнүндө жашаган түрк тилиндеги элдер Туз-Көл (суусу туздуу болгондуктан) деп да аташкан экен «Манаста» (Сагымбайда) Кер-Көл (Чоң-Көл) деп да аталат.

Теңир (*Теңир урган Текестин
Шашып турган кези деп.* 3154—3155. — к. Көк-Теңири. I кит.).

Тинмочор (*Төгөрөккө чаң салар
Аты болот Тинмочор.* 8832—8833.) —

Монгол империясын негиздеген Чынгыскандын төрөлгөн мезгилинде коюлган өзүнүн (13-к. башында) энчилүү ысымы (Темучин).

Тозок (*Жайы тозок жамандыр,
Жакшылык кайдан көрөсүң.* 1599—1600. — к. I кит.).

Токсон уруу өзүбек (177.) —

Жуучунун насилинен Абулкайыр кандын небереси Шейбани-кан 16 к. башында тимурийлердин мамлекетинин территориясын басып алып, өзүнүн династиясын орноткондон кийин пайда болгон этнографиялык термин. Тарыхый маалыматтарда традициялык тизме боюнча өзүбектин 92 уруусунун аттары берилген. 16-к. башында жазылып калган «Маджму ат-Таварих» кол жазмасында, кийин 19-к. жазылган «Тухфат ат-Таварихи хани» чыгармасында, ошондой эле Өзбекстандын Чыгыш таануу институтунда сакталган кол жазмада 92 уруунун тизмеси берилген. Түштүк кыргыздардын арасынан да 1955-ж. этнограф С. М. Абрамзон дагы бир вариантын (З. Чормошевден) жазып алган 92 өзбек уруусунун санжырасында Шейбанилердин доорундагы көчмөн өзбектердин (элетийа — элеттиктер) урууларынын аттары гана аталбастан, ошондой эле андан мурунку мезгилдерде жашаган жергиликтүү уруулардын аттары да тизмеде аралаштырылып берилген.

Сагымбай ушул маалыматтар боюнча кабардар болгондуктан, өзүнүн вариантында эскерип жатат. Албетте, 92 эмес, 90 уруу деп ырдын муун эсебине ылайыктоо үчүн гана айткан болуу керек.

Торгун (*Торгуң, тубар тондору.* 9118. — к. II кит.).

Торко (*Миң дилделик торко алып.* 3721. — к. II кит.).

Тосот (*Тосоту болсо тостуруп,
Таш кулатып салсын,— деп.* 10637—10638.) —

Бийик тоолордон өтүүчү жалгыз аяк кыя жолдорго жоо өтө албас үчүн, таш кулатып салышкан. Жоо тосмодон өтө албай, тар жолдо кайра артына кача албай, буйдалып калган учурда чабуул коюп талкалашкан. Бул тоолуу чөлкөмдөрдө жашаган көчмөн элдердин согуштук ыкмаларынын биринен болгон.

Тоту куштун куйругу (*Тоту куштун куйругу*
Эки ийинге жайылып. 4272—4273.) —

Эпосто кытай менен калмактын жогорку даражалуу адамдарынын бөркүндөгү мансаптык белги катарында учурайт. Цин империясынын мезгилиндеги эл бийлеген адамдар даражасына жараша мыйзамдуу түрдө бөркүнүн төбөсүнө ар кыл түстөгү асыл таштардан жасалган ири мончокторду (кыт. динсе), эреже катары, тагынып жүрүшкөн. Ошону менен бирге жогорку мансаптагылар тоту куштун, же тоостун (павлин) куйрук-канаттарын да бөркүнүн желке жагына тагынышкан. Ошондуктан бул туруктуу этнографиялык сыпаттама эпосто, негизинен, калмак-кытайлардын башчысы Коңурбайдын образына мүнөздөмө берүүдө колдонулат.

Төлгө (*Төлөк аттуу бала экен,*

Төлгө өнөрү бар экен. 1840—1841. — к. I кит.).

Төлгөчү (*Төлгөчү Каратөлөгү.* 19—20. — к. **Төлгө** I кит.).

Төө мылтык (*Төө мылтык үнү күркүрөп.* 13783. к. I кит.).

Төрө (*Аскер башы төрө — деп.* 8685. — к. I кит.).

Тубар (*Кызыл кымкап, тубардан.* 8525. — к. II кит.).

Тул (*Катындары тул калды* 287. — к. I кит.).

Тулпар (*Сарыбуурул тулпарга.* 4575. — к. I кит.).

Тулум (*Башында тулум чачы бар.* 4451. — к. II кит.).

Туңша (*Туңша деген шаары бар.* 135;

Туңша кытай баласы. 237.) —

1. Кытайда жашаган монгол тилиндеги элдин аты. 2. Эпосто жердин аты, кээде шаар маанисинде да айтыла берет.

Туран (1. *Атасы Туран биздин мүлк.* 117;

2. *Эрен менен Туранды.* 1358.) —

1. Түрк элинин ата-бабаларынын бири болуп айтылат. Арийне, Туран деген географиялык терминди адамдын ысымы катары да пайдаланган дешке болот. 2. Эң байыркы заманда Инди-Европа тилинде сүйлөгөн тур деген элдин жашаган өлкөсү (Ирандын түндүгү, азыркы Орто Азия чөлкөмү аталган. Кийин бул жерди түрк тилиндеги элдер ээлеп, Иран элине коңшу аймакта турушкан соң, Караканийлер доорунан баштап түрк жергеси (өлкөсү) деген түшүнүк менен алмашкан. Демек, Туран деген географиялык термин тур элинин өлкөсү деген мурунку маанисин өзгөртүп, 10-к. баштап Түркстан деген термин менен синоним катары колдонулган. Белгилүү «Шахнаме» дастанында Иран менен Турандын элдери көп жылдарга чейин жоолашып келгендиги баяндалат. Анда да Туран туруктуу түрдө түрк өлкөсү болуп айтылат. Башка варианттарда учурабагандыгына караганда Сагымбай «Шахнаменин» таасири боюнча эпоско киргизгендиги байкалат.

Туу (*Алтын айчык, кызыл туу*. 2082. — к. I кит.).

Туулга (*Туулга менен калканы,*

Туюк болот, көк темир. 4461—4462. — к. I кит.).

Түлөө (*Ургаачысын ар качан,*

Ак түлөөгө жараткан. 931—932. — к. I кит.).

Түп-Бээжин (*Түп-Бээжин деген чоңу бар*. 148.) —

(*түрк-монг. тев // төп — борбор; кыт. Бээжин, Бейцзин — Пекин*). Кытайдагы Цин империясы (1644—1911-ж.) 18-к. 2-жарымында Чыгыш — Түркстанды (Шиңжаң) басып алгандан (1758-ж.) кийин жергиликтүү жана ага коңшу жашаган элдер Кытай өлкөсү жөнүндөгү маалыматтарды кеңири кабыл ала баштаган. Кытай жөнүндө өздөштүрүлгөн көптөгөн түшүнүктөрдүн бири — анын борбору Бээжин болуп эсептелет. Элдик географиялык түшүнүк боюнча ал бир нече бөлүктөрдөн турат. Негизинен, традициялык үч бөлүк (Чоң-Бээжин, Орто-Бээжин, Чет-Бээжин) кеңири айтылат. Ал эми Түп-Бээжин болсо борбор-Бээжин деген түшүнүктө айтылат. Улуу акын Тоголок Молдонун санжырасынан төмөнкүдөй тарыхый фактыны келтирүү жетиштүү болоор. Анда мындайча жазылган: Кытайдын бир улугунун баласы Чатыр-Көлдө аң уулап жүргөн учурунда Жанболот баатыр (Атантай — Тайлактын чоң атасы) өлтүрүп салган экен. Ошондуктан, кытайдын көп колу издөө салып, Тогуз-Тородо Жыртак-Үңкүр деген жерден Жанболот баатырды бир уулу менен кармап кетип, Түп-Бээжинге алып барып, мойнуна күндө-зоолу тагып, жети жылы зынданга салган. Сарынын тукумунан Тобок баатыр Жанболотту издеп, Түп-Бээжинге үч жылда жөө барып, Жанболотту бошотуп келет. (Кыргыздар. II, 29—30). Демек, Түп-Бээжин деп Пекинди (Бейцзин) айтып жаткандыгы түшүнүктүү. 18-к. 2-жарымынан бери кара кытайлар басып алгандан кийин, коңшу элдерге да коркунучтуу кырдаал түзүлүп, эл аралык маанидеги эң башкы душман катары элдин аң-сезимине зор таасир тийгизген. Ошондуктан, бул конкреттүү доордогу кытайлар менен коңшу элдердин ортосундагы мамилелер эпоско жаңы тарыхый катмардын чагылышына башкы өбөлгө болду.

Түпөк (*Шыпырып салып түпөгүн*. 4755. — к. II кит.).

Увазир // Вазир (*Орто канга увазир*. 8497. — к. I кит.).

Угуз (*Кырдагы угуз балдары*. 590. — к. I кит.).

Ужут (*Энемден келдим ужутка*. 12972. — к. I кит.).

Ултан (*Султандарды сулатып,*

Ултаң кылып салыптыр. 1505—1506. — к. II кит.).

Улама (*Уламадан уккамын*. 151. — к. II кит.).

Учмак (*Учмакты көздөй учасың.*

Нур кызынан кучасың. 1571—1572. — к. II кит.).

Үкүр (*Үкүрдөн алып келгин — деп,*

Үч миң беш жүз сыйырды. 7159—7160.) —

(*монг. ү х э р // ү ч е р — уй, инек, өгүз*).

Үлкөн (*Үлкөн — кичик кыйла жан*. 9474.) —

(*каз. ү л к ө н — чоң, улук*).

Үп (*Үйдө турган үптөрүн*. 444.) —

(*түрк-монг. ү п*). Асыл буюм, адеми мүлк, баалуу дүнүйө. Үйгө жый-

нап-терген баалуу буюм-тейимдер, асыл заттар (алтын, күмүш, асыл таштар ж. б.), казына ж. б. Эпосто ушундай эле түшүнүктө айтылган. Айрым түрк-монгол элдеринде, мисалы, туваларда: жоо тарабынан талап алынган (олжого түшкөн) баалуу үй мүлкү, казынасы. Калмактарда үй-мүлкү деген түшүнүктөн башка дагы мураска калтыруу үчүн жыйылган баалуу, адеми дүнүйө, буюм-тейим, мүлк маанисинде айтылат.

Үртүк (*Үртүктөп атын токушуп*. 9472.) —

Ат жабуу, аттын соору жагын жабуу үчүн атайын кооздолуп жасалган жапкыч.

Үрүстөм (*Эр Үрүстөм-Дастанды*. 1364.) —

«Шахнаме» поэмасы боюнча, анын түп нускасында «Дастандын уулу Үрүстөм» деген мааниде айтылган. Ошондуктан, поэманын текстинде Үрүстөмдүн атасы бирде Заль (Заль-Зер) бирде Дестан деп аталып, алмашылып колдонулган. Ошондой эле «Самдын уулу Дестан» деген ыр саптары учурайт. Демек, мындагы Дестан адамдын энчилүү ысымы экендигин туура түшүнүү зарыл. Үстүртөн караганда «Үрүстөм-Дастан» деген туюнтмадан «Үрүстөм жөнүндөгү дастан (поэма, эпос)» дегендей түшүнүк келип чыгышы да мүмкүн. Балким, Үрүстөмдүн атасы Дестандын ысымы «дастан» деген адабий терминдин негизинде пайда болушу да ыктымал. Бирок «Шахнаменин» каармандарынын биринин ысымы Дестан менен адабий терминди (дастан) чаташтырбоо зарыл, анткени экөө эки мааниде колдонулат.

Үт (*Мурутунун үтүнө*

Торгойдой талкан тыгылган. 6365—6366. — к. I кит.).

Чага // **Жага** (*Чагалалап чуркурап,*

Талаага качып быркырап. 3728—3729. — к. I кит.).

Чаган // **Чагаан** (*Чаган аткан күнүндө*. 1945. — к. I кит.).

Чака (*Кызыл чака булуңду*; 20;

Кара чака булуңду. 256. — к. I, II кит.).

Чалдыбар (*Эски коргон — чалдыбар*. 3725.) —

(*ир. чор — төрт, девори — дубал*).

Демек ирандын чордевори деген сөзүнүн кыргызча айтылышы. Орто кылымда Орто Азия менен Казакстандын аймактарына курулган шаарлар менен коргон-чептердин бузулган урандыларын иран тилинде «Чордевори» деп, түрк тилине сүйлөгөн элдер «Төрткүл» (төрт бурчтук) деп аташкан. «Чалдыбар» деген термин иран тилинен өздөштүрүлүп, «төрткүл» деген термин менен бирдей эле мааниде синоним катары колдонулган.

Чантуу // **Чанту** (*Тигиндей экен чантуу — деп,*

Баашага кабар айткан жок. 1898—1899. — к. II кит.).

Чапма нике (*Асармат, Эрмат молдосу*

Чапма нике байлады. (13082—13083.) —

Эч кандай салтанаты жок (үйлөнүү тою, анын ар түрдүү салттык жөрөлгөсүз) шашылыш кыйылган нике. Мындай нике көбүнчө жоодон колго түшкөн олжо аялдарга (к. **Олжо катын**) карата айтылган.

Чарайна (*Карчыты менен Чарайна**Кыягын үзүп салыптыр.* 4634—4635. — к. II кит.).**Чексе** (*Чекселеп дары алыңар.* 3644.) —

Иран тилинде 5—6 кг. салмактагы оордук өлчөмдү туюндурган термин. Контекст боюнча караганда дары сала турган идиш (баштык, дорбо, чанач ж. б.); анча чоң эмес оордук өлчөмү, балким өлчөмдүк ченди көрсөтүүчү идиш маанисинде айтылганы байкалат.

Черүү (*Алты миң экен черүүсү.* 310. — к. II кит.).**Чет-Бээжин** (*Орто-Бээжин, Чет-Бээжин**Ойротто жок кеп деген.* 146—147.) —

Кытайдагы Цин империясынын мезгилинде (1644—1911-ж.) анын борбор шаары «Бейцзин» деп аталгандыгы белгилүү (бул географиялык ат 1403-жылдан бери карай айтылып келе жатат). Кытайча айтылышын кыргыздар Бээжин формасында аташкан. Пекин шаарын эл Түп-Бээжин, кээде жөн гана Бээжин деп айтышат. Эпосто ушул түшүнүктө учуроо менен бирге, Бээжин деп жалпы эле Кытай өлкөсүн да туюнушат. Анткени, элдин географиялык түшүнүгүнө ылайык традициялык үч бөлүккө бөлүнүп айтылат. (Чоң-Бээжин, Орто-Бээжин, Чет-Бээжин же Кичи-Бээжин). Мындай традициялык үч бөлүк Кыргызстандын территориясындагы көп топонимдерден да учурайт. Мисалы, Чоң-Байсоорун, Орто-Байсоорун, Чет-Байсоорун (бир өрөөндөгү үч суу жана тоо) ж. б. Эпостогу Чет-Бээжинди эл Шинжаң деп түшүнүшкөн. Анын элдик аты Алты-Шаар деп аталат. Чет-Бээжин менен Алты-Шаар бир эле географиялык районду туюндургандыгы жеке эле Сагымбайда эмес, ошондой эле Багыш, Саякбай, Ыбрай сыяктуу манасчылардын варианттарында да ачык эле айтылат.

Чечек (*Чегилбей чечек албайбы.* 1111.) —

Өтө коркунучтуу катуу кармаган жугуштуу оору. Элде чечек оорусун «улуу тумоо» деп аташат. Байыркы мезгилден бери келаткан оору экендигин енисей-орхон жазмаларында да айтылгандыгынан билүүгө болот (ДТС, 143). Вирустар организмге аба, чаң менен, көбүнчө дем алуу органдары, кээде тери аркылуу кирет. Кан аркылуу бүт денеге тарап, теринин клеткаларына топтолуп, көбөйө берет. Бара-бара бүт денеге мала кызыл бүдүр чыгат. Ал бүдүрлөр ыйлаакчага айланып, андан кийин жарылат да, анын ордуна жаралар пайда болот. Жара карттанып, ал түшкөндөн кийин денеде өмүр бою кетпей турган так (чаар) калат. Илгери табыптар чечекти чегип дарылаган экен. Кийин чечек оорусу жукпас үчүн, алдын ала эмдеп келишкен. Азыр бүткүл дүйнөдө бул оору жоголгон.

Чилмардан // **Чылмардан** (*Чапкынчыны чаптырды,**Чилмарданды кактырды.* 5414—5415. — к. I кит.).**Чогоол** (*Баладан бирди — чогоолду.* 488. — к. II кит.).**Чок** (*Кызыл чоктуу ойротко.* 255;*Кара чоктуу ойротко.* 258. — к. II кит.).**Чоро** (*Алманбеттен бөлөгү**Кырк чоронун баары бар.* 6519—6520. — к. II кит.).

- Чоюн** (*Шайтанды билбей кудай — деп, Кур чоюнга сыйынды.* 10477—10478.) —
Мында өтм. м. бутту (будда) айтып жатат.
- Чоюн баш** (*Алачык үйдөй чоюнбаш.* 6340. — к. I кит.).
- Чөл-Биябан** (*Чөл-биябан оюку.* 596. — к. I кит.).
- Чыйтай** (*Чыйтайың болсо чыгаргын, Чын урушка ыйгаргын.* 5281—5282. — к. II кит.).
- Чынмачын** // **Чын-мачын** (*Чылгый динсиз Чынмачын.* 140. — к. I кит.).
- Чыңоол** (*Чыңоолду чыңдап коюшуп, Чыйрагы чыңоол болушуп.* 7373—7374. — к. II кит.).
- Шаа** (*Орго шаанын кашына.* 6485. — к. II кит.).
- Шаабат** (*Шаабаты бойдон кеткени.* 13100.) —
Эркектин уругу.
- Шаадат** (*Келме шаадат келтирип.* 13105. — к. I кит.).
- Шаанама** (*Башкы тарых Шаанама.* 1402.) —
Манасчы А. Фирдоусинин «Шахнаме» дастанын тарыхый эмгек катары түшүнгөн өңдөнөт.
- Шаймерден** (*Шаймерден деп чуркурап.* 9721. — к. I кит.).
- Шайтан** (*Кабарын шайтан туйдуруп.* 240. — к. I кит.).
- Шапкер** (*Шапкер тартып калың кол.* 13309. — к. II кит.).
- Шарабан-Тоор** (*Жаннатты көздөй жанасың, Шарабан-Тоор суусунан Абыдан ичип канасың.* 1573—1575.) —
Бейиште агып турган суунун аты.
- Шарият** (*Алар кандай кылды экен Шариятын сурайын.* 8812—8813. — к. I кит.).
- Шейит** (*Шейит өтсөң дүйнөдөн Кыйналбайсың кудайга Кылганыңды сүйлөөдөн.* 1568—1570. — к. I кит.).
- Шуптуу** (*Шуптуулардын баарысы.* 3826. — к. II кит.).
- Шыйкуу** (*Күлдүр Шыйкуу калмагы.* 1943.) —
кыт. Шохо деген шаарчанын кыргызча айтылышы. Бул шаарча Иле чөлкөмүндө болуп, Кулжа шаарынын чыгыш жагында, Манас өзөнүнүн батыш тарабында жайгашкан. Кийин 17-к. баштап бул аймакта калмактар жашаган, 18-к. 2-жарымында ал жерлерди Цин империясы басып алгандан кийин курулган шаарча. Демек, кийин салынган шаарчанын аты менен ошол жерде (аймакта) мурунтан жашап келген калмактар да аталып калса керек.
- Ыклас** // **Ыкылас** — (*Ыкыласың окуп Айкожо.* 3637. — к. II кит.).
- Ыспани** // **Испани** (*Түштүгүң Балык, Испани.* 1484. — к. I кит.).
- Эге** (*Эгем-таала сактаса, Эңшерип кетчү ким дейсиң.* 1009—1010. — к. I кит.).
- Эгей-Шыгай** (*Эгей-шыгай көй кашка.* 1074. — к. I кит.).
- Эдил-Жайык** (*Эдил-Жайык жери бар.* 788.) —
Орто кылымдагы Волга (Эдил) менен Уралдын (Жайык) түркчө аталышы. Бул эки чоң өзөндүн аралыгындагы жана анын айлана-чөйрө-

сүндөгү кеңири территория (географиялык район) көчмөн түрк тилиндеги элдердин, кийин монголдордун жашоо-турмушу менен чарбачылыгында маанилүү роль ойногон. Көчмөндөр жашап келген бул кеңири аймак «Эдил-Жайык жери» деген элдик аталыш боюнча нечен кылымдардан бери айтылып келе жатат. Ошондуктан бул эки конкреттүү топоним туруктуу түрдө бирге айтылып, бир эле тарыхый географиялык чөйрөнү туюндуруп турат. «Эдил-Жайык» деген элдик топоним көп элдердин оозеки көркөм чыгармаларынын үлгүлөрүндө («Манас» эпосунда да) да чагылып, традиция боюнча сакталып отурган.

Эрен (Эч ким барбай ал жерге

Эрендер ээлеп калыптыр. 559—560. — к. II кит.).

Эсенкан (Эсенкандын өзүнөн. 275. — к. II кит.).

Эрөөл (Эрөөлгө чапчу эрендер. 368.) — к. I кит.).

Эшен (Динге балбан эшенден. 2595. — к. II кит.).

КИТЕПКЕ КИРГЕН ОКУЯЛАРДА КЕЗИККЕН АДАМ АТТАРЫ

Абан — эпизоддук каарман, Жанайдын мурунку аты: 13.

Абдылда — эпизоддук каарман, Манастын чоролорунун бири: 27, 50, 63, 74, 113, 245.

Абунасыр — эпизоддук каарман, кожо: 51, 81, 90, 94, 201, 265.

Абылатун — эпизоддук каарман: 72.

Абылкайыр — эпизоддук каарман, Муса пайгамбардын тушунда кан болгон: 39.

Абыке — эпизоддук каарман, Манастын аталаш бир тууганы: 62.

Агыдай — эпизоддук каарман, далычы: 47, 157, 158.

Азирети Аалы — эпизоддук каарман, пайгамбардын күйөө баласынын аты: 22, 60, 76, 171, 243, 266.

Азирети Айып — эпизоддук каарман, пайгамбардын аты: 38.

Азирети Искендер — эпизоддук каарман: 70.

Айган — эпизоддук каарман, Жанайдын атасы: 13.

Айдар — эпизоддук каарман, абактардын каны: 23, 112.

Айдаркан — эпикалык каарман, казактардын каны: 25, 56, 64, 73, 74, 75, 93, 94, 103, 104, 106, 107, 110, 119, 143, 176, 202, 205, 215, 250, 253, 254, 259, 260, 269, 270.

Айкожо — эпизоддук каарман: 79, 80, 90, 107, 206, 265.

Айлалык — эпизоддук каарман: 222.

Айнакул — эпизоддук каарман, Саламаттын уулу: 28, 164, 165.

Азармат — эпизоддук каарман: 277.

Ак Балта — эпикалык каарман, нойгут каны, Чубактын атасы: 10, 23, 26, 27, 49, 56, 61, 99, 103, 127, 146, 156.

Акбешим — эпизоддук каарман: 152.

Акунбешим — эпизоддук каарман, кан: 13, 27, 35, 66, 67, 68, 94, 117, 129, 130, 148, 151, 157, 204, 207, 208, 222, 231, 245, 246, 247, 249, 250, 258, 259, 262, 263, 269, 270.

Акымбешим — эпизоддук каарман, Манастын чоролорунун бири: 49, 56.

- Акымбек — эпизоддук каарман, Манастын чоролорунун бири: 56.
 Акынбек — эпизоддук каарман: 49.
 Акун — эпизоддук каарман, кан: 113, 203, 214, 215, 218.
 Алатек — эпизоддук каарман: 132, 134.
 Алмамбет — эпикалык каарман, Манас баатырдын эң жакын чоросу: 141.
 Алооке — эпикалык каарман, кыргыздардын негизги душманы, кытай каны, Коңурбайдын атасы: 24, 146, 296.
 Аланча кан — эпизоддук каарман: 21.
 Алаш — эпизоддук каарман, кан: 11, 13, 38
 Алтан — эпизоддук каарман: 117, 126, 135.
 Аналак — эпизоддук каарман, Манастын түпкү ата-бабаларынын бири: 60.
 Ануш — эпизоддук каарман: 119.
 Ардай: — эпизоддук каарман: 107.
 Арсалаң — эпизоддук каарман, кан: 17, 116.
 Арсы — эпизоддук каарман: 135, 173.
 Аскар — эпизоддук каарман, уруу аксакалы: 27.
 Аталык — эпизоддук каарман, эр Кошойдун атасы: 10.
 Атан — эпизоддук каарман, балбан: 139, 140, 153.
 Бабыркан — эпизоддук каарман, Манастын түпкү аталарынын бири: 60, 65.
 Байгур — эпизоддук каарман, Манастын түпкү аталарынын бири: 11, 13.
 Байжигит — эпизоддук каарман: 10, 32, 25, 56, 202.
 Баймырза — эпизоддук каарман, Байдын уулу: 12.
 Байсоорун — эпизоддук каарман: 224.
 Базылбек — эпизоддук каарман: 49.
 Бакай — эпикалык каарман, уруу аксакалы: 75—80, 99, 103, 104, 106, 107, 112, 130, 140, 148, 157, 167, 202, 206, 207, 226, 227, 229, 233, 236—239.
 Бакбурчун — эпизоддук каарман: 12, 35.
 Бакдөөлөт — эпизоддук каарман, Жакыптын кичүү аялы: 61.
 Баңт — эпизоддук каарман, кан: 37, 256.
 Бегиш — эпизоддук каарман: 10, 63, 66, 207.
 Бейшекел — эпизоддук каарман, Коңгордун уулу: 217, 272.
 Бердике — эпизоддук каарман, чоролордун бири: 10, 24, 61, 113.
 Бешим — эпизоддук каарман, кан: 36.
 Бодоң — эпизоддук каарман, аярлардын бири: 148, 149, 159, 160.
 Бозбала — эпизоддук каарман: 80.
 Бозкерттик — эпизоддук каарман: 17.
 Бозуул — эпизоддук каарман: 79, 80.
 Болот — эпизоддук каарман, Чубактын өз аты: 27, 63.
 Ботбай — эпизоддук каарман: 113.
 Бообек — эпизоддук каарман: 49, 56, 113.
 Бөйөн — эпизоддук каарман, Манастын түпкү аталарынын бири: 23.
 Будаңчаң — эпизоддук каарман: 17.
 Буудайбек — эпизоддук каарман, Музбурчактын уулу: 256, 265.
 Буркан — эпизоддук каарман: 115, 126, 135, 173.

- Буртак — эпизоддук каарман: 146.
 Бурчак — эпизоддук каарман: 17.
 Дабашы — эпизоддук каарман, аяр: 212, 246.
 Дамбылда — эпизоддук каарман: 113.
 Дангыл — эпизоддук каарман: 206.
 Дардак — эпизоддук каарман: 92.
 Дастан — эпизоддук каарман: 37.
 Деркембай — эпизоддук каарман: 50.
 Дукан — эпизоддук каарман: 146.
 Дого — эпизоддук каарман: 48, 49, 103.
 Догон — эпизоддук каарман, уруу аксакалы: 112.
 Дөгөн — эпизоддук каарман: 48, 49.
 Дуулат — эпизоддук каарман: 207.
 Дүбүрө — эпизоддук каарман: 11, 66, 152.
 Жайнак — эпизоддук каарман: 16, 50.
 Жайсаң — эпизоддук каарман: 112, 113, 215.
 Жакып — эпизоддук каарман, Манас баатырдын атасы: 9, 10, 12, 20, 23, 24, 26, 28, 31, 38, 56, 57, 60, 61, 62, 63, 65, 73, 101.
 Жамгырчы — эпикалык каарман: 27, 56, 156, 157, 176.
 Жамыра — эпизоддук каарман, жайсаң: 212, 215, 246.
 Жанадил — эпизоддук каарман: 12.
 Жанай — эпикалык каарман: 13.
 Жапас — 256.
 Жапес — эпизоддук каарман, Нуктун уулу: 20, 21, 22, 35.
 Жапыш — эпизоддук каарман: 17, 110.
 Жарыт — эпизоддук каарман: 20.
 Жөнгөр — эпизоддук каарман: 164.
 Жунус — эпизоддук каарман: 42.
 Жүгөрү — эпизоддук каарман: 113.
 Илебин — эпизоддук каарман: 36, 67, 123, 157, 216, 258.
 Каар — эпизоддук каарман, аярлардын бири: 14.
 Кадыр — эпизоддук каарман: 50, 203.
 Кайып кан — эпизоддук каарман: 9, 11, 31, 63, 74, 206, 270, 285, 289, 290, 291.
 Калбаң — эпизоддук каарман: 173.
 Калдан — эпизоддук каарман: 112, 168, 218.
 Калдарбек — эпизоддук каарман: 49, 161, 162, 163, 164.
 Калтаң — эпизоддук каарман: 135.
 Камбар — эпизоддук каарман: 23, 25, 60, 206, 215, 245, 257, 260.
 Карабек — эпизоддук каарман: 161.
 Карабулта — эпизоддук каарман: 129.
 Карабөрк — эпизоддук каарман, Манас баатырдын аялы: 9, 11, 31.
 Кара кан — эпизоддук каарман: 14, 21.
 Каракожо — эпизоддук каарман: 23, 56, 74, 112.
 Каракезек — эпизоддук каарман: 23, 112.
 Каралөк — эпизоддук каарман: 79.
 Каратоко — эпизоддук каарман: 74, 245.
 Карача — эпизоддук каарман: 92, 107, 108, 109, 111.

- Карынбай — эпизоддук каарман: 124.
 Каткал — эпизоддук каарман: 13, 171, 172.
 Кашкел — эпизоддук каарман: 117, 129, 157, 163, 281.
 Кеймен — эпизоддук каарман: 27, 73, 117, 127, 129, 130, 143, 144, 145, 176, 207, 216, 272, 276.
 Келдике — эпизоддук каарман: 113.
 Кемен — эпизоддук каарман: 35.
 Кетек — эпизоддук каарман: 219.
 Коконбай — эпизоддук каарман: 27.
 Коңгор — эпизоддук каарман: 272, 278, 281.
 Кортук — эпизоддук каарман: 15.
 Кошой — эпикалык каарман: 10, 17, 68, 234.
 Көбөн — эпизоддук каарман: 49.
 Көбөш — эпизоддук каарман: 62.
 Көгөй — эпизоддук каарман: 12, 60.
 Көйгүр — эпизоддук каарман: 246.
 Көйүш — эпизоддук каарман: 10, 63, 66, 130, 139, 166, 167, 168, 207.
 Көкдөө — эпизоддук каарман: 35.
 Көкбөрү — эпизоддук каарман: 96, 113.
 Көкчө — эпикалык каарман: 27, 143, 157, 158, 176, 205, 206, 215, 251, 259, 264, 269, 270, 279, 280.
 Көшөң — эпизоддук каарман: 97.
 Көңгөш — эпизоддук каарман, аяр: 35.
 Кубан — эпизоддук каарман: 116, 135, 173.
 Култаң — эпизоддук каарман: 15, 36, 65, 68, 70, 113, 115, 117—119, 125—127, 129, 130, 135, 155, 216.
 Култка — эпизоддук каарман: 126, 135, 146, 173.
 Кутубий — эпизоддук каарман: 74.
 Кутунай — эпизоддук каарман: 245.
 Куяс — эпизоддук каарман: 32, 68, 70—73, 83, 86, 100, 113, 118, 152.
 Күлдүр — эпизоддук каарман: 49, 56, 74, 112, 245.
 Күшөң — эпизоддук каарман: 113.
 Кызыр — эпизоддук каарман: 38, 107.
 Кыргыл — эпикалык каарман: 28, 140, 149, 164—166, 207, 227, 229, 231—233, 237—239, 264, 278.
 Кырмус — эпизоддук каарман: 10, 11, 18, 48, 66.
 Лайламүлүк — эпизоддук каарман: аяр; 167, 168.
 Мажик — эпизоддук каарман: 49, 74, 112, 198, 206, 245.
 Макатил — эпизоддук каарман: 12.
 Манас — эпикалык башкы каарман: 9, 11, 15, 27, 28, 29, 34, 38, 39, 43, 45, 46, 49, 50—61, 63—66, 68, 73—76, 78—81, 83—86, 90, 91, 94, 99, 100—113, 118, 121—124, 130, 132—134, 136, 137, 139—141, 147—150, 152, 153, 156, 158, 166, 171—173, 175, 176, 193, 195, 202, 203, 205, 207, 215, 216, 224—226, 227, 229, 230, 240—244, 250, 265, 270, 282, 289.
 Манжыбек — эпикалык каарман: 49, 148, 198.
 Мангүлүк — эпизоддук каарман: 160, 161, 162.
 Мелабил — эпизоддук каарман: 20.

- Митошак — эпизоддук каарман: 20.
 Мунар — эпизоддук каарман: 66, 74, 75, 106, 110, 206, 270.
 Муса — эпизоддук каарман: 39.
 Мустапа — эпизоддук каарман: 90.
 Нааман — эпизоддук каарман: 46.
 Нескара — эпизоддук каарман, негизги душман: 15.
 Ногой — эпизоддук каарман: 19, 23, 61, 62, 65, 100, 112.
 Нук — эпизоддук каарман, Иламик уулу: 20.
 Нуукер — эпизоддук каарман: 46.
 Ойрок — эпизоддук каарман: 217.
 Орго — эпизоддук каарман: 35, 67, 73, 87, 113—115, 118—120, 125, 127, 129—131, 133, 135, 136, 137.
 Ороз — эпизоддук каарман: 226.
 Оронгу — эпизоддук каарман: 47, 66.
 Ошпур — эпизоддук каарман: 10, 31, 36, 61, 110, 148, 202, 206, 231, 238.
 Өскөнбай — эпизоддук каарман: 28.
 Паан — эпизоддук каарман, түрк уулу: 10.
 Паңгу — эпизоддук каарман: 10.
 Сагымбай — манасчы: 270.
 Сайкал — эпизоддук каарман: 93, 97, 99, 100—109.
 Салагал — эпизоддук каарман: 132, 133.
 Саламат — эпизоддук каарман: 10, 50, 56, 130, 132, 164.
 Саман — эпизоддук каарман: 117.
 Самар — эпизоддук каарман; кыргыз каны: 12, 45.
 Санамкүл — эпизоддук каарман: 193.
 Сапар шаа — эпизоддук каарман: 44, 45, 60.
 Сары кыяр — эпизоддук каарман: 13, 73, 157, 165, 170, 207.
 Сары эшен — эпизоддук каарман: 60.
 Соорун — эпизоддук каарман: 39, 116, 121, 123, 126, 131—136, 140, 153, 246.
 Тагылык — эпизоддук каарман: 241, 242, 243.
 Тазчечен — эпизоддук каарман: 23, 49, 56, 74, 112, 215, 274, 280.
 Талоо — эпизоддук каарман: 97, 113.
 Тана — эпизоддук каарман: 112.
 Тарак — эпизоддук каарман: 112, 261.
 Тейиш — эпизоддук каарман: 93, 94, 96, 104, 106—108, 122, 123, 143, 152, 158.
 Текес — эпизоддук каарман: 35, 68—70, 73, 75, 81, 86, 90, 93, 95, 100, 111, 113, 130, 153, 216.
 Темир — эпизоддук каарман: 93.
 Токон — эпизоддук каарман: 113.
 Торгой — эпизоддук каарман: 213, 246.
 Топчу — эпизоддук каарман: 231.
 Төлөк — эпизоддук каарман: 47, 63, 107.
 Тулус — эпизоддук каарман: 213, 246.
 Түбөй — эпизоддук каарман: 63.
 Угуз — эпизоддук каарман: 21.
 Ургалы — эпизоддук каарман: 17.

- Үйшүмбай — эпизоддук каарман: 31, 92, 260.
 Үмөт — эпизоддук каарман: 176, 215, 252, 260.
 Үйшүн — эпизоддук каарман: 107, 176, 207, 252.
 Үрбү — эпизоддук каарман: 53, 74, 151, 157, 207, 216, 272—275, 277, 278, 280.
 Үрүйап — эпизоддук каарман: 37.
 Үзайыр — эпизоддук каарман: 43.
 Чаганбай — эпизоддук каарман: 49.
 Чагатай — эпизоддук каарман: 236.
 Чагоо — эпизоддук каарман: 23.
 Чалик — эпизоддук каарман: 74, 245.
 Чаян — эпизоддук каарман: 23.
 Чечер — эпизоддук каарман: 117.
 Чубак — эпикалык каарман, кырк чоронун бири: 103, 1112.
 Чынаалы — эпизоддук каарман: 79.
 Чыйыр — эпизоддук каарман, Жакыптын аялы: 61, 62.
 Чыңша — эпизоддук каарман: 90, 237.
 Шаабек — эпизоддук каарман: 113.
 Шаймерден — эпизоддук каарман: 217.
 Шакан — эпизоддук каарман: 61.
 Шакум — эпизоддук каарман: 27.
 Шамың шаа — эпизоддук каарман: 218, 219, 225, 230, 246, 247, 272.
 Шекел — эпизоддук каарман: 272.
 Шиш — эпизоддук каарман: 19.
 Шуншаа — эпизоддук каарман: 73.
 Шибен — эпизоддук каарман: 112.
 Шүкүр — эпизоддук каарман: 43.
 Шыгай — эпизоддук каарман: 61.
 Ыдырыс — эпизоддук каарман, Жырыктын уулу: 20.
 Ыйман — эпизоддук каарман: 28.
 Ыйманбай — эпизоддук каарман: 250.
 Ыламик — эпизоддук каарман: 20.
 Ыраман — эпизоддук каарман: 232.
 Ырдык — эпизоддук каарман: 117, 232, 236, 257.
 Ырчы уул — эпизоддук каарман, чоролордун бири: 332.
 Эрмат — эпизоддук каарман: 273.
 Элчи — эпизоддук каарман: 37.
 Эсенкан — эпикалык каарман, негизги душмандардын бири: 14, 15, 37, 40, 66, 136.
 Эштек — эпизоддук каарман: 45.

КИТЕПКЕ КИРГЕН ОКУЯЛАРДА КЕЗИККЕН ЭЛ-УРУУ АТТАРЫ

- Абак — 112.
 Алаткак — 16.
 Алаш — 9, 35, 44, 53, 54, 55, 64, 66, 121, 158, 165, 203, 205, 208, 252, 269.

- Албан — 56.
 Алтайлык — 15, 69, 112, 114, 205, 222.
 Алчын — 23, 112.
 Анжуу калмак — 16, 36.
 Анжуу — 41.
 Анжы кытай — 17.
 Арап — 21, 22.
 Аргын — 49, 56, 74, 112.
 Байгур — 21, 113.
 Булгарлык ногой — 46.
 Бурут (Мурут) — 71, 82, 85, 120, 127, 130, 145, 214, 249.
 Бээжиндик кытай — 420.
 Дагалак — 10, 11, 15, 74, 139.
 Дангыт — 9, 11, 15, 17, 45, 48, 114.
 Дангулуктар — 74.
 Дуулат — 113.
 Думара — 44.
 Жедигер — 44.
 Жашкүр — 37.
 Зун кытай — 16, 67, 111, 116, 214.
 Италы — 16.
 Казак — 13, 23, 25, 26, 35, 39, 41, 46, 55, 56, 60, 96, 97, 99, 103, 106, 111, 114, 119, 125, 127, 145, 176, 205, 209, 214, 257, 259, 267, 276, 279.
 Калмак — 13, 14, 15, 39, 41, 56, 67, 69, 79, 86, 96, 97, 99, 102, 111, 113, 116, 123, 132, 138, 142, 144, 150, 164, 165, 205, 206, 207, 214, 244, 245, 246, 249, 304, 369, 323.
 Какан — 10, 11, 26, 31, 35, 63, 71, 114, 129, 147.
 Кара кыргыз — 45.
 Кара теит — 44.
 Каракалпак — 113.
 Кара найман — 49.
 Катаган — 44.
 Көйү — 47.
 Кыпчак — 13, 23, 35, 56, 64, 74, 112, 113.
 Кыргыз — 12, 13, 23, 24, 25, 27, 35, 38, 40, 41, 44, 48, 55, 56, 64, 66, 74, 75, 84, 96, 98, 99, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 118, 119, 123, 124, 126, 127, 131, 132, 143, 146, 159, 175, 211, 214, 244, 247.
 Кытай — 10, 11, 13, 14, 15, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 31, 35, 37, 38, 40, 44, 46, 47, 49, 53, 54, 55, 56, 65, 70, 78, 142, 144, 149, 153, 175, 178, 204, 205, 206, 209.
 Манжу — 23, 27, 28, 49, 56, 112, 246, 249.
 Мангул — 11, 14, 15, 23, 24, 27, 38, 39, 44, 53, 56, 57, 66, 70, 118, 165, 175, 204, 205, 206, 209.
 Маңгыт — 44.
 Манжурия — 42.
 Найман — 44, 49, 118.
 Нойгут — 23, 49, 56, 112.
 Немис — 22.

Ойрот — 14, 23, 31, 35, 59, 129, 246, 275.
 Орус — 22, 49.
 Өзүбек — 49, 113, 152.
 Панду кытай — 17.
 Салман — 47.
 Саңыроо — 17, 47.
 Сарт — 14, 22, 97, 98, 99, 106, 111, 123, 143, 206.
 Табачы эли — 17.
 Тарак — 116.
 Татар — 23, 38, 205.
 Тейит — 56.
 Токсон уруу өзбек — 12, 53, 113.
 Тороңго — 211.
 Турпан — 18.
 Туран — 104.
 Түрк — 9, 11, 12, 13, 14, 16, 20, 22, 39, 40, 41, 54, 64, 69, 73, 95, 110, 112, 158, 165.
 Тыргот — 39, 50, 71, 86, 90, 207.
 Уйгур — 11, 14, 21, 22, 64, 96, 97, 113, 118, 216, 270.
 Үйшүн — 112.
 Чантуу — 48, 60, 214, 232.
 Чынчамын — 12, 129.
 Эргежели — 16.
 Эштек — 23, 49.

КИТЕПКЕ КИРГЕН ОКУЯЛАРДА КЕЗИККЕН ЖЕР-СУУ АТТАРЫ

Абан — 241, 244.
 Абан-Суу — 204, 209, 221, 278.
 Абан-Таш — 271.
 Абан-Тоо — 218, 272.
 Ази — 38.
 Айгыр-Жал — 294.
 Ак-Жайык — 54.
 Ак-Бешим — 206.
 Ак-Дөбө — 211.
 Ак-Талаа — 289.
 Ак-Таш — 259, 261.
 Аксы — 46.
 Акыястан — 92, 120.
 Ала-Баш — 283.
 Ала-Бел — 117, 207, 218, 272, 273.
 Алай — 24, 27, 54.
 Ала-Тоо — 295.
 Алма-Кююр — 67, 117, 129, 176, 252, 257, 258, 260, 264, 269.
 Алматы — 254.

Алтай — 10, 15, 17, 26, 27, 41, 55, 56, 64, 65, 80, 100, 111, 118, 151, 203.
 Алты-Шаар — 18, 111, 114, 118, 155, 282, 296.
 Анал — 65.
 Анжиян — 10, 24, 54, 145, 296.
 Ангел — 46.
 Аңгер — 24.
 Аңгире — 11.
 Аңыргы — 56.
 Арал — 131, 141, 158, 175, 205.
 Арал-Көл — 22, 40, 67, 205, 257, 261.
 Ара-Талаа — 116, 126.
 Арал-Токой — 116.
 Ара-Түз — 298.
 Ат-Башы — 111.
 Бабыл — 44, 54.
 Багдат — 53.
 Бадакшан — 40.
 Байдамтал — 228.
 Бакалык — 294.
 Бакбурчун — 108.
 Баласагын — 13, 27, 36.
 Балык — 40, 257.
 Балык-Арт — 283.
 Барскан — 54.
 Бел-Тепши — 290.
 Богошту — 295.
 Боз-Дөбө — 163.
 Бологар — 246.
 Бооң — 218.
 Боролдой — 280.
 Босого — 295.
 Букар — 22, 257.
 Булагасын — 67, 128, 130, 157, 203, 205, 240, 249.
 Булгар — 40.
 Бура-Кужур — 259, 261.
 Бура-Талаа — 55.
 Бурчак — 63.
 Бээжин — 10, 11, 12, 35, 37, 47, 53, 100, 114, 129.
 Былчакай — 112, 114.
 Дагалак — 63, 66.
 Даңгул — 16, 47, 66, 216.
 Даң-Дуң — 44.
 Даркан — 54.
 Долон — 17, 118.
 Дөлөң — 263.
 Дөңгө — 117.
 Дөң-Калаа — 68.
 Дүнкү — 263.
 Жазийре — 16, 44, 205.

Жайык — 259.
Жамбулак — 292.
Жел-Аргы — 280.
Жемин — 205.
Жерге-Тал — 291.
Жеркен — 66, 118, 216, 254.
Жетим-Адыр — 291.
Жизак — 22, 54.
Жылдыз — 27, 36, 56.
Жылуу-Суу — 124.
Жыргалаң — 158.
Иле — 55, 117, 122, 129, 176, 253, 259.
Илепси — 25.
Испара — 22.
Ичке — 127.
Кажырты — 56.
Кайнар — 112, 124.
Какан — 11, 90, 257.
Калагун — 246.
Камбыл — 16, 215.
Каңгай — 23, 25, 113.
Каңырты — 56.
Капал — 55.
Капал ашуу — 219.
Кара-Деңиз — 22.
Кара-Дөбө — 122.
Кара-Каман — 283, 290.
Кара-Кол — 176.
Кара-Коо — 24.
Кара-Корум — 65, 257.
Кара-Коюн — 298.
Кара-Көл — 55, 259.
Кара-Кум — 25, 40.
Кара-Кыштак — 66, 263, 272.
Кара-Кужур — 284.
Кара-Саз — 126, 283, 290.
Кара-Суу — 65, 119, 130, 151, 197, 198, 294.
Кара-Так — 17.
Кара-Терек — 204.
Кара-Тоо — 118, 261, 263, 292.
Кара-Төлөк — 204.
Кара-Шаар — 16, 24, 56, 68.
Каргалаң — 180.
Каркыра — 111, 119, 131, 137, 207, 253.
Каспаң — 12.
Кашаңгер — 202.
Кашка-Жол — 274, 280.
Кашкар — 17, 147.

Кашка-Суу — 67, 154, 176, 272.
 Кебил — 257.
 Кене — 12.
 Кентун — 12.
 Кең-Арал — 245.
 Кер-Көл — 35, 53, 65, 67, 111, 113, 115, 116, 129, 139, 146, 151, 175, 206,
 207, 225, 247, 282.
 Керме-Тоо — 247.
 Койнот — 17.
 Кокон — 22, 27, 36, 44, 54.
 Комсуу — 127.
 Конго — 17.
 Конур-Саз — 117.
 Конур-Өлөң — 283, 284.
 Кордой — 73, 95.
 Короготу — 259, 261.
 Коросон — 44.
 Котон — 48, 66, 118, 113, 216.
 Кочкор — 283, 290.
 Кош-Көл — 259, 261.
 Көбүл — 31.
 Көбү-Шаму — 40, 55, 152.
 Көйнө — 57.
 Көк-Адыр — 274.
 Көк-Дөбө — 231.
 Көк-Жайык — 158.
 Көкө-Ноор — 40, 55, 152.
 Кер-Көл — 228.
 Көөнө-Турпан — 149.
 Көтмалды — 283.
 Көргүстөн — 40.
 Култка — 291.
 Кулус — 158.
 Кум-Арык — 57, 79, 121.
 Кумдуу-Суу — 130.
 Кумул — 12, 24, 68.
 Күүсараш — 17.
 Куш-Мурун — 120, 251.
 Куурай — 120, 251.
 Куяс — 247.
 Күйүн — 212.
 Күйөө — 17.
 Күнгөй — 131, 324, 283.
 Күчөн — 17, 79, 100.
 Кызыл — 17.
 Кызыл-Бел — 117, 292.
 Кызыл-Кыя — 132, 124, 127, 140, 206.
 Кызыл-Омпол — 225.
 Кызыл-Суу — 218, 225, 245, 248, 282, 292.

Кырым — 22, 40, 53, 257.
 Лоп — 9, 16, 48, 49, 118.
 Магуруп — 215.
 Мазар — 247.
 Манжурия — 90.
 Маңгут — 55.
 Маңгүбө — 10.
 Маңкан — 73, 95,
 Марал-Башы — 17, 118.
 Марал-Кечүү — 116.
 Маргалаң — 22, 27, 44, 54.
 Медина — 90
 Меке — 22, 50, 80.
 Муния — 10.
 Мухит — 11.
 Нааман — 41, 159, 247.
 Намут — 13, 17, 26
 Нарын — 270.
 Нор — 27.
 Ноот — 205.
 Нура — 25.
 Обоң-Таш — 281
 Ой-Жайлоо — 283, 284.
 Олуя-Ата — 22, 27, 44, 129.
 Омпол — 219, 247.
 Оркун — 31.
 Ороң — 47.
 Орто-Азия — 12, 24, 41, 257.
 Орто Бээжин — 12.
 Орток-Тоо — 49, 149.
 Орто-Төбө — 22, 44, 54.
 Орточу-Кокон — 22, 44.
 Орол — 24, 35, 40.
 Оюн-Суу — 272.
 Паңгүү — 10.
 Салаңгуу — 10.
 Салкын-Суу — 57.
 Самаркан — 12, 22, 44, 51, 205.
 Санам Сандаал — 282.
 Сары-Арка — 25, 259.
 Сары-Бел — 132.
 Сары-Талаа — 281.
 Саркан — 54.
 Сары-Учук — 76.
 Саян-Жайлоо — 116, 291.
 Семиз-Бел — 283.
 Солтон-Сары — 283.
 Сооса — 9, 17, 48.

Суңшоо — 116, 126, 207, 270, 290, 291.
Сура-Тоо — 114.
Суук-Дөбө — 262, 279.
Суук-Қапчыгай — 299.
Сымук — 289.
Сыр — 22, 212.
Табылга — 127, 149.
Тактак — 55.
Тал — 234.
Талас — 247.
Талаш — 213.
Талды-Суу — 139, 225, 281.
Талма-Қуруш — 195.
Тарагай — 116.
Тарбагатай — 55.
Талуу-Көшөрт — 249.
Таңшаң — 113.
Тасма — 141, 149, 158, 175.
Таскыл — 130.
Ташкен — 12, 13, 22, 31, 36, 37, 44, 54, 129.
Текес — 36, 72.
Текшигер — 55, 95, 111.
Темир-Ноор — 55.
Темирдик — 74.
Терс-Маё — 36, 65, 74, 81, 118, 152, 153, 216.
Терс-Суу — 35, 36, 113, 152.
Токток — 11.
Токонарат — 17.
Тологой — 124, 127.
Тоң — 282.
Тосор — 282.
Тору-Айгыр — 213.
Тооруңкай — 80.
Төтө — 95, 111, 112, 114.
Туңша — 16.
Турпан — 66, 118, 155, 211, 236.
Туюмбай — 57.
Туш-Арык — 315.
Түмөн — 17.
Түп — 158.
Түп-Бээжин — 12, 55.
Түркстан — 294, 205.
Узун-Агач — 272.
Узун-Тоо — 55.
Улуучу — 281.
Уркун — 257.
Үркүн — 56.
Үч-Арал — 126.

Үч-Кайың — 295.
 Үч-Куш — 73.
 Үч-Турпан — 65, 114, 218, 281.
 Үч-Суу — 116, 136, 191.
 Чамалган — 260, 272.
 Чаңтар — 123.
 Чар — 117, 123, 132.
 Чаржуй — 22.
 Чарын — 295.
 Чатыр-Көл — 116.
 Челек — 122, 123, 130, 150.
 Чет-Бээжин — 12.
 Чет-Каркыра — 130.
 Чоё-Чап — 298.
 Чөл-Биябан — 21.
 Чубар Агач — 280.
 Чуңкас-Дөбө — 294.
 Чуу — 117, 280.
 Чүй — 13, 205, 266.
 Чыйкуу — 55.
 Чыйырчык — 13, 212.
 Чылан — 15.
 Чынарбан — 13.
 Шамалдуу — 283.
 Шыйкуу — 55.
Ыдыраң — 79.
 Ымалай — 11, 48, 114, 270.
 Ындыстан — 17, 114, 257.
 Ыспан — 217.
 Ыспана — 40, 44, 61.
 Эдил Жайык — 25, 54, 259.
 Эки Башы — 55, 115, 116, 126, 291, 296.
 Эки-Суу — 275.
 Эртиш — 24.
 Эсил — 25.
 Эчки-Өлбөс — 69, 95.

КИТЕПКЕ КИРГЕН ЭПИЗОДДОРДУН МУРДА ЖАРЫК КӨРГӨН ҮЛГҮЛӨРҮ

1. «Манас». Фрунзе, Кыргызстан, 1958. 1-бөлүм, 1-китеп. Кыргыз тилинде. Кыскартылып бириктирилген вариант. Жалпы редакциялаган проф. Б. М. Юнусалиев. Тексттерди басмага даярдаган түзүүчү К. Маликов. Редакциялык коллегия: — К. Айтиев, К. Асаналиев, М. Ауэзов, Ө. Жакишев, К. Жантөшев, С. Илиясов, Б. Керимжанова, А. Салиев, А. Токомбаев, Ж. Шүкүров, К. Юдахин, Б. Юнусалиев, А. Сопиев.

Китепке кирген окуялар негизинен С. Каралаев менен С. Орозбаков айткан варианттардан алынган.

Окуя китепте «Манас баатырдын Кошой дөөгө келиши» жана «Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого келиши» деген эки темада берилген.

Кыргыздар Манасты кан шайлап, кандуу журт болуп калдык деп, өзүлөрүнчө кубанышып, тарап кетишет. Манас кандыкты алып, жанына кырк жигит тандап, ок өтпөстөн тон кийип, Айманбозду минип, жигиттери менен өз алдынча масилет куруп жүрөт. Ошол учурда Акбалта элди чогултуп, Ала-Тоодон сүрүлгөнүн, ал жакта калган эл жөнүндө айтып кеп салат. Анын сөзүн улап Бай Ала-Тоого көчүү жөнүндөгү оюн билдирет. Акбалта Манаска Ала-Тоого барып элди көрүп, Кошой дөөгө кезигип, кеңешин угуп келгин деген сөзүн айтат. Кеминдеги Үрбүнү эскерет.

Ошентип, Манас кырк жигит алып, Ала-Тоону көрүүгө бет алат. Каркыраны басып, малга жайлуу, элге токчулук бере турган жер экендигин байкайт. Ысык-Көл жер соорусу турбайбы! — деп аябай суктанат. Кошойго эртерээк жетейин дейт да, эч жерге токтолбостон Чеч-Төбө-Ата жерине жете келет. Кошойдун тапшыруусу менен кароолчулук кылып жүргөн Кутунай Кошойго келип, «оргуп чыккан чаң көрдүм, орою суук жан көрдүм» деп, Манастын келишин кабарлайт. Мындай кабарды уккан Кошой аскерин жыйып, белден тосуп чыгат. Кошой Манасты таанып, «Жакыптын жалгызы Манас келген турбайбы» дегенде, калың эл чуркурап, аттарынан түшүп, Манасты тегеректеп калышат. Манастын келишине той өткөрүшөт.

Манас менен Кошой сырдашып, Эсенкандын кылыктарын Манас айтып, Алооке жөнүндө Кошой айтып, алты айдан кийин Манасты тосуп чыгарын эскертип, убаданы бекитишет. Эртелеп Алтайга жетип, элди көчүрүп жолго чыга бергин деген оюн билдирет да, Манаска бата берип, жолго чыгарат. Манас ашып-шашып Алтайга аттанат.

«Кыргыздардын Алтайдан Ала-Тоого келишиндеги» окуяда Манас Алтайга келип түшүп калат. Манастын даңкы тегерегиндеги кандыктардын баарына угулуп, айдыңы ааламга тарайт. Кыргыз бүткөндү жыйнап, Манас той өткөрөт. Мына ошондо элге кайрылып, Ала-Тоого көчүү жөнүндөгү оюн ортого салат. Алтайда жата берген менен ал жер кыргызга жай болбосун, калмактар ага эл болбосун түшүндүрөт. Терс-Маёдогу Текес кан Куясты чакыртып, кыргыз, казак, кыпчактарды түк калтырбай кырып салабыз дешип, жыйын кылып кеңешкени жөнүндө Ошпур элге айтып жарыя кылат. Манас Алооке менен Текес кан басып алган жерди бошотулу деп сунуш кылат. Ага эл макул болот. Элди таратып, Манас чогула турган күндүн болжолун айтат.

Манастын буйругу аркылуу ар бир кан, бектер өз колдору менен келип, Манастын ордосуна түшөт. Элди чогултуп, жарамсыздарын калтырып, кийин келерин айтып, Манас көп колду аттанып, Ала-Тоону көздөй бет алып жөнөп калат.

Ошол учурда Үч-Турпанды жердеп турган Каар аярдын Култаң деген баласы Манастын кабарын угуп, Кара-Суудан качып, Текеске барат. Текес Култаңдан жаман кабар угуп, айласы кетет. Качууга

кам көрүп калган Текестин үстүнө Куяс келип калат. Текестин абалын байкаган Куяс аны тынчытып, Манасты токтоторун айтат да, талаага чыгып тал, терек, бадалдарды колго айландырып, Манастын жолун тостуруп коёт. Муну көргөн Текес кан кубанып, буга арнап той өткөрүп, Манастан кутулдук дешип, жыргап жатып калышат.

Аттанган кол Текес кандын шаарына жакын келип, өрүүн алышат. Астында тосуп жаткан калың колду көргөн көп аскердин айласы кетет. Ошондо Айдаркан баш болгон ар бир уруунун башчылары келип Манаска болгонду айтып, мындан аман кутулуу кыйын экендигин билдиришет. Бул сөздү уккан Манас ачууланып, чалгынга өзү бармак болот. Манас менен кошо Бакай да жөнөйт. Экөө душмандын көп колуна жакындап барганда, эгерде калың колдун каптоосунда кала турган болсо, аскердин астын тосуп уруш салып, аны куткарып алуусун өтүнүп, Бакай жалгыз кетет. Бакай барып колдун сырын ачып, сыйкыр менен жасалган жумуш экендигин көрүп, кайра келип Манаска түшүндүрөт. Сыйкыр менен жасалган колго өрт коюп, жок кылышат. Капарсыз жаткан Текес канды көп кол басып калат. Айласы кеткен Текес кан жанындагы Куясты жара тартып өлтүрүп, анан өзү өлөт.

Китепте көрсөтүлгөндөй, эпизод Сагымбай менен Саякбайдын вариантынын негизинде эки текст аралаштырылып берилген. Натыйжада бир манасчыда мурда келүүчү окуя менен экинчи айтуучудагы кийинки болуучу окуя бир жерге келтирилип баяндалган. Анын үстүнө окуялар арасында эки манасчыда тең жок көптөгөн деталдар, эпизоддор, кошулган жерлер да арбын.

2. «Манас». Фрунзе, Кыргызстан. 1980. Кыргыз тилинде, көлөмү 451 бет. Сагымбай Орозбак уулунун варианты боюнча. 2-китеп. Басмага даярдап, сөздүгүн түзгөндөр: К. Кырбашев, Ж. Мусаева, Р. Сарыпбеков, О. Сооронов. Башкы редактор — Ч. Айтматов, редакциялык коллегия: А. Абакиров, А. Алтымышев, Э. Абдылдаев, С. Байкожоев, Б. Жамгырчинов, К. Каракеев, К. Маликов, К. Молдобаев, С. Мусаев, К. Орозалиев, С. Табышалиев, А. Турсунов. Китепти көркөмдөгөн сүрөтчү — Т. Т. Герцен.

Китепте тексттен кийин айрым сөздөрдүн түшүндүрмөсү берилген.

Жакып эл башчыларын чогултуп, калмак-кытайларга жоо болдук, душманыбыз көбөйдү, өз эл-жерибизге кайтсак кандай болор экен деген оюн айтат. Бул арада жыйынга келген Манас Какандан коркуп корголоп жүрбөй, кытай-калмак басып алган жерибизди бошотуп алалы дейт.

Олтурган мыктылар Манастын айткандарын туура табышат. Ошентип, Манас алты жүз миң колу менен Нааманды көздөй аттанып чыгат. Терс-Маёдогу Текес канды кыргыздар жеңип, ордуна Текестин иниси Тейиш кан болот. Тейиш кан болгондугуна арнап өткөргөн тойдо Карачанын кызы Сайкал менен Манас сайышка түшүп, Сайкал Манасты аттан оодара тартып сала жаздайт.

Манас андан аттанып чыгып Кер-Көлдөгү Орго канды алат. Айдаркан менен Көкчө Иле боюндагы Илебин канды каратып, калмактар Көкчөгө Чынша байдын Буудайбек аттуу кызын тартуулашып, багынып

беришет. Буудайбекти Көкчө алат. Үрбү болсо Кеминдеги Кеймен шаанын элин каратат. Кеймендин кызы Ойсалкын Үрбүгө тиет.

Эпизод айрым кыскартуулары менен, бирок, негизинен, манасчы өзү айткан үлгүдө жарыяланган.

Китепте эпизоддун кыскарган окуяларынын кыскача мазмуну кара сөз менен баяндалган.

Азыркы академиялык чыгарылыштын 3-китебине кирген окуялар 1980-жылы жарык көргөн Сагымбайдын вариантынын 2-китебинин 12—127-беттеринен орун алган.

3. «Манас». Кыргыз элинин баатырдык эпосу. «Манас». Кыргызский героический эпос. Москва, 1988. 2-китеп. Чыгыш адабиятынын Башкы редакциясы. «СССР элдеринин эпостору» сериясынын башкы редактору А. А. Петросян. Текстти басууга даярдагандар: Б. М. Юнусалиев, С. Мусаев, К. Кырбашев, Ж. Мусаева, Р. Сарыпбеков, О. Сооронов. Котормо жана комментарийлары А. С. Мирбадалева жана Н. В. Кидайш-Покровскаяныкы. Редколлегия: А. С. Садыков, С. Мусаев, А. С. Мирбадалева.

Текст С. Орозбаковдун варианты боюнча илимий басылыш тибинде, бирок айрым кыскартуулары менен берилген. Ошол эле текст орус тилинде мааниси так сакталып, ар бир ыр сабы өз-өзүнчө которулган.

Сагымбайдын вариантынын төрт томдук кыргыз тилиндеги басылышынын 2-томундагы тексттер менен ушул кыргызча-орусча чыгарылыштын 2-томундагы материалдар бири-бирине, негизинен, жакын. Мурдагы кыргызча чыгарылышта орун алган томго кирбей калган эпизоддордун кыскача мазмунун кара сөз менен берген учурлар мында жок (алар орус тилиндеги котормого берилген комментарийларда көрсөтүлгөн). Бул китепте тексттер кыргызча басылышына караганда кененирээк. Мындан башка эки басылыштын (мурдагы кыргызча жана кийинки орусча-кыргызча) арасында тексттерди басмага даярдоонун жана берилген материалдардын тутуму, мүнөзү жагынан чоң айырма жок.

Бул китепте да, мурдагы китептегидей эле, эпизод өз ордунда, окуя башынан башталган — Жакып элди чогултуп Алтайдан Ала-Тоого көчөлү деп кеңешкени, ал кеңеште көчүү эмес, Манастын сунушу боюнча ата-бабадан калган жерди бошотуу үчүн көп кол менен аттануу баяндалат. Аттанган кол Терс-Маёдогу Текести, Кер-Көлдөн Оргону жеңгени, андан ары Чуудагы Акунбешим чоң баашага аттануу, Көкчө баштаган казактар Илебин кандын элин каратканы, Үрбү өз кыпчактары менен барып Эки-Кеминди каратып, Ойсалкынды алганы айтылат.

ШАРТТУУ КЫСКАРТУУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

ар. — арабча
 ир. — иранча
 монг. — монголчо
 к. — кара
 кит. — китеп, китептер
 б. а. — башкача айтканда
 түрк. — түркчө
 кыт. — кытайча
 уйг. — уйгурча
 өтм. м. — өтмө мааниде
 кырг. — кыргызча

М А З М У Н У

Киришүү ордуна	5
Манастын экинчи казаты	9
Сап боюнча ички комментарийлар	299
Тексттеги айрым сөздөрдүн катчылар тарабынан жазылышы	565
Айрым сөздөрдүн түшүндүрмөлөрү	627
Китепке кирген окуяларда кезиккен адам аттары	651
Китепке кирген окуяларда кезиккен эл-уруу аттары	656
Китепке кирген окуяларда кезиккен жер-суу аттары	658
Китепке кирген эпизоддордун мурда жарык көргөн үлгүлөрү	664
Шарттуу кыскартуулардын тизмеси	668

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ИЗДАНИЕ

М А Н А С

Кыргызский героический эпос

Академическое издание по варианту
Сагымбая Орозбакова

Книга 3

Художник *Айтбек Акматов*

Бишкек, издательство «Кыргызстан»

На кыргызском языке

АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЧЫГАРМА

М А Н А С

Кыргыз элинин баатырдык эпосу

Сагымбай Орозбаковдун варианты боюнча
академиялык басылышы

3 - китеп

С. Мусаевдин жалпы редакциясы менен

Редактору *А. Акматова*

Сүрөтчүсү *А. Акматов*

Сүрөт редактору *К. Коёналиев*

Техн. редактору *Ж. Сооронкулова*

Корректору *Н. Абдиева*

ИБ 5104

Терүүгө 20. 07. 95 ж. берилди. Басууга 20. 07. 95 ж. кол коюлду.
№ 1 офсет кагазы. Кагаздын форматы 70×90¹/₁₆. Адабий ариби. Жөнө-
көй ыкма менен басылды. 42,00 физ. басма табак, 42,00 шарттуу басма
табак, 42,00 учёттук басма табак. Нускасы 5000. Заказ № 31.

Баасы келишим баада.

«Кыргызстан» басмасы.

720361. ГСП. Бишкек ш., Совет көчөсү, 170.

Кыргызполиграфкомбинаты.

720461, ГСП, Бишкек, 5, Т. Суванбердиев көчөсү, 102.

БИЗДИН

